İmam Âzam

FIKH-I EKBER

Aliyyü'l-Kârî Şerhi

İmam Âzam

FIKH_I EKBER

Aliyyül_Kârî Şerhi

TERCÜME : YUNUS VEHBİ YAVUZ

İLAVELİ 3 . BASKI

ÇAĞRI YAYINLARI

Klodfarer Cad. Binbirdirek Mey. Sok. No: 5
Türbe İstanbul Tel. 28 08 03

Çağrı Yayınları : 9
Kaynak Eserler : 1

Bu tercümenin bütün hakları Çağrı Yayınlarına aittir.
İzinsiz hiç bir alıntı yapılamaz.

Dizgi : Kalem Matbaası
Baskı : Emre Ofset
İstanbul — 1981 (1401)

İÇİNDEKİLER

Konu	Sayfa
Önsöz	1
İmam Azamın Hayatından bir özetleme	5
Giriş	17
İman Esasları	31
Kitaplara İman	45
Öldükten sonra dirilmeye iman	45
Peygamberlere iman	45
Kadere İman	48
Allah'ın Birliği	50
Bürhan-i Temânü	51
Allahın Eşsizliği	53
Zâti ve Fİ'Lİ SIFATLAR	55
Zatî Sıfatlar	56
Kelam	59
Görme ve işitme sıfatları	62
İRADE	63
Fİ'Lî SIFATLAR	67
ALLAH'IN isim ve sıfatları	73
Bütün sıfatlar ezelîdir	74
Allah'ın sıfatları yaratılmış değildir	75
Kur'an-ı Kerim Allah kelaâmıdır, yaratılmış değildir	76
Kur'an'daki Kıssalar ALLAH kelâmıdır	82
Kur'anda geçen yaratıklara ait sözler yaratılmıştır	83
Musa (A.S.)ın Allah ile konuşması	85
Hiç bir varlık Allah'a benzemez	86
ALLAH'IN sıfatları kullar gibi vâsıtalı değildir	89
Kelâm Meselesindeki görüşler	91
ALLAH Teâlâ Birdir	98
ALLAH'ı Teâla cisimsiz, cevhersiz var olandır	100
ALLAH'ı Teâlâ sınırlı değildir	101
El-yüz gibi sıfatlar ALLAH'IN keyfiyetsiz sıfatlarıdır	102
Müteşabih Âyetler Te'vil edilmez	105
ALLAH her şeyi yoktan var etmiştir	110
ALLAH ezelde her şeyi bilendir	111
Her şeyi takdir eden yüce ALLAH'dır	111
Hayır ve şer ALLAH'IN takdiri ile var olur	112

Konu	Sayfa
ALLAH her şeyi önceden yazı ile yaratır	114
Kaza ile Kader ALLAH'IN sıfatlarıdır	115
Kulun işi kendi iradesi ile meydana gelir	117
Kader Hakkındaki münakaşalar	121
ALLAH Teâlâ her şeyi olduğu gibi bilir	125
Küfür de İman da kulun kendi kazancıdır	127
Âdem (A.S.)in zürriyetinin yaratılması	129
ALLAH'A verilen ezeli sözü bozmak	131
ALLAH Kulları Küfre zorlamaz	135
Kul işinin Yaratıcısı Değildir	136
ALLAH Kötülüğü de iyiliği de Murad eder	143
Peygamberler Masumdur	151
Bazı Peygamberler Kusur işlemiştir	153
HZ. Peygamberin Vasıfları	161
HZ. Peygamber büyük küçük hiç bir günah işlememiştir	164
HZ. Peygamberden Sonra insanların En Faziletlisi	164
HZ. Peygamberin Ebübekir'i yazılı bir ahit ile Halife Nasb etmekten vazgeçmesi	165
HZ. Ömer'in Fazileti	167
HZ. Osman'ın Fazileti, HZ. Ali'nin Fazileti	168
Dört halife gerçek halifedir	173
Sahabileri hayırla anmak	174
Büyük günah işlemekle mümin kâfir olmaz	176
Günahkâr kimse de gerçek mümindir	176
Mütezilenin Ehli Sünnetten Ayrılması	176
Mestler üzerine mesh etmek	181
Fasıkın Arkasında Namaz Kılmak	182
İmanla Ölen Cehennemde Ebedi Kalmıyacaktır	185
Müminin Ameli Zayi Olmaz	187
Peygamberlerde Mucize	191
Velilerin Kerametleri	191
Kâfirlerde Görülen Hârikalar Mucize Değildir	194
Kâfirlerin Elindeki Hârikalar İsyan ve Küfürlerini artırır	196
ALLAH Ezelde Yaratıcı ve Rızık Vericidir	199
ALLAH'I GÖRMEK	200
Rüyada ALLAH'I Görmek	203
Yok Olan Bir Şey midir	204
İmanın Kısımları	207
İman Artmaz Eksilmez	211
Müminlerin İmanda Eşitliği	215
İslâmın Hakikati	219
Dinin Hakikati	220

Konu	Sayfa
ALLAH'I Tanımak	222
ALLAH'A Hakkıyla Kulluk Etmek...	224
Müminlerin Eşitliği	225
ALLAH Fazlı ile İhsan Eder. ADALETİ İle Ceza Verir	228
Peygamberlerin Şefaati	231
Amellerin Tartılması	232
Kıyamette Hasımlaşma	238
HAVZ'I KEVSER Haktır	240
Cennet ve Cehennem Hayatının Ebediliği	249
ALLAH'ın Hidayet Vermesi ve Saptırması	250
Kabirde Soru Sorulması	252
Kabir Azabı ve Ruhların İadesi	253
ALLAH'ın Sıfatlarını Farsça Söylemek	264
ALLAH'a Yakınlık Uzaklık Keyfiyetsizdir	265
Kur'an-ı Kerim Mushaflarda Yazılı Olan Allah Kelâmıdır ...	267
HZ. Peygamber İmanlı Ölmüştür	273
Ebû Talib'in Kâfir Olarak Ölmesi	274
HZ. Peygamberin Çocukları	275
HZ. Peygamberin Hanımları	279
İnançtaki Şüpheleri Gidermek	281
Miraca İnanmak	281
DECCAL, YE'CÜC-ME'CÜC'ÜN ÇIKMASI,İSA (A.S.)ın İnmesi	283
Miraç ve Allah'a Mekân İsnadı	290
HZ. Peygamberden Sonra En Üstün Peygamber	295
Meleklerin İnsanlardan Üstünlüğü	301
Sahabenin en Üstünü	305
Mücahitlerin Üstünü	307
Kadınların Üstünü	308
Sahabe Çocuklarının Üstünlüğü	312
Hiç Bir Veli Peygamber Derecesine Ulaşamaz	313
Kuldan Hiç Bir Suretle Teklifler Düşmez	315
Ruh Yaratılmıştır	316
ALLAH'I Görmek Hakkındaki İHTİLÂFLAR	318
Rüyada Allahı Görmek	321
Öldürülen Eceli İle Ölür	322
Rızkın Taksimi	328
Haram da Rızıktır	330
ALLAH Vaadından Dönmez, Vaidinden Dönebilir	333
Küçük Günahlardan Dolayı Azab Caizdir	335
Ölüler İçin Yapılan İyilikler Onlara Fayda Verir	339
Kâfirlerin Duaları Kabul değildir	345

Konu	Sayfa
Müctehid HATA da isabet de edebilir	351
İman Artma ve Eksilme Kabul Etmez	355
İman İle İslâm Birdir	361
ALLAH'ı Akıl İle Bulmak Herkese Farzdır	365
ALLAH Teâlâ Zulme Gücü Yetmekle Vasıflanmaz	369
İMANDA itibar Sonucadır	375
ALLAH Kula Gücünün Yetmediğini Teklif Etmez	379
Taklitçinin İmanı Sahihtir.	383
Sihir ve Nazar Haktır	389
ALLAH'ın Rahmetinden Ümit Kesmek Küfürdür	393
Kâhinlerin Haberlerine İnanmak	394
Kur'an Söz ve Manaya Birlikte Verilen İsimdir	399
Kötülüğü Helâl Kabul Etmek	401
Kıble Ehline Kâfir Denmez	405
Tevbeleri Kabul Etmek Allahın Bir Lütfudur	408
Dedikodu ve İftiranın Tevbesi	419
İstikamet Kerametten Üstündür	424
Kıble Ehlinin Tekfiri Caiz Değildir	424
Kendi İsteği İle Küfür Kelimesini Söylemek Küfürdür	425
HZ. Ebû Bekir'in Hilafetini ve Sahabiliğini İnkâr Hükmü	425
Dinden Dönmenin Hükmü	427
Bidatçılar Birbirine Kâfir Derler	429
Mürted Kişiye İslâm'ın Arzedilmesi	432
Küfrü Gerektiren Düşünceyi Akla Getirmek	434
Hadisleri İnkâr Etmek	435
Zorla Hz. Peygambere Söğmek	437
Kıraat ve Namazla İlgili Küfür Sözleri	439
Kur'an Okumakla Alay Etmek	441
Kur'an'ın Sözlerini Kendi Sözü İle Karıştırmak	441
Kur'andan Ücret Alma ile İlgili Sözler	444
Haram İşlerken Bismillah Demek	445
Namazla İlgili Küfür Sözleri	447
Farzları İnkâr Etmekle İlgili Sözler	449
Abdestsiz Olarak Kıbleye Yönelmek	449
İlim ve Alimler Hakkındaki Küfür Sözleri	451
Kur'an Öğretenlerle, Vaizlerle ve İlim Meclisi İle Alay Etmek	452
Boşanma ve Âlimlere Hakaretle İlgili Sözler	454
ALLAH'IN Rahmetinden Ümit Kesmekle İlgili Sözler	455
Şeriatla İlgili Küfür Sözleri	457
Açık ve Kapalı Küfür Sözleri	459
MİNHAC'UL - MUSALİN ADLI Kitaptan Bazı Meseleler	477

ÖNSÖZ

İbadetlerin temeli sağlam inançlardır. Sağlam inanca dayanmayan ibadetlerin Allah katında hiçbir değeri yoktur. Allah kendilerinden razı olsun, Selefalimleri tâ İslâm'ın ilk devirlerinde Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in üzerinde bulunduğu inanç yolunu tesbit etmişler ve bozuk inançları reddederek tertemiz ve sağlam bir inanç yolunu, Ehl-i Sünnet vel-Cemaat yolunu bizlere kadar intikal ettirmişlerdir.

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in, kurtulduğunu müjdelediği fırka bu Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancına bağlı bulunanlardır. İnanç bakımından ehl-i sünnetin dışında kalanlara «**Bid'at Ehli**» tâbiri kullanılır. Bid'at ehlini bütünü ile kâfirlik, yahut sapıklıkla itham etmeğe Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancı müsaade etmemekle beraber, Hz. Peygamber'in izinden yürüyebilmek, inanç sahalarında tehlikeli gediklerle karşılaşmamak ve imanı bir bütün halinde muhafaza edebilmek için bu bid'at ehlinin inançlarından kendimizi korumak zorundayız.

Hanefî Mezhebinin kurucusu olan ve aynı zamanda bugünkü manada İslâm Fıkhı'nın da babası sayılan İmam Âzam Hazretleri, Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancının da ilk kurucusu olarak tanınmaktadır.

İmam Âzam, Fıkha intisap etmeden evvel bir müddet mesaisini Bid'at ehline karşı mücadele etmek, kelâma ait meselelerle meşgul olmakla geçirmiş ve muarızlarını deha derecesindeki zekâsı, aklî muhakemesi, kuvvetli mantığı ve cedelci uslûbu ile her yerde takip ederek reddetmiş, hatta bu sebeple İran ve Irak'da bazı seyahatler tertip etmiş; Mûtezile, Hariciler ve Şiîlerle yaptığı münazaralarda onları susturmayı başarmıştır. Ayni zamanda devrinin dinsizlik propagandasını yaparak İslâm inançlarını sarsmak isteyen Dehrîlerle de münazara ederek kendilerini susturmuş ve müslümanların inançlarını sarsılmaktan kurtarmıştır. Bu münazaraları meşhurdur.

Başlangıcında inançların korunması için kelâm meseleleri ile meşgul olan İmam Âzam Hazretleri tehlikeyi bertaraf ettikten sonra Selef âlimlerinin ve Sahabenin yolundan yürümeğe karar vermiş;

onun bu bid'at ehli ile mücadelesi yerini Hadis ve Fıkıh çalışmalarına terk etmiştir. Böylece inançları sağlam temellere oturttuktan sonra İmam Âzam Fıkıh ve Hadis ilmine yönelmiş, bu meşguliyetin devrinde ve devrini takibeden asırlardaki müslümanlar için zaruret derecesinde lüzumlu olduğuna inanarak kendine has uslûbu ile ve zengin kültürü ile çalışmalarına aralıksız devam etmiştir. Kendine has metodu ile hadislerin sağlamını zayıfından ayırmış ve buna «Hadis Fıkhı» adını vermiştir. Fıkıhta ise dünya çapında rey ve içtihad metodunu geniş çapta kullanarak kendinden sonrakilere ictihadın kapısını açmıştır. Bu sebeple kendisine Fıkhın babası adı da verilmiştir. Eğer İmam Âzam'ın açtığı bu çığırla ortaya koyduğu binlerce ictihadı olmasa müslümanlar nasıl davranacaklarını bilemezler, sapmaktan kurtulamazlardı. O'nun en büyük eserleri açtığı bu çığır ile yetiştirdiği talebeleri ve kendinden sonra gelen müçtehitlere tesirleridir. O, kitap yazmakla meşgul olamamış, ancak bazı risalelerin yazarı olmakla bilinmektedir. O, bilgilerini ve ictihatlarını talebelerinin kafalarına yazmayı başarmış, böylece asırlardan beri ilmin canlı olarak yaşamasını sağlamıştır. Daha sonra talebeleri tarafından onun tüm ictihatları ve kendinden rivayet edilen bütün bilgiler kitaplara aktarılmıştır.

İmam Âzam, gerek kendi yaşadığı devirde, gerekse kendinden sonraki devirlerde yaşayan Fıkıh âlimleri üzerinde büyük çapta tesir icra etmiş olup, Kitap ve Sünnette bulunmayan hükümler hakkında büyük bir cesaretle kendi reyini ortaya koyabilmiş, ictihad konusunda büyük bir çığır açmıştır. İmam Âzam sadece olmuş olaylar hakkında değil olmamış, yahut olması ihtimal içinde bulunan ve asırlarca sonra lâzım olan meseleler hakkında da fikir yürüterek ictihadda bulunmuştur. İslâm Dünyası gücünü bu ictihatlardan almıştır. Günümüze kadar yaşamış bulunan İslâm devletlerinin güclerini İmam Âzam'ın ilmi faaliyetlerine ve ictihadlarına borçlu bulunduklarını, fikrî yapılarını O'nun ictihadlarından aldıklarını söyleyebiliriz. Ve eğer İslâm dünyası bundan sonra da hukukî, iktisadî, içtimaî ve idarî sahalarda bir varlık gösterecekse, bunun tek şartının mâzide olduğu gibi günümüz şartlarına göre, o büyük önderin metodunun kullanılmasına, ilmî faaliyetlerinin devam ettirilmesine bağlı bulunduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Yine İmam Âzam'ın düşünce tarihi açısından, düşünce sisteminin gereğince araştırılmadığını, bugünün insanına gereği gibi tanıtılmadığını da burada kaydetmek isterim.

Burada yeri gelmişken önemli bir noktaya da değinmek istiyorum. Son zamanlarda maalesef İmam Âzam'ın ilmi ve fikri çalışmaları yanında O'nun kurduğu Ehl-i Sünnet yolu da büsbütün unu-

tulmuş, inançlar bozulmuş, düşünceler sapmıştır. İşin en garibi dini sahada yetki sahibi olmayan bazı kimseler, meslekleri askerlik, gazetecilik, idarecilik de olsa büyük önder İmam Âzam'ın kurduğu Ehl-i Sünnet yolundan habersiz oldukları halde, onun inanç ve düşünce yoluna karşı bilerek veya bilmeyerek ihanette bulunuyorlar, kendilerini tanımadıkları bu yolun yani Ehl-i Sünnet yolunun himayecisi, kurtarıcısı ve idarecisi sanıyorlar; İmam Âzam'ın düşünceleri yerine kendi kafalarındaki düşünceleri Ehl-i Sünnet inancı olarak takdim ediyorlar; üstelik bu düşüncelerine itiraz edenleri küfürle, sapıklıkla ve türlü kulplar takarak itham ediyorlar; dolayısıyla Ehl-i Sünneti inhisarları altına almak istiyorlar. Böylece bu temiz inanç yolunu da bir ticaret metaı haline getirip istismara kalkışıyorlar. Fakat bunu yapmaya asla müsaade edilmeyeceklerdir.

İşte elinizdeki bu kitap, İmam Âzam Hazretlerinin «Fıkh-ı Ekber» adlı kitabının şerhidir. Nâ ehillerin kendilerini kurtarıcı ilân ettiği devrimizde Ehl-i Sünnet vel-cemaat inancını yeni baştan öğrenmek istiyenler için büyük bir kaynak teşkil ediyor. Bu kitap istismarcılara, tefrikacılara ve kendini bilmezlere haddini bildirecektir.

«Fıkh-ı Ekber»in metni ( ) içindeki siyah büyük yazılardır. Bu yazılar konuların başında bulunmaktadır. Kitabı değerli ilim adamı Aliyyul-Kârî şerh etmiş olup İmam Âzam'ın «el-Vasıyye» adlı kitabı ile diğer kitaplarda bulunan İmam Âzam'a ait düşünceleri bir araya getirerek ve Razî, Taftazani, Konevî, gibi Ehl-i Sünnetçe tanınmış âlimlerin fikirlerinden de istifade ederek şerh etmiştir.

Tercümede elden geldiği kadar sade bir dil kullanmaya çalıştım. Şarihin söyledikleri dışında kendimden bir ilâvede bulunmadım. Ancak âyetlerin numaraları ile Hadislerin kaynaklarını bularak dipnotlar halinde gösterdim.

Aliyyül-Karî, kitabın sonunda inanç esaslarına ilâve edilen diğer görüşleri de zikretmiş ve küfür sözleri ile ilgili bütün fetvaları bir araya getirerek bugün müslümanlar için inanç bakımından tehlike arzeden söz, düşünce ve davranışları kaynaklarından naklederek bir araya getirmiştir.

İtikatların korunması bir ölçüde ahlâkî diyebileceğimiz bu esaslara da bağlı bulunmaktadır. Ahlakın inançlarla ilgisini bu bölümü okuduktan sonra daha güzel anlamak mümkün olacaktır. Günümüzde bunun misallerini bol miktarda bulabiliriz. Maksadımız müslüman kardeşlerimize faydalı olmak, hem ahlâkî bakımdan, hem de inanç yönünden sağlam bir yol tutup müslümanların birlik ve beraberliğini devam ettirmek, tefrikaya meydan vermemek, müslümanları ayırmak isteyenleri uyarmaktır.

İlmî değeri çok büyük olan bu inanç kitabını Ehl-i Sünnet yolu-

nu sağlam olarak yeni baştan öğrenmek isteyenlere faydalı olması, kısır çekişmelerin, tefrikacılık ve istismarcılığın kapısına kilid vurması ümidi ile okuyuculara takdim eder, bizleri Ehl-i Sünnet velcemaat inancından ayırmamasını Yüce Allah'ın katından niyaz ederim. 12.4.1978.

Y. Vehbi YAVUZ
Muradiye - BURSA

İMAM ÂZAM'IN HAYATINDAN BİR ÖZETLEME

I — **Doğumu ve Yetişmesi:**

Üzerinde değişik görüşler belirtilmiş olmakla beraber tarihçilerin çoğunluğunun ittifak ettiği nokta şudur: İmam Âzam Hazretleri Kûfe'de doğup büyümüş ve hayatının çoğunu bu şehirde geçirmiştir.

Yine tarihçilerin çoğunluğunun birleştiğine göre, İmam Âzam, hicrî (80) senesinde dünyaya gelmiş olup (150) senesinde 70 yaşında olduğu halde Bağdat'da dünyaya gözlerini kapamıştır. Halen kabr-i şerifleri burada bulunmakta ve üzerinde akıl almaz zinetlerle süslenmiş bir türbe yaptırılmış bulunmaktadır. Buna göre İmam Âzam hayatının son zamanlarını Bağdat'ta geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

II — **Nesebi:**

İmam Âzam'ın nesebî hakkında da değişik görüşler ileri sürülmüştür. Fakat bunlar arasında en sağlam olanı şöyledir. Nûman b. Sâbit b. Zûta b. Mâh. İmam Âzam'ın babası Sâbit, olup dedesi Zûta Islâm ordularının İran, Horasan ve Irak'ı fethettikleri sırada esir düşmüş ve Teym kabilesine mensup Teymullah b. Sâlebe'nin kölesi olmuştu. Fakat sonradan azad edilerek hürriyetine kavuşmuş olan Zûta, ikamet etmekte olduğu Kâbil (Babil)'den Kûfe'ye hicret etmiştir. İmam Âzam'ın torunu Hammad'dan nakledildiğine göre İmam Âzam'ın babası Sâbit müslüman olarak dünyaya gelmiş ve Hz. Ali kerremellahu vecheh ile müşerref olmuş bir zattı. Hz. Ali'nin Sâbit'e ve zürriyetine hayır ve bereket duasında bulunduğu rivayet edilmektedir.

III — **İlme İntisab Etmesi:**

İmam Âzam Ebû Hanîfe küçük yaşta pederi Sâbit'i kaybetmişti. Pederinin vefatından sonra annesi Câfer-i Sadık ile evlenmiş, dolayısıyla Ebû Hanîfe ilk terbiyesini ve ilk bilgilerini Cafer-i Sadık'tan alarak ilerideki ilmî hayatını sağlam temellere oturtmuştu.

Ebû Hanîfe küçük yaşta önce Kur'an-ı Kerîm'i ezberledi. Kur'-

an'ı ezberledikten sonra onu en çok okuyanlardan biri oldu. Kıraat ve hıfzını Kıraat İmamlarından İmam Âsım'dan tamamladı.

Ebû Hanîfe'nin mensup olduğu aile Kûfe'de ticaretle meşguldü. İpekli kumaş ticareti ile uğraşan bu aile kârlı bir ticaret yolu olan bu işe onu da teşvik ediyorlardı. Kendisinde ticarete karşı büyük bir meyil bulunmakla beraber dehâ derecesindeki zekâsı onu ilmî ve aklî araştırmalara da sevk ediyor, dolayısıyla ticaretten artan zamanlarında bir kültür ve medeniyet merkezi oln Kûfe'de ilim adamlarının derslerine ve sohbetlerine devam ediyordu. İmam Âzam'ın yaşadığı devirde hayatta kalan tâbiîler de vardı. İmam Âzam bunla rın sohbetinde bulunma şerefine de nail olmuştu.

İmam Âzam ticarete karşı olan kabiliyet ve temayülüne rağmen Irak'ın, dolayısıyla Kûfe'nin ilim çevrelerine de intisab etmiş, dikkatini Sahabilerin eserlerine çevirerek kısa zamanda ilmî çalışmalara yönelmiş dolayısıyla fikrî bakımdan inkişaf etmeye başlamıştı.

İmam Âzam'ın devrinde Kûfe'de ve Irak'ta Mûtezilîler, Haricîler ve Şiîler faaliyet göstermekteydiler. Bu şebeple Ebû Hanîfe bunlara karşı mücadele etmek zorunda kalmış ve önceleri yani gençliğinin başlangıcında bu kimselerle mücadele etmek için aklî ilimlerle daha çok uğraşmış ve bir yandan da ticarî faaliyetlerini devam ettirmiştir. Dolayısıyla bir yandan ticaretten bir yandan da ilimden nasibini alıyordu.

İlim adamlarının sohbetlerine devamı sırasında Ebû Hanîfe'nin üstün zekâsı hocalarının dikkatini çekmiş, bu sebeple hocaları onu ticaretten kurtarıp ilme intisab etmeye teşvik etmişlerdir. Bu durumu kendisi şöyle anlatır :

«Bir gün İmam Şâbî ile karşılaştım. Kendisi oturuyordu. Beni çağırdı ve nereye gittiğimi sordu. Ben de: çarşıya gidiyorum, dedim. Bunun üzerine: ben senin çarşıya değil, âlimlerin meclislerine gitmeni isterim, dedi. Ben ise: âlimlerin meclisine çok az uğradığımı söyledim. Bunun üzerine Şâbî bana: Sen ticaretle uğraşma. Zira senin ilimle uğraşman ve âlimlerin meclisinden ayrılmaman gerekir. Çünkü ben sende üstün bir zekâ ve kaabiliyet görüyorum, dedi. İşte Şâbî'nin bu sözü bende büyük bir tesir meydana getirerek ticareti bıraktım ve ilim tahsiline kendimi adadım. Şâbî'nin bu sözü benim için çok faydalı oldu.»

Şâbî ile karşılaştıktan sonra Ebû Hanîfe vaktinin çoğunu ilme hasretmiş, fakat bir taraftan da ortağı aracılığı ile ticarî işlerini fikren yürütüyor, ortağının hesaplarını kontrol ediyor, böylece geçimini başkalarına muhtaç olmadan temin ediyordu.

İlk zamanlar Mûtezile,Hariciler, Dehriler ve Şiîlerle cedelleşerek kendini akaid meselelerine veren ve böylece tatmi nolan Ebû Hanî-

fe'nin, sonradan fıkıh halkaları dikkatini çekmeye başlamış bu şekilde ilimlerin en faydalısı olan ve sonradan babası olmakla vasıflandığı Fıkıh ilmine intisab etmiştir.

Önceleri itikada ait meselelerle ilmî çalışmalarına başlayan Ebû Hanîfe, sonradan sahabe ve Tabiun'u örnek alarak kelâm münazaralarından sarf-ı nazar etmiştir.

Ebû Hanîfe fıkıh ilmine intisab ettiği sırada kelâm ilmine vakıf olmuş, akaid meselelerini ve Tevhid'e ait incelikleri aklî delillerle isbat edecek güce sahip idi. Daha sonra sarf, nahiv ve Arap Edebiyatını öğrenmiş, hadîsleri ezberlemeye başlamış ve böylece büyük bir kültüre sahip olmuştu. Fıkıh ilmine ve Hâdise yöneldiği zaman her bakımdan tam bir yetkiye sahip idi.

Ebû Hanîfe ilim hayatının başlangıç dönemlerinde kelâm ilmi ile meşgul olduğu halde sonraları oğlu Hammad'ı ve diğer talebelerini bu ilimle meşgul olmaktan menetmiştir. Bunun üzerine oğlu Hammad bir defasında kendisine şöyle demiştir: «Bizi kelâm ilmi ile ilgili münazaralarla meşgul olmaktan menediyorsunuz, halbuki siz kelâm'a ait meselelerle meşgul oluyordunuz.» Buna karşılık Ebû Hanîfe şöyle cevap vermiştir: «Evet biz kelâm meseleleri hakkında münakaşa ediyorduk, fakat başımızın üstünde bir kuş varmış gibi aklımızın başımızdan uçmasından korkan kimsede olduğu gibi arkadaşımızın yanılmasından korkardık. Halbuki sizler kelâm münakaşalarına giriyor ve arkadaşınızın yanılmasını, ayağının kaymasını istiyorsunuz. Arkadaşının yanılmasını isteyen kişi, onun kâfir ve sapık olmasını istiyor demektir. Arkadaşının kâfir olmasını istemek ise küfürdür.»

IV — Hocaları:

İmam Âzam birçok âlimle karşılaşmış ve bu âlimlerin gerek metodlarından gerekse ilimlerinden faydalanmıştır. Fakat kendisinden faydalandığı hocaları arasında en önemlisi, çağının fıkıh ilminin reisi diyebileceğimiz İmam Hammad b. Ebî Süleyman'dır. İmam Hammad da İbrahim en-Nahaî ile İmam Şâbî'den fıkıh ilmi tahsil etmiştir. Ebû Hanîfe Kadı Şurayh ve Alkame'ye ait fıkhı da bu hocasından öğrenmiştir. Bu iki zat da İbn-i Mes'ud ile Hz. Ali'nin fıkhını bilen zatlardı. İmam Hammad bu iki tabiinin fıkhını öğrenmekle beraber İbrahim en-Nahaî ve Alkame'nin fıkhına daha çok önem vermiştir.

Ebû Hanîfe (28) yıl gibi uzun bir zaman hocası Hammad'a talebelik etmiş olup ölümüne kadar kendisinden ayrılmamıştır. Hocası Hammad vefat edince onun yerine geçerek ders kürsisini kendisinden sonra o işgal etmiştir.

V — Fıkıh İlminde Temayüzü:

Hicrî (120) yılında İmam Hammad vefat edince, onun yerini en

seçkin talebesi Ebû Hanîfe almış, dolayısıyla bütün gözler kendisine çevrilmişti. İmam Âzam, büyük tecrübeleri ve engin zekâsı, kuvvetli akılcılığı ve hazırcevaplığı sayesinde hocasının ders halkalarını başarı ile devam ettirmişti. İmam Âzam ticaretle de meşgul bulunduğu için zamanın ihtiyaçlarını daha iyi tanıyabilmiş, örf ve âdetleri herkesten daha mükemmel kavrayabilmişti. Onun ticarî hayatı bilhassa örf ve âdetlere müstenid düşünceleri ve ictihatları üzerinde etkili olmuştur. Hatta bu konuda bir söz açıldığı zaman arkadaşları susar ve sadece onu dinlemek zorunda kalırlardı. Talebesi İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî onun hakkında şöyle diyor: «Ebû Hanîfe kıyasla ilgili meseleler hakkında talebeleri ile tartışırdı. Talebeleri bazan kendisine uyarlar, bazan da itirazda bulunurlardı. Fakat İmam Âzam Ebû Hanîfe istihsana başvurunca, yani ictihad edince ona hiç kimse itiraz etmezdi. Çünkü o istihsan konusunda ileri sürdüğü meseleleri kuvvetle müdafaa eder ve herkes kendisine bu konuda hak verirdi.»

İmam Âzam'ın Fıkıh ilminde diğer müctehidlere nazaran dehâ derecesinde başarılı olması, onun halkı yakından tanıması, halk ile münasebetlerinin devam etmesi ve bilhassa ticarî hayatında toplumun meselelerini çok yakından tanıma fırsatı bulması ve bu ilişkiyi sonuna kadar devam ettirmesi sayesinde olmuştur, desek yanılmış olmayız. Çünkü onun dayandığı istihsan metodu, halkın ihtiyaçları ile şeriatın kaynaklarını karşılaştırarak bir neticeye varmaktan ibarettir. Bu da şüphesiz halkı ve halkın meselelerini yakından tanımadan mümkün değildir. Bu şekilde meselelerin bütün inceliklerini keskin görüşleri ile kavrayan Ebû Hanîfe, Fıkıh ilminin meyvesini ilmî tartışmalarda görüyor, sahip olduğu kuvvetli mantık ve akılcı görüş sayesinde hasımlarının bütün düşüncelerini alt edebiliyordu. Fıkıh ilmindeki ictihadları üzerinde, önceden sahip olduğu cedelciliğin, mantık ve akılcılığın tesiri büyük olmuştur.

VI — Ebû Hanîfe'ye Övgü Söyleyenler:

Hârun b. Sa'd'ın naklettiğine göre İmam Şafiî şöyle demiştir: «Ebû Hanîfe rahmetüllahi aleyh hazretlerinden daha fakîh bir âlim görmedim. Fakîh olmak isteyen kimse Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının söz ve kitaplarına müracaat etsin, onların sözlerini kabul edip ezberlesin. Zira bütün insanlar kıyas hususunda Ebû Hanîfe'nin ayalidir. (çocuklarıdır)» Zumayrî'nin rivayetine göre ise İmam Şâfiî şöyle demiştir: «İnsanlar kıyas ve istihsanda Ebû Hanîfe'nin ayalidir (çocuklarıdır).» Yani bu sözlerden maksadı, İmam Âzam'ın fıkhın babası olduğunu anlatmaktadır. İmam Vâkıdî'nin söylediğine göre, İmam Mâlik, Ebû Hanîfe'nin birçok sözlerini kabul eder, fakat bunu açıklamazdı.

Yine İmam Şâfiî'den şu sözün nakledildiği rivayet edilmiştir: «Bütün insanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'nin, siyer ve Meğazî'de Muhammed b. İshak'ın, tefsirde Mukâtilin, nahivde Kisâî'nin ayalidirler. İmam Âzam'ın kitaplarına bakmayan fıkhı anlayamaz ve bilemez, maksadına nail olamaz.»

İmam Mâlik'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: «Ebû Hanîfe İslâm'da altmış bin mesele çıkarıp ortaya koymuştur.» İmam Ebû Bekir b. Atîk'in rivayetine göre ise, İmam Âzam İslâmda beşyüzbin mesele çıkarıp ortaya koymuştur.

Hatîb-i Harezmi'nin rivâyetine göre ise, 63.000 mesele ortaya koymuş olup bunların 32.000'i ibadetlere dair, geride kalan 31.000'i de muamelâta dairdir. Eğer İmam Âzam bu meseleleri ortaya koyup ictihadda bulunmasaydı bütün insanlar sapıklıkta kalırdı.»

VII — **Akaidde Mezhebi:**

İmam Âzam'ın inançtaki mezhebi kurucusu bulunduğu Ehl-i Sünnet vel-cemaat Mezhebidir. Ancak Mutezile'den bir taife İmam Âzam'ın Mûtezîlî olduğunu iddia edecek kadar işi azıtmışlardı.

İmam Âzam'a Ehl-i Sünnet inancının alâmetlerinden sorulunca şöyle cevap vermiştir:

1 — Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i diğer sahabiler üzerine üstün tutarız.
2 — Hasan ile Hüseyin'e sevgi besleriz.
3 — Hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanırız.
4 — Mestler üzerine mesh etmeyi caiz görürüz.
5 — Kuvvet şurubu gayesiyle hurma suyundan yapılmış şiranın içilmesini caiz görürüz.
6 — Günahı sebebiyle hiçbir mü'mine kâfir demeyiz.
7 — Allah'ın sıfatları hakkında konuşmayız.
8 — Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın sıfatları tevkîfidir.
9 — Bütün sahabiler hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyiz.
10 — Sahabenin en üstünü Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra, Hz. Ozman, sonra Hz. Ali, sonra Aşere-i mübeşşere, sonra, Bedir ehli, sonra Uhud savaşına katılanlar, sonra Hudeybiye andlaşmasında bulunanlar, sonra Bey'atür-Rıdvan'da bulunanlar, sonra Akabe biatında bulunanlardır.

VIII — **Hazır - Cevaplılığı:**

Muhammed b. Mukatil'den nakledildiğine göre bir kimse İmam Âzam'a şöyle bir soru sordu: «Şu kimse hakkında ne dersiniz ki; Allah'tan korkmaz, cehennemden korkmaz, ölü eti yer, rükû ve secdesiz namaz kılar, görmediği şeye inanır, Hakk'a buğz eder, fitneye sevgi besler..» İmam Âzam'ın meclisinde bulunan arkadaşları bu so-

ruya cevap vermekten aciz kalarak, bu kimsenin durumu müşkildir, dediler. İmam Âzam Hazretleri ise bu soruya karşılık şöyle cevap verdi: «Bu öyle bir kimsedir ki, Allah'ın rızasını ister, Cennet istemez. Allahtan korkup Cehennem ateşinden korkmaz. Rükû ve secdesiz olan cenaze namazı kılar. Allah Teâlâ'yı görmediği halde birliğine iman ve şehadet eder. Ölümün hak olduğuna inanır, fakat onu sevmez. Mal ve evlad fitnedir, fakat bunları sever. Müslüman kardeşini dedikodu ettiği için ölü eti yemiş olur.» Bu cevap karşısında soru soran kişi kalkıp İmam'ın elini öptü ve şahidlik ederim ki, sen ilmin hazinesisin, dedi.

Yine rivayet olunduğuna göre, Bağdad'a Rum diyarından bir Dehrî gelip insanların inançlarını sarsmak için ilim adamları ile münazaralara girişiyormuş. Bütün Bağdat âlimleri bu dehrî karşısında aciz kalıp sorularına cevap veremediler. Yalnız görüşmediği âlim İmam Hammad kalmıştı. İmam Hammad ise, ben de gidip münazarada cevap veremeyip aciz kalırsam cahiller arasında İslâm inancı sarsılır korkusuyla münazara etmekten çekiniyordu. İmam Hammad bu düşünce ile muztarib halde uykuya dalmış, gece rüyasında görmüş ki; bir hınzır gelmiş bir ağacın dallarını ve gövdesini yemiş, sadece kökleri kalmış.Bu esnada o civarda bir arslan yavrusu çıkarak o domuzu parçalayıp öldürmüş. İmam Hammad bir korku içinde uykudan uyanmış, kederli bir durumda düşünmeye başlamış. İmam Âzam Hazretleri o zaman onüç yaşında bulunuyordu. Hocası Hammad'ı kederli halde görünce sebebini sordu. İmam Hammad ona rüyasını anlattı. Bunun üzerine İmam Âzam rüyasını şöyle tevîl etti: O gördüğünüz ağaç ilimdir. Dalları diğer âlimlerdir. Kökü zat-i âlinizdir. Arslan yavrusu ise benim. İnşallah o domuzu ben öldüreceğim, dedikten sonra hocası Hammad ile beraber camiye gittiler. O sırada dehrî gelip minbere çıktı ve münazaraya başlayarak karşısına çıkacak birini istedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe karşısına dikildi. Dehrî yaşının küçüklüğüne bakarak onu küçümsedi. İmam Âzam: ne sormak istiyorsan sor, dedi. Bunun üzerine dehrî İmam Âzâm'a şöyle sordu:

«— Başlangıcı ve sonu olmayan bir varlığın bulunması mümkün müdür? dedi. İmam Âzam tereddütsüz cevabında:

«— Sen sayı bilir misin?» dedi. Dehrî de:

«— Evet, bilirim, dedi.» İmam Âzam:

«— Bir sayısından önce bir sayı var mıdır?» dedi. Dehrî: «Bir sayıların evvelidir, ondan önce sayı yoktur,» cevabını verdi. Bu sözü karşısında İmam şöyle dedi:

«Bir sayısından evvel sayı olmaz da bir olan Allah'tan önce nasıl başka bir varlık bulunabilir?»

Bunun üzerine Dehrî ikinci sorusunu sormaya devam etti:

«— Allah Teâlâ ne tarafa yönelmiştir?» Bu soruya karşılık İmam Âzam:

«— Bir mum yakınca onun ışığı ne tarafa yönelir?» dedi. Dehrî:

«— Her tarafa yayılır» cevabını verdi. Buna karşılık İmam Âzam:

«Mecazî nur olan bir mumun ışığı her tarafı kaplar da göklerin ve yerin nuru olan Allah Teâlâ her tarafı kaplamaz mı? Bunun doğruluğu güneşten daha açıktır.» dedi.

Dehrî üçüncü sorusunu şöyle sordu: «Var olan her şeyin bir mekâna ihtiyacı vardır. Buna göre Allah nerededir?» Bunun üzerine İmam Âzam bir kâse içinde süt getirerek:

«Bu sütün içinde yağ var mıdır?» diye sordu. Dehrî:

«Evet, vardır.» cevabını verince İmam Âzam:

«Yağ bu sütün neresindedir?» diye sordu. Dehrî:

«Süt içindeki yağın belli bir yeri yoktur, sütün her tarafında yağ vardır.» dedi. Dehrî'nin bu cevabı karşısında İmam Âzam:

«Fâni ve zail olan bir varlığın belli bir mekânı olmuyor da Allah Teâlâ için nasıl bir mekân tasavvur edilebilir? Allah Teâlâ vardır ve O'nun varlığı her yeri kaplamıştır.» dedi.

Bundan sonra dehrî dördüncü sorusunu şöyle sordu:

«Rabbin şimdi ne iş ile meşguldür?» İmam Âzam:

«Sen birkaç soru sordun, ben ise cevap verdim. Soru soranın yüksekte, cevap verenin aşağıda olması yakışmaz. Sen in de minbere ben çıkayım.» dedi. Bu söz üzerine dehrî minberden aşağıya inip yerine İmam Âzam minbere çıktı ve:

«Benim rabbim, senin gibi bir kâfiri minber üzerinde lâyık görmeyip aşağıya indirmekte ve benim gibi bir Tevhid ehlini minber üzerine çıkarmaktadır.» cevabını verince dehrî cevap veremez duruma geldi ve pes dedi. İşte o zaman dehriyi yakalayıp öldürdüler ve İmam Hammad'ın gördüğü o rüya gerçekleşmiş oldu.

İmam Âzam'ın zekâsının üstünlüğüne delâlet eden olaylardan biri de şudur: Hasan b. Ziyad'ın naklettiğine göre, bir kimse bir yerde bir miktar para defnedip sonradan bu malı nerede gömdüğünü unutmuş. Bunu nasıl bulacağını İmam Âzam Hazretlerinden sorunca, «gece sabaha kadar namaz kıl, inşallah bulursun,» demiş. Bu tavsiye üzerine o kişi gece namaz kılmaya başlamış ve gecenin dörttebiri olunca parasını nereye gömdüğü hatırına gelmiş. İmam Âzam'dan bunun hikmetini sormuşlar ve şöyle cevap vermiş: «Şeytan aleyhillâne gece sabaha kadar namaz kılmaya rıza göstermez, onu mutlaka bu işten meneder. Bu sebeple hatırına getirir.»

Yine cimri bir kimse malını bir yerde gömmüş, fakat bir müddet

sonra gidince bu parayı yerinde bulamamış, çıkarıp almışlar. Hasis bir kimse olduğu için buna fazla üzülmüş ve neredeyse ölecek duruma gelmiş. Bazı dostlarının tavsiyesiyle İmam Âzam Hazretlerine müracaat edip bir çare bulmasını rica etmişler. Bunun üzerine İmam Âzam Hazretleri: «bana yerini gösterin.» demiş ve göstermişler. İmam Âzam başka bir vakitte o yere gelip burada bazı kimselerin mantar devşirdiklerini görmüş. Yanlarına yaklaşıp bunlardan birine: «siz burada her zaman mantar devşirir misiniz?» diye sormuş. Adam da: evet, her zaman devşiririz, cevabını vermiş. İmam Âzam: «Hepiniz birlikte toplayıp sonra taksim mi edersiniz?» diye soru sorunca: «Hayır, herbirimiz ayrı ayrı kendi hesabımıza devşiririz» demiş. İmam Âzam tekrar sordu: «Hepiniz buradan beraber mi ayrılırsınız?» Adam cevap verdi: «Hepimiz beraber gideriz, fakat şu adam her zaman geri kalıp bizden sonra gider.» demiş. Bunun üzerine İmam Âzam bir kenarda oturup dağılmalarını beklemiş. Herkes gidip sadece o kimse kalmış. Bu sırada İmam, o zatın yanına yaklaşıp: «Bu yerde bir adam bir miktar para gömmüş, bu parayı sen çıkarıp almışsın, hem aldığını görmüşler ve şahidlik ediyorlar. Başkaları duymadan harcadığın sana kalsın sahibi onu bağışlar, gerisini ver» demiş. Adam bu söz karşısında korkup aldığı parayı getirip İmam Âzama teslim etmiş. O da sahibine vermiş. Bu olayın sırrını açıklarken İmam Âzam Hazretleri şöyle diyor: «Görmüşler» sözümden maksadım Allah Teâlâ'dır. Çünkü Allah Teâlâ kullarının yaptığı bütün işleri görür.

İmam Âzam'ın zekâsı o derece üstün idi ki bir şeye bir defa baksa derhal onun keyfiyetine vakıf olurdu.

IX — Keremi, Ahlâkı, Zühd ve Takvası:

Yezid b. Hârun'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: İmam Âzam gibi takva sahibi olmadıkça bir kimseye fetva vermek helâl olmaz. Çünkü İmam'dan daha âlim, daha zahid ve daha takva bir kimse görmedim. Bir zamanlar İmam Âzam'ın, bir evin civarında güneşin sıcağı altında beklediğini gördüm. Kendisine: niçin duvarın gölgesine girmeyip güneşin sıcağı altında duruyorsun? diye sorunca: «Bu evin sahibinde bir miktar alacağım vardır, eğer evin gölgesinde gölgelenirsem bir menfaat elde etmek düşüncesi akla gelebilir korkusuyla gölgelenmiyorum, çünkü bunun faiz olmasından korkuyorum» cevabını verdi.

Yine rivayet edilir ki İmam Âzam bir meselede zorlukla karşılaşıp çözemezse tevbe ve istiğfar edip, bir günah işlemişim ki bu müşkil bana arız oldu, der ve kalkıp iki rekât namaz kıldıktan sonra o mesele kendisine keşfolur ve böylece o müşkil ortadan kalkardı. Fadl b. İyaz, İmam Âzam'ın bu durumunu duyunca ağlayıp, bu durum onun günahının azlığındandır. Çünkü herkese böyle bir inkişaf ol-

maz, derdi. İbrahim b. Amr'dan rivayet edildiğine göre, İmam Âzam Hazretleri son derece feraset sahibi (ileri görüşlü) idi. Talebelerinden Dâvud-i Taî hakkında demişlerdir ki: «Bu talebem çok âbid olup insanlardan uzakta yaşayacak ve gece-gündüz ibadette bulunacak.» Gerçekten de öyle oldu. Yine Ebû Yusuf hakkında: «Buna da dünya ikbal edecek ve kendisinin de dünyaya meyli çok olacak.» dedi. Gerçekten de öyle oldu.

Yine rivayet edilir ki İmam Âzam ticaretle geçinir ve ticarî işlerini ortakları yürütürdü. Ortaklarından birinin satışında şüphesi bulunduğu ve sattığı mallar arasında bir tanesi sakat bulunduğu için (30.000) akçelik kârını fukaraya sadaka olarak dağıtmıştır.

Yine rivayet edilir ki, Kûfe etrafındaki arapları yağma etmişler ve bunlara ait koyunları çarşı-pazarda satmışlar, dolayısıyla bu koyunlar o civarda yayılmış. Bunun üzerine İmam Âzam Hazretleri bir koyunun ömrünü sormuş, ancak yedi sene yaşar, demişler. Bundan sonra İmam Âzam bu koyunlardan birine rastlar korkusuyla yedi sene et yememiştir.

İmam Âzam'ın sabrı ve nezaketini belirten şu vaka da çok dikkat çekici olduğu kadar ilim adamlarına irşad konusunda güzel bir örnek de teşkil etmektedir:

Rivayet edilir ki, İmam Âzam Hazretlerinin bitişik bir komşusu vardı ki içkiye müptelâ olup gece -evine- sarhoş olarak gelir ve gece yarısına kadar çalgı çalıp şarkı söylerdi. İmam Âzam bu içki müptelâsı komşusunun eziyetine sabr ve tahammül gösterir, komşuluk hakkına riayet etmek için kendisine bir uyarıda bulunmazdı. Bir gece bu komşusunun sesi sadası kesilmiş. Bunun üzerine İmam Âzam Hazretleri: acaba hasta mı oldu, yahut bir kazaya mı uğradı, diyerek derhal evine gitti ve hanımına: her gece komşumuzun çalgı ve şarkı seslerine alışmıştık; bu gece ise sesi-sadası kesildi. Acaba hasta mıdır, yahut başına bir iş mi geldi diye sormaya geldim, deyince hanımı mahcup bir eda ile: Yâ İmam bu gece meyhaneden gelirken polislere rastlamış ve sarhoş olduğu için kendini yakalayıp hapsetmişler, dedi. Bunun üzerine İmam Âzam o şehrin valisine kadar gitti. Vali İmam'ı görünce karşılayıp saygı ve ikramdan sonra ziyaret sebebini sormuş. O da durumu anlatmış ve hapsedilen bu komşusunun serbest bırakılmasını istediğini belirtmiş. Vali bu ricası üzerine derhal o komşuyu hapisten çıkarıp kendisine teslim etmiş. Beraber dışarıya çıktıklarında bu komşusuna karşı gayet nazik davranarak: senin çalgının sesine alışmıştık, bu gece sesin ve sadan çıkmadı, çoluk çocuğunun nafakasını soramadık, bir yardımda bulunamadık, deyip çok miktarda para verdikten sonra meyhanecide ne kadar borcun varsa ben ödeyeyim, deyince adam İmam Âzam'ın bu nazik mu-

amelesinden son derece mahcup kalarak hemen o anda tevbe ve istiğfar edip İmam Âzam'ın ders halkasına devam etti ve kısa zamanda ilim tahsilini tamamlayıp fakihlerden biri oldu.

Yine rivayet edilir ki, İmam Âzam Hazretleri kırk yıl yatsı abdesti ile sabah namazını kılmış. Ve yine rivayet edilir ki: her ayda altmış hatim indirir, bir hatm-i şerîf gece, bir hatim-i şerîf de gündüz indirirdi. Dünyadan âhiret âlemine göç ettikleri vakit yedibin hatm-i şerîf'i tamamlamıştı.

İmam Âzam Hazretleri zengin olduğu halde kendi ifadesine göre, dötrbin dirhemden fazla parayı elinde tutmamış, bu kadarını çoluk-çocuğunun nafakası için saklarmış, gerisini fukaraya, talebelerine ve Mekke ile Medine'de bulunan Fakihlerin nafakalarına yardım için harcardı.

İmam Âzam Hazretleri hocasına o derece saygılı idi ki, vefatından beri her namazın peşinde hocası İmam Hammad için, anası - babası, diğer hocaları ve kendisinden ilim öğrenen talebeleri için duada bulunurdu. Hocasına karşı saygısından ötürü, yatağında ayaklarını hocasının evine doğru uzattığı vâki olmamıştır.

X — **Kadılıktan Kaçınması:**

Hidâye sahibi Mergînani'nin naklettiğine göre Halife Mansur, İmam Âzam, İmam Sevrî, İmam Cündî, İmam Şerik ve İmam Mis'ar'ı kadı nasbetmek için huzuruna çağırmış. İmam Âzam Hazretleri: ben hile yapıp kurtulurum, dedi. İmam Sevrî: ben firar ederim, dedi. İmam Mis'ar: ben de deli numarası yaparım, dedi. Şerîk ise: zaten beni kadı yapmak istemez, diyerek yola çıktılar. Devlet sarayına giderken nehrin kenarında bir gemi gidiyormuş. İmam Sevrî kaptana yalvararak: beni bir kimse boğazlamak istiyor, beni gemine koyup kurtar, dedi. Kaptan da onu alıp gizledi. Bu şekilde Bağdat'tan firar etti. Diğerleri ile birlikte halifenin huzuruna vardılar. Mis'ar halifeye: davarların nasıl, çoluk-çocuk nasıl diyerek uygunsuz sözler sarfedince onu meclisten dışarıya attılar. İmam Âzam Hazretleri ise: ben elbise tüccarıyım, beni kabul etmezler. Kûfeliler Kureyş ve Ansar-ı Araptandır, ben ise köle neslindenim, dedi. Onu da dışarıya attılar. Şerîk: benim görme kuvvetim zayıftır, mührün yazılarını dahi fark edemem, diyerek mazeret belirtince halife: ben senin yanına bir kimseyi yardımcı tâyin ederim, o sana yardım eder, dedi. Bu sefer Şerîk: benim hafızam zayıftır, dedi. Buna karşılık: sana bal ile bâdem yediririm, düzelirsin, cevabını verdi. Bununla da mazeretini kabul ettiremeyince: benim kadınlar taifesine fazla meylim vardır, dedi. Halife: ben sana çok maaş veririm, onunla cariyeler satın alırsın, dedi. Bu şekilde ne dedi ise kendini kadılık makamına nasbedilmekten kurtaramayınca: Şeriat nazarında yakın - uzak, küçük - büyük

ayırd etmen, herkese eşit bir şekilde Şeriatın hükümlerini tatbik ederim, deyince halife ; ben de olsam, başkası üzerine üstün tutma, deyince kaçınılmaz bir şekilde kadılık görevini kabul etti. Fakat vazifeye başladıktan bir müddet sonra halifenin kölelerinden biri bir gün bir dâva dolayısıyla kadının karşısına gelip diğerlerinden öne geçmek isteyince kadı Şerîk buna rıza göstermeyip, ikiniz de şeriat nazarında birsiniz, dedi. Bunun üzerine halife Şerîk'i bu görevden uzaklaştırdı.

XI — **Hapsedilmesi ve Vefatı:**

Şerîk'in azledilmesinden sonra halife Mansur tekrar İmam Âzam'ı huzuruna çağırdı, ve kadı olmasını teklif etti. Fakat İmam Âzam yine bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine halife Mansur kızarak İmam Âzam'ı hapsedeceğine ve döğdüreceğine yemin etti. Ve memurlarına emir verip her gün on kamçı vurdurdu. Birkaç gün bu şekilde döğülüp hapsedildikten sonra İmam Âzam Hazretleri şiddetli acı çekerek ağlamaya başladı ve aradan çok zaman geçmeden **«Allah selâm evine çağırır»** dâvetini kabul ederek Allah'ın rahmetine kavuştu. Bâzıları dövmekten, bâzıları zehirlenmekten vefat ettiğini söylemektedirler. Bu iki rivayeti birleştirmek de mümkündür. Zindanda her gün on kamçı vurup sonra zehir içirdiler.

Bazıları da şöyle demişlerdir. İmam'ı halife'nin huzuruna götürüp kadılık teklifi yapılınca kabul etmedi ve bunun üzerine şerbetine zehir koydurup kendisine içirdiler. İmam Âzam Hazretleri zehrin tesirini hissettikçe Mansur'un meclisinden kalkıp gitti. Mansur: nereye gidiyorsun? diye sorunca: gönderdiğin yere gidiyorum, cevabını verip yine kendisini zindana götürdüler. Zehir bütün azalarına sirayet ettikten sonra onu hapse indirdiler ve bırakıp gittiler. İmam'ın ciğeri zehrin tesirinden parça parça olup ölümü hissettikçe secdeye kapanıp secdede iken ruhunu teslim etmiştir. Allah kendisine gani gani rahmet eylesin ve açtığı çığırı Kıyametedek devam ettirsin. Vefatlarında yaşı 70'i bulmuştu. Hicrî 150 senesinde Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. [1]

Y. Vehbi YAVUZ

---

1) İmam Âzam'ın hayatından özetleme kısmı, kitaba bir giriş mahiyetinde okuyuculara faydalı olur düşüncesiyle tarafımızdan ilâve edilmiştir. Hayatı ile ilgili bilgiler konusunda Muhammed Ebû Zehra'nın **«İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi»** adlı kitabı ile Abdurrahman Eşref'in **«Tabakat'ül-Ümem»** adlı kitabının ilgili bölümlerinden faydalandık. (Y. Vehbi YAVUZ)

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

GİRİŞ

Başlangıçsız her şeyin evveli, nihayetsiz her şeyin sonu; Kadîm, Kerîm, fazilet ve cömertlik sahibi, varlığı kendinden olan Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ve senalar olsun. Yüce Allah, kemal sıfatlarından olan Cemal ve Celâl sıfatları ile vasıflanmıştır. Allah Teâlâ, noksan sıfatlardan, yaratılmış olmaktan, zevale uğramaktan beridir.

Kıyâmetedek salat ve selâm, rahmet Nebîsi, Ümmet'in şefaatçısı halkın aynasında Hakk'ın kâinattaki tecellilerinin en mükemmeli olan Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e, O'nun hoş ve temiz olan sahabîlerine, O'na uyanlara, O'nun yolundan giden müminlere olsun.

Allah Teâlâ'ya hamd, Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra yaratıcı Rabbine en çok muhtaç olan Ali b. Sultan Muhammed el-KÂRÎ -Allah hem kendisine, hem de ana-babasına lütuf ve gizli keremiyle muamele etsin- söze başlar:

Bilmiş ol ki; dini kuvvetlendirme binasının temeli olan Tevhid ilmi, uyulması icabeden bilgiler yönünden ilimlerin en şereflisidir. Ancak Kitap, Sünnet ve İcmâ-i Ümmet mefhumlarından dışarıya çıkmamak, bid'at ehlinde olduğu gibi, mücerred akli delillere ait bilgilere girmemek şartıyla.. Zira mücerred akılcı bidatçılar, vakiaya uygun olarak doğru yolun habercisi Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in haber verdiği gibi, Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'ın üzerinde yürüdükleri caddeyi terk ettiler. Tirmizî ve diğer Sünen kitaplarında rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu:

قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :
إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ افْتَرَقَتْ عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ
مِلَّةً وَإِنَّ أُمَّتِي سَتَفْتَرِقُ عَلَى ثَلٰثٍ وَسَبْعِينَ
مِلَّةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا وَاحِدَةً قَالُوا
وَمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللهِ ؟ قَالَ : مَا أَنَا عَلَيْهِ
وَأَصْحَابِي . وَفِي رِوَايَةِ أَحْمَدَ وَأَبِي دَاوُدَ عَنْ
مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ ثِنْتَانِ وَسَبْعُونَ
فِي النَّارِ وَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَهِيَ الْجَمَاعَةُ.

«İsrailoğulları yetmişiki fırkaya ayrıldılar. Benim Ümmetim ise yetmişüç fırkaya ayrılacaktır. Bunların hepsi cehennemdedir. Bir tanesi müstesnâ.. Ashab: Onlar kimlerdir yâ Resûlellah! diye sorunca Hz. Peygamber: Ben ve ashabımın yolunda bulunanlardır, buyurdu.»[1]

«Ahmed b. Hanbel ve Ebû Davud'un Hz. Muaviye'den rivayet ettiklerine göre ise şöyle denilmektedir: «Yetmişiki fırka cehennemde, bir fırka ise cennettedir. Onlar da Ümmet'in çoğunluğunu teşkil eden topluluktur. Zira Hz. Peygamber'den rivayet edilen başka bir Hadis-i Şerîfe göre, Ümmet-i Muhammed sapık yolda toplanmaz. Başka bir

1) İbn-i Mâce, C: II, s. 1322, H. No. 3993; Tirmizi, İman, 18. Bab.

rivayete göre ise Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ

«Benim Ümmetim sapıklık üzerinde ittifak etmez.»[2]

Süfyan (R.A.)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: «Bir müctehid dağ başında da bulunsa, o tek başına bir cemaattır.» Bunun manası şudur: o âlim bulunduğu yerde, cemaatın yolunda devam eder, böylece tek başına bir cemaat gibi olur. Nitekim Hz. İbrahim hakkında Cenabı Allah şöyle buyuruyor:

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

«Muhakkak İbrahim aleyhisselam, Hak dine yönelen, Allah'a itaat eden bir ümmet idi. O müşriklerden değildi.»[3]

Bu ayet-i kerîmede Ümmetten kasıt, yalnız başına bir ümmet manasıdır. Bu manada şair bir şiirinde şöyle diyor:

وليس على الله بمستنكر ✿ أن يجمع العالم في واحد

«Bütün dünyayı bir kişide toplamak Allah için muhal değildir.»

İbn-i Abbas (R.A.) da şöyle buyurmuştur: «Cenabı Allah Kur'an-i kerîm'i okuyup manası ile amel edenlerin dünyada sapıklığa uğramayacağını, âhirette de zahmet ve sıkıntı çekmeyeceğini taahhüt etmiştir.» Bu sözü söyledikten sonra İbn-i Abbas hazretleri delil olarak şu âyet-i kerîmeyi okudu:

فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ

2) İbn-i Mâce, C: II, s. 1302, H. No: 3950.
3) En-Nahl. 16/120.

«Kim benim hidayetime uyarsa dünyada sapmaz, âhirette de zahmet çekmez.»[4]

Selef âlimlerinin çoğunluğu ile sonradan gelen âlimlerden bir topluluk Kelâm ilmî ve buna bağlı olarak ,maksat itibariyle mantık ilmine yakın olan ilimleri çirkin görmüşlerdir. Hatta İmam Ebû Yusuf Bişr el-Merisî'ye şöyle demiştir : «Kelâm ilmini bilmek cehâlettir, kelâm ilmini bilmemekse ilimdir.» İmam Ebû Yusuf bu sözü ile, yânî kelâmı bilmemek sözü ile kelâm ilminin sağlam bir bilgi olmadığını itikat etmeyi kasd etmiştir. Zira kelâm ilmi faydalı bir ilimdir. Yahut bu sözü ile kelâm ilminden yüz çevirmeyi ve çok iltifat etmemeyi kasdetmiştir. Yoksa kelâm ilmi insanın aklını ve bilgisini korur, bu itibarla kelâm, ilimdir.

Yine İmam Ebû Yusuf'tan şöyle bir söz nakledilmiştir: «İlmi, kelâm yolu ile arayan zındıklaşır; malı, kimya yolu ile arayan iflas eder, hadislerin garîbini arayan yalan konuşur.»

İmam Şâfiî rahmetüllahi aleyh şöyle buyuruyor: «Kelâmcılar hakkındaki hükmüm şudur: Hurma dallarından yapılmış çubuklarla ve nalinlerle dövülmeli, sonra da kabile kabile, aşiret aşiret dolaştırılmalıdırlar.»

İmam Şâfii'nin bu sözünü tevil sadedinde şöyle denilmiştir: bu türlü ceza, Kitap ve Sünnet'i tetkik edip sırf bidat ehlinin ve sapıkların yapıştığı kelâm ilmine teveccüh gösteren mütaassıplara karşı söylenmiştir.

Şâir bir şiirinde bu konuda şöyle diyor:

كل العلوم سوى القرآن مشغلة ● الا الحديث والا الفقه في الدين

العلم ما كان فيه قال حدثنا ● وماسوي ذاك وسواس الشياطين

Kur'an'dan başka bütün ilimler, bir meşgaleden ibarettir,
Hadis ilmi ile dinî bilgilere sahip olmak müstesna.
İlm, «Kale» ve «Haddesenâ» sözleri ile başlayan bilgidir.
Bunlardan başkası ancak şeytan vesvesesidir.[5]

İmam Şâfiî bu konuda yine şöyle diyor: «Kulun, Allah'a, şirkten başka bütün günahlarla kavuşması, onun için, Allah'a ilm-i kelâm-

---

4) Tâhâ, 20/123.

5) Buradan meşgaleden maksat, insanı Allah'dan meşgul etmesidir. Hadis, Fıkıh ve Tefsir gibi rivâyete dayalı bilgiler, maksat itibariyle insanı Allah'a ulaştırdığından, şeytan bunlara karışamaz, demektir. (Mütercim).

dan bir kısım bilgilerle kavuşmasından çok daha hayırlıdır.» (Burada da Kelâm ilmini gayeye ulaşmak için bir vasıta değil de maksat edinenler kasdediliyor. Yoksa Kelâm ilmi inançları korumak için bir vasıta kılınırsa buna hiçbir müctehid karşı çıkmaz. Mütercim.)

İmam Şâfii'nin yine şöyle bir sözü vardır: «Kelâmcılardan, bir müslümanın söyleyebileceğine inanmadığım sözler işittim.»

Hanefî müctehidleri, fetva kitaplarında şöyle bir fetvayı zikretmişlerdir: Bir kimse, bulunduğu şehrin âlimlerine, bir konuda vasıyyette bulunsa, kelâmcılar bu vasıyyete dahil değildir. Yine bir insan kütüphanesinde bulunan ilmî kitapların vakfedilmesini vasıyyet etse, selef âlimlerine göre, orada bulunan kelâm ilmine ait kitaplar vakıf değildir, satılabilirler. Bu söz akıl sahiplerince güzel bir sözdür. Zira Hz. Peygamber'in getirdiği vahye dayanmadan usul ilmine ulaşmak nasıl taleb edilebilir? Bu konuda bir şair ne güzel söylemiş:

أيها المقتدي لنطلب علماً ٭ كل علم عبد لعلم الرسول

تطلب العلم كي تصحح أصلا ٭ كيف اغفلت علم أصل الاصول

Ey! ilim elde etmek için yola çıkan kişi!
Bütün ilimler Hz. Peygamber'in ilminin kölesidir.
Esası düzeltmek için bir ilim istiyorsan,
Asılların aslından nasıl gafil oluyorsun?

Hocalar hocası Celaleddin es-Suyuti, mantık ilmi gibi felsefe ilminin de öğrenilmesinin haram olduğunu söylüyor. Çünkü bu hususta selef âlimleri ile, sonradan gelen güvenilir müfessirlerin ekserisinin icmaı vardır. Bu konuda açıklama yapanlar arasında İbn-i Salâh, Nevevî ve benzeri sayısız âlimler vardır. Ben ise, felsefe ve mantık ilminin haram olduğu hususunda bir kitap yazdım. Kitapta felsefenin terk edilmesi hususunda müctehidlerin ileri sürdükleri delilleri zikrettim. Hanefî müctehidlerinden Siracuddin el-Kazvinî, felsefenin haram olduğu hususunda telif ettiği bir kitapta zikrettiğine göre, İmam Gazali de «Muntekâ» adlı kitabının baş tarafında önceleri felsefeyi medhetmiş fakat, sonradan felsefenin haram olduğu görüşüne dönmüştür.

Bizim mezhebimizden Selef inancında olanlarla Malikilerden İbn-i Rüşd, felsefe ilmi ile meşgul olanın rivayetinin kabul edilmeyeceğine hükmetmişlerdir.

Huccet'ül-İslam İmam Gazali «İhyâul-Ulûm» adlı kitabında bu konuyu açıklayarak şöyle demiştir: «Eğer cedel ilmî ile kelâm ilmi, Astronomi ilmi gibi kötü müdür, yoksa mubah mıdır, yahut men-

dub mudur? diye sorarsan, bunun cevabı şudur: Bilmiş ol ki insanlar bu konu etrafında aşırı düşünmüşler ve bu hususta israfa dalmışlardır. Felsefe ilmi bidattır diyen vardır, haramdır diyen vardır; şüphesiz bir kulun Allah'ına şirkten başka bütün günahları ile kavuşması, onun için Allah'a kelâm ilmi ile kavuşmasından daha hayırlıdır. Kelâm ilmi için farzdır, diyen vardır; ya farz-ı kifaye, yahut farz-ı ayndır. Bu ilmi elde etmek ibadetlerin en faziletlisi, Allah'a yaklaştıran amellerin en mükemmelidir, şeklinde düşünenler de vardır. Çünkü kelâm ilmi tevhid ilminin gerçekleşmesine yardımcıdır, Allah'ın dinini öğrenmek ve muhafaza etmek isteyenlerin kuvvetli yardımcısıdır.

İmam Gazali, İmam Şâfii, İmam Mâlik, İmam Muhammed, İmam Ahmed b. Hanbel, Süfyan-i Sevrî ve selef inancına bağlı hadis imamlarının hepsi felsefe ilminin haram olduğuna kail olduklarını söyliyerek onların bu konudaki sözlerini nakletmiştir.

Onlar demişlerdir ki; gerçekleri daha iyi bildikleri ve konuşma usulü bakımından diğer insanlardan daha fasih bir anlatışa sahib bulundukları halde kötülük doğuracak hususlarda konuşmayıp sükût etmişlerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber sallellahu aeyhi veselem:

هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ

«Bahsin derinliğine dalarak haddini aşanlar helâk olmuştur.»[6] buyuruyor. Felsefenin haram olduğu görüşünü savunan mezkûr ilim adamlarının dayandıkları delillerden biri de şudur : eğer felsefe dinden sayılmış olsaydı onun, Hz. Peygamber'in önemle emrettiği hususlardan biri olması ve felsefenin yolunu da bize öğretmesi, felsefe ile meşgul olanları medhetmesi gerekirdi.

İmam Gazali, sonra bu âlimlerin diğer delillerini, daha sonra da başka bir fırkanın delillerini zikrederek şöyle diyor: «Şimdi eğer, sana göre en doğru görüş hangisidir? dersen bu soruya şöyle cevap veririm: Felsefede fayda da vardır, zarar da.. Kendisinden faydalanmak icabettiği zaman faydası dokunması itibariyle helaldır, yahut menduptur; yahut duruma göre vaciptir. Felsefeden zarar geldiği zaman, zararı dokunması itibarıyle de haramdır. Felsefenin zararı şüpheyi yaymak, inançları sarsmak, kesin hükümler karşısında düşünceleri ve inançları sarsmak, imanları samimiyetten uzaklaştırmaktır. Bu da başlangıçta şüpheli delillere dayanmak suretiyle mey-

6) Müslim, c. IV. s. 2055, H. No: 2670; Ebu Davud, Kitabussünne, bab: 5.

dana gelen zarardır. Bu hususlar şahıstan şahısa değişir. İşte bu, felsefenin, hak yolda bulunan kişinin inancında meydana getireceği zarardır.

Sapıkların inancını kuvvetlendirmek, bu sapık inançları kalblerinde yerleştirme yönünden felsefenin büyük zararları vardır. Öyle ki felsefe sayesinde dâvaları korunur, batıl inançları üzerinde ısrar etmek ihtirasları kuvvetlenir. Yalnız, bu zarar, münakaşa etmekten doğan taassub vasıtasıyla olur.

Felsefenin faydasına gelince, felsefenin bulunduğu yerde hakikat, olduğu gibi bilinir ve keşfolunur zannedilirdi. Fakat, heyhat! Sözün bu güzel maksada hiç vefası yoktur. Muhakkak ki felsefenin sapıtma ve çarpıtması, hakikatleri açıklama ve tanıtmasından daha fazladır. Bu sözü bir hâdis âliminden, yahut bir haşiyeciden duyacak olsan, insanlar bilmediklerinin düşmanı oldukları sözü hatıra gelebilir, dedikten sonra: «Bu sözü kelâmcıların en yüksek mertebesine ulaşıp kelâm ilmi dışında kalan başka ilimlerde de derinleştikten sonra felsefenin içine girerek gerçek bir tecrübeden sonra kelâm ilmini tecrübe eden kimseden işit. Gerçekten ortaya çıkmıştır ki, bilginin hakikatına felsefe yolundan ulaşmak için yollar kapalıdır. Ömrüme yemin ederim ki, târif ve izah sadedinde kelâm ilmine ihtiyaç vardır. Fakat çok az..» diyor.

Selef'in Kelâm İlmine Karşı Çıkmalarının Sebepleri:

Yukarıda zikredilen bütün bu sözlerin Selef âlimlerinden sadır olmasının birkaç sebebi vardır:

1 — Yukarıda geçen sözden anlaşılan mana. O mana da şudur: Felsefeyi kötülemelerinin sebebi, Felsefe İslam'ın esaslarını anlamaya manidir, bir maksadı ifade ederken manasız işlerle uğraşmaktır.

2 — Hak üzerinde de olsa felsefe çekişmeye ve münakaşaya sevkedicidir. Münakaşa ise ekseriya kötü huylara sebep olan hasımlaşmaya götürür. Nitekim İmam Gazali de «İhyâul-Ulûm» adlı kitabında bu hususu açıklamaktadır. «Müftiye Yardım-Gıyas'ul-Müftî» bahsinde Gazalî, İmam Ebû Yusuf'tan naklen şu meseleyi naklediyor: Hakkı konuşsa da bidatçı olduğu için kelâmcıların arkasında namaz kılmak caiz değildir. Ben bu meseleyi hocama naklettim. O te'vilini şöyle yaptı: Bundan kasıt, hakkı ortaya koyma düşüncesiyle hareket etmeyen kelâmcılardır. Hocamın yaptığı bu tevili İmam Ez-Zâhidî'nin «Telhîs» adlı kitabında gördüm. Zâhidî şöyle diyor: «İmam Azam Ebû Hanife hak yol üzerinde münakaşayı çirkin görüp tasvib etmezdi. Hatta İmam Ebû Yûsuf'tan şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Ebû Hanife'nin meclisinde oturuyorduk. Önünde iki kişi bulunan bir topluluk içeriye girdi. Topluluktan biri şöyle dedi: Bu iki adamdan biri, Kur'an yaratılmıştır, diyor; öteki de onunla munakaşa ediyor

ve Kur'an yaratılmış değildir, diyor. İmam Azam hazretleri: ikisinin de arkasında namaz kılmayın, buyurdu. Ben de dedim ki: birincisi evet, Kur'an'ın yaratılmamış olduğuna hükmetmiyor, fakat diğerine ne oldu? Bu soruma karşılık İmam Âzam hazretleri buyurdu ki; bunların ikisi de dinde munakaşa ediyorlar, dinde munakaşa etmekse bidattır. «Miftâh'ussaade» adlı kitapta da bu husus zikr edilmiştir. Diğerinin kötülenmesinin sebebi, Kur'an-i Kerîm kalblerimizde mahfuz olduğu, dillerimizde okunduğu ve mushaflarımızda yazılı bulunduğu halde onun indirilmesi hususunda konuşuyor.»[7]

İmam Şâfii buyuruyor ki: «Bir kimsenin, isim musemmanın (sahibinin) aynıdır, dediğini gördüğün zaman, bil ki o kelâmcıdır. Onun dini yoktur.»[8]

İmam Şâfii yine şöyle diyor: «İnsanlar bu kelâm ilminin (O günkü anlamı ile felsefenin) zararlarını bilselerdi arslandan kaçar gibi ondan kaçarlardı.»

İmam Mâlik şöyle buyuruyor: «Bidat ehli ile kendi arzularına uyanların şahitliği kabul değildir.» Talebelerinden biri İmam Malik'in bu sözünü tevil ederken «İmam Mâlik, kendi arzularına uyanlardan kelâmcıları kasdetmiştir» diyor.

3 — Felsefe kişiyi şüphe ve tereddüte sevkeder. Bu sebeple felsefe ile uğraşan kimse başlangıçta sıddîk iken zındık olur. (Yani başlangıçta imanı kuvvetli de olsa felsefe ile uğraşan kişinin imanı sarsılabilir.)

İmam Ahmed b. Hanbel'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: «Kelâm âlimleri (Felsefeciler) zındıklardır. Kelâmcı kişi asla düzelmez. Kelâm ilmi ile uğraşan kişinin kalbinde mutlaka bir eksiklik görürsün.»

İmam Ahmed b. Hanbel bu konuda o derece ileri gitmiştir ki, «Bidatcılara Reddiye» adıyla kaleme aldığı bir kitap yüzünden, zühd ve takva sahibi olmasına rağmen «Hâris b. Esed el-Muhasibî» ile arası açılmıştır. Haris'e şöyle diyor: «Yazıklar olsun! Değil mi ki kelâmcıların düşüncelerini önce hikâye ediyorsun, sonra da reddediyorsun.. Değil mi ki bu kitabı yazmakla insanları bidatları mutalâaya ve şüpheyi düşünmeye sevkediyorsun? (Bundan felsefeyi kasdediyor), bu da onları reye, mübaheseye ve bu fitneye sevkediyor?»

---

7) Müslim, C: IV, s. 2055; H. No: 2670; Ebû Dâvud, Sünne Bab, 5.

8) İmam Şafii devrindeki kelâmcılar, Ashab ve Tâbiûn akidesinden ayrıldıkları için bu şekilde kabul edilmişlerdir. Günümüzdeki kelâmcılar ise Ashab ve Tâbiûn inancını yerleştirmek için kelâm ilmi ile meşgul oluyorlar. Bugünkü İslâm kelâmcıları bu hüküm altında değillerdir. (Mütercim).

«Kitab'ul-Hulâsa» adlı eserde beyan edildiğine göre ihtiyaçtan fazla kelâm ilmi ile meşgul olmak, münazarada bulunmak, öğrenmek, ve onunla meşgul olmak yasaktır. Namaz vakitlerini ve kıbleyi öğrenecek kadar Astronomi ilmini öğrenmekte ise bir sakınca yoktur, fazlası haramdır. Ancak hataya düşmeden ve sapmadan insaflı bir ölçüde kelâm ilmi ile uğraşmak mekruh değildir. Hakkı kabul etmemek için konuşup onu atmak isteyen için de kelâm ilmi ile meşgul olmak mekruh değildir. İmam Ahmed b. Hanbel demiştir ki: Kadı İmamdan duydum ki, «Bir kimse (kelâm esnasında) hasmını utandırmak isterse tekfir edilir.» demiştir. Fakat bana göre, kâfir olmaz, küfür üzerinde bulunmasından korkulur. «Hulâsa» sahibinin sözü burada sona ermiştir.

Netice:

Yukarıdanberi söylenenleri hulâsa etmek gerekirse şöyle diyebiliriz: Sağlam inançlar ve bu inançları kuvvetlendirmek için ortaya konan deliller, dindar kimselerin kalblerine tesir ettiği, yakin ve kemâl derecesinde kesin iman meyvesi verdiği gibi, batıl inançlar da kalblere tesir eder, kalbleri katılaştırır, karartır; Allah'ın huzurundan uzaklaştırır, kalbin kuvvetini zayıflaştırır, dini sarsar; belki batıl inançlar kötü bir âkıbetle nefes tüketmeğe sebep olur. Allah Teâlâ'dan af ve âfiyet dileriz.

Görmüyor musun ki şeytan bir kimsenin imanını yoketmek isteyince ancak batıl inançları kalbine sokmak suretiyle imanını yok edebiliyor.

4 — Felsefe'nin zararlarından biri de kelâm ilminin derinliklerine dalmak, Kitap, Sünnet ve İcma-i Ümmet'ten istifade edilen İslâmi hükümleri öğrenmeyi terketmektir. Öyle ki bazıları kelâmcı olmak için otuz sene çalışır, sonra öğrendiklerini okutur, kelâm ilmine uygun sözler söyler, kelâm ilmine uymayan sözleri reddeder. Taharet, namaz, oruç gibi furua taalluk eden fıkhi meselelerden herhangi bir meseleden, bir âyetten, bir hadisten sorulunca onu bilmez, sükût eder. Halbuki yerleşen bütün inançlar Kitapta (Kur'an'da) kati, Sünnette zanni delillerle sabittir. Bu sebeple Cenabı Allah Kur'an-i Kerîm hakkında:

هٰذَا بَلَاغٌ لِّلنَّاسِ

«Bu Kitap, insanlara yeter,»[9] buyuruyor.

9) İbrahim sûresi, 14/52.

Yani Kur'an-i Kerîm dünyadaki yaşayışla ilgili hususlarda da, âhiretteki yaşayışla ilgili hususlarda da bir vaaz kitabı olarak, bir hidayet kitabı olarak yeter. Bu konuda Cenabı Hak başka bir âyette şöyle buyuruyor:

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ... الخ

«Kendilerine okunan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetmez mi?»[10]

Yani senin ümmî olduğunu, okuma-yazma bilmediğini bildikleri halde her yerde her zaman Kur'an'i Kerîm'in okunması devam ediyor.

5 — Kelâm ilminin zararlarından biri de kelâm ve cedel ilminin neticesi olarak halde hayrete düşmek, istikbalde sapıklığa ve şüpheye düşmektir.

Felsefecilerin mezhebini, sözlerini en iyi bilen İbn-i Ruşd el-Hafîd «Tehâfüt'üt-Tehâfüt» adlı kitabında şöyle diyor: «Felsefecilerden, ilâhiyat konusunda itibar edilecek bir söz kim söylemiştir?»

Âmidi de zamanının önemli meselelerine vakıf olduğu halde bu konuda hayret içindedir, Gazali de böyledir. Gazali'nin kelâma ait meselelerde vardığı netice duraklama ve hayret olmuştur. Gazali sonradan tuttuğu bu yoldan yüz çevirerek Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in hadislerine yönelmiştir. Vefatında «Buharî» kitabı göğsünün üstünde idi. Fahreddin er-Râzi de böyle.. «Zâtın Kısımları» konusunda yazdığı bir kitapta şu şiirleri kaydediyor:

نهاية إقدام العقول عقال * وغاية سعي العالمين ضلال

وأرواحنا في وحشة من جسومنا * وحاصل دنيانا أذى ووبال

ولم نستفد من بحثنا طول عمرنا * سوى أن جمعنا فيه قيل وقالوا

«Akılların sahası sınırlıdır.
Akılla uğraşan âlimlerin sonu sapıklıktır.
Ruhlarımız, cesedlerimizden ürkmektedir,
Dünyamızın neticesi eziyet ve vebaldır.
Ömrümüz boyunca bahislerimizden,
Dedikodu toplamaktan başka bir şey istifade etmedik.»

10) Ankebût sûresi, 29/51.

«Kelâm ve felsefe bahislerini düşündüm, bunları bir hastalığa şifa verecek, susuzluğu giderecek güçte görmedim. Allah'a ulaştıran yolların en yakını olarak Kur'an yolunu gördüm. Allah'ı ispat konusunda:

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى

«Allah Arş'ın üstündedir.»[11]

اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ

«Hoş sözler Allah'a çıkar»[12]

Âyetlerini okurum. Allah'tan nefy edilen sıfatlar konusunda da:

لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ

«Allah gibi hiçbir şey yoktur.»[13]

وَلَا يُحِيطُونَ بِهٖ عِلْمًا

«Allah (insanların) bilgilerine sığmaz.»[14]

Âyetlerini okurum.

Fahreddin er-Râzî daha sonra şöyle diyor: «Benim gibi tecrübeye sahib olan kişi benim bildiklerimi bilir.»

Şehristanî rahmetüllahi aleyh de öyle.. O da felsefe ve kelâmcılar hakkında hayret ve pişmanlıktan başka bir netice bulmamış, sonunda şöyle demiştir:

لعمري لقد طفت المعاهد كلها ✿ وسيرت طرفي بين تلك المعالم

فلم أر إلا واضعا كف حائر ✿ على ذقن أو قارعا سن نادم

---

11) Tâhâ sûresi, 20/5.
12) Fâtır sûresi, 35/10.
13) Şûra, 42/11.
14) Tâhâ sûresi, 20/110.

«Yemin ederim ki bütün Üniversiteleri dolaştım,
O ilim yuvalarına göz gezdirdim.
Hayretten elini çenesi üzerine tutan,
Yahut pişmanlıktan dişini kıranlardan başkasını görmedim.»

«Eb'ul-Maâlî el-Cüveynî» de bu konuda şöyle diyor: «Arkadaşlar! Kelâm ilmi ile uğraşmayınız. Ben eğer kelâmın beni ulaştıracağı noktayı bilseydim, onunla hiç uğraşmazdım.» Eb'ul-Maâlî vefat ederken şöyle diyor: «Çok büyük denizlere daldım. İslâm âlimlerinden ve ilimlerinden boş kaldım, onların beni menettikleri sahaya girdim. Eğer Cenabı Allah rahmetiyle kurtarmazsa, İbn-i Cüveyni'nin vay haline!.. İşte ben ölüyorum. Şimdi anamın itikadı üzerinde ölüyorum.» Yahut, «Nisaburlu kocakarıların itikadları üzerinde ölüyorum.»

Husrevşâhî de şöyle demiştir: «Husrevşâhî Fahreddin er-Râzî'nin en büyük tabelerinden biri idi. Fazilet sahibi zatlardan biri bir gün Husrevşâhî'nin huzuruna giderek:

«— Neye inanıyorsun?» Dedi. Husrevşâhî cevap verdi:

«— Müslümanların inandıkları şeylere..» Bundan sonra aralarında şöyle bir muhavere geçti:

«— Müslümanların inandıklarına açık gönüllülükle ve kesin olarak inanıyor musun?»

«— Evet, bu nimetten ötürü Allah'a şükrediyorum. Fakat ben vallahi neye inanacağımı bilemiyorum.» deyip ağladı. Ve gözünden akan yaşlar sakallarını ıslattı.

Hûncî de vefatı esnasında şöyle demiştir: «Elde ettiğim bilgiler içinde, mümkün olanın muraccih olana, yani yaratıkların yaratana muhtac bulunduğundan başka bir şey öğrenmedim.» Hûncî bu sözü söyledikten sonra şöyle devam etmiştir : «Muhtaç olmak olumsuzluk sıfatıdır. İşte ölüyorum ve hiç bir şey bilmiyorum.»

Bir başkası da şöyle diyor: «Yatağıma yatıp yorganımı başıma çekiyorum, sabaha kadar onun bunun delillerini karşılaştırarak düşünüyorum, bir tercih yapamıyorum. Bu dereceye gelmiş bir kişiyi eğer Allah rahmeti ile, teveccühü ile kurtarmazsa zındıklaşır ve kötü bir akıbetle karşılaşır. Bu hastalığa fayda verecek olan ilâç, kalblerin doktoru, gaybları bilen Allah'a karşı yapılan şu duadır: «Ey kalbleri çeviren Allahım! Benim kalbimi senin dinin üzerinde sabit kıl. Yer ile gökleri yaratan, gizli-açık her şeyi bilen Allahım! Senin izninle ihtilâf ettikleri hakikat noktasında bana, doğru yolu göster. Şüphesiz sen dilediğini doğru yola iletirsin. Lâhavle velâ kuvvete illâ billahil-aliyyil-azîm.»

6 — Fıkıhta ve Şeriat hususunda rey ile ve mücerred akıl ile hüküm vermek bid'at ve sapıklıktır. Tevhid ve sıfat ilminde yalnız akıl

ile hükmetmek ise daha büyük bir bid'at ve sapıklıktır.

Fahr'ul-İslam Alî El-Pezdevî «Usûl-i Fıkıh» adlı kitabında şöyle diyor: «Şeriatta aklın Mûcib olması (bir şeyin yapılması yahut yapılmamasını gerekli kılması) hakkında bir delil mevcut değildir. Ve aklın mûcib olması caiz de değildir. Şeriata dayanmayan bir illet ise makbul ve caiz değildir. Zira illetler şeriatın konusudur. Kulun bu konulara girmeye hakkı yoktur. Çünkü bu, ortaklığa sevkeder. Bir delile dayanmadan kim aklı mûcib kılarsa, kulluk sınırını aşarak inatçılıkla şeriatın sınırına girmiş olur.

7 — Selef âlimlerinin kelâm ilmine karşı çıkmalarının bir sebebi de kelâmcıların, filozofların sözlerine kulak asmaları ve bunlardan bazı sefih kişilere uymalarıdır. Bu sebeple gökten inen âyetlerden yüz çevirip akıllı ve âlim oldukları zannedilen cahillerle beraber felsefeye daldılar. Halbuki Cenabı Allah kitabında bu hususta uyarıda bulunuyor. Şöyle buyuruyor:

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ

«Âyetlerimiz hakkında yanlış tevillerle söz edenleri gördüğün zaman kendilerinden yüz çevir, yanlarında oturma; tâ ki Kur'an'dan başka bir söze dalalar.»[15]

Bu âyetin manası felsefecilere dayanan kelâmcılara da hususî sebeple değil, fakat umumî hatları ile şamildir. Bazen küfür, bazen fasıklık, bazen isyan, bazen hata derecesine varan bâtıl te'viller ve tahrifler, Kur'an'ın manasında ileri gitmek, yanlış te'villerde bulunmak bu mananın içine giriyor. Bu bapta hata affedilmez. Dinin furuuna taallûk eden meselelerde durum böyle değildir. Furu ile ilgili meselelerde hata vâki olsa günah yoktur, belki yanıldığı için de bir sevap vardır. İhtilaf halindeki bid'at ehlinin ictihatları ile ittifak halinde bulunan Ehl-i Sünnet'in ictihatları arasında fark burada ortaya çıkıyor. Cenabı Hakk'ın şu buyruğu da bu noktaya işaret ediyor:

---

15) El-En'âm, 6/68.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً
فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ
الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ
مَاذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا . يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا
وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا

«Muhakkak ki Cenabı Allah sivrisinek ve daha büyüğü ile misal vermeyi terketmez. Artık iman edenler, bu misalin Rablerinden gelen bir hakikat olduğunu bilirler. Kâfirler ise: «Allah bu misal ile neyi murad etmiştir?» derler. Cenabı Allah o misal sebebiyle çoklarını saptırır, yine o misal ile bir çoklarını doğru yola hidayet eder.»[16]

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ
لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا

«Biz Kur'an'dan müminler için şifa ve rahmet olan âyetleri indirmekteyiz. Zalimlerin ise Kur'an ancak sapıklığını artırır.»[17]

Bir hadis-i şerîf'te ise şöyle buyuruluyor: **«Kur'an, lehinde yahut aleyhinde sana bir delildir?»**

Kur'an-i Kerîm nil nehri gibidir. Nil nehri, kendisinden istifade edenler (kendisine yakın olanlar) için sudur, ondan mahrum olanlar için ise kandır. Bütün müslümanlara vacib olan, diğer peygamberlerin de getirdiği inançlara uygun olarak gönderilen Peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed Mustafa sallellahu aleyhi vesellem'e

---

16) El-Bakara, 2/26.
17) El-İsrâ, 17/82.

uymaktır. Cenabı Allah, Hz. Peygamber'in şânını yüceltmiştir, öyle ki kendisine bir yerde yemin ederek şöyle buyurmuştur:

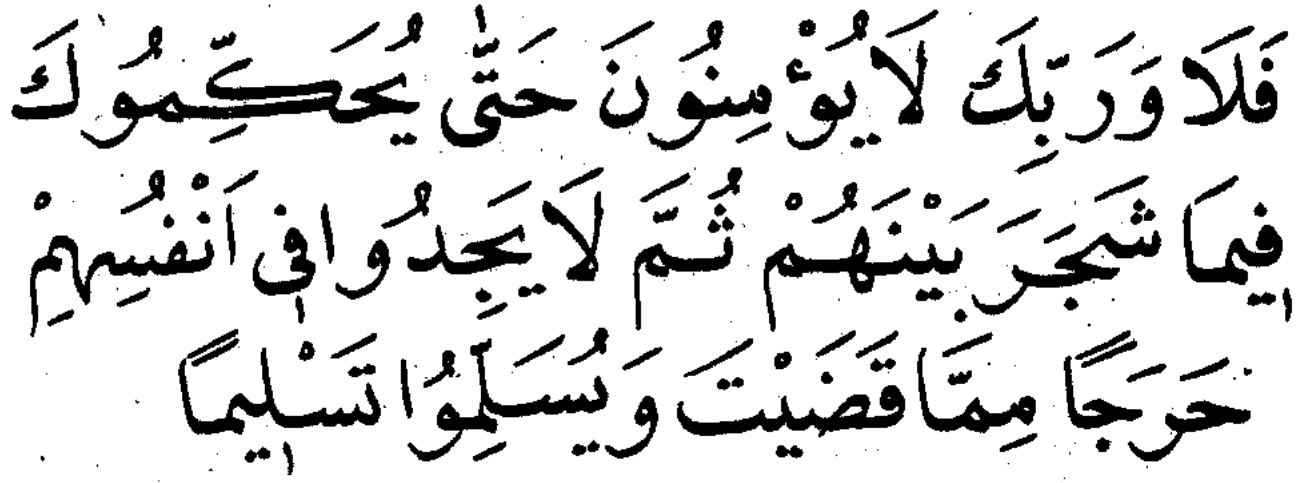
فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ
فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ
حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

«Rabbin hakkı için, onlar, aralarında çekişme konusu olan hususlarda seni hakem yapıp verdiğin hükümden, nefisleri hiçbir darlık çekmeden tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.»[18]

Cenabı Allah bu âyette haber vermiştir ki, munafıklar, çekişmelerinde başkasını hakem kabul etmek isterler. Onlar Allah ve Rasûlüne, yani Allah kitabı ve Rasûlüllah'ın sünnetinin hükmüne sarıldıkları zaman şiddetle yüz çevirirler. Halbuki onlara sorarsan, iyilikten, tevfikten, hakikat ve yakini imandan başka bir şey istemiyorlar. Nitekim kelâm, felsefe ve diğer ilimlere mensup âlimler de böyle söylüyor. Biz ancak peygamberlerin sözleri ile filozofların sözlerini bir araya getirmek istiyoruz, diyorlar. Kendini ibadete veren bazı bid'atçılar da öyle söylüyorlar: İman ile ikan, tevfik ile şeriat, tarikat ile hakikat arasını birleştirmek suretiyle biz ancak ihsan derecesine ulaşmayı istiyoruz, derler. Ve bu sözde bâtıl mezheplerinin bâtıl meşreblerinin desiseleri olan hulûl, ittihad, infisal, mutlak varlık davasını ve varlıkların bütünü ile, hakkın aynı olduğunu gizlerler ve bu düşünceleri ile birleştirici makamında olduklarını vehmederler. Halbuki onlar tefrikacı zındıkların sapıklık hali üzerindedirler.

Herkim dine ait herhangi bir işte Hz. Peygamber sallelllahu aleyhi vesellem'den sadır olmayan bir hüküm vermek ister ve bu hükmün yakin babında güzel olduğunu, Peygamberin getirdiği ile ona muhalif düşen akli meseleleri birleştireceğini zannederse, onun sapıklıktan nasibi vardır. Ve onun için Hz. Peygamber'in getirdiği Sünnet'e yükselmek haramdır. Zira Hz. Peygamber sallellahu aleyhi veselem'in getirdiği kâfidir, şifa vericidir, yeterlidir, orada hak yahut

18) En-Nisâ, 4/65.

bâtıl olan her şey açıklanmıştır. Cenabı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

«Bâtıla hak libası giydirip bile bile hakkı gizlemeyin.»[19]

Hz. Peygamber'in Sünneti, Sahabe'nin, Tâbiinin, onlardan sonra gelen müctehidlerin, müfessirlerin büyüklerinin, büyük muhaddislerin, yoludur ve Dâvud-i Tâî, Muhasîbî, Serî-üs-Sakatî, Mâ'rûf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî gibi ilk sofilerle, Ebû Necîb es-Sühreverdî, mârifetullah'ta yüksek mertebe sahibi Abdulkadir-i Geylanî, Eb'ul-Kâsım el-Kuşeyrî gibi sonradan gelen tasavvufçuların umdesidir.

19) El-Bakara, 2/42.

İMAN ESASLARI

İmam Âzam Ebû Hanîfe el-Kûfî «Fıkh-ı Ekber» adlı kitabına şu sözleri ile başlamıştır:

(Tevhidin aslı ve itikatta sağlam dayanak mükellefin söylemesi farz olan şu esaslardır: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeğe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna, inandım.)

Allah'a İman:

Hişâm, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'den rivayet etmiştir: Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini duydum: Allah'ın en büyük ismi «Allah» Lâfza-i celâlidir. Tâhâvî ile Âriflerin ekserisi de bu görüştedir Öyle ki onlara göre, Allah lâfzı ile zikir yapan kimsenin bulunduğu makamdan daha yüksek bir makam yoktur. Allah'a iman, kendisinden alınmış olan esaslara bakılmaksızın müstakil bir ilimdir. Ebû Hanîfe, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî, İmam Şâfiî, İmam Halîl, İmam Zeccâc, İbn-i Keysân, Halîmi, İmam'ul-Haremeyn, İmam Gazalî, İmam Hattâbî ve diğer âlimlerden meydana gelen çoğunluk da bu görüştedirler.

Tevhidin Esasları:

Bu bahis, gerçek Tevhîd inancını en doğru bir şekilde öğrenme bahsidir. İmam Âzam Ebû Hanîfe rahimehullah'tan rivayet edildiğine göre, kelâmcılardan bir topluluk Allah'ın birliğini ispat hususunda kendisi ile konuşarak bahse girmek istediler. İmam Âzam onlara şöyle dedi:

Konuşmaya başlamadan önce bu konuda vuku'bulmuş bir olay hakkında bana cevap verin. Dicle'de bir gemi kendi kendine limana gidiyor, kendi kendine doluyor, yiyecek giyecek ve benzeri eşya yükleniyor, kendi kendine dönüyor, demir atıyor; kendi kendine boşalıyor ve tekrar geri dönüyor, böylece çalışmasına kaptansız, tayfasız olarak devam ediyor. Bu olaya ne dersiniz? dedi. Onlar dediler ki; bu mümkün değildir, asla olamaz. Buna karşılık İmam Âzam da şöyle dedi: Bu geminin böylece kendi kendine idaresi mümkün olamazsa ya bu âlem nasıl kendi kendine idare edilir?

Bu manada Ârif-i Billah İbrahim el-Havas ne güzel söylemiştir:

لقد وضح الطريق اليك حقاً * فما أحد أرادك يستدل

«Sana giden hak yol açıktır,
Seni bulmak isteyen delil istemez.»

Bir başkası da bu manada şöyle demiştir:

لقد ظهرت فلاتخفي على أحد * إلا على أكمه لا يعرف القمرا

«Sen apaçıksın, kimseye gizli değilsin,
Kör olan kimse ancak ayı göremez.»

«Eb'ul-Atâhiye» de aşağıdaki şiirinde ne güzel söylemiştir:

فواعجباً كيف يعصي الاله * أم كيف يجحده الجاحد

ولله في كل تحريكة * وتسكينة أبداً شاهد

وفي كل شيْ له آية * تدل على أنه واحد

«Vay! Allah'a nasıl isyan edilir?
Yahut Allah nasıl inkâr edilir?
Her harekette ve her duruşta,
Ebediyyen Allah'a şahit vardır.
Her şeyde Allah'ın birliğine delâlet eden,
Bir işaret vardır.»

Ben derim ki; Yüce Allah'ın Fâtiha sûresinde sözüne «El-hamdü lillâhi rabbil-âlemîn» ile başlaması Ulûhiyetin tevhidine lâzım olan rububiyetin tevhidinin takdir edildiğine işaret ediyor. Yâni Allah Teâlâ, bütün âlemlerin terbiyeci ve idarecisi olan Allah'tır. Allah'ın birliği, onun idare ve terbiyesinde de bir olmasını, eşsizliğini gerektirir. «El-Hamdü lillâhhi rabbil-âlemîn» cümlesinde bu mana gizlidir. Halkın ulûhiyeti birlemesi, kulluğun gerçekleşmesini icab ettirir. Bu da Allah'ı tanımak için ilk önce kul üzerine lâzım olan şeydir.

TEVHİDİN ÇEŞİTLERİ:

Hulâsa, ubudiyetin tevhidinden, rububiyetin tevhidi lâzım gelir. Rububiyetin tevhidinden uluhiyetin tevhidi lâzım gelmez. Çünkü Cenabı Allah Kur'an-i Kerîm'de şöyle buyuruyor:

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ

«Onlara: gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorarsan, elbette Allah yarattı, derler.»[20]

مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ

«Biz o putlara, yalnız bizi Allah'a yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz.»[20a]

Belki Kur'an-ı Kerîm'in surelerinin ekserisi tevhidin bu iki çeşidini şamildir, belki Kur'an başından sonuna kadar bu iki tevhid çeşidinin açıklaması hakkındadır. Kur'an-ı Kerîm ya Allah'ın zatından, isimlerinden, sıfatlarından ve işlerinden haber verir ki buna Tevhîd-i ilmi-i haberî denir. Ya şeriki olmayan yalnız Allah'a ibadet etmeye ve O'ndan başka ibadet edilen putları terketmeye çağırır ki buna Tevhd-i İradî-i Talebî denilir. Ya emir ve yasaklardan, Allah'a itaatın lüzumundan bahs eder ki, bunlar da Tevhid ile ilgili olup onun tamamlayıcısıdırlar. Ya Tevhid ehline ikramdan, dünyada bunlara yapılanlardan, âhiretteki ikramlardan haber verir ki bu da Allah'ı birlemenin mükâfatıdır. Ya da Allah'a eş koşanların durumlarından, dünyada kendilerine yapılan azaptan, felâketlerden, âhirette kendilerine inecek olan azaptan, zincir ve bukağılardan haber verir ki bu da Tevhidin hükmünden dışarı çıkanların cezasıdır.

Tevhid'den Bahseden Âyetler :

Kur'an'ın bütünü Tevhid'den, tevhid ehlinin haklarından, onların medhinden, Allah'a eş koşmayı kötülemekten, Allah'a eş koşanların isyanından ve müstahak bulundukları cezalardan bahseder.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

«El-Hamdülillahi Rabbil-âlemîn» tevhiddir.

الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

---

20) Lokman, 31/25
20a) Zümer, 39/3

«Errahmanirrahîm» Tevhiddir.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

«Mâliki yevmiddin» tevhiddir.

اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

«İyyâke na'budü ve iyya'ke nestein» tevhiddir.

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

«İhdinessırâtel-müstakîm» tevhiddir; tevhid ehlinin yoluna hidayet olmayı istemektir; cehalet inad ve ifsad için tevhid yolundan ayrılan sapıkların ve kendilerine gadap olunanların yoluna değil, Allah'ın nimet verdiği mutlu kimselerin yoluna iletilmeyi istemeye şamildir.

Kur'an gibi Sünnet de Kur'an'ın delâlet ettiği hususları açıklayıcı olarak gelir. Rabbimiz olan Allah Teâlâ, tevhid konusunda bizi falancanın görüşüne ve filancanın zevkine muhtaç kılmamıştır. Bu sebeple tevhid konusunda Kitap ve Sünnet'e muhalefet edenlerin ihtilâfa düştüklerini, birbirleri ile çarpıştıklarını görüyoruz. Halbuki Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîmde:

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا

«Bugün size dininizi tamamladım ve İslâm'ı sizin için din olarak seçtim.»[21]

Buyuruyor. Bu sebeple dinin tamamlanmasında Kitap ve Sünnet'in dışında bir şeye ihtiyacımız yoktur. Nitekim Cenabı Allah başka bir âyette şöyle buyuruyor:

---

21) Mâide, 5/3.

هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ

«Bu Kur'an-ı Kerîm insanlar için yeterlidir.»[22]

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ

«Onlara yetmiyor mu ki, biz sana, kendilerine okunan bir kitap indirdik.»[23]

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

«Hz. Peygamber size neyi getirmişse onu alın, sizi nerden yasaklamışsa ondan sakının.»[24]

Tahâvî de ilk akîdesinde şu sözü ile bu manaya işaret etmiştir: «Bu konuya (Tevhid konusuna) kendi kendimize tasavvur ederek ve reylerimizle te'vil ederek giremeyiz. Zira dinin esası hakkında Allah'ın kurtardığından başkası selâmet bulmaz.»

İmam Âzam, söze balarken işe Allah'ın varlığı bahsi ile girmedi. Çünkü Allah'ın varlığı gözle görünür gibi apaçıktır. Kur'an-ı Kerîm'de Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Peygamberleri kendilerine gökleri ve yeri yaratan Allah'ın varlığında şüphe mi vardır? dedi.»[25]

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ

---

22) İbrahim sûresi, 14/52.
23) Ankebût. 29/51.
24) El-Haşr, 59/7.
25) İbrahim sûresi, 14/10.

وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

Onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorarsan: Muhakkak Allah yarattı, derler.»[*/1]

Allah'ın varlığı halkın yaratılışında sabittir. Nitekim Cenabı Hak bu noktaya şu Âyet-i Kerîme ile işaret buyuruyor:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا

«O halde gerçek bir müslüman olarak kendini dine yönelt. Allah'ın dinine ki, insanları o din üzerinde yaratmıştır.»[26]

Hz. Peygamber'in: «Her doğan çocuk, İslâm fıtratı üzerine doğar.»[27] hadis-i şerifi de buna işaret eder.

Bütün peygamberler tevhid inancını açıklamak için gönderilmişlerdir. Bu sebepten «Lâ ilâhe illellah»

لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ

kelimesi üzerinde sözleri birleşmektedir.

Peygamberler, kendi ümmetlerine, Allah'ın var olduğunu söylemekle emredilmemişler, belki, ümmetlerinin hayal ve vehmettiğini reddetmek için Allah'tan başkasına ibadet edilemiyeceğini açıklamayı kasdetmişlerdir. Onların ümmetleri vehme ve hayale kapılarak sapık bir inançla şöyle diyorlardı: «Bu putlar, Allah katında bizim şefaatçılarımızdırlar. Biz onlara yalnız bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz.» Tevhid inancı ise, te'kitli olarak Allah'ın varlığını ifade eder.

Sonra inançlar, aklın serbest olduğu hususlardan olsa da aslolan bunların şeriattan alınması gerekir. Yoksa, Allah'ın varlığını, ilmini, kudretini isbat etmek haddi zatında Kitap ve Sünnet'e tevakkuf etmez. Ancak kendilerine itibar etme yönünden Kitap ve Sünnet'e tevakkuf eder. Zira bu bahislerin Kitap ve Sünnet'e uygun olup olmadıklarına itibar edilmezse, felsefecilerin bahsettikleri ilâhiyat ilmi gibi olur ki, o takdirde buna itibar edilmez. Şu âyetler akli olarak Allah'ın varlığına delâlet eden âyetlerdendir:

25/1) Lokman, 31/25.
26) Rûm, 30/30.

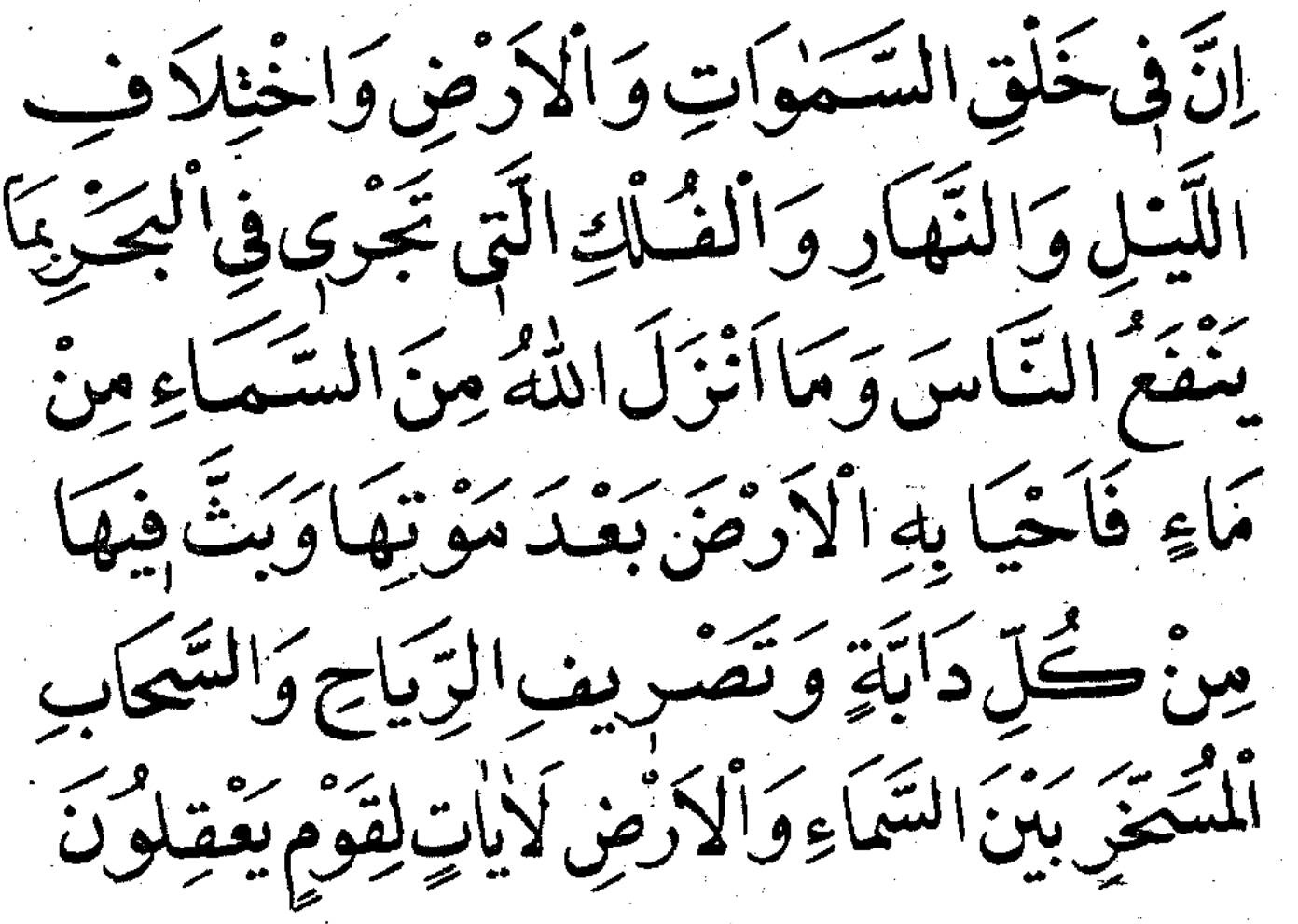
إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ
اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا
يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ
مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا
مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ
الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

«Şüphesiz yer ile göklerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişmesinde, denizde insanlara faydalı olacak şekilde yüzen gemide, Allah'ın gökten su indirip onunla ölmüş toprakları diriltmesinde ve yeryüzünde her türlü canlıyı yaymasında, rüzgârları estirmesinde, yer ile gök arasında Allah'ın emrine amade bulutlarda, düşünen akıl sahibi kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden birçok alâmetler vardır.»[27*]

Her kim bu zikredilen varlıkların acaib durumuna, yer ve göğün yaratılışına, hayvanların, bitkilerin ve âyetlerde bahsedilen diğer yaratıkların acaib yaratılışlarına dikkatlice bakarsa bu bakış onu yokluktan vareden, belli kanunlar üzerine tertib ederek çeşitli hikmetleri içine koyan bir hikmet sahibinden müstağni olmayacağına hükmetmeye sevkeder. Nitekim Cenabı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

27*) el-Bakara, 2/164.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ
جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ
عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ
عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا
آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

«Biz insanı muhakkak çamurun özünden yarattık. Sonra insanın neslini sağlam bir yerde (rahimde) bir nutfe (bir damla su) yaptık. Sonra o suyu bir kan pıhtısı haline getirdik. Ondan sonra kan pıhtısını bir et parçası yaptık, o et parçasını da kemik haline çevirdik, kemiklere et giydirdik, sonra ona başka bir şekil vererek ruh verdik. Şekil verenlerin en yücesi olan Allah'ın şanının ne kadar büyük olduğuna bak!..»[27b]

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ
حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ
أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

«Mekke halkına ileride biz, hem kendi nefislerinde, hem yeryüzü etrafındaki âyetlerimizi (kudretimizin alâmetlerini) göstereceğiz ki, sonunda Peygamber'in söylediğinin hak olduğu kendilerine apaçık görünecektir. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?»[28]

27/b) Mü'minûn, 23/12-14.

28) Fussilet sûresi, 41/53.

وفي كل شئ له شاهد * يدل على أنه واحـد

«Her şeyde Allah'ın birliğine ve eşsizliğine delâlet eden delil vardır.»

Bütün akıllı kimseler bu yoldan yürüyerek Allah'ın varlığı ve birliğini bulmuşlardır. Ancak Dehriye tâifesi gibi kendini büyük gören bazı sefihler bu yoldan yürümediler. Onların bir kısmı Allah'a eş koşmak suretiyle küfre vardılar. Öyle ki puta tapanlar gibi Allah ile birlikte ilâhlara da taptılar. Bazıları da olayların bir kısmını Allah'tan başkasına nisbet ederler. Mecûsiler gibi.. Mecûsiler kötülükleri İhremen'in (Şeytan'ın) karanlığına, -ki İhremen şeytandır- hayrı da Rahman'ın nuruna nisbet ederler. Puta tapanlardan bazıları da bazı eserleri putlara nisbet ederler. Bunlardan Cenabı Allah şöyle haber veriyor:

قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي
آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ
إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ
قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

«Onlar dediler ki: ey Hûd! Sen bize açık bir mûcize getirmedin. Biz senin sözünle tanrılarımızı terketmeyiz. Ve biz sana inanmayız.

«Ancak şunu söyleriz ki; ilâhlarımıza sövdüğün için, muhakkak onların bazısı seni bir fenalıkla (cinnetle) çarpmıştır. Hûd: İşte ben Allah'ı şahid tutuyorum, ve siz de şahit olun ki, ben Allah'tan başka ona koştuğunuz ortaklardan hiçbirine inanmıyorum, onlardan beriyim, dedi.»[29]

Sâbiîler ve bâzı müneccimler de kendilerine ışık tuttuğu için bâzı olayları yıldızlara nisbet ederler. Allah Teâlâ'yı eş koştukları şey-

---

29) Hûd, 11/53-54.

lerden beri kılarım. Onlardan bazıları öldükten sonra dirilmek ve âhirette ölülerin dirilmesi gibi Allah'ın, inkârını küfür saydığı hususları inkâr etmek suretiyle sapmışlardır. Akıl sahipleri için bu kadarı yeterlidir. Görüşlerini müdafaa etmek için munazaracının tertip ettiği aklî mukaddimelere başvurmadık. O mukaddimelerin hulâsası şudur: Âlem hadistir, yâni yoktan var edilmiştir. Onun kıdem sıfatı ile vasıflanan bir yaratıcıya ihtiyacı vardır. O yaratıcı da Cenabı Allah'tır. Cenabı Allah'ın şu âyeti de bu noktaya işaret ediyor:

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

«Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, her şey üzerine vekildir.»[30]

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ

«Şüphesiz sizin rabbiniz, altı günde yer ile gökleri yaratan Allah'tır.»[31]

Herkim bu âlemin kadîm (yaratılmamış) olduğuna hükmederse o kâfirdir. Sonra, bütün varlıkların varlığı kendinden olan bir varlıkta son bulduğu sabit olunca, bu varlığın ezelî ve ebedî olması lâzım gelir. Varlığı kendinden olan üzerine yokluk geçmesi ise mümkün değildir. Zira varlığı kendinden olduğu sabit olanın yok olması mümkün değildir. Öyle ise Cenabı Allah kadîmdir, yani varlığının evveli yoktur. Bâkîdir, varlığının sonu yoktur. Bu sebeple kıdem ve bakâ manaları Allah Teâlâ hakkında Selbî sıfatlara döner. Bazıları bu iki sıfatı subûtî sıfatlardan saymaktadır. Zira Allah hakkında bakânın manası, ebed'den sonra gelen yokluğu nefyetmektir. Kadim de ezelden evvel geçen yokluğu nefyetmek olduğu gibi.. O halde bu iki kelimenin manası yokluğu nefyetmeye yönelir. Bu sebeple Tûrbiştî kendi inancında şöyle demiştir: «Mevcud, ve kadîm» sıfatları Allah'ın zat sıfatlarındandır.

Yukarıda geçmiş imanın şartlarından olan **«Allah'a inandım»** sözünün, imanın yarısı olduğu hususunda ihtilaf bulunmakla beraber, imanda söz ile ikrar etmeye itibar edildiğine işaret vardır. Ancak ikrar bazı zamanlarda düşer, yahut ikrar imanın hükümlerini

30) Zumer suresi, 39/62

31) Yûnus süresi. 10/3.

icra etmek için şarttır. Bu görüş İmam Âzam'dan rivayet edilmiştir. İmam Mâtürîdî de bu görüşe meyletmiştir. Eş'arî'ye göre en doğru görüş de budur. Şu âyet-i kerîme bu görüşü kuvvetlendiriyor:

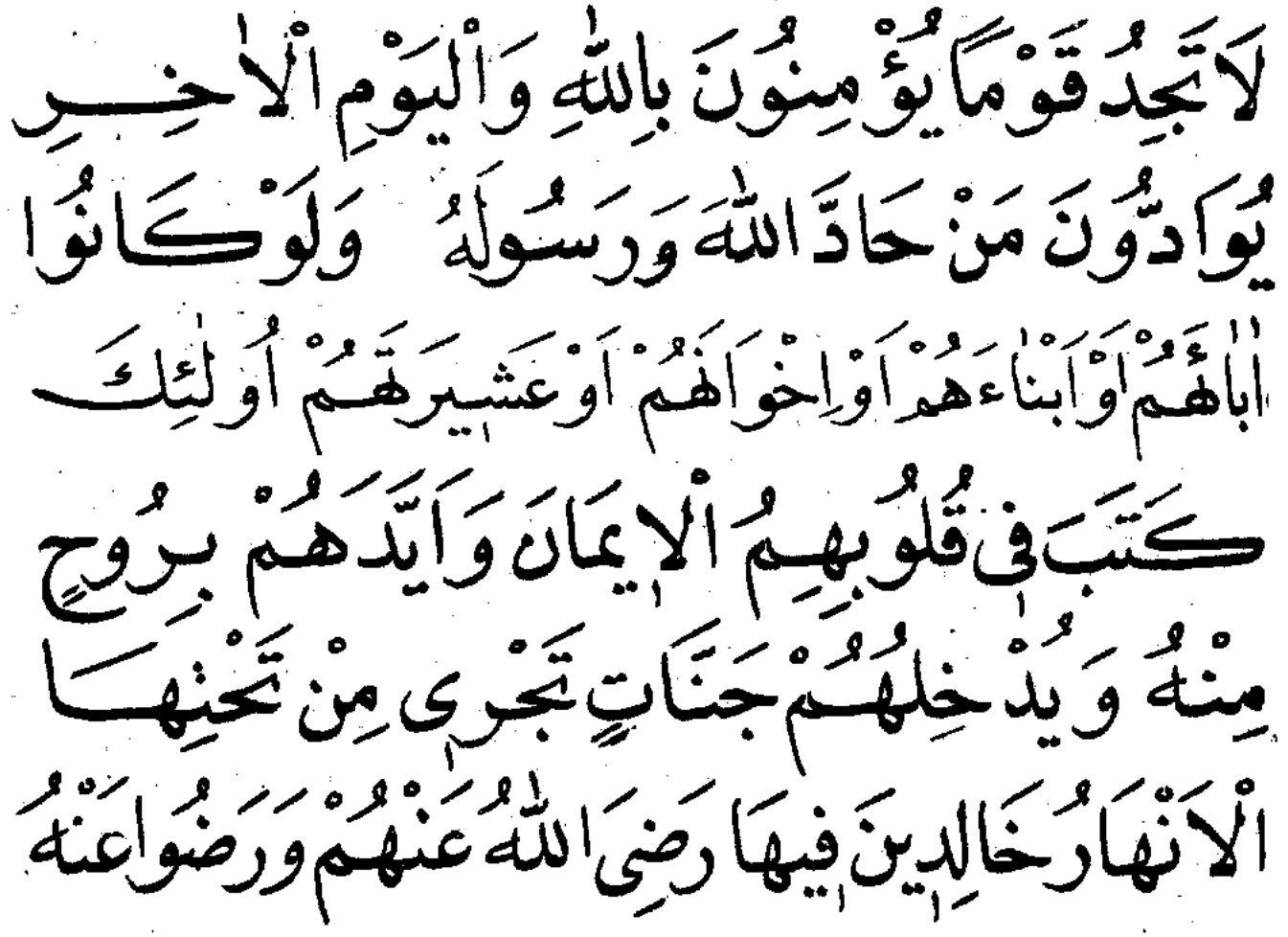

«Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavmi, Allah'a ve Peygamber'e karşı gelenlerle sevişir halde bulamazsın; velev ki o o karşı gelenler, babaları, oğulları, yahut kardeşleri, yahut kendi kabilelerinden olsun.. İşte Allah böyle (zalim) kimseleri sevmiyen bir kavmin kalblerinde imanı tesbit buyurmuş ve kendilerini yüce katından bir rahmet ile kuvvetlendirmiştir.»[32]

Şeyh'ul-İslâm Pezdevî bu konuda şöyle diyor: «Bir kimse kalbten inanıp özürsüz olarak bu imanını açıklamayı terk ederse, mümin olamaz.» Bu görüş müçtehidlerden Muhakkık olanların görüşüdür. Pezdevî'nin bu sözünde, imanda «Eşhedü» sözünün şart koşulmadığına işaret vardır. Çünkü kişinin, «Allah'a inandım» şeklinde şehadet getirmesi gerekir, dememiştir. Şâfii âlimlerinden bazıları imanda «Kelime-i Şehadet»i şart koşuyorlar ve bunun için de Hz. Peygamber'in şu Hadisini delil getiriyorlar:

---

32) Mücadele sûresi, 58/22

أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّىٰ يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ

«Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına şehadet getirinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum..»[33]

Başka bir rivayette ise **«(Lâ ilâhe illellah) deyinceye kadar»** ifadesi vardır. Bu kelimenin manası: Allah Teâlâ'nın varlığını, zatında ve sıfatında birliğini itiraf ederek tasdik ettim, demektir.

MELEKLERE İMAN :

Allah'ın meleklerine şöyle inanırız: Allah'ın emrine karşı gelmezler, emrini yerine getirirler. Melekler günah işlemekten korunmuşturlar, erkeklik-dişilik sıfatlarından beridirler. Cenabı Allah Kur'an-ı kerimde melekleri dişilikle vasıflayarak Allah'ın kızlarıdır, diyenleri reddediyor; şöyle buyuruyor:

وَجَعَلُوا الْمَلٰئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ إِنَاثًا. أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْئَلُونَ

«Onlar, Rahman olan Allah'ın kulları olan melekleri de dişi yaptılar. Yaratılışlarına şahit mi idiler? Onların şahitliklerini yazacağız, onlar Kıyamete kadar sorumlu tutulacaklardır.»[34]

أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

«Yoksa Allah kızları oğullara tercih mi etmiş? Ne oluyor size, nasıl böyle hüküm veriyorsunuz.»[35]

«Cevâhir'ul-Usûl» adlı kitapta şöyle zikrediliyor: Melekler için cennet nimetleri ve Allah'ı görme nimetinden nasib yoktur. Konevî'nin «Umdet'ün-Nesefî» Şerhinde de böyle yazılmaktadır. Bu kitaplarda yine meleklerin her şekle girebilen havaî latif bir cisme sahib oldukları, ikişer, üçer, dörder kanatları bulunduğu da zikrediliyor. Meskenleri göklerdir. Müslümanların çoğunluğunun görüşü de böyledir.

---

33) Buhari, Cüz: I, s. 110, Bab. 1 34) Zuhruf sûresi, 43/19. 35) Sâffât, 37/153-154.

KİTAPLARA İMAN :

Allah'ın kitaplarına iman konusunda Tevrât, İncil, Zebûr ve Furkan gibi adet tayin etmeksizin Allah katından indirilen bütün kitaplara iman etmek gerekir.

PEYGAMBERLERE İMAN :

Peygamberlere iman ederken Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlere inanmak lâzımdır. Kendine bir kitap veya sayfa verilsin, yahut verilmesin, bütün peygamberleri içine alacak şekilde inanmak şarttır. İmam Âzam yukarıdaki ifadesinde «Resûl» kelimesini «Nebi»ye eş anlamlı olarak kullanmıştır. Feth'ul-Kadîr sahibi İbn-i Humam da bu görüşü benimsemiştir. Ancak Cumhura göre, Resûl kelimesi Nebî kelimesinden daha hususî bir manâ taşır, Peygamberlere iman ederken belli bir sayı tâyin etmeyiz. Zira sayı tayin edince peygamber olmayanı peygamber yapmak ihtimali olabilir. Yahut peygamber olduğu halde sayıdan çıkarılarak peygamberliğine inanılmayanlar da bulunabilir. İman esaslarındaki tertib, meleklerin kitapları Peygamberlere getiren kişiler olmaları itibariyledir. Yoksa kitaplar ve peygamberler, meleklerden daha faziletlidirler.

Öldükten Sonra Dirilmeye İman :

Öldükten sonra dirilmekten maksat, başlangıçtaki şekil ve varlık yok olduktan sonra yeniden var olmaktır. Öldükten sonra dirilmenin delili şu âyet-i kerîmelerdir:

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ

«Sonra sizler, şüphesiz Kıyamet gününde diriltileceksiniz.»[36]

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ

---

36) Mü'minûn sûresi, 23/16.

«O (inkârcı) insan görmedi mi ki biz onu bir damla sudan nasıl yarattık. Şimdi de aşikâr bir mücadeleci kesildi.

«Bir damla sudan yaratılışını unutarak bize bir de misal getirdi: Bu kemikleri dağılıp çürümüşken kim diriltir? dedi.

«Ey Resûlüm! De ki: onları ilk defa yaratan diriltir ve o, her yaratılanı tamamıyle bilir.»[37]

«El-Makâsıd» adlı kitapta şöyle deniliyor: Öldükten sonra dirilmeye inanmak dinin zaruri saydığı inanç esaslarındandır, inkârı ise kesinlikle küfürdür.

Öldükten sonra dirilme hâdisesine şöyle itiraz edilebilir: Öldükten sonra dirilmeye inanmak, tenasuh'a, yani ruhun bir bedenden başka bir bedene intikaline hükmetmektir. Çünkü ikinci beden ilk beden değildir. Hadis-i şerîfte de şöyle buyurulmuştur:

اَهْلُ الْجَنَّةِ جُرْدٌ مُرْدٌ لَا يَفْنٰى شَبَابُهُمْ وَلَا تَبْلٰى ثِيَابُهُمْ

«Cennet ehli tüysüz, sakalsızdır. Gençleri ihtiyarlamaz, elbiseleri eskimez.»[38]

وَاِنَّ ضِرْسَهُ مِثْلُ اُحُدٍ

«Cehennemlik birinin sırtı Uhud dağı gibidir.»[38*]

Öldükten sonra dirilme ve cesetlerin haşri ile hükmetmek üzerine Celâleddin er-Rûmî rahimehullah şöyle diyor: «Tenasuh inancının yerleşmediği hiçbir mezhep yoktur.»

Bu itiraza şöyle cevap veririz: İkinci beden, ilk bedenin asli cüzlerinden yaratılmış olmasaydı o zaman belki tenasuh olabilirdi. Eğer bu inanca yâni cesetlerin haşri inancına tenasuh adı verilecek olursa, bu yalnız isim üzerine bir münakaşa olur. Esas tenasuhun târifi, Tenasuha inananlara göre şöyledir: Tenasuh, ruhların âhirette değil dünyada şahıslara iadesidir. Zira Tenasuh inancına sahib olanlar Cennet ve Cehennemi ve âhirete ait diğer işleri inkâr ediyorlar. Bu sebepten bu inançta olanlar tekfir edilmişlerdir. Cenabı Hak'kın:

---

37) Yâsin, 36/77, 78, 79.
38) Tirmizi, C: IV, s. 679.
38*) Tirmizi, C: IV, K. 40, H. No: 2577, s. 703.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ
نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ
جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا

«Şüphesiz âyetlerimizi inkâr eden kâfirleri yarın ateşe atacağız. Onların derileri piştikçe, azabı duysunlar diye kendilerine, derilerinden başka deriler vereceğiz. Çünkü Allah, gerçekten Azîzdir, Hakîmdir.»[39]

Buyruğunun, hissî lezzetlerle mükâfatlandırılacak, cismanî ızdırap ve acılarla cezalandırılacak olan kimsenin, Allah'a itaat eden ve kötülüğü irtikap edenlerden başkası olduğunu ifade ettiği söylenemez. Zira biz-deriz ki: öldükten sonra dirilmede cismanî ve hissî olarak tat ve acıları duymada itibar edilen husus bu işi anlamaktır. Acı yahut lezzet tatmak ise ancak ruhun tâallüku ile olabilir. Ve lev ki alet vasıtasiyle olsun... Vücudun aletleri ise aynen bakidir, bedenin diğer asli parçaları da öyle... Bu sebeple çocukluk çağında görülen ve bir çocuk için ihtiyarlık anında şekil ve görünüşü hatta birçok azası ve aleti değişse de, çocukluktaki insanın aynı olduğu rahatlıkla söylenir. Gençlik çağında cinayet işleyip yaşlanınca cezaya çarptırılan bir kimse için, gençliğinde suçu işleyen kimse değildir, denilemez. İşte Hadis-i şerifte belirtilen: «Kâfirin sırtının Uhud dağı kadar büyümesi, azalarından bir şişme meydana gelmesi gibidir. Parçalar aynı parçalardır.

«Şerh'ul-Mevâkıf»ta şöyle deniliyor: insandaki asıl parçaları, ömrün başından sonuna kadar devam eden parçalardır. Bâzı âlimler de demişlerdir ki: insan vücudunun asıl cüzleri, yaratılışın başlangıcında hâsıl olan cüzlerdir. Yaratılışın başlangıcı, ruhların cesetlere tâallük etmeğe başladığı zamandır.

Öldükten sonra dirilmede bedenin asıl cüzlerine itibar edildiği hususunda zikrettiğimiz görüş ile cesedlerin bütün cüzleri ile öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlerin öldükten sonra haşri inkar sadedinde söyledikleri söz itibardan düşmüştür. Haşir ise ancak her şeyden evvel ömrün evvelinden sonuna kadar cesetlerin bütün cüzleri ile olur. Hatta öyle ki, iade mânasını gerçekleştirmek için Ce-

39) Nisâ sûresi, 4/56.

nabı Allah sünnet yerinden kesilen et parçası ile tırnaklardan, saçlardan, kesilenler, dişlerden çıkarılanlar ve benzeri vücudun ilk yaratılışında var olan bütün cüzleri iade edecektir. Sonra Cenabı Allah kemmiyet, keyfiyet ve şekil bakımından iradesinin taallük ettiğince dilediğini bırakacak, dilediğini yok edecektir. Sonra bilmiş olki Cenabı Allah akıllıları dirilteceği gibi, delileri, çocukları, cin ve şeytanları, hayvanları, haşereleri ve kuşları da diriltecektir. Çünkü bu hususta hadîs-i şerîf vardır. Azası henüz tamamlanmamış bulunan düşük çocuklar diriltilecek mi? İmam Âzam Ebû Hanîfe'den rivayet edildiğine göre, düşük çocuğa ruh verilmişse diriltilecektir, ruh verilmeden düşmüşse diriltilmeyecektir. Doğru olan görüş de budur. Zira Allah'a yakın olan muttaki âlimlerin mezhebi, haşrin ruh ve cesedden meydana geleceğidir. Konevî'nin görüşü ise şöyledir: Kendisi şöyle diyor: bizim âlimlerimizin mezhebinin gereği şudur. Çocuğun azalarından bir kısmı belli olmuşsa dirilecektir. Bu görüş Şâbî ve İbn-i Şîrîn'in görüşü olup reddedilmiştir. Zira bu hüküm fıkhî bir hükümdür. Bu hüküm üzerine dünyevî bazı hükümler terettüp eder. (Miras gibi). Âhirete ait haller buna kıyas edilemez.

KADERE İMAN:

Kadere inanmak iman esaslarındandır. Hayrın faydasının, şerrin zararının Allahtan olduğuna inanmak da kadere imana dahildir. Acının acılığı, tatlının tatlılığı, hayrın faydası, şerrin zararı hep Allah'tandır. Kader değişmez. Allah'ın kaza ve kaderine rıza göstermek gerekir. Kader, fayda, zarar, güzellik, çirkinlik ve bunları kaplayan zaman ve mekânla bunlar üzerine terettüp eden sevap ve azab cinsinden yaratıkların hepsini bulunduğu durumda tayin etmektir. İmam Âzam, Hz. Peygamber'e uyarak Kelime-i şehadetin şamil bulunduğu icmalî, imanı anlatmamış olsa gerektir. Peygamber'e Cebrail aleyhisselam, imandan sorunca bu kadar (yani altı iman esası) ile cevap vermişti. İmam Âzam da Hz. Peygamber'e uyarak aynı esasları kabul etmiştir. Ancak İmam Âzam yukarıdaki metinde âhiret gününe iman sözü yerine «öldükten sonra dirilmek» ifadesini kullanmıştır. Bu ifade ile kabirdeki hayatı da içine almış tır. Sonra ben başka bir nüshada «Âhiret günü» ifadesi ile «öldükten sonra dirilmek» ifadesini birleştirdiğini gördüm. İmam Âzam'ın bu iki ifadeyi birleştirmesi ile, öldükten sonra dirilmekten, kabirde dirilmek mânası kasd edildiği, yahut «âhiret günü» ile Kıyamete ait bütün halleri, ölümden sonraki sevap ve azap hallerini kasdettiği ortaya çıkmıştır.

Sonra İmam Âzam âhirete ait hallerden haşir-neşir için dirilmeyi tahsis etmiştir. Çünkü bu bahis, kâfirlerin ilk münakaşaya girdik-

leri konudur, ve tafsilî imanın esaslarını ihtiva etmektedir. Bu şekilde İmam Âzam kitabının başında, sonradan tafsilatlı olarak açıklayacağı hususları kısaca sana tenbih etmeyi istemiştir.

Öldükten Sonra Hesap Günü :

Hesab, amellerin tartılması, Cennet ve cehennemin varlığı haktır. Kıyametin, duraklarından olan Sırat, havuz ve diğerlerinin varlığı da haktır.

ALLAH'IN BİRLİĞİ :

İmam Âzam buraya kadar imanın esaslarını açıkladıktan sonra esas Tevhid'in mânasını bütün açıklığı ile izah etti ve şöyle dedi·

(Allahu Teâlâ zatında birdir. Fakat bu birliği sayı cihetinden değil, ortağı bulunmamak yönündendir.)

Birliğinin sayı cihetine inhisar etmemesi, kendinden sonra bir varedicinin bulunduğu vehmini ortadan kaldırmak içindir. Zira adet mânası üzerinde düşünülünce, başka sayılar da akla gelir. Halbuki Cenabı Allah zatında, sıfatında eşi, benzeri ve ortağı yoktur. Allah'ın varlığı ve birliğine Kur'an-ı Kerîm'den delil İhlâs suresidir. Cenabı Allah İhlâs sûresinde şöyle buyuruyor:

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اَللّٰهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدْ
وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ

(De ki: Allah birdir. Allah kimseye muhtaç değildir. Doğmamıştır. Doğurmamıştır. Kendisine hiç kimse emsal olmamıştır.)[40]

Yâni Allah Zatında ve sıfatında tektir, herkes ona muhtaçtır, O, kimseye muhtaç değildir, sonradan var olan yaratıkların mahalli değildir, sonradan yaratılmış da değildir. Hiç bir varlık kendisine denk olamaz. Burada Mekke kâfirlerine reddiye vardır. Onlar şöyle demişlerdi: Melekler Allah'ın kızlarıdır. Allah doğurmamıştır, ifadesiyle bu inanç yıkılmıştır. Yahûdilere de reddiye vardır. Yahudiler de şöyle demişlerdi: Uzeyr, Allah'ın oğludur. Yani Allah'ın oğlu da yoktur, kızı da... O doğmamıştır, doğurmamıştır. Hıristiyanlara da reddiye vardır. Hıristiyanlar: Mesîh, Allah'ın oğludur, anası da eşidir, demişlerdi. Kur'an-ı Kerîm'de cinlerin müminlerinden hikâyeten şöyle buyuruluyor :

وَاَنَّهُ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَّلَا وَلَدًا

40) İhlâs sûresi.

«Doğrusu rabbimizin şanı çok yücedir; ne eş edinmiştir, ne de çocuk...»[41]

Yâni eş ve çocuk edinmek mecaz yolu ile de olsa, Allah hakkında düşünülemez. Gerçekten olması ise zaten mümkün değildir.

Hâsılı bu âlemin yaratıcısı birdir, eşsizdir. Zira Vâcib'ul-Vücûd'un mânasının ancak çeşitli kemal sıfatları ile vasıflanan tek ve eşsiz bir zat üzerinde tasdik edilmesi ile mümkün olabilir. Nitekim Cenabı Allah da şöyle buyuruyor:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

«Yerde, gökte Allah'tan başka farz edilen başka ilâhlar bulunsa, yer ile gök düzeni bozulurdu.»[42]

Bu âyetten istifade edilerek Burhan-i Temânü diye adlandırılan bir delil ortaya çıkmıştır. Bunun takriri şöyledir:

BURHAN-İ TEMÂNÜ :

Eğer iki ilahın varlığı mümkün görülürse, aralarında çekişme ve çatışma da mümkün olur. Şöyle ki, biri meselâ : Zeyd'in hareket etmesini, diğeri ise hareket etmemesini, durmasını isteyebilirdi. Zira bu iki durumdan her biri de mümkün olan şeylerdir. Yine iradenin bu iki işten birine taalluk etmesi de haddizatında yine mümkündür. Çünkü bu iki irade arasında bir tezat yoktur. Belki tezat istenilen iki ayrı şeydedir. O takdirde ya istenilen iki iş de olacaktır, ki o zaman iki zıddın toplanması lâzım gelir. Yahut ikisi de olmayacak, belki biri vuku' bulacaktır. O zaman da iki ilahtan birinin âciz olması gerekecektir. Acizlik ise yaratıcı olmamanın, sonradan yaratılmış olmanın işaretidir. Çünkü âcizlikte ihtiyaç şaibesi vardır. İlahların birkaç tane olması, muhali gerektiren çatışmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla ilahların birkaç tane olması da mümkün değildir. Bu açıklama aşağıda söylenen sözün de tefsiridir: Varlığı farz edilen ilahlardan biri eğer diğerine karşı gelmeğe gücü yetmezse, ötekinin âciz olması lâzımgelir; gücü yeterse diğerinin ilah olamaması ve âciz olması gerekir. Yukarıda zikrettiğimiz açıklamalarla, iki ilâhın çatışmadan ittifak etmelerinin mümkün olduğu yolunda söylenen söz de reddedilmiş oluyor.

Allâme Taftazânî'nin: «Mezkûr âyet, iknaî bir delildir» sözü şu demektir: yâni ilk bakışta iknaî delil olduğu zannedilir, demektir. Bu zan, bilgi hasıl olduktan sonra zâil olur. Âyetin hükmünün ge

41) Cin sûresi, 72/3.
42) Enbiyâ sûresi, 21/22.

reği olan mulâzemet, yâni iki ilahın var olduğunun farzedilmesinden yer ile göğün fesada uğramasının lâzımgelmesi, zannî delillere lâyık olduğu vech ile adettir. Zira hakimler birkaç tane olunca, çekişme ve galebenin varlığı adeti geçerlidir. Nitekim Cenabı Allah buna bir âyette işaret ederek şöyle buyuruyor:

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلٰهٍ إِذًا
لَذَهَبَ كُلُّ إِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ

«Allah hiç bir evlât edinmemiştir, ona ortak hiç bir ilâh da yoktur. Eğer böyle olsaydı her ilâh kendi yarattığını götürür, bazısı üzerine üstün gelirdi. Allah Teâlâ, onların vasıfladıkları şirkten münezzehtir.»[43]

Gazalî, İbn-i Humam ve Beydavî gibi araştırıcı alimler mezkur Temanü' âyetinin iknaî olması ile yetinmeyerek onu kesin hakikat lerden saydılar. Belki, bu ayetin iknaî delil olduğunu söyleyenin kâfir olacağını bile söyleyenler vardır. Bu mesele hakkında kelam kitaplarında yeterince bilgi verilmiştir.

Sonra bil ki, âyetteki «LEV» kelimesi «lintifaissani lintifâil-evvel» kaidesince, birinci kısım olan şartın bulunmayışından dolayı ikinci kısım olan cevabın bulunmamasını ifade etmez. Yâni yer ile gök fesada uğramadığına göre, Allah Teâlâ birdir. Belki burada lev kelimesi zaman tâyinine delâlet etmeksizin şartın bulunmaması üzerine cezanın da bulunmamasını gerektirir. Yâni Allah bir olduğu için yer ile gök bozulmamıştır. Çünkü lev harfi bazı yerlerde bu mânada da kullanılır.

(Cenabı Allah yarattığı şeylerden hiç birine benzemez.)

Çünkü Cenabı Allah'ın varlığı kendindendir. Allah'dan başka her şeyin varlığı ise mümkün olup kendinden değildir. Varlığı kendinden olan Sameddir, yâni kimseye muhtaç değildir, her şey onun yaratmasına ve yardımına muhtaçtır. Bu konuda Cenabı Allah şöyle buyuruyor:

وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ

---

43) Mûminûn sûresi, 23/91.

«Allah kimseye muhtaç değildir, sizler ise muhtaçsınız.»[44]

O halde Allah'ın varlığı zatının aynıdır. Allah'ın sıfatları ise zatının aynı değildir, gayrı da değildir. Filozoflara göre bu görüşe muhalefet vardır. Onlara göre Allah'ın sıfatları zatının aynıdır. Mûtezileye göre de Allah'ın sıfatları zatının gayrıdır.

Kerrâmiye mezhebine mensub olanların inandıkları gibi, Allah'ın sıfatları da sonradan yaratılmış değildir. Yaratılmışların sıfatları böyle değildir. Zira yaratılmışların sıfatları bütün ilim adamlarına göre, zatlarının gayrıdır.

Hâsılı Filozoflarla Mûtezile, kadim olan varlıkların birkaç tane olmasından sakınarak Allah'ın sıfatlarını kabul etmediler. Eş'ariler de Allah'ın sıfatları zatının ne aynıdır, ne de gayrıdır, diyerek görüşlerini belirttiler.

ALLAH'IN EŞSİZLİĞİ:

(Allah'ın yarattığı şeylerden hiçbir varlık ona benzemez.)

Bu ifade yukarıdaki metinde geçen ifadeyi takviye için gelmiş olup Cenabı Hakkın şu âyetinden istifade edilmiştir:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

«Allah gibi hiç bir şey yoktur.»[45]

Yâni Allah'ın zatı ve sıfatı gibi hiçbir şey yoktur. Yahut bu âyette mislinin mislini nefyetmek, ileri gelen bazı âlimlerin araştırdığı gibi, Burhan yolu ile mislinin yok olmasını gerektirir. Burada «Kemislihî» sözündeki «kâf»ın zaide olduğu ile hüküm vermiyoruz, misil kelimesinin zaide olduğu ile de hükmetmiyoruz. Zira mutlak misil, bütün yönlerden eşit olandır.

«Konevî Şerh»inde zikredildiğine göre, Nuaym b. Hammad şöyle demiştir: Kim Allah'ı, yarattığı varlıklardan herhangi birine benzetirse kâfir olur. Kim, Allah'ın kendini vasıflandırdığı sıfatı inkâr ederse o da kâfir olur.

İshak b. Raheveyh de şöyle demiştir: Kim Allah'ı bir vasıf ile vasıflandırıp O'nun sıfatlarını Allah'ın yarattıklarından birinin sıfatına benzetirse, o kimse kâfir-i billah'il-azîmdir.

Allâme Cehm ve arkadaşları: Allah'a isim ve sıfat ispat eden kimseye Müşebbih = Allah'ı yaratıklara benzeten adı verilir, hatta Abdül-cebbar, Zemahşerî ve Mûtezilîlerle Rafizîlerden diğer alimler.

---

44) Muhammed sûresi, 47/38.

45) Şûra sûresi, 42/11.

Allah'a herhangi bir sıfat isnat edene, yahut Allah'ın zatını görmenin mümkün olduğuna hükmeden âlimlere «Müşebbih» adını veriyorlar, diyor.

Allâme Cehm, Cehmiye taifesinin reisidir. Bunlar Allah'ın sıfatları konusunda Ehl-i Sünnet'e karşı çıkmışlar ve yalan isnad ederek Ehl-i Sünnet'e «Müşebbihe = Allah'ı yaratıklara benzeten» adını vermişlerdir. Oysa Ehl-i Sünnet Müşebbih değil, Muattıledir. Bu sebeple Selef âlimlerinin çoğu demişlerdir ki: Cehmiye tâifesinin alâmeti, Ehl-i Sünnet'e Müşebbih adını takmalarıdır. Halbuki Cumhur'a göre, Ehl-i Sünnet'in meşhur olan görüşü, Allah'ın yaratıklara benzemesini nefyetmekle Allah'ın sıfatlarını nefyetmeyi kasdetmedikleri, belki bununla Allah'ın isimlerinde, sıfatlarında ve işlerinde yaratıklardan hiçbirine benzemediğini kasdettikleri yolundadır.

ZÂTÎ VE Fİ'LÎ SIFATLAR:

(Cenabı Allah geçmişte ve gelecekte Zatî ve Fi'li sıfatlar ile vasıflanmıştır.)

Zatî sıfatları ilim, hayat ve kelâm gibi sıfatlar olup ittifakla bu sıfatlar kadîmdir. Yaratmak, rızık vermek ve benzeri sıfatlar da fiilî sıfatları teşkil etmekte olup bu sıfatların kadîm olduğunda ihtilâf vardır. Mâtüridîlerin mezhebi ise bu sıfatların kadîm olduğudur. Eş'arîlerin mezhebine göre fiilî sıfatlar kadîm değil hâdistir, yâni sonradan yaratılmıştır. Buradaki ihtilâf, araştırıldığı takdirde, araştırıcılarca anlaşılacağı üzere görünüşte bir ihtilâftır. Bunun açıklaması şöyledir:

Kendi zatı için varlığı vacib olan isim ve sıfatları gibi bütün yönleri ile varlığı vacibtir, yani kendiliğinden var olmuştur. Bunun mânası şudur: Allah Teâlâ'nın beklenen bir sıfatı yahut tehir edilmiş bir hali yoktur. Zira Allah'ın zatı arazların mahalli değildir. Yâni varlığının devamı başka bir varlığa muhtaç şeylerin mahalli değildir. Çünkü Allah'ın zatı, arazları tamamlayacak bütün durumlarla kendisine ait bütün sıfatların meydana gelmesinde kâfidir. Eğer Allah'ın zatı buna yeterli olmasa bunu meydana getirecek başka birine muhtaç olması gerekirdi. Başkasına muhtaç olan her şey ise varlığı kendinden olmayıp başkası tarafından yaratılmıştır. Halbuki Allah'ın varlığının vacib olduğu, varlığı kendinden olduğu sabit olmuştur. Bu konuda Cenabı Allah şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ
وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

«Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise hiç bir şeye muhtaç değildir.»[46]

Yâni Allah zatı ve sıfatı ile yarattıklarının zuhurundan müstağnîdir. Şu demek: Allah yarattığı kâinatı yaratmaya muhtaç değildir. Allah isimleri ve sıfatları ile öğülmüştür. İster öğen olsun, ister olmasın bu birdir. Allah Teâlâ, değişiklikten ve intikalden de beridir.

---

46) Fâtır sûresi, 35/15.

Belki fi'lî sıfatlarında zevalden, zatî sıfatlarda kendini tamamlamaktan müstağnî olmakta devam eder. Allah'ın bu kemal sıfatlarının ilgili bulunduğu yaratıkların hâdis olmasından sıfatların da yaratılmış olması gerekmez. Meselâ; Allah rızık veren, gören, işitendir. Bu sıfatlar yaratılmış değildir. Allah'ın gördüğü, rızık verdiği ve işittiği şeylerin yaratılmış olmasından, Allah'ın bu sıfatlarının da yaratılmış olması gerekmez.

ZATÎ SIFATLAR

(Allah'ın Zatî sıfatları şunlardır: Hayat, Kudret, İlim, Kelâm, Semi', Basar, İrade).

Hayat: Allah Teâlâ'nın yaşaması demektir. Allah Teâlâ'nın ezelî bir hayatı vardır. Mevsufu olan Allah'a ait sıhhatli bir bilgiyi gerektirir.

Kudret: Gücü yetmek demektir. Yaratıklara tâalluk ettiği zaman tesir eden ezelî bir sıfattır. Bunun mânası şudur: Şüphesiz Cenabı Allah, ezelî ebedî olan hayatı ile yaşamaktadır ve sermedî sıfatı olan kudreti ile her istediğini yapmaya gücü yetendir. Yâni Allah bir şeye gücü yettiği zaman bu olay kadîm olan (yaratılmamış olan) kudreti ile gücü ile meydana gelir. Yaratılmış varlıklarda olduğu gibi hadis olan bir kudret ile değil.

Cenabı Allah Hayyul - Kayyûm'dur: Yâni kendi zatı ile kaim olup yaratıkların varlığını da devam ettirmektedir. Allah ilk önce yoktan var ettiği varlıkları öldürdükten sonra tekrar diriltir. Allah her şeye gücü yetendir. Allah yaratıkları yaratmış, onlara hayat vermiş, kudretinden kudret vermiş ve rızık vermiştir. Allah'ın her şeye gücü yeter olmasının mânası Allah'ın bu âlemi yaratması ile yaratmaması ona göre eşittir, demektir.

İlim: Allah'ın zatî sıfatlarından biri de ilimdir. İlim sıfatı, yaratıklara tâalluk ettiği zaman bilgi meydana getiren ezelî bir sıfattır. Allah Teâlâ, bütün yaratıkları bilir, yükseklerde ve aşağılarda bulunanlar içinde zerre kadar hiç bir şey O'nun bilgisinden gizli değildir, Cenabı Allah gizli ve asikâre her şeyin gizliden de daha gizlisini, gayba ait olan şeyleri bilir. Belki O'nun ilmi, ister parça olsun, ister tüm olsun, ister var olsun, ister yok olsun, ister mümkün olsun, ister mümkün olmasın, Allah'ın bilgisi her şeyi kaplamıştır. Cenabı Allah her şeyin zat ve sıfatını, kemâl tariki ile vasıflamış bulunduğu kadîm ilmi ile bilir, intikal, değişme, infial ve kabul yolu ile hâsıl olan sonradan olma bilgi ile değil... Allah'ın şanı sonradan olma bilgilerden münezzehtir.

İmam Şâfii'nin arkadaşlarından İmam Abdülaziz el-Mekkî, Halife Memun'un huzurunda Allah'ın ilminden sorduğu zaman Bişr el-Merîsi ile yaptığı münazarayı hikâye ettiği kitabında şöyle diyor: «Bişr el-Merisî demiştir ki: Allah cahil değildir, derim. Memun soruyu tekrarlayarak ilmin sıfatından sordu. Bunun üzerine İmam Abdülaziz el-Mekkî demiştir ki: Cehaleti nefyetmek bir övme sıfatı değildir. Zira bu direk de cahil değildir. Halbuki Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîmde Peygamberlerle melekleri ve inananları cehaletlerini nefyederek değil, ilim ile medhetmiştir. İlmi ispat eden, cehaleti nefyetmiş olur. Aksine cehaleti nefyeden ilmi ispat etmiş olmaz. Halka düşen görev, Allah'ın kendisi için ispat ettiğini ispat edip, nefyettiğini nefyetmek, terkettiğini terketmektir. Cenabı Allah şöyle buyuruyor:

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

«Yaratan bilmez mi? O, lâtifdir, her şeyden haberdardır.»[47]

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

«Gaybın anahtarları Allah katındadır. Onları ancak Alah bilir. Karada ve denizde ne varsa hepsini o bilir. O'nun bilgisi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içinde tek bir dane, yaş ve kuru her şey Allah'ın emridir. O Allah'tır ki sizleri geceleyin uyutarak ölü gibi yapıyor, gündüz de yaptığınız işleri biliyor. Nihayet dönüşünüz O'nadır.»[48]

Bu âyetlerde yaratıklardan da ilim sahipleri olduğuna işaret

47) Mülk sûresi, 67/14.
48) En'âm sûresi, 6/59.

vardır. İlim ise kemal sıfatıdır. Yaratanın ilim sahibi olmaması mümkün değildir. Tahâvî'nin dediği gibi, yaratıkları yaratmadan önce onlar hakkında hiçbir şey Allah'a göre gizli değildir. Yine yaratıkları yaratmazdan evvel onların bildikleri de Allah üzerine gizli değildir. Belki bâzı araştırıcıların söylediği gibi, Cenabı Allah, yaratıkların başlangıcından itibaren var olan ve yaratıkların sonuncusuna kadar olacak olan her şeyi bilir. Zira Cenabı Allah Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyuruyor:

إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

«Şüphesiz Kıyamet'in zelzelesi büyük bir şeydir.»[49]

وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ

«Eğer Allah ezelî bilgisinde onlarda bir hayır takdir etseydi, elbette onlara duyururdu. (bu durumlarında) Allah kulaklarına soksa bile yine onlar, muhakkak ki (Haktan) yüz çevirerek döner giderlerdi. (İmandan çıkarlardı.)»[50]

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

«Hayır, evvelce gizleyip durdukları işleri karşılarına çıktı da ondan böyle söylüyorlar. Yoksa (dünyaya) geri çevrilselerdi, o alıkonmak istendikleri fenalığa yine döneceklerdi. Şüphesiz ki onlar yine yalancıdırlar.»[51]

Cenabı Allah, kötülük işleyenlerin yeniden dünyaya döndürülmeyeceklerini bilmesine rağmen, geri döndürüldükleri takdirde. kendilerine yasaklanan şeyleri yine yapacaklarını ezelî bilgisi ile haber veriyor. İşte bu âyet-i kerime'de Râfızî ve Kaderiye inancına

49) El-Hac, 22/1.
50) El-Enfâl, 8/23.
51) El-En'am, 6/28.

mensup olan kişilere reddiye vardır. Çünkü onlar, Allah'ın, bir şeyi yaratmadan önce bilmeyeceği inancındadırlar.

KELÂM: Allah'ın zatına ait sıfatlardandır. Zira Cenabı Allah, ezelî sıfatı olan kelâm sıfatı aracılığı ile konuşur. Bu kelâm sıfatının tezahürü harflerden teşekkül eden ve Kur'an diye isimlendirilen nazm-ı ilâhîdir. Yâni Kelâm-ı nefsî'nin tezahürü kelâm-i lafzî'dir. Zira bir emir vermek, bir şeyi yasaklamak, bir şeyden haber vermek isteyen kimse içinde bu hususta bir mâna bulur; sonra bu mânayı yazı, ifade, yahut işaretle anlatır. Kelâm, yani konuşma sıfatı ilim değildir. Zira insan bilmediği bir şeyden de haber verir, belki haber verdiği şeyin hilâfını bilir. Kelâm iradeden de başkadır. Zira insan, yapılmasını istemeden bir emir de verebilir. Meselâ; hizmetçisinin emirlerine uymadığını ve kendisine âsi olduğunu duyurmak için ona bir emir verir, fakat yapmasını murad etmez. İşte bu türlü kelâm'a Kelâm-i Nefsî denilir. Nitekim Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîm'de bundan bahsederken münafıklar ve Yahudilerden hikâyeten şöyle buyuruyor:

وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ

«Onlar kendi aralarında: Allah bizi söylediklerimiz sebebiyle azaplandırsa ya! derler.»[52]

Şâir Ahtal bir şiirinde şöyle diyor:

إن الكلام لفي الفؤاد وانما * جعل اللسان على الفؤاد دليلا

«Şüphesiz söz, kalpte olandır,
Lisan ancak kalbtekine bir delil kılınmıştır.»

Hz. Ömer (R.A.) ise şöyle buyurmuştur: «Ben kendi içimde bir makale dizdim.»

Cenabı Hakk'ın kelâm sıfatının varlığına delil İcmâ-i Ümmetle peygamberlerden bizlere kadar intikal ettiği üzere yüce Allah'ın kendilerine hükümlerini açıklamayı vahyetmesidir. Ancak şu var ki Cenab-ı Allah'ın kelâmı harf ve ses cinsinden değildir. Allah Teâlâ konuşur, emreder, yasaklar, haber verir denildiği zaman şu mânadadır. Allah Teâlâ'nın kelâmı bir tek sıfattır. Kelâm sıfatını emir, yasak ve haberlere göre çoğaltmak, ilim, kudret ve diğer sıfatlarla ilgisinin muhtelif olması iledir. Zira bu sıfatlar birdir. Çokluk ve hudûs ise ancak nisbetlerde olur. Emredenin bilgisinde emredilenin

52) El-Mücadele, 58/8.

var olması kâfidir. Hâsılı bu ses ve harflerden meydana gelen ve mahalleri ile kaim olan sonradan olma kelâm-i lafzî'ye Allah'ın kelâmı ve Kur'an adı verilir.

Allah'ın Konuşması Nasıl Olur?:

Konevî «Umde» şerhinde diyor ki: Ehl-i Sünnet, eşyanın varlığının Allah Teâlâ'nın «Kün» emrine taalluk ettiğine inanmazlar. Onların inancına göre belki eşyanın varlığı Allah'ın icad ve yaratmasına tâalluk eder. Allah'ın icad ve yaratması ise O'nun ezelî sıfatıdır. Bu söz, Allah'ın yaratması ile maksadın süratle meydana gelmesinden ibarettir.

Eş'arîlere göre ise eşyanın varlığı Allah'ın ezelî kelâmına taalluk eder. «Te'vîlat» şerhinde de böyle kaydediliyor. «Tefsîr'ut-Teysîr»de Cenabı Allah'ın:

إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ

«Allah Teâlâ bir işe hüküm verdiği zaman yalnız ol, der olur.»[53]

Âyeti tefsir edilirken şöyle deniliyor: Cenabı Allah bu ayette eşyayı «ol» emri ile muhatap kıldı, bu hitap sebebiyle var olur, mânasını kasdetmemiştir. Zira bu emir gerçekten eşyaya hitap kılınırsa o takdirde ya yokta olan şeye hitap yapılmış olacak ve bu hitap sebebiyle var olmuş olacak, yahut da var olan bir şeye var olduktan sonra hitap olacak. Yok olan bir şeye hitap olması caiz değildir. Çünkü herhangi bir şey ortada yoktur, yok olan bir şey nasıl muhatap olur? Var olan bir şeye hitap vaki olması da câiz değildir. Çünkü var olan şey vardır. Ona nasıl var ol denilebilir?

Âyetteki ifade şu noktayı beyan ediyor: Cenabı Allah bir şeyi yaratmak isteyince o şey var olur.

Eğer denilirse ki: Allah'ın icadı ile vücud meydana geldiği zaman bu «ol» emrinin faydası nedir? Deriz ki: bu emrin faydası Allah'ın büyüklüğünü ve kudretini göstermektir. Nitekim Cenabı Allah kabirde bulunan ölüleri diriltecek, lâkin sûra üflemek suretiyle diriltecek. Yahut denilebilir ki aklî deliller eşyanın varlığının icat ile var olduğuna delâlet eder. Kesin naklî deliller de o icadın bu emir vasıtasıyla olduğunu beyan ediyor. Bu sebeple faydasını aramakla meşgul olmadan âyetlerin hükmünün gereği ile amel etmek vacib olmuştur. Müteşâbih âyetlerde olduğu gibi... Bu âyetlerin tevili ile meşgul olmadan onlara iman etmek vaciptir.

Fahr'ul-İslâm Pezdevî «Usûl» adlı kitabında Allah'ın «Kün» em-

---

53) El-Bakara, 2/117.

rinden maksadın, Eş'arî mezhebine uygun olarak icad mânasında mecaz olan bu kelimeş konuşmanın hakikatı olduğuna işaret etmiştir. Zira bu söz üzerine istenilen şeyi ispat etmek için âyete dayanmak daha kuvvetlidir. Çünkü âyet, bundan, konuşmanın hakikatı kasdedildiğine daha çok delâlet eder. Çünkü burada emir mükerrerdir. Diğer âyetler ise böyle değildir.

Pezdevî'ye şöyle cevap verilmiştir. O'nun mezhebi Eş'arilerin mezhebinden ayrı değildir. Zira Eş'arî'ye göre eşyanın varlığı «Kün-Ol» hitabı iledir, başka türlü değildir. Ehl-i Sünnet'e göre ise Allah'ın icadı iledir, başka bir şey ile değildir. Pezdevî'ye göre ise eşyanın varlığı Allah'ın icadı ve hitabı ile vücut bulmuştur. Böylece Pezdevî'nin görüşü üçüncü bir mezheb olmuştur. Doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenabı Allah yarattığı mahlûkattan biri ile konuşacağı zaman Allah'ın emri ile Levh-i Mahfuz'da yazılan Kadîm kelâmına delâlet eden kelime ve harflerle yazılmış bulunan kelâmı ile konuşur, hâdis olan kelâm ile konuşmaz. Zira hâdis olan kelâm, O'nun kelâmına delâlet eden harfler ve kelimeler olup Allah'ın zatı ile kâim olan kelâmın hakikati değildir. Zira Allah kelâmı diğer sıfatlarda olduğu gibi yaratıkların kelâmına benzemez. Cenabı Hak bir âyette şöyle buyuruyor:

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا
وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآءِ حِجَابٍ

«Hiçbir insan yoktur ki, Allah onunla (doğrudan doğruya) konuşmuş olsun; ancak vahyile, yahut perde arkasından, yahut bir peygamber gönderip de kendi izniyle dilediğini vahyetmesi suretiyle olur.»[54].

Yâni Cenab-ı Allah peygamberlere yaptığı gibi, rüyada da kuluna vahyeder, yahut Allah velilerinde olduğu gibi ilham eder. **«Allah Ömer'in lisanı üzre konuşur»** mealindeki hadîs-i şerîf de bu mânada söylenmiştir. Perde arkasından konuşma, Musa Aleyhisselâm'da olduğu gibi Allah'ı görmeden kelâmını işitmek suretiyle olur. Yahut Cebrail Aleyhisselâm gibi bir melek göndererek bu melek vasıtasıyla vahyeder. Yâni elçi olan melek kul ile konuşarak rabbinin emrini tebliğ eder.

---

54) Şûra sûresi, 42/51.

Allah'ın kelâmı kendi zatı ile kâimdir. Mûtezile'ye göre ise durum böyle değildir. Mûtezile Allah'ın, başkası ile kaim olan bir kelâm sıfatı ile muttasıf bulunduğu ve Allah'ın böyle bir sıfatı bulunmadığı görüşünü benimseyerek, şöyle demişlerdir: Allah'ın kelâmı harfler ve seslerden meydana gelir ve Allah bu kelâmı Cebrail aleyhisselâm'da, Hz. Peygamber'de ve Levh-i Mahfuz'da olduğu gibi başkalarının ağzında yaratır.

Hanbelilerin sapıkları da şöyle demişlerdir: Allah'ın kelâmı harf ve seslerden ibarettir. Bu harfler ve sesler Allah'ın zatı ile kâimdir. Allah'ın zatı ise kadimdir. Onların bir kısmı cehaletlerinde mübalağa ederek şöyle demişlerdir: Mushaf'ın cilt ve kâğıdı dahi kadimdir. Nerde kaldı ki sayfaları... Bu söz bizzarure batıl bir sözdür ve hissi bir davranış icabı olarak inatlaşmadır. Çünkü «Bismillah»taki «ba»nın«sin»den önce olduğu gözle görülüyor.

GÖRME VE İŞİTME SIFATLARI :

Semî ve Basar sıfatları Allah'ın zati sıfatlarındandır. Zira Cenabı Allah harfler, sesler ve kelimeleri ezelde kendisine ait sıfatı olan işitme sıfatı ile işitir. Şekil ve renkleri de ezelde kadim sıfatı olan görme sıfatı ile görür. İşitilenin ve görülenin yaratılmış olmasından işitme ve görme sıfatlarının da Yaratıl'mış olması gerekmez. Allah her şeyi işiten ve görendir. Ne kadar gizli olursa olsun, O'nun işitmesinden hiç bir ses, kaçmaz; göze göre de ne kadar küçük olursa olsun, hiç bir şey onun görmesinden kaybolmaz. Belki Cenabı Allah Karanlık gecede siyah karıncanın sert kaya üzerindeki sessiz yürüyüşünü görür ve işitir. İşitme sıfatı işitilen varlıklarla ilgili bir sıfattır, görme sıfatı da görülen şeylerle ilgili bir sıfattır. Bu sıfatla Cenabı Allah bir organ tesiri olmadan, hava ulaşmadan; vehim ve tahayyül yolu ile de olmaksızın tam bir idrâk ile idrâk eder. İşitme sıfatı ile görme sıfatının kadîm oluşundan işitilen ve görülenlerin kadîm olması lâzım gelmez. İlim ve kudret sıfatının kadîm oluşundan bilinen ve kudret tesiri altına giren eşyanın kadîm olması lâzım gelmediği gibi... Çünkü bunlar kadîm sıfatlardır. Âlem-i şuhûdda (Bu dünyada) eşyaya gıyabî olarak tâalluk ettikleri gibi, eşya var olunca hadis olan (sonradan var olan) bu şeylere de zahirî olarak taalluk ederler. İşitme ve görme sıfatlarının her biri ilim sıfatından daha özeldir. Suyûtî «Nikâye» adlı kitabında şöyle der: «Semî» ile «Basar» sıfatı öyle sıfatlardır ki, bunlarla meydana gelen inkişaf (bilgi), ilim sıfatı ile meydana gelen inkişaftan daha fazladır. Bu söz ancak bize nisbetle doğru olur. Çünkü bize göre işitme ve görme sıfatları ile de bilgi hasıl olur. Fakat Allah'a nisbet edildiği zaman Allah zatında kâmil olduğu gibi O'nun bütün sıfatları da kâmildir. Allah'ın sıfat-

ları artış kabul etmezler.

İRADE:

İrade sıfatı: Allah'ın zatî sıfatlarındandır. İrade, meşîet gibi bütün varlıklara karşı kudret nisbeti eşit olmakla beraber herhangi bir vakitte vuku'bulmak suretiyle bir şeyin yapma ve yapmama gibi iki tarafından birini tahsis eden bir sıfattır. Bu zikredilen târifte şu iki inanç reddedilmektedir. İnançlardan biri şudur. Allah'ın Meşîet sıfatı kadîmdir, irade sıfatı ise hâdistir ve Allah'ın zatı ile kâimdir. Diğer inanç da, Allah'ın kendi işini yapmayı dilemesinin mânası şudur: Allah cebredilemez, yanılmaz ve mağlûb olmaz. Başkasının işini murad etmesinin mânası da onu emreder, demektir. Allah Teâlâ kadîm olan irade sıfatı ile olmuş ve olacak şeyleri diler. Dünyada ve âhirette küçük - büyük, az - çok, hayır - yahut şer, fayda-yahut zarar, tatlı-yahut acı, iman-yahut küfür, bilinen yahut bilinmeyen, kurtuluş-yahut ziyan, ziyade-yahut noksan, tâat-yahut isyan ne varsa hepsi ancak O'nun iradesi ile ve hikmetine uygun olarak, takdirine ve yaratıkları içindeki hükmüne mutabık olarak meydana gelir. Allah'ın dilediği şey olur, dilemediği şey olmaz. Allah dilediğini istediği gibi mübalâğa ile yapandır. Allah'ın dilediğini geri çeviren yoktur, kulları arasında verdiği hükmü tâkîb eden yoktur. Allah'ın iradesi ve yardımı olmadan O'na isayandan kaçış yoktur; O'nun muvaffak kılması ve dilemesi olmadan hiçbir kul için taâtını kazanmak mümkün değildir. Kötülükten kaçış, itaata muvaffak oluş, ancak Allah'ın yardımı iledir. Kurtuluş ve sığınış ancak Allah'adır. Bütün yaratıklar bu âlemde bir zerreyi Allah'ın iradesi dışında bir kerre hareket ettirmek, yahut durdurmak isteseler buna güç yetiremezler, belki Allah'ın iradesi hilâfına bir iradeye sahip olamazlar. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ

«Sizler ancak Allah'ın dilediklerini dileyebilirsiniz.»[55]

Allah ezelde tayin ettiği vakitlerde eşyanın varlığını dilemiştir ve irade sıfatı ile vasıflanmıştır. Böylece eşya tâyin edilen vakitlerde Allah'ın bildirdiği ve dilediği şekilde takdim ve tehirsiz bir değişikliğe uğramadan var olmuştur. Eşyanın Allah'ın iradesi gereğince var olması kulun bir iradeye sahib olmasına aykırı değildir. Çünkü Ce-

55) El-İnsan, 76/30.

nabı Allah bir âyette:

اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ

«Dilediğinizi yapın.»[56]

Buyuruyor. Sonra Allah'ın irade ve meşiet sıfatına şu âyetler de delâlet etmektedir:

يَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ

«Allah dilediğini yapar.»[57]

اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

«Şüphesiz Cenabı Allah dilediğine hükmeder.»[58]

Bu ayetlerdeki meşiet ile irade bize göre, Allah hakkında düşünüldüğü zaman ayni şeylerdir. Fakat kullar yönünden düşünüldüğü takdirde manaları değişir. Meselâ bir kimse karısına

اَرَدْتُ طَلَاقَكِ irade sığasiyle **«seni boşamak istedim»**

dese karısı boş olmaz. Fakat شِئْتُ طَلَاقَكِ meşiet sığası ile, **«seni boşamak istedim»** dese, karısı boş olur. Çünkü irade kelimesi

رَوَدَ revede kökünden alınmıştır. Bu kelimenin mânası taleb etmektir. Meşiet kelimesi ise icad etmekten ibarettir. Meşiet kelimesi ile boşadım deyince, sanki senin talakını icad ettim demiş olur ki bununla boşama vaki olur.

Konevi, bu görüşte ihtilâf vardır, diyor. Çünkü eğer böyle olsaydı o zaman niyyete ihtiyaç görülürdü.

Netice olarak meşiet, iş ve iradenin kendisinden ayrılmadığı tam bir dilemeden ibarettir. Tam dilemeğe de, eksik dilemeğe de söylenir. Birinci mana Allah hakkında, ikinci mana ise kullar hakkında kasdedilir.

---

56) Fussılet sûresi, 41/40.
57) İbrahim sûresi, 14/27.
58) Mâide sûresi, 5/1.

Bu görüşte de ihtilâf vardır. Çünkü buna göre irade sıfatının değil de meşîet sıfatının Allah sıfatları arasında zikredilmesi gerekirdi.

Şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ, Firavn, Ebû Cehil ve benzeri kâfirlerin iman etmelerini emretmek suretiyle istedi, fakat onlardan iman eden olmadı. Eğer irade ve meşîet sıfatı sizin zannettiğiniz gibi, bir olsaydı bunların da iman etmeleri gerekirdi. Çünkü meşîet, icad etmektir.

Bu soruya karşılık deriz ki: Allah'ın istemesi iki şekilde olur. Biri mükelleften ihtiyarî olarak bir işi istemesidir ki buna emir deniliyor. Bu talebten dolayı emredilenin var olması gerekmez. Çünkü bu emir ve taleb, mükellefin ihtiyarı ile değildir. İkincisi ise mükellefin ihtiyarı ile ilgisi bulunmayan istektir ki buna da meşîet ve irade denilir. Emredilen şeyin var olması ise irade ve meşîetin levazımatındandır. Zira böyle olmasa acizlik lâzımgelir. Halbuki Cenabı Allah acizlikten münezzehtir. Kullar ise böyle değildir.

Sonra Hikmet sıfatı, ister ilim manasında olsun ve ister ameli sağlam ve güzel yapmak manasında olsun, bize göre Allah'ın ezeli sıfatıdır. Eş'arîler ise bu görüşe muhaliftirler. İmam Eş'arî şöyle diyor: Eğer hikmet ile ilim kasdedilirse o zaman bu sıfat ezelîdir. Eğer iş kasdedilirse ezeli değildir. Zira Eş'arî'ye göre Tekvîn sıfatı hadis (sonradan var olan) bir sıfattır.

Konevî diyor ki; kader mefkud (mevcut olmayan) bir bilgidir. Bu meselede de ilim adamlarının görüşleri değişiktir. Bazıları demişlerdir ki; bütün yaratıklar ve bütün işler Allah'ın muradıdır, deriz; fakat, tafsilâtlı olarak çirkinlikler, kötülükler, masiyetler Allah'tandır, demeyiz. (Yani bu ilim adamları bütün yaratıkların Allah'ın iradesi dahilinde meydana geldiğini söylerler, fakat tafsilâtına girmekten sakınırlar.) Bütün yaratıkları yaratan Allah'tır, deyip de leşleri ve pislikleri yarattı, diyerek tafsilâtına girişmekten sakındığımız gibi...

Bazıları da şöyle demişlerdir: Tafsilâtı ile Allah her şeyi yarattı, deriz; fakat Allah'a yaraşır bir karine ile söyleriz. Meselâ; Allah kâfirin küfrünü onun kendi kazancı olarak, kötülük ve yasaklanmış bir iş olduğu halde murad etmiştir. Müminde ise kendi kazancı, eseri olarak hayır ve güzel bir iş tarzında emredilen imanı murad etmiştir. İşte bu görüş İmam Matürîdî'nin kabul ettiği görüştür. İmam Eş'arî ile Ehl-i Sünnet'in araştırıcı âlimleri de bu görüşü benimsemişlerdir. Onlar bu konuda şöyle derler:

Allah'ın kitabında irade iki türlüdür: Biri kaderle ilgili kevnî ve hılkî (tabiî) iradedir ki o iradenin sembolü meşîettir. Bütün yaratıklara şamildir. Çünkü Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîm'de şöyle bu-

yuruyor:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ
وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا
يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ

«Allah kimi hidayete erdirmek isterse onun kalbini İslâm'a açar, gönlüne de genişlik verir. Her kimi de sapıklığa sevk etmek isterse, onun kalbini öyle daraltır, sıkıştırır ki, iman etme teklifi karşısında göğe çıkacakmış gibi zorlanır.»[59]

İradenin ikinci türlüsü din, şeriat ve emirlerle ilgili iradedir. Bu türlü irade ise mahabbet ve rızayı gerektirir. Nitekim bu konuda Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

«Allah sizin için kolaylık murad eder, güçlük murad etmez.»[60]

Emir ise bu ikinci çeşit iradeyi gerektirir, birinci tür iradeyi gerektirmez.

İmam Âzam rahmetüllahi aleyh, Allah'ın bu zatî olan yedi sıfatını zikretmiştir. Bunlardan biri zatında bir olmak, diğeri sıfatında bir olmak, üçüncüsü mümkün olan varlıklara muhtaç olmamak, dördüncüsü azamet ve kibriya sıfatı ile muttasıf olmak, sıfatları da bu yedi sıfattandır.

Beydavî: Azîm sıfatı hakîr sıfatının zıddıdır, kebîr sıfatı sağîr (küçüklük) sıfatının zıddıdır, demiştir. Ben derim ki; Âlî (yüksek mânasında), Denî'nin (alçak sıfatının) zıddıdır. Bunlar Esmâ-i Hüsnâ içinde mânaları birbirine yakın olan kelimelerdir. Bunların, keyfiyet bildiren hallerden sudur etmiş, mânaları bir, sözleri ayrı kelimeler oldukları konusunda Huccet'ül-İslâm Gazzâlî şöyle diyor: İki kelimenin mânaları arasında bir fark gözetmemiz gerekir. Çünkü Allah hakkında iki söz arasında mana bakımından farklılık yönünü ayırdetmek bizim için güçleşir. Fakat biz bununla beraber esasında bir ayrılığın varlığından şüphe etmiyoruz. Bu sebeple Cenabı Allah Hadîs-i Kudsîsinde şöyle buyuruyor:

59) En'am sûresi, 6/125.
60) El-Bakara, 2/185.

اَلْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي

«Kibriyâ (büyüklük) benim ridamdır, azamet de izarımdır.»[61]

Burada kibriyâ da azamet de büyüklük demektir. Bu iki sözün manası bir, fakat sözleri ayrıdır. Cenabı Allah bu iki söz arasında farklı olduklarına delâlet eden bir ayrılığa işaret etmiştir. Çünkü rida (belden yukarı giyilen elbise), ile izar (belden aşağı giyilen elbise) her ikisi de insan oğlunun zinetidirler. Ancak belden yukarı giyilen ridâ belden aşağı giyilen izardan daha üstün kabul edilir. Bunun için «Allahu Ekber» sözü namazın anahtarı yapılmıştır.

Zikredilen bu yedi sıfat, Allah'ın sübûtî sıfatlarıdır. Bakâ sıfatının sübûtî sıfatlardan mı, yoksa selbî sıfatlardan mı olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları onu sübutî sıfatlardan sayarak bir beyitte onları şöyle toplamıştır:

حياة وعلم قدرة وإرادة * كلام وإبصار وسمع مع البقا

«Hayât, ilim, kudret, irade: Kelâm, ibsar, semi', bakâ.»

Doğrusu bakâ sıfatı, selbî sıfatlardandır. Çünkü bu sıfatla kasdedilen mana, geçmiş olan yokluğu ve gelecek olan faniliği nefyetmektir. Zira kadîm olduğu sabit olanın yok olması muhaldir. Yok olması caiz olanın ise kadîm olması mümkün değildir. Mevlâna Ömer en-Nesefî'nin «Metn'ül-Akâid» adlı kitabında yer alan (Hay, kâdir, alîm, semi', basîr, Şâî, Mürîd) gibi sıfat isimlerinin sayılması, meşiet ve iradenin birbirinden ayrı manaları taşıyan iki kelime olduğu vehmini akla getirir. Halbuki durum böyle değildir. Bu makamda, yukarıda bunun sözü geçmiştir.

FİʼLÎ SIFATLAR:

(Allah'ın fi'lî sıfatları ise tahlîk, terzîk, inşâ, ibdâ', sun', ihya, ifnâ, inbat, inmâ, gibi iş ile ilgili olan sıfatlardır.)

Tahlîk, yaratmak demektir. Tarzîk, yaratıkları rızıklandırmaktır. İnşâ ilk başta yaratmak, ibdâ', eşsiz bir şekilde yaratmaktır. Sun', Allah'ın sanatı demektir. İhyâ diritlmek, ifnâ yok etmek, inmâ büyütmek, üretmek; tasvir eşyaya şekil vermek demektir. Bu sıfatların hepsi Tekvîn sıfatının manası içine girmektedir.

Fi'lî sıfatlar, meydana çıkması yaratıkların varlığına bağlı olan sıfatlardır. Bil ki fi'lî sıfatlarla zatî sıfatlar arasındaki fark ihtilâflıdır.

---

61) A. Hanbel, Müsned, C. II. s. 248.

Sıfatların İsimlendirilmesi :

Mûtezile'ye göre, müspet veya menfi manalarda kullanılan sıfat lar fi'li sıfatlardandır. Meselâ; Allah falanca için çocuk yarattı, filanca için yaratmadı; Zeyd'e rızık verdi, Amr'a rızık vermedi misalinde olduğu gibi, Burada yaratmak sıfatı müspet ve menfi olarak kullanıldığı için fiilî sıfatlardandır. Menfi manada kullanılmayan sıfatlar ise zatî sıfatlardır. İlim, kudret gibi.. Allah hakkında şunu bilmiyor, denilemez; bir şeye gücü yetmiyor da denilemez. İrade ve kelâm sıfatları ise müspet ve menfi manada kullanılabilen sıfatlardandır. Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

«Allah sizin için kolaylık murad eder, güçlük murad etmez.»[62]

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا

«Ve Allah Musa ile konuştu.»[63]

وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Allah Kıyamette onlarla konuşmayacaktır.»[64]

Yukarıdaki âyetlerin ilkinde irade sıfatı müspet ve menfi manalarda kullanılmıştır. Kelâm sıfatı da yine iki manada kullanılmıştır. Binaenaleyh bu sıfatlar fi'lî sıfatlara dahildirler ve yazılmıştırlar.

Fakat Eş'arî'lere göre, fi'lî ve zatî sıfatlar arasında fark şudur: Nefyedilmesi sebebiyle zıddı sabit olan sıfatlar zatî sıfatlardır. Zira sen hayat sıfatını nefyedersen bundan ölmek lâzımgelir. Yani diri değildir, dersen ölüdür, manası çıkar. Kudret sıfatı için de durum bu şekildedir. Gücü yetmez, dersen, bundan âcizlik lâzım gelir. Cehalet karşısında ilim sıfatı da böyledir. Bilmiyor dersen, bundan cahil olmak sıfatı sabit olur. Nefyedilmesinden zıddı bir mana sabit olmayan sıfatlar ise fi'lî sıfatlardandır. Meselâ; Allah hakkında diriltmek, yaratmak, rızık vermek gibi sıfatları menfi olarak kullanırsan,

---

62) El-Bakara, 2/185.
63) En-Nisâ, 4/164.
64) El-Bakara, 2/174.

Allah yaratmadı, diriltmedi, rızık vermedi dersen, bundan dolayı bir noksanlık ve Allah hakkında yaratamamak, rızık verememek, diriltememek gibi manalar sabit olmaz. Bu sebeple bu sıfatlar fi'lî sıfatlardandır. Buna göre, irade sıfatını menfî olarak kullanırsan, bundan dolayı cebir lâzım gelir; kelâm sıfatını nefyedersen, yani Allah konuşmaz, dersen bundan dolayı da dilsiz olmak lâzım gelir. Binaenaleyh bu iki sıfatın da zatî sıfatlardan olduğu sabit olmuştur.

Bize göre, Allah'ın kendisini vasıfladığı ve zıddı ile vasıflanması caiz olmayan her sıfat, zatî sıfatlardandır. Kudret, ilim, azamet gibi... Hem kendisi ile hem de zıddı ile Allah'ı vasıflandırmak caiz olan sıfatlar ise fi'lî sıfatlardandır. Şefkat (Re'fet), rahmet, gazab, sahat sıfatları gibi...

Sonra Eş'arîlerle Mûtezile'nin bu noktadaki şüpheleri şudur: Eğer tekvin sıfatı ezelî olsaydı, yaratılan varlıklara ezelde taallük etmesi gerekirdi. Ezelde yaratıkların varlığına taallük edince sonradan yaratılanın ezelde var olması ve ezelî olması gerekirdi. Zira yaratılanlar meydanda olmadan Yaratma sıfatının varlığı ile hükmetmek, dövülen bulunmadan dövmekten bahsetmek gibidir. Bu ise muhaldir. Binaenaleyh Tekvîn (yaratma) sıfatının hadis yanî ezelî olmaması gerekir.

Mutezile ve Eş'arî'lerin bu görüşüne verilen cevap şöyledir: Yaratma sıfatının eğer, yaratmakla hadis (yaratılmış) olması gerekecek olursa, bu sıfat, başka bir yaratma sıfatının varlığına muhtaç demektir. Böyle olursa teselsül lâzım gelir. Teselsül ise batıldır. Yahut, hadis olan yaratma sıfatı kadîm olan bir başka yaratma sıfatına dayanır. İşte bizim iddia ettiğimiz hadis olmayan ve kadim olan yaratma sıfatı budur. Yahut Allah'ın yaratma sıfatı bulunmaması gerekir ki Allah'ın hiçbir kimseyi yaratmadığını kabul etmek hem mümkün değildir, mümkün olsa da o takdirde yaratıcı olan Allah'ı tatil etmek gerekir. Halbuki Cenabı Allah Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

«Allah her an bir iştedir.»[65]

Hulâsa biz diyoruz ki, Tekvîn (yaratma) sıfatı kadîm bir sıfattır. Bu sıfatın taallük ettiği yaratıklar ise hadistir. Nitekim ilim sıfatı da kadîm ve ezelidir, fakat bu sıfatın taallük ettiği yaratıklar, bilinen varlıklar ise hadistir. Binaenaleyh Tekvin sıfatı; kendisi sebebiyle bu âlemin ezelde yaratılmasına tahsis edilmiş değildir, belki var ola-

65) Rahman, 55/29.

cağı zamanda yaratılsın için Allah'ın sıfatları arasında ezelî bir sıfat olarak bulunmaktadır. Allah'ın bu yaratma sıfatı ebediyyen bakîdir. Her yaratılanın varlığı Alah'ın ezelî olan yaratma sıfatına taallük eder. Fakat dövmek böyle değildir. Zira dövmek arızî bir iştir. Dövülen kişinin var olacağı zamana kadar kalması düşünülemez. Sonra onlara karşı deriz ki; bu âlemin varlığı Allah'ın zatına, yahut sıfatlarından bir sıfata taallük eder mi, etmez mi? Eğer, hayır, derlerse, Allah Teâlâ'yı muattal (iş yapmaz) kılmış olurlar. Eğer evet, derlerse deriz ki; Allah'ın zatına yahut sıfatına taallük eden şey ezelî midir, yoksa hâdis midir? Eğer hâdistir, o bu âlemdendir ve bu âlemin hadis oluşu Allah'ın zatına değil de Allah'ın sıfatlarından birine taalluk eder derlerse bu görüşte de Allah Teâlâ'yı tatil (Bir iş yapmıyor kabul etmek) gerekir. Ezelîdir; derlerse deriz ki; bu tâalluk'un ezelî oluşu şu âlemin ezelî olmasını gerektirir mi, gerektirmez mi? Eğer evet, derlerse kâfir olurlar. Eğer hayır, derlerse şüpheleri bâtıl olur.

Bize göre ezelî sıfatlar sekizdir. Eş'arilerin inandığı gibi fi'lî sıfatlar izafî değildir. Mâveraunnnehir âlimlerinden bazılarının inandığı gibi fi'lî sıfatların her biri hakikî ve ezelî birer sıfat değildir. Zira bu düşünceye göre kadîm olan varlıkların birkaç tane olması gerekir. En iyisi bu konuda şöyle demek gerekir: Bu fi'lî sıfatların hepsinin mercii Tekvîn sıfatıdır. Zira Tekvîn sıfatı hayata tâalluk ederse bu diriltmek olur, ölüme tâalluk ederse öldürmek olur, şekil vermeğe tâalluk ederse Tasvîr olur. Bu ve benzerî sıfatların hepsi aslında Tekvîndir. Ancak bunun tâalluk ettiği sıfatlarda hususiyet arzeder.

Sonra ilk akla gelen şudur. Tahlîk, inşâ, sun' ve fiilin manaları birdir. Bu mana da var olmayan bir şeyi sonradan yaratmaktır. İster geçen misalde olduğu gibi olsun, ister olmasın, bu birdir. Doğrusu bu sıfatların birbirine yakın manaları vardır. Zira ibdâ', bir şeyi sonradan yoktan var etmektir. Tahlîk böyle değildir. Tahlîk de yaratmaktır, fakat bu sıfat ibdâ'dan daha umumidir, yahut onun karşılığıdır. İnşâ, eşyanın evveline mahsus bir yaratma sıfatıdır. Fiil, hayır ve şer konusunda itibar edilen her amelden kinayedir. Sun' ise, muhkem ve güzel yaratmak, güzel nizam vermek manasını taşır Nitekim Cenabı Hak bu manaya Kur'an-ı Kerîm'de şöyle işaret ediyor:

صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ

«Bu her şeyi muhkem yapan Allah'ın işidir.»[65*]

Terzîk bir şeyin rızkını ihdas etmek, ona azık yaratmaktır. Sonra

65*) en-Neml, 27/88

bil ki mülk âleminde, gölge âleminde, melekût ve ruhlar âleminde hiçbir yaratık yoktur ki Allah onu, tahlik, fiil, inşa ve sanatı ile meydana getirmesin. Şüphesiz Allah Teâlâ, insanları ve cinleri yarattığı gibi bunların rızıklarını da yaratmıştır. Nitekim Cenabı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ

«Allah sizi önce yarattı, sonra da rızık verdi.»[66]

Cenabı Allah kudret ve rahmetini, nimet ve hikmetini açıkla mak, yaratıklara mârifetini göstermek istediği için bunu yapmıştır. Yüce Alah başka bir âyet-i kerîme'de de şöyle buyuruyor:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

«Ben insan ve cinleri ancak bana ibadet etmeleri için yarattım.»[67]

Buradaki ibadet etsinler sözünden maksat, beni bilsinler için demektir. İnsan ve cinlerin özellikle zikredilmesi, cinsleri itibariyle Allah Teâlâ'yı celâl ve cemal sıfatı ile bildikleri için olsa gerektir. Bir Hadîs-i Kudsî'de ise Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ
فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِيَعْرِفُونِ

«Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, beni bilmeleri için de halkı yarattım.»[68]

Yani Allah bilinmeye muhtaç olduğu için değil, kendileri için dilediği sevabı bu bilmek sebebiyle vermesi için yaratmıştır. Allah ise kimseye muhtaç değildir.

Doğrusu Tekvîn sıfatı Allah'ın ezelî sıfatıdır. Çünkü akıl ve nakıl Allah Teâlâ'nın bu âlemin yaratıcısı olduğunda ve me'haz-i iştikak bulunmadan bir şeye muştak adı verilemeyeceği hususunda itti-

66) Rûm sûresi, 30/40.
67) Zâriyât sûresi. 51/56.
68) Kaynağını bulamadım.

fak etmiştir. Tekvîn sıfatı Allah için ezelde ve ebedde sabit olan bir sıfattır. İlginin hâdis olması sebebiyle yaratılanlar da hâdistir, yâni ezelî değildir. İlim, kudret ve kadîm olan diğer sıfatlarda olduğu gibi.. Bu sıfatların kadîm olmasından, tâalluk ettikleri yaratıkların da kadîm olması lâzım gelmediği gibi, Tekvîn sıfatının tâallûkundan dolayı yaratılanların da kadîm olması gerekmez.

Sonra İmam Âzam hazretleri zatî ve fi'lî sıfatlardan bazılarını getirmiştir, diğer illet sıfatlarından bahsetmemiştir. Zira meşhur ve açık olan bu fi'lî ve zatî sıfatları bilmek, Allahı'ın varlığını ve sıfatlarını tanımak için yeterlidir.

Fahr'ul-İslâm Ali el-Pezdevî, «Usûl-i Fıkıh» adlı kitabında şöyle diyor: İman ile İslâm'ın açıklaması, Allah Teâlâ'yı olduğu gibi sıfatları ve isimleri ile ikrar ve tasdik etmektir; hükümlerine boyun eğmek, şeriatlarını kabul etmektir. Bu tasdik ve kabul de iki türlü olur. Biri müslümanlar arasında doğup büyümek ve ana-badadan hangisi müslümansa ona bakarak müslümanlığın sabit olmasıdır. İkincisi ise müslümanlığını tasdikını kendi ifadesiyle beyan etmek ve Allah'ı olduğu gibi vasıflandırmak suretiyle sabittir. Ancak bu bir kemal derecesidir. Şartlarını tam olarak yerine getirmek mümkün değil dir. Zira halkı Hakk'ın vasıfları ile bilmek, tefsir ve anlatış bakımından farklıdır. Kemal'in şartı bir güçlük ve muhal'in bulunmamasıdır. Bu da söylediğimiz gibi tasdik ve ikrarın icmalî olarak sabit olmasıdır. Her ne kadar icmalen inandıklarını tefsir ve beyan etmekten âciz olsa da, kul icmâli olarak tasdik ederse bu iman kemâl olur. Biz bu sebeple deriz ki; tasdikte vacib olan müminden Allah'ın sıfatlarının sorulmasıdır. Meselâ; şöyle denilebilir? Allah şu sıfatla vasıflanmış mıdır? Allah'ın Subûtî, selbî, zatî ve fiilî sıfatları var mıdır? Eğer evet, derse o müminin müslümanlığının kemal derecede olduğu ortaya çıkar. Bu sıfatlar kendisinden sorulduğu halde Allah'ı kendine lâyık olan sıfatlarla vasıflamayı bilmeyen kişi mü'min değildir. Bu sebepten İmam Muhammed «el - Câmiul-Kebîr» adlı kitabında, müslüman ana-babadan olma küçük bir kız çocuğu nikâhlansa bulûğ çağına girince İslâm'ı anlatamasa, kocasından talâk-i bâin ile boş olur.

68a) Me'haz'ı iştikak, kaynak demektir. Müştak: Kaynaktan çıkarılan demektir.

ALLAH'IN İSİM ve SIFATLARI :

(Allah Teâlâ'nın isimleri ve sıfatları vardır. O'nun hiçbir ismi ve hiçbir sıfatı hâdis değildir.)

Yâni Allah'ın bütün sıfatları ve isimleri ezelîdir, başlangıcı yoktur. Ebedîdir, sonu yoktur. Allah'ın isimlerinden herhangi bir isim, sıfatlarından herhangi bir sıfat yenilenmemiştir. Çünkü Cenabı Allah'ın varlığı kendindendir; zatında ve sıfatında kâmildir, noksansızdır. Onun bir sıfatı yaratılmış olsa, yahut bir sıfatı zail (yok) olsa, o sıfatının yaratılmasından önce ve yok olduktan sonra Allah Teâlâ'nın kemal makamında noksan olması gerekirdi. Bu ise Allah hakkında muhaldir. Allah'ın bütün sıfatları ezelîdir, ebedîdir. Burada meşhur bir soru bahiskonusudur. O soru da şudur: Allh'ın kelâmı Kur'an-ı Kerîm'de zikredilen haberler çoğunlukla mâzi lâfzı ile gelmiştir. Meselâ:

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ

«Biz Nuh'u kavmine gönderdik.»,

Hz. Musa'dan hikâyeten:

وَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ

«Firavn Allah'a isyan etti.» gibi. Mâzi lâfzı ile, bulunmayan bir şeyden haber vermek yalan konuştuktan sonra olur. Allah üzerine yalan ise muhaldir.

Bu sorunun cevabı şöyle yazılıdır. Allah'ın haber vermesi ezelde mâzi, hal, yahut istikbal ile vasıflanmaz. Çünkü Allah hakkında zaman yoktur. Allah'ın verdiği haberler, şimdiki zaman, istikbal ve geçmiş ile ancak lâ yezalde (gelecekte ezelî olarak) tâallük ettiği eşyaya göre vasıflanır. Bu şekilde: Nuh âleyhisselâm'ın peygamberliği ile alâkalı olarak ondan haber vermek mutlak olarak Allah'ın zatı ile kâim olmuştur. Mutlaktan kasıt, zamanla kayıtlı olmadan, demektir. Bu haber verme keyfiyyeti ezelde ebedî olarak bakîdir. Nuh aleyhisselâm'ın gönderilmesinden evvel, Nuh'a delâlet eden ibare var idi, ki o da «Biz peygamber göndereceğiz» ibaresi idi. Nuh Peygamber olarak gönderildikten sonra bu ibare **«Biz gönderdik.»** oldu. Burada değişiklik. Allah'ın zatı ile kaim olarak verilen haberin şek-

lindedir, yoksa haber vermede bir değişiklik olmamıştır. Bu, Allah'ın ilmi hakkında, Nuh aleyhisselâm'ın peygamber olarak gönderileceğini ezelde bilmesi O'nun zatı ile kâimdir, demen gibidir. Bu ilim ebediyyen bâkidir. Bir görüşe göre de Nuh aleyhisselâm varlığı hakkındaki bilgi var olacak, tarzındadır. Var olduktan sonra bu bilgi ile Allah onun var olduğunu, peygamber olduğunu bilir. Değişiklik bilgide değil, bilinendedir.

BÜTÜN SIFATLAR EZELİDİR :

(Allah Teâlâ'nın ilim sıfatı ile eşyayı bilmesi gerçektir. İlim sıfatı ezelde Allah'ın sıfatıdır.)

Allah her şeyi ezeli sıfatı olan bilgisi ile bilir, cehaleti doğuran bilgi ile değil. Allah'ın ilmi ezelîdir, ebedîdir, ziyade ve noksanı kabul etmekten münezzehtir. Bilgi sahiplerinin bilgisi böyle değildir. Artma ve eksilme kabul eder.

(Kudret sıfatı ile Allah'ın her şeye gücü yeter. Kudret sıfatı Allah'ın ezelî sıfatıdır.)

(Allah zatî ve kudsî olan kelâmı ile konuşur. Kelâm sıfatı ezelde Allah'ın sıfatıdır.)

(Allah, Tahlîk -Yaratma- sıfatı ile vasıflanmıştır. Yaratma sıfatı ezelde Allah'ın sıfatıdır.)

(Allah yaptıklarını fiil sıfatı ile yapar. Fiil, ezelde Allah'ın sıfatıdır.)

Yâni Allah bir şeyi ilk olarak yarattığı ve sonunda yaptığı zaman, onu ancak ezeli sıfatı olan fiil sıfatı ile yaratır. Yaratıldığı zaman sonradan olma bir fiil ile ve sıfat ile değil.. Çünkü Allah Teâlâ'nın ilim, kudret, halk ve fiili, bilinen, yaratılan, güç yetirilen ve yapılanların hadis olması ile hadis olmaz.

(İşi yapan Allah Teâlâ'dır.) İşinde, sanatında ve hükmünde O'na kimse ortak olamaz.

(Fiil sıfatı ezelde Allah'ın sıfatıdır. Yapılan işler ise yaratıktır. Allah'ın işi ise yaratık değildir.)

Yâni Allah'ın işi sonradan olma değildir, belki sahibi gibi kadîmdir. Zira yapılan işin yaratılmış olmasından, iş yapmanın yaratılmış olması gerekmez. İmam Âzam'ın kelâmında şu noktaya işaret vardır. Eğer Allah'ın işi yaratılmış olsaydı, yaratanların da birkaç tane olması lâzım gelirdi. Halbuki Allah Teâlâ'nın, her şeyin yaratıcısı olduğu sabittir. Allah zatında, sıfatında ve işlerinde birdir, eşsizdir. Ne garibtir ki İbn-i Humam bu kelâmdan gafil olarak şöyle demiştir:

Ebû Hanîfe'nin sözünde Tekvîn sıfatının kadim ve önce geçen sıfatlar üzerine zaid olduğu hususunda bir açıklama yoktur. Ancak müteahhir âlimlerinin (sonradan gelen âlimlerin) kabul ettikleri şu sözü vardır: Allah Teâlâ, yaratmadan evvel de yaratıcı idi, rızık vermeden evvelde rızık verici idi.

Eş'arîler diyorlar ki; özel bir yere tâallük etmesi itibariyle Tekvîn sıfatı, kudret sıfatından ayrı değildir. Tahlîk (yaratma) sıfatı, yaratılana tâallüku itibariyle kudrettir. Tarzîk (rızık verme) sıfatı da böyledir. Eş'arîler diyorlar ki; Allah'ın ef'al (işler) ile ilgili sıfatı sonradan meydana gelir. Çünkü bu sıfatlar, kudretin tâallükundan ibarettir. Tâallük ise sonradan olmadır.

İbn-i Humam rahimehullah diyor ki; Hanefîlerin, Tekvîn sıfatını açıklarken bu sıfatın tesire delâlet eden sıfatlar olduğunu zikretmeleri Eş'arîlerin sözünü nefyetmez ve Tekvîn sıfatının beraberinde tâallük eden kudret ve iradeye raci olmayan başka sıfatların bulunmasını da gerektirmez. Belki Ebû Hanîfe'nin kelâmı, Tahavî'nin naklettiğine göre, Eş'arîlerin bu sıfatlardan anladıkları şeyi ifade ediyor, şöyle diyor: Allah Teâlâ sıfatı ile ezelî olduğu gibi, bu sıfatlarla vasıflanmasında ebedîdir. Mahlûkatı yarattığından bu yana, Hâlık ismini almış değildir. Allah, berâyayı (yaratıkları) yarattığından beri Bâri adını almış da değildir. Belki Allah terbiye edilen yokken Rab, yaratılan yokken Hâlık ismi ile sıfatlanmıştır. Nitekim Cenabı Hak, ölüleri dirilticidir. Allah Teâlâ, bu ismi ölüleri diritlmeden evvel almıştır. Hâlik=Yaratıcı ismi de böyledir. Allah mahlûkatı yaratmadan önce bu ismi almıştır. Şüphesiz Cenabı Hak, her şeye gücü yetendir.

ALLAH'IN SIFATLARI YARATILMIŞ DEĞİLDİR :

(Allah'ın sıfatları, ezelde yaratılmış değildir. Allah'ın sıfatlarının yaratılmış olduğunu söyleyen, yahut bu konuda duraklama gösteren, yahut şüpheye düşen kimse kâfir-i billâhtır.)

Zira kul, Allah'ın zatını ve bütün sıfatlarını şanına yakışır şekilde tanımak zorundadır. Ancak küfrü gerektiren, bilmemek ve şüphe etmek, yukarıda yazılı meşhur sıfatlara mahsustur. Bu sıfatlar da hayat, ilim, kudret, kelâm, semi', basar, irade, tahlik, tarzîk sıfatlarıdır.

(Kur'an-ı Kerîm, mushaflarda yazılıdır, kalblerde mahfuzdur, lisanlarda okunan kelâmdır.)

Burada Kur'an'dan maksat, Allah Teâlâ'nın kelâm-ı nefsisidir. Mushaflarda yazılan, kalblerde mahfuz bulunan ve lisanlarda okunan kelâm bu nefsî kelâma delâlet eder. Kelâmullah hakkında şöyle bir soru akla gelebilir: Eğer Allah kelâmı, kadîm olan mana için hakikat, teşekkül eden nazım ve lafızlarda mecaz olursa, sûre ve âyetlerden meydana gelen yaratılmış kelâm-ı lâfzî arasında müşterek bir isimdir. Bu kelâmın Allah'a nisbet edilmesi, Allah'ın sıfatı olmasıdır. Nisbetin gerçek manası, yani bu lâfzî kelâm, Allah'ın yaratıklarından olup yaratıkların telifilerinden değildir, demektir. Bu takdirde kelâm-ı lâfzî'yi Allah'tan nefyetmek sahih olmaz. Oysa münazara ve münakaşalar, yalnız Allah'ın kelâmına karşı yapılmaktadır. Bu icazı taşıyan da kelâm-ı lâfzîdir. İşte bu sebeple abdestsiz ve cünüb kimselerle hayız haldeki kadınların kelâm-ı lâfzî olan Kur'an-ı Kerîm'e dokunmaları yasaktır.

(Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem üzerine indirilmiştir.)

Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e muhtelif durumlarda muhtelif şekillerde tek ve mürekkeb harfler vasıtasıyla indirilmiştir. Buna işareten Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ
إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ

»Rablerinden kendilerine gelen ihtarı, hep eğlenerek dinliyorlar.«[68]

Burada muhdes kelimesinden maksat, Kur'an âyetlerinin indirilmesidir. Allah'ın nefsi kelâmı intikalden münezzehtir.

(Bizim Kur'an'ı telâffuz edişimiz yaratılmıştır. Kur'an'ı yazmamız ve onu okumamız da yaratılmıştır.)

---

68) el-Enbiya, 21/2

(Allah'ın Kelâm-ı Nefsîsi olan Kur'an Allah kelâmıdır, yaratılmış değildir.)

Zira emretmek, yasaklamak, bir şeyden haber vermek isteyen kişi önce içinden buna dair bir mana bulur, sonra bu manaya ibare ile, yazı yahut işaret ile delâlet eder.

Sonra bil ki, Eş'arî'nin mezhebi şudur: Allah'ın nefsî kelâmının harikulâde olarak işitilmesi caizdir. Nitekim Bâkıllânî de bu noktaya tenbih etmiştir, fakat bu görüşü Ebû İshak el-İsfirayinî reddetmiştir. Şeyh Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin tercih ettiği görüş budur. Cenab-ı Allah'ın:

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ
فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ

«Eğer (taarruza uğrayan) müşriklerden biri aman dilerse, ona aman ver, tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin.»[69]

Burada Allah kelâmını dinlesin sözünden maksat, Allah'ın nefsî kelâmına delâlet eden sözler demektir. Musa âleyhisselam, Allah'ın nefsî kelâmına delâlet eden ses işitmiştir. Fakat bir melek aracılığı olmaksızın ve yazılı bir vasıta bulunmaksızın harikulâde bir şekilde meydana geldiği için, Mûsa aleyhisselâm 'Kelîm'ullah = Allah ile konuşan» adına tahsis edilmiştir. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın şu kavli de buna delâlet etmektedir :

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ
فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ
يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

«Nihayet oraya varınca, bereketli yerdeki vadinin sağ kıyısından, ağaç tarafından şöyle nida edildi: Ey Mûsa! Gerçekten ben âlem-

---

69) Et-Tevbe, 9/6.

lerin rabbi olan Allah'ım.»[70]

İmam Âzam'ın kelâmında bu konuda geniş bilgi verilecektir.

İmam Âzam «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelâmı, sıfatı, vahyi ve O'nun indirmesi olduğunu, zatının ne aynı ne de gayrı olduğunu ikrar ederiz. Belki Kur'an-ı Kerîm gerçekten mushaflarda yazılan, lisanlarda okunan, kalblerde mahfuz bulunan, fakat buralara hulûl etmeyen bir sıfatıdır. Harfler, harekeler, kâğıt, yazı bunların hepsi yaratılmıştır. Çünkü bunlar, kulların işleridir. Allah'ın kelâmı ise yaratılmış değildir. Çünkü yazı, harfler, kelimeler ve âyetlerin hepsi kulların ihtiyacına binaen Kur'an okumaya birer alettir. Allah'ın kelâmı ise kendi zatı ile kâimdir. Ancak Allah'ın kelâmının manası ise bu ayetler vasıtasıyla anlaşılır. «Allah'ın kelâmı yaratılmıştır» diyen kimse kâfir-i billâh'tır. Allah Teâlâ, mâbuddur. Yâni kendisine ibadet edilendir. Allah'ın kelâmı ise okunur, yazılır, Allah'ın zatından ayrılmadan ezberlenir.

Fahr'ul İslâm demiştir ki; İmam Ebû Yusuf'un şöyle dediği sahih rivâyetle sabittir: Kur'ân'ın yaratılması meselesinde İmam Âzam Ebû Hanîfe ile münazara ettim, sonunda ikimizin görüşü şu noktada birleşti: «Kur'an'ın yaratılmış olduğuna hükmeden kâfirdir.» Bu söz, İmam Muhammed'den de sahih bir rivayet olarak sabit olmuştur. İlim adamları kelâmullah konusunda ancak şöyle söylenebileceğini zikretmişlerdir: «Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, yaratılmış değildir.» Bu şekilde söylenebilir, fakat sadece Kur'an yaratılmış değildir, denilemez. O takdirde ses ve harflerden teşekkül eden kitabın kadîm olduğu düşüncesi akla gelir. Nitekim Hanbelîlerin bazı cahilleri de bu görüşe meyletmişlerdir. «Şerh'ul - Akâid» adlı kitapta zikredildiği üzre: «Hz. Peygamber buyurmuştur ki; Kur'an Allah'ın kelâmıdır, yaratılmış değildir, kim yaratılmıştır, derse kâfir-i billâh'tır» mealindeki hadis'in aslı yoktur. Şerh'ul-Akâid'in hadislerini tahric ederken bu hususu da beyan etmiştim.

Bizimle Mûtezile arasındaki ihtilâf, Allah'ın kelâm-i nefsisinin nefyi veya isbatı konusuna dönüyor. Yoksa biz, Kelâmullah'ın sözlerinin ve harflerinin kadîm olmasına hükmetmiyoruz. Onlar da Nefsî kelâmın yaratılmış olduğuna hükmetmiyorlar. Bizim delilimiz daha önce geçtiği üzere; «Peygamberlerden tevatür yolu ile ve icma ile Allah'ın kelâm sahibi olduğu sabit olmuştur. Bunun mânası; Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatı ile vasıflanmasından başka bir şey değildir. Yaratılmış olan kelmullah'a ait sözlerin Allah'ın zatı ile kâim olması mümkün değildir. Öyle ise Allah'ın, kadîm olan nefsî kelâmı sabit olmuştur.

---

70) El-Kasas 28/30.

Mûtezile'nin, Kur'an, Yaratılmışların sıfatı ile vasıflanmıştır; diyerek telifi, tanzimi, inmesi, indirilmesi, arapça olması, işitilmesi, fasîh ve mûciz olması gibi yaratılmış varlıkların sıfatları ile vasıflanmış olmasını ileri sürmeleri yukarıda belirtilen Hanbeliler aleyhine delil olur; bizi hiç ilgilendirmez. Çünkü biz Kur'ân'ın nazmının hadis (Yaratılmış) olduğu ile hükmediyoruz. Esas söz, kadîm'in mânasındadır. Mûtezile için Allah'ın konuşucu olduğunu inkâr etmek mümkün olmayınca, ses ve harfleri mahallinde kitabet şekillerini Levh-i Mahfuz'da yaratıcı mânasında konuşur olduğuna meyletmişlerdir. Halbuki sen, hareketi yaratanın değil de hareket kendisi ile kain olan kişinin müteharrik (Hareket eden) olduğunu bilirsin.

Ancak bir âyette iki çeşit kıraat bulunsa, her bir okunuşun diğerinden farklı mânası varsa, Allah Teâlâ, iki mânanın her ikisi ile de konuşandır. O iki kıraat, iki âyet yerine geçer. Eğer iki karaatın mânaları bir ise, o takdirde Cenabı Allah bu iki mânadan biri ile konuşmuştur, fakat iki türlü okunmasını caiz görmüştür. Bu görüşü fakîh Eb'ul-Leys es-Semerkandî de zikretmiştir.

Bil ki, şüphesiz Sahabe ve Tâbiûn ve diğer müctehitler (Allah onlardan razı olsun), Allah'ın sıfatlarından her birinin, zatının ne aynı ne de gayrı olduğunda ittifak etmişlerdir. Şârih de bunu bu şekilde zikretmiştir. Bunun mânası şudur: Allah'ın sıfatları, zihindeki mefhum itibariyle Allah'ın aynı değildir; haricî varlık itibariyle de Allah'ın zatının gayrı değildir. Zira sıfatın mânası zatın mânasının başkası değildir. Ancak, sıfatlar, kâinattaki tezahürleri itibariyle Allah'ın zatına mugayir değildir.

Hülâsa, Allah'ın kelâmı, O'nun sıfatlarındandır. Allah da zatı ve sıfatları ile kadîmdir. Kadîm oluş, bakî kalmayı gerektirir. Zira kadîm olduğu sabit olanın yok olması muhal olur. Nitekim bu mâna Allah Teâlâ'nın şu kavlinden de istifade edilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ

«O, evveldir, âhirdir, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir.»[71]

Yani Allah'ın başlangıcı olmadan o, evveldir, sonu olmadan âhirdir.

Kelâm âlimleri her ne kadar Allah hakkında söylemişlerse de kadîm sözü Allah'ın güzel isimlerinden değildir. Selef âlimlerinin çoğu bunu inkâr etmişler, kabul etmemişlerdir. İbn-i Hazm gibi halef

---

71) El-Hadîd, 57/3.

âlimlerinden bazıları da kadîm sözünün Allah sıfatlarından bir sıfat olduğunu kabul etmemişlerdir. Bunların gerekçeleri şudur : Şüphesiz Kur'an-ı Kerîm'in dili üzerine indirildiği arapçada «Kadîm» başkası üzerine tekaddüm eden, önce gelendir. Eski ve antika olan bir şey için: «Bu kadîmdir», denilir. Yeni için de, «bu hadîs»tir, denilir. Buradaki eskilik, yokluk geçmeyen eskilik mânasında değildir. Kur'an-ı Kerîm'de Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor :

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ

«Ay için seyir menzilleri tâyin ettik. Öyle ki, kurumuş eski hurma dalında olduğu gibi yay şeklini almıştır.»[72]

Bu âyette «Urcûn el-Kadîm» yani eski hurma dalı şeklinden maksat, ikinci yay biçimindeki şeklini alınca evvelki eski oluyor, demektir. Yenisi bulununca eskisine kadîm deniliyor. Yine Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا
مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ
فَسَيَقُولُونَ هَٰذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ

«Bir de kâfirler, iman edenler hakkında şöyle dediler: Eğer o peygamber hayırlı olsaydı, bizden evvel (fakir ve biçâreler) ona koşmazlardı. Böyle demekle maksatlarına erişemeyince de şöyle diyecekler : Bu Kur'an eski bir yalandır.»[73]

Yâni zaman bakımından evveldir. Sonra şüphe yoktur ki, kadîm, önce gelen mânasında kullanıldığı zaman, yaratılmışlardan önce olan her şeyin başkalarından önce olması gerekir. Lâkin Allah Teâlâ'nın isimleri, Allah'ı medheden hususî bir mânaya delalet eden Esmâ-i hüsnasıdır. Tekaddüm sözü lugat mânasında mutlaktır, bütün yaratılmışlardan önce gelmek mânasına tahsis edilmiş değildir. O zaman Allah'ın Esmâ-i Hüsnasından olamaz. İşte bu sebeple Şerîat,

72) Yasîn, 36/39.
73) El-Ahkâf sûresi, 46/11.

Evvel, ismini zikretmiştir ki bu isim, kadîm isminden daha güzeldir. Çünkü evvel ismi, sonradan gelenlerin ona döndüğünü, tabi olduğunu bildirir. Kadîm sözü bunun aksidir. Ancak şu var ki, Cenabı Allah, evvel mânasını şamil olan kadîm mânasında ekmel ve tek olunca, kelâm âlimleri kadîm ismini Allah'a ad olarak vermişlerdir. Bu noktada düşün.

Sonra Kayyûm sıfatı ezelî ve ebedî mânasına delâlet eder. Kadîm sözü ise bu mânaya delâlet etmez. Kayyûm sıfatı, yine Allah Teâlâ'nın kendi kendine var olduğuna da delâlet eder. İşte bu, Allah Teâlâ'nın Vacîb'ul-vücûd olduğunun mânasıdır. Bu ince mânaları taşıdığı için «Hayyül-Kayyûm» isminin İsm-i Âzam olduğu söyleniyor. Hz. Peygamber'den sahih olarak rivâyet edilen şu hadis-i şerif de bu mânayı takviye eder. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى
(اَللهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ) أَعْظَمُ آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ

«Cenab-ı Hakk'ın (Allahu Lâ ilâhe illâ huvel-hayyül-kayyûm) sözü Kur'an'daki âeytlerin en büyüğüdür.»[74]

Bu iki ismin Esmâ-i hüsnâ'nın medârı oldukları da ism-i âzam olduklarını yine takviye eder. Bütün esmâ-i hüsnâ'nın mânaları bu iki kelimeye dayanır. Zira hayat sıfatı, bütün kemal sıfatlarının varlığını gerektiricidir. Esmâ-i hüsnâ'dan hiçbiri Kemal sıfatının dışında kalmaz. Kalacak olsa bu ancak hayat sıfatının zayıflığı sebebiyle olması gerekir. Allah Teâlâ'nın hayatı, hayatların en mükemmel ve tamamı olunca, onu ispat ederken bütün kemal sıfatlarını ispat etmek gerektir.

Kayyûm ismi, Allah Teâlâ'nın tam zengin olmasını, tam kudret sahibi bulunmasını ve gerek zatında, gerek sıfatında yaratma ve yardım etme bakımından bir isimdir. Şüphesiz Cenabı Allah, kendi zatı ile kâimdir, hiçbir sûretle başkalarına benzemez. Başkalarını da ayakta tutan odur. Allah'ın kudreti olmadan hiçbir şey ayakta duramaz İşte bu sebeple bu iki sıfat, en mükemmel bir tarzda kemal sıfatı olarak sayılmıştır. Bunların ikisinin İsm-i Âzam olmaları uzak ihtimal değildir. Allah Teâlâ en iyi bilendir.

---

74) Tirmizî, C: V, s. 160. H. No: 2884.

KUR'AN'DAKİ KISSALAR ALLAH KELÂMIDIR :

(Cenabı Allah'ın Kur'an'da, Mûsa aleyhisselâm'dan, diğer peygamberlerden, Firavun'dan ve şeytan'dan bahsettiği hususların hepsi Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Onlardan haber vermektedir.)

Burada Mûsa aleyhisselâm'ın tahsis edilmesinde, kelimullah olduğuna işaret vardır. Firavn'ın iblis üzerine takdim edilmesinde de şeytanlık makamının şeytan'dan daha kuvvetli olduğuna işaret vardır. Aynı zamanda bu ifadede İbn-i Arabî'ye ve Celâlüddin ed-Devvânî gibi ona tabi olanlara reddiye vardır. Bu meselenin araştırılması konusunda müstakil bir risale yazdım, müşkil yerlerde düştükleri vehimleri açıkladım ve Kitap ile Sünnetten açık deliller getirdim.

Allah Teâlâ'nın Kur'an'da yukarıda sayılan hususlardan haber vermesi, Levh-i Mahfuz'da, yerler, gökler ve ruhlar yaratılmadan bu mânalara delâlet eden kelimeler uygun olarak yapılmıştır. Mûsa, İsa ve diğer peygamberlerle, Fravn, İblis, Hâman, Kârûn ve sair düşmanlardan işitildiği zaman meydana gelen ilimden sonra yaratılmış bulunan kelâm ile konuşmuş değildir. Böyle olsa o takdirde Allah Teâlâ'nın, Tebbet Sûresi, muharebe âyetleri ve benzeri kıssalar gibi hallerden ve esrardan bahsetmesi, haber vermesi ile kendi zatının sıfatlarından, kendi işlerinden, ve mahlûkatı yaratmasından bahseden Âyet-el-Kürsî, İhlâs süresi ve benzeri âyetlerle kâinatın yaratılışlarından ve nefislerin yaratılışından bahseden âyetler arasında her birinin kendi kelâmı ve mukaddes sıfatı olması arasında bir fark kalmazdı.

KUR'AN'DA GEÇEN YARATIKLARA AİT SÖZLER YARATILMIŞTIR:

(Allah Teâlâ'nın kelâmı yaratılmış değildir. Mûsa aleyhisselâm ve diğer yaratıkların sözleri ise yaratılmıştır. Kur'an, Allah Teâlâ'nın kelâmıdır, onların sözü değildir.)

Mahlûkatın sözleri, kendileri gibi yaratılmıştır. Zira sıfat mevsûfuna, yâni sahibine tâbidir. Ancak şöyle denilebilir: İbranîce tanzim edilen sözler Tevrat'tır. Arapça sözlerle tanzim edilen nazım da Kur'an'dır. Kur'an Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Çünkü Kur'an'ın kelimeleri, âyetleri Allah'ın kelâmının delilleri ve maksadının alâmetleridir. Ve Kur'an'ın ibaresinin başlangıcı Allah Teâlâ'ya dayanır. Görmüyor musun ki sen bir hadîs-i şerîf okuduğun zaman bu okuduğun hadîs benim sözüm değildir, diyorsun. Belki Rasûlullah sallellahu aleyhi vesellem'in sözüdür, diyorsun. Çünkü bu sözün başlangıcı Hz. Peygambere dayanıyor. Onu ilk söyleyen Hz. Peygamber'dir. Aşağıdaki âyet-i kerîmeler de bu mânaya delâlet etmektedir:

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ
فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللهِ الخ

«Ey mûminler! Yahûdîlerin size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir zümre vardır ki, Allah kelâmını (Tevratı) dinlerlerdi de gerçeği anladıktan sonra onu bile bile değiştirirlerdi.»[75]

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ
حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ

---

75) Bakara, 2/75

«Eğer müşriklerden biri aman dilerse ona aman ver, tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu emin olduğu yere kadar ulaştır.»[76]

Bil ki İmam Âzam ve diğer âlimlerin sözlerinde geçen, Kur'an'ın yaratılmış olduğuna hükmedenin kâfir olacağı fetvâsı küfrân-i nimet mânasına hamledilmiştir. İslâm milletinden, dinden ve imandan çıkmak mânasında kâfir demek değildir. Mûtezile bu meselede ise değişik düşünüyor. Belki doğrusu bu meselede bir çekişme bahiskonusu değildir. Zira kelâm-ı lâfzi'nin yaratılmış olduğunda Ehl-i Sünnet'in ihtilâfı yoktur. Kesin delil ile sabit olsa Kelâm-ı Nefsî'nin kadîm olduğunda da Mûtezile'nin ihtilâfı yoktur. Kur'an yaratılmıştır, diyen kâfir olur, sözü sabit değildir. Bu söz âhâd yolu ile intikal etmiştir ve maksadını açıklamakta tevile ihtiyacı olan bir sözdür. Kur'an mahlûktur diyen kâfir olur, ifadesinde mahlûk sözünden maksat, iftira, yalan mânası kasdedildiğini söylesek de bununla beraber hiç bir kimse için, Kelâm-i lâfzî mahlûktur, demek caiz değildir. Zira bu sözde küfrü gerektiren bir düşünce vardır. Kur'an-ı Kerîme ait bazı tâbirler itibarı ile hadd-i zatında bu söz her ne kadar doğru olsa da, küfre sebep olacak vehim ve düşünceyi bulundurduğu için, bir kimsenin, Kur'an'ın lâfzı yaratılmıştır, demesi caiz değildir. Zira Kur'an sözü Kıraat için de söylenir. Meselâ Sabah Kur'an'ı demek olan «Kur'an'ul-Fecr» sözünde olduğu gibi. Mushaf içinde söylenir. «Kur'an'la düşman topraklarına sefer etmeyin» sözünde olduğu gibi... Bazen okunan kelâma da söylenir, ki bu okunan, kelâm O Allah'ın kadîm olan kelâmıdır. Cenabı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

«Kur'an okuduğun zaman, Allah'ın rahmetinden kovulmuş bulunan şeytan'dan Allah'a sığın.»[77]

Allah kelâmı, hadis (Yaratılmış) olmaya delâlet edecek bir karine ile zikredildiği zaman - Meselâ, abdestsiz adamın Kur'an'a yapışmasının haram olması gibi - bu söz mushafa dokunmak ve kıraat mânasına hamledilir. Mutlak olarak zikredildiği zaman ezelî sıfat olan kelâm mânasına hamledilir. Mutlak olarak Kur'an yaratılmıştır, demek caiz değildir.

---

76) Tevbe, 9/6

77) En-Nahl sûresi, 16/98.

MUSA (A.S.)'IN ALLAH İLE KONUŞMASI:

(Musa aleyhisselâm, Allah Teâlâ'nın kelâmını işitmiştir. Bu konuda Cenabı Hak şöyle buyuruyor):

وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا

«Ve Allah Musa ile vasıtasız konuştu.»[78]

Kelâmı mecazî mânaya hamletmek için bu ayette mastar olan Teklîm kelimesini tekitli olarak getirdi. Yâni Allah Mûsa ile muhakkak konuştu ve ona kelâmını musaddak (doğrulanmış) olarak işittirdi. Bu âyetin mânası şöyledir. Musa aleyhisselâm, Rabbu'l-Âlemîn olan Allah Teâlâ'nın kelâmını vasıtasız olarak işitti. Ancak bu işitme olayı bir perde arkasından oldu. Bu sebepten Mûsa Aleyhisselâm:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ:
رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ

«Mûsa, kendisiyle konuşacağımızı vaad ettiğimiz vakitte gelince, rabbi ona kelâmını söyledi. Mûsa şöyle dedi: Rabbim! Cemalini bana göster, sana bakayım.»[79]

Bu konuda şöyle bir açıklama yapılmıştır: Mûsa aleyhisselâm, Allah kelâmını bir bulut içinden işitiyordu. Bu bulut direk gibi idi. Bu bulut, Mûsa aleyhisselâm'ı kaplıyordu. Mûsa aleyhisselâm, çok kerre Allah kelâmını ateşin içinden işitirdi. Yahut Cebrail aleyhisselâm ve meleklerden başka elçiler göndermek suretiyle konuşurdu.

Son iki görüşte bozukluk vardır. Çünkü bu iki tarzda Allah kelâmını dinlemekle Mûsa âleyhisselâm için bir hususiyet hasıl olmamakta, diğer peygamberlere nazaran bir meziyete sahip bulunmamaktadır. Allah Teâlâ, Mûsa aleyhisselâm ile vasıtasız konuşmadan evvel, muhtelif vakitlerde, değişik durumlarda Allah Teâlâ ile aralarında konuşma vaki olmuştur. Yoksa ilk vaki olan konuşma ancak Allah Teâlâ'nın haber verdiği gibi. Hz. Mûsa'nın ateş zannettiği mübarek ağaçtan kendisine nida edilmiş değildir. O ağaç yalnız, nurların

78) En-Nisâ sûresi, 4/164.

79) El Araf. 7/143

kaynağı, sırların menbaı, ağaçlardaki meyvelerin neticesi idi.

(Mûsa alcyhisselâm var olmadan evvel de Allah Teâlâ, ezelde konuşma sıfatına sahib idi. Mahlûkatı yaratmadan evvel de Cenabı Allah yaratıcı idi.)

Mânası şudur: Gerçekten Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratmadan evvel de yaratıcı idi. Bir nüshada da şöyle yazılıdır: Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratmadan evvel de gerçekten bizim yaratıcımız idi. Bu sıfat, yani yaratma sıfatı Allah Teâlâ'da mecazî olarak değil hakikat olarak var idi demektir. İbn-i Ebî Şerîf Allah Teâlâ'nın ezelde yaratıcılığının bil-kuvve var olduğuna kail olanlardandı. Bu görüş, Allah Teâlâ'nın yaratmasının imkân dahilinde olduğunu, zamanlar içinde vuku' bulma, yahut bulmama ihtimali içinde bulunduğunu hatıra getirir. Halbuki durum böyle değildir. Zira Cenabı Allah, yaratmaya başlamayı murad ettiği vakitte vukuu gerçekleşir. İlim adamlarına göre Kelâm ve yaratılma işinin Mûsa'dan ve diğer yaratıklardan sonraya kalışı kelâmın sıhhatını ve yaratmanın Allah'tan nefyedilmesini gerektirmez. Zira her şey önce bil-kuvve olur, sonra kuvveden fiile çıkar. Fiil ise sonradan var olduğu için hadistir. Çünkü varlığı mümkün olan, kendi kendine var olmayan her varlık yaratılmıştır.

Yine yazı yazmaya gücü yettiği halde bu gücünü, yazmak istediği zamana kadar tehir eden kişi ile bilkuvve yazabildiği halde şimdiki halde yazmaktan âciz olan ve gelecek zamanlarda ise yazması muhtemel olan kişi arasında açık bir fark, görünen bir mesafe vardır.

Hulâsa, İmam Tahavî'nin de dediği gibi, Cenabı Allah, yaratıkları yarattığı zamandan beri yaratıcı, berâyayı (mahlûkatı) yarattığından beri bârî adını almış değildir. Merbûb (Terbiye edilen yaratıklar) var olmadan Allah Rab, mahlûk (Yaratılanlar) var olmadan Hâlık (Yaratıcı) idi. Allah ölüleri dirilttikten sonra Mûhyî (Diriltici) adıyla isimlendiği gibi, ölüleri diriltmeden evvel de bu ad ile adlanmıştı. Bunun gibi yaratıkları yaratmadan evvel Allah Teâlâ, Yaratıcı ismini almıştır. Çünkü Yüce Allah her şeye gücü yetendir, her şey Allah Teâlâ'ya muhtaçtır ve her şey Allah için kolaydır.

HİÇ BİR VARLIK ALLAH'A BENZEMEZ :

(Allah Teâlâ'ya benzeyen hiçbir şey yoktur. Allah, işitici ve görücüdür.)

Bu metinde «hiçbir şeye benzemez» sözü, Allah Teâlâ'yı yaratık-

lara benzeten Müşebbihe tâifesini red için söylenmiştir. İşitici ve görücüdür, sözü de Allah Teâlâ'yı bir iş yapmamakla tâtil eden «Muattıla» taifesine reddiye vardır.

Buharî'nin hocası Nuaym b. Hammad el-Huzaî şöyle diyor: «Zat veya sıfat bakımından herkim Allah Teâlâ'yı yaratıklardan herhangi birine benzetirse kâfirdir. Kim Allah Teâlâ'nın kendisine vasfettiği sıfatlarını inkar ederse, yani Allah Teâlâ'nın zatî ve fi'lî sıfatlarını inkâr ederse yine kâfirdir.» Bu konuda İmam Tahavi de şöyle diyor: «Kim sıfatları reddetme ve Allah'ı yaratıklara benzetme hastalığından korunmazsa doğru yoldan kayar ve Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmede isabet etmez.»

Sonra Cenabı Allah'ın:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

«Hiçbir şey Allah gibi değildir»[80] buyuruğunun tefsiri konusunda ilim adamlarının söylediklerinin hulâsası şudur: Bu âyetle mübalâğa kasdedilmiş değildir. Yâni benzeri farz edilecek olsa Allah Teâlâ'nın misli gibi bir misil yoktur. Nerde kaldı ki kendi benzeri olsun. Sonradan olma varlıkların Allah Teâlâ'nın ezelî ve ebedî olan zatı ile kâim olmasının muhal oluşu aklî ve şer'î delillerle bilinmektedir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ'nın Kelâm sıfatı kadimdir. Yaratma sıfatı da yine kadîmdir. Fakat bu sıfatların taalluk ettikleri yaratıklar ise hâdistir, kadim değildir. Bir nüshada «Allah mütekellim idi» sözü, «Allah Yaratıcı idi» sözünden sonradır. Yaratmaya tâalluk eden cümle itiraziyedir. Mûsa aleyhisselâmın yaratılmasının mahlûkatı yaratma esnasında meydana geldiğini bildirmek içindir. Durum böyle olunca söz konusu durum nasıldır?

(Cenabı Allah; Mûsa aleyhisselâm ile konuşunca, ezelde kendisinin sıfatı olan Kelâm ile konuşmuştur.)

Yâni Allah Teâlâ, Mûsa aleyhisselâm ile kadîm, ezelî ve akdes olan kelâmının mazmunu ile konuşmuştur. Nitekim buna dair kelimeleri Levh-i Mahfuz-i Enfes'te yerleri, gökleri ve canlıları yaratmadan evvel nakş etmiştir. Sonradan bu kelimelere uygun olarak onunla konuşmuştur. İşte sonradan meydana gelen bu yazılmış kelimeler ve Mûsa aleyhisselâm'ın o meşhur ağaçtan işittiği sözler ise yaratılmıştır. Ancak bu sözler, Allah Teâlâ'nın hakiki, ezelî sıfatı olan kelâmının delilleridir.

«Akîdet'üt-Tahavî» adlı kitabın şârihi şöyle diyor: İmam Âzam'ın:

---

80) Şûra sûresi, 42/11.

«Allah Teâlâ Mûsa aleyhisselâm ile konuştuğu zaman, kendi sıfatı olan kelâm sıfatı aracılığı ile konuşmuştur.» Sözünden öğreniliyor ki Mûsa aleyhisselâm gelince onunla konuştu. Bu konuşma ezelî ve ebedî olarak yapılmış değildir. Ezelî ve ebedî olarak «Ya Mûsa» dememiştir. Bu mâna Yüce Mevlâ'nın şu sözünden de anlaşılmaktadır:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ

«Mûsa, kendisiyle konuşacağımızı vaad ettiğimiz zamanda gelince Rabbi ona kelâmını söyledi.»[81]

İmam Âzam'ın yukarıdaki sözü, Allah'ın kelâm sıfatının kendisi ile kâim bir mâna olduğunu, Allah kelâmının işitilmesinin tasavvur edilemiyeceği, Ebû Mansur el-Mâtüridî'nin de dediği gibi, Allah Teâlâ ancak sesi havada yaratır, diyen arkadaşlarına red olduğu anlaşılmaktadır.

Yine İmam Âzam'ın: «Kelâm sıfatı Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır» sözü Allah Teâlâ, mütekellim sıfatı ile vasıflanmış değilken sonradan bu sıfat kendisi için meydana gelmiştir, diyenlere bir red cevabıdır.

Hülâsa, Mûtezile'nin delil olarak ileri sürdüğü Allah Teâlâ'nın meşiet ve kudreti ilgili kelâm üzerine delâlet eden ve Allah dilediği zaman konuşur, zaman zaman konuşur, tarzında ileriye sürdüğü delil doğrudur; kabul edilmesi lâzımdır; onunla hükmetmek gerekir. İşte her iki taifenin doğru olan ve şeriata da akla da uygun olan sözlerini kabul etmek lâzımdır. Bu gerçek sözdür... Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle duada bulunmuştur: «Allah'ın tam olan kelimelerine sığınırım.» Halbuki Hz. Peygamber yaratılmış bir şeye sığınmamıştır. Belki o söz: «Senin rızana sığınırım, Allah'ın izzet ve kudretine sığınırım» sözü gibidir. Hanefîlere ait muteehhirîn'in (sonradan gelen âlimlerin) çoğunluğu, Kelâm sıfatının tek bir mâna olduğu; çokluk, parçalanma ancak delâletlerde meydana geldiği, medlûlda (mânada) meydana gelmediği düşüncesindedirler. Bu ibareler yaratılmıştır. Bu ibarelere Allah kelâmı adı verilmesinin sebebi, Allah kelâmına delâlet ettiği içindir. Allah kelâmına delâlet eden ibareler eğer Arapça ile ifade edilirse Kur'an'dır. İbrânice ile anlatılırsa Tevrat'tır. İhtilâf ibarelerdedir, kelâmın kendisinde değildir. Adı geçen âlimler, bu ibarelere mecâzî olarak Allah kelâmı söylenir, demişlerdir. Bu söz ise yanlıştır. Çünkü bu sözün gereği şudur: Allah Teâlâ'nın: «Zinaya yaklaşmayın» sözünün mânası «Namazı dosdoğru kılın» âyetinin mânası olur; Âyet'el-Kürsî'nin mânası da Müdâyene

81) A'raf, 7/143

âyetinin mânası, İhlâs sûresinin mânası ise Tebbet Yedâ sûresinin mânası olması lâzımgelir.

İmam Âzam hazretleri sonra şöyle demiştir: «Bir kimse, Mushaflarda yazılı olan sözlerin Allah kelâmından ibaret olduğunu, yahut Allah kelâmını hikâye ettiğini söyleyip Allah kelâmı olmadığını söylerse Kitaba, Sünnet'e ve Selef'e aykırı hareket etmiş olur. Tahâvî'nin sözü, «Allah kelâmı bir mânadır, onu Allah'tan işitmek tasavvur edilemez, işitilen, okunan ve yazılan sözler ise Allah kelâmı değildir, ancak bir mânadan ibarettir,» diyenlere reddiyedir. Zira Tahâvî diyor ki: «Allah'ın kelâmı kendindendir, keyfiyetsiz başlamıştır. Yani Allah'ın nasıl konuştuğunu biz bilemeyiz.» Tahâvî'nin dışındaki selefilerden bu şekilde söyleyenler de vardır: Allah kelâmı kendinden başlamıştır, kendine döner. Kendinden başlar tâbirini kullanmalarının sebebi şudur: Mûtezile tâifesinden Cehmiye ve diğerleri şöyle diyorlar: «Allah Teâlâ, kelâmı bir yerde yaratmış, onu yine bu yerde takdir etmiştir. İşte bu sebeple Selef âlimleri: «Kelâm sıfatı Allah'dan başlamıştır» demişlerdir. Yani Allah Teâlâ kelâmı ile konuşur, kelâmı kendinden başlamıştır, bazı yaratıklardan başlamış değildir. Nitekim Cenabı Hak bu konuda şöyle buyuruyor:

تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

«Bu Kur'an, Rahman ve Rahîm olan Allah tarafından indirilmiştir.»[82]

Kur'an Allah'a dönecektir, sözlerinin mânası hadis-i şeriflerde de beyan buyurulduğu gibi, kalblerden ve mushaflardan kaldırılacaktır. Bana göre, doğrusu, Kur'an Allah'a dönecektir, sözünün mânası şudur: Kelâmının keyfiyyetinin tafsilatı ile ilgili bilgi ona dönecektir; maksadının hakikatının künhü de ona dönecektir. Mûsa aleyhisselâm; Allah'ın kelâmını işitmişse, O'nun hepsini, yahut bir kısmını duymuştur, şeklinde tasavvur edilemez.

ALLAH'IN SIFATLARI KULLAR GİBİ VASITALI DEĞİLDİR:

(Allah'ın bütün sıfatları ezelde vardır. Yaratıkların sıfatları böyle değildir. Allah bilir, fakat bizim bilgimiz gibi değil... Allah'ın gücü yeter, fakat bizim gücümüz gibi değil... Allah görür, fakat bizim gördüğümüz gibi değil... Allah, konuşur, fakat bizim konuşmamız gibi değil... Bizler âletler, uzuvlar ve harfler yardımı ile konuşuruz. Allah Teâlâ ise âletsiz ve harfsiz olarak konuşur. Harfler yaratılmıştır. Allah Kelâmı ise yaratılmış değildir.)

82) Fussılet sûresi, 41/2.

Allah Teâlâ'nın bilgisi bizim bilgimiz gibi değildir. Bizler eşyayı aletler yardımıyla ve anladığımız kadarıyla zihinlerimizde meydana gelen şekilleri tasavvur etmek suretiyle biliriz. Allah Teâlâ ise, eşyanın hakikatlerini bütünü ile, parçası ile, açığı ve gizlisi ile, zatî olan samedî ve ebedî olan ilmi ile bilir.

Allah Teâlâ'nın kudreti bizim gücümüz gibi değildir. Çünkü Allah'ın kudreti kadîmdir. Alet yardımı ve bir şeyin ortaklığı ile değildir. O, her şeye gücü yetendir. Bizler ise ancak bazı eşya üzerine muayyen bir ölçüde güç yetirebiliriz. Bu da yine aletler ve yardımcılar aracılığı ile oluyor. Amma Allah Teâlâ, fâil-i muhtârdır (dilediğini yapandır.) Kâdirdir, hakîmdir, kudret ve ihtiyarı ile her şeyi yerli yerinde idare edendir.

Allah'ın görmesi bizim görmemiz gibi değildir. İşitmesi de bizim işitmemiz gibi değildir. Zira bizler, muhtelif şekilleri ve renkleri, değişik kelimeleri, kendi fiilimiz olmaksızın, Allah'ın göstermesine uygun biçimde teşekkül ettirilmiş bulunan âzalarda yaratılmış âletler aracılığı ile görürüz. O'nun göstermesi ile görürüz, işittirmesi ile işitiriz. Nitekim bir duada da şöyle deniliyor: «Allahım! Bizi yaşattığın müddet, gözlerimizden ve kulaklarımızdan faydalandır.» Cenabı Allah, şekil ve renkleri, muhtelif heyetleri kendi sıfatı olan görme kuvveti ile iktidar sıfatı üzerine görür; sesleri, gerek tek, gerekse mürekkeb kelimeleri kendi sıfatı olan işitmesi ile görür. Allahın görmesi herhangi bir âlet yardımı ile, yahut kâinattan başka bir varlığın ortaklığı ile değildir. Her ne kadar görülenler ve işitilenler yaratılmış ise de, Allah Teâlâ'nın görülecekleri görmesi, işitilecekleri duyması bizzat kâdimdir. Yukarıda da geçtiği üzere, sonradan yaratılan mütâallakın (yani sıfatın tâalluk ettiği varlığın) sonradan meydana gelmesi kadîm olan mûtâallik'ın (sıfatın) önceden var olmasına aykırı değildir. Görmüyor musun ki; sen rüyanda dimağının kuvve-i bâtınesi ile çeşitli şekiller ve renkler görürsün, çeşitli sesler işitirsin. Halbuki esasta ne renk vardır, ne de şekil... Sonradan uyanık halde iken aradan zaman geçer... O renkleri ve şekilleri görürsün, işittiğin o sesleri işitirsin...

Sonra uykuda gördüğün ve işittiğin o ses ve renkleri aynen uyanıklık halinde de eksiksiz olarak, gelecekte görürsün. Bununla beraber, kemal sıfatları ile vasıflanmış, melik-i müteâl olan Allah Teâlâ'nın, eşyayı yaratmadan, renk ve şekillerini nasıl gördüğü, seslerini nasıl işittiğini acayib karşılıyorsun; kelime ve sesleri nasıl işitir? diyorsun. Halbuki Allah uyku halinde iken sana o şekil ve renkleri gösteren, vukuundan önce o kelime ve sesleri işittiren yüce Allah'tır.

Allah Teâlâ'nın konuşması, boğaz, dil, dudak ve dişler yardımı ile değildir. Kelimeler ve sesler, harflerin mahreçlerine muhtaç değil-

dir. Harfler ve sesler yaratılmıştır. Allah Teâlâ'nın kelâmı ise yaratılmış değildir, belki bizzat kadîmdir.

İmam Tahavi diyor ki: «Kim Allah kelâmını işitir de onun beşer sözü olduğuna inanırsa kâfir olur. Allah Teâlâ böylelerini Cehennem ateşi ile korkutmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

سَأُصْلِيهِ سَقَرَ

«Ben muhakkak onu Cehennem'e sokacağım.»[83]

إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ

Cenabı Allah, «Bu Kur'an, ancak bir beşer sözüdür»[84] diyeni cehennem ateşi ile korkutunca, kesinlikle bildik ki Kur'an, beşerin yaratıcısının sözüdür. Dolayısıyla beşer sözüne benzemez.»

KELÂM MESELESİNDEKİ GÖRÜŞLER :

Tahâvî'nin şârihi şöyle diyor: «İnsanlar bu meselede (kelâm meselesinde) dokuz guruba ayrıldılar. Bunlardan biri şudur: Şüphesiz Allah kelâmı insanlar üzerine mânaları akıtan sözdür. Bazılarına göre bu sözler ya faal olan akıldandır, yahut başkasındandır. Bu görüş Sâbiîlerle (Yıldıza tapanlarla) felsefecilerin sözüdür.

İkincisi: Kur'an yaratılmıştır, onu Allah Teâlâ yaratmıştır, fakat kendisinden ayrı olarak yaratmıştır, derler. Bu söz de Mûtezile'nin sözüdür.

Üçüncüsü: Allah kelâmı tek bir mânadır, Allah Teâlâ'nın zatı ile kaimdir, O da emir, yasak, haber ve haber alma tarzındadır. Eğer bu emir ve yasakları, haber ve istihbarları İbranî dili ile ifade buyurursa Tevrat, Arapça ile ifade buyurursa Kur'an olur, derler. Bu söz de İbn Küllâb ve Eş'arî gibi ona uyan zatların görüşüdür.

Dördüncüsü: Allah kelâmı ezelde toplanmış ezelî sesler ve harflerden ibarettir, derler. Bu görüş de Kelâmcı ve Hadisçilerden bir tâifenin görüşüdür.

Beşincisi: Allah kelâmı sesler ve harflerden ibarettir. Allah Teâlâ sonradan bunlarla konuşmuştur, derler. Bu görüş de Kerrâmiye taifesi ile diğer âlimlerin görüşüdür.

Altıncısı: Allah kelâmı, zatı ile kaim olan ilmi ve iradesi ile yarattığı varlıklara döner, derler. Bu görüşü «Muteber» adlı kitabın sa-

---

83) Müddessir sûresi, 74/26.
84) Müddessir sûresi, 74/25.

hibi kabul etmiştir. «El-Metâlib'ul-Âliye» adlı kitabında Fahreddin er-Râzi de bu görüşe meyl eder.

Yedincisi: Allah'ın kelâmı, kendi zatı ile kaim bir mânayı tazammun eder, Allah o mânayı başkasında yaratmamıştır, derler. Bu görüş de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin görüşüdür.

Sekizincisi: Allah kelâmı, kendi zatı ile kaim olan kadîm mâna ile başkalarında yarattığı sesler arasında müşterektir. Bu söz, Eb'ul-Meâlî ve ona uyanların sözüdür. Ben de derim ki; birinci mâna hakikat, ikinci mâna ise mecâzdır.

Dokuzuncusu: Cenabı Allah geçmişte ve gelecekte dilediği zaman, dilediği şekilde konuşmakta devam eder. Allah Teâlâ işitilen bir ses ile konuşur. Kelâmın nevi ise kadîmdir... Ses her ne kadar kadîm değilse de, konuşmanın nevi kadîmdir. Bu söz, daha evvel söylediğimiz Hadîs ve Sünnet ashabından tercih edilen sözü takviye ediyor. Bu meselenin, İmam Âzam hazretlerinin telifinde tekrar edilmesinin sebebi, maksad bakımından öneminin büyüklüğünü göstermektedir.

Sonra bil ki; buzağuya tapanlar, Allah'a karşı küfür içinde olmalarına rağmen, Mûtezileden daha çok söz anlamaktadırlar. Zira Mûsa aleyhisselâm onlara:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا

«Görmüyorlar mı ki; o (buzağı) onlarla konuşmuyor ve kendilerine yol göstermiyor.»[85]

Buzağıva tapanlar, Mûsa aleyhisselâm'a bu ifade karşısında, senin rabbin de konuşmuyor, tarzında bir cevap vermediler, itirazda bulunmadılar. Bu âyet-i kerîmeden anlaşıldığına göre, konuşmayı nefy etmek bir noksanlıktır, bu noksanlık, buzağının ilâh olamıyacağına delil kabul ediliyor. Mûtezilenin şüphesi son haddine vararak şöyle derler: Allah'ın konuşmasından dolayı, yaratıklara benzemesi ve cisim olması gerekir. Onlara şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, kendine yakışır şekilde konuşur, dediğimiz zaman şüpheleri yok olur. Mûtezile'den biri, yedi Kıraat İmamından biri olan Ebû Amr b. Alâ'ya:

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا

«Allah, Mûsa ile konuştu[86] âyetinde Allah lâfzını mef'ul olmak üze-

85) El-Â'râf, 7/148.
86) En-Nisâ, 4/164.

re nasb harekesi ile okumanı istiyorum, dedi. Ebû Amr de ona karşılık: «Kabul et ki bu âyeti öyle okudum. Ya Cenabı Hak'kın

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ

«Mûsa, kendisi ile konuşacağımızı va'dettiğimiz vakitte gelince, Rabbi ona kelâmını söyledi.»[87] âyetindeki «Allah Mûsa ile konuştu» sözüne ne diyeceksin?» deyince Mûtezilî olan bu şahıs bir cevap veremedi.

Sonra Cennet nimetlerinin en üstünü, Allah Teâlâ'nın cemalini görmek, O'nun kelâmını işitmektir. Bunu inkâr etmek, Cennet'in ruhunu inkâr etmektir. Çünkü Cennet, Cennete girecekler için, ancak bu iki şey ile hoştur. Nitekim kâfirler için Cehennem azabının en şiddetlisi, Allah'ın cemalinin onlara perdelenmesi, gösterilmemesi ve onların Allah kelâmını işitmemeleridir. Allah Teâlâ bu hususu şöyle haber veriyor:

وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

«Kıyamet gününde Allah Teâlâ, onlarla konuşmayacaktır.»[88]
Başka bir âyette de:

قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ

«Orada ses çıkarmayın, bana bir şey söylemeyin.»[89]

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ

«Hayır onlar, Kıyamet günü, rablerinin rahmetinden menedilmişlerdir.»[90]
Mûtezîle,

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ

87) El-Â'râf, 7/143.
88) el-Bakara, 2/174
89) Mûminûn, 23/108.
90) Mutaffifin, 83/15.

«**Allah herşeyin yaratıcısıdır**»[91] âyetini delil getiriyorlar. Onlara göre, Kur'an da bir şey olduğuna göre, «herşey» mefhumu içine dahil olur; dolayısıyla yaratılmış olur. Mûtezile'nin bu âyeti, kelâmullahı nefy için delil getirmeleri doğrusu çok acayiptir. Çünkü onlara göre kulların bütün işlerini Allah yaratmaz, belki kullar kendi işlerini kendileri yaratırlar. Kul, kendi fiilinin yaratıcısıdır, dedikleri halde, kulların işlerini «Her şeyin yaratıcısıdır» sözünün mânası dışında tuttular ve Allah Kelâmını bu mânanın hükmüne dahil kıldılar. Halbuki Allah kelâmı, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından biridir. Yaratılan eşya bu sıfat aracılığı ile meydana gelir. Çünkü bütün yaratıklar, Allah'ın emri ile vücut bulur. Bu konuda Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ
أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ

«**Güneşi, ayı, yıldızları Allah, kendi emrine bağlı olarak yarattı. Dikkat edin, hem yaratmak, hem de emr etmek O'na aittir.**»[92]

Bu âyette Allah Teâlâ, yaratmakla, emr etmeyi birbirinden ayırmıştır. Dolayısıyla mûtezilenin, Allah'ın sıfatları, ilim, kudret ve benzeri bütün sıfatlarının yaratılmış olduğu yolundaki batıl inançlarını reddetmiştir. Bu, apaçık küfürdür. Zira Allah'ın ilmi bir şeydir, kudreti bir şeydir, hayatı bir şeydir. Bu sebeple bu şeyler «Her şeyi yarattı» âyetinin şümulü içine girer. Dolayısıyla Allah'ın sıfatlarının yaratılmış olması lâzımgelir. Cenabı Allah, bu taifenin söylediklerinden münezzehtir. Cenabı Allah, başkası ile kaim olan bir kelâm ile nasıl konuşabilir? Bu doğru olacak olsa, Allah'ın cansızlarda ve hayvanlarda meydana getirdiği seslerin de Allah kelâmı olması gerekirdi. «Konuştu» sözü ile, «Allah konuşturdu» sözü arasında bir fark olmazdı. Kıyamette kâfirlerin derileri konuşturulacaktır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا
أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ

91) Zümer, 39/62
92) El-Â'râf 7/54.

«O kâfirler, derilerine niçin aleyhimizde şahitlik yaptınız? derler. Onlar (deriler), her şeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu, derler.»[93]

Bu âyette «bizi Allah konuşturdu» ifadesi vardır. «Allah konuştu» buyurulmuyor. Belki, Allah Teâlâ, başkalarında yarattığı her söz ile konuşmuş olması gerekir. İster doğru, ister yalan olsun.. ister küfür olsun.. ister hezeyan olsun.. Cenabı Allah bunlardan münezzehtir.

Konevi'nin naklettiğine göre, Allah'ın zatı ile sıfatını birleştiren bu «İttihadiye» taifesini red için İbn-i Arabî şöyle diyor:

وكل كلام في الوجود كلامه ● سواء علينا نثره ونظامه

«Varlık âlemindeki bütün sözler, Allah'ın kelâmıdır,
Bizim için nazmı da, nesri de birdir.»

Bunun gibi Abdülaziz el-Mekki Halife Me'mun'un huzurunda Bişr el-Merisi'yi ilzam etmiştir. Önce, Kur'an nassı dışına çıkmamayı şart koşmuş, sonra Halifenin huzurunda aralarında şöyle bir karşılıklı konuşma olmuştur: Söze önce Bişr el-Meriysi başlayarak şöyle demiştir:

— «Ey Mü'minlerin halifesi! Benim muarızım, Kur'an naslarını bıraksın da Kur'an nasları dışında benimle münazara etsin, o zaman eğer sözünden ve görüşünden dönmez ve Kur'an'ın yaratılmış olduğuna hükmetmezse benim kanım helâldir. Bunun üzerine Abdülaziz:

—«Ben mi soru sorayım, yoksa sen mi soru soracaksın? diyerek söze başladı. Bişr: sen sor, dedi. Ben de ona şöyle bir soru sordum:

— «Üç görüşten birini mutlaka kabul etmeniz gerekir. Yâ Allah Teâlâ Kur'an'ı kendi zatında yaratmıştır, yahut onu kendi zatı ile kaim olarak yaratmıştır, yahut onu başkalarında yaratmıştır, demen gerekir. Bişr:

— «Allah Teâlâ, eşyayı yarattığı gibi Kur'an'ı da yaratmıştır, diyerek cevvap vermekten kaçındı. Bunun üzerine halife Me'mun Abdülaziz'e: Bişr'i bırak da bu meseleyi son açıkla, dedi. Abdülaziz de şöyle dedi:

— «Eğer Bişr derse ki, Allah kelâmını kendi zatında yaratmıştır,

---

93) Fussilet, 41/21.

bu mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ, yaratıklara mahal olamaz, Allah'ın zatından bir şey yaratılmış olamaz. Eğer, başkasında kelâmını yarattı, derse, akla ve kıyasa göre, Allah'ın başkasında yarattığı her kelâmın, kendi kelâmı olması gerekir. Eğer, kendi zatı ile kaim olarak Allah kelâmını yaratmıştır, derse, bu da mümkün değildir. Zira, irade, ancak murad edenden, ilim de âlimden sudur ettiği gibi, kelâm da ancak konuşandan sudur eder. Allah'ın zatı ile kaim olup zatı ile konuştuğu bir kelâm tasavvur edilemez. Bu yönlerden Allah kelâmının yaratılmış olması mümkün olmayınca, Kelâm sıfatının Allah Teâlâ'nın sıfatı olduğu bilinmektedir. Bu sözler, İmam Abdülaziz'in «el-Ceyyide» adlı kitaptan kısaltılmış olan sözleridir.

Konevi, Mûtezilenin, düşüncelerine delil olarak aşağıdaki âyeti ileri sürmelerini acayip karşılayarak, «ne bozuk bir delil getirme» diye vasıflandırıyor. Mûtezilenin, ileri sürdüğü delil şu âyet-i kerîmedir:

فَلَمَّآ اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِي الْاَيْمَنِ
فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ
يٰمُوسٰٓى اِنِّيٓ اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

«Nihayet oraya varınca, bereketli yerdeki vadinin sağ kıyısından, ağaç tarafından şöyle nidâ edildi: Ey Mûsa! Gerçekten ben âlemlerin rabbi olan Allah'ım.»[94]

Burada âyetten anlaşıldığına göre, Allah Teâlâ, Mûsa ile olan kelâmını ağaçta yaratmıştır. Mûsa aleyhisselâm da Allah kelâmını bu ağaçtan işitmiştir.Bu âyetteki nidâ edildi sözü, bundan sonraki sözdür. Mûsa aleyhisselâm vadinin kıyısından nidayı işitmiştir. Bereketli yerdeki ağaçtan, ifadesinden de anlaşılacağı üzere, nida, ağaçtan olmuştur. Nitekim «Zeyd'in konuşmasını evden duydum» dediğin zaman ev, konuşmanın başladığı sınırı belirtir. Evin, konuştuğunu ifade etmez. Eğer Allah kelâmı ağaçta yaratılmış olsaydı, ağacın konuşması ve «Yâ Mûsa şüphesiz ben Allah'ım»[95]

اِنِّيٓ اَنَا اللّٰهُ

94) el-Kasas, 28/30

95) Kasas, 28/30

sözünü ağacın söylemesi gerekirdi. Eğer bu söz, Allah'tan başkasından sudur etseydi, Fir'avn'ın :

أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ

«Muhakkak ben sizin rabbinizim»[96] sözünün de değru olması gerekirdi. Zira Mûtezileye göre, her iki söz de yaratılmıştır, ve bu sözleri Allah'tan başkası söylemiştir. Oysa onlar, bozuk olan inanç temellerine göre, beşer kelâmı ile Allah kelâmı arasında fark gözetiyorlar, Mûsa aleyhisselâm'a nida edilen kelâmın, Allah'ın ağaçta yarattığı söz olduğunu kabul ediyorlar. Halbuki Firavn'ın sözü kendisinin yarattığı sözdür. Bu şekilde Mûtezile, tahrif ve tebdil yapmak suretiyle Allah'tan başka bir yaratıcıya inanmış oluyorlar. Halbuki Yüce Allah şöyle buyuruyor:

هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ

«Allah'tan başka bir yaratıcı var mıdır?»[97]

Şöyle bir soru ortaya atılabilir: Cenabı Allah bir âyette

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ

«Kur'an, şüphesiz kerem sahibi bir peygamberin sözüdür.»[98] buyuruyor. Bu âyet-i kerîme, Kur'an'ı, Bir elçinin, ya Cebrail aleyhisselâm'ın, yahut Muhammed aleyhisselâm'ın icadettiğine delalet eder. Buna şöyle cevap verilir:

Bu âyette Resûl kelimesinin mârife olarak zikredilmesi, Kur'an, gönderildiği elçi tarafından tebliğ edildiği içindir. Zira Cenabı Allah: Bu kur'an bir meleğin yahut bir peygamberin sözüdür, buyurmuyor. Dolayısıyla, Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı, gönderdiği kişi vasıtasıyla tebliğ ettiği biliniyor, anlaşılıyor. Bu sözden, o elçinin bu sözü kendisi ihdas ettiği manası anlaşılmaz. Âyetlerden birinde elçi Cebrail âleyhisselâm, diğerinde ise Muhammed aleyhisselâm'dır. Kur'an'ın her ikisine de nisbet edilmesi, bu izafetin tebliği için olduğunu ortaya koyar. Zira Kur'an'ı ikisinden birinin yarattığı kabul edilirse, diğerinin yaratması mümkün olmaz. Yine Allah Teâlâ, başka bir âyette de Kur'an'a beşer sözü diyenlerin kâfir olduğunu beyan buyuruyor. Dolayısıyla Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in sözü olduğunu, onu kendisi-

96) Naziat, 79/24.
97) Fatır, 35/3
98) el-Hâkka, 69/40

nin icadettiğini söyleyen kişi kâfirdir. Kur'an, beşer sözü, yahut cin, yahut melek sözüdür, demek arasında bir fark yoktur. Zira söz, ilk söyleyene aittir. Onu tebliğ edene ait değildir. Görmez misin ki:

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرَى حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ

«Durun, sevgiliyi ve sevgilinin yaşadığı yeri hatırlayıp ağlayalım.»

şiirini başkasından işitsek de bu şiiri söyleyen şairin İmreil-Kays olduğuna hükmederiz. Çünkü bu sözü ilk söyleyen odur. Bir kimsenin **«Ameller niyetlere göredir..»** hadisini söylediğini işitirsek, bu söz Peygamberin sözüdür, deriz. Eğer **«Elhamdü lillâhi rabbil, âlemîn»** dediğini duyarsak, yahut: **«Kul huvellahu ehad»** sûresini okuduğunu işitirsek bu sözün Allah kelâmı olduğunu söyleriz.

Hulâsa, dört mezhebe bağlı Ehl-i Sünnet, selef ve halef âlimleri Kur'an'ın yaratılmış olmadığında ittifak halindedirler. Ancak, sonradan gelen âlimler Kur'an, Allah'ın zatı ile kaim olan bir mana mı, sonradan konuştuğu ses ve harfler mi, yahut dilediği zaman dilediği şekilde konuştuğu bir kelâm mı olduğu hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Fakat, şüphe yok ki Allah'ın kelâmı kadîmdir. İmam Tahavî'nin tercih ettiği görüş de budur. Kıble ehli arasındaki münakaşa ise, Allah'ın yarattığı bir yaratık mı, yoksa Allah'ın konuştuğu ve kendi zatı ile kaim olan kelâmı mı olduğudur.

ALLAH TEÂLA BİR ŞEYDİR:

(Cenabı Allah bir şeydir, fakat diğer şeyler gibi değildir.)

Burada Allah bir şeydir, sözünden kasdedilen, yani Allah zatı ile ve sıfatı ile vardır. Ancak Allah Teâlâ, zat ve sıfat bakımından yaratılmış eşya gibi değildir. Nitekim Cenabı Hakk'ın şu sözü de buna işaret ediyor:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

«Allah gibi hiçbir şey yoktur.»[100]

Bu âyette geçen «mislihi» kelimesindeki kâf ister Arapların

100) Şûra suresi, 42/11;

مِثْلُكَ لَا يَبْخَلُ sözlerinde olduğu gibi mübalâğa ve tekit için olsun, ister «kâf-i» sabite olsun, mıslihi kelimesinden kasdedilen Allah Teâlâ'nın zatı ve sıfatıdır. Araplar «Senin gibisi cimri olmaz» sözü ile cimriliği muhatabın nefsinden nefyederler. Mislinden nefyedince, kendi zatından daha mubalâğalı bir biçimde nefyetmiş olurlar. Çünkü kinâyeli ifadeler, açık ifadelerden daha kuvvetlidir.

Hulâsa bir ârif ve kâmilin dediği gibi, hatırına ne gelirse Allah Teâlâ ondan başkasıdır. Cenabı Hak da kendi zatı hakkında şöyle buyuruyor·

وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا

«İnsanlar bilgi bakımından Allah Teâlâ'yı ihata edemezler.»[101] Yâni kullar, Allah'ın zatının künhü ile ilgili bilgiye tahammül edemezler. Anladığını anlamaktan âciz olmak da anlamaktır. Hz. Peygamber'in şöyle dua ettiği sahih bir rivâyet olarak zikredilmiştir :

لَا أُحْصِي ثَنَاءً أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

«Senin kendini medhettiğin gibi bir senâ (medih) bilmiyorum.»[102]

İmam Âzam'ın: «Allah Teâlâ, bir şeydir, fakat diğer eşya gibi değildir.» sözünden, Allah Teâlâ'nın zamanlardan bir zaman, mekânlardan bir mekân içinde olmadığı öğrenilmektedir: Çünkü zaman ve mekân yaratılmışlar cümlesindendir. Allah Teâlâ ise hiçbir varlık yok iken ezelde var idi. Sonra bil ki, şey sözü aslında mastardır, fakat bazen mef'ul manasında da kullanılır. Nitekim Cenabı Allah şöyle buyuruyor:

وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

«Allah, her şeye kadirdir.»[103]

Bu manası ile, yani meful manasında şey kelimesini Allah hakkında zikretmek Allah için söylemek caiz değildir. Şey kelimesi fail

101) Tâhâ suresi, 20/110
102) Müslim, sahih, c. I, s. 352, H. No: 222, K. Sala, M. F. A. Bakî Neşri.
103) Mâide sûresi, 5/17;

manasında da kullanılır. Bu manada Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ

«De ki, şahidlik bakımından hangi şey daha büyüktür. De ki, Allah benimle sizin aranızda şahittir.»[104]

Bu takdirde, yani şey kelimesini fail manasına aldığımız takdirde onu Allah hakkında zikretmemiz caizdir. Bâzen şey kelimesinden mutlak varlık manası da kasdedilir. Ancak o takdirde varlığı kendinden olma vasfı ile vasıflanan mâbud ile, varlığı ve yokluğu bir olan mümkin varlıklar arasında fark vardır. Bu itibarla Allah hakkında şey sözünü kullanmak, başkası hakkında istimal etmekten daha lâyıktır.

ALLAH TEÂLÂ CİSİMSİZ, CEVHERSİZ VAR OLAN BİR ŞEYDİR:

(Allah Teâlâ'nın diğer eşyaya benzemeyen bir şey olduğunu ifade etmenin manası, cisimsiz, cevhersiz ve arazsız olarak varlığını ispat etmektir.)

Zira cisim bazı maddelerin birleşmesinden meydana gelen bir mürekkeptir, ayni zamanda bir mekâna da ihtiyacı vardır. Mürekkep olmak ve bir mekâna ihtiyacı olmaksa yaratılmışlık işaretidir. Allah cevher de değildir, demiştir. Cevher mekânı olan bir varlıktır. Cevher, aynı zamanda cismin bölünemiyen en küçük parçasıdır. Allah araz da değildir, demiştir. Araz, cisim ve cevherlerde sonradan meydana gelen arızî varlıklardır. Bu varlıklar, kendi başına var olamaz, varlıkları başkalarının varlığı ile kaimdir. Cisimler üzerindeki boya, oluştaki toplanma, ayrılma, hareket etme, durma, tad, koku gibi varlıklara araz denir. Allah Teâlâ ise bunlardan münezzehtir.

Hulâsa, bu âlem âyan ve a'razdan ibarettir. Âyan, kendi başına var olabilen, daha başka bir ifade ile varlığı için başkalarının varlığına ihtiyacı olmayan şeydir. Bu da ya mürekkeb olur. Mürekkeb de cisimdir. Âyan ya mürekkeb olmaz, bu da cevherdir. Cevher, cisimlerin bölünemeyen en küçük parçasıdır. Cenabı Allah ise bunların hepsinden beridir.

Fahreddin er-Râzî ne güzel söylemiştir: «Mücessime tâifesine mensup olan kişi asla Allah'a ibadet edemez. Çünkü o, kendi vehminde tasavvur ettiği surete tapar, Allah Teâlâ ise suretten münezzeh-

104 En'am sûresi, 6/19.

tir.»

Mücessime, Allah Teâlâ'yı bir cisim olarak kabul eden müşriklere verilen addır.

İmam Âzam Ebû Hanîfe'den rivayet edildiğine göre, araz ve cisimler hakkında şöyle demiştir: «Allah Teâlâ, Amr b. Ubeyd'e lânet etsin, Çünkü o insanlığa bu konudaki bahsi ilk açan kimsedir.»

ALLAH TEÂLÂ SINIRLI DEĞİLDİR:

(Allah Teâlâ'nın sınırı yoktur. Zıddı yoktur. Benzeri yoktur. Onun gibisi yoktur.)

Allah'ın balangıç ve sonu yoktur. Ne başlangıçta, ne de sonuçta ona karşı gelecek, engel olacak, onunla çekişecek kimse yoktur. Allah'ın ortağı yoktur. Nitekim Cenabı Allah bir âyette şöyle buyuruyor:

فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

«Artık Allah'ın eşi ve benzeri olmadığını bildiğiniz halde O'na eş koşmayınız.»[105]

Allah'ın sıfatları konusunda iki taife çatışmıştır. Bir gurup Allah'ın sıfatlarını nefyetme hususunda çok ileri gitmiştir, diğer taife de Allah'ın sıfatlarını ispat hususunda ileri gitmiştir. Biz ise orta bir yol tâkib ettik. Ve Allah için kemal sıfatlarını ispat ettik; bütün yönleriyle başka varlıkların Allah'a benzemesini, ona eş olmasını nefyettik. Geride şöyle bir vehim kalmıştır. Allah Teâlâ'nın

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

«Allah gibi hiç bir şey yoktur.»[106]

âyetinde, bu sıfat yalnız Allah'ın zatına mahsus bir sıfattır. Çünkü tahsis yoklukla bozulur. Zira yokluk, haddizatında benzersizliğin olmamasıdır. Cenabı Hakk'ın:

وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

«Allah gören ve işitendir.»[106a] âyeti bu vehim, hayal ve müşkülü defediyor. Zira âdemin, (yokluğun) işiten ve gören sıfatlara sahip olması muhaldir. Bu gibi sözlere ihtiras denilir.

---

105) el-Bakara, 2/22.
106) Şura suresi, 42/11.
106a) El-Bakara, 2/137

Sözün kısası, varlığı kendinden olan, varlığı başkasından olana benzemez. Varlığı başkasından olan da varlığı kendinden olana benzemez. Öyle ise Allah Teâlâ, sınırlı değildir, sayılmış değildir, şekillenmiş değildir, parça değildir, bir mekânda yerleşmiş değildir, mürekkep değildir, sonlu değildir. Mâiyet, mâhiyet, keyfiyet, renk, tad, koku, hararet, soğukluk, yaşlık, kuruluk ve benzeri beşerî vasıflarla vasıflanmaz. Allah bir mekânda değildir. Yukarıda değildir, aşağıda değildir, başka cihetlerde değildir (o her yerdedir). Allah Teâlâ üzerinden zaman geçmez. Allah bir şeyin içine girmiş değildir, bir şeyin mahalli de değildir.

EL - YÜZ GİBİ SIFATLAR ALLAH'IN KEYFİYETSİZ SIFATLARIDIR:

(Allah Teâlâ'nın zatına ve sıfatına lâyık bir şekilde eli vardır, yüzü vardır, nefsi vardır. Allah'ın Kur'an'da zikrettiği yüz, el, ve nefs kelimeleri bunların hepsi keyfiyetsiz olarak Allah'ın sıfatlarıdır.)

Bunların hepsi nas ile sabittir. Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîmde şöyle buyuruyor:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

«Allah'ın yüzünden başka her şey yok olacaktır.»[107]

وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

«Celâl ve ikram sahibi olan Rabbinin yüzü kalacaktır.»[108]

إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ

«O takva sahibi ancak malını yüce rabbinin yüzünü talebetmek için verir.»[109]

يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

«Allah'ın eli kulların ellerinden üstündür.»[110]

---

107) el-Kasas, 28/88;
108) er-Rahman, 55/27,
109) El-Leyl, 92/20
110) el-Feth, 48/10;

مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ

«Kendi elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni meneden şey nedir?»[111]

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ

«Her şeyin idaresi kendi elinde olan yüce Allah'ı tesbih ederim.»[112]

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا اَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

İsa aleyhisselâm'dan hikâyeten: **«Sen benim nefsimdekini bilirsin. fakat ben senin nefsinde olanı bilemem.»**[113]

اَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ

«Ne tarafa dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır.»[114]

Son âyette İsa aleyhisselâm'dan hikâyeten Allah Teâlâ'ya nefis itlak etmek, müşabehet babından olduğu hususunda ileri sürülen görüş reddedilmiştir. Zira Allah Teâlâ'ya nefis itlâkı karşılıklı olmadan da naslarda geçmiştir. Hz. Peygamber'in münacatında buyuruluyor: «Sen nefsini (kendini) sena ettiğin gibi ben seni medhetmeğe muktedir olamam.»

Gerçekten nefis kelimesi harekeli olarak «nefes»ten alınması itibariyle Allah için söylenmesi sahih değildir. Amma «nefis» kökünden alınması itibarıyla Allah Teâlâ için söylenmesi caizdir. Zira Cenabı Hak, varlıkların en nefisi ve en azizidir.

Kur'an-ı Kerimde beyan buyurulduğu üzre müfred ve cemi olarak gelen ayn kelimesi, sağ taraf manasındaki yemîn kelimesi ve Allah arş üzerindedir, sözü de böyledir. Allah Teâlâ bu konularda şöyle buyuruyor:

---

111) Sa'd, 38/75
112) Yâsin, 36/83;
113) Mâide, 5/116,
114) el-Bakara 2/115;

وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي

«Bir de benim gözüm üzerine yetiştirilmen için, üzerine tarafımdan bir sevgi bıraktım.»[115]

Yukarıdaki âyet-i kerîme Mûsa aleyhisselâm'ın Allah tarafından. ileride kendisine en büyük düşman olan Firavn elinde himaye edilmesi ile ilgili olarak buyurulmuştur. Göz manasına gelen ayn kelimesinin çoğul olarak kullanıldığı diğer bir âyet de şöyledir:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا

«Sen rabbinin hükmüne sabret. Zira sen bizim gözümüzdesin.»[116]

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا
قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

«O kâfirler Allah'ı gerektiği gibi takdir edemediler. Halbuki Kıyamet günü gökler onun sağındadır.»[117]

الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ

«O Rahman olan Allah Arş üzerinde duruyor.»[118]

(Bu ve benzeri âyetlerde geçen bütün sıfatlar keyfiyetsiz meçhul sıfatlar olup Allah'a aittir.)

---

115) Tâhâ, 20/39.
116) Tûr sûresi, 52/48,
117) Zümer sûresi, 39/67.
118) Tâhâ sûresi, 20/5

MÜTEŞABİH ÂYETLER TEVİL EDİLEMEZ:

(Bu âyetlerin tevilinde: elden maksat Allah'ın kudreti, yahut nimetidir, denilemez. Zira bu türlü tevillerde Allah'ın sıfatlarını iptal vardır. Allah'ın sıfatlarını iptal ise Kaderiye ve Mûtezile tâifesinin sözleridir. Lâkin Allah'ın eli, keyfiyetsiz olarak sıfatıdır. Allah'ın gazap ve rızası da yine keyfiyetsiz olarak Allah'ın sıfatlarıdır.) Yâni bu sıfatların nasıl olduğunu biz bilemeyiz, ancak Allah kendisi bilir.

«El» sözü için olduğu gibi Allah'a izafe edilen «yüz» sıfatı için de Allah Teâlâ'nın zatıdır, ayn sözünden maksat, görmesidir, Arş üzerinde durmasından maksat da Arş'ı istilâ etmesidir, (kaplamasıdır) denilemez. Bu âyetler tevil edilemez. Çünkü Cenabı Allah özellikle bu kelimeleri kullanmış, bunların yerine; kudret, nimet, görme ve istilâ kelimelerini zikretmemiştir. Doğrusu Cenabı Allah el kelimesinden nimet ve kudret gibi iki manadan başkasını kasdetmiştir. Bu sıfatlar Allah hakkında müteşabih sıfatlardandır. İmam Âzam da Cumhur-ı Selefe uyarak ayni görüşe katılmıştır. Ondan sonra gelen ilim adamları da ona uymuşlardır. Allah Teâlâ'nın gadap ve rıza sıfatlarından gazabı ile intikamı dilemek, rızası ile nimet vermeyi dilemek kasdedilmiştir, tarzında bir tevil yapılamaz. Bunlardan maksat, esas konuluş gayeleri olan nimet ve azaptır.

Fahr'ul-İslâm demiştir ki: Allah için, el ve yüz isnat etmek bize göre haktır. Bu el ve yüz aslı ile bilinen ve vasfı ile müteşabih olan sıfatlardır. Vasfını yapmaktan âciz olduğumuzdan dolayı bu sıfatların aslını Allah hakkında iptal etmek caiz değildir. İşte Mûtezile bu yönden sapmıştır. Zira onlar, mâkul bir şekilde sıfatların vasfını bilemedikleri için bu sıfatların asıllarını da reddetmişlerdir. Bu şekilde onlar da Allah'ın sıfatlarını inkâr ve tatil edenlerden oldular.

Şemsül-Eimme Serahsî de bu noktayı zikrettikten sonra şöyle diyor: «Ehl-i Sünnet vel-cemaat, nasla, yani katî âyetler ve kesin delâletlerle bilinen aslı ispat ettiler, sıfatların aslını ispat ettiler, fakat müteşabih olan keyfiyeti üzerinde ise bir şey söylemeyip sustular. Bununla beraber sıfatların keyfiyetini aramakla meşgul olmayı caiz görmediler. Nitekim Yüce Allah, gerçek bilgi sahiplerini şu şekilde vasıflamaktadır:

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ
ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ
إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ
كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

«İşte kalblerinde şüphe bulunanlar, fitne aramak ve teviline gitmek için Kur'an'ın müteşâbih âyetlerine uyarlar. Halbuki o müteşabih'in tevilini yalnız Allah bilir. Kökleşmiş ilim sahipleri ise: biz ona inandık; açık ve kapalı bütün âyetler rabbimiz tarafındandır, derler. Bunları ancak aklı tam olanlar iyice düşünür.»[119]

İmam Serahsî'nin sözü burada sona ermiştir. Râmuz'ul-Ahâdis'de de rivayet edilen müteşâbih ibareli hadisler bulunmaktadır. Bu hadislerden bazıları şunlardır·

إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ مِنْ قَبْضَةٍ قَبَضَهَا مِنْ جَمِيعِ
الْأَرْضِ وَعَجَنَتْ بِالْمِيَاهِ الْمُخْتَلِفَةِ وَسَوَّاهُ وَنَفَخَ
فِيهِ الرُّوحَ فَصَارَ حَيَوَانًا حَسَّاسًا بَعْدَ أَنْ
كَانَ جَمَادًا الحديث

«Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâm'ı, yeryüzünün her tafafından aldığı bir tutam topraktan yarattı. Toprağı muhtelif sularla yoğurdu, tesviye etti, ruh üfledi ve böylece cansız bir varlık iken hassas bir hayat sahibi varlık haline getirdi.»[120]

119) Âl-i İmran sûresi, 3/7.
120) Buharî, Enbiya, bab: 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 251;

Müslim'de rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

«Âdemoğullarının kalbleri Cebbar olan Allah'ın iki parmağı arasında tek bir kalb gibidir. Allah onu dilediği tarafa çevirir.»[121]

«Kıyamet gününde Cehennem, daha var mıdır? diyecek. Öyle ki Rab Teâlâ ayağını Cehennem üzerine koyacak ve ateşler büzülecek. Sonra Cehennem: Aslâ, aslâ, diyecek..»[122]

«Allah Teâlâ, gündüzün günah işleyenlerin tevbe etmeleri için, gece vakti elini açar; gece günah işleyenlerin tevbe etmesi için de gündüzün elini açar. Tâ güneş batısından doğuncaya kadar...»[123]

«Hacer'ul-Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir. Onun vasıtasıyla Allah Teâlâ, kulları ile tokalaşır.»[124]

Ebû Hureyre'den merfu olarak rivayet edilen bir hadis-i şerif'te de:

«Kim Hacer'ul-Esved'e yaklaşırsa, Allah'ın eline yaklaşmış gibidir.»[125]

İmam Âzam Ebû Hanîfe'den: «Allah Teâlâ gökten iner» şeklinde rivayet edilen hadîs-i şerîf'ten sorulunca, **«keyfiyetsiz olarak iner»** cevabını verdi.

Başka bir hadis-i şerîf'te de Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ أَوْ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمٰنِ

«Şüphesiz Cenabı Allah Âdem aleyhisselâm'ı kendi sureti üzerine yaratmıştır, yahut Rahmanın sûretinde yaratmıştır.»[125a]*

Bu ve buna benzer hadis-i şeriflerin zahirî manası üzerinde bırakılması gerekir. Bunların durumu, tevili, söyleyene bırakılır. Allah Teâlâ ise âzalardan ve yaratılmışların sıfatlarına benzemekten beridir.

İmam Âzam Ebû Hanîfe, **«El-Vasıyye»** adlı kitabında şöyle diyor: «Biz ikrar ederiz ki Allah Teâlâ ihtiyaç olmaksızın Arş üzerinde durmaktadır. O'nun istikrarı Arş üzerindedir. Arş'ı ve Arş'tan başka her şeyi koruyan da Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ, başkasına muhtaç olsaydı yaratılmışlar gibi, bu âlemi yaratmaya ve idare etmeye kadir

---

121) A. b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 173;
122) Buharî, c. VIII, s. 225;
123) Müslim, c. IV, s. 2113, K. Tevbe.
124) en-Nihaye fi Carib'i ilhadis, c. V, s. 300.
125) İbn-i Mace, c. II, s: 936; H. No: 2557.
125a) Buhari, C. V. S. 125, İstizan, Bak. 1

olamazdı. Allah eğer oturmaya ve bir yerde kararlaşmaya muhtaç olsaydı, o takdirde Arş'ı yaratmadan evvel nerede idi? Öyle ise Allah Teâlâ, oturmaktan ve karar kılmaktan münezzehtir.»

İmam Mâlik hazretleri Arş üzerinde istiva'dan sorulunca ne güzel söylemiştir. «Allah'ın Arş üzerinde istivası malûmdur, keyfiyet meçhuldür. Bundan sormak bidattir. Bu âyete inanmak ise vaciptir.»

Bu inanç selefin yoludur. Ve en doğru bir yoldur. Allah Teâlâ ise daha iyi bilir. Bazı halef âlimlerinin yukarıda geçen âyet ve hadîsleri tevil şekilleri geçmiştir. Bu âyetleri tevil etmenin daha sağlam bir yol olduğu söylenmiştir. Fakat Şâfiîlerden biri İmam'ul-Haremeyn'in önce bu âyetleri tevil ettiği, ancak ömrünün sonuna doğru bundan vazgeçtiği, bu âyetleri tevil etmeyi yasakladığı ve Selef'in müteşabih âyetlerin tevilini yasakladıkları hususundaki icmaını naklettiği rivayet edilmiştir. İmam'ul-Haremeyn «Risâle-i Nizâmiye» adlı kitabında da bu görüşünü açıklamaktadır. Bu görüş Mâtürîdî Mezhebine mensup olan âlimlerimizin inancına da uygundur.

İbn-i Dakîk el-İd bu konuda orta bir yol tâkib ederek şöyle diyor. «Eğer tevil edilen mana, Arapların konuşmalarından anlaşılan manaya yakın ise tevil kabul edilir. Eğer bu manaya uzak ise kabul edilmez.»

İbn-i Humam, halkın anlamasında güçlük bulunduğu için tevile ihtiyaç bulunması ile, makam iktizası tevîle hacet kalmaması arasında orta bir yol tâkîb etmiştir.

«El-Akîdet'üt-Tahaviyye» adlı kitabın şârihi de şöyle diyor: «Allah'ın rızası iyilik yapmayı murad etmek, gazabı da intikam almayı dilemektir, denilemez. Çünkü bu sözde Allah'ın sıfatlarını inkâr etmek vardır. Ehl-i Sünnet âlimleri ise dilemese de Allah'ın, sevdiği ve razı olduğu işleri emrettiği; olmasını dilese de sevmediği işleri yasakladığı ve faillerine gadap ettiği hususunda ittifak halindedirler. Şu halde Cenabı Allah kulun iradesine bağlı olarak yapılmasına iradesinin tâalluk etmediği işleri sever ve razı olur; kulun iradesini sarf etmesi sonucu murad ettiği kötü şeylerden de hoşlanmaz ve gadap eder.

Gadabı, intikam almayı dilemek, rızası da nimet verme ve ikram etmeyi istemek tarzında tevil eden kişiye : Niçin bu kelâmı tevil ettin? diye sorarız. Ya, gazab kalbin galeyana gelmesi, rıza, meyil ve şehvettir diyecek. Bunlar ise Cenabı Allah'a yakışmaz. O zaman kendisine: irade ve meşiet sıfatları da böyledir. Bize göre bu sıfatlar, hayat sahibi bir varlığın bir şeye meyletmesi, yahut münasip olana meyletmesidir. Bizlerden bir canlı kendisine menfaat getiren, ve zararı defeden şeye meyyaldır ve dilediğini yapmaya muhtaçtır. Bir şeyin var olması ile üstünlük kazanır, yokluğu ile de noksanlık kazanır. Lâfzın

bir mânaya çekilmesi ile bir mânadan uzaklaştırılması birdir. Eğer bu caiz olursa o da caiz olur.

Eğer: Her ne kadar bunlardan herbiri gerçek ise de; Allah Teâlâ'nın vasıflandırdığı irade, kulun vasıflandığı iradeye muhaliftir, denilirse şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın vasıflandığı gadap ve rıza, her ne kadar bunlardan herbiri hakikat ise de, kulun sıfatı olan gadâp ve rızaya muhaliftir. İrade hakkında söylediği söz gerçek olursa, bu sıfatlar hakkında tevîl tayin edilmemiştir, belki onu terk etmek gerekir. Zira böyle düşününce sen tenakuzdan kurtulursun ve Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının manalarını gereksiz olarak iptal etmekten de selâmet bulursun. Zira Kur'an'ı gereksiz olarak zahirî ve hakikî manasından döndürmek, tevil etmek haramdır. Bu söz, Allah'ın sıfatlarından herhangi birini inkâr eden kimse için de söylenir. Çünkü bu sıfatın müsemması mahlûkat için caiz değildir. Zira bu tevili yapan bildiğinin hilâfına bir şeyi Allah için ispat etmesi gerekiyor. Hatta vücud sıfatında bile.. Zira kulun varlığı kendine yaraşan şekildedir, Allah'ın varlığı da kendine lâyık olan tarzdadır. Allah'ın varlığı üzerine yokluk gelmesi mümkün değildir. Kulun varlığı üzerine ise yokluk gelebilir. Hay, Kayyûm, Alîm, Kadîr gibi Allah Teâlâ'nın zatının ve kullarının adları yahut kullarından bazı sıfatları ile isimlendiği sıfatlar için biz Allah Teâlâ hakkında kalblerimizle bu isimlerin manalarını düşünür ve Allah, haktır, sabittir, vardır, deriz. Yine bu isimlerin manalarını yaratıklar hakkında düşünür ve bu iki mana arasında müşterek nokta buluruz. Fakat bu mana dışarda müşterek olarak bulunmaz. Zira müşterek külli mana ancak zihinlerde bulunur, dışarda varlık âleminde ancak muayyen ve özel olarak bulunur, dolayısıyla her iki varlık kendine yakışan tarzda var olur:

ALLAH HER ŞEYİ YOKTAN VAR ETMİŞTİR :

(Allah Teâlâ, eşyayı, hiçbir şey olmaksızın maddesiz olarak yaratmıştır)

Allah Teâlâ zat, durum, hareket, sükûn, ışık, karanlık, şer, hayır, yüksek, alçak ne varsa hepsini, yaratmadan evvel, var olan bir madde olmaksızın yaratmıştır. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُولِٓى اَجْنِحَةٍ مَّثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبٰعَ

«Gökleri ve yeri yaratıp melekleri ikeşer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun.»[126]

Bu âyette ifade buyurulduğuna göre, başlangıcında herhangi bir madde bulunmaksızın Allah gökleri ve yeri yaratmıştır. Bazı şeylerin bazı maddelerden yaratılmış olması, ilk önce eşyanın maddesiz yaratılmış olmasına aykırı değildir. Çünkü bu maddelerin esası da oluş ve yokoluş âleminde hiçbir şey olmadan yaratılmıştır. Ondan önce başka bir maddenin var olduğu düşünülemez. O, yaratıcının yaratması ile vücud bulmuştur. Zira Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَىْءٍ وَّهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ وَّكِيلٌ

«Allah her şeyi yaratandır, o her şeye vekildir.»[127]

Allah Teâlâ var iken onunla beraber var olan hiçbir şey yoktu. Allah'ı tanıyanlar nazarında o şimdi olduğu gibi idi. Allah Teâlâ,

126) Fâtır sûresi, 35/1.
127) Zümer sûresi, 39/62.

kendi için bir ortak bulunmasından, yaratmada, işte ve maddede, hatta bir zerrenin icadında, yahut ona hareket ve sukûn ile imdad etmek hususunda bir ortak bulunmasından münezzehtir.

ALLAH EZELDE HER ŞEYİ BİLENDİR:

(Eşya var olmadan evvel Allah Teâlâ, ezelde eşyayı biliyordu.)

Bu metin, **«Allah her şeyi bilicidir.»**[128] mealindeki âyetin manasıdır. Kadimliği sabit olanın yok olması mümkün değildir.

HER ŞEYİ TAKDİR EDEN YÜCE ALLAHTIR:

(Eşyayı takdir eden ve takdirine göre hüküm veren Cenâbı Allah'tır.)

Cenabı Allah her şeyi iradesine uygun olarak takdir eder; yaratırken de hikmetine uygun olarak hüküm verir. Bu sözde Allah Teâlâ'nın şu âyetinin manasına işaret vardır. Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

«Bilmez mi o yaratan.. O lâtîfdir, her şeyden haberdardır.»[129]

Yâni eşyayı yaratan, onu yaratmadan önce bilmez mi? Yaratanın bilgisi kadîmdir, fakat bilgisinin tâallük ettiği bazı varlıklar ise yaratılmıştır. Bu konuda Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي
الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَٰلِكَ
وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

«Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığında hiç bir şey rabbinden gizli kalmaz; ne bundan daha büyük ne de küçüğü.. Bunların hepsi ancak

---

128) Ahzâb sûresi, 33/40.
129) Mülk sûresi, 67/14.

Levh-i Mahfuz'da yazılıdır.»[130]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de söyle buyuruyor:

أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ الْقَلَمَ فَقَالَ لَهُ اُكْتُبْ فَقَالَ
الْقَلَمُ مَاذَا اَكْتُبُ يَا رَبِّ ؟ فَقَالَ اللهُ اُكْتُبْ
مَا هُوَ كَائِنٌ اِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ

«Allâh'ın ilk yarattığı varlık kalemdir. Allah Teâlâ, kaleme: Yaz, dedi. Kalem de: ne yazayım, dedi. Allah Teâlâ: Kıyamete kadar olacak işleri yaz, buyurdu.»[131]

Bu gerçek, Hak ehlinin «Eşyanın hakikatı sabittir» sözlerine delâlet etmektedir.

HAYIR VE ŞER ALLAH'IN TAKDİRİ İLE VAR OLUR:

İmam Âzam rahimehullah **«El-Vasıyye»** adlı kitabında diyor ki: «Sonra biz bütün hayırların ve kötülüklerin Allah tarafından takdir edildiğini ikrar ederiz. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْئًا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

«Allah'ın şanı, bir şeyin olmasını istediği zaman ona yalnız «ol» demektir; o olur.»[132]

وَاِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللهِ
وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ
قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ

---

130) Yûnus, 10/61;
131) Kaynağını bulamadım
132) Yâsin, 36/83...

«Bununla beraber onlara bir iyilik gelse bu Allahtandır, derler. Bir musibet geldiği zaman ise bu senin uğursuzluğundandır, derler. De ki: hepsi (iyilik ve kötülük) Allah'tandır.»[133]

«Her kim hayır ve şerrin Allah'tan başkası tarafından takdir edildiğine inanırsa Allah'ı inkâr etmiş bir kâfir olur ve Tevhidi bâtıl olur.» İmam Âzamın sözü burada son bulmuştur.

Fahrul-İslâm Pezdevî, «Usul» adlı kitabında yukarıdaki âyetten kasdedilen mananın, süratle yaratmak olduğunu söyleyenleri reddetmiştir. Âyetteki ifadeye göre Allah'ın muradını incelediğimiz zaman, bizim kanaatimize göre, bu âyetten bu kelimeyi yâni «Kün=Ol» kelimesini süratli yaratmak şeklinde gerçekten söyleyerek konuşmak kasdedildiğine hamledilmiştir. Mecazî bir mana kasdedilmemiştir. Belki bu ifade, Allah'ın sıfatında tatil ve teşbih (benzetme) olmaksızın hakikati üzerine gelmiştir. Şems'ül-Eimme es-Serahsî de «Usul» adlı kitabında bu meseleyi bu şekilde zikretmiştir. Bu sözün Tekvin kökünden yaratmak manasında mecaz olduğunu söyleyenlere cevap olmak üzere şöyle diyor: Kitaptan delilimiz şu âyet-i kerîmedir:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ

«Yine göğün ve yerin, O'nun emriyle durması, kudretine delâlet eden alâmetlerdendir.»[134]

Bu âyette kasdedilen, bize göre, bu kelimenin hakikatidir, yaratmak manasında mecaz değildir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve müfessirlerin çoğu ise bu inançtadır. Biz bu âyeti, Allah kelâmının yaratılmış olmadığına delil getiriyoruz. Zira Allah kelâmı bütün yaratılmışlardan öncedir. «Kün» emrinden sonra feyekûn'deki «fâ» tâkîbiye'dir. Manası, ol, emriyle emrettikten sonra Allah Teâlâ dilediği şeyi yaratır, demektir. Bu ol, emri Allah Teâlâ'nın kadim olan kelâm-ı nefsîsidir Kudsî ve kerîm olan sıfatıdır. Cenabı Hak, eşyayı, ondan evvel geçen bir yaratıktan yaratmış olmadığı tahakkuk etmiştir. Allah Teâlânın eşyayı, âletsiz, hazırlıksız, kaynaksız olarak yaratması, onu «ol» emri ile yaratmış olmasına aykırı değildir. Zira ol emri, Allah Teâlânın «**Allah her şeyin yaratıcısıdır**»[135] mealindeki âyette geçen şey mefhumuna dahil değildir. Allah Teâlâ'nın kelâmı, zatının ne aynıdır ne gayrıdır. Sonra eşyanın hakikatının gerçekleşmesinde, yerde ve gökte gördüğümüz bunca eşyanın hakikatının gerçekleşmesinde Sûfestâiyye tâifesine ve onlara uyan havâilere reddiye vardır. Onlar eşyanın

133) Nisâ, 4/78;
134) Rûm, 30/25.
135) Zümer, 39/62.

hakikatını inkâr ediyorlar ve eşyanın hakikatının rûya gibi vehim ve hayalden ibaret olduğuna inanıyorlar. Bunlara, sofilerin cahillerden hulûliye. İlhadiye ve Vücûdiye (Vahdet-i vücutcu) taifesi yakındır.

ALLAH HER ŞEYİ ÖNCEDEN YAZI İLE YARATIR:

(Dünyada ve âhirette Allah'ın dilemesi, kaderi, kazası, bilgisi, yazgısı ve Levh-i Mahfuz'da yazısı olmaksızın hiçbir şey var olmaz. Ancak, Allah'ın yazması, o şeyi vasf etme şeklinde olup hükmetmek suretiyle değildir.)

Yani Allah Teâlâ, her şey hakkında, böyle böyle olacak, diye yazmıştır; fakat, şöyle şöyle olmalıdır, diye yazmamıştır. Bunun daha geniş açıklaması şöyledir: Varlıklar, Allah yazdığı zaman var değildi. Levh-i Mahfuz'da Allah Teâlâ, var olacak eşyayı vasfetmek suretiyle kazasına uygun olarak, olacak, diye yazmıştır; bunu bir emir tarzında yazmamıştır. Yâni bu iş olacak, demiştir; olmalıdır, dememiştir. Çünkü Allah olacak bir iş için olsun, derse, o anda eşyanın var olması gerekir. Çünkü yaratılanın, yaratanın yaratma ile ilgili emirden sonraya kalmasını tasavvur mümkün değildir.

İmam Âzam «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: Allah Teâlâ kaleme yazmasını, emretmiş, yahut yaz demiştir, kalem de: neyi yazayım, demiştir. Allah Teâlâ da: Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz, demiştir. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ

«Bununla beraber işledikleri bütün işler defterlerdedir. Küçük ve büyük hepsi (Levh-i Mahfuzda) yazılıdır.»[136]

Yâni yukarıdaki hadis, Kur'an'dan iktibas edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in sözleri, Allah'ın kelâmını açıklama durumundadır. Sözün kısası, Kader: ezelde takdir edilen hayır, şer, tatlı, acı ne varsa kuldan sudûr etmesi; Allah Teâlâ'nın iradesi ve yaratması ile olmaktadır. Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz.

---

136) El-Kamer, 54/52-53

KAZA İLE KADER ALLAH'IN SIFATLARIDIR:

(Kaza, kader ve meşiet sıfatları keyfiyetsiz olarak Allah Teâlâ'nın ezeldeki sıfatlarıdır.)

Kazadan kasdedilen icmali hükümdür. Kaderden kasdedilen de tafsilî hükümdür. Mûtezile'nin: «Eğer küfür Allah'ın kazası ile olsaydı, Allah'ın ona razı olması gerekirdi; zira kazaya razı olmak lâzımdır. Lâzım ise batıldır. Çünkü küfre razı olmak küfürdür. Öyle ise, küfrün, Allah'ın kazası ile meydana gelmediği sabit olmuştur. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'in de meylettiği gibi kulların bütün işleri Allah'ın kazası ile değildir» sözleri şu şekilde reddedilmiştir: Küfür makzîdir, yani hükmedilen olaydır, kaza değildir. Hükmedilene değil, hükme, yani kazaya razı olmak gerekir. Bunun izahı şöyledir: Küfrün bir Allah Teâlâ'ya nisbet ciheti vardır. O da Allah'ın küfrü hikmeti gereği olarak yaratmasıdır. Allah'ın dilemesinde bu nokta üzerine bir itirazımız yoktur. Çünkü Allah Mâlikül-Mülktür. Dilediği gibi hareket etmekte serbesttir. Hiçbir şeyden faydalanmadığı gibi, hiçbir şeyden zarar da görmez. Küfrün bir mükellefe nisbet edilme ciheti vardır ki o da küfrün kendi kazancı, ihtiyar ve iradesiyle kulda bir sıfat olarak vuku'bulmasıdır. İşte itiraz buraya yapılmaktadır. Zira kul, kendi ihtiyarı ile küfrü kazanmakla Mevlâsını kızdırmış ve âhirette devamlı bir azaba mustahak olmuştur. Kendi küfrüne razı olanın küfründe ittifak vardır. Başkasının küfrüne razı olanın küfründe ise ihtilâf vardır. En sağlam olan görüş, eğer küfrü sevmiyorsa başkasının küfrüne razı olmakla bir kimse kâfir olmaz. Lâkin, Allah'ın ondan imanı selbetmesini temenni eder ki, yaptığı zulüm ve eziyetlerden dolayı maruz kalacağı azap dolayısıyla ondan intikam alsın.. Tatarhaniye adlı kitapta da aynen böyle yazılmıştır. Mûsa aleyhisselâm'dan hikâye olarak Cenab-ı Hakk'ın şu sözü de bunu takviye etmektedir:

رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ
فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ

«Mûsa şöyle dua etti: Ey rabbimiz! Sen Fir'avn'a ve etrafındakilere dünya hayatında giyecek bir süs eşyası ve mallar verdin. Ey rabbimiz! Mallarını mahvet, ve kalblerini şiddetle sık ki, o acıklı azabı

görmedikçe iman etmesinler.»[137]

Meşiet sıfatı, kaza ve kadere tâalluk eden Allah'ın sıfatıdır. Bu üçü Allah Teâlâ'nın Kitâb ve Sünnetle sabit olan ezeli sıfatlarıdır. Ancak diğer sıfatları gibi bunlar keyfiyeti meçhul olan müteşabih sıfatlardandır. Öyle ki bunların hakikatı yaratıklar için gizlidir. Her mü'minin bunlara inanması ve bunları vasfetmekte aklın gereğinin bâtıl olduğuna inanması gerekir. Çünkü bu sıfatları vasfı ile bilmek yalnız başına aklın işi değildir. İlimde derinleşen gerçek âlimlerin hepsi bu konuda aynı hükmü kabul eder.

Şems'ül-Eimme es-Serahsî şöyle diyor: «Müminler bu konuda iki fırkaya ayrılır. Birincisi, bir nevi cehaletten dolayı Allah'ın sıfatlarının keyfiyetini ve vasfını araştırmaya müptelâdır. Bir kısmı da ilim ile bir nevi ikram edildiği için bu konuda bir araştırma yapmak hususunda duraklama halindedir. Bu yönden ibtilâya uğramak, çok kerre birinci yönden mütelâ olmaktan daha iyidir. Zira yalnız, maksadı talep etmekte tevekkuf ederek sadece inanmakla müptelâ olmak aklın bir şeyi gerektirmediğini ve bir şeyi defetmediğini açıklamaktır. Böylesine, hüküm Allah'a ait olduğu ve dilediğini yapıp dilediği gibi hükmeder olduğu bilinsin için aklın hiç bir mecâli olmadığı yerde gerçeğe inanmak gerekir.»

Hulâsa, ikinci vecih daha kuvvetlidir. Zira o, aklın hazzı, tab'ın lezzeti bulunmayan şüphesiz bir gayb emrine imandır. Belki Şerîat tarafından işitilen hakka yalnızca uymaktır. Evvelkisi böyle değildir. O aklına itimad eder, düşünce ve anlayışına dayanır. Bununla şu husus ortaya çıkıyor: Kulluğa ait konularda boyun eğmek daha faziletlidir, daha kâmildir. Çünkü bunda nefsin bir hazzı yoktur. Belki Hakkı elde etmede halisane bir şekilde emirlere uymak vardır. Bu sebepten Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ
رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

«Bir de sana ruhtan soruyorlar. De ki, ruh Rabbimin bildiği bir iştir Ve size ilimden az bir şey verilmiştir.»[138]

Bir Hadis'te, ruh hakkında yarı bilgiye de sahip değilim, buyuruluyor. Nitekim, anlamaktan âciz olduğunu anlamak da anlamaktır.

137) Yunus sûresi, 10/88.

138) el-İsrâ, 17/85.

denilmiştir. Hz. Ali bir gün Minberde iken kendisine bir soru sorulmuş, o da: bilmiyorum, cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali'ye: Bu nurlu makama çıkıp da nasıl bilmiyorum, diyorsun? denilince şöyle cevap verdi: Bu makama bildiğim nisbetinde çıktım. Bilmediğim nisbetinde çıkacak olsaydım, göklere çıkardım. İmam Ebû Yusuf için de böyle bir soru olayı vukubulmuştur, ve ayni cevabı vermiştir. İmam Ebû Yusuf'a: Şen devlet bütçesinden şu kadar maaş alıyorsunda bu durumu tahkik etmekten âciz kalıyorsun, denilince: «Evet, ben bütçeden bildiğim nisbetinde para alıyorum. Eğer bilmediğim nisbetinde para alacak olsaydım, tüm devlet bütçesi bana yetmezdi, cevabını verdi.

KULUN İŞİ KENDİ İRADESİ İLE MEYDANA GELİR:

İmam Âzam Ebû Hanife, yukarıdaki metinde, Allah Teâlâ'nın kadîm bir sıfatının var olduğunu gerçekleştirmek, bir yönde değil, başka bir yönde, bir vakitte değil başka bir vakitte tahsis eden Allah'ın kadîm bir sıfatının var olduğunu gerçekleştirmek ve Kerrâmiye tâifesi ile Mûtezileyi reddetmek için irade sıfatını tekrar zikretmiştir. Mûtezileden bazıları, irade sıfatının hâdis olduğunu söylüyor, fakat büyük bir çoğunluğu Allah'ın kötülükleri ve çirkinlikleri murad etmesini inkâr ediyorlar. Hatta şöyle diyorlar: Şüphesiz Allah Teâlâ kâfirin imanını, fasıkın tâatını murad eder, küfür ve mâsiyetini istemez ve dilemez. Çünkü çirkini murad etmek çirkindir, çirkini yaratmak da çirkindir. Mûtezile ve Kerrâmiye taifesinin bu görüşleri reddedilmiştir. Zira çirkin, çirkin olan işi yapmak ve onunla vasıflanmaktır. Onlara göre, mahlûkatın yaptığı işlerin çoğu Allah Teâlâ'nın iradesinin hilâfına vukubulmaktadır. Bu düşünce ise cidden çok kötüdür. Öyle ki bir köy halkının reisi bile bu düşünceye tahammül edemez. Buna göre, kulların ihtiyarî işleri vardır. Eğer yaptıkları işler ibadet ise ondan dolayı sevap kazanırlar. Eğer isyankârlık ise bundan dolayı da cezalandırılırlar. Durum, Cebriyye mezhebine mensup kişilerin inandıkları gibi kulun ne kazanma, ne de yaratma bakımından bir iş yapma yetkisi yoktur, sözü doğru değildir. Onlara göre, kulun hareketleri cansız varlıkların hareketleri gibidir. Kulun, kendi işinde ne kasıd, ne iradeye itibar etme makamında müessir kudreti ve ne de kazanma yönünden bir kudreti yoktur.

Kulun kendi fiilinde itibar edilecek bir müessir kudreti, kazanma kudreti, kasdı, irade ve ihtiyarı yoktur, diyorlar. Bu düşünce ise batıldır. Zira bizler, elini hareket ettiren ile, eli titreyenin hareketleri arasında büyük bir fark görüyoruz. Birincisi kendi ihtiyar ve iradesi ile oluyor, ikincisi ise mecburî oluyor. Yâni istemese de eli titri-

yor.

Eğer denilirse ki; Allah'ın ilim ve iradesi tâalluk ettikten sonra kulun işi üzerinde cebir ve baskı lâzım gelir. Çünkü Allah'ın ilim ve iradesi ya işin varlığına tâalluk ederler, bu şekilde o işin varlığı vacip olur; yahut ilim ve irade o işin yokluğuna tâallük ederler, o zaman da o işin olması mümkün olmaz. Çünkü Allah'ın ilminin cehalete inkılâp etmesi ve Allah'ın muradının iradesinden geri kalması lâzım gelir. O takdirde bu vücub ve imkânsızlık ile birlikte ihtiyar kalmaz.

Bu soruya karşılık verilecek cevabımız şöyledir: Allah Teâlâ, kulun o işi kendi ihtiyarı ile yapıp yapmayacağını bilir, ona göre murad eder, o zaman bir müşkül bahiskonusu olmaz. Daha da inceler sek şu cevabı da ilâve edebiliriz: Kulun, kudret ve iradesini iş için sarfetmesi kesib - yani kazanmadır. Allah Teâlâ'nın o işi icad etmesi ise yaratmadır. Allah Teâlâ yaratıcı, kul ise kazanıcıdır. Allah Teâlâ. kâfirin imanını, fasıkın tâatını diledi; kâfir ise küfrü, fasık da fıskı istedi. Kâfir ile fasıkın dilemeleri Allah'ın iradesine galib geldiğine inanan kimseden daha sapığı var mıdır? Buna göre, Allah Teâlâ'nın aşağıda zikredilen âyetleri ile sahih hadislerin durumu buna göre müşkül hale gelir, denilebilir. Bu âyetler şunlardır:

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا
وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ

«Allah'a ortak koşanlar şöyle diyecekler: Eğer Allah dileseydi ne biz müşrik olurduk, ne de babalarımız, ne de bir şeyi haram yapabilirdik Bunlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı.»[139]

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا
مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا
مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ

«Bir de Allah'a ortak koşanlar, şöyle derler: Eğer Allah dileseydi

139) Enam, 6/148.

ne biz ne de atalarımız, kendisinden başka hiçbir varlığa tapmazdık, onun emri dışında hiçbir şeyi haram yapmazdık. Kendilerinden evvelkiler de böyle yaptılar. Buna karşı peygamberlerin vazifesi ancak açık bir tebliğdir.»[140]

لَوْ شَاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ
مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ

«Bir de şöyle dediler: Rahman dileseydi, biz o meleklere tapmazdık. Onların bu hususta hiçbir bilgisi yoktur. Onlar ancak yalan söylüyorlar.»[141]

قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ
وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ

«İblis şöyle dedi: Rabbim! Beni azdırmana yemin ederim ki, muhakkak ben yeryüzünde kullara kötülükleri süsleyeceğim ve elbette onların hepsini azdıracağım.»[142]

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ أَجْمَعِينَ

«Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi. O halde mümin olsunlar diye, insanları sen mi zorlayacaksın?»[143]

---

140) Nahl, 16/35.
141) Zuhruf, 43/20.
142) Hicr, 15/39.
143) Yunus, 10/99

وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

«Eğer Allah dileseydi, peygamberlerden sonra gelen müminler, kendilerini hidayete ulaştırıcı apaçık mûcizeler geldikten sonra birbirini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar.»[144]

Üzerinde Selef ve Halef âlimlerinin ittifak ettiği sahih Hadis de şudur: **«Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz.»**

Bir şair bu konuda ne güzel söylemiştir:

فما شئت كان وإن لم أشأ ❁ وما شئت إن لم تشأ لم يكن

«Ben istemesem de, senin dilediğin olur,
Sen dilemesen, benim dilediğim olmaz.»

144) Bakara, 2/253.

KADER HAKKINDAKİ MÜNAKAŞALAR :

Yukarıdaki âyetlerle adı geçen Hadîs-i Serîf ileri sürülerek yapılan itiraza şöyle cevap verilir : Kerramiye ve Mûtezile'nin, Allah'ın dilemesinin, kulun işini emrettiğine delil olduğuna inanmaları Allah'ın şerîatı ile, peygamberlerine gönderdiği emirlerinin, kaza ve kaderi ile kitaplarını gönderdiği peygamberlerinin birbirine karşı çıkması gerekirdi. Bu ise onları bu düşünceden yasaklamaktadır. Onlar Meşiet-i âmme sıfatını emr-i dâfia olarak yaptılar. Meîşeti tevhid yönü ile zikretmediler. Onu, Allah'ın emrine muhalif, şerîatına karşı olarak zikrettiler. Onlar zındıklar ve cahil inkârcılarda olduğu gibi yaptılar. Zındıklar ve inkârcılar bir emir ile emredilip bir işten yasaklanınca kaderi delil olarak ileri sürüyorlar. Bir hırsız Hz. Ömer'e kaderi ileri sürerek mazeret beyan ettiği zaman Hz. Ömer kendisine : Ben de senin elini Allah'ın kaderi ile kesiyorum, cevabını verdi. Şu âyet de buna delâlet etmektedir :

كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَا
قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ
تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ

«Bunlardan öncekiler böylece tekzib etmişlerdi. Sonunda azabımızı taddılar. Onlara de ki: Sizde kitap ve hüccetten bir şey varsa onu bize çıkarın, getirin. Siz, yalnız kendi zannınıza uyarak yalan söylüyorsunuz.»[145]

Hülâsa, Mûtezile'nin sözü, kendisi ile batıl kasd edilen hak bir sözdür. İblis'in «Yâ rabbi! Beni rahmetinden uzaklaştırman sebebiy-

145) En'âm, 6/148;

le» sözü, kaderi delil getirdiği için zemmedilmiştir. Böylece kaderi itiraf etmiş ve ispat etmiştir. Bu sebeple İblis, Mûtezilî'lerden daha çok Allah'ı tanımıştır, denilmiştir. İblis'in sözü, Cenabı Allah'ın şu sözüne mutabık düştüğü için kaderi kabul etmiş olduğu söylenmiştir: Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

«Biz, her gönderdiğimiz peygamberi, ancak içinde bulunduğu kavminin dili ile gönderdik ki, onlara apaçık anlatsın. Artık, Allah dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğine de hidayet verir. O, her şeye galibtir, hükmünde hikmet sahibidir.»[146]

مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ
فَأُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

«Allah kimi hidayete ulaştırırsa, o, hak yola ulaşandır ve kimi de adaleti ile saptırırsa, işte bunlar ziyana uğrayanlardır.»[147]

Âdem aleyhisselâm'ın, Mûsa aleyhisselâm'a: «Beni yaratmadan kırk sene önce yapacağımı yazdığı bir işten dolayı beni kötülüyor musun?» sözü, isyanda bulunan kişinin tevbe ettikten sonra itiraz hakkı olmadığına mebnidir. Âsi, Allah Teâlâ'nın tâatına döndükten sonra Allah'ın kaza ve kaderine sarılmalıdır. Belki, isyanının yaratılışından önce mukadder bulunduğuna, tevbe etmeden evvel o işe başlayınca, hükmünde ve kazasında Allah'ın kaza ve kaderine sarılması gerekir. Zira böyle olmazsa, o zaman Allah'a karşı gelmiş gibi olur. Çünkü Cenabı Allah kendisine isyan edilmesini yasaklamış, emrine uyulmasını emretmiştir. Allah'ın kazasını kimse geri döndüremez. Allah'ın hükmünü tâkib eden yoktur, işine galib olan da yoktur.

Vehb b. Münebbih'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kadere baktım, hayretler içinde kaldım. Sonra tekrar baktım, yine hayret-

---

146) İbrahim, 14/4.
147) el--Â'raf, 7/178.

ler içinde kaldım ve kaderi en iyi bilenlerin, ondan en çok sakınanlar olduğunu buldum. İnsanlar içinde kaderi en çok bilmeyenler, o hususta en çok konuşanlardır. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi veselem'in: «Kader bahsi açıldığı zaman dilinizi tutun» mealindeki hadîsi de bu sözümüzü takviye eder. Yani kaderin hakikatini beyandan dilinizi tutun, kadere ve kaderin hakikatına imandan değil... Cenabı Hakk'ın:

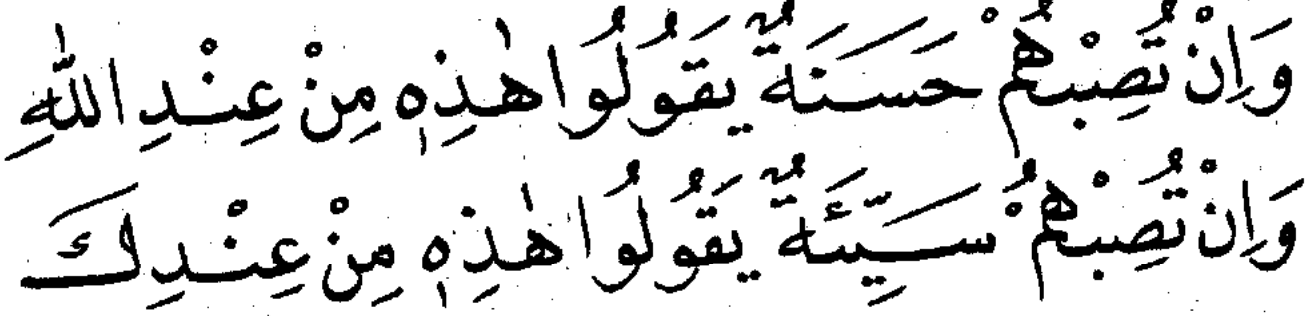

«Her nerede olursanız ölüm size erişir. Velev ki tahkîm edilmiş yüksek kalelerde olun. Bununla beraber onlara bir iyilik gelse, bu Allah'tandır, derler. Bir mûsibet de gelince: bu, senin uğursuzluğundandır, derler. De ki, hepsi Allah'tandır.»[148]

âyetinde doğrusu, haseneden kasd edilen nimet, seyyieden kasd edilen de belâdır. Burada lehimizde ve aleyhimizde bir delil yoktur. Bir kavle göre hasene, Allah'a itaattır, seyyie ise Allah'a isyandır. Bununla beraber kaderiye mezhebine mensup olanlar şu âyeti delil olarak ileri süremezler:

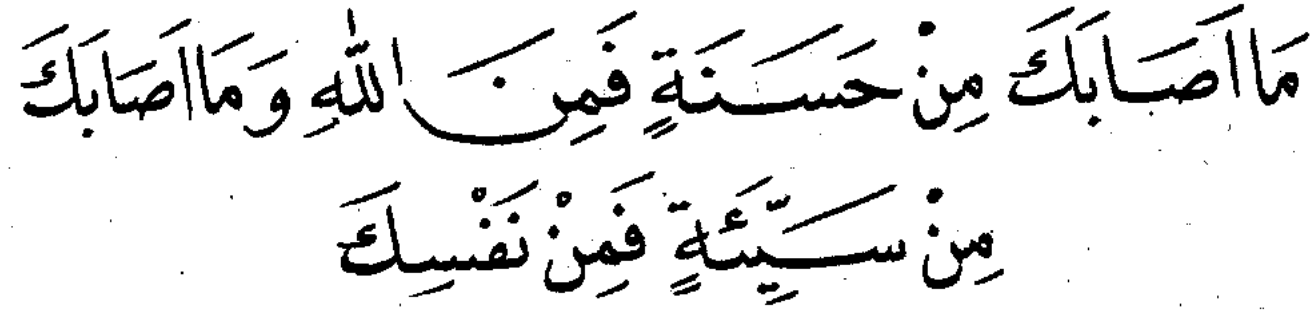

«Sana gelen her iyilik Allah'tandır ve sana gelen her kötülük de kendi nefsindendir.»[149]

Çünkü kaderiyeye göre, ister iyilik olsun, ister kötülük olsun, kulun bütün işleri Allah'tandır. Kur'an ise iyilik ile kötülüğü birbirinden ayırd ettiği halde onlar bir ayırım yapmadan kulun bütün işlerini Allah Teâlâ'ya nisbet etmektedirler. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

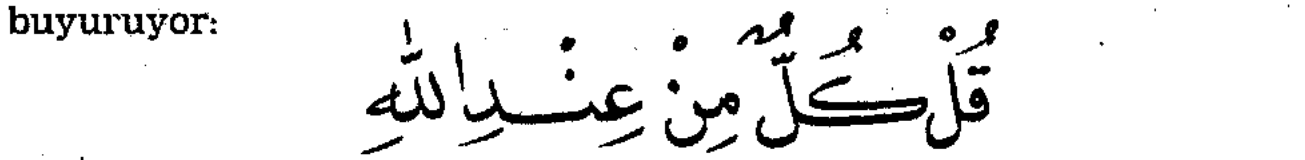

148) en-Nisâ, 4/78.
149) en-Nisâ, 4/79;

«De ki, hepsi Allah'tandır.»[150] Allah Teâlâ bu âyette kötülüklerin Allah'tan olduğunu açıkladığı gibi, iyiliklerin de Allah'tan olduğunu beyan buyurmuştur. Onlar ise bununla ameller hususunda hükmetmemektedirler. Ancak cezalar hakkında böyle düşünmektedirler. Fakat birinci mâna üzerine Cenab-ı Hak nimet olan hasenat ile, musibet ve belâlardan ibaret bulunan kötülükleri birbirinden ayırd etmiştir. Ve birinin Allah'tan, diğerinin de insanın kendinden olduğunu beyan buyurmuştur. Zira iyilik Allah'a nisbet edilir, çünkü Allah Teâlâ her yönden buna lâyıktır. Kötülükleri ise Allah Teâlâ, bir hikmet icabı yaratır. Bu kötülükler de hikmeti itibariyle kullarına bir ihsanıdır. Zira Allah Teâlâ, asla kötülük yapmaz. Belki O'nun bütün işleri güzeldir ve hayırdır. Bu konuda rivayet edilen bir hadîs-i şerîfte şöyle buyuruluyor: «Hayrın hepsi senin elindedir. Şer ise sana ait değildir. Yâni sen, halis bir kötülük yaratamazsın, belki bütün yarattıklarında bir hikmet vardır, bu hikmet itibarıyla yarattığın işler de hayır olur. Lâkin bu işler bazı insanlar için kötülük olur ki buna cüz'î izafî kötülük denilir. Yahut külli ve mutlak şer olur ki Cenabı Allah bundan münezzehtir.

Bu sebepten Allah Teâlâ'ya şer tek olarak asla nisbet edilemez Belki şer ve yaratıkların umumuna dahil olur. «Allah her şeyin yaratıcısıdır» mealindeki âyet-i kerîme ile. «De ki hepsi Allah'tandır» mealindeki âyetlerde olduğu gibi... Yahut da «Yarattıklarının şerrinden falakın rabbine sığınırım»[151] mealindeki âyette olduğu gibi şer sebebe nisbet edilir. Yahut:

وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ
أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا

«Doğrusu biz bilmeyiz; o yeryüzündeki kimselerle bir kötülük mü murad edilmiştir, yoksa rableri onlar için bir iyilik yapmak mı dilemiştir?»[152]

وَمَا أَصَابَكَ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ

---

150) Nisâ sûresi, 14/78.
151) Felak sûresi, 113/2
152) Cin sûresi, 72/10.

âyetinde olduğu gibi faili hazf edilir.

أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ

«Başınıza gelen her musîbet, kendi ellerinizin kazandığı yüzündendir. Allah ise günahların birçoğunu bağışlıyor.»[153]

Bu, dayanılan ilk mânaya göredir. İkinci mânaya göre ise, tâat Allah Teâlâ'ya nisbet edilir. Zira Allah'a itaat, halis bir hayırdır. Terbiye icabı, kötülük Allah Teâlâ'ya nisbet edilmez. Çünkü kötülük, şer suretindedir. Yaratma yönündense hep Allah Teâlâ'dandır. Tâatı yaratmak fazilettir, kötülüğü yaratmak adalettir.» Allah Teâlâ, yaptığı işten dolayı sorguya çekilemez. Kullar ise yaptıklarından dolayı sorumludurlar.»

Sonra Allah Teâlâ'nın «Sana isabet eden kötülük nefsindendir.» meâlindeki âyetinde birçok hikmetler vardır. Zira kul, kendi nefsinin kazandığı kötülükten dolayı tatmin olmaz ve yaptığı kötülükten ötürü kalbi rahat olmaz. Çünkü orada şer vardır. Şer ancak nefisten gelir Kul, insanların sözleri ile meşgul olmadığı gibi, kendine kötülük yaptıkları zaman insanları kötülemekle meşgul olmaz. Zira bu, kendisine isabet eden kötülüklerdendir. Kötülük ise kendine ancak günahı sebebiyle isabet etmiştir. Kul, bu sebeple Allah'a dönerek nefsinin şerrinden ve amelinin kötülüğünden ona sığınır. Ve Allah'tan kendisine itaat hususunda yardım ister, böylece kendisi için bütünü ile hayır meydana gelir, her türlü kötülük def olur. Bu sebepten duaların en faydalısı, Allah'tan hidayeti istemektir. Zira hidayet, kötülüğü terk edip Allah'a itaat etmek hususunda Allah'tan yardım istemektir.

Hülâsa, Allah'ın meşiet ve iradesinin tâalluk ettiği şeye kudreti de tâalluk eder. İradesi tâalluk etmezse, kudreti de tâalluk etmez. Allah Teâlâ, muhal olan şeyleri yapmaya kadirdir, denilemez. Zira muhalin vaki olması mümkün değildir. Allah Teâlâ, muhale kadir değildir de denilemez.

ALLAH TEÂLÂ HER ŞEYİ OLDUĞU GİBİ BİLİR :

(Allah Teâlâ, yok olan şeyi yokluk halinde yok olarak bilir. Ve o şeyi var ettiği zaman nasıl olacağını da bilir. Var olan şeyi, varlık halinde mevcut olarak bilir. Yine Allah Teâlâ, var olan şeyin nasıl yok olacağını bilir. Allah Teâlâ, ayakta olanı ayakta bilir, oturduğu

153) Şûra, 42/30.

zaman oturma halinde bilir. Allah'ın bilgisinde bir değişiklik olmaz, Allah için sonradan bir bilgi de hasıl olmaz, ancak sonradan kulların durumlarında değişiklik meydana gelir.)

KÜFÜR DE İMAN DA KULUN KENDİ KAZANCIDIR

(Allah Teâlâ, yaratıkları, küfür ve imandan boş olarak yarattı, sonra onları emir ve yasakları ile muhatap kıldı. Kâfir olan kendi işiyle ve inkârıyla kâfir oldu, Allah, yardımını ondan esirgeyerek kâfir oldu. İman eden de kendi fiili, ikrar ve tasdiki ile iman eder. Allah ona yardım edip imanda muvaffak kılar.)

Cenabı Hak insanları, kendisine itaat etmeğe de isyan etmeye de kâbiliyetli kılmıştır. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ

«Sizi yaratan Allah'tır. Sizden kâfir olan da vardır, mümin olan da.»[154]

Allah'ı inkâr eden kendi inadı ve iradesi ile inkâr eder. Allah da o küfrü yaratır. Allah Teâlâ, kâfirin küfrüne yardımcı olmaz, rıza da göstermez. Bu Allah'ın adaletinin gereğidir. Nitekim Cenabı Allah Kur'an'da şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَٰكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

«Şüphesiz Cenabı Allah insanlara zerre kadar zulm etmez, lâkin insanlar kendilerine zulm ederler.»[155]

Allah Teâlâ, fazileti icabı, kendine iman eden ve iyi amellerde bulunan kişilere yardımcı olur, onları başarıya ulaştırır. Bu konuda yüce Allah şöyle buyuruyor:

---

154) Tegâbün, 64/2
155) Yunus, 10/44.

إِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ
أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

«Şüphesiz Allah Teâlâ, insanlar üzerine fazilet sahibidir, lâkin insanların çoğu buna şükretmezler.»[156]

Allah Teâlâ'nın insanlara karşı fazlu keremi, Allah'ın bilgisinde kâfirin küfrüne, müminin imanına aykırı değildir. Bu görüş, aşağıdaki hadîs-i kudsi'ye dayanmaktadır:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَلَقْتُ
هٰؤُلَاءِ لِلْجَنَّةِ وَلَا أُبَالِي وَخَلَقْتُ هٰؤُلَاءِ
لِلنَّارِ وَلَا أُبَالِي

«Onları cennet için yarattım; aldırmam. Bunları da cehennem için yarattım ona da aldırmam.»[157]

Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyuruyor:

فَرَغَ رَبُّكُمْ مِنَ الْعِبَادِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ

«Sizin rabbiniz kulların yaratılmasını tamamladı. Bir fırka cennette, diğer bir fırka da cehennemdedir.»[158]

اِعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ

Bu hadîs-i şerif'ler, Hz. Peygamber'in:

«Çalışın, herkes ne için yaratılmışsa onu yapar.»[159]

sözünü takviye ediyor.

156) el-Bakara, 2/243.

157) Ebû Davud'da bu hadis-i şerif değişik sözlerle geçmektedir. Bak. c. II, s. 229, Sünne, bab. 17.

158) Tirmizi, c. IV, H. 2144, K. kader.

159) Buhari, c. 7, s. 210 kader, 1; Müslim, 4, s. 2041, H. No: 2648.

ÂDEM (A.S.)IN ZÜRRİYETİNİN YARATILMASI:

(Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâm'ın zürriyetini, küçük karınca şekli üzerinde, Âdem aleyhisselâm'ın neslinden yaratmış, onlara akıl vererek hitab etmiş, emir ve yasaklarda bulunmuştur. Kullar da, O'nun rableri olduğunu ikrar etmişlerdir. Kulların bu ikrarları iman olmuştur. Bu sebeple bütün kullar, bu iman fıtratı üzerine doğarlar.)

Fıtrat konusunda Cenabı Allah şöyle buyuruyor

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي
فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ

«O halde gerçek müslüman olarak kendini dine doğrult; Allah'ın dinine ki, insanları onun üzerinde yarattı.»[160]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor.

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ فَأَبَوَاهُ
يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ حَتَّى يُعْرِبَ عَنْهُ لِسَانُهُ

«Her doğan, İslâm yaratılışı üzerinde doğar. Sonra anası-babası onu Yahudileştirir, yahut hıristiyanlaştırırlar, yahut mecûsileştirirler. Nihayet bunu dili ile açıklar. Ya şükr edenlerden, yahut küfr edenlerden olur.»[161]

Bu hadîs-i şerif,

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

«Doğrusu biz insana, gerçek yolu gösterdik; ister şükr etsin, ister nankörlük etsin.»[162]

---

160) Rûm, 30/30.
161) Muslim (c. IV, s. 2043 H. No. 2657 K. Kader, 5.
162) İnsan, 76/3.

âyetini açıklamaktadır.

Hülâsa, Allah Teâlâ'nın, kullarından ezelde söz alması Kitapla sabittir. Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ
وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ

«Hatırla ki, Rabbin, Âdem oğullarının sulbünden zürriyetlerini çıkarıp da onları nefislerine karşı şahit tutarak: Ben sizin rabbiniz değil miyim? diye buyurduğu vakit, onlar da: Evet, sen bizim rabbimizsin, şahid olduk, dediler.»[163]

Sünnetten delil, Mişkât'ül-Mesâbîh ve diğer kitaplarda rivayet edilen, hadîs ve tefsir kitaplarında araştırılan, mahallinde de zikrettiğimize göre hadîs şerhlerinde rivayet edilen hadîs-i şeriftir. Mûtezile ise buna muhalefet ediyor. Onlar yukarıda geçen âyeti mecâzî mânada tevil ediyorlar.

Bir şârih demiştir ki, bu mesele ve buna tâalluk eden delillerden ortaya çıkmıştır ki, müşriklerin çocuklarının cehennemde olduğu görüşü reddedilmiştir. Nasıl terk edilmesin, Şerîat, kendisine İslâm dâveti ulaşmadığı halde Allah'ı tanımayan cahil fakat akıllı ve ergin kişiyi şu âyet-i kerîme ile mazur kabul ediyor:

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

«Biz, peygamber göndermedikçe (hiçbir kavme) azab etmedik.»[164]

Bu konudaki hadisler birbiri ile çelişmektedir. Mişkât şerhinde, doğruyu gördüğümüz kadar aralarını birleştirmeğe çalıştık. Fahr'ül -İslâm Pezdevî demiştir ki: Kendisine İslâm dâveti ulaşmayan cahil-i billah kimse hakkında yalnız akıl ile, mükellef tutulamaz diyoruz. Zira İslâm dâveti ulaşmayan kimse iman yahut küfrü tanıyamazsa ve imana aykırı isyana muvafık bir şeye inanmıyorsa özürlü kabul edilir. Fakat küfre inanıp onu tanıtabilirse, yahut küfre inanıp anlatamazsa mâzur sayılmaz, cehennem ehlinden olur.

---

163) A'raf, 7/172
164) el-İsrâ, 17/15

ALLAH'A VERİLEN EZELİ SÖZÜ BOZMAK :

(İmandan sonra her kim Allah'a olan sözünü bozarak küfrederse, fıtri olan imanını değiştirmiş olur. Kim imanını açıklarsa ve bu açıklamasını kalbi ile tasdik ederse, İslâm dini üzere sabit olur ve devam eder.)

Konevî, mîsak âyetinin tefsirinde iki kavil vardır diyor: Birincisi tefsircilerin sözüdür ki, müctehidlerin büyüklerinden bir toplulukla Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedirler. Bu birinci söz, şu rivayete dayanıyor: Hz. Ömer bu âyetten sorulunca, Resûlullah sallellahu aleyhi vesellem'in şöyle dediğini duydum: «Cenabı Allah Âdem aleyhisselâm'ı yarattıktan sonra sağ eli ile sırtını sıvazladı ve buradan bir zürriyet çıktı. Bu zürriyet için, Allah Teâlâ buyurdu ki: Bunlar cennet için yaratılmışlardır ve cennet ehlinin amelini yapacaklardır. Sonra sol eli ile yine sırtını sıvazladı, bundan da başka bir zürriyet çıktı. Onlar hakkında: Bunlar cehennem ehlidirler ve cehennem ehlinin amelini yapacaklar, buyurdu. Bir adam: «**Yâ Resûlâllah! Amel nerde kaldı?**» diye sual sorunca Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: «**Şüphesiz Allah Teâlâ, bir kulu cennet için yarattığı zaman, ölünceye kadar onu cennet ehlinin ameli ile meşgul eder, öyle ki cennet ehlinin amelinden herhangi bir amel üzerine ölür. Dolayısıyla bu amel sebebiyle onu cennete kor. Yine Cenabı Allah bir kulu cehennem için yarattığı zaman, onu cehennem ehlinin ameli üzere bulundurur, nihayet cehennem ehlinin amellerinden biri üzerinde ölür, dolayısıyla cehenneme girer.**»[165]

Cebriyye Mezhebi bu hadisin zahirine dayanarak şöyle diyor: Allah Teâlâ, müminleri mümin olarak, kâfirleri de kâfir olarak yaratmıştır. İblis de kâfir olarak kalacaktır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, İslâm'dan önce de mümin idiler. Bütün peygamberler vahiyden önce de peygamber idiler. Yusuf aleyhisselâm'ın kardeşleri de öyle Büyük günah işledikleri vakit peygamber idiler.

Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri demişlerdir ki: peygamberler, vahiy geldikten sonra peygamber olmuşlardır, İblis de sonradan kâfir olmuştur. Bu görüş İblis'in kendi ameli ile kâfir olacağına dair bilgisinin tâalluku itibarıyla Allah katında kâfir olmasına aykırı değildir. Eğer halis bir zorlama olacak olsaydı İblis'den daha önce taat, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den de kötülük çıkmaması gerekirdi. Bu görüş ile, Cebriyecilerin: Kâfirler küfür ve mâsıyyet üzerinde, müminler de iman ve tâat üzerinde bulunmaya mecburdurlar, sözleri batıl olmuştur. Belki şöyle diyebiliriz: Kul, serbesttir, itaat, ya-

165) Ebû Davud, c. II, s. 529, K. Sünne.

hut isyan etme yetkisine sahiptir, fakat bunlardan birini yapmaya zorlanmış değildir. Başarı Allah Teâlâ'dandır. Cenabı Hakkın şu âyeti de buna delâlet ediyor:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ

«Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlüne iman edin.»[166]

Eğer kullar, ezelde mümin olsalardı Allah Teâlâ, onlara iman etmelerini emretmezdi ve Cenabı Allah kullara ezelde:

أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ

«Ben sizin rabbiniz değil miyim?»[167] hitabını yapıp:

قَالُوا بَلَىٰ Onlar da «Evet» demezlerdi.

Saîd b. Cübeyr'in, İbn-i Abbas'tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu âyetin tefsirinde şöyle buyurdu:

أَخَذَ اللَّهُ الْمِيثَاقَ مِنْ ظَهْرِ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَخَذَ مِنْ ظَهْرِهِ كُلَّ ذُرِّيَّتِهِ فَنَشَرَهَا بَيْنَ يَدَيْهِ جَمِيعًا وَصَوَّرَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ عُقُولًا لَا يَعْلَمُونَ بِهَا وَأَلْسُنًا لَا يَنْطِقُونَ بِهَا ثُمَّ كَلَّمَهُمْ قُبُلًا وَقَالَ: أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا

166) en-Nisâ, 4/136
167) El-A'raf, 7/172

«Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâm'ın sırtından söz aldı. Sırtından zürriyetini çıkararak hepsini önünde yaydı ve onlara şekil verdi, akıl verdi ki, bu akılları sebebi ile her şeyi bilsinler, lisan verdi ki konuşsunlar... Sonra Allah Teâlâ, Âdem'in gözleri önünde onlarla konuşarak: ben sizin rabbiniz değil miyim? dedi. Onlar da evet, sen bizim rabbimizsin, şahidlik ederiz, dediler.»[168] Hz. Peygamber bu sözlerinden sonra âyet-i kerîmeyi «Mubtılûn»a kadar okudu.

Bu âyet-i kerîme hangi yönden delil olarak ileri sürülüyor? Halbuki bizler, bu misâktan söz etmiyoruz. Bu konudaki düşüncemiz, gayretimiz, sizinkinin aynıdır. Bunda ittifak halindeyiz.

Bu itiraza karşılık şöyle cevap verilir: Cenabı Allah bize bunu unutturdu. Zira dünya imtihan evidir. Bizim ilk önce gayba inanmamız lâzımdır. Bunu düşünürsek, o zaman imtihan mânası zail olur, peygamberlerin gönderilmesine ihtiyacımız olmazdı. Bir kerre unutulan her şey delil kabul edilmez ve mazeret olarak ileri sürülemez. Allah Teâlâ, bizim amellerimiz hakkında şöyle buyuruyor:

أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

«Allah onların (dünyada yaptıkları bütün amelleri aleyhlerine muhafaza edip) saymış onlarsa bunu unutmuşlardır.»[169]

İkincisi, akıl sahiplerinin görüşüdür. Bu görüş şudur: Allah Teâlâ, zürriyeti çıkardı. Zürriyet, babalarının sulbünden gelen çocuklardır. Bu çıkarma da şöyle olmuştur: Kullar yaratılmadan önce bir damla su idiler. Allah Teâlâ, bu damla suyu, erkeklerden, anaların rahimlerine çıkarmıştır, sonra bu damla suyu bir kan pıhtısı haline getirmiştir, sonra et parçası yapmıştır. Sonra da bir insan haline getirerek tam bir insan yapmıştır. Bundan sonra Allah Teâlâ, o insanları kendileri üzerinde Allah'ın terkib ettiği birlik mûcizelerine şahitlik yaptırmıştır. Delâleten şahid getirmek suretiyle kullar «Evet demiş gibi oldular. Bu ikinci söz, yukarıda birinci görüşü belirten müfessir ve hadis âlimlerinin beyan ettikleri görüşe muhalif değildir. Çünkü bu ikisini de birleştirmek mümkündür.

Mûtezile tâifesi ise, yukarıda geçen sözkonusu misak âyetinin birinci şekilde tefsir edilmesinin caiz olmadığı üzerinde mutabık kalmışlar ve ikinci görüşe meylederek bunu bir temsil kabilinden kabul etmişlerdir. Bu onların şu görüşüne dayanıyor: Aklın anlayamadığı

---

168) Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. I, s. 272.

169) Mâcadele, 58/6

her şey ile hüküm vermek caiz değildir. Zira onların temel inançları, aklı nakil üzerine tercihtir. Sonra âyet, Allah Teâlâ'nın ruhları cesetlerle beraber, yahut daha evvel yarattığına delâlet eder. Doğrusu da budur. Çünkü, Allah Teâlâ'nın ruhları cesedlerden beşyüzbin sene evvel yarattığı hakkında hadis-i şerif vardır. Hitap ve cevap ikisi de hem ruhlara, hem de cesedleredir. Nitekim öldükten sonra da insanlar hem ruhları, hem de cesedleri ile beraber diriltileceklerdir.

ALLAH KULLARI KÜFRE ZORLAMAZ:

(Allah Teâlâ, yarattıklarından hiçbirini küfür, yahut iman üzerine zorlamamıştır.)

Bunun mânası şudur: Allah Teâlâ, kulun kalbinde itaat ve kötülüğü cebir ve zorlama yolu ile yaratmaz. Belki bu iki şeyi kulun kalbinde kulun istek ve kazancına, çalışmasına göre yaratır. Zira bir kimseyi her hangi bir işi yapmaya zorlayan o işi yapandır. Ancak istemeyerek yapar. Zorlanan kişi, zorlayan yanında alçak düşmüş değildir. Meselâ bir mü'min gibi... Bir mü'min küfür kelimesini söylemeye zorlanırsa ve zorla bu kelimeyi yalnız dili ile söyleyip kalbi iman ile tatmin olursa; bir de bir münafık ki, dilinde iman vardır, fakat kalbi küfür ile doludur. İşte bu misallerde de görüleceği üzere kâfir küfründen dolayı mâzur değil, mü'min de imanında cebr edilmiş değildir. Belki iman müminler için sevilir. Küfür de kâfirler için istenen bir şeydir. Kâfirler de küfrü isterler. Bu söz şu âyetin mânasıdır:

كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

«Her fırka, kendi inancından dolayı hoşnuttur.»[170]

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Allah Teâlâ, fazlı ve ihsanı ile bizlere imanı sevdirdi ve bizim kalblerimizde iyilikleri süsledi, güzelleştirdi; küfür, fasıklık ve isyanı bizlere çirkin gösterdi. Bizi bu iman ve hidayet yoluna sevk ettiği için Allah Teâlâ'ya hamd olsun. Allah bize lütf etmeseydi hidayete ulaşamayacaktık. Allah Teâlâ, adaleti ile ehl-i küfrü hidayet etmeyi terk etmiştir. Ve onlara isyanı sevdirmiş, imanı çirkin göstermiştir. Allah'ı tekrar be tekrar noksan sıfatlardan beri kılarım. Allah Teâlâ, dilediğini doğru yola sevk eder, dilediğini de doğru yoldan sapıtır. Allah kimi, doğru yoldan saptırırsa, onu doğru yola sevk eden yoktur. Kimi doğru yola iletirse, onu da saptıran olmaz. Bu nokta kaza ve kaderin sırlarındandır, ezelin hükmü iledir. Allah yaptığından sorulmaz, kullar ise yaptıklarından so

---

170) Mü'minûn, 23/53.

rumludurlar.

(Allah Teâlâ, kulların hiç birini mümin, yahut kâfir olmaya zorlamadığı gibi, yaratırken mümin, yahut kâfir olmaya zorlayarak yaratmamıştır. Belki Allah kullarını şahıslar olarak yaratmıştır. İman ile küfür, kulun kendi işleridir. Allah Teâlâ, kâfir olanı küfür halinde iken kâfir olarak bilir. Küfrü irtikab ettikten sonra iman ederse, ilminde ve sıfatında bir değişiklik olmaksızın iman halinde mümin olarak bilir.)

Yâni Allah Teâlâ, küfre razı değildir, imana razıdır. Bunda bir değişiklik olmaz. Değişiklik ancak, zaman değişikliği dolayısıyla iman ve küfrün mütaallaklarında, yani kişilerde olur. Allah Teâlâ muhakkak kullarından bazılarının imanını, diğerlerinin de küfrünü, daha kendilerini yaratmadan evvel bilir. Ancak Allah Teâlâ, fazlı ve keremi icabı yalnız bilgisinin tâalluku ile hüküm vermez. Belki kulun, bu iş hususunda kendi irade ve ihtiyarını açıklaması ve böylece, o iş üzerine hesap terettüp ederek sevap ve azabın tâyin edilebilmesi için irade ve ihtiyarını açıklaması lâzımdır. Doğrusunu Allah bilir.

KUL İŞİNİN YARATICISI DEĞİLDİR:

(Kulların, hareket ve durma gibi bütün işleri hakikaten kendi kazançları mahsulü olan işlerdir. Allah Teâlâ ise o işlerin yaratıcısıdır.)

Kulların kendi işlerinin kendi kazançları eseri olması mecazî mânada olmadığı gibi, cebir ve galebe yolu ile de değildir. Belki arzu ve meyillerinin ihtilâfı sebebiyle işlerinde serbest bulunmaları gereği iledir. Kazandığı iyilik kulun kendi lehine, kazandığı kötülük de aleyhinedir. Mûtezile'nin inandığı gibi, kul, dövmek, sövmek ve benzeri ihtiyarî işlerinin yaratıcısı değildir. Cebriye Mezhebine mensup olanların inandıkları gibi, kulun tamamen çalışıp işi kazanma yetkisi bulunmadığı ve irade sahibi olmadığı yolundaki görüş de doğru değildir. Zira Cenab-ı Hakk'ın:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

«Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz.»[171]

kavl-i şerîf'i her iki taifenin görüşünü reddetmektedir. Hülâsa kulun kendi işini kendisinin kazanması ile kendisinin yaratması arasında fark vardır. O fark da şudur: Kesb, yani bir işi yapmak için çalışmak çalışanın istiklâl sahibi olduğu bir iş değildir. Yaratmak ise sırf

171) Fâtiha sûresi, 1/4.

yaratıcıya mahsus bir iştir. Herkes çalışıp bir işi başarabilir, fakat herkes yaratamaz. Bir görüşe göre de, bir âlet yardımı ile vâki olan işe kesib, bir âlet yardımı olmaksızın vuku bulana da yaratma denilir. Sonra, Allah Teâlâ'nın kudreti kulun irade ve kudretine yakın olmaksızın yarattığı şey Allah'a sıfat olur, Allah'ın işi olmaz? Eli titreyen adamın hareketi gibi... Kendi kudreti, irade ve ihtiyarı ile yaratma arzusuna yakın olarak icad ettiği şey ile Allah Teâlâ'ya sıfat olur. Allah'ın işi olmaz? Eli titreyen adamın hareketi gibi... Kendi kudreti, irade ve ihtiyarı ile yaratma arzusuna yakın olarak icad ettiği şey ile Allah Teâlâ, sıfat olarak da, iş olarak da, kesib olarak da vasıflanır? Kulun ihtiyarî hareketlerinde olduğu gibi. Sonra, dövülen kimsede ağrının hâsıl olması, cam tabağın kırılması gibi sonradan bir tesir ile meydana gelen olaylar da Allah Teâlâ'nın yaratmasıiledir. Mûtezile'ye göre ise, bunlar kulun yaratması ile olur.

Yukarıda Allah Teâlâ, kulların işlerinin yaratıcısıdır, demek, yani iradesine uygun olarak Allah Teâlâ, kulların işlerini yaratır. Allah Teâlâ, istemese kullar hiçbir iş yapamazlar. Bir âyette Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ

«Allah, her şeyin yaratıcısıdır.»[172]

Yâni varlığı başkasından olan her şeyin yaratıcısıdır. Kulun işi de şey mefhumuna dahil olduğuna göre, Allah tarafından yaratılmıştır. Başka bir âyette de şöyle buyuruyor:

اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ

«Yaratan, yaratmayanla eşit midir?»[173] Yâni kendisinden yaratmanın hakikati sâdır olan, hiçbir hususta bu kudret kendisinden sadır olmayan gibi değildir. Bu âyet-i kerîme, yaratıcılıkla ve ibadete lâyık olmaya sebep olmakla öğünmedir. Başka bir âyette de Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:

خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ

«Allah, sizi ve amellerinizi yaratmıştır.»[174]

172) Zümer, 39/62

173) Nahl, 16/17.

174) Sâffât, 37/96.

İmam Âzam Ebû Hanife, yukarıdaki âyete dayanarak, Amr b. Ubeyd'in görüşüne karşı çıkmıştır. Hâkim'in rivayet ettiği ve Beyhaki'nin sahih, dediği bir hadis-i şerif'te (Merfû olarak) şöyle buyuruluyor:

إِنَّ اللهَ صَانِعُ كُلِّ صَانِعٍ وَصَنْعَتِهِ[175]

«Allah Teâlâ, her sanatkârın ve sanatının yaratıcısıdır.»[176] Bu sebepten Allah Teâlâ, kullarını

أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ

«Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?»[176] Yani putlara mı tapıyorsunuz? buyuruyor.

Eğer kul, kendi işinin yaratıcısı kendisi olsa, bu işlerin bütün tafsilâtını bilmesi gerekirdi. Nitekim Cenabı Hak buna işareten şöyle buyuruyor:

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ

«Yaratan hiç bilmez mi?»[177] Hz. Ali de bu konuda şöyle diyor: **«Azmi fesh ederek Allah'ı tanıdım.»** Mûtezile, **«Allah her şeyin yaratıcısıdır»** mealindeki âyeti, Allah'ın sıfatı mânasına hamlederek: **«Allah'ın kelâmı yaratılmıştır,»** deyip garib bir düşünce içine düştüler. Âyette geçen isleri Allah'ın sıfatı yaparak kulun sıfatı yapmadılar ve kulların işleri yaratılmış değildir, dediler.

Allah Teâlâ'nın:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللهَ رَمَىٰ

«Sen Bedir'de o kâfirlere ok atmadın, lâkin Allah attı.»[178] âyetinin mânası, ey habibim! Bedir'de sen attığın zaman attığını sen yaratmadın, belki o işi sen kazandın, Allah da senin kazanman karşılığında o işi yarattı, yani kâfirleri öldürdü.

İmam Âzam hazretleri «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor

175) Kaynağını bulamadım
176) Sâffât, 37/95
177) Mülk, 67/14.
178) Enfâl, 8/17.

«İkrar ederiz ki, kul bütün işleri ile bilgisi ve ikrarı ile tüm olarak yaratılmıştır. İşi yapan yaratılmış olursa, bu kulun işinin yaratılmış olması daha evlâdır.» Bunun açıklaması şöyledir: Eşyanın var olması için yaratmaya ihtiyacı olmasının sebebi varlığının kendinden olmayışıdır. İster cevher olsun, ister araz olsun, varlık mefhumuna dahil olan her şey bu dünya âleminde mümkün bir varlıktır. Kendi zatı ile kaim olan kul, mümkün varlıklı olduğu için, varlığında Allah'a muhtaç olunca, kendisi ile kaim olan bütün işlerinin, varlığını Allah Teâlâ'dan alması daha mâkul bir düşüncedir. Allah Teâlâ'nın:

وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ

«Allah zengindir, kimseye muhtaç değildir, sizler ise muhtaçsınız.»[179] âyetinin mânası budur. Yâni sizler zatınız, amelleriniz, halleriniz ve sıfatınızla Allah Teâlâ'ya muhtaçsınız. Yâni Allah'ın yaratmasına muhtaçsınız.

Sonra bil ki; işi yaparken kulun sahib olduğu kudret ve fiile yakın olan irade sıfatı, yani kulun iş anındaki kudret ve iradesi ikisi de yaratılmışlardır. Fiilden evvel değil, iş ile beraber yaratılmışlardır.

İmam Âzam, «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «Kulun kudret ve iradesinin fiilden önce ve sonra değil, fiil ile beraber olduğunu ikrar ederiz. Zira kudret ve irade fiilden evvel olsa, kulun Allah Telâ'ya muhtaç olmaması gerekirdi. Bu da naslara aykırıdır. Çünkü Cenabı Hak yukarıda da geçtiği üzre «Allah zengindir, sizler ise muhtaçsınız.» buyuruyor. Eğer istitaat, yani iş yapma gücü işten sonra var olursa, bu işin, güçsüz, kuvvetsiz, kendi başına yaratılması ve meydana gelmesinin muhal olması gerekirdi. Bunun mânası da şudur. İşin istitaatsız meydana gelmesi ancak Allah tarafından vâki olur. İlâhî yardım ve kudrete yakın olmaksızın kulun hiçbir şeye gücü yetmediği meydandadır. Çünkü kul beşerdir, zayıftır. Allah Teâlâ ise kuvvetlidir, çünkü Rabtır. Bu da Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ

«Kötülükten korunmakta Allah koruması olmaksızın kimsede güç yoktur; Allah Teâlâ'ya itaat etmede de onun yardımı olmaksızın kimsede bir güc yoktur,» demektir.

179) Muhammed, 47/38.

Yine İmam Âzam «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «Sonra yine ikrar ederiz ki: Allah Teâlâ, yaratıkları yaratan, onlara kendi güçleri olmadığı halde rızık verendir. Kulların buna güçleri yetmez. Zira kullar zayıf, âciz ve sonradan var olmuşlardır. Allah Teâlâ ise onları da rızıklarını da yaratmıştır. Çünkü Cenabı Hak bu konuda şöyle buyuruyor:

اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ

«Allah, öyle Allah'tır ki, sizleri önce yarattı, sonra rızık verdi, sonra öldürecek, sonra da diriltecek.»[180]

Helâl yoldan kazanmak helâldır. Haram yollardan mal toplamaksa haramdır. Halk üç sınıftır: İmanında ihlas sahibi olan mümin kişi, küfürde inad sahibi olan kâfir ve iki yüzlü münafık... Allah Teâlâ, mümine amel etmeyi, kâfire imanı, münafıka da ihlaslı olmayı farz kılmıştır. Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyuruyor:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ
وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

«Ey insanlar! Sizi ve sizden evvelkileri yaratan rabbinize ibadet edin.»[181]

Bu âyetin mânası şudur: Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, ey kâfirler! **Allah'a iman edin! Ey münafıklar!** İmanda ihlas sahibi olun Allah Teâlâ'nın yaratıkları yarattığı tahakkuk edince, kullar için gerekli olan hiçbir şeyin Allah Teâlâ üzerine vacip olmadığı bilindi. Zira Cenabı Hak, yaptıklarından sorulmaz, kullar ise yaptıklarından sorumludurlar. Esas kaideye göre şöyle demek gerekirdi: Kulun kendi işlerini yarattığına hükmeden Allah'ı birleyenlerden değil, müşriklerden olur. Nitekim bu ümmetin Mecûsîleri olan Kaderiyye taifesi nin sözleri de buna delâlet etmektedir. Kaderiye taifesi, bu âlemin iki yaratıcısı olduğuna inanmaktadırlar. Bunlardan biri Allah Teâlâ'dır ki, hayırların yaratıcısıdır. Diğeri şeytandır ki o, kötülüklerin yapıcısıdır. İşte bu sebeple Mâverâunnehir âlimleri Mûtezile'yi sapıklığa

180) Rûm, 30/40.
181) el-Bakara, 2/21.

nisbet etmekle mübalâğa ederek demişlerdir ki; Mûtezile Mecûsilerden de daha çirkin ve kötüdür. Zira Mecûsîler Allah Teâlâ'ya bir tek ortak ispat ettiler, Mûtezile ise Allah'a sayılmayacak kadar çok ortak ispat ettiler.

Fakat, işin gerçeğini araştıran âlimler, Mûtezilenin İslâm tâifesinden olduğuna hükmetmişler; zikredilen görüşlerini halk için tedbir mânasına hamletmişlerdir. Zira Mûtezile, kulu kendi başına bir yaratıcı kılmamışlardır, belki: «Allah Teâlâ bizzat yaratır, kul ise Allah'ın yarattığı âletler ve sebepler vasıtasıyla yaratır» diyerek gerçekten Allah'a eş ispat etmemişlerdir. Çünkü Allah'a eş koşmak, Mecûsilerde olduğu gibi Allahlıkta O'na ortak ispat etmektir. Onların düşünceleri, putlara tapanlarda olduğu gibi kulluğa lâyık olmak mânasında da değildir.

Mûtezile'nin ileri sürdüğü gerekçe şudur: «Eğer Allah Tâelâ, kulun kendi işlerini yaratsaydı, ayakta duran, oturan, yiyen, içen, zina eden, çalanın Allah Teâlâ olması gerekecekti.» Bu düşünce ise büyük bir cahilliktir, reddedilmiştir. Çünkü, bir şey ile vasıflanan o şey ile kaim olandır, onu yaratan değildir. Zira Mûtezile, siyahlığı, beyazlığı ve cisimlerdeki diğer sıfatları yaratanın Allah Teâlâ olduğuna inanmıyorlar. İcad Allah'ın işidir. Var olan hareket ise kulun işidir. Kul ise bu iş ile vasıflanmaktadır. Hattâ bu sebepten kul için «hareket eden» ismi doğuyor. Allah Teâlâ ise bununla vasıflanmıyor. Allah Teâlâ'nın:

فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ

«Şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne kadar yüce dir.»[182] âyetinde cemi' siğası ile,

وَاِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ

«Çamurdan benim iznimle kuş şekli yapıyordun, ona üflüyordun da benim iznimle kuş oluveriyordu.»[183] âyetlerindeki yaratma kelimesi şekil vermek, takdir etmek mânasındadır. Zira kul, eğer Allah'ın takdirine uygun düşerse, beşerî takatı ile bâzı tedbirler alır.

Sonra bil ki; bu meselenin gerçeği, bu makamda İbn-i Humam'ın söylediği şu sözdür: «Eğer denilirse ki, Allah Teâlâ, kulda iş yapmak üzerinde kudret yaratmıştır. Bu sebeple ihtiyarî hareket ile zaruri

182) Mü'minûn, 23/14.
183) Mâide, 5/110.

ve irade dışı hareketler arasında fark görüyoruz. Kudretin özelliği tesir yâni tâalluk ettiği şeyin icadıdır. Zira kudret, iradeye uygun biçimde tesir gösteren bir sıfattır. Bir olayda müstakil iki kudretin toplanması mümkün değildir. Öyle ise, nasların umumîliğini tahsis ederek, kulların ihtiyarî işlerinden başkası kaydını koymak lâzımdır. Bu kayıt konulunca kullar kendi irade ve ihtiyarlarına bağlı işlerinde Allah'ın yaratması sonucu hâdis olan kudretleri ile müstakil olurlar. Mûtezile'nin görüşü de budur. Eğer böyle olmazsa halis bir cebir lâzımgelir. Dolayısıyla emir ve yasaklar batıl olur.»

Bu soruya karşı verilen cevap şudur: Meselâ, hareket, kulun sıfatı ve yaratıcının yaratması olduğu gibi, kulun kendi kudretine de nisbet edilir. Kulun kendi kudretine nisbet edilmesi sebebiyle o hareket kulun kazancı mânasında kesib — kazanç olarak isimlendirilir. Dolayısıyla cebir lâzımgelmez. Zira kulun kudretinin tâalluk ettiği şey kendi ihtiyarına dahildir. Bu tâalluk bize göre kesib olarak isimlendirilmiştir.»

Bir işte iki müessirin toplanmasının muhal olması, şeklinde geçen söze cevap ise şudur: Bir işin, iki kudret altına, biri yaratma kudreti, diğeri kazanma kudretinin altına girmesi caizdir. Muhal olan, bir eser üzerinde müstakil iki müessirin toplanmasıdır. «Akâid şerhinde» kulda hâdis olan kudretin târifi şöyle yapılıyor: «Allah'ın kulda yarattığı hadis bir sıfattır. Kul, sebep ve âletler bakımından sağlam olduğu zaman Allah Teâlâ, işi yapacağı zaman bu kudreti onda yaratır. Bununla şu husus ortaya çıkıyor: «Kul için ihtiyar ve irade yarattıktan sonra teklifin illeti, ister itaat olsun, ister kötülük olsun, kulun işi yapmayı kesin bir kararla kasd etmesidir.»

Bu sebepten İbn-i Humâm demiştir ki; cebrin lüzumu, nasları tahsis etmek ve kalbe ait kesin bir azim olan bir işi fiile çıkarmak suretiyle defedilir. Lâkin burada bir husus daha vardır. Bu kesin azim de umumî hükme dahildir. Allah Teâlâ, her şeyi daha iyi bilir.

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Bakıllânî'nin tercih ettiği söz şudur: Allah Tâlâ'nın kudreti, taat, yahut mâsiyet gibi işin vasfına tâalluk eder. İki kudretin tesir sahaları ayrı ayrıdır. Bu mesele şuna benzer. Yetime vurulan tokat, terbiye için de olur, eziyet için de olur. Zira tokadın kendisi Allah'ın kudreti ve tesiri ile olmaktadır. Çünkü Allah kudret vermese kimse tokat vuramaz. Terbiye için vurulduğu zaman tokadın itaat, eziyet için vurulduğunda ise, kötülük kulun kendi kudret ve tesiri ile olmaktadır. Çünkü bu kudretin tâalluku, kulun kendi azmi ve gayreti ile olmaktadır.

İmam Fahreddin er-Râzî «Tefsîr-i Kebîr»inde bu konuda insaflı davranarak şöyle demiştir: «İnsan, muhtar görünümünde mecbur bir varlıktır. Bu da beşer aklının varması mümkün olan en son nokta-

dır.» Buna karşılık derim ki: Bu kulun işi, kendi kudretine yakın olan Allah'ın kudretinin tesiri olmaksızın Allah'ın ihtiyarına uygun olarak vuku'bulduğu içindir. Şu âyet-i kerîmede bu noktayı teyid eder:

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ
الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ

«Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. (Dilemede) serbestlik onların değil, Allah'ındır. Allah'ı noksan sıfatlardan beri kılarım. Allah Teâlâ, O'na eş koştukları şeylerden uzaktır.»[184]

Âriflerden biri bu âyet-i kerîmeye dayanarak şöyle demiştir: «Sen bir şeyi dileme. Eğer mutlaka dileyeceksen, dilememeyi dile.»

ALLAH KÖTÜLÜĞÜ DE İYİLİĞİ DE MURAD EDER:

(Kulların bütün işleri Allah'ın dilemesi, bilgisi, kazası ve kaderi ile meydana gelir. Tâat ve ibadetlerin hepsi Allah'ın emri, mahabbeti rızası, bilgisi, dilemesi, kazası ve kaderi ile sabit olur. Bütün kötülükler de Allah'ın bilgisi, kazası, takdiri ve dilemesiyle olur. Fakat, Allah Teâlâ bunlara razı değildir, bu işleri istemez.)

Kendisine yapılan itaatlara razıdır. Çünkü Cenabı Allah:

أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ

«Allah'a ve Resûlüne itaat edin.»[185] buyuruyor. İtaatlara Allah'ın mahabbeti vardır. Zira bu konuda da şöyle buyuruyor:

فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

«Allah kendinden korkanları sever.»[186]

وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

184) el-Kasas, 28/68.
185) Al-i İmran, 3/32
186) Âl-i İmran, 3/76.

«Allah ivilik yapanları sever.»[187]

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

«Allah, tevbe edenleri ve temizlenenleri sever.»[188] buyuruyor.

Allah kötülüklere rıza göstermez. Çünkü bu konuda şöyle buyuruyor:

فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

«Şüphesiz Allah kâfirleri sevmez.»[189]

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

«Allah zalimleri sevmez»[190]

وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

«Allah kullarının küfrüne razı olmaz.»[191]

Allah Teâlâ, kötülüklere razı olmaz ve bunları emretmez. Allah adaletle, iyilikle emreder. Şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ

وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ

«Şüphesiz Allah adaletle, iyilikle, yakınlara vermekle emreder ve zinadan, kötülüklerden zulüm yapmaktan yasaklar.»[192]

Yasaklama emrin zıddıdır. Bu sebeple küfrün Allah emri ile olması düşünülemez. Bu, selef âlimlerinden nakledilen meşhur sözdür.

187) Al-i İmran, 3/134
188) el-Bakara, 2/222.
189) Al-i İmran, 3/32
190) Al-i İmran, 3/57
191) Zümer, 39/7
192) en-Nahl, 16/90.

Selef, her işin toplu olarak Allah Teâlâ'ya nisbet edilmesinin caiz olması hususunda ittifak etmişlerdir. Şöyle denilir: Bütün kâinat, Allah'ın muradıdır. Selef âlimlerinden bazıları, tafsilâta girmeyi menederek şöyle demişlerdir: Yukarıdaki sözün açıklamasında, Allah Teâlâ, küfrü, zulmü ve fıskı murad etmiştir, denilemez. Çünkü bu söz, küfrü hatıra getirir ve Allah'a karşı terbiyeye riayet etmek gerekir. Nitekim «Allah bütün eşyayı yaratmıştır» denilir, fakat «pisliklerin yaratıcısıdır» denilmez.

Sonra bil ki; bir âlim İmam Âzam'ın ibaresini şöyle açıklıyor: Tâat ve kötülükler, yaratılması için yapılırlar. En iyisi bizim takrir ettiğimiz hususdur. O da şudur: Allah'ın emri umumîdir. Bu mesele İmam Âzam'ın «el-Vasıyye» adlı kitabında açıklanmıştır. İmam Âzam o kitapta şöyle diyor: «Biz ikrar ediyoruz ki, ameller üç türlüdür. Biri hem amel, hem de itikad yönünden farz, diğeri itikât yönünden değil yalnız amel yönünden farzdır. İkincisi fazilettir, yani sünnet, yahut müstahap, yahut nafiledir. Üçüncüsü haram, yahut mekruhtur. Allah'ın farz kıldığı ameller, O'nun emri, iradesi, meşieti, kazası, takdiri, rızası, muvaffak kılması ve yaratması iledir. Yani kulun işini yaratması, hükmüne uygun olarak olmaktadır.

İmam Âzam'ın metinde «Bunlar Allah'ın, kavli, hükmü, ilmi ve Levh-i Mahfuz'daki yazısı iledir,» sözü açıktır, izaha ihtiyacı yoktur. Bu, meşiet ile irade arasındaki farktır. Meşiet şuhûdiyet mertebesinde olup ezelidir. İrade meşietin, var olma anında işe tâalluk etmesidir. Bu makamda benim kalbime doğan düşünce budur. Doğrusunu Allah bilir. Yine «Allah'ın hükmü iledir» sözü de açıktır. Zira bununla ya ezel olan hüküm kasdedilir. Bu da birinci kaza manasındadır. Yahut bu âlemdeki oluş dünyasına ait emir kasdedilir. Bu manada emrin bahsi geçmiştir.

Faziletler kısmına dahil olan ameller ise Allah'ın emri değildir. Yani fazilet, kat'î yahut zannî bir hükmü gerektiren emir ile değildir. Ancak İstihsan yolu ile o emrin mefhumuna dahil edilmiştir. Fazilet cinsinden olan ameller de İmam Âzam'ın: «Lâkin bu ameller, Allah'ın meşieti, mahabbeti, rızası, kazası, takdiri, muvaffak kılması, yaratması, iradesi, hükmü, ilmi ve «Levh-i Mahfuz»daki yazısı iledir.» sözünün mefhumuna dâhildir. Bizler Levh-i Mahfuz'a, kaleme ve Levh-i Mahfuz'da bulunan bütün yazılara inanırız. Günah Allah'ın emri ile değildir, lâkin meşieti, iledir. mahabbeti ile değildir. Kazası ile dir. rızası ile değildir. Takdiri ve yaratması iledir. Tevfiki ile değildir. Allah'ın kulu muvaffak kılması Levh-i Mahfuz'da onu yazması iledir.

İbn-i Humam'ın «Müsâyere»de zikrettiğine göre, Ebû Hanîfe'den iradeyi rıza ve mahabbet, cinsinden kabul edip meşieti böyle kabul etmediği rivayet edilmiştir. Çünkü İmam'dan şöyle bir fetva rivayet

ediliyor: bir kimse karısına seni boşamak istedim (şi'tü lâfzı ile) derse ve boşamayı niyet ederse karısı boş olur. Boşamayı murad ettim, yahut sevdim, yahut razı oldum, ifadeleri ile söyler de boşamayı niyet ederse karısı boş olmaz. Çünkü meşîet, rıza, mahabbet ve irade sıfatları kullarda farklı manalara gelmektedir. İbn-i Humam'ın rivayet ettiği bu söz, dediği gibi değildir. Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun görüşüne muhaliftir. Peygamber aleyhisselâm'dan, selef âlimlerinin ittifak ettikleri: «Allah'ın dilediği olur, Allah'ın dilemediği olmaz.» sözü rivayet yolu ile sabit olmuştur.

Mûtezile bu iki esasta Ehl-i Sünnet'e muhalefet ederek Allah Teâlâ'nın kötülükleri murad etmesini inkâr etmişlerdir. Delilleri de kendi inançlarınca **«Allah kullarına zulmetmeyi murad etmez»**, **«Allah kullarının küfrüne rıza göstermez»**, **«Şüphesiz Allah kötülükleri emretmez.»**, **«Allah fesadı sevmez.»** mealindeki âyet-i kerîmelerdir. Onların bu görüşleri, irade, mahabbet, rıza ve emrin birbirinden ayrılmaz mefhumlar olduğu inancına dayanmaktadır. Mûtezile tâifesi derler ki; Allah Teâlâ, kâfirin iman etmesini murad etmiştir, küfretmesini değil. Yine isyanda bulunan kişinin kötülük yapmasını değil itaat etmesini istemiştir. Zira onlara göre, çirkin olan bir işi murad etmek de çirkindir. Buna göre, Mûtezilenin inancında kulun işlerinin çoğu Allah iradesinin hilâfına olmaktadır. Halbuki Allah'ın âyetleri açıkça onların söyledikleri hilâfına delâlet etmektedir. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ
لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ
ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ

«Allah, kime hidayet etmeyi dilerse, onun göğsünü İsâm'a açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de sapıklığa bırakmak isterse, onun kalbini öyle daraltır, sıkıştırır ki, iman teklifi karşısında göğe çıkacakmış gibi olur.»[193]

• لَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا

193) En'âm, 6/125

«Eğer Allah dileseydi bütün insanlara hidayet verirdi.»[194]

• وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا

• وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ

«Eğer dileseydik heskese hidayetini verirdik.»[195]
«Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz.»[196]

إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

«Allah dilediğini hükmeder.»[197]

لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ

«Allah, yaptıklarından sorumlu değildir, fakat kullar sorumludurlar.»[198]

Rivayet edildiğine göre, Mûtezilenin ileri gelenlerinden biri olan Kadı Abdul-Cebbar el-Hemedânî Sahıb b. Abbad'ın huzuruna gitmiş. Ehl-i Sünnet İmamlarından biri olan Ebû İshak el-İsferayînî de Sahibin yanında bulunuyordu. Abdül-Cebbar, Ebû İshak'ı görünce: «Kötülüklerden münezzeh olan Allah'ı noksan sıfatlardan beri kılarım,» dedi. Buna karşılık Üstaz Ebû İshak da: «Mülkünde dilediğinden başkası bulunmayan Allah Teâlâ'yı tenzih ederim,» şeklinde mukabele etti. Kadı Abdül-Cebbar bunun üzerine: «Rabbimiz, kendisine isyanda bulunulmasını diler mi?» deyince: Üstaz Ebû İshak: «Rabbimize zorla isyan yapılabilir mi?» dedi. Kadı Abdül-Cebbar: «Allah beni hidayetten meneder ve benim üzerime kötülükle hükmederse ne olacak söyle?.. Bana iyilik mi, kötülük mü etmiş olur?» Üstaz: «Eğer Allah seni, lehinde olan şeylerden menederse kötülük etmiş olur, fakat kendi hakkından menederse Allah'tır, rahmetini dilediğine tahsis eder,» dedi. Bunun üzerine Kadı Abdül-Cebbar mars oldu.

---

194) er-Râ'd, 13/31.
195) es-Secde, 32/13.
196 İnsan, 76/30.
197) Mâide, 5/1.
198) Enbiyâ, 21/23.

Sözün kısası, güzellik kulun kendi işidir. Dünyada öğülmeyi, âhirette ise sevaba nail olmayı gerektirir. Çirkin işler de yine kulun işlerinden olup dünyada kötülenmeyi, âhirette ise azabı gerektirir. Şu var ki kötülükler Allah'ın rızası ile meydana gelmez. Ancak kazası ve iradesi ile meydana gelir. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ

«Allah kulunun küfrüne razı değildir.»[199]

İrade, meşiet ve takdir kulların bütün işlerine tâalluk eder. Rıza, mahabbet ve emir ancak güzel işlere tâalluk eder, çirkin işlere tâalluk etmez. Meselâ; Allah Teâlâ kullarından bazılarının kâfir olacaklarını bildiği halde onlara iman etmeyi emretmiştir.

Sonra bil ki; kulun taatı, takatı ölçüsündedir. Nitekim Cenabı Allah bir ayet-i kerîmede şöyle buyuruyor:

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

«Allah, hiçbir nefse gücünün yettiğinden başkasını teklif etmez.»[200]

Kulun, itaat teklifine ehil olacağı kudret, bilgi ve ibadet yönünden üzerine gerekli olan vecibeyi yerine getireceği âletlerin sağlam olmasıdır. (Meselâ, akıl ve sıhhat gibi.) Bu sebepten teklif çağına gelmemiş çocuklar ve deliler iman etmekle mükellef değildirler. Dilsiz, diliyle imanını ikrar etme yükümlülüğünde değildir. Namazda ayakta durmaktan âciz olan hasta da kıyam ile mükellef değildir. Ebû Cehil, akılsız değildi. Allah'ın varlığı ve birliğini tasdik etmeğe ve itiraf etmeğe gücüm yetmiyordu, diyemez. Sıhhat bakımından sağlam olduğu halde namazını kılmayı terkeden kimse de: namaz kılmaya gücüm yetmiyor, diyemez. Hulâsa, kul, işi kaza ve kadere bırakarak kendi kudreti dahilinde bulunan işlerinden dolayı mazeret dileyemez. Bu meselede meşhur bir müşkil vardır. Onu:

سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

«Kâfirleri korkutsan da, korkutmasan da birdir. Onlar iman et-

199) Zümer, 39/7

200) el-Bakara, 2/286.

mezler.»[201] âyetinin tefsirinde zikrettik. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın iman etmeyeceklerini bildiği Ebû Cehil, Ebû Leheb ve diğer muannid kâfirler hakkında inmiştir. Buradaki müşkilin işkâl yönü açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, o kâfirlerin, iman etmeyeceklerini ve küfür üzerinde öleceklerini bildiği halde onlara iman teklifinde bulunmuştur. Bunun cevabı şöyledir: haddizatında o kâfirlerin iman etmeleri imkânsız değildi. Zira Allah Teâlâ'nın ilmi, onların iman etmemelerine tâalluk etmiştir. Onlar iman etmemekle bir taraftan Allah'a karşı isyanda bulunmuşlardır. Bir yandan da Allah'ın emrine boyun eğmişlerdir. Bu mana şu âyetten de istifade edilir:

وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا

«Halbuki göklerde ve yerde ne varsa hepsi ister istemez O'na boyun eğmiştir ve âhirette ona döneceklerdir.»[202]

Yâni göklerde ve yerde ne varsa, kulların rabbinin iradesine boyun eğmiştir. Dünyada kaderin sırrı beşer üzerine gizlidir. Belki âhirette de gizlidir. Bunu düşün. Yüce Allah bir âyette şöyle buyuruyor:

قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدٰكُمْ أَجْمَعِينَ

«De ki tam huccet Allah'ındır. O dileseydi hepinizi hidayete erdirirdi.»[203]

Hulâsa istitaat (iş yapma kudreti), kuldaki sebep ve âletler sağlam olduğu zaman işin yapılması anında Allah Teâlâ'nın yarattığı bir sıfattır. Kul eğer hayır yapmak isterse Allah Teâlâ, onun için hayır yapma gücünü yaratır. Eğer kul iradesini kötüye kullanarak kötülük yapmak isterse, Allah Teâlâ, kulda kötülük işini yapma kudretini yaratır. (Daha başka bir deyiş ile hayır yapmak üzere kula verdiği gücü, Cenabı Allah kötülük yapacağı zaman elinden almaz. Çünkü bu güç dünyada yaşadığı müddet kulun kendinden ayrılmaz bir güctür. Bu kudret alınınca kulun ölmesi gerekir. Cenabı Allah kula, dünya hayatında belli bir zaman kalma fırsatı verdiğine göre, kul bu kudretini dilediği gibi sarfetme yetkisine sahiptir. «mütercim.») İşte böylece hayır yapma kudretini zayi etmiş oluyor. Dolayısıyla kötülenmeye ve azaba müstahak oluyor. Allah Teâlâ, kâfirleri hak sözü

201) el-Bakara, 2/6.
202) Âl-i İmran, 3/83.
203) En'âm, 6/149

duymadıkları için kötülüyor. Yani kâfirler Hz. Peygamber'in sözlerini düşünerek ve gerçeği arayarak hakikatla ilgili sözleri dinlemek istemedikleri için onları kötülüyor. Amel etmek, hakkı kabul etmek için bu sözleri dinlemiyorlar, belki inkâr tariki ile dinliyorlar.

İstitaat sözü, sebepler, âletler ve azaların sağlamlığı manasında da kullanılır. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

«Allah'ın insanlar üzerinde yoluna gücü yetenler için Beytullah'ı ziyaret etme hakkı vardır.»[204]

Teklifin sıhhati, ilk manadaki istitaata göre değil de sebep ve aletlerin sağlamlığı manasındaki istitaata dayanır. Düşün ki, Ebû Hanîfe'ye göre, kudret, iki zıd manaya da yetkilidir. Yani ayni güc ile kul, iyilik de kötülük de yapabilir. Öyle ki, küfre sarfedilen kudret aynen imana sarfedilen kudrettir. Bunda bir ihtilâf yoktur. İhtilâf, kudretin tâallukundadır. Kudretin iyilik ve kötülüğe tâalluk etmesi, kudretin kendinin de iki tane olmasını gerektirmez. Kâfir, mükellef bulunduğu imana gücü yeter. Fakat, kendi ihtiyarı ile bu kudretini imana sarfetmeyip küfre sarfederek zayi etmiştir. Bu sebeple kâfir kötülenmeye ve azaba lâyık olmuştur. Yukarıdaki âyetin tefsiri sadedinde kâfirin haddizatında iman etmesinin imkânsız olmadığının izahı budur.

Başka sebeplerle imanın imkânsız olduğu istifhamına gelince, bu konuda şöyle iddia ediliyor: Allah, emrettiğinin hilâfını bilmiştir, yahut murad etmiştir. Meselâ, kâfirin imanını, isyan eden kişinin itaatını istemiştir, fakat, itaat ve imanın olmayacığını bilmiştir. Bu ise kulun dış sebeplerle iman etmesinin imkânsız olduğunu gösteriyor. Bu iddiaya verilen cevap şudur: Kâfire, kendine nazaran gücü yettiği şey teklif edildiği için teklif yapıldığında bir münakaşa yoktur. Yâni kâfir kimselere de gücünün yettiği iman teklifi vukubulmuştur. Kula yapılan bu teklif, beşerin gücünün yetmeyeceği bir teklif de değildir. Bu teklifin, güc dahilinde olmayan bir şeyi teklif etmek olduğunu söyliyen kimse Allah'ın bilgisi ve iradesinin, yapılan teklifin hilâfına tâalluk ettiğini ileri sürmüştür. Hasılı kul, eğer iman ile teklif edilmeseydi, Allah'ın emrini terkettiğinden dolayı günahkâr olmayacaktı. Allah'ın ilmi ve iradesi tâalluk ettiği için kâfirin imanı ve fasıkın itaatı imkânsız gibi kabul edilmiştir. Bu durum ise bize

204) Âl-i İmran, 3/97.

göre kulun gücünün yetmediği bir iştir. Çünkü sonunda bulunmasa da haddizatında hadis olan kudret, sağlam bir şekilde fiile tâalluk etmiştir. Bu işin esasını araştıran ilim adamlarınca görünüşte sathi bir münakaşadır. Allah muvaffak etsin.

Sonra bil ki; beşerin gücü dahilinde bulunmayan işler üç mertebededir: Bunların birincisi, manası itibariyle işin mümkün olmamasıdır Meselâ iki zıddı toplamak, eşyanın hakîkatini değiştirmek, varlığı kadîm olanı yok etmek gibi.. Bu mefhum itibariyle imkânsızlık kadîm olan kudretin sahasına girmez, nerde kaldı ki yaratılmış olan kudretin sahasına girsin. İmkânsız olan şeylerin orta derecelisi, yaratılmış olan beşer kudretinin işlere asla tâalluk etmemesidir. Cisimleri yaratmak gibi.. Kulun kudretinin bir şeyi yaratmaya tâalluk etmesi imkânsızdır. Yâhut adette imkânsız olur. Bir dağı yüklenmek, yahut göklere vasıtasız olarak çıkmak gibi.. Kudretin tâallukunun imkânsız olduğu işlerin en aşağı derecede olanı, Allah'ın ilmi ve iradesi, o işin hilâfına tâalluk ettiği için o işin netice itibariyle imkânsız olmasıdır. Bu üçüncü mertebedeki durumda kula teklif yapmanın cevazı hususunda tereddüt vardır. Fakat, böyle bir işin vaki olamıyacağı hususunda ihtilâf yoktur. İkinci mertebedeki işin cevazı ise ihtilâflıdır. Fakat, vaki olmayacağı hususunda ihtilâf yoktur. Üçüncüsünün vukuunun caiz olmadığı ittifakla kabul edilmiştir.

PEYGAMBERLER MASUMDUR:

(Bütün Peygamberler küçük ve büyük günah işlemekten, küfürden ve çirkin işlerden korunmuşlardır.)

Peygamberlerin evveli Hz. Âdem, Âhiri Hz. Muhammed Mustafa sallellâhu aleyhi vesellem'dir. Hz. Âdem için, peygamber değildi, demekse küfürdür. Çünkü peygamberlerin peygamberliği Kitap, Sünnet ve İcma-i Ümmetle sabittir. Hz. Peygamber'den peygamberlerin sayısı sorulunca şöyle cevap verdiği rivayet edilmiştir: «Yüzyirmi dörtbin, bir rivayette de, ikiyüz yirmidört bin» buyurdu. Fakat, en iyisi, peygamberleri sayı ile sınırlamamaktır.

Peygamberler, bütün kötülüklerden ve hususiyle küfürden korunmuşlardır. Günahı işlemezler, küfür halinde bulunamazlar. Zira küfür en büyük günahtır. Çirkin işlerden maksat: adam öldürmek, zina etmek, sihir yapmak, çalmak, iftira etmek, yalan konuşmak, söz gezdirmek, yetim malı yemek, kullara zulmetmek, ülkede fesad çıkarmak, gibi hallerdir.

Said b. Cübeyr'den nakledildiğine göre, bir adam İbn-i Abbas'a: «Büyük günahlar kaçtır, yedi midir?» diye sordu. İbn-i Abbas bu adama şöyle cevap verdi: «Yediyüze, yediden daha yakındır. O kadar

var ki, ısrar edince küçük günah kalmaz, hepsi büyük olur, istiğfar edince de büyük günah kalmaz, hepsi silinir.»

İlim adamları büyük günahın sınırı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. İbni Sîrîn'e göre, Allah Teâlâ'nın yasakladığı işler büyük günahtır. Allah Teâlâ'nın:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ

«Yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız kötülüklerinizi örteriz.»[205] sözü bu fikri kuvvetlendiriyor.

İmam Hasan ile Saîd b. Cübeyr, Dahhak ve diğerleri şöyle diyorlar: «Kur'an'da korkutma ve tehdit zikrine yakın olarak gelen işleri yapmak büyük günahtır.» En doğru görüş de budur.

Sonra bil ki; bir kerre de olsa farz ve vacipleri terk etmek büyük bir günah olduğu gibi, haram olan bir işi yapmak da büyük günahtır. Tenbellik sebebiyle bir kerre de olsa sünneti terk etmek ise küçük günahtır. Mekruh olan işleri yapmak, sünneti terk etmekte ısrar etmek ve mekruh olan bir işte ısrar etmek de yine büyük günahtır. Ancak, bu, farzları terk etmek ve yasakları işlemekten daha aşağı derecede bir günahtır. Zira büyüklük ve küçüklük izafî işlerden ve nisbî hallerdendir. Bu sebeple denilmiştir ki: «İyilerin yaptıkları iyilikler mukarrebûnun (Allah'a çok yaklaşmış kişilerin) kötülükleri sayılır.»(Yâni mukarrebûn derecesinde olan bir müslüman, eğer muttaki bildiğimiz bir müslümanın yaptığı ameli yaparsa, bu onun için günah sayılır. O'nun daha üstün mertebede bir amel sahibi olması gerekir. «Mütercim»).

«Akîdet'üt-Tahavî» adlı kitabın şarihi diyor ki: Burada üzerinde derin bir şekilde düşünülmesi gereken bir nokta vardır. O da şudur: Büyük günahlar, bazen Allah'dan utanma, Allah'dan korkma, durumunu önemseme gibi haller ilâve edilerek küçük günahlar seviyesine iner. Buna karşılık, küçük günahlar da utanmazlık,aldırmama,Allah'dan korkmama ve durumunu önemsemeyip hakîr görme sebebiyle bazen büyük günah olmaya intikal eder. Bu, bir bakıma kalbe bağlı bir iştir, yalnız fiile tâalluk eden bir mesele değildir. İnsan bunu kendinden ve başkalarından bilir. Yine büyük iyilikte bulunan kişilerden bazen iyilikleri hürmetine başkalarından affedilmeyen gü-

205) en-Nisâ, 4/31.

nahlar affedilir. Sonra en doğru görüşe göre, bu günahlardan korunma işi, peygamberler için, peygamberlikten önce de sonra da sabittir. Peygamberler, açık mûcizeler ve âyetlerle takviye edilmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde şöyle bir hadîs-i şerîf vardır; Hz. Peygamber'e, peygamberlerin sayısından sorulunca: «Yüzyirmi dörtbindir. Üçyüzonüçü ise Resûldür. Bunların ilki Âdem aleyhisselâm, sonuncusu Muhammed aleyhisselâmdır.»[206]

Bu hadîs-i şerîf, aşağıdaki âyet-i kerîme'ye aykırı değildir. Cenabı Hak peygamberlerin sayısı hakkında şöyle buyuruyor:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ

«Onlardan bir kısmını size hikâye ettik, bir kısmını da zikretmedik.»[207]

Çünkü bir mesele hakkında icmalin sübutu, ahvalin sübutuna aykırı değildir. Yâni bir şey hakkında umumî bir hüküm zikredilirse, ondan sonra bazı tafsilâtın verilmesine aykırı değildir. Tafsilât verilebilir. Evet, en iyisi **peygamberlerin sayısını bir noktaya** hasretmemek ve umumî olarak bırakmaktır. Zira sayılar, inançta itimadı ifade etmez. Belki Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi

كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ

«Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler.»[208] Allah'ın sıfatlarının sayısına, meleklerin adedine, kitapların, peygamberlerin ve elçilerin adetlerine dokunmadan kısaca hepsine iman etmek gerekir.

BAZI PEYGAMBERLER KUSUR İŞLEMİŞTİR:

(Peygamberlerden bir kısmının bazı kusur ve hataları olmuştur.)

Sahip oldukları yüksek hal ve makama nisbetle peygamberlerden bazılarından, gerek peygamberlikten evvel, gerekse peygamberlik menkıbeleri sabit olduktan sonra bazı hatalar zuhur etmiştir. Mese-

206) Ahmed b. Hanbel Müsned.....
207) Sâffât, 40/78.
208) el-Bakara, 2/286.

lâ, unutarak, yahut azimeti (evlâyı) terkedip ruhsatla amel ederek Âdem aleyhisselâm'ın Cennetteki ağaçtan yemesi gibi. Âdem aleyhisselâm.

وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ

«Bu ağaca yaklaşmayın»[209] mealindeki âyet-i kerime ile kendisine işaret edilen ağaçla muayyen bir ağacın kasdedildiğini, o ağacın cinsiyetinin kasdedilmediğini zannederek ağacın kendinden değil de cinsinden yemiştir. Bunda beşerî kuvvetin zaafını, beşerin Allah mağfiretine kuvvetle muhtaç bulunduğunu ortaya koymak yönünden ilahi hikmet öyle gerektirmiştir. Bu konuda şöyle buyurulu yor:

لَوْلَمْ تُذْنِبُوا لَجَاءَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُذْنِبُونَ
فَيَسْتَغْفِرُونَ فَيَغْفِرُ اللّٰهُ لَهُمْ

«Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah Teâlâ günah işleyen bir kavim yaratırdı, dolayısıyla bu kavim günah işlerler, Allah'tan günahlarının örtülmesini isterler, Allah da onların günahlarını örterdi.»[210]

Bu konuda söz geniştir. Bu cümleden olarak bir nebze açıklamada bulunacağız. Yukarıdaki inanç âlimlerin çoğunluğunun üzerinde birleşmiş bulunduğu inançtır. Ancak sofilerden ve kelâmcılardan bazıları buna muhalefet etmişler, yanılma, unutma ve gafleti peygamberler hakkında caiz görmemişlerdir. Amma Hz. Peygamber'in :

وَإِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَىٰ قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ
فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ

«Muhakkak benim kalbimi dünyaya ait bazı istekler kaplar ve

209) el-Bakara, 2/35.
210) Müslim, Sahih, c. IV, s. 2106, Tevbe, Hadis No. 2749.

ben günde yüz kerre Allah Teâlâ'ya karşı istiğfar ederim.»[211] hadisinin tefsirinde İmam Fahreddin er-Râzî şöyle diyor: «Bil ki «ğayn» kalbi kaplar ve bir kısmını perdeler. Bu ince bulut gibidir, ki havaya arız olur. Havada görülen ince bulut dünyayı kısmen perdelese de güneşin kendini perdeleyemez. Ancak güneşin ışığının tam olarak görünmesine engel olur. Bu hadis-i şerîfin üç türlü tevili vardır. Birincisi şudur: Allah Teâlâ, Peygambere Hz. Muhammed Mustafa sallellahu aleyhi vesellem'e, kendisi bu dünyadan ayrıldıktan sonra ümmetinde meydana gelecek ihtilâfları, musibet ve günahları bildirdiği için Hz Peygamber bunu hatırladığı zaman kalbinde bir perde ve ızdırap hisseder, dolayısıyla ümmeti için istiğfar ederdi. Derim ki, Hz. Peygamber büyük ve yüksek bir makamda bulunmakla beraber o makamı devamlı hatırlama yönünden bu görüş akla uzaktır. İkincisi şudur: Hz. Peygamber **bir halden, daha üstün bir hale** intikal ederdi O'nun istiğfarı bunun içindi. Yani bu halin en yüce bir hal olduğuna inandığı için istiğfar ederdi. Bu mâna Cenabı Hakk'ın

وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْاُولٰى

«Muhakkak âhiret hayatı senin için dünya hayatından ziyade hayırlıdır.»[212] meâlindeki âyete uygundur.

Üçüncüsü: Gayn, Allah'a muhabbet yolunda Hz. Peygamber'e gelen manevî sarhoşluk halinden ibarettir. Öyle ki bu hal onu kendinden geçiriyordu. Sarhoşluk hali gidince bu duruma intikalinden ötürü istiğfar ederdi. Bu tevil, hakikat erbabının tevilidir. Ben derim ki;

لِي مَعَ اللّٰهِ سَاعَةٌ لَا يَسَعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ

«Benim Allah'a yakın öyle bir saatim vardır ki, mukarreb meleklerden herhangi biri benimle beraber olmaya gücü yetmez.»[213]

Ancak şu var ki, Hz. Peygamber'in istiğfarı, Allah aşkı yolunda kendisine gelen sarhoşluk halinin gitmesi ve normale dönmesinden dolayı değildir. Belki mahvolmaktan dolayıdır. Çünkü Hz. Peygamber: **«Muhakkak benim kalbime bir perde gelir, öyle ki, çokluğu teklikten menetmeyen cemul-cem' makamında rabbimle birlikte bulunmaktan**

---

211) Müslim, c. IV, s. 2075, H. No. 2702.

212) Duha, 93/4

213) Kaynağını bulamadım

beni meneder ve vahdeti kesretten menetmez.»[214] buyuruyor.

Bu hadiste çokluktan maksat kâinattır. Birlik ve teklikten maksat Allah'ın birliğidir. Hususiyle bu durum, risalet makamındadır, dâvet vazifesini tebliğ makamındadır. Hz. Peygamberi en mükemmel makamdan meneden her şeyden istiğfar etmek daha uygundur.

Gayn'ın, başkalarını düşünmek, alâka kurmaktan ve meşguliyetlerin sıkıntısından kinaye olduğu da söylenmektedir. Lezzetleri kontrol etmek, sıfatları müşahede etmek manasından kinaye olarak da tefsir edilmektedir. Bu, aynen ilim, iman ve amelin süsü ve ihsanıdır. Nitekim İhsan hadisi de buna işaret ediyor. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi veselem şöyle buyuruyor:

اَلْاِحْسَانُ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَاِنَّهُ يَرَاكَ

«İhsan, her ne kadar görmesen de Allah Teâlâ'yı görür gibi ona ibadet etmendir.» [215]

Burada Allah'ı görür gibi ibadetten maksat, Allah'a kulluk makamında o dereceye varmandır ki, hatırına Allah'tan başkası gelmemelidir Kalbler düşüncelerden boş olmaz. Hz. Peygamber'in kalbine Allah'tan başka bir düşünce geldikçe bu düşünceden dolayı Allah'a karşı istiğfar ederdi. Nitekim bu manaya hocalar hocası Eb'ul-Hasan el-Bekrî ârif İbn-il-Fârız da işaret etmişlerdir. Şöyle diyorlar:

ولو خطرت لى فى سواك إرادة على خاطرى سهواً حكمت بردتي

«Sehven de olsa, senden başka bir istek hatırıma gelse, mürted olduğuma hükmederim.»

Bu ibarelerden işaret ehlinin şu sözlerinin manası anlaşılır: «İyilerin iyilikleri, mukarrebûn derecesindeki kulların kötülükleridir.»

Dördüncüsü: Zahir ehlinin tevilidir. O da şudur: Kalb, düşüncelerden, dünyaya ait isteklerden, şehvet düşüncelerinden, çeşitli meyil ve arzulardan boş değildir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem beşeriyet icabı kalbe gelen bu gibi düşüncelerden dolayı onları defetmek için Allah Teâlâ'ya karşı istiğfar ederdi. Ben de zahir âlimlerine uyarak derim ki bu tevilin beşincisi şudur: Hz. Peygamberin istiğfarı ibadetlerin sonunu düşünmekten, yahut taattaki noksanlıkların-

214) Kaynağını bulamadım

215) Buharî, c. I, s. 18, Amire, K. İman,

dan yahut nimetler karşısında şükürden aciz olmaktan dolayı idi. Hz. Peygamber bu sebeple namazı tamamladığı zaman istiğfar ederdi. Yine kaza-i hacetten çıktığı zaman bu sebeple duada bulunurdu. Râbiat'ül-Adeviyye'nin şu sözü de bu kabildendir: «Bizim istiğfarımız, çok istiğfarlara muhtaçtır.» Bunun iki manası vardır: biri diğerinden daha doğrudur. Biz bu makamdan sadede gelelim.

Kadı Ebû Zeyd «Usûl-i Fıkıh» adlı kitabında şöyle diyor: Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in işleri (an kasdın) dört kısma ayrılır. Vacib, Müstahab, Mubah ve Zelle. Bunlar Hz. Peygamber'den bilerek vaki olur. Uyuyan ve yanılan kişilerde olduğu gibi kendi iradesi dışında vukubulan işlere itibar yoktur. Zira bu işler hitaba dahil değildir. Sonra zelle, yapan kimse tarafından, zelle olduğunu açıklamaya yakın olması lâzımdır. Meselâ; Mûsa aleyhisselâm, kıptîyi bir yumrukta öldürdüğü zaman: «Bu şeytanın işlerindendir» demek suretiyle zellesini kendi ifadesiyle açıklamıştır. Bu açıklama yahut Allah tarafından yapılır. Nitekim Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâm'dan bahsederken:

وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ

«Âdem, rabbine isyan ederek şaşırdı.»[216] buyuruyor. Bununla beraber Âdem aleyhisselâm'ın bu zellesi, peygamberliğinden önce idi. Çünkü Allah Teâlâ, yukarıdaki âyetin devamında:

ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ

«Sonra rabbi onu seçip tevbesini kabul buyurdu ve ona doğru yolu gösterdi.»[217] buyuruyor.

Zelle, açıklamadan boş olmayınca, yani açıklamaya muhtaç olunca kendisine uyulmak caiz olmadığı hususunu anlamak kimse için zor değildir. Dolayısıyla diğer üç neve itibar etmek kalıyor. Şemsül-Eimme de bunun benzerini söylemiştir.

«Şerh'ul-Akâid»de bu konuda şöyle deniliyor: «Peygamberler özellikle şeriatla ilgili işlerde, hükümleri tebliğ etmede ve ümmeti irşad etmede yalan konuşmaktan korunmuşlardır. Kasden yalan konuşmaktan ittifakla masumdurlar. Sehven yalan konuşmak hususunda ise yine çoğunluğa göre masumdurlar. Diğer günahlardan korunmuş oldukları hususunda ise uzun söz vardır. Peygamberler, vahiyden önce ve sonra küfürden ittifakla korunmuşlardır. Cumhur'a göre

216) Tâhâ, 20/121.
217) Tâhâ, 20/122.

ise kasden büyük günah işlemekten de masumdurlar. Bu görüşe Haşviyye taifesi muhaliftir. Onlara göre, peygamberler, kasden de olsa günah işleyebilirler. Peygamberlerin yanılarak büyük günah işlemelerini çoğunluk caiz görmüştür. Peygamberlerin kasden küçük günah işlemeleri Cumhur'a göre caizdir. Cubbâî ve ona uyanlara göre ise caiz değildir. Peygamberlerin yanılarak küçük günah işlemeleri ise ittifakla caizdir. Ancak, bir lokma çalmak, bir habbe ile hile yapmak, tartıda noksanlık yapmak gibi hasisliğe delâlet eden hususlar müstesnadır. Böyle işleri yapmaları caiz değildir. Ancak muhakkak âlimler, bu gibi küçük günahları işledikleri takdirde peygamberlerin ikaz edilmeleri, Allah tarafından kendilerine tenbih edilmesini şart görmüşlerdir. Bu söylenilenlerin hepsi peygamberlere vahiy geldikten sonraki durumdur. Vahiy gelmeden önce ise, peygamberlerden büyük günahın çıkmasının mümkün olmadığına delil yoktur. Mûtezile buna muhaliftir. Şîa taifesi ise küçük ve büyük günahların gerek peygamberlikten önce, gerek peygamberlikten sonra onlardan çıkmasını caiz görmemişlerdir. Lâkin onlar, korku dolayısıyla yani tehdit ile küfür izhar etmelerini caiz görmüşlerdir.

Peygamberler hakkında sabit olmuş yalan söylemeyi ve masıyet işlemeyi bildiren rivayetler mümkün ise zahirî manalarından tevil edilmitir. Eğer tevil mümkün değilse, evlâ olanı terk etmek manasına hamledilmiştir. Yahut peygamberliklerinden önce vuku'bulduğuna hamledilmiştir.

İbn-i Humam demiştir ki: Ehl-i Sünnet'in Cumhuruna göre ihtiyar ve tercih edilen görüş, peygamberlerin sadece büyük günahlardan korunmuş oldukları, küçük günah işlemekten korunmuş olmadıklarıdır. Bu ister hata ile olsun, ister yanılarak olsun aynıdır.

Ehl-i Sünnet âlimlerinden, küçük günahların sehven de olsa mümkün olmadığını söyleyenler de vardır. Doğrusu, peygamberlerin, işlerinde yanılmalarının caiz olduğudur. Hasılı Ehl-i Sünnetten hiçbir âlim, bile bile peygamberlerden yasaklanmış bir işin çıkmayacağını caiz görmemiştir. Ancak yanılma ve unutma yolu ile böyle bir hatanın sudur edebileceğini söylemişlerdir ki buna zelle denilir.

Konevî bu konuda şöyle diyor: «Âlimler, peygamberler hakkındaki ismetin keyfiyeti hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazıları demiştir ki: İsmet, Allah Teâlâ'nın halis ihsanıdır, kulun bunda bir ihtiyarı yoktur. Bu da şöyle oluyor: ya Allah Teâlâ, peygamberleri, meleklerin yaratılışında olduğu gibi, başkalarına muhalif tabiatta yaratmıştır ki bu tabiat sebebiyle günaha meyletmezler, Allah'a taattan kaçmazlar. Yahut, Allah Teâlâ, kendilerini beşer tabiatında yaratmış fakat, cebren himmetlerini kötülüklerden çevirmiş ve Taatlara çekmiştir. Âlimlerden bir kısmı da demişlerdir ki; ismet, Allah Teâlâ'nın

bir fazlı ve lûtfudur. Lâkin bu sıfat, peygamberlerin ihtiyarları ismetten sonra taata yönelik, kötülükten sakınacak şekilde bulunmaktadır. Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî de bu görûşe meylederek şöyle demiştir: Peygamberlerdeki ismet sıfatı mihneti, yani ibtilâ ve imtihanı yoketmez. Yâni peygamberleri taata mecbur kılmaz ve isyandan da aciz kılmaz. Belki ismet Allah Teâlâ tarafından bir lütuftur. Peygamberi hayır işlemeğe sevkeder, kötülükten meneder. İbtilâ ve ihtiyar manasını gerçekleştirmek için peygamberlerin irade ve ihtiyarları baki kalır.

HZ. PEYGAMBER'İN VASIFLARI:

(Hz. Muhammed sallelahu aleyhi veselem Allah'ın elçisidir. Nebisidir. Kuludur. Seçtiğidir. Mustafasıdır.)

Hz Peygamber'in künyesi şöyledir. Muhammed b. Abdillâh b. Abdil Muttalib b. Hâşim b. Abd-i Menâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lûey b. Gâlib b. Fehr b. Mâlik b. Nadr b. Kinane b. Hazîme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nezzar b. Ma'd b. Adnan. Hz. Peygamber'in buraya kadarki nesebinde hiçbir âlimin ihtilâfı vuku'bulmamıştır.

Hz. Peygamber, Alah Teâlâ'nın elçisi, yani Resûlü olup getirdiği şeriat, kendinden önceki dinleri neshetmiştir. Hz. Peygamber sallel lahu aleyhi vesellem bir hadis-i seriflerinde:

لَا تُطْرُونِي كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى عِيسَى

«Hristiyanlar İsa aleyhisselâm'ı medhettiği gibi beni medhetmeyin. Allah'ın kulu ve elçisi, deyin.»[218] buyuruyor.

Hz. Peygamber bu hadislerinde varlık bakımından önce olduğu için kulluğu elçilik üzerine takdim etmiştir. Ve kulluk makamından istinkâf etmedeğine delâlet etmesi için böyle söylemiştir. Belki kendisinin bununla iftihar ettiğine işaret olsun diye böyle söylemiştir.

Sonra metinde peygamberliği elçilik üzerine takdim etmekte, görülen âlemdeki varlıklara uygun olduğunu bildirmek ve iki mefhum arasındaki meşhur farka işaret etmek içindir. Nakledildiğine göre, Nebî resûl'den daha umumîdir. Zira resûl, tebliğ ile emredilen kişidir. Nebî ise kendisine vahiy gelen kişidir. Nebî tebliğ ile emredilme yahut emredilmeme yönünden daha umumidir. Kadı Iyaz demiştir ki: Cumhur'un sahip olduğu sağlam görüş şudur: Her Resûl Nebî'dir. fakat her Nebî Resûl değildir. Bir görüşe göre de Nebî emredilmeyen peygambere tahsis edilmiştir. Her ikisinin de eş mânalı keli-

218) Buharî, Enbiya, Bab, 48. Ahmed b. Hanbel, c. 1, s. 23.

meler olduğu da söylenmektedir. İbn-i Humam bu son görüşü tercih etmiştir. Galib olan görüş, iki mefhumun birbirine aykırı mânalar taşımış olduğudur. Zira Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor :

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ

«Biz senden evvel hiçbir resûl ve hiçbir nebi göndermedik ki, o bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun arzusuna şüpheler karıştırmış olmasın.»[219]

Peygamberlerden resul ve nebi olanlar hakkında gelen bazı hadisler de bize bu iki mefhumun birbirinden ayrı manalar taşıdığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ise: «Ey Nebî, ey Resûl!» ifadeleri ile muhatap olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber peygamberlerin bütün sıfatları ile vasıflanmıştı. Allah Teâlâ'nın:

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَٰكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ

«Muhammed, sizden hiçbir erkeğin babası olmamıştır, lâkin Allah'ın resûlü ve peygamberlerin sonuncusu olmuştur.»[220]

Âyetinde İsra hadislerinden birinde rivayet edilen şu manaya işaret vardır: İsrâ gecesinde Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu: «Ben seni yaratılış bakımından nebilerin ilki, gönderiliş bakımından ise sonuncusu kıldım.» Bu manadaki hadisi Bezzar da Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir.

İmam Fahreddin er-Râzi bu konuda şöyle diyor: «Gerçek şu ki Hz. Muhammed sallellahu aleyhi vesellem peygamberliğinden önce hiçbir peygamberin şeriatı üzerinde değildi. Hanefî âlimlerinden araştırıcı olanlar yanında tercih edilen görüş de budur. Çünkü Hz. Peygamber hiç bir Nebî'nin asla ümmeti değildi. Ancak o, risaletinden önce de Nebîlik makamında idi. İbrahim aleyhisselâm ve diğer peygamberlerin şeriatından doğru keşifler ve gizli vahiy ile bu nü-

219) Hac, 22/52.

220) Ahzâb, 33/40.

büvvet makamında kendisine görünen en doğru bir yolda amel ederdi.

Konevî de bu görüşü «Umdetünnesefî» adlı kitapta nakletmiştir. Bu görüş bir topluluğun dediği gibi Hz. Peygamberin peygamberliğinin kırk yaşından sonrasına hasredilmiş olmadığına delâlet eder. Belki Hz. Peygamber'in doğduğu günden itibaren peygamberlik vasfı ile vasıflanmış bulunduğuna işaret eder. Hatta, «Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamber idim» hadisi, Hz. Peygamber'in, bu gölge âlemi yaratılmadan evvel ruhlar âleminde nebilik vasfı ile vasıflanmış bulunduğuna delâlet eder. Bu, Hz. Peygamber'e mahsus bir vasıftır. Peygamberlik için yaratıldığı ve risalet için hazırlandığı mânasına hamledilmiş değildir. Huccetül-İslâm İmam Gazali'nin sözlerinden de bu anlaşılmaktadır. Zira bu takdirde Hz. Peygamber'in başkalarından ayrılmaz, hattâ halk arasında bu sıfat ile methedilmesi caiz olurdu. Sonra Hz. Peygamber'in nebilik ve resüllüğü mûcizelerle sabittir. Belki Hz. Peygamber'in kendisi zat ve sıfat bakımından başlı başına bir mûcizedir. Nitekim Kaside-i Bürde sahibi bu konuda şöyle diyor:

كفاك بالعلم في الأمي معجزة ❁ في الجاهلية والتأديب في اليتم

«Cahiliyette ilim, yetimlik durumunda mükemmel terbiye edilme, Ümmî olan peygamberde, sana mûcize olarak yeter.»

Şâir Hassan b. Sâbit de şöyle diyor :

لو لم يكن فيه آيات مبينة ❁ كانت بديهته تأتيك بالخبر

«Hz. Peygamber'de açık mûcizeler bulunmasa da, sana apaçık hayırla gelirdi.»

Bunun açıklaması şöyledir: Yalancılardan kim peygamberlik iddiasında bulunmuşsa, azıcık aklı olanlar yanında cehaleti ve yalanı ortaya çıkmıştır. Belki şöyle denilmiştir : içinde bir sır gizlenenin sırrını Allah Teâlâ, mutlaka yüzünde meydana çıkarır öyleki lisanında sürçmelerle yalanı meydana çıkar. Şu âyet-i kerîme bu hususu takviye etmektedir:

وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

«Allah, gizlediklerinizi açığa çıkarır.»[221]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem dünya ve âhirete ait makamlardaki gerçek kerametleri ile Allah tarafından seçilmiştir.

221) el-Bakara, 2/72.

Nitekim O'nu medih sadedinde İmam Busîrî şöyle diyor:

لَوْلَاهُ لَمْ تَخْرُجِ الدُّنْيَا مِنَ الْعَدَمِ

«Eğer Hz. Peygamber olmasaydı, dünya yokluktan varlık sahasına çıkmazdı.»

HZ. PEYGAMBER BÜYÜK-KÜÇÜK HİÇ BİR GÜNAH İŞLEMEMİŞTİR :

(Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem, putlara tapmamış, göz açıp kapayacak kadar zaman bile Allah Teâlâ'ya asla eş koşmamıştır. Küçük ve büyük hiçbir günah işlememiştir.)

Allah Teâlâ'nın:

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ

«Allah seni affetti, onlara niçin izin verdin?»[222]

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ

«Hiçbir peygamber için yeryüzünde ağır basmadıkça (düşman üstün gelmedikçe) esirleri bulunmak (bunlardan fidye almak) vuku bulmamıştır.»[223]

Âyetleri nail bulundukları en yüksek makama nisbetle evlâyı terk etmek mânasına hamledilmiştir.

HZ. PEYGAMBER'DEN SONRA İNSANLARIN EN FAZİLETLİSİ :

(Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi Ebû Bekr es Sıddîk radıyellahu anh, sonra Ömer b. Hattab, sonra Osman b. Affan, sonra Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhum'dur.)

Burada Hz. Peygamber'den sonra demek, Hz. Peygamber'in varlığından sonra dünyada bulunduğu halde demektir. İsa aleyhisselâm'ın yeryüzüne inmesi her ne kadar Hz. Peygamberden sonra olacaksa da esas peygamberliği ondan evvel olmuştur, dünyadaki varlığı da öncedir. İmam Âzam'ın yukarıdaki söz ile zaman bakımından

---

222) et-Tevbe, 9/43
223) el-Enfâl. 8/67.

uzaklığı kasdetmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

«Şerh'ul-Makâsıd»da büyük âlimlerin şu görüşe sahip bulundukları zikredilmektedir: Peygamberlerden dördü yaşayanlar zümresindendir. Bunlar da Hızır, İlyas, yeryüzünde; İsa ile İdrîs aleyhimesselâm ise gökyüzünde yaşamaktadırlar. Hasılı peygamberlerden sonra insanların en üstünü Hz. Ebû Bekir'dir.

Hz. Ebû Bekr'in cahiliyet devrindeki ismi Abd'ül-Kâbe idi. Resûlullah sallellahu aleyhi vesellem kendisine «Abdullah» adını vermiştir. Hz. Ebû Bekr'in babasının ismi «Ebû Kuhâfe Osman b. Âmir b. Kâ'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fehr el-Kureşî es-Sıddîk et-Teymî»'dir. Sıddık adını çok doğru olması, hakkı kuvvetle kabul etmesi, inancının ve tasdikinin kuvvetli olması dolayısıyla almıştır. Gelmiş ve gelecek velilerin en üstünüdür. Ebû Bekr'in, velilerin en üstünü olduğu hususunda icma vaki olmuştur. Rafizilerin buna muhalefetlerine itibar yoktur. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem onu, kendi yerine namazı kıldırmak için öne geçirmiştir ve o, gerçek bir halifedir.

Hz. PEYGAMBER'İN EBÛ BEKİR'İ YAZILI BİR AHİT İLE HALİFE NASB ETMEKTEN VAZGEÇMESİ:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا قَالَتْ دَخَلْتُ عَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْيَوْمِ الَّذِي بُدِئَ فِيهِ فَقَالَ : اُدْعِي إِلَيَّ أَبَاكِ وَأَخَاكِ

«Buharî ve Müslim'de Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber hasta olunca «Ebû Bekr'i ve kardeşini bana çağır» ki Ebû Bekir için bir yazı yazdıracağım. Zira ben bir kişinin (hilâfeti temenni ederek) ben Ebû Bekir'den daha liyakatlıyım, demesinden korkuyorum, Allah da, müslümanlar da Ebû Bekir'den başkasını kabul etmez,» buyurdu.[224]

224) Müslim, Sahih, c. IV, s. 1857, Hadis No: 2387; Buharî, Sahih.

حَتَّىٰ اَكْتُبَ لِاَبِي بَكْرٍ كِتَابًا ثُمَّ قَالَ :
يَأْبَى اللّٰهُ وَالْمُسْلِمُوْنَ اِلَّا اَبَا بَكْرٍ
(رواه البخاری والمسلم)

Hz. Ömer'in vefatından önce: «Eğer benden sonra bir halife seçersem, benden daha hayırlı olan Hz. Ebû Bekir bunu yapmıştır. Eğer bir halife seçmezsem benden daha hayırlı olan Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de bunu yapmamıştır.» sözünden kasdettiği mana, şu olsa gerek: Yani Hz. Peygamber, yazılı bir ahid ile halife nasbetmemiştir. Eğer bir ahid yazacak olsa, bunu Hz. Ebu Bekir için yazardı. Belki bunu yazmak istedi, fakat sonradan terketti. Ve «Allah Teâlâ da müslümanlar da Ebû Bekir'den başkasını kabul etmez.» buyurdu. Bu söz, mücerred bir ahid yazmaktan daha mubalâğalı olmuştur Zira bu söz, müslümanlara Hz. Ebû Bekr'i halife nasbetmeyi hem söz, hem de fiil ile göstermiştir. Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekr'i kendine halife nasbetmek için rızaî bir ihtiyar ile ihtiyar etti ve bunun için bir ahidname yazmak da istedi. Sonra, müslümanların Hz. Ebû Bekir etrafında ittifak edeceklerini bilerek bu ahidnameyi yazmaktan vazgeçip Allah'ın iradesi ve müslümanların seçmesi ile yetindi. Sonra hastalığının beşinci gününde perşembe günü yine yazmak istedi. Bazılarında, bu söz hastalık yönünden mi, yoksa uyulması gerekli olan hususlardan mı olduğu hususunda şüpheye düşünce yukarıda zikredilen sebeplere dayanarak Hz. Peygamber abidnameyi yazmaktan vazgeçmiştir. Yâni bazılarının kalbine hastalık halinde Hz. Peygamber'in yazdığı yazının muteber olup olmadığı hususunda şüphe girdi. Bu şüphe üzerine Hz. Peygamber yazı yazdırmayı terk etmiştir.

Eğer, bir halifenin tâyini ümmet üzerinde şüphe meydana getirecek işlerden olsaydı, mazeret için kesin bir şekilde onu açıklardı. Ancak, muhtelif sebepler ve deliller Hz. Ebû Bekr'in hilâfet için tâyin odildiğine ve bunu anladıklarına delâlet edince, burada maksat hasıl olmuştur. Sonra Ansar'ın hepsi Hz. Ebû Bekr'e biat etmişlerdir. Ancak halifeliğin kendisine verilmesini isteyen Sâ'd b. Ubade biat etmemiştir. Bu sebepten, Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde ve Ansar'dan orada bulunanlar Hz. Ebû Bekr'e biat edince bir sahabî gelip: «Sa'd'ı öldür-

dünüz.» demiştir. Hz. Ömer bunun üzerine: «Onu Allah öldürmüştür.» cevabını vermiştir. Hem sahabeden hiçbiri Hz. Peygamber'in Ebû Bekir'den başka Hz. Ali, Hz. Abbas ve başka kimseler hakkında birini hilâfet için nasbettiği hususunda açık bir şekilde beyanda bulunduğu rivayet edilmemiştir. Eğer olsaydı Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde'nin bunu açıklamaları gerekirdi.

İbn-i Batta'nın rivayet ettiğine göre, Ömer b. Abdil-Aziz Muhammed b. Zübeyr el-Hanzali'yi Hasan-i Basrî'ye göndererek: «Hazreti Peygamber Hz. Ebû Bekr'i halife tayin etmiş midir?» diye sorunca: «Senin arkadaşın (Yâni Ömer b. Abdil-Aziz) şüphede midir? Evet, kendinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, Hz. Peygamber Ebû Bekr'i halife nasbetmiştir. Muhakkak Hz. Ebû Bekir, hilâfet makamına oturmakta Allah için en seçkin kişi idi.»

Metinde geçtiği üzere, Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı» ibaresinde insan kaydını koymanın sebebi, Cebrail, Mikâil, İsrâfil, Azrail, Arş'ı yüklenen meleklerle Mukarrebûn meleklerden Kerûbbiyyûn gibi seçkin melekler insanların avam tabakasından daha üstün olmalarına binaendir. Bu melekler, her ne kadar müctehidlerin sözlerinden anlaşılan en doğru görüşe göre, nebi ve resûllerden daha aşağı mertebede iseler de, onlar insanların avam tabakasından daha yukarı mertebededirler. Din işinde bu mesele için kesin bir zaruret yoktur.

HZ. ÖMER'İN FAZİLETİ:

Hz. Ebû Bekir'den sonra insanların en üstünü Ömer b. Hattab'tır. Künyesi şöyledir: Ömer b. Hattab b. Nüfeyl b. Abd'il-Uzza b. Rebâh b. Abdillâh b. Kard b. Dırah b. Adîy b. Kâ'b-el-Kureşî el-Adevî. Hz. Ömer'in meşhur olan künyesi Fâruk'tur. Yâni hak ile bâtılı birbirinden ayırmak hususunda mübalâğa edici demektir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem onun hakkında şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْحَقَّ يَجْرِي عَلَى لِسَانِ عُمَرَ

«Şüphesiz, hak Ömer'in lisanı üzerinde gelir.»[225]

Bir görüşe göre, muvafık ile münafıkı birbirinden ayırdettiği için Hz. Ömer bu künyeyi almıştır. Hz. Ömer hakkında şu âyet-i kerîme inmiştir:

---

(225) Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II. 53; İbn-i Mace, Mukaddime, II.

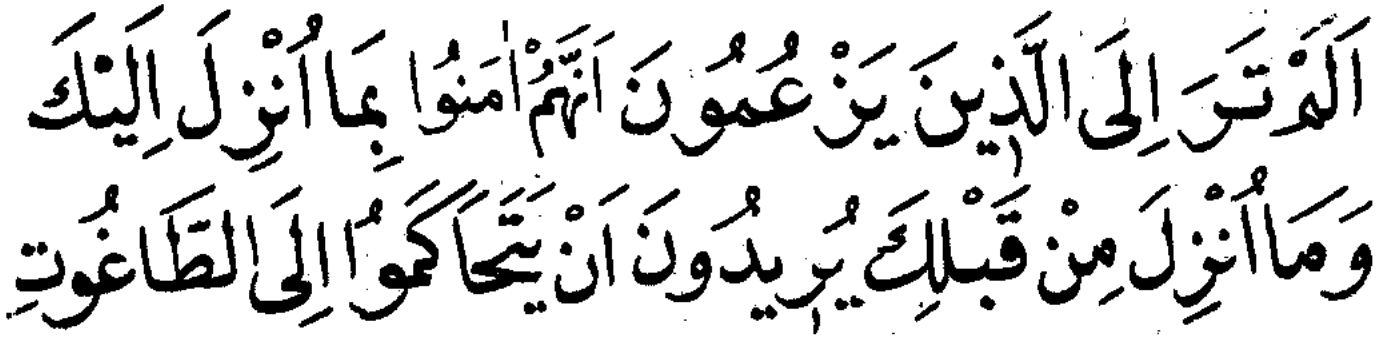

«Sana indirilen Kur'an'a ve senden önce indirilen kitaplara imanı ettik, diye boş iddiada bulunanlara bakmaz mısın? O azgın şeytana karşı muhakeme olmak istiyorlar.»[226]

Âlimler, Hz. Ömer'in fazileti ve halifeliğinin gerçek olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hz. Ömer'in şehid edilmesi ve Hz. Osman'ın vefatından evvel biat etmesi uzun bir şekilde Buhârî'de zikredilmiştir. Oraya müracaat edilmelidir.

HZ. OSMAN'IN FAZİLETİ

Hz. Ömer'den sonra insanların en üstünü, üçüncü halife Hz. Osman b. Affan'dır. Künyesi şöyledir: Osman b. Affan b. Âs b. Ümeyye b. Abdiş-Şems b. Abd-i Menâf b. Kusay el-Kureşî el-Emevî.

Hz. Osman Zün-Nûreyn lâkabı ile meşhurdur. Bu lâkabı almasının sebebi, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in iki kızı ile evlenmiş bulunmasıdır. Hz. Peygamber'in bir kızı ölünce ikinci kızını ona nikâhlamıştır. Ve bu kızının da ölmesi üzerine buyurmuştur ki: **«Başka bir kızım daha bulunsa, onu da Osman'a nikâh ederdim.»** Hattâ şöyle denilmektedir: «Âdem âleyhisselâm'dan beri Kıyamete kadar hiçbir peygamber'in iki kızını Hz. Osman'dan başkasının nikâhladığı vâki olmamıştır. Hz. Osman'ın bu künyeyi, Hz. Peygamber Ebû Bekir radıyellahu anh'a bir kerre, Hz. Osman'a ise iki kerre dua ettiği için aldığı da söylenmektedir.

Hz. ALÎ'NİN FAZİLETİ

Hz. Osman'dan sonra insanların en üstünü Hz. Ali b. Ebî Talib'tir. Onun da künyesi şöyledir: Ali b. Ebî Tâlib b. Abdil-Muttalib b. Hâşim b. Abd-i Menaf b. Kusay el-Kureşî el-Hâşimî. Hz. Ali'nin meşhur olan künyesi Murtaza'dır. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in kızı Fatımat'üz-Zehrâ'nın kocası, Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Hz.

226) en-Nisâ, 4/60.

Ali yüksek derecede ilim sahibi idi. Sahabenin büyüklerinin kendisinden sordukları müşkil meseleler karşısında verdiği fetvaları çoktur ve meşhurdur. O'nun bu fetvalarının çokluğu Hz. Peygamber'in kendisi hakkında buyurduğu:

أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا

«Ben ilmin şehriyim, Hz. Ali de kapısıdır.»[227]

أَقْضَاكُمْ عَلِيٌّ

«Sizin en iyi hüküm vereniniz Ali'dir»[228] sözlerini doğrulamaktadır.

Dört halifenin faziletleri hadis kitaplarında yazılıdır, onların hayat hikâyeleri ile şemailleri ilim adamlarının lisanlarında şöhret bulmuştur. «Mişkât», şerhi «Mirkât» da bir kısmını açıklamışızdır. Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğüne delâlet eden en kuvvetli delil, Hz. Peygamber'in, hastalığı zamanında gece ve gündüz onu halka imamlık yapmaya nasbetmesidir. Bunun için sahabenin büyükleri demişlerdir ki; Hz. Peygamber'in dinî işlerimiz için seçtiği kişiyi dünya işlerimiz için nasbetmeye hiç razı olmaz mıyız?

Sonra Cumhur-i sahabenin, Hz. Ebû Bekr'in hilâfet makamına nasbı ve diğerlerinin de son durumda onlara ittibaı konusunda ittifakları vardır. el-Hulâsa adlı kitapta şöyle bir ibare vardır: «İki kişinin bilgi ve hal - gidiş bakımından durumları bir olsa, fakat kıraat bakımından biri diğerinden daha iyi olsa, buna rağmen cemaat diğerini imamlığa geçirse cemaat hataya düşmüş olur. Yine bunun gibi, bilgi ve ahlâk bakımından birbirine denk olan iki kişiden biri muhakeme usullerini bilmek bakımından diğerinden daha üstün olsa, buna rağmen diğerini kadılığa nasbetseler, yine hata işlemiş olurlar.

Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in üstünlüğü hakkında Ehl-i Sünnet âlimleri arasında ittifak edilmiştir. Bu tertip Hz. Osman ile Hz. Ali arasında da aynendir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin ekserisinin görüşü de budur. Ancak Küfe ve Basralılardan buna muhalif bir görüş rivâyet edilmektedir.

Sonra bil ki, Rafızilerle Mütezilenin çoğunluğu Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir üzerine üstün tutmaktadırlar. Ebû Hanîfe hazretlerinden

227) Feyz'ul-Kadir, c. III, s. 46, Taberanî.
228) .....

de Hz. Ali'yi Hz. Osman'a üstün tuttuğu yolunda bir rivayet nakledilmektedir. En sağlam görüş, Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğunun kabul ettiği kuvvetli görüştür. Ebû Hanife'den rivayet edilen kuvvetli görüş de bu yoldadır. Nitekim metinde de bu görüş üzre halifelerin tertibini yapmıştır.

«Şerh'ul-Akâid»de de selef âlimlerinin görüşlerini bu tertip üzre bulduk. Doğrusu selef âlimleri bunun delilini bulmasalar bu şekilde bir tertip yapmazlardı. Selef âlimleri Hz. Osman'ı, Hz. Ali'den üstün tutmada tereddütlü olsalar gerek ki, sadece Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i diğerlerine karşı üstün tutmayı ve Hasan ile Hüseyin'i sevmeyi Ehl-i Sünnet'in alâmetlerinden saymışlardır. El-İnsaf! Eğer üstünlükten maksat sevabın çokluğu ise bu noktada tereddüt etmenin bir yönü vardır. Eğer, akıllı kişilerin saydıkları faziletlerin çokluğu kasdedilmişse o zaman bu noktada duraklamanın bir manası yoktur. Buradaki üstünlük sözünden maksat, Hz. Osman'ın Ali üzerine üstünlüğüdür. Hemen öncesinde duraklama sözü geçmesi bir karinedir. Yoksa dört halife arasındaki üstünlük kasdedilmiş değildir.

Muteehhirîn âlimlerinden (sonraki âlimlerden) bazılarından nakledilen husus şudur: bu mânada üstünlük hakkında kesin bir hüküm yoktur. Zira bunlardan biri için rivayet edilen bir fazilet yoktur ki, diğerinin bu fazilete ortaklığı bulunmasın. Birinin bu fazilete hakikaten tahsis edilmesi takdirinde diğerinin de başkasına tahsisi gerekir. Zira bu fazilet ya haddizatındaki şerefi, yahut kemiyetinin fazlalığı sebebiyle birçok faziletlerden daha tercihli olabilir.

Başka bir haşiyeci de şöyle demiştir: «Hz. Osman ile Hz. Ali arasındaki fazilet tercihinde duraklamaya bir sebep yoktur. Belki Hz. Ali'nin daha üstün olduğuna hükmetmek gereklidir. Zira onun hakkında menkıbelerinin yaygınlığı, faziletlerinin çokluğu, kemal sıfatları ile vasıflanmış bulunduğu ve birçok kerametlere tahsis edildiğine delâlet eden rivayetler tevatür derecesinde nakledilmiştir.» Bu, haşiyecinin sözünün akışından anlaşılan manadır. Bu sebepten denilmiştir ki bu görüşte bir nevi rafızîlik rayihası vardır. Ancak bu şüphesiz bir uydurmadır. Zira Hz. Ali'nin yüksek kemalâtı ve fazileti çoktur. Bu konudaki rivayetlerin tevatür derecesine ulaşması inkârı mümkün olmayacak bir mâna taşır. Eğer bu, sünneti terk ve iptal etmekse rivayet ve dirayet ehlinden hiçbir kişi sünnî değildir. Dinde taassubtan, hak ve yakîn olan bilgilerden uzaklaşmaktan sakın.

Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den üstün kabul edilmesinin Ehl-i Sünnet mezhebine muhalif olduğunda bir gizlilik yoktur.

Selef âlimlerinin tümü bu görüştedir. Ancak, sonradan gelen âlimlerden bir kısmı Hz. Ali'nin, Hz. Osman'dan üstün olduğuna meyletmişlerdir. Sahabe'den Eb'ut-Tufel bunlardandır. Eb'ut-Tufeyl'in inandığı ve Allah'ın dininde dayandığı görüş şudur: Hz. Ebû Bekr'in diğerlerinden üstün olduğu kesindir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem kendisine, vekâlet yolu ile insanlara, imamlık yapmasını ona emretmiştir. Halbuki İslâm dininde biliniyor ki, imamlığa lâyık olan daha üstündür. Hz. Ali de o zaman Medîne'de bulunuyordu. Sahabe'den diğer büyük sahabîler de öyle.. Hastalık günlerinde Hz. Poygamber Hz. Ebû Bekr'i imamlığa üstün olduğunu bildiği için geçirmişti. Hattâ bir keresinde Hz. Ebû Bekir geri çekilerek Hz. Ömer imamlık için öne geçmek üzere iken Hz. Peygamber sallellahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdular: Allah da mü'minler de Ebû Bekir'den başkasını kabul etmez.» Hz. Âişe'nin, babasına karşı gelme kazıyyesi meshurdur. Hz. Ebû Bekr'in İmamlık yapması, hilâfet makamına nasbedileceğine bir işaret idi. Bunun için sahebe, Hz. Peygamber: «Onu dinî işimiz için seçti, dünyaya ait işlerimiz için biz onu neden seçmeyelim?» diyerek Hz. Ali'nin, kendisini Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer üzerine üstün tutan kimseleri, iftira eden kişiyi döver gibi dövdüğü rivayet edilmiştir.

DÖRT HALİFE GERÇEK HALİFEDİR :

(Geçmişte olduğu gibi bu dört halife hak üzerinde bakidirler, Hak ile beraber daimdirler. Onların hepsini severiz.)

Hallerinde bir değişiklik, kemallerinde bir noksanlık olmaksızın hak üzerinde bakidirler. Bu ibarede Rafızîlere reddiye vardır. Onlar üç halife hakkında şöyle derler. Üç halife Hz. Peygamber zamanındaki hallerini değiştirdiler. Onlar hakkında, faziletlerine delâlet eden ayetler, güzel hayat hikâyelerini bildiren hadisler gelmiştir. Yukarıdaki sözde Hâricîlere de reddiye vardır. Onlar da Hz. Ali ve ona uyanların kâfir olduklarına hükmediyorlar. Bir mü'minin öldürülmesi günahını irtikâb ettikleri için Hz. Muaviye ve ona uyanların da kâfir olduğuna hükmediyorlar. Zira Hâricîlere göre, adam öldürmek, insanı iman sınırından çıkaracak büyük bir günahtır.

Biz bu dört halifeyi severiz, sayarız. Onlardan hiçbirine sövmeyiz. Çünkü Hz. Peygamber salellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor. **«Benim ashabıma sövmeyin.»** Allah Teâlâ da ilk muhacir müslümanlar hakkında şöyle buyuruyor:

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالَّذِينَ
اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

«Muhacir ve Ansar'dan İslâm'a ilk girerek öne geçen müslümanlar; bir de güzel amellerde bulunmak suretiyle onların izinde yürüyenler; Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuştur.»[229]

Bu dört halifenin İslâm'a ilk giren ve Cennet'e ilk girecek olan müslümanlardan oldukları hususunda ittifak vardır. Bunlar, Allah'ın rıza Cennetine ilk olarak gireceklerdir. Bu âyet, onların şanlarının

229) et-Tevbe, 9/100.

yüceliğine, imanlarının kesinliğine, makamlarının güzelliğine kesinlikle delâlet ediyor. İster aklî olsun, ister naklî olsun bu âyet karşısında kesin bir delilden başkası kabul edilemez. Bunlara karşı terbiyesizlikte bulunan, onlara çamur atan, onlarda var olan Hz. Peygamberle sohbet faziletine saygısızlıkta bulunanların böyle bir kat'î delilleri yoktur. Sahabe, Hz. Ebu Bekr'in Hz. Peygamberle sohbetini, arkadaşlığını inkâr eden kâfir olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onun sahabîliği hakkında nas vardır. Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ
الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ
إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا

«Eğer siz peygamber'e yardım etmezseniz, Allah ona vaktiyle yardım ettiği gibi yine yardım eder. Hani Mekke müşrikleri onu Mekke'den çıkardıkları zaman ikinin ikincisi (Hz. Ebû Bekir) ile beraber mağarada idiler. O vakit Hz. Peygamber arkadaşına şöyle diyordu: Üzülme, çünkü Allah'ın yardımı bizimle beraberdir.»[230]

Müfessirler, bu âyetteki Peygamberin arkadaşı ifadesinden, Hz. Ebû Bekr'in kasdedildiğinde ittifak halindedirler. Bunda Hz. Ebû Bekr'in, Hz. Peygamber'in ashabı arasında en kâmil bir ferd olduğuna işaret vardır.

SAHABİLERİ HAYIRLA ANMAK :

(Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in sahabîlerini yalnız hayır ile anarız.)

Yani Hz. Peygamber'in sahabîlerinden bazılarından, görünüşte kötülük çıkmışsa da biz onların hepsini hayırla anarız. Zira o görünüşte kötülük, fesad maksadı ile ısrar ederek yapılmış olmayıp kendi içtihadından doğmuştur. Belki onlar, bu kötülükten hayr-ı meâd'a dönmüşlerdir. Bizim onlara karşı iyi bir zanda bulunmamız gerekir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de onlar hakkında şöyle buyuruyor:

---

230) et-Tevbe, 9/40.

خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي

«En hayırlı nesil benim asrımın neslidir.»[231]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

إِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَأَمْسِكُوا

«Ashabımdan bahsedildiği zaman dilinizi tutun.»[232]

Bu hadislere dayanarak ilim adamlarının çoğunluğu, sahabenin hepsinin güvenilir kişiler olduğu görüşündedirler. Bu güvenilir oluş, Hz. Osman ve Hz. Ali devrindeki fitneden evvel de sonra da bakidir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem yine şöyle buyuruyor:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمْ اقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ

«Benim ashabım, yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, doğru yolu bulursunuz.»

İbn-i Dakîk el-İyd «Akîde»sinde şöyle diyor: «Sahabe arasında ihtilâf bulunduğu hususunda nakledilen rivayetlerin bir kısmı bâtıldır, bir kısmı yalandır; onlara iltifat edilmez. Doğru olanlarını güzel bir şekilde tevil ederiz. Zira onlar hakkında Allah Teâlâ'nın medh-u senası geçmiştir. Buna ilâve edilen sözler tevile ihtimali vardır. Şüpheli ve vehimli bulunan sözler gerçek ve bilinen hususları bâtıl kılmaz.

«Bu konuda İmam Şâfiî şöyle diyor: Allah Teâlâ sahabe devrinde akan o kanlardan bizim ellerimizi temizlemiştir, dolayısıyla dillerimizi onunla bulaştırmamalıyız.»

İmam Ahmed b. Hanbel, Hz. Âişe ile Hz. Ali arasında cereyan eden vakadan sorulunca şöyle cevap vermiştir: **«O bir ümmettir ki gelip geçti. Kazandıkları işler kendilerine aittir, sizin kazandıklarınız da size aittir. Siz onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz.»** mealindeki âyet-i kerimeyi okudu.

İmam Âzam Ebû Hanîfe de şöyle buyuruyor: «Hz. Ali olmasaydı, Haricîlerin hayat hikâyelerini bilemezdik.»

231) Buhari, c. IV, fazailussahabe, 5. s. 189.
232) Feyzul Kadir, c. I, s. 347.

BÜYÜK GÜNAH İŞLEMEKLE MÜ'MİN KÂFİR OLMAZ:

(Ne kadar büyük olursa olsun, helâl olduğuna inanmadıkça hiçbir müslümanı, işlediği herhangi bir günah sebebiyle tekfir etmeyiz. İman ismini onlardan yok etmeyiz.)

Hâriciler ise büyük günah işleyen bir müslümana kâfir diyorlar. Bize göre, bir müslüman, işlediği günahın helâl olduğunu kabul etmedikçe imandan çıkmaz. Haram olduğu kesin delillerle sabit olan bir işin helâl olduğuna inanan kimse ise kâfirdir. Biz, büyük bir günahı işlemesi sebebiyle bir müslümandan iman vasfını düşürmeyiz.

Mûtezile tâifesi ise, büyük günah irtikab edenlerin imandan çıkacağına fakat, kâfir de olmayacağına inanmaktadırlar. Onlar, büyük günah işleyenler için küfür ile iman arasında bir mertebe ispat ediyorlar ve büyük günah işleyen ne mümindir, ne kâfirdir, diyorlar. Halbuki diğer taraftan, büyük günah işleyen bir müminin ebediyyen Cehennemde kalacağına da inanmaktadırlar. İmam Ebû Hanîfe'nin, Cehm'e: «Çık ey kâfir!» sözü, bidat ehlinden de olsa, kıble ehli olan günahkâr kişilere kâfir demeyi nefyetmekte sözü genişletmeğe sonra kâfire benzetmeğe hamledilmiştir.

GÜNAHKÂR KİMSE DE GERÇEK MÜ'MİNDİR:

(Biz, büyük günah işleyen kimseye gerçekten mümin deriz. Bir kimsenin kâfir olmaksızın fâsık bir mûmin olması caizdir.)

Çünkü iman dil ile ikrar, kalb ile tasdikten ibarettir. Âzalar ile amel etmekse Ehl-i Sünnet'e göre, imanın olgunluk mertebesinden ve ihsanın güzelliğindendir. Haricîlerle mûtezîleye göre ise, amel imanın bir parçası, yahut yarısıdır. Bu meseledeki ihtilâfın menşei işte bu noktadır.

MÛTEZİLENİN EHL-İ SÜNNETTEN AYRILMASI:

Bu münakaşanın aslı şudur: Mûtezilenin reisi Vasıl b. Atâ, Hasan-i Basrî'nin talebelerinden olup onun meclisine devam ediyordu. Bir müddet sonra meclisinden ayrıldı. Ayrılmasının sebebi şu vak'adır: Vasıl b. Atâ, büyük günah işleyenin ne mümin ne de kâfir olmadığını kabul ediyor, dolayısıyla iki mertebe arasında bir derece ispat ediyordu. Bu düşüncesi dolayısıyla hocası Hasan-i Basrî: «Vasıl bizden ayrıldı.» dedi. İşte bu sebeple Vasıl b. Atâ'nın düşüncesini takip edenlere Mûtezile adı verilmiştir. Yâni Ehl-i Sünnetten ayrılanlar.

demektir. Mûtezile ise kendilerine adalet sahibi ve Tevhid ehli adını takmışlardır. Çünkü onlar, Allah'a itaat edene sevap vermek, isyan edene azab etmek Allah Teâlâ üzerine vaciptir, dediklerinden ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarını nefy ettiklerinden kendilerine adalet sahibi, Tevhid ehli adını takmışlardır. Sonradan onlar, kelâm ilminde ileri giderek inanca ait birçok meselelerde Felsefecilerin eteklerine yapışırlar. Dolayısıyla mezhepleri insanlar arasında da yayılmaya başladı. Bu durum Ehl-i Sünnette İtikad Mezhebi İmamlarından Ebul Hasan el'Eş'âri, hocası Ebû Alî el-Cübbâî'ye şu soruyu soruncaya kadar devametmiştir: «Üç kardeş hakkında ne derşin? Biri Allah a itaat ederek öldü, diğeri isyan ederek öldü. Üçüncüsü de küçükken öldü.» Eş'âri'nin bu sorusuna karşılık Ebû Alî el-Cübbâî şöyle cevap vermiştir: «Birincisi Cennetle mükâfatlandırılır. İkincisi Cehennem ateşi ile azab edilir. Üçüncüsü sevap da almaz, azab da...» Bu cevap üzerine Eş'âri yine sorusunu sormaya devam etti: «Eğer üçüncüsü, yani küçükken ölen Allah Teâlâ'ya karşı: Yâ rabbi! Beni neden küçükken öldürdün de büyütmedin. Büyüseydim, sana iman edip itaat ederdim, ben de Cennet'e girerdim?» derse Allah Teâlâ nasıl cevap verecek?»

Cübbâî şöyle dedi: «Allah ona şöyle cevap verir: Ey kulum! Ben biliyordum ki sen büyüseydin bana isyan edecektin, dolayısıyla Cehennem'e girecektin. Senin için faydalı olan küçükken ölmendi.» Eş'arî yine sordu:

İkincisi eğer derse ki : «Yâ rabbi! Niçin beni de küçükken öldürmedin ki, sana âsi olmasaydım, dolayısıyla Cehennem'e girmeseydim?» Allah Teâlâ ne cevap verir?

Bu soru karşısında Cübbâî mars oldu, bir cevap veremedi. Bundan sonra İmam Eb'ul-Hasan el-Eş'arî hocası Cübbâî'nin mezhebini terk ederek kendisi ve ona uyanlarla birlikte Mûtezile'nin görüşlerini iptal etmek, Sünnet'in geldiği şekli ispat ve Müslüman topluluğun devam ve sebat ettiği inancı yerleştirmek için gayret sarf etti. Bu gayreti gösterenler, bundan sonradır ki Ehl-i Sünnet adını aldılar.

Sonra Felsefe arapçaya tercüme edilerek İslâm âlimleri de bu ilim dalında Şeriatla çatışan noktalarda felsefecileri ve tabiatçı filozofları reddetmekle meşgul oldular, dolayısıyla felsefeyi red ve iptal edip maksatlarına ulaşma imkânını bulmak için, kelâm ilmine felsefeden çok şey karıştırdılar. Nihayet o duruma geldi ki, Kelâm ilmine Tabiatla ilgili, ilâhiyatla ilgili, müspet ilimlerle ilgili meselelerin büyük bir kısmını soktular. Öyle ki Kelâm ilminde naklî deliller bulunmasa felsefeden ayrılmaz duruma gelirdi. İşte bu sebeple kelâm ilmi, akli ve naklî yönden dinî meselelerde kitap ve Sünnetle yetinen ilim adamları yanında kötülenir oldu.

Sonra bil ki, Konevî şöyle diyor: Büyük günah işleyenin işi Allah'ın meşiet ve iradesine kalmıştır, diyerek durumunu tehir ettiği için, tehir edici mânasında olmak üzere İmam Âzam'a Mürcie adını verenler olmuştur. İmam Âzam bu konuda şöyle derdi: Ben büyük ve küçük günah işleyenler için Allah'tan mağfiret umarım, fakat azab edilmelerinden de korkarım. Küçük günah işleyen için yine mağfiret umarım, büyük günah işleyen için de Allah'tan azab gelmesinden korkarım.»

Şeyh Abdul-Kadir-i Geylânî «El-Ganiyye» adlı kitabında kurtuluşa ermeyen fırkalardan bahsederken: «Kaderiye taifesi bunlardandır.» dedikten sonra onlardan bazılarını zikrediyor. Sonra şöyle diyor: «Hanefîler de bunlardandır. Hanefîler, İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin mezhebine mensub olanlardır.» Hanefîler şöyle inanırlar: İman, Allah ve Resûlün Allah tarafından getirdiği hükümleri topluca bir mek ve ikrar etmekten ibarettir.» [233]

Berhûnî'nin «Kitab'uş-Şecere»'de zikrettiğine göre, bu inanç, bozuk bir itikat olup, İmam Âzam'ın «Fıkh-i Ekber»deki itikadına muhaliftir. Ebû Hanîfe'nin talebelerinin naklettiği: «İmanın; ikrar değil, yalnız tasdikten ibaret olduğunu söylediği» yolundaki rivayete aykırıdır. Zira İmam Âzam'a göre ikrar şerî hükümlerin icrası için şarttır. İmam Âzam'ın bu düşüncesi, Ehl-i Sünnet ile Mûtezile ve Bidat ehli arasındaki ihtilâflar için yazılmış akaid kitaplarını da nakz etmektedir. Mûtezile ile Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at arasındaki ihtilâf şuradan doğmaktadır: Ehl-i Sünnet'e göre iman bilmek ve ikrar etmektir. Bu görüş Ehli Sünnetçe tercih edilen görüştür. Bu söz, belki. «iman ikrar ve tasdikten ibarettir» demekten daha iyidir. Zi

---

233) Bu ibare Şeyh Abdülkadir-i Geylânî'nin «el-Ganiyye» adlı kitabında aynen mevcut olup daha çok güven vermesi için aslını aynen buraya alıyoruz. Kitabın «Günyetü't-Tâlibîn» adıyle yapılan tercümesinde bu ibare tercüme edilmiyerek geçilmiştir. İlim ve tercüme anlayışında asla sadakat gerekir. Biz de bunu yaptık. Şeyh Abdül-Kadir-i Geylanî, el-Ganiyye, c. 1, sh. 80.

(فصـــــل) وأما المرجئة فقرقها اثنا عشرة فرقة الجهمية والصالحية والشمرية واليونسية واليونانية والتجارية والغيلانية والشبيبية والحنفية والمعاذية والمريسية والكرامية وانما سموا المرجئة لانهم زعمت أن الواحد من المكلفين اذا قال لا اله الا الله محمد رسول الله وفعل بعد ذلك سائر المعاصي لم يدخل النار أصلا وأن الايمان قول بلا عمل والاعمال الشرائع والايمان قول مجرد والناس لا يتفاضلون في الايمان وان ايمانهم وايمان الملائكة والانبياء واحد لا يزيد ولا ينقص ولا يستثنى فيه فمن أقر بلسانه ولم يعمل فهو مؤمن لاستكباره. وأما الحنفية فهم بعض أصحاب أبي حنيفة النعمان بن ثابت زعموا أن الايمان هو المعرفة والاقرار بالله ورسوله وبما جاء من عنده جملة على ما ذكره البرهوقي في كتاب الشجرة

ra taklidden doğan tasdikin kabul edilmesinde ihtilâf vardır. İkrarla birlikte delilden doğan bilgi böyle değildir. Muhakkak delile dayanan bilgi ittifakla imandır. Sadece bilgi ile yetinip ikrar etmemek yahut ikrar ile yetinip bilmemekse ihtilâf konusudur. Sonra kötülenen bidat, ehli Mürcie taifesi Kaderiye Mezhebine mensup değildir. Belki onlar ayrı bir taifedirler. Küfürle birlikte itaat fayda vermediği gibi, imanla beraber günah da zarar vermez, derler. Onlara göre, müslümanlardan hiçbiri işlediği büyük günahtan ötürü azab edilmez. Bunların inancı nerede, İmam Âzamın inancı nerede..

Sonra İmam Âzam'ın sözü Kur'ân'ın nassına uygundur. Bu nas da şu âyeti kerîmedir:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

«Muhakkak Allah Teâlâ, kendisine eş koşulmasını affetmez. Kendisine eş koşmaktan başka dilediği kimseleri mağfiret eder.»[234]

Mürcie taifesi böyle değildir. Onlar küfürden başka günahların Allahın dilemesine bırakmadan affedileceğini, bunlardan dolayı bir müminin azab edilmeyeceğini söylüyorlar. Mûtezile de İmam Âzama muhalif düşünüyor. Onlar büyük günahtan dolayı Allah'ın azab etmesini adalet icabı diyerek Allah'a vacib kılıyorlar, Allah'ın dilemesine yer bırakmıyorlar. Haricîler de ayrı düşünüyorlar; büyük, yahut küçük günah işleyenleri imandan çıkarıyorlar.

Sonra bil ki; Mürcie'nin mezhebi şudur: Cehennem ehli Cehennem ateşine girdikleri zaman, balık suda yaşadığı gibi, bunlar da ateş içinde o şekilde bulunacaklar, ateşten azab duymayacaklar; ateş onlar için bir hayat haline gelecektir. Ancak kâfir ile mümin arasında şu fark bulunacaktır. Mümin Cennet nimetlerinden faydalanacak, yiyip içecek; Cehennem ehli ise bu nimetlerden istifade edemeyecektir. Bu inanç, Kitap, Sünnet ve İcmâ-i Ümmetle, hatta Ehl i Sünnet ve Ehl-i Bid'at âlimlerinin ittifakı ile batıl bir görüştür. Nitekim aşağıdaki âyet-i kerîme de buna delâlet etmektedir:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا

234) en-Nisâ, 4/48;

كَذٰلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ

«Kâfir olanlara gelince, onlara Cehennem ateşi var, öldürülmezler ki ölsünler. Üzerlerinden Cehennem'in azabı da hafifletilmez İşte her nankörü böylece cezalandırırız.»[234a]

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا
كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا
غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا

«Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr eden kâfirleri yarın ateşe atacağız. Derileri piştikçe, azabı duysunlar diye kendilerine, değiştirerek başka deriler vereceğiz.»[235]

فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا

«O kâfirlere şöyle denilir: Şimdi tadın. Artık size, azap artırmaktan başka bir şey yapmayacağız.»[236]

Bunlardan başka konu ile ilgili âyet ve hadisler de vardır. Mürcie Taifesi ise, «Öyle bir gün gelecek ki, Cehennemin kapılarını rüzgâr kapayacak ve içinde kimse kalmayacak» hadisinden maksat Cehennemin tabakalarından bir tabaka var ki burada müminlerin âsileri bulunacak ve bir gün cezalarını doldurduktan sonra orada kimse kalmayacak, mânasına tevil edilmekle beraber esasta naslara da aykırı değildir. Mürcie bu hadise dayanarak Cehennem'in bir gün kapanacağını söylemektedirler ki bunlar halis muhlis Murc'ie taifesidir

234a) Fatır, 35/37
235) en-Nisa, 4/56
236) En-Nebe', 78/30

MESTLER ÜZERİNE MESH ETMEK :

(Mestler üzerine mesh etmek sünnettir. Ramazan ayında Teravih namazı kılmak sünnettir.)

Mestler üzerine mesh etmenin müddeti misafir için bir gün bir gece, seferde bulunan kimse için ise üç gün üç gece olup Tevatür derecesine yakın bir Sünnetle sabittir. Mestler üzerine meshin delilini Kitap'tan almak da uzak değildir. Zira Cenabı Hak:

وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

«Ayaklarınızı Ka'b kemiklerinize kadar yıkayın.»[237] buyuruyor. Bu âyet-i kerîmede «Ercül» kelimesi yedi İmama göre de nasb ile okunmuştur. Mest giyerken mesh edilir, mestsiz olunca ayakların yıkanması gerekir.

Ramazan-i Şerîf gecelerinde Teravih namazı kılmak aslı itibariyle Sünnettir. Çünkü Hz. Peygamber'in önceleri bu namazı kıldığı, sonradan Ümmetine farz olur, halk onu vacib zanneder korkusuyla şefkatinden dolayı onu terk ettiği rivayetlerle sabittir. Hz. Ömer Teravih namazı hakkında: «Ne güzel bir bidattir» demiştir. O'nun bu sözü, Cemaatla kılınması ve Ramazan gecelerinin Teravih ile ihya edilmesinin ne güzel bir iş olduğu manasındadır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor: «Benim sünnetime ve raşid halifelerin sünnetine uyun, ayrılmayın» buyuruyor. Sonra Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in şu sözleri meşhurdur. Benden sonrakilere uyun. Bu söz, Râfızileri reddediyor.

---

237) Mâide, 5/6

FASIKIN ARKASINDA NAMAZ KILMAK

(Müminlerden Allah'a itaat eden ve etmeyen herkesin arkasında namaz kılmak caizdir.)

Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

صَلُّوا خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ

«Allah'a itaat eden ve itaat etmeyen her müminin arkasında namaz kılın.»[239] Bu hadîs'i Dârekutnî, Ebû Hureyre'den, yine Beyhakî de Ebû Hureyre'den rivayet etmişlerdir. Beyhakî bu hadîs'e: **«İtaatkâr olan ve olmayan herkes ile beraber cihad edin.»** ibaresini de ilâve etmektedir.

Fasık ve facir de olsa imamın arkasında cemaatla ve Cuma namazı kılmayı terk eden kişi ilim adamlarının çoğunluğuna göre, bidat ehlidir. Doğrusu böyle bir kimsenin arkasında namaz kılınır ve iade edilmez İbn-i Mes'ûd ve diğer sahabiler, içki içmesine rağmen Velîd b. Ukbe b. Ebî Muît'ın arkasında namaz kılmışlardır. Hatta bir kerre onlara sabah namazını dört rekât olarak kıldırmıştı. «Muntekа» adlı kitapta zikredildiğine göre, Ebû Hanîfe'ye ehl-i sünnetin bu konudaki görüşü sorulunca şöyle cevap verdi: «Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i üstün tutman, Hz. Osman ile Hz. Ali'yi sevmen, mestler üzerine mesh etmeyi caiz görmen ve itaatlı itaatsız her müminin arkasında namaz kılmandır,» cevabını verdi.

İmam Âzam yine «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «Sonra ikrar ederiz ki Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'den sonra bu ümmetin en faziletlisi ve en hayırlısı Hz. Ebû Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, sonra Hz. Ali'dir. Çünkü Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyuruyor:

---

239) el-Camiussağir, c. II, s. 45, Beyhakî'den.

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ اُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ
فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ

«Önce geçen ilk müslümanlar bunlar dereceleri en yüksek olanlardır... Naîm Cennetindedirler.»[240]

Bu sahabîlerden ilk olarak halifeliğe geçenler daha faziletlidir. Onları Allah'tan korkan her mümin sever, münafıklar ve kötüler ise sevmez.

İmam Âzam bu hususta yine aynı kitapta şöyle diyor: İkrar ederiz ki, seferde bulunmayan kimse için mestler üzerine mesh etmek bir gün bir gece, misafir için üç gün üç gecedir. Zira Hadis öyle gelmiştir.

Yine söylediğimiz gibi, kim mest üzerine mesh etmeyi inkâr ederse küfründen korkulur. Çünkü Mest üzerine mesh etmeyi sünnet kılan hadis, lafzî yönden Tevatür etmiş hadislere yakındır. Bu hadis her ne kadar lafzı bakımından tevatür etmiş değilse de mâna yönünden mütevatirdir.

İmam Âzam, daha sonra o kitapta şöyle diyor: «Seferde namazları kısaltarak farzlarını iki rekât kılmak ve Ramazan ayında yine sefer halinde iken iftar etmek, Kitabın nassı ile sabit olan bir ruhsattır. Seferde namazların iki rekât kılınması hususunda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ

«Sefere çıktığınız zaman, namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur.»[241]

Seferde iftar konusunda da şöyle buyuruyor:

---

240) el-Vâkıa, 56/10-12

241) en-Nisa, 4/101.

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

«Kim hasta olursa, yahut seferde bulunursa, diğer günlerden sayılı günlerle orucunu kaza etsin.»[242]

Birinci âyette «Namazları kısaltmakta bir sakınca yoktur.» ruhsatı amel bakımından vaciptir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu hususta şöyle buyuruyor:

صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ

«Seferde namazı kasr etmek, Allah'ın size verdiği bir sadakadır. Allah'ın sadakasını kabul edin.»[243]

İşte bu sebepten misafir seferde dört rekât kılarsa günahkâr olur. İkinci âyetteki oruç tutmamakta serbest oluş hakkındaki ruhsat ise delalet bakımından açık değildir. Belki Zahirîler, seferde orucu terk etmenin vacib olduğunu ve seferden sonra da kaza edilmesinin gerekli olduğu görüşünü kabul etmişlerdir.

Ruhsat şu âyetten istifade edilmiştir:

وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ

«Oruç tutmanız, sizin için ziyade hayırlıdır.»[244]

---

242) el-Bakara, 2/184.
243) Müslim, c. I, s. 478. Kitabu Salât'il-müsafirin, H. No. 686.
244) el-Bakara 2/184.

İMANLA ÖLEN CEHENNEMDE EBEDÎ KALMAYACAKTIR:

(Biz, Mümine işlediği günahlar zarar vermez demiyoruz; İşlediği günah sebebiyle Cehennem ateşine girmez, demiyoruz; fasık da olsa dünyadan mümin olarak çıktıktan sonra Cehennemde ebediyyen kalacak, demiyoruz.)

Murcie, Melâhide ve İbahiye taifesi ise, müminin işlediği günah sebebiyle Cehennem'e gitmeyeceğini söylüyorlar.

Ehl-i Sünnet vel-Cemaat inancına göre, **«Şüphesiz Allah Teâlâ, kendine eş koşulmasını mağfiret etmez. Şirkten başka günahlar için dilediğini mağfiret eder.»**[245] âyetine dayanarak günah işleyen kimsenin Allah'ın meşieti altında olduğu için tevbesiz olarak da günahları affedilir. Yoksa Allah Teâlâ, zaten vaadi icabı tevbe edildikten sonra şirki de, diğer günahları da mağfiret eder. Mûtezile ise Ehl-i Sünnet'in bu görüşüne karşı çıkarak, kötüye azab etmek, itaat edene sevap vermek ve tevbeleri kabul etmek Allah Teâlâ üzerine vaciptir, diyorlar.

İmam Sadüddin et-Taftazani'nin «Şerh'ul-Akâid»de «Allah, şirkten başka diğer günahları dilediği için mağfiret eder» âyetinde şöyle diyor: Yani Allah Teâlâ küçük ve büyük günahları tevbeli-tevbesiz affeder. Ancak Mûtezile buna muhalefet etmektedir. Burada «Tevbeli» sözü kalem hatasıdır. İki noktadan yerinde bir söz değildir. Çünkü iki taifenin de görüşüne aykırıdır. Zira bu bahis tevbenin mağfiretin ihtilâf konusu olduğu bir yerdir. Tevbeli olarak mağfiret edilmesi hususunda bir ihtilâf bahis konusu değildir. »Şerh'ul-Mekâsıt»'da da açıklandığı üzre bütün âlimler, tevbe eden kimsenin affedileceği hususunda ittifak halindedirler. Nitekim:

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

245) en-Nisâ . 4/48

«Günahından tevbe eden, günahsız gibidir.»[246] hadisinde bu husus doğrulanmaktadır. Yine Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ

«Allah Teâlâ, kulundan tevbesini kabul eden ve kötülüklerini affedendir,»[247]

Sonra bazı kötülükleri Allah Teâlâ'nın yalanlama ve inkâr emaresi yaptığı hususunda bir ihtilâf yoktur. Bazı günahların inkâr emaresi olduğu şer'î delillerle de bilinmektedir. Meselâ; putlara secde etmek, mushafı pisliklerin içine atmak, küfür kelimesini telâffuz etmek gibi... şer'î delillerle küfür olduğu sabit olan sözlerde olduğu gibi... Şüphe ve inkâr tahakkuk etmedikçe, imanın yalnız dil ile ikrar ve kalb ile tasdikten ibaret olduğu gerekçesiyle, dili ile ikrar edip kalbi ile tasdik edenin küfür işleri ve küfür sözlerinden bazıları ile kâfir sayılmayacağı yolundaki inanç reddedilmiştir.

Mûtezile'nin «Ümmet-i Muhammed büyük günah işleyenin fasık olduğunda ihtilâf ettikten sonra; mümin, kâfir, yahut münafık olduğu hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Ehl-i Sünnet'e göre mümindir, Hâricilere göre ise fasıktır. Hasan-i Basri'ye göre de münafıktır. İşte biz, «ihtilâfı terk ederek ittifak edilen hususu aldık ve büyük günah işleyen ne mümindir, ne de kâfirdir,» dedik sözleri reddedilmiştir. Zira bu düşünce, Selef âlimlerinin iki mertebe arasında bir mertebe bulunmayacağı hususunda ittifak ettikleri düşünceye muhalif olup iki menzile arasında bir menzile ortaya çıkarmaktır. Ki bu düşünce bâtıl olur. «El-Bidâye» adlı kitapta belirtildiğine göre, İmam Hasan-i Basrî'nin bu düşüncesinden döndüğü rivayet edilmektedir. Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Mûtezile ile Hâricîler, İcmaın bağlandığı daireden dışarıya çıkmışlardır. Onların sözlerine itibar edilmez.

---

246) İbn-i Mace, c. II, s. 1420, K. Zühd, H. No. 4250.
247) Şûra, 42/25.

MÜMİNİN AMELİ ZAYİ OLMAZ :

(Murcie taifesinin söylediği gibi, demiyoruz ki, yaptığımız iyilikler kabul edilmiştir, kötülükler de affedilmiştir. Ancak biz şunu söylüyoruz: Mesele uzun bir şekilde açıklanmıştır. Şartlarına uygun bir şekilde açık ayıplardan ve gizli kusurlardan uzak kalarak kim iyi bir amel işlerse ve dünyadan çıkıncaya kadar yaptığı bu ameli iptal etmezse, Allah Teâlâ onun bu amelini zayi etmez, belki fazlı ve keremi ile bu ameli kabul edip mükâfatlandırır. Allah'a eş koşmaktan başka mümin olarak fakat tevbe edemeden öldüğü kötülükleri ise Allah Teâlâ'nın dileğindedir. İsterse, affeder, dilerse azab eder. Fakat ebedî olarak Cehennem ateşinde bırakmaz. Herhangi bir amelde gösteriş, yahut yaptığı işte kendini beğenmek gibi haller vuku bulursa, o amelin mükâfatını iptal eder.)

Amellerin sevabını iptal eden haller, küfür, kendini beğenme ve gösteriş gibi hallerdir. Bu konularda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor.

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ

«Kim imanı inkâr ederse, yaptığı bütün ameller boşa gider.»[248]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ
وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ
وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

«Ey iman edenler! Sadakalarınızı, insanlara gösteriş için malını harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kimse gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkarmayın.»[249]

---

248) Mâide, 5/5.
249) el-Bakara, 2/264.

Sonra hadîs-i şerîfte zikredilen:

اَلْحَسَدُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ

«Ateş odunu yakıp kül ettiği gibi, başkalarının elindeki nimeti çekememek, insanların yaptıkları iyiliklerin mükâfatını yakıp kül eder.»[249/1]

Sözü şöyle tevil ediliyor: Çoğu zaman çekememe hali, insanı, hased edilen kişiye nisbetle kötülük işlemeğe sevkeder. Bu sebeple Kıyamet gününde hasedçinin yaptığı iyilikler, hased edilene verilir.

Allah Teâlâ iyilik yapanların mükâfatını zayii etmez. Çünkü bir âyette şöyle buyuruyorlar:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

Şüphesiz Allah Teâlâ, iyilik yapanların mükâfatını boşa çıkarmaz.»[250]

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

«Şüphesiz Allah müminlerin mükâfatını zayi etmez.»[251]

Başkalarına gösteriş yapan, işinde ihlâs olmadığının delilidir. Çünkü gösterişçi, insanlar görüp güzel desin için bir iş yapar. Süm'acı, yani başkalarına işittirmek için bir işi yapan da Allah rızası gayesini taşımamaktadır. Bu sebeple yaptıkları amelin mükâfatı yok olur. Gösteriş ve işittirmek için iş yapmak, bir şeyi lâyık olduğu yere koymamaktır. Çünkü Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

249/1) İbn-i Mace, c. II, s. 1408, H. No: 4221.
250) et-Tevbe, 9/120.
251) Âl-i İmran, 3/171.

فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا
صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

«Kim rabbine kavuşmak isterse, iyi amel yapsın ve rabbine ibadette kimseyi ortak etmesin.»[252]

Bu âyette zikredilen, eş koşmak hem açık, hem de gizli olarak Allah'a eş koşmak mânalarına şamil olmaktadır. Açıkça eş koşmak bellidir. Gizli olarak eş koşmaksa başkalarına işittirmek, gösteriş yapmak ve beğendirmek için yapılan taat ve ibadetlerdir. Hz. Peygamber sallellâhu aleyhi vesellem bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

مَنْ كَانَ أَشْرَكَ أَحَدًا فِي عَمَلٍ عَمِلَ لِلّٰهِ
فَلْيَطْلُبْ ثَوَابَهُ مِمَّا سِوَاهُ فَإِنَّ اللّٰهَ أَغْنَى
الشُّرَكَاءِ عَنِ الشِّرْكِ

«Allah için yaptığı bir amelde her kim Allah'tan başkasını ortak ederse, sevabını Allah'tan başkasından istesin. Zira Allah ziyadesiyle ortaktan beridir.»[253]

لَا يَقْبَلُ اللّٰهُ عَمَلًا فِيهِ مِقْدَارُ ذَرَّةٍ مِنْ رِيَاءٍ

«İçinde zerre kadar gösteriş bulunan bir ameli Allah Teâlâ kabul etmez.»[254]

İmam Âzam, metinde yapılan iyiliklerin mükâfatını belirtirken sadece gösteriş ve kendi işini beğenme hallerini zikretmekle yetinmiştir. Diğer günahların ve hallerin amellerin sevabını yok etmediğine işaret etmiştir. Çünkü diğer kötülükler, yapılan amellerin mükâfatını yok etmez. Sadece bu iki hal, iyiliklerin sevabını giderir. Belki bunun aksi olmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

---

252) el-Kehf, 18/110.
253) İbn-i Mace, c. II, s. 1406, H. No. 4203.
254) Kaynağını bulamadım.

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

«Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderirler.»[255]

Bu konuda yine şöyle bir hadis-i kudsî bulunmaktadır:

سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي

«Benim rahmetim, gadabımı geçmiştir.»[256]

Bir şârih buna karşı çıkarak şöyle demiştir: Gösteriş ve yaptığı işi beğenme, yapılan iyiliklerin mükâfatını yok ettiği gibi, bunlardan başka bazı kötü davranışlar da yapılan iyiliklerin mükâfatını yok eder. Bu âlim şu hadise dayanmaktadır:

خَمْسٌ يُفَطِّرْنَ الصَّائِمَ اَلْغِيبَةُ وَالْكَذِبُ وَالنَّمِيمَةُ وَالْيَمِينُ الْكَاذِبَةُ وَالنَّظَرُ بِشَهْوَةٍ

«Beş şey vardır ki, oruçlunun orucunu bozar. Biri dedikodu, diğeri yalan, üçüncüsü söz gezdirmek, dördüncüsü yalan yere yemin etmek, beşincisi ise şehvetle nâmahreme bakmaktır.»[257]

Bu hadis-i şerife dayanarak diğer kötü hallerin de yapılan iyiliklerin mükâfatını yok edeceğini kabul eden zat, hadisin tevilini bilememiştir. Tevili şöyledir: Bu hadisten maksat, beş şeyin, orucun kemalini ve cemalini bozar, demektir. Aslını bozar manasında değildir. Çünkü şehvetle bakmak, küçük günahtır. Ehl-i Sünnete göre de, Mûtezile'ye göre de küçük günahtır; yapılan bir amelin sevabını yok etmez.

Bu zatın:

سُوءُ الْخُلُقِ يُفْسِدُ الْعَمَلَ كَمَا يُفْسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ

«Kötü ahlâk, sirkenin balı bozduğu gibi, müslümanın amelini bozar»[258] hadisini delil olarak ileri sürmesi kabul değildir. Zira hadis-i şerif, müslümanın kötü ahlâkı riyasından (gösterişinden) ve kendini beğenmesinden ileri geliyorsa bütün amellerini yok eder, manasında tevil edilmiştir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat Mezhebinin inancının gereği de budur.

255) Hûd, 11/114.
256) Kaynağını bulamadım.
257) el-Camiussagir, c. II, s. 7. Suyuti, Bu hadis zayıftır.
258) Kaynağını bulamadım.

PEYGAMBERLERDE MUCİZE :

(Peygamberler için mûcizeler, veli kullar için de kerametler haktır.)

Yâni peygamberlerin mûcizeleri ile velilerin kerametleri Kitap ve Sünnetle sabittir. Kerametleri inkârda Mûtezile ile Bid'at ehlinin muhalif oluşuna itibar edilmez. Mûcize ile keramet arasındaki fark şudur: Mûcize, ölüyü diriltmek, bir dağı yok etmek gibi muarazaya uygun şekilde âdete muhalif tarzda bir iştir. Mûcize Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin dâvasını doğrulamak için gösterilir. Her gün güneşin, dünyanın doğusundan doğdurulması gibi harika olmayan durumlar, mûcize değildir. Bu târifin dışındadır. Hârika ise böyle değildir. Meselâ; kendisini doğrulamak için bir çocuğun konuşacağını iddia etmek gibi. Çocuk onu yalanlayacak şekilde konuşursa bu hârika değildir. Nitekim Deccal'da da böyle haller olacaktır.

VELİLERİN KERAMETLERİ :

Kerametler de harikadır, fakat bu harikalar bir iddiaya ve muarazaya yakın değildir. Bu harika velinin kerameti olup Hz. Peygamber'in dâvasında doğruluğuna alâmettir. Zira tabiin (ümmetin) kerameti, uyduğu kişinin (Peygamberin) kerametidir. Veli, mümkün olduğu ölçüde taatlara devam eden, kötülüklerden sakınan, dünyevî lezzetlere, şehvetlere, gafletlere, oyun ve eğlencelere dalmaktan yüz çeviren, Allah Teâlâ'yı ve sıfatlarını tanıyan kimsedir. Hz. Ömer'in mektubu ile Nil nehrinin taşması, Medine'de Minber üzerinde iken Nihavend denilen yerde askerlerini görmesi ve İslâm ordusunun kumandanına: Yâ Sâriye, dağdan sakın diyerek onu dağın arkasındaki düşmanın hücumundan sakındırması ve orada bulunan Sâriye'nin mesafe uzak olmasına rağmen Hz. Ömer'in bu sesini işitmesi; Halid b. Velid'in zehiri içtiği halde bundan bir zarar görmemesi, Sahabe ve diğer Ehl-i Sünnet'e mensup müslümanlardan vaki

olmuş birçok kerametlere dair rivayetleri buna bir misal olarak zikredebiliriz:

Mûtezile ise Ehl-i Sünnete karşı çıkarak kendi aralarında böyle bir mertebenin bulunduğuna şahid olmamışlardır. Şiîler kerametleri yalnız on iki imama tahsis etmişlerdir.

Sonra İmam Âzam'ın bu makamdaki kelâmının zahiri Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğunun görüşüne uygundur. Bu görüş de şudur: Peygamber için mûcize olan her şeyin veli kullar için bir keramet olması caizdir. Aralarında peygamberlik iddiası dışında bir fark yoktur. İmam Kuşeyrî ve İbn-i Sübkî gibi ona uyanlar, bu görüşe muhaliftir. Onlar yukarıdaki görüşe ilâveten şöyle demektedirler: Babasız çocuk doğurmak, cansız bir varlığı canlandırmak gibi haller müstesna. Bunlar mûcizedir, keramet olmazlar. «Kitap ise Meryem'den ve Süleyman aleyhisselâm'ın arkadaşından keramet zuhur ettiğini söylemektedir. Birinci İsa aleyhisselâm'ın peygamberliğini kuvvetlendirmek içindir, yahut Zekeriyya aleyhisselâm için bir muczedir; ikincisi ise Süleyman aleyhisselâm için mûcizedir, tarzında ileri sürülen görüş şu şekilde reddedilmiştir: Bizler, sadece peygamberlik iddiası bulunmaksızın Allah'ın bazı salih kullarında harika durumların zuhur edebileceğini iddia ediyoruz. Buna, bir peygamber için mûcize, yahut takviye adını vermek bizim için zarar vermez. Kıssaların siyakı (akışı) orada peygamberlik iddiası bulunmadığına, belki Zekeriyya aleyhisselâm'ın o kaziyye hakkında bilgi sahibi bulunmadığına, ancak keyfiyetten sorunca bunu öğrendiğine delâlet etmektedir.

Hülâsa, harika işler, Peygambere nisbet edilirse, mûcizedir; ister kendisi tarafından gösterilmiş olsun, ister ümmeti tarafından gösterilmiş olsun, peygamberliğinin doğruluğuna delâlet ettiği için, mûcizedir. Bu itibarla böyle işler peygamberlere mûcize yapılmıştır. Yoksa mûcizenin hakikatı, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin elinde münakaşaya yakın olmasıdır. Bu mûcize, veli'ye nisbetle keramettir.

Ebû Ali el-Cüzcânî bu konuda şöyle demiştir: Sen Allah yolunda doğruluğu ve istikameti iste, keramet arama. Zira senin nefsin keramet aramaya zorlar, rabbin ise senden istikamet ister.

Şeyh Sühreverdi rahimehullah «Avarif»inde şöyle diyor: Bu konuda bu büyük bir esastır. Zira ibadet yapan müctehitlerden çoğu önce gelen Selef âlimlerinden çok şey işittiler, buna rağmen kendilerine keramet ve harikalar verilmemiştir. Onların nefisleri kerametlerden bir şey bekler ve keramet verilmesini ister. Allah'a ibadet edenlerden biri, kendisinde harika bir iş zuhur etmediği için, kalbi kırılır ve bunu amelinin sahih olmadığına işaret sayar. Eğer, böy-

leleri bu işin sırrını bilselerdi, iş kolaylaşır ve Allah Teâlâ'nın sadık olan bazı mücahitlere bu kerametin kapısını açtığını bilir. Bunun hikmeti, gördüğü harikalar ve kudret-i ilâhî eserleri sebebiyle İman hususunda yakinini artırmak, dünyada zühd ve takva hakkında azmi kuvvetlendirmek ve nefsani arzuları çağıran sebeplerden uzaklaşmaktır. Davasında sadık kişinin yolu nefsi için istikamet istemesidir. Esas keramet istikamettir. Yani Allah yolunda dosdoğru olmaktır.

Netice olarak şunu söylemek gerekir: Şeriata ait işlerle ilgili bilginin insana açılması, olacak işler hakkındaki bilginin insana açılmasından daha hayırlıdır. Birincinin, yani şeriat bilgisinin olmaması dine zarar verir. İkincisi, yani olacak ve olmuş olaylar hakkındaki bilginin insana keşfolması ise böyle değildir. Belki çoğu kere bu bilginin olmayışı kişi için daha hayırlı olur. Zira nefsin payı kalmaz, ibadetler sırf Allah rızası için yapılmış olur.

Sonra bil ki, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَاِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُوْرِ اللّٰهِ

«Müminin bakışından sakının. Zira o Allah'ın nuru ile bakar.»[259] Bu hadisi Tirmizî Ebû Said el-Hudrî rivayetinden nakletmiştir.

Cenab-ı Hakk da bir âyette

«Elbette bunda keskin anlayışlılar için alâmetler vardır»[260] buyuruyor:

Tenbih edilmesi gereken hususlardan biri de şudur: Feraset üç revidir. Birincisi imana taâlluk eden ferasettir. Bunun sebebi nurdur. Allah bu nuru, imanının kuvvetlendiği ölçüsünde kulunun kalbine sokar. İmanı kuvvetli olanın bakışı daha keskindir, anlayışı daha keskindir.

Ebû Selman ed-Dârânî rahimehullah şöyle diyor: Feraset, nefsin bir şeye muttali olması ve gaybı görmesidir. Bu ise imanın makamlarından bir makamdır.

Ferasetin ikincisi, riyazet yolu ile elde edilen ferasettir. O da açlık ve uykusuzlukla ve halvetle (tenhaya çekilmekle) elde edilir. Zira insanın nefsi dünyaya ait meşguliyet ve alâkalardan boş olunca, bu boşluğu ölçüsünde feraset ve keşif kuvveti elde eder. Bu türlü feraset, mümin ile kâfir arasında müşterektir. Bu türlü feraset,

259) Tirmizî, Tefsir-i Sure, 15/6.

260) Hicir Sûresi, 15/75.

ne imana, ne de veliliğe delâlet etmez. Faydalı bir şekilde hakkı keşfetmez, doğru yolu da göstermez. Belki onların keşfi, idarecilerin ve rüya tâbircilerinin, doktorların ve benzerlerinin keşfi gibidir.

Ferasetlerin üçüncüsü yaratılıştan var olan ferasettir. Bu türlü feraset hakkında tabipler ve diğer âlimler bir çok kitaplar yazmışlardır. Onlar yaratılışı, huy ve davranışlar hakkında delil kabul etmişlerdir. Zira yaratılış ile davranışlar arasında Allah'ın hikmetinin gerektirdiği hikmetler vardır. Bu, başın adetten dışarıya çıkacak şekilde küçüklüğünü aklın küçüklüğüne, başın büyüklüğünü aklın fazlalığına, göğüs genişliğini huyun genişliğine, göğsün darlığını huyun darlığına, gözlerin donukluğunu ve bakışının zayıflığını sahibinin tembelliğine ve kalb sıcaklığının zayıflığına delâlet etmesi gibidir.

KAFİRLERDE GÖRÜLEN HÂRİKALAR MÛCİZE DEĞİLDİR :

(Hadislerde haber verildiği üzere, Firavun, İblis, Deccal gibi Allah düşmanlarında görülen harikalara mûcize adını vermeyiz. Bunlara, ihtiyaçlarının giderilmesi ismini veririz.)

İblis'e yeryüzünde mesafe katetme yetkisinin verilmesi ve bu sebeple şarkta-garpta bulunan kimselere kolayca vesvese vermesi, hadis-i şerifte belirtildiği üzere insanoğlunun kanına girebilmesi, aslında Allah'ın huzurundan kovulduktan sonra Allah Teâlâ'dan istediği mühletin kendisine verilmesi ile izah edilir. Bu bir harika değildir. Allah Teâlâ'nın, insanları imtihan etmek için bunda büyük hikmetleri vardır.

Fir'avn da Nil'e emreder, dilediği tarafa doğru akardı. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'de buna işaret etmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فِى قَوْمِهٖ قَالَ يٰقَوْمِ اَلَيْسَ لِى
مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ الْاَنْهٰرُ تَجْرِى مِنْ تَحْتِى

«Firavn kavminin içinde bağırıp şöyle dedi: Ey kavmim! Mısırın mülk ve saltanatı bana ait değil midir? Bu nehirler benim ayağımın altından akıyor.»[261]

261) Zuhruf, 43/51.

Hikâye edilir ki, Firavn, sarayına binek olarak çıkmak yahut inmek istediği zaman, atının ayakları arzusuna göre, uzayıp kısaldı.

Deccal'ın da bir insanı öldürüp dirilteceği rivayet edilmektedir. Deccal'a ait bu harika istikbal ile ilgilidir. Bunlara mûcize ve kerâmet adını vermiyoruz. Ancak Allah Teâlâ, kendilerine hikmeti icabı fırsat vermiştir.

(Zira Allah Teâlâ, azaba sokmak için, bazen düşmanlarının isteklerini yerine getirir.)

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ

«Bizim âyetlerimizi yalanlayanları, bilmedikleri yönden azar azar azaba yaklaştırırız.»[262]

Yani iman etmeyenlere, çok nimet ve uzun müddet verilir ki, azar azar Allah'tan bir ihsan ve yaklaşmadır sanarak helâke uğrasınlar... Aslında bu, Allah'a yaklaşma değil, Allah'tan uzaklaşmadır; Allah'ın yardımı kesmesidir. Hâdis-i şerifte şöyle buyuruluyor:

إِذَا رَأَيْتَ اللّٰهَ يُعْطِي الْعَبْدَ مَا يُحِبُّ مِنَ النِّعْمَةِ وَهُوَ مُقِيمٌ عَلَى الْمَعْصِيَةِ فَإِنَّمَا ذٰلِكَ اِسْتِدْرَاجٌ

«Allah Teâlâ'nın, isyana devam eden kişiye istediği nimetleri verdiğini gördüğün zaman bu istidraçtır. Yâni onu azaba ve helâke sokmak içindir.»[263]

Bu sözü buyrduktan sonra Hz. Peygamber şu âyeti okudu:

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ

Böylece ne zaman ki yapılan ihtarları unuttular, üzerlerine her türlü nimetin kapısını açtık.»[264]

Yani kendilerini imtihan etmek ve sonunda azaba sokmak için her türlü nimetin kapısını kendilerine açtık.»

---

262) el-Â'raf, 7/182.
263) Kaynağını bulamadım.
264) el-En'âm, 6/44.

حَتَّىٰٓ إِذَا فَرِحُوا بِمَآ أُوتُوٓا أَخَذْنَٰهُم بَغْتَةً فَإِذَا هُم مُّبْلِسُونَ

«Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahladıkları sırada, onları ansızın yakaladık.»[265]

Yani hayretler içinde, her türlü hayırdan ümitlerini keserek onları ansızın yakaladık. İşte bu sebeple görünüşte kendilerine verilen nimetin çokluğu, ahirette azaba giriftar olmalarını gerektirir. İstidracın esas manası derece derece yükseltmek ve alçaltmaktır. Yani Allah Teâlâ böyle kişileri bir yükseltir, bir de alçaltır.

KAFİRLERİN ELİNDEKİ HÂRİKALAR İSYAN VE KÜFÜRLERİNİ ARTIRIR:

(Allah'ın düşmanları, kendilerine verilen bu harikalar ve nimetler sebebiyle değişirler ve isyanlarını yahut küfürlerini artırırlar. Bunların hepsi caiz ve mümkündür.)

Nitekim İblis'in dâvasında durum böyle olmuştur. İblis Allah Teâlâ'nın huzurundan kovulunca:

قَالَ أَنظِرْنِىٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ إِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ

«İblis: Yâ Rabbi! Bana Kıyâmete kadar mühlet ver, dedi. Allah da: Sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu.» [265/a]

Şeytanın, imtihan için kulları hak yoldan saptırması murad edildiğinden, Allah Teâlâ tarafından duası kabul edilmiştir. Çünkü İblis, sapıklık ehlinin başkanıdır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ise hidayet ehlinin başkanıdır. Birincisi İblis Celâl sıfatının tecellisidir. İkincisi Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ise Ce-

265) En'âm, 6/44
265a) el-A'raf, 7/14-15

mal sıfatının tecellisidir. Kemal sıfatının nuru görülmesi için bunların her ikisi de lâzımdır. Bu sebepten Şeyh Ebû Medyen el-Mağribî şöyle demiştir:

لا تنكر الباطل في طوره * فانه بعض ظهوراته

«Batıl, kendi halinde inkâr edilmez. Zira o, Allah'ın sıfatının, yaratılmışlar aynasındaki tecellilerinden bazısıdır.»

İmam Âzam'ın iblis ile Fir'avn'ı bir arada zikretmesi şu hadis-i şerife dayanmaktadır:

رُوِيَ عَنِ السُّدِّيِّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ بَلَغَنَا
اَنَّ جَبْرَائِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِرَسُولِ اللّٰهِ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا اَبْغَضْتُ عَبْدًا مِنْ
عِبَادِ اللّٰهِ مَا اَبْغَضْتُ عَبْدَيْنِ اَحَدُهُمَا مِنَ
الْجِنِّ وَالْآخَرُ مِنَ الْاِنْسِ اَمَّا الَّذِي مِنَ الْجِنِّ
فَاِبْلِيسُ حِينَ اَبَى اَنْ يَسْجُدَ لِاٰدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
وَاَمَّا الَّذِي مِنَ الْاِنْسِ فَفِرْعَوْنُ حِينَ قَالَ
اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى

«Süddî'den rivayet edildiğine göre, Cebrail aleyhisselâm, Resulullah sallellahu aleyhi vesellem'e şöyle demiştir: Allah'ın kulları arasında iki kişiye buğz ettiğim kadar kimseye buğz etmedim. Bunların biri cinlerden, diğeri ise insanlardandır. Cinlerden olan İblis'tir. Adem aleyhisselâm'a secde etmekten kaçtığı zaman ona buğz et-

tim. İnsanlardan olan Fir'avn'dır ki «Ben sizin en büyük rabbinizim» dediği zaman ona buğz ettim.»[266]

Ben derim ki; belki Firavn, iki yönden İblis'ten daha kötüdür. Birincisi insan neslinden olduğu halde kendisinden bu taşkınlığın zuhur etmesidir. İblis ise cinlerdendir. Cinlerden isyanın görünmesi uzak bir ihtimal değildir. İkincisi, İblis, küçük gördüğü için Allah'tan başkasına secde etmek istememiştir. Firavn ise, kendini büyük görerek Allahlık iddiasında bulunmuştur. Ne gariptir ki şeytan, Allah'tan başkasına ibadet etmesi için insanoğluna vesvese verir, öğüt verir; fakat kendine ibadet edilmesini öğütlemez. Bu durum, insanların kalblerinden tamamen uzaklaştığı ve Allah'ı tanıdığı için olsa gerektir. Ancak sonradan İblis Allah'ın İhsan makamından uzaklaştırılmıştır. Yani insanlar, ondan nefret ettikleri için O'na ibadet etmezler. Yine Allah'ı tanıdığı için kendine ibadeti emretmez.

Bu konudaki latîfelerden biri de şudur: Sarayda Fir'avn'dan başka kimsenin bulunmadığı sırada İblis Fir'avn'ın sarayının kapısını çalmış. Fir'avn: Kim o? demiş. Bunun üzerine şeytan gülerek şöyle cevap vermiş: Allahlık iddia eden adam, çenesinin dibindeki kapısı üzerinde bulunan halkından ve kulluk erbabından birini tanıyamıyor.»

Bazen harikalar, isteğin hilâfına da cereyan ederek iddia sahibini alçaltır. Rivayet edildiğine göre, Müseylemetül-Kezzeb, bir gözü kör olan birinin gözünün açılması için dua etmiş, fakat sağlam gözü de kör olmuştu.

Bil ki, Allahlık iddia edenin elinde, isteğine uygun olarak harikanın meydana gelmesi caizdir, fakat peygamberlik iddia edeninki caiz değildir. Zira, peygamber olmadığı halde yalancı olarak peygamberlik iddia eden kişinin elinde harikanın isteğine uygun olarak meydana gelmesi, gerçek peygamberle yalancı peygamberi birbirinden ayırd etmenin kapısının kapanmasını gerektirir. Fakat Allahlık iddia edenin elinde bazı harikaların görünmesi Allah Teâlâ'yı tanımanın kapılarının kapanmasını gerektirmez. Zira akıl sahibi her insan, bilir ki, Allahlık iddia eden kimse yaratılmışlık ve noksanlık işaretlerini taşımaktadır, dolayısıyla yaratılan kişi, bin tane harika da gösterse yine Allah olamaz.

Sonra adete muhalif iş, adetin dışında bir iş olabileceği gibi, mutad olan bir iş yapmaktan aciz bırakmak tarzında da olabilir. Meselâ; Zekeriyya âlehisselâm'ın, üç gün insanlarla konuşmaktan menedilmesi gibi... Mutad olan bir işten menetmek de adeti bozmaktadır. Çünkü bu herhangi bir hastalık sebebiyle olmamıştı. Bu se-

266) **Kaynağını bulamadım.**

beple Zekeriyya aleyhisselâm'ın işaretle konuşmaktan başka sükût etmesi, Allah'ın kendisine bir çocuk verdiğinin tahakkukuna bir işaret olmuştur. Buna mucize adı verilir.

ALLAH EZELDE YARATICI VE RIZIK VERENDİR :

(Allah Teâlâ, hiç bir şeyi yaratmadan evvel de yaratıcı idi. Kimseye rızık vermeden evvel de rızık verendi.)

İmam Âzam rahimehullah'ın bu maksadı, halk için ve bilenler için tekrar edilmesi, havas ve avam herkesin inanması gerekli bir inanç olduğunu ifade etmek için olsa gerektir.

Zerkeşi bu konuda şöyle diyor: «Her ne kadar fiilî sıfatlar yaratılmıştır demişsek de vermeden Allah Teâlâ'ya yaratıcı ve rızık verici adını vermek hakikattır. Yine bu isme vermek mecaz olsa nefy edilmesi sahih olurdu. Halbuki Allah Teâlâ'nın ezelde yaratıcı ve rızık verici olmadığını söylemek müstehcen bir iştir. Bunun misli söylenmez.» Yaratıkları ezelde var etti» dememiz, şeklinde reddedilmesi doğru değildir. Zira bu, yaratılmışların kadîm olmasına sebep olur. Bunların arasındaki fark ise açıktır. Bel'a. «Yaratıkları sonuna kadar var etti» sözü kendi başına açık bir delildir, eşyanın yaratıldığına işaret ediyor. Ancak bu yaratıklar, mahallinde vaki değildir.

ALLAH'I GÖRMEK :

(Allah Teâlâ, âhirette görülecektir. Müminler Cennette baş gözleri ile, keyfiyetsiz, kemiyetsiz, arada bir mesafe bulunmaksızın, bir şeye benzemeksizin Allah Teâlâ'yı göreceklerdir.)

Çünkü Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ

«Kıyamet gününde parlak yüzler, rablerine bakacaklardır.»[267]

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ

«Hayır, onlar Kıyamet gününde Rablerini görme nimetinden mahrumdurlar.»[268]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:

إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ

«Muhakkak siz, Bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi Kıyamet gününde rabbinizi göreceksiniz.»[269]

Müminlerin Allah Teâlâ'yı dünya gözü ile görmeleri hususunda yine Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

«Cennet ehli Cennete girdiği zaman Allah Teâlâ, onlara şöyle diyecek: Bir şey istiyor musunuz? Size daha çok vereyim? Müminler de şöyle diyecekler: Bizim yüzümüzü ak etmedin mi? Bizi Cennet'e komadın mı? Cehennem azabından korumadın mı? Bunun üzerine Allah ile aralarında bulunan perde kalkacak ve müminler Allah Teâlâ'nın yüzünü görecekler. Müminlere Cennette Allah'ı görmekten

267) Kıyame, 75/22-23
268) Mutaffifin, 83/15
269) Buhari, C. I. S. 135 K. Mevakib, 16

daha iyi bir nimet verilmemiştir.»[270] buyurduktan sonra Hz. Peygamber şu âyeti okudu:

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ

«İman edip güzel amel işleyenlere Cennet ile birlikte Allah'ın cemalini görmek var.»[271]

Selefin çoğunluğunun görüşü de budur.

Müminler Allah Teâlâ'yı gördükleri zaman, yakınlık ve uzaklık bakımından bir sınır içinde bulunmayacak, bitişme ve ayrılma, bir şeye nüfuz etme gibi hallerle vasıflanmayacak. Bir şey ile birleşme durumunda da olmayacak. Vücudiye taifesi ise Allah Teâlâ'nın, başka bir varlık ile birleşerek cemalini göstereceği inancındadırlar. Allah Teâlâ'yı görmek Kitap ve Sünnetle sabittir.

Ancak, cihet keyfiyet ve kemiyet yönünden Allah'ı görme hâdisesi müteşâbihtir. Naklin ispat ettiği hususlar sabittir, aklın tenzih ettiği noktalar nefyedilmiştir. Şu âyet-i kerime de bu mânaya işaret etmektedir:

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ

«Gözler Allah'ı idrak etmez.»[273] Yâni Allah Teâlâ'yı gözler ihata edemez. Zira idrak görmekten daha hususî bir mâna taşır. Aklın menettiği vasıflarda benzeşme ve müteşabihlik nakle uygun olan asıl bilgiye zarar vermez.

İmam Âzam, «El-Vasıyye» adlı kitabında yine şöyle diyor: «Cennet ehli için keyfiyetsiz, cihetsiz, teşbihsiz olarak Allah'a kavuşmak haktır.» Bunun mânası şudur: karşılıklı olmaktan, cihetten, keyfiyetten ve heyetten beri olduğu halde göze tam görünecek şekilde Allah'a bakmak olayı meydana gelecektir. Bu, ilim sıfatı üzerine zaid bir iştir. Zira bizler, baş gözümüz ile Aya (Bedir'e) baktığımız zaman, sonra da gözümüzü kapadığımız zaman, her iki halde de bize ayın durumu görünür; fakat gözümüz açıkken görmemiz daha mükemmel ve daha tam olur. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

---

270) İbn-i Mace C. I. S. 66. Mukaddime, 12
271) Yunus, 10/26
273) En'am, 6/103.

وَلَيْسَ الْخَبَرُ كَالْمُعَايَنَةِ

«**Haber, görmek gibi değildir**»[274] sözünün mânası budur. İbrahim aleyhisselâm'ın Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye edilen :

وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي

«**İnandım, lâkin kalbimin tatmin olması için**»[275] sözü de bu mânadadır. Zira aynen bilmek, bizzat bilmek; mücerred olarak bilmekten daha yüksek bir rütbedir. Bu sebepten Mûsa aleyhisselâm:

قَالَ رَبِّ اَرِنِي اَنْظُرْ اِلَيْكَ

«**Rabbim, zatını bana göster, sana bakayım.**»[276] dedi.

Hülasâ, Kıyamette Allah Teâlâ'yı görmek, karşılıklı olmaya itibar etmeksizin harikulâde bir şekilde olacaktır. Nitekim Buharî ve Müslim'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem:

اَتِمُّوا صُفُوفَكُمْ فَاِنِّي اَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي

«**Saflarınızı tamamlayın, zira ben sizi arka taraftan da görürüm**»[277] buyurmuşlardır. Bu hadisi Buharî ile Müslim rivayet etmişlerdir. Yine ittifakla sabittir ki, Allah Teâlâ bizleri görür. Zira görmek gören ile görünen arasında hususî bir nisbettir ve her ikisinin görmesine tâalluk eden bir keyfiyettir.

Fahreddin er-Râzî diyor ki: Bu meselede bizim görüşümüz, şeyh Ebû Mansûr el-Mâtüridî'nin tercih ettiği gibi, Mezhebimizi ispat etmekte haklı delillere dayanmaktadır. Zira bu, hasmı daha çabuk ilzam eder ve meseleyi halka daha açık bir şekilde ifade eder. Hasımlar bu naklî deliller üzerine şüphelerini beyan ettikleri zaman, aklî delillerle onları reddederiz.

---

274) A. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 215.
275) el-Bakara, 2/260.
276) el-A'raf, 7/143.
277) Buharî, c. 1. s. 177, Kitab'ul-Ezan, Bab: 75.

RÜYADA ALLAH'I GÖRMEK:

Allah'ı görmeyi ispat eden bir taife de rüyada Allah'ı görmenin mümkün olmayacağına meyletmişlerdir. Şeyh Ebû Mansur el-Mâtürîdî de bunlardandır. Muhakkikîn diye isimlendirilen araştırıcı âlimlerin de bu görüşte olduğu söylenmektedir. Bunların dayandıkları delil şudur: Rüyada görülen, hayal ve gölgedir. Allah Teâlâ ise hayalden beridir.

Rüyada Allah Teâlâ'nın niteliksiz, cihetsiz ve karşılıksız olarak görülmesini bizim mezhebimizin mensubu bazı âlimler caiz görmüşlerdir. Bunlar Seleften rivayet edilen düşüncelere dayanmaktadırlar. Nitekim Ebû Yezîd'den şöyle rivayet edilmiştir: «Rabbimi rüyada gördüm» deyince kendisine: «Bu nasıl olur?» denildi. Bunun üzerine Ebû Yezîd: «Nefsini bırak ve gel» cevabını verdi. Ahmed b. Hanbel'in de rüyada Allah'ı gördüğü rivayet edilmiştir.

Rivayete göre Ahmed b. Hanbel, rüyada Allah'ı görmüş ve kendisine: «Yâ Ahmed! Bütün insanlar benden isterler. Ebû Yezîd başka... O yalnız beni ister.» buyurmuştur. Bunun sebebi de şu olsa gerektir: Ebû Yezîd'e: «Ne istiyorsun?» denilince: «İstememek istiyorum.» cevabını vermiş. Hamza ez-Zeyyat, Ebûl-Fâris Şah b. Şucâ' el-Kirmanî, Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî ve allâme Şemsül-Eimme el-Kerderî'nin de Allah Teâlâ'yı rüyada gördükleri rivayet edilmiştir. Bir tamamlama şeklinde bu meseleye tâalluk eden hususlar aşağıda gelecektir. Kâdıhan'ın: «Bu mesele hakkında konuşmayı terk etmek güzeldir» şeklindeki sözü güzel değildir. Zira sözü terk etmek bir maksat ifade etmez ve bir hüküm ortaya koymaz.

Sonra bil ki; İmam Nureddin el-Sâbunî ile Şeyh Reşidüddin arasında aklî delillerin gereği olarak yok olan bir şeyin görülüp görülemiyeceği konusunda uzun bir münakaşa geçmiştir. Sonunda Şeyh Reşidüddin İmam Nureddin'in görüşüne dönmüştür. Zira İmam Nureddin'in görüşü naklî delillerle de takviye edilmiştir: Semerkand ve Buhara âlimleri yok olan bir şeyin görülemiyeceğine dair fetva vermişlerdir. İmam Zahid Saffar «Telhis» adlı kitabının sonunda, yok olan bir şeyin görülmesinin mümkün olmadığını zikretmiştir. Yine müfessirler de yok olan bir şeyin Allah tarafından görülmesinin kabil olmadığını söylüyorlar. Eş'arî ve Mâtürîdîlerden selef âlimleri, varlığı muhal olanın, Allah Teâlâ'nın görmesine tâalluk etmeyeceği hususunda ittifak halinde bulunmakla beraber, bir şeyin varlığının, o şeyin görülmesinin illeti olduğu görüşündedirler.

YOK OLAN BİRŞEY MİDİR?

Yok olanın şey olup olmadığı hususunda da ihtilâf vardır. Mûtezile, yok olanın şey olduğunu söylemektedir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Şüphesiz ki Allah Teâlâ, her şeye gücü yetendir.»[278]

Bu âyette kudretin, her şeye tâalluk ettiği açıklanmaktadır. Kudret var olana asla tâalluk etmez. Zira var olan bir şeyi var etmek mümkün değildir. Bu sebeple âyetteki şeyden kasd edilen mânanın yok olduğu anlaşılmaktadır. Yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

«Şüphesiz Kıyametin zelzelesi büyük bir şeydir.»[279]

Bu âyette de vukuundan önce Kıyamet zelzelesine şey adı verildi. Bu deliller Mûtezile'ye göredir.

Bize göre yok, bir şey değildir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor.

وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا

«Sen bir şey değilken ben seni yarattım.»[280]

Bu âyette Allah Teâlâ, yokun, bir şey olmadığını haber veriyor. Bu âyetin tevile ihtiyacı yoktur. Yukarıda geçen iki âyette yoklara şey adının verilmesinin sebebi gelecek zaman itibariyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bu konuda geniş bir araştırma bahsi gelecektir.

---

278) el-Bakara, 2/109.
279) el-Hac, 22/1;
280) Meryem, 19/9.

Sonra bil ki, şüphesiz «Parlak yüzler, Kıyamette rabbine baka caktır.» âyetinde nazar kelimesinin, bakma mahalli olan yüze nisbet edilmesi ve rab kelimesine «ilâ» harfi cerri ile tâaddi etmesi ve sözün, hakikatı hilâfına delâlet edecek karinelerden boş bırakılması açık olarak Allah Teâlâ'nın bununla yüzde bulunan gözün Allah Teâlâ'ya bakmasını kasd ettiğine delâlet etmektedir. Zira nazar kelimesi, sılâları itibariyle, tâalluk ettiği kelimeler ve kendi kendine mütâaddi olması itibarları ile değişik şekillerde kullanılır. Eğer kendi başına mütâaddi yapılırsa mânası, durmak ve beklemektir. Bu mânada Allah Teâlâ birayetteşöyle buyuruyor :

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ
آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ

«O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar müminlere şöyle diyecekler: Bize bakın nurunuzdan biz de istifade edelim.»[281]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا
انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا

«Ey iman edenler! Bize «Râina - Gözet» lâfzı ile hitap etmeyin; bize bak manasına gelen «unzurnâ» deyin. Allah'ın hükmünü dinleyip kabul edin.»[282]

Eğer nazar kelimesi, «fî» harf-i cerri ile mütâaddi olursa, o zaman manası düşünmek ve ibret almaktır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Onlar Allah'ın göklerde ve yerdeki mülk ve tasarrufuna hiç bakıp düşünmediler mi?»[283]

---

281) el-Hadîd, 57/13.
282) el-Bakara, 2/104.
283) el-A'raf, 7/185.

Nazar kelimesi eğer «ilâ» harf-î cerri ile mütâaddî olursa o zaman mânası gözle görmek olur. Allah Teâlâ bu konuda da şöyle buyuruyor:

اُنْظُرُوا اِلٰى ثَمَرِهٖ اِذَا اَثْمَرَ وَيَنْعِهٖ

«Herbirinin meyvasına bakın. Bir ilk meyva verdiği zaman, bir de olgunlaştığı vakit.»[284]

Nazar kelimesi, gözün mahalli olan yüze nisbet edildiği zaman nasıl olur?

Hasan-i Basrî bu konuda şöyle diyor: Yüzler rabbine bakarsa rabbinin nuru ile bakar. Allah'ı görmekten, onu idrak etmek ve varlığını ihata etmek lâzımgelmez. Allah'ı görmenin cevazı, **«Gözler onu idrak etmez»**[285] âyetine aykırı değildir. Zira idrak, bir şeyi ihata etmektir. Bu ise görmekten daha ileride bir şeydir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

فَلَمَّا تَرَاۤئَ الْجَمْعَانِ قَالَ اَصْحٰبُ مُوْسٰۤى
اِنَّا لَمُدْرَكُوْنَ قَالَ كَلَّا

«İki topluluk birbirini görüp karşılaşınca, Mûsa'nın ashabı: «Biz yakalandık, dediler.»[286]» (Yani idrak edildik.)

Bu âyette Mûsa aleyhisselâm, görülmeyi nefy etmemiştir. İdraki nefyetmiştir. Allah Teâlâ da görülür, fakat idrak edilemez. Bilinir, fakat bilgi ile ihata edilemez. Allah Teâlâ değil, belki gördüğümüz şu güneş bile görülür, fakat tam olarak idrak edilemez, bilinemez.

Allah'ı görmenin ispatı hakkında mânevî tevatür yolu ile birçok hâdisler gelmiştir. Bunları nakıl yolu ile kabul etmek ve bid'at ehlinin akıl yolu ile vehim ve şüphelerine iltifat etmemek gerekir. Bu meselede **«Akîdet'üt-Tahavî»** adlı kitabın şarihi hataya düşmüştür. Şöyle demiştir: «Karşılıklı olmadan hiç görmek düşünülebilir mi? Allah'ın görülmemesinde yaratıkları üzerine üstün olduğuna delil vardır.» Bu şârih, yücelik yönünden Allah'ın görülemiyeceğini söylemektedir. Ehl-i sünnet vel-Cemaat Mezhebi'nin görüşü şudur: Allah Teâlâ, bir yönde görülmez. Hz. Peygamber'in: «Bedir gecesi ayı gördüğünüz gibi, muhakkak sizler rabbinizi göreceksiniz.» sözü, bir görme olayını diğer bir görme olayına benzetmedir. Her yönü ile görüleni, bir yönü ile görülene benzetmek değildir.

284) el-En'âm, 6/99. 285) En'am, 6/103 286) Şuara, 26/61-62

İMANIN KISIMLARI :

(İman, dil ile ikrar, kalb ile tasdikten ibarettir.)

İmam Âzam «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «İman dil ile ikrar edip kalb ile tasdiktir. Yalnız başına ikrar iman olmaz. Zira yalnız ikrar iman olsaydı bütün münafıkların mümin olmaları gerekirdi. Bilmek de yalnız başına iman değildir. Zira bilmek eğer iman olsaydı bütün Ehl-i Kitabın mümin olması gerekirdi. Allah Teâlâ, münafıklar hakkında şöyle buyuruyor:

وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

«Allah biliyor ki, münafıklar yalancıdırlar.»[287] Yâni munafıkların, iman iddialarında yalancı olduklarını biliyor. Çünkü onlar dil ile söylediklerini kalb ile tasdik etmemişlerdir. Allah Teâlâ, Kitap ehlinin bilgisi hakkında da şöyle buyuruyor:

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ

«Kendilerine kitap verdiklerimiz, öz oğullarını bildikleri gibi, Hz. Peygamber'i bilirler.»[288]

Bunun mânası şudur: Kitap ehlinin yalnız bilgi sahibi olması yani Allah ve Resûlünü bilmesi iman bakımından onlara fayda vermez. Çünkü onlar bildikleri halde Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risaletini ikrar etmediler. Onlar Hz. Peygamber'in Araplara gönderildiğine inanıyorlar. Bu yolla yaptıkları ikrar halis değildir. Sonra tasdik, bizatihi güzel bir rükündür. Hiçbir durumda düşmeye ihtimali bulunmaz. Fakat ikrar böyle değildir. İkrar imanın şartı, yahut şartı, yani yarısıdır ve başkası için güzel bir rükündür. Bu sebepten zorlama hallerinde ikrar düşebilir. Bunun sebebi ise, lisanın, kalbin

287) Münafikun, 63/1
288) el-Bakara, 2/146.

tercümanı olmasıdır. Dolayısıyla dil, varlık yahut yokluk bakımından tasdîkin delilidir. Bir kimse, açıklamasına imkân bulduğu halde herhangi bir zamanda ikrarını değiştirirse kâfir olur. Ancak, zorlamanın tesiri ile imanını açıklama imkânı bulamayıp ikrarı zail olursa kâfir olmaz. Çünkü, kendisinin korkması, kalbinde tasdikin baki olduğunun delilidir. İkrarını değiştirmeğe sevk eden sebep ise, nefsinden ölümü defetmek içindir, inancı defetmek için değildir. Nitekim Allah Teâlâ buna işaret ederek, şöyle buyuruyor:

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ
وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ
بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

«Kalbi iman ile dolu olduğu halde inkâra zorlananlar müstesna Kim Allah'a küfrederse, onlar için şiddetli bir azab vardır. Lâkin küfre karşı bağrını açanlar üzerine Allah tarafından bir gazab ve kendileri için büyük bir azab vardır.»[289]

Fakat, bir kimse imanını açıklama imkânı bulduğu zaman, ikrarını değiştirmesi, itikadını değiştirdiğinin delilidir. Şems'ül-Eimme Serahsî'nin de açıkladığı gibi, ikrar, tasdikin varlık veya yokluğu bakımından imanın bir rüknü olmuştur. Ancak «El-Umde» sahibi Ebûl-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî rahimehullah, dünyevî hükümlerin icrası için imanda ikrarın şart olduğunu açıklamıştır. Eş'arî'lerin tercih ettiği görüş de budur. İmam Matüridi de bu düşüncededir.

Sonra İmam Âzam'ın kelâmından, iman edilecek olanın hazf edilmesi, maksadın gerçekleştirilmesinde icmalî imanın yeterli olduğunu bildirmek içindir. Gerçekten iman, Allah Teâlâ tarafından gönderildiği, zaruretle bilinen bütün hususlarda kalben Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'i tasdik etmektir. Bu ise, iman mükellefiyetinden çıkmaya kâfidir. Bu şekilde iman edenin iman derecesi, tafsilî

289) en-Nahl, 16/106.

iman derecesinden aşağıya düşmez. «Akâid Şerhinde» de böyle yazılmıştır. Ancak, iman icmâli olarak söylenmişse icmâlen, tafsili olarak söylenmişse tafsîlen demek gerekirdi. Zira tafsilâtlı olarak söylenende tafsîlat şarttır. Öyle ki icmalî olarak iman eden bir kimse sorulduğunda namazın farz olduğuna, şarabın haram olduğuna inanmazsa kâfir olur. Sonra zaruretle bilinenden maksat, nazar ve istidlale ihtiyaç duymadan halkın bildiği dinî meselelerdir. Allah'ın birliği namazın farz oluşu ve şarabın haram oluşu gibi. Nazar ve istidlâl kaydını koymasının sebebi, içtihatla ortaya konan hükümleri inkâr edenin ittifakla kâfir olmayacağına binâendir. Cesedlerin haşrı, âlemin sonradan var oluşu, Allah Teâlâ'nın cüzleri de bildiği konularında naslara dayanan hükümleri inkâr eden kâfir olur. Çünkü bunların zahîri mânada oldukları dinen kesinlikle bilinmektedir. Büyük günah işleyenlerin Cehennemde ebediyyen kalmayacağı hususunda varid olan hâdisler böyle değildir. Çünkü büyük günah işleyenler hakkındaki deliller birbiri ile çelişmektedir.

Hülâsa, icmalî imanın tafsilî derecesinden aşağıya düşmemesi imanın aslı ile vasıflanmaktır. Yoksa icmalî iman tam bilgi makamında elbette tafsilî gibi değildir. Sonra iman mefhumunda ikrarı itibar etmek bazı ilim adamlarının mezhebidir. Şems'ül-Eimme el-Hulüvanî ile Fahr'ul-İslâm'ın tercih ettikleri husus da budur, ki ikrar imanda bir rükündür. Ancak, cebir halinde ikrarın düşmeye ihtimali vardır.

Cumhur'u Muhakkıkîn, imanın, kalb ile tasdîk olduğuna meyletmişlerdir. İkrar ise dünyadaki hükümlerin icrası için şarttır. Çünkü kalb ile tasdîk gizli bir iştir. Buna mutlaka bir alâmet ve nişan bulunmak gerekir. Kalbi ile tasdik edip dili ile ikrar etmeyen Dünyaya ait hükümler bakımından mümin sayılmasa da Allah katında mümindir. Dili ile ikrar edip de kalbi ile tasdik etmeyen kimse ise aksine Allah katında kâfir, fakat dünyevî hükümler bakımından mümindir. Miras alır, cenazesi kılınır. Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin tercih ettiği görüş budur. Naslar da bu görüşe uygundur. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
يُوَآدُّونَ مَنْ حَادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا
اٰبَآءَهُمْ اَوْ اَبْنَآءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيرَتَهُمْ اُولٰٓئِكَ

كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ
مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا

«Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavmi, Allah'a ve peygamberine muhalefete kalkışan kimselerle sevişir halde bulamazsın. Velev ki o muhalifler, babaları, yahut oğulları, veya kardeşleri, hısımları ve hemşireleri olsun... İşte Allah, böyle zalim kimseleri sevmeyen bir kavmin kalblerine imanı tesbit buyurmuş ve kendilerini yüce katından bir rahmetle kuvvetlendirmiştir.»[290]

إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ

«Kalbi iman ile tatmin olduğu halde cebr edilenler müstesna.»[291]

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِنْ
قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ

«Bedevîler, biz gerçekten iman ettik, dediler. De ki; siz kalblerinizle iman etmediniz. Ancak biz, müslüman göründük deyiniz. Henüz iman kalblerinize girmemiştir.»[292]

«Lâ ilâhe illallah» diyen kişiyi muharebede öldürdüğü zaman Hz. Peygamber'in: Üsame b. Zeyd'e c«Kalbini yarıp da doğru mu, yalan mı söylediğine baktın mı?»[293] buyurması da bu deliller arasındadır. Bu hadis-i şerif Kütüb-i Sitte'de rivayet edilmiştir.

«Şerh'ul-Makâsıt» da şöyle deniliyor: «İkrar, dünyevi hükümlerin icrası için şart koşulunca, açık bir şekilde devlet reisine veya diğer müslümanlara ilân edilmesi gerekir. İman için rükün kılınan ikrar ise böyle değildir. Bu ikrarda başkasına göstermese de bir kerre

290) Mücadele, 58/22.
291) en-Nahl, 16/106.
292) el-Hucurât, 49/14.
293) Kütüb-i sitte'ye bak.

iman sözünü konuşması yeterlidir. Doğrusu, şer'î hükümleri iltizam üzerinde kaimdir.

Sonra, kalbi ile tasdik edip dili ile bunu açıklamak istediği halde dilsiz olma ve benzeri engellerin mâni olduğu kişinin iman ettiğinde icma vardır. Bundan da anlaşılıyor ki, Kerramiye'nin inandığı gibi, imanın hakikati, yalnız kelime-i şehadetten ibaret değildir.

İMAN ARTMAZ - EKSİLMEZ :

(Gök ve yer ehlinin imanı ne artar, ne eksilir.)

Gök ehlinden kasıt, meleklerle cinlerdir. Yer ehlinden maksat, peygamberle, veliler, iyi ve kötü müminlerdir.

İman, iman edilen şeyler açısından artmaz ve eksilmez. Zira tasdik, gerçekleşmiş şekilde olmazsa zan ve tereddüt mertebesinde olur. Zan ise inanç makamında bir şey ifade etmez. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا

«Zira zan, gerçeği ifade etmez.»[294]

İşin doğrusu İmam Razi'nin de dediği gibi, iman yönünden değil tasdikin aslı yönünden artma ve eksilme kabul etmez. Zira dinin olgunluğunda olduğu gibi yakîn ehlinin mertebeleri muhtelif tir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuya şöyle işaret buyuruyor:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي

«İbrahim: Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster, demişti. Allah da: İnanmadın mı? buyurdu. İbrahim: Evet, lâkin kalbimin tatmin olması için, dedi.»[295]

---

294) Necm, 53/28.

295) el-Bakara 2/260

Zira aynel-yakîn mertebesi, ilmel-yakîn mertebesinden daha üstündür. Bu sebeple, haber, bizzat görmek gibi değildir, buyurulmuştur. Her ne kadar bazıları, «Eğer perde açılmasaydı, yakînim artmazdı» demişlerse de bu söz, görme anında yakînin artmasına aykırı değildir. Meselâ, Kâbe'yi gıyaben bilen ile bizzat görenin bilgisi gibi. Bizzat görenin bilgisi aynel-yakîndir. Gıyaben bilenin bilgisi ise, ilmel-yakîndir. Buna göre, imanda artma ve eksilmeden maksat, kuvvetlilik ve zayıflıktır. Zira güneşin doğduğunu tasdik etmek, bu âlemin sonradan yaratılmış olduğunu tasdik etmekten daha kuvvetlidir. Bunlar, tasdîk edilen noktasında her ne kadar müsavî iseler de, kuvvet ve zaaf bakımından eşit değillerdir. Biz kesin bir şekilde biliriz ki, bütün ümmetin fertlerinin imanı, Hz. Peygamber sallallehu aleyhi vesellem'in imanı gibi, yahut Hz. Ebû Bekr'in imanı gibi değildir. Bu husus, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadisin mânasıdır:

لَوْ وُزِنَ إِيمَانُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ بِإِيمَانِ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ لَرُجِّحَ إِيمَانُهُ

«Hz. Ebû Bekr'in imanı, bir kefeye konsa, diğer müminlerin imanı da öbür kefeye konarak tartılsa, Ebû Bekr'in imanı bütün müminlerin imanından ağır gelir.»[296]

Buradaki imanın ağır gelmesi, imanın semereleri bakımından değil, Allah'ı gerçekten tanıması, yakîninin üstünlüğü, kalbinin vakarı ve imanının sebatı bakımındandır; İman semereleri ve ihsan bakımından değildir. Çünkü iman ehli insanların fertleri; taatların çokluğu ve isyanın azlığı bakımından muhteliftir. İkan sıfatında ve iman vasfında imanın aslı baki olmakla beraber noksanlık mertebesinde de durum aksinedir. Bilenler arasında ihtilâf görünüştedir.. esasta değildir.

Bu sebepten «El-Hulâsa» adlı kitapta belirtildiğine göre, İmam Muhammad rahimetullah şöyle demiştir: «Bir kimsenin, benim imanım Cebrail aleyhisselâm'ın imanı gibidir, demesini çirkin görürüm. Lâkin, Cebrail aleyhisselâm'ın iman ettiklerine ben de iman ettim diyebilir.» Bunun sebebi de, birinci söz, her yönden onun imanının Cebrail aleyhisselâm gibi olduğunu hatıra getirir. Halbuki durum böyle değildir. İki iman arasında fark vardır.

296) Kaynağını bulamadım.

İmam Âzam, «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «Sonra iman, artmaz ve eksilmez. Çünkü imanın artması, ancak küfrün noksanlaşması ile, imanın noksanlaşması da küfrün çoğalması ile tasavvur edilebilir. Bir şahsın bir durumda hem mümin hem de kâfir olması nasıl düşünülebilir? Mümin, gerçek mümindir. Onun imanında şüphe düşünülemez. Nitekim kâfirin küfründe de şüphe yoktur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ
اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا

«İman edip hicret edenler Allah yolunda cihad yapanlarla, onları barındırıp kendilerine yardımda bulunanlar var ya, işte onlar gerçek müminlerdir.»[297]

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ
يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ
بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ
يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا

«O kimseler ki Allah'ı ve peygamberini inkâr ederek kâfir oldular, Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isterler ve peygamberlerin bir kısmına inanırız, bir kısmını inkâr ederiz, derler. Ve böylece imanla küfür arasında orta bir yol tutmak isterler. İşte bunlar gerçekten kâfirdirler.»[298]

Ümmet-i Muhammed içinde Allah'a karşı isyanda bulunanların hepsi gerçekten mümindirler, kâfir değillerdir.»

İmam Âzam bu sözü ile Allah'a karşı isyanın imana zıd olma-

---

297) Enfâl, 8/74.

298) Nisâ, 4/150-151

dığına işaret etmiştir. Nitekim Ehl-i Sünnet vel-Cemaat mezhebinin görüşü de böyledir. Harîçîlerle Mûtezile ise bu görüşe muhaliftirler. Onlara göre, Allah'a isyan ile iman bir arada bulunamazlar. Biz ise bu durumu imanın kemaline hamlederek, isyan ile kâmil iman bir arada bulunmaz diyoruz. Zira müminlerden tamamiyle kötülüğü ve Allah'a isyanı söküp atmak mümkün değildir, muhal gibidir. Allah Teâlâ'nın:

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا

«Onlara Allah'ın âyetleri okunduğu zaman, imanlarını artırır.»[299] âyetinin mânası bize göre, imanları yakîn derecesi bakımından artar, demektir. Yahut, bu âyetten maksat, inanılacak Kur'an âyetleri indikçe imanın arttığı şeklinde tevil edilmiştir. Hz. Peygamber sallallehu aleyhi vesellem'e imanın artıp eksilmesinden sorulunca:

نَعَمْ يَزِيدُ حَتَّى يُدْخِلَ صَاحِبَهُ الْجَنَّةَ
وَيَنْقُصُ حَتَّى يُدْخِلَ صَاحِبَهُ النَّارَ

«Evet, iman artar, öyle ki sahibini Cennet'e sokar. Eksilir, öyle ki sahibini Cehennem'e sokar.»[300]

şeklinde beyan buyurdukları hadisin mânası, iman müminin güzel amelleri sebebiyle artar, tâ ki onu Cennet'e önce götürür. Kötü amelleri irtikâb etmesi sebebiyle noksanlaşır, tâ ki sahibini önce Cehennem'e, sonra da imanı sebebiyle yine Cennet'e götürür, demektir. Nitekim Ehl-i Sünnet vel-Cemaat Mezhebinin düşüncesinin gereği budur. Tasdîk, insan için kalb işidir. Yakîn derecesinde kuvvet ve zaaf itibarıyla artma ve eksilmeyi kabul eder. Sonra taat ve ibadet imanın meyvesi, yakînin netîcesi ve kalbin irfan nuru ile nurlanmasıdır. Allah'a isyan böyle değildir. Zira Allah'a isyan kalbi karartır, Allah'a karşı olan sevgiyi zayıflatır. Allah Teâlâ'dan âfiyet ve güzel bir âkibet isteriz.

---

299) el-Enfâl, 8/2.
300) Kaynağını bulamadım.

MÜMİNLERİN İMANDA EŞİTLİĞİ :

(Bütün müminler iman ve tevhid noktasında eşittirler. Ancak amel bakımından farklıdırlar.)

Yani müminler esas bakımından aynı şeylere inanmaktadırlar. Aynı şekilde Allah Teâlâ'yı birlemektedirler. Bu iki kaydın konmasının sebebi, küfür ile iman, kör ile gören gibi birbirine zıd ve birbirinden ayrı oldukları gibi, iman edenlerin kâfirlerden o şekilde farklı olmalarına binaendir. Şüphe yok ki görenler, görme kuvvetinin zaaf ve kuvveti bakımından farklıdırlar. Bir kısmı gece zayıf görür, bir kısmı da gündüz zayıf görür. Bir kısmı kalın yazıları ancak okuyabilir, ince yazıları okuyamaz; diğer bir kısmı uzağı göremez, bir kısmı da yakını göremez. Bir kısmı ancak gözlükle yazı okuyabilir vs.... Bu sebepten İmam Muhammed, daha önce de geçtiği gibi, bir müminin benim imanım Cebrail aleyhisselâm'ın imanı gibidir, demesini doğru bulmuyorum, belki: «Cebrail aleyhisselâm'ın iman ettiklerine ben de iman ettim» demelidir, diyor.

Yine hiçbir müminin, benim imanım, peygamberlerin imanı gibidir, demesi çaiz değildir. Hatta, benim imanım Hz. Ebû Bekr'in, Hz. Ömer ve benzeri büyük sahabilerin imanı gibidir, demesi de caiz değildir. Zira Kelime-i Tevhid'in nurunun, Tevhid ehlinin kalbindeki farklılığını Alah'tan başkası bilemez. İnsanlardan bir kısmının kalbinde bu nur güneş gibidir; bir kısmında ay gibidir, bir kısmında büyük bir meşale gibidir; diğer bir kısmında da zayıf bir kandil gibidir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak hususunda mümine metod ve prensip verirken buyurdukları hâdisin sonunda kalbi ile buğz edenler için: «Bu imanın en zayıfıdır.» buyuruyor. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

اَلْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَاَحَبُّ اِلَى اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ

«Kuvvetli mümin, Allah katında, zayıf müminden daha sevimlidir.»[301] hadisi zahirî amellerdeki kuvvete de, batınî amellerdeki kuvvete de şamildir. Mümin dünyada bu bahsedilen nurların minvali üzerindedir. Müminlerin ilim ve amellerinin nurları bu şekilde âhirette de meydana çıkacaktır. Kelime-i Tevhid'in bu nuru ne zaman

301) Müslim c. IV, s. 2053, K. Kader.

kuvvetli olur ve mertebesi büyük olursa, kuvveti nisbetinde sahibinden, şüpheleri ve şehvetleri yok eder. Çoğu zaman o hale getirir ki, mümin bu imanı sayesinde kendinde bir şüphe, şehvet, günah ve kötülükle karşılaşırsa bunları yakar. Belki Cehennem ona şöyle der: Geç, ey mümin! Senin nurun benim alevimi söndürmüştür. Bu noktayı bilen kimse Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

إِنَّ اللهَ تَعَالَىٰ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ يَبْتَغِي بِذٰلِكَ وَجْهَ اللهِ تَعَالَىٰ

«Allah rızasını isteyerek «Lâ ilâhe illellah» diyene Allah Teâlâ Cehennemi yasaklamıştır.»[302]

لَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ

«Lâ ilâhe illallah diyen Cehenneme girmez.»[303] hadisinin ve benzeri hadislerin mânasını anlar. Bu hadislerin mânasını anlamak müşkül olmuştur. Bir kısım insanlar bunların nesh edilmiş olduğunu zannetmişlerdir. Bir kısmı emir ve yasaklar gelmeden evvel bunların buyurulduğunu zannetmişlerdir. Bir kısmı da bunlarda geçen ateşi Müşriklere mahsus Cehennem atesi manasına çekmişlerdir. Bazıları da Cehennem'e girmek sozünü ebediyyen orada kalmak mânasına almıştır.

İmam Âzam Ebû Hanîfe «el-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «Sonra amel imandan, iman da amelden başkadır. Çünkü çoğu zaman müminden amel yapma mükellefiyeti kalkar. Amel kalktığı zaman iman da kalkar denilmesi caiz değildir. Zira hayız kadın, bu halde iken namazın hükmü kendisinden kalkar. Böyle bir kadın için, iman da kendisinden kalkar diyemeyiz. Yahut, kendisine imanı da terk etmesi emredilir, denilmez. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine: Oru cunu terk et, sonra onu kaza et, buyurmuştur. Kendisine: imanı da terk et, sonra onu kaza et, denilemez. Yine, fakire zekât borcu yoktur, denilir; fakat, fakire iman gerekli değildir, denilemez. Eğer amel imandan bir parça olsaydı, amelin düştüğü hallerde imanın da düş-

302) Kaynağını bulamadım.
303) Kaynağını aynı lafızla bulamadım.

mesi gerekirdi. Halbuki durum böyle değildir.

Hülâsa, Ehl-i Sünnet'e göre, amel imandan başkadır. Ondan bir parça değildir, imanın rükünlerinden bir rükün de değildir. Mûtezile ise amelin imandan bir parça olduğunu ve rükün olduğunu söylüyor: Kur'an-ı Kerîm'de Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

«İman edip iyi amel işleyenleri ağaçlarının altından nehirler akan Cennetle müjdele.»[304]

Ehl-i Sünnet bu âyette, «amelû» kelimesinin «âmenû» kelimesine vav ile atfedilmesinin imanın amelden başka olduğuna delil getiriyorlar. Çünkü atfedilenle kendine atfedilen arasında bir başkalık bulunması gerekir. Böyle olmazsa atıf yapmak sahih olmaz.

---

304) el-Bakara, 2/25.

İSLAM'IN HAKÎKATI :

(İslâm, içtenlikle Allah'ın emirlerine teslim olmak, görünüşte de boyun eğmektir. Lügatte ise iman ile İslâm arasında fark vardır. Fakat İslâmsız iman olmaz, imansız da İslâm olmaz. Bunlar insanın sırtı ile karnı gibidir.)

İman lugatte tasdik etmektir. Nitekim Allah Teâlâ, Yusuf aleyhisselâm'ın kardeşlerinden hikâyeten şöyle buyuruyor:

قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا
يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا
أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ

«Biz gittik, koşu yapıyorduk. Yusuf'u da eşyamızın yanında bıraktık Bu sebeple onu kurd yedi. Şimdi bizler doğru söylesek de siz bize inanmazsınız.»[305]

Burada **«bize inanmazsın»** cümlesi, bizi doğrulamaz, tasdik etmezsin, demektir. Başka bir âyette İslâm kelimesi şöyle kullanılıyor:

وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا

«Gökte ve yerde bulunanlar ister istemez Allah'a boyun eğmiştir.»[306]

İman, içten boyun eğmek İslâm ise dıştan boyun eğmektir. Allah Teâlâ bu hususa da şöyle işaret ediyor:

---

305) Yusuf, 12/17.
306) Al-i İmran 3/83

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا

«Bedeviler, inandık, dediler. De ki, siz kalbinizle iman etmediniz. Ancak biz, müslüman gözüktük, deyin.»[307]

Cibrîl hadisi de bu noktaya işaret ediyor. Orada iman ile İslâm'ı birbirinden ayırmıştır. İmanı, yalnız tasdîk, İslâm'ı ise, ikrar ve iyilerin ameli olarak takdim etmiştir.

Hulâsa, iman kalb işidir, dolayısıyla gizlidir. İslâm açıktır, gizli değildir. İmanın yeri kalbtir. İslâm'ın yeri kalıptır, cesettir. İkisi birbirini tamamlar.

DİNİN HAKİKATI :

(Din, iman ile islâmın her ikisine verilen isimdir. Bütün şeriatlara da din denilir.)

Din, kelimesi mutlak zikredildiği zaman, ondan kasdedilen tasdik, ikrar ve Peygamberlerin Allah tarafından getirdikleri hüküm leri kabul etmek mânasıdır. Nitekim aşağıdaki âyetlerden de bu mâna çıkarılmaktadır: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ

«Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan kabul edilmez.»[308]

اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ

«Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır.»[309]

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

«Allah sizin için dinde bir güçlük kılmamıştır.»[310]

---

307) Hucurat, 49/14.
308) Âl-i İmran, 3/85.
309) Âl-i Imran, 3/19.
310) el-Hac, 22/78.

وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

«Sizin için İslâm'ı din olarak seçtim.»[311]

Yukarıdaki metinde İmam Âzam'ın maksadı, şerîat, İslâm ve imanın kendi başlarına din adını alacağı mânasında kullanılır, demek değildir. Bu makamda bunun aksini kabul eden bir şârih maksadın dışına çıkmıştır.

«Akîdet'üt-Tahavî»'de şöyle deniliyor: «Allah'ın dini, yerde ve gökte birdir. Din, aşırılıkla noksanlık arası, Allah'ı teşbih ile tatil arası, cebir ile kader arası, emin olmakla ümit kesmek arasında bir haldir. Sahîh-i Buharî'de Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadis-i şerîf'te şöyle buyuruluyor:

إِنَّا مَعَاشِرُ الْأَنْبِيَاءِ دِينُنَا وَاحِدٌ

«Biz peygamberler cemaatiyiz. Dinimizin aslı birdir.»[312]

Dinlerin ve çeşitli peygamberlerin getirdikleri şerîatların aslı Tevhid inancıdır, tevhid ile ilgili inançlardır. Ancak şerîatlar çeşitlidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا

«Her bir peygamber için bir şerîat ve bir yol tâyin ettik.»[313]

---

311) Mâide, 5/3
312) Kaynağını bulamadım
313) Mâide, 5/48;

ALLAH'I TANIMAK

(Allah Teâlâ'yı, kendini tanıttığı şekilde, hakkıyle tanırız.)

Allah'ın zatının mahiyetini bilmek, sıfatlarını ihata etmek itibarıyle değil, belki bütün durumlarda kulun gücünün yettiği ölçüde bilir ve tanırız. Burada, Allah Teâlâ için «Nefs» sözünü kulanmanın caiz olduğuna delil vardır. Zat kelimesinin kullanılması konusuna gelince, ilim adamlarının çoğunluğu ibarelerde zat ile sıfatı beraber zikr ettikleri görülmektedir. Bu konuda şöyle bir hadis gelmiştir:

تَفَكَّرُوا فِي كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللهِ

«Her şey hakkında düşünün, fakat Allah'ın zatı hakkında düşünmeyin.»[314]

Suyûtî'nin zikrettiğine göre Buhari'de geçen Hubeyb kıssasındaki «Bu Allah'ın zatı hakkındadır» ibaresi üzerinde iki yönden durmak gerekir. Birincisi bu, bir sahabî sözüdür. İkincisi, iddia edilen hususta bizim için bir nas değildir. Belki açık olan şudur ki, o hadiste murad edilen mâna, Allah yolunda mânasıdır. Çünkü kâfirler, Hubeyb'i öldürmek için Harem'den dışarıya çıkarınca «Beni bırakın, iki rekât namaz kılayım» dileğinde bulunmuş, namazdan sonra da şöyle demiştir:

فلست أبالي حين أُقتل مسلماً ٭ على أي شق كان في الله مصرعي

وذلك في ذات الاله وان يشأ ٭ يبارك على أوصال شلو ممزع

«Müslüman olarak öldürülünce hiç aldırmam,
Allah yolunda, hangi yanıma düşsem aldırmam.
Bu, Allah yolundadır, eğer dilerse,
Parçalanmış azaların mafsallarına bereket verir.»

---

314) Kütüb-i sitte ve Müsnedlerde yok.

Allah hakkında «hakikat» kelimesini zikretmeye gelince İbni Sübki'nin «Cem'ul Cevami»adlı kitabında beyan ettiğine göre, Allah Teâlâ'nın hakikatı, diğer varlıkların hakikatlerine muhaliftir. İbn-i Zemlekânî bu görüşe karşı çıkarak şöyle demiştir: «Hakikat» sözünü Allah hakkında kullanmak caiz değildir.» İbn-i Cemâa Allah hakkında hakikat kelimesinin zikredilmesinin caiz olmayışının sebebini şöyle açıklıyor: Çünkü Allah'ın kitabında hiçbir yerinde, İhlâs sûresi ve «Allah'ın misli hiçbir şey yoktur» gibi âyetlerden hiçbirinde ve diğer âyetlerde zatının tahakkukuna ve sıfatının mertebelerine delâlet eden bir karine gelmemiştir. İmam Âzam'ın bu sözü, îkan derecesinin hakikatında iman artmaz ve eksilmez, demek olsa gerektir. İhsan meramında iman-i icmalî yeterlidir. Mümin, ben Allah'ı tanıyorum, demelidir. «Seni hakkıyle bilemedik ve tanıyamadık» sözünü söyleyenin maksadı Allah Teâlâ'nın zatını ve sıfatlarının künhünü anlamanın, yaratıkların gücü dahilinde olmadığına mebnidir. Çünkü Allah Teâlâ, «Gözler onu görmez»; «Bilgi bakımından Allah'ı ihata edemezler» buyuruyor. Sebeplere göre hükümler değişmektedir. Bu sebepten İmam Şâfiî şöyle diyor:

«Kim Allah'ı aramaya kalkışır da kendi düşüncesine kadar varan bir varlığa ulaşırsa, bu kimse Allah'ı yaratıklara benzetmiş olur. Eğer bu arama sonunda sırf yokluğa varırsa, Allah Teâlâ'yı muattal kılan kişidir. Eğer bir varlığa dayanır da bu varlığı anlamaktan aciz kalırsa bu kimse Allah'ı birleyen bir muvahhiddir.»

Bu sebepten Hz. Ali'ye: «Tevhid'in mânası nedir?» diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: «Tevhid şudur: Hâtırına gelen, yahut hatırına getirdiğin, yahut herhangi bir halde düşündüğün varlıklar Allah'tan başkadır.», «Yahut Allah onlardan başkadır.»

Cüneyd-i Bağdadî'nin sözü de buraya döner. Cüneyd şöyle diyor: «Tevhid, kadîmliği, hâdislikten ayırmaktır. Çünkü senin hatırına hâdis, yani yaratılmıştan başka bir şey gelmez. Kadîmliği tecrid etmek Allah'ın ne zatı ve ne de sıfatı hakkında yaratıklardan hiçbirine benzeme hükmünü vermemendir. Zira Allah'ın zatına hiçbir şey benzemez. Sıfatlarına da hiçbir sıfat benzemez. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

«Allah gibi hiçbir varlık yoktur. O, her şeyi işiten, her şeyi görendir.»[315]

315) Şûra, 42/11.

Ancak, kadim olan varlıkla yaratılan varlıklar arasında müşterek olan âlim, kâdir ve var gibi sözler lâfzî yönden müşterek olmayı ifade eder.

ALLAH'A HAKKIYLA KULLUK ETMEK

(Hiçbir kimse, Allah Teâlâ'ya lâyık olduğu şekilde ibadet etmeğe güc yetiremez. Ancak emrettiği şekilde O'na ibadet eder.)

Çünkü kul, Allah'ı zikretmek ve şükretmeye devam etmekten âcizdir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا

«Eğer Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız, miktarını bilemezsiniz.»[316] Yani saymaya gücünüz yetmez, nerede kaldı ki şükrünü eda edesiniz. Bu sebeple:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ

«Ey iman edenler, Allah'tan hakkıyla korkun.»[317] ayetinin,

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

«Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun»[318] âyeti ile nesh edildiği söyleniyor. Çünkü Hakkıyla Allah'tan korkmaktan Allah'ın saf kulları bile âcizdir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: «İtaat edilmek, hiç isyan edilmemek; şükredilmek ,nankörlük edilmemek, zikredilmek, unutulmamak.»

Meselenin hakikati şudur: Allah'ı bilmek gerçekleşince, kulun bütün hallerinde hükmü devam eder. İbadet böyle değildir. Zira Allah'tan hakkıyla korkmak için her an kul üzerine ibadet vacib olur. Kul ise beşeriyetin zaafı icabı, kulluk görevini ifa etmede bu halin devamından acizdir. Çok az bir zaman da olsa, kuldan Allah'ın huzurundan kayb olma ve gaflet etme hali zuhur eder. Bu hal ise hakikat ve tarikat erbâbına göre küfürdür. Şeriat sahibinin diline göre bu vücup halktan rahmet olarak kaldırılmışsa, Allah'ın mağfiret edici olması cihetiyledir. Bu noktaya işaret eden Allah Teâlâ şöyle bu-

316) Nahl, 16/18.
317) Âl-i Imran, 3/102.
318) Teğâbün, 64/16.

yuruyor:

هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ

«Koruyacak da odur, bağışlayacak da.»[319]

Bu sebeple hiç kimse, ben hakkıyle Allah'a kulluk yaptım, diyemez. Ve yine bu sebepten bazı ârifler demişlerdir ki: «Eğer Allah'ın emri olmasa, «Yalnız sana ibadet ederiz, yalnız senden yardım dileriz.» âyetini okumazdım. Çünkü kullukta ihlas, ibadette ve diğer işlerde yardım dilemeyi yalnız Allah'a tahsis etme makamında değilim.» Bu konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:

لَا اُحْصِى ثَنَاءً اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلٰى نَفْسِكَ

«Sen kendini medh ettiğin gibi ben sana medih yapamam.»

Yine Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem, ibadeti bitirdikten sonra Taatın hakkını yerine getirmekte kusurlu olduğuna işaret olmak üzere Allah'tan mağfiret dilerdi. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu kavli buna işaret etmektedir:

كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا اَمَرَهُ

«Doğrusu insan, Allah'ın kendisine emr ettiğini tam olarak hiç yerine getirmemiştir.»[320]

MÜMİNLERİN EŞİTLİĞİ:

«Allah'ı tanımada, din işleri ile ilgili kesin bilgide, Allah'a tevekkülde, Allah ve Rasûlünü sevmede, kaza ve kaderine rıza göstermede, Allah'ın azabından korkmada, rahmetini ummada ve iman hususunda bütün müminler eşittirler. Ancak tasdik ve ikrarın dışında amel, derece ve makam yönünden farklılık gösterirler.»

Bil ki, kulun daima Allah'ın azabında korku içinde bulunması ve rahmetini umucu olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

---

319) Müdessir, 74/56.
320) Abese, 80/23.

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا
يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ

«Yoksa âhiretin azabından korkarak ve rabbinin rahmetini umarak, o gece saatlerinde kalkıp secde ve kıyam halinde ibadet eden mi?»[321]

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ
خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

«Yataklarından kalkarlar; rablerine azabından korkarak ve rahmetinden ümidvar olarak ibadet ederler.»[322]

Doğrusu, ummak, korkmayı gerektirir. Eğer böyle olmasaydı Allah'tan ümid kesmek olurdu. Öğülen korku, sahibi ile Allah'ın yasak kıldığı şeyler arasına giren korkudur. Bu sınırı geçerse, kulun ümidsizliğinden korkulur. Öğülen ümid, Allah'ın nuru ile ona itaat işini yapan ve sevabını Allah'tan isteyen; yahut bir günah işleyip sonra günahından tevbe edince Allah'tan günahının örtülmesini isteyen kimsenin ümididir. Fakat bir kimse tefrît derecesinde hata ve isyan içinde bulûnur da amelsiz olarak Allah'ın rahmetini isterse bu bir gururdur, yalancı bir temennidir, yalancı bir ümiddir.

Ebû Ali er-Rûdbarî rahimetullah buyurdu ki: Korku ile ümid bir kuşun iki kanadı gibidirler. İkisi de dengeli olurlarsa kuş da dengede olur ve uçar. Kanadlardan biri noksan olursa, uçmada da noksanlık olur. İki kanat da olmazsa, kuş ölüm haddine gider. Ebû Ali'nin zikrettiği bu görüş, Hz. Ömer'den nakledilen şu rivayete uygundur. Hz. Ömer şöyle demiştir: «Mahşerde, bir kişi Cennet'e girecek, diye nida edilse, o kişinin kendim olmasını ümid ederim. Yine Mahşer'de, bir kişi cehennem'e girecektir, denilse yine o kişinin kendim olmasından korkarım.»

Bazı âlimler de şöyle diyor: Ümidin korkudan daha çok olması gerekir. Çünkü hadîs-i kudsî'de Hz. Peygamber sallellahu aleyhi ve-

321) Zümer, 39/9.
322) Secde, 32/16.

sellem şöyle buyuruyor:

أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي فَلْيَظُنَّ بِي مَا شَاءَ

«Ben kulumun beni zannettiği gibiyim. Dilediği gibi beni zannetsin.»[323]

Bazıları da şöyle demişlerdir: En iyisi, gençlik ve sıhhat zamanında korkunun, yaşlılık ve hastalık durumunda da ümidin galib olması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

لَا يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ

«Sizden hiçbiri, ölümünden evvel Allah'a kendisi hakkında hüsn-i zanda bulunmadan ölmesin.»[324]

Bunun sebebi ise, herkes Allah'tan korkarsa, Allah'tan başka her şey ondan kaçar. Sen Allah'tan korkarsan, Allah'a doğru kaçarsın. Rabbinden korkan, rabbine sığınır. Nitekim Allah Teâlâ buna işaret ederek şöyle buyurmaktadır:

فَفِرُّوا إِلَى اللهِ

«Allah'a koşun.»[325]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:

لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَأَ مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ

«Senden, ancak sana sığınma vardır.»[326]

Bazıları şöyle demişlerdir: Kim yalnız sevgi ile Allah'a ibadet ederse zındıktır. Kim yalnız korku ile Allah'a ibadet ederse Harûrîdir. (Haricidir). Kim yalnız ümid ile O'na ibadet ederse Mürciedir. Kim sevgi, korku ve ümit ile Allah'a ibadet ederse, o da mümin ve muvahhiddir.

«Menâzil» adlı kitabın sahibinin: «Ümid, müridin en düşük mer-

---

323) Kaynağını bulamadım.
324) Müslim, H. No. 2877, c. IV, s. 2206.
325) Zâriyât, 51/50.
326) Buharî, Vudu, 175.

tebesidir» sözü müridin hali olan sevgi makamına nisbetledir.

Muhakkık âlim Râzi bu konuda şöyle der: Bir kimse eğer yalnız Cehenneminden korktuğu, Cennetine tama' ettiği için ibadet ederse mümin değildir. Zira Allah Teâlâ'nın zatına ibadet edilmesi gerekir. Bu düşünce, Hz. Peygamber'in şu hadisinin mânasıdır:

نِعْمَ الْعَبْدُ صُهَيْبٌ لَوْ لَمْ يَخَفِ اللّٰهَ لَمْ يَعْصِهِ

«Suheyb ne güzel bir kuldur. Allah'tan korkmasa da O'na isyan etmezdi.»[327]

Bu sebepten Hz. Peygamber'e, gece ibadet etmekten ayakları şiştiği zaman: Niçin bu kadar kendini yoruyorsun. Halbuki Allah Teâlâ, senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetmiştir?» denilince: «Şükreden kul olmayayım mı?» cevabını verdi.

Hz. Ali de bir sözünde şöyle buyuruyor: «Bir kavim, bir şey istemek için ibadet ederse bu ticarî ibadettir. Eğer bir kavim korku için ibadet ederse, bu kölelerin ibadetidir. Bir kavim eğer şükretmek için ibadet ederse, bu da hür kimselerin ibadetidir.» «**Rebîul-Ebrar**» adlı kitabın sahibi de bu sözü böylece nakletmiştir.

İmam Tahavî şöyle diyor: «İman birdir. İmanın esasında iman ehli de birdir. Birinin diğerine üstünlüğü, korku, sakınma, nefsanî arzularına muhalefet ve en iyiye mülazemetledir.»

ALLAH FAZLI İLE İHSAN EDER ADALETİ İLE CEZA VERİR:

(Allah Teâlâ, kullarından bazılarına fazlı ile muamele eder. Bazılarına da adaletiyle muamele eder. Bazen dilediği kullar için lâyık olduğunun kat kat üstünde sevabı fazlı ile ve keremi ile verir. Kulun günahına karşılık adaleti ile yalnız lâyık olduğu cezayı verir. Bazı kullarına azab etmeyip fazlı ile affeder.)

Allah Teâlâ bu konularda şöyle buyuruyor:

وَاللّٰهُ يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

327) Kaynağını bulamadım.

«Allah selâmet evine çağırır ve dilediğini doğru yola hidayet eder» [328]

وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ

«Allah Teâlâ, dilediğine kat kat verir.» [329] Bu da Allah'a yakınlık derecesine ve ihlasın durumuna göre değişir. İster şefaat vasıtasıyla olsun, ister vasıtasız olarak olsun, Allah Teâlâ dilediği kulunu affeder. Bu konuda şöyle buyuruyor:

وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ
أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ

«Size isabet eden bir musibet, sizin kendi kazancınızın eseridir. Allah çoklarının günahını affeder.» [330]

وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

«Allah şirkten başka dilediğini mağfiret eder.» [331]

Yâni ister küçük günah olsun, ister büyük günah olsun Allah Teâlâ mağfiretini dileyen kulunun günahını affeder. Bu Allah Teâlâ'nın fazlı ve keremi icabıdır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ

«Muhakkak ki iyilik ve sevap verme fazileti Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir.» [332]

Bu makamda maksadın hülâsası şudur. Allah'ın emri, kulları na nisbetle muradına uygun bir şekilde adalet ve faziletten boş değildir. Bununla beraber bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir:

---

328) Yunus, 10/25.
329) el-Bakara, 2/261.
330) eş-Şûra, 42/30.
331) en-Nisa, 4/48.
332) el-Hadîd, 57/29.

لَوْ اَنَّ اللّٰهَ عَذَّبَ اَهْلَ سَمٰوَاتِهِ وَاَهْلَ اَرْضِهِ
عَذَّبَهُمْ وَهُوَ غَيْرُ ظَالِمٍ لَهُمْ وَلَوْ رَحِمَهُمْ
كَانَتْ رَحْمَتُهُ خَيْرًا لَهُمْ مِنْ اَعْمَالِهِمْ

«Allah, eğer, gök ehli ve yer ehline azab etmek isterse azab eder. Allah onlara azab etmez. Eğer rahmet ederse O'nun rahmeti kullar için hayır olur.»[333]

(Bu hadis'i Ahmd b. Hanbel, Ebû Dâvud ve İbn-i Mâçe rivayet etmişlerdir.)

333) Kaynağını bulamadım.

PEYGAMBERLERİN ŞEFAATI :

(Peygamberlerin ve bizim Peygamberimizin mûminlerin günahkârlarına ve büyük günah işleyenlere şefaat etmeleri haktır.)

Bu konuda şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي

«Benim şefaatım, Ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.»[334]

(Bu hadisi, İmam Ahmed, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn-i Hıbban ve Hâkim Enes'den rivayet etmişlerdir. Hâkim Câbir'den, Taberînî İbn-i Abbas'tan, Hatîb İbn-i Ömer'den ve Ka'b b. Uceyr'den rivayet etmişlerdir.)

Şefaatın varlığına aşağıdaki âyet-i kerîmeler de delalet etmektedir:

وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

«Bir de kendi günahına ve mümin erkeklerle mümine kadınlar için mağfiret dile.»[335]

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ

«Fakat onlara, şefaatçıların şefaatı fayda vermez.»[336]

Bu âyetin mânası, müminlere şefaatın fayda vereceğidir. Çünkü kâfirlere sefaatın fayda vermeyeceğini beyan ediyor.

Meleklerin şefaatına ait şu âyet-i kerîme delil olabilir.

---

334) Tirmizî, Kıyame 11; İbn-i Mace, Zühd/37.
335) Muhammed, 47/19.
336) Müddessir 74/48.

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا لَّا يَتَكَلَّمُونَ
إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا

«O gün Cebrail ve melekler, saf halinde duracaklar. Rahman'ın kendisine izin verip de doğruyu söylemiş olandan başkaları bir kelime bile söyleyemiyecekler.»[337]

Peygamberlerin ve meleklerin şefaatı hak olduğu gibi, velilerin, âlimlerin, şehidlerin, fakirlerin ve belâlara karşı sabreden müminlerin ölmüş küçük çocuklarının şefaatları da haktır.

İmam Âzam **«El-Vasıyye»** adlı kitabında şöyle diyor: «Büyük günah işlemiş olsa da Cennet ehlinden olan herkese, Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın şefaatı haktır.»

Bu sözlerden anlaşılan şudur: Şefaat, yalnız büyük günah işleyenlere mahsus değildir. Hz. Peygamber aleyhisselâm, bütün ümmetinin bütün sıkıntılarını gidericidir ve rahmet peygamberidir. Hz. Peygamber'in çeşitli şekillerde şefaat edeceği sabittir. Bu makam onu izah etmeğe yetmez. **«Akâid-i Nesefîye»**de şöyle deniliyor: «Hadislerden istifade edildiğine göre, büyük günah işleyenler hakkında Hz. Peygamberin ve ümmetinin hayırlılarının şefaatları sabittir. Mûtezîle bu meseleye de muhalif olup ancak müminlerin derecelerinin yükseltilmesi için şefaat edilebileceği görüşündedirler.

AMELLERİN TARTILMASI:

(Kıyamet gününde amellerin özel bir tartı aleti ile tartılması haktır.)

Amellerin tartı aleti ile tartılması nasla sabittir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

---

337) Sebe 78/38.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ
فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ
فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا
بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ

«Kıyamet gününde amellerin tartılması haktır. Kimin iyilikleri kötülüklerinden ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte bunlar da âyetlerimize zulm etmeleri sebebiyle kendilerine yazık edenlerdir.»[338]

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ
نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ
أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ

«Biz Kıyamet günü için adaletle tartan teraziler koyacağız. Artık hiç kimseye hiçbir suretle zulmedilmeyecektir. Yapılan iş, bir hardal ağırlığında da olsa, onu tartıya koyacağız. Amellerin hesabını yapmak için bizler yeterliyiz.»[339]

İmam Gazali ile Kurtubî bu konuda şöyle diyorlar: «Amellerin tartılıp hesap edilmesi herkes hakkında tatbik edilmeyecektir. Hesap yapılmadan Cennet'e girecek olan 70.000 kişi için mizan kurulmayacaktır, onlar sayfalarını da almayacaklardır.» Bu görüş, görünüşü itibarıyle Kur'an nassına muhaliftir.

İmam Konevî'nin zikrettiğine göre, Şeyh İmam Ali b. Said er-

338) el-A'raf, 7/8-9
339) enbiya 21/47.

Rustağnî, kâfirler için mizan kurulup kurulmayacağından sorulunca, hayır cevabını vermiştir. Rustağnî'nin bu görüşü ise reddedilmiştir. Çünkü yukarıda zikredildiği üzre Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ

«Mizanda iyilikleri hafif gelenler, kendilerine yazık eden kimselerdir. Onlar Cehennemde devamlı olarak kalacaklardır.»[340]

Müminler ise Cehennem'de ebediyen kalmayacaklardır. İmam Rüstağnî'den ikinci kez sorulunca, «Kâfirler için mizan vardır, fakat bu mizan iyilik ve kötülük kefelerinin karşılaştırılması şeklinde amellerin tartılması mânasında değildir. Kâfirlerin müminlerden ayrılması mânasındadır.» tarzındaki cevabına aşağıdaki âyetleri de delil olarak getirmiştir:

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ

«Şüphesiz münafıklar Cehennemin en aşağı tabakasındadırlar.»[341]

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ

«Kıyamet koptuğunda, Firav'nın kavmini en şiddetli azaba sokun denilecektir.»[342]

Bu rivayetin aslı esası yoktur. Zira mizan, küfürde ve imandaki mertebeleri ayırmak için konulmuş bir tartı ve temyiz aletidir. Yoksa müşriklerin Cehennem'de farklı mertebeleri olduğu gibi, müminlerin de Cennette elbette birbirinden farklı dereceleri vardır.

Doğrusu, mizan âyeti, kitap âyeti ve Kur'an-ı kerîmde zikredilen vaad ve korkutma ile ilgili âyetler, kâfirlerle müminlerin iyi-

340) Müminûn, 23/103.
341) Nisa, 4/145
342) Ğâfir, 40/46.

leri ve Allah'tan korkanlarına mahsustur. Allah'a isyan eden ve fasık olanların hallerinden bahseden âyetler de müminlerin korku ile ümid arasında bulunmaları içindir. Evet... iyilikleri ile kötülükleri eşit olanlar hakkında, Âraf ehlinden olacakları ve Cennete en son gireceklerini açıklayan bir rivayet gelmiştir. Fakat Allah Teâlâ'nın:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ
فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا

«Bunlar işte o kimselerdir ki, rablerinin âyetlerini ve ona kavuşmayı inkâr etmişlerdi de iyilik olarak yaptıkları bütün ameller boşa çıkmış oldu. Artık onlar için kıyamet günü hiçbir terazi tutmayız.»[343]

âyetinin mânası amellerine itibar etmeyiz, demektir. Sonra yukarıdaki âyette mizan bir olduğu halde, «mevâzîn» kelimesinin cemi' lafzı ile zikredilmesi, o gün yaratıkların çokluğuna nazarandır. Yahut, o gün kurulacak mizanın büyüklüğündendir.

Konevî'nin: «Tartılacak olan, Allah katında ağırlığı ve ölçü değeri bulunan amellerdir.» sözü mutlak değildir. Belki «Mevzûn = Tartılacak olan» sözü, tâat ve mâsıyet sözlerinden daha umumidir. Öyle ki irade ve meşîet-i ilâhi'nin tâallüku sebebiyle ağırlık ve hafifliği ortaya çıkar. Burada tartma keyfiyetinin açıklanması gerekir. İster amel sayfalarının tartılması şeklinde olsun ,ister söz ve amellerin muşahhaslaştırılması şeklinde olsun, tartma keyfiyetinin açıklanması gerekir. Bunun hikmeti, Allah'ın dostlarının durumunun düşmanlarından ayrılmasıdır. Allah dostları için mizan sonunda büyük bir sevinç, Allah düşmanları için de büyük bir kötülük olacaktır. Gerçekte ise amellerin tartılmasının sebebi, Kıyamet gününde Allah'ın adaletini, üstünlüğünü, fazilet ve ihsanını kullara göstermektir.

İmam Âzam **«El-Vasıyye»** adlı kitabında

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ

---

343) el-Kehf, 18/105.

«Kıyamet gününde adaletle tartacak olan tartı aletlerini koyacağız.»[344]

اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

«Kitabını oku. Kendi kendine hesap yapmaya yeterlisin.»[345] âyetlerine dayanarak «Mizan haktır» demiştir.

İmam Âzam'ın bu istidlâlinde şu noktaya işaret vardır. Öldükten sonra dirilince kullar için mizanın ortaya konulmasının hikmeti, amellerinin muhtelif oluşu sebebiyle kullar için sevap ve azap miktarını bilmektir. Yine bu istidlalde, amel defterlerinin amel edenlerin ellerine verilmesinin de hak olduğunu bildirmek içindir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

فَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا وَيَنْقَلِبُ اِلٰى اَهْلِهِ مَسْرُورًا وَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا وَيَصْلٰى سَعِيرًا اِنَّهُ كَانَ فِي اَهْلِهِ مَسْرُورًا

«Kıyamette amel defteri sağ eline verilen, kolay bir hesap ile hesap görecektir. Ve sevinçli olarak ehline dönecektir. Fakat kitabı arka taraftan verilen, «Artık helâk!» diye bağıracaktır. Ve Cehenneme girecektir. Çünkü o, evinde sevinçli ve keyifli idi.»[346]

Yâni kitabı arka tarafından verilenler, dünya hayatında nefsinin arzularına uymak, dünyaya ait isteklere uymak, mal ve mevkî

344) Enbiya, 21/47
345) el-İsrâ, 17/14.
346) İnşikak, 84/7, 13.

ile gururlanmak sebebiyle sevinçli ve neşeli idi. Fakat âhirette kitabını okuduktan sonra vay, helâk oldum diyecektir.

İmam Âzam, yukarıdaki sözü ile, hesap ile kitabın verilmesinin zaman bakımından birbirine yakın olduklarını beyan etmiştir. Bunların hükmü bir gibidir. Birbirinden ayrılmazlar. Doğrusu, kitabın verilmesi hesap mizanından öncedir. Çünkü Allah Teâlâ yukarıdaki âyette: «Kitabı sağ tarafından verilenler, kolayca hesap edilecektir» buyuruyor. Bunun tefsiri Sünnette de geçmiştir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

إِنَّ مَنْ نُوقِشَ فِي الْحِسَابِ عُذِّبَ

«Kıyamet gününde hesapta münakaşa edilen kimse azab edilecektir.»[347]

Mutezile ise, her biri hakkında kesin delil bulunmasına rağmen noksan akıllar ile mizanı, kitabı ve hesabı inkâr etmişlerdir. «El-Umde» adlı kitapta «Kâfirin kitabının solundan mı, yoksa arka tarafından mı verileceği» hususundaki sözü, Umde sahibinin bu konuda tereddütlü olduğunu ve şüpheli bulunduğunu hatıra getirir ise de böyle değildir. Belki Umde sahibi sağından mı, yoksa arka tarafından mı derken iki kelimeyi bir birine «ev» harf-ı atfı ile atf etmiştir. İki âyette gelen ifadeler değişik olduğu için, o da bunu iki şekilde atıflı olarak zikretmiştir. İşaret ettiğimiz gibi bu itade ya her ıkisinin vukuuna hamledilmiştir. Yahut da bir kısmının sol taraftan, bir kısmınınki de sağ taraftan verileceğini ifade içindir. İslâm'a yakın olanlar, sol taraftan, külliyyen inkârcı olanlar da arka taraftan amel defterlerini alacaklardır. Bu defterler, sahipleri hayatta iken ölünceye kadar meleklerın yazdıkları defterlerdir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ
بَلَىٰ وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ

«Yoksa biz, o kâfirlerin kalblerinde gizlediklerini ve fısıldadıklarını işitmez miyiz sanıyorlar? Hayır işitiyoruz ve onların yanlarında elçilerimiz vardır ve yazıyorlar.»[348]

347) Müslim, Cennet/18; H. No: 2876.
348) Zuhruf, 43/80.

Yani amel sahiplerinin bütün işlerini ve hallerini yazıyorlar. Bu âyetle, meleklerin, insanların gizli kalan işlerini bilemedikleri inancı reddedilmiştir.

KIYAMETTE HASIMLAŞMA :

(Kıyamet gününde hasımlar arasında kısas haktır. Zalimlerin iyiliği yoksa, mazlumların kötülüklerinin zalimlere yükletilmesi caizdir ve haktır.)

Bu inanç bir hadis-i şerife dayanmaktadır. Hz. Peygamber sal lellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

مَنْ كَانَ لَهُ مَظْلِمَةٌ لِأَخِيهِ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ
الْيَوْمَ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ إِنْ كَانَ
لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ أُخِذَ بِقَدْرِ مَظْلِمَتِهِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ
لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ صَاحِبِهِ فَحُمِلَ عَلَيْهِ

«Kimin müslüman kardeşinde zulmen alınmış bir hakkı varsa, dinar ve dirhemlerin (paranın) bulunmayacağı Kıyamet gününden evvel onunla helâllaşsın. Helâllaşmadan ölür de iyi bir ameli varsa, zulmettiği kadarı alınıp mazluma verilir. Eğer zalimin iyiliği yoksa, mazlumun kötülükleri alınıp o zalime yükletilir.»[349]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem başka bir hadis-i şerifte de şöyle buyuruyor:

أَتَدْرُونَ مَنِ الْمُفْلِسُ ؟ قَالُوا الْمُفْلِسُ فِينَا

349) Buhari, Mezalim/10.

مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ فَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ
وَالسَّلَامُ إِنَّ الْمُفْلِسَ مَنْ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ
بِصَلَاةٍ وَصِيَامٍ وَصَدَقَةٍ وَقَدْ شَتَمَ هٰذَا
وَقَذَفَ هٰذَا وَأَكَلَ مَالَ هٰذَا وَسَفَكَ
دَمَ هٰذَا وَضَرَبَ هٰذَا فَيُعْطَى هٰذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ
وَهٰذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ ثُمَّ أُخِذَ
مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ

«Müflis kimdir? bilir misiniz? Ashab: «Bizde müflis, dirhem ve dinarı (parası) bulunmayan kimsedir.» dediler. Hz. Peygamber bunun üzerine buyurdu ki: Şüphesiz müflis, Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna namaz, oruç ve sadaka gibi iyi amellerle geldiği halde falan müslümana söğdüğü, filana iftira ettiği, birinin malını haksız yere yediği, başka birinin kanını akıttığı, bir başkasını haksız yere döğdüğü için bu hak sahiplerine hasenatı dağıtılan kimsedir. Eğer bu kişinin iyilikleri tükenirse, hak sahiblerinin hakkı kalırsa, hak sahiplerinin hataları alınıp onun üzerine yükletilir, sonra da Cehenneme atılır. İşte müflis budur.»[350]

Bu, insanların haklarını almak hususunda gelen rivayettir. Hayvanların birbirinden hak alması konusunda gelen rivayette ise, boynuzsuz koyunun boynuzludan hak alacağı beyan edilmiştir. Sonra Allah Teâlâ, ona toprak ol, diyecek ve toprak olacaktır. İşte o zaman kâfir de, keşki ben de toprak olsaydım, diyecektir.

---

350) Müslim, K. Bir/60.

HAVZ-I KEVSER HAKTIR :

(Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in havzı haktır. Cennet ve Cehennem de şimdi yaratılmışlardır.)

Havuz konusunda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

«Biz sana kevser verdik.»[351] Âlimlerin çoğunluğu kevseri «Havuz, yahut nehir mânasıyla tefsir etmişlerdir. Nehir ile havuz mânaları arasında bir uyuşmazlık yoktur. Zira Hz. Peygamber'in nehri Cennette, havzı ise Kıyametin koptuğu yerdedir. Havuzun Sırat'tan önce mi, sonra mı olduğu ihtilâflıdır. Sırat'tan sonra olması daha münasiptir.

Havuz konusunda Kurtubi şöyle diyor: «Havuzlar iki tanedir. Biri Sırat'tan önce ve mizandan da öncedir. En doğru olan görüş de budur. Çünkü insanlar kabirlerinden susuz olarak çıkacaklar, mizana ve Sırat'a gitmeden evvel bu havuza geleceklerdir. İkincisi Cennet'tedir. Bunların her ikisine de Kevser denilir.»

Tirmizî'nin rivayet ettiği ve «Hasen» dediği bir Hadis-i şerîfte Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوْضًا وَإِنَّهُمْ يَتَبَاهُونَ أَيُّهُمْ أَكْثَرُ وَارِدَةً وَإِنِّي أَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ وَارِدَةً

351) Kevser, 108/1.

«Her peygamberin bir havzı vardır. Onlar her birinin havzına daha çok insan gelmesiyle iftihar edeceklerdir. Benim havzıma en çok insan geleceğini umarım.»[352]

Kurtubî'nin naklettiğine göre, Mûtezile, Hariciler, fasıklar, açıktan günah işleyen fasıklar gibi müslümanlar cemaatına ters düşenler Hz. Peygamber'in havzından haram edileceklerdir. Havuz hakkındaki hadisi ise sahabeden otuz küsur kişi rivayet etmiş olup mutavatür derecesine yakındır. Bu hâdis-i şerîf şöyledir:

حَوْضِي فِي الْجَنَّةِ مَسِيرَةُ شَهْرٍ وَزَوَايَاهُ
سَوَاءٌ مَاؤُهُ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ وَرِيحُهُ أَطْيَبُ
مِنَ الْمِسْكِ وَطَعْمُهُ أَلَذُّ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ
وَأَبْرَدُ مِنَ الثَّلْجِ وَأَلْيَنُ مِنَ الزُّبْدِ وَحَافَتَاهُ
مِنَ الزَّبَرْجَدِ وَأَوَانِيهِ مِنَ الْفِضَّةِ وَكَبَزَانُهُ
كَنُجُومِ السَّمَاءِ مَنْ شَرِبَ مِنْهُ شَرْبَةً لَا يَظْمَأُ بَعْدَهُ أَبَدًا

«Cennette benim Havzımın uzunluğu bir aylık yürünecek yol kadardır. Her tarafı müsavidir. Suyu sütten aktır. Kokusu misk ten daha hoştur. Tadı baldan daha tatlıdır. Kardan daha soğuk köpükten daha yumuşaktır. Kandilleri zebercedden, çanakları gümüştendir. Testileri gökteki yıldızlar gibidir. Bu havuzdan bir yudum içen ondan sonra bir daha asla susamaz.»[353]

Cennetle Cehennem şimdi mevcutturlar. Çünkü Allah Teâlâ, Cennet'ten bahsederken: **«Allah'tan korkanlar için hazırlanmıştır»** buyuruyor. Cehennem'den bahsederken de **«Kâfirler için hazırlanmıştır»** buyuruyor. Hadis-i Kudsî'de de Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor:

352) Kaynağını bulamadım.
353) Müslim, K. Fezail, c. IV, s. 1793, H. No: 2292.

أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ
وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

«İyi kullarım için gözlerin görmediği, kulakların vasfını işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine geçmeyen vasıfta makamlar hazırladım.»[354]

İsrâ hadisinde de Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem, şöyle buyuruyor:

أُدْخِلْتُ الْجَنَّةَ وَأُرِيتُ النَّارَ

«Cennet'e koyuldum ve Cehennem bana gösterildi.»[355]

Bu siğalar mazi için olup hakikat mânasında konulmuştur. Hakikat mânasından mecazî mânaya dönmek için bir sebeb yoktur. Ancak sahih bir hadis, yahut bir âyet-i kerîme bulunursa o zaman bu mânaya dönülebilir. Mûtezile bu meselede Ehl-i Sünnet'e muhalif görüş beyan etmektedir.

Sonra en doğrusu Cennet'in gökte olduğudur. Allah Teâlâ'nın

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى

«Yemin olsun ki o, (peygamber Cebrail'i) bir daha da (Miraç'tan) inerken (hakiki suretinde) gördü. Sidret'ül-Muntehâ'nın yanında. Me'va Cenneti ise onun yanında»[356] âyeti buna delalet etmektedir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:

سَقْفُ الْجَنَّةِ عَرْشُ الرَّحْمَنِ

«Allah'ın Arş'ı Cennet'in tavanıdır.»[357] Bir görüşe göre Cennet yeryüzündedir, bir görüşe göre nerede olduğunu Allah'tan başka-

354) Buharî, Reddul-halk, Bab. 8; Müslim, İman 312.
355) Kaynağını bulamadım.
356) Necm, 53/14-15
357) Kaynağını bulamadım.

sı bilmez. «El-Makasıd» adlı kitabın şârihi bu son görüşü, yani Cennet'i Allah'tan başka kimsenin bilmediği görüşünü kabul etmiştir. Bir görüşe göre ise, Cennet yedi kat yerin altında, bir görüşe göre yer kabuğunun üstündedir. Başka bir görüşün sahibi de bu konuda bir şey söylememektedir.

Bir şârihin şerhinin aslında burada «Sırat da haktır» ibaresi bulunmaktadır ki bu metinlerde yoktur. Sonradan ilâve edilmiş gibidir. Ancak, Cennet ve Cehennem bahsinden önce zikredilmesi daha lâyıktır. Çünkü Sırat Kitap ve Sünnetle sabittir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَإِنْ مِنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا

«İçinizden hiçbiri istisna edilmeksizin hepiniz mutlaka oraya varacaktır. Bu rabbinin katından kesinleşmiş bir hükümdür.»[358]

İmam Nevevî «Sahih-i Müslim» şerhinde bu konuda şöyle diyor: «Bu âyetteki varmaktan maksat, Sırat üzerinden geçmektir.»

Sahih-i Müslim'de şöyle rivayet ediliyor:

إِنَّ الصِّرَاطَ جِسْرٌ مَدْحُوضٌ عَلَىٰ ظَهْرِ جَهَنَّمَ أَدَقُّ مِنَ الشَّعْرِ وَأَحَدُّ مِنَ السَّيْفِ

«Sırat, Cehennem üzerinde uzanmış bir köprüdür. Kıldan ince, kılıçtan keskindir.»[359]

Bazı rivayetlerde ise şöyle gelmiştir: **«Sırat köprüsü, Cehennem ehlinden bazılarına kıldan ince olacak, bazılarına vadi gibi geniş olacak.»**[360]

Başka bir rivayette ise şöyle gelmiştir:

«Cehennemin üstünde iki tarafından Sırat köprüsü kurulur. Ümmeti ile birlikte bu sırattan ilk geçen ben olacağım. O gün peygamberlerden başkası konuşmayacaktır. O günde peygamberlerin sözleri:

اَللّٰهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ

«Allahım, selâmet ver; Allahım, selâmet ver» şeklinde olacak-

358) Meryem, 19/71.
359) Kaynağını bulamadım.
360) Kaynağını bulamadım.

tır. Cehennemde Hurma dikeni gibi dikenler vardır ki bunların büyüklük mikdarını Allah'tan başkası bilmez. İnsanlar amelleri sayesinde oradan geçecekler. Bir kısmı ameli ile kurtulacak, bir kısmı da o dikenlere takıldıktan sonra kurtulacak.»[361]

Bir rivayette de şöyle deniliyor:

«Müminler sırattan göz yumup açıncaya kadar kısa zaman içinde geçecek, bir kısmı da şimşek gibi geçecek. Bir kısmı iyi koşan at gibi, bir kısmı kuş gibi, bir kısmı binek gibi geçecektir. Kurtulan müslümandır. Cehennem dikeninde tırmalanan Cehennem ateşine düşecek.»[362]

Bu meselede Mûtezile'nin çoğunluğu muhaliftir.

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا

«Sizden hiçbir kimse yoktur ki oraya girmesin» âyetinden kasdedilenlerin kâfirler olduğu da söylenmektedir. Bu âyet şöyle tefsir ediliyor: «Vâridüha»deki vürûd'dan maksat, girmek ve ebedî olarak kalmaktır. Yâni kâfirler ebedî olarak Cehennem'de kalacaklardır. Çoğunluk, hasr-ı ifade edeceği gibi bu âyetteki vürûd kelimesinin umumî olarak mütalâa edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bir rivayete göre de vürûd'un mânası Cehennem'in üstünden geçmektir. Cennet ve Cehennem ehli geçerken belli olurlar. Bir söze göre de vürud kelimesinin mânası girmektir. Ancak, geçerken yerine ulaşma durumları değişik olur. Çünkü Hz. Cabir'den rivayet edildiğine göre, bu âyetin mânasından sorulduğunda Resûlullah sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اَلْوُرُودُ اَلدُّخُولُ لَا يَبْقَى بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ إِلَّا دَخَلَهَا فَتَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِ بَرْدًا وَسَلَامًا كَمَا كَانَتْ

361) Buhari, c. VII, s. 204, Rikak/52, Bu son rivayeti Buhari'de aynen zikredilmiştir.

362) Kaynağını bulamadım.

عَلَىٰ اِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّىٰ اِنَّ لِلنَّارِ ضَجِيجًا مِنْ بَرْدِهَا. وَفِي رِوَايَةٍ : تَقُولُ النَّارُ لِلْمُؤْمِنِ جُزْ فَاِنَّ نُورَكَ اَطْفَأَ لَهَبِي.

وَعَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَىٰ عَنْهُ اَيْضًا اَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُسْئَلُ عَنْ ذٰلِكَ فَقَالَ اِذَا دَخَلَ اَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ اَلَيْسَ وَعَدَ رَبُّنَا اَنَّا نَرِدُ النَّارَ فَيُقَالُ لَهُمْ قَدْ وَرَدْتُمُوهَا وَهِيَ خَامِدَةٌ.

«Vurûd, girmektir. İyi, yahut kötü hiç kimse yoktur ki Cehennem'e girmesin, Cehennem'den geçerken onun ateşi, İbrahim aleyhisselâm'da olduğu gibi müminler için selâmet ve soğukluk olacaktır. Hatta, öyle ki bu soğukluktan ötürü Cehennem'de bir gürültü olacaktır.»

Bir rivayette de şöyle buyuruluyor:

«Ey mümin, geç. Zira senin nurun benim alevimi söndürmüştür.» diyecek.»[363]

Cabir (R.A.)'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e bu meseleden sorulunca şöyle buyurdu: **«Cennet ehli Cennete girince, birbirine şöyle diyecekler: Rabbimiz, bize ateşe gireceğimizi vaad etmemiş mi idi? Bu soruları üzerine kendilerine şöyle denilecek: Siz ateşe girdiniz, fakat ateş sönmüştü.»**[364]

363) Ahmet b. Hanbel Müsnet c. III, s. 324.
364) Kaynağını bulamadım.

Müminlerin de Cehennem ateşinden geçmeleri,

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ

«Şüphesiz, kendilerine bizden saadet vermek gerekenler, işte bunlar, Cehennem'den uzaklaştırılacaklardır.»[365] âyetine aykırı düşmez. Zira buradaki uzaklaştırılacaklardır, sözünden kasdedilen mâna, Cehennem azabından uzaklaştırılacaklardır, demektir.

Mücahid'den rivayet edildiğine göre, müminin Cehennem ateşine girmesi, dünyada iken vücuduna humma = sıtma hastalığının isabet etmesidir. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:

إِنَّ شِدَّةَ الْحُمَّىٰ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ

«Sıtma hastalığının şiddeti, Cehennem alevindendir.»[366]

Mücahid'in bu sözü, dünyada sıtma hastalığına yakalanan müminin günahlarının affedileceğine, dolayısıyla Cehennem ateşine girmeyeceğine hamledilmiştir. Yoksa, Cehennem ateşini hiç görmeyecek demek değildir.

Bir görüşe göre, vürûd kelimesinden maksat, Cehennem ateşi etrafında diz çökmeleridir. Nitekim şu âyet-i kerîme de buna işaret etmektedir:

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

«Sonra Allah'tan korkanları kurtaracağız, zalimleri de toptan Cehennem'de bırakacağız.»[367]

Keşşaf sahibi, Mûtezilenin ileri gelenlerinden olduğu halde bu meseleyi aynen zikretmiştir. Mûtezile Sıratı toptan inkâr etmiştir.

Sonra itikat esaslarından biri de şudur: Kıyamette azaların konuşturulması haktır. Allah Teâlâ bu konularda şöyle buyuruyor:

---

365) Enbiyâ, 21/101.

366) Buhari, Bed'ul-Halk; Müslim, Selam, 28.

367) Meryem, 19/72

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا اَيْدِيهِمْ
وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

«O günde ağızlarına mühür vuracağız ve bize elleri konuşacak, ayakları da yaptıkları işlere şahidlikte bulunacaktır.»[368]

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْدِيهِمْ وَ
اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

«O günde onların dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları işlerde kendileri aleyhine şahidlik yapacaktır.»[369]

حَتّٰى اِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ
وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

«Nihayet ateşe geldikleri zaman, yaptıklarını kulakları, gözleri ve derileri aleyhlerine şahidlik edecekler.»[370]

Mûtezile'ye göre azaların şahitliği caiz değildir. Belki gerçekten bu şahidlik Allah tarafındandır. Ancak Allah Teâlâ bu şahidliği azalara nisbet etmiştir.

Biz de deriz ki evet, durum böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, ağacı konuşturduğu gibi âdete muhalif şekilde bu azaları konuşturacaktır. Yahut Allah Teâlâ, bu azalarda anlama kabiliyeti ve konuşmaya güç yaratacaktır. Konevî'nin dediği gibi, o azalarda Kıyamet gününde dünyada yaptıkları amellerin kendilerinden sudur ettiğine delalet edecek olan haller ortaya çıkacak. Bu âlemdeki durumların değişmesi yaratılmış olduğuna delalet ettiği gibi, bu azalardan çıkacak olan o hallere şehadet adı verilir, tarzındaki izah ve düşünce reddedilmiştir. Bu görüş Mûtezile'nin mezhebine

368) Yâsîn, 36/65.
369) Nûr, 24/24
370) Fussılet, 41/20.

yakındır. Hakikî mânayı almak mümkün olunca âyeti mecazî mânaya çekmek caiz olmaması yanında bu görüş, nasların zahirine de aykırıdır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي كُلَّ شَيْءٍ

«O kâfirler, derilerine: Niçin aleyhimizde şahidlik ettiniz? diyecekler. Onlar da: Her şeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu, diyecekler.»[371]

371) Fussılet, 41/21.

CENNET VE CEHENNEM HAYATININ EBEDİLİĞİ:

(Cennet ve Cehennem ehlinin hayatları sona ermeyecek, ebediyen kalacaklardır.)

Başka bir nüshada: «Hurîler ebediyen ölmezler. Allah'ın azab ve sevabı da asla sona ermez» denilmektedir. Başka bir nüshada ise: «Allah'ın sevabı da azabı da ebediyyen fani olmaz.» denilmektedir.

İmam Âzam «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «Cennet le Cehennem haktır, yaratılmışlardır. Fakat ne kendileri ne de oraya girecekler fani değildir. Çünkü Allah Teâlâ Cennet hakkında: «**Allah'tan korkanlar için hazırlamıştır.**»; Cehennem hakkında da· «**Kâfirler için hazırlandı.**» buyurmuştur. Allah Teâlâ, Cennet ile Cehennemi sevap ve azab için yaratmıştır. Cennetlik kullar Cennette devamlı olarak kalacaklardır. Cehennemlikler de Cehennemde devamlı kalacaklardır. Çünkü Allah Teâlâ müminler hakkında:

أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

«**Onlar cennetliktir, Cennette devamlı kalacaklardır.**»[372]; kâfirler hakkında da:

أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

«**Onlar Cehennemliktir, orada devamlı olarak kalacaklardır.**»[373] İmam Âzam'ın sözü burada sona ermiştir.»

Cebriye taifesi ki - bunlar halis Cebriyedir - Cennet ile Cehennem'in de, Cennet ve Cehennemliklerin de fani oldukları görüşünü savunmuşlardır. Bu görüş ise şüphesiz batıldır. Çünkü Ki

372) el-Bakara, 2/82.
373) Âl-i İmran, 3/116.

tap, Sünnet ve İcma-i Ümmete muhaliftir.

(Allah Teâlâ fazlı icabı dileyeni doğru yola iletir, adaleti icabı dileyeni saptırır.)

Yâni Allah Teâlâ, dileyen kullarını Cemal sıfatına mazhar kılarak iman ve taat yoluna sevk eder. Bu, Allah'ın bir lütfudur. Dileyen kimseleri de küfür ve isyan yolunda bırakır. Yâni onları Celâl sıfatına mazhar kılarak isteklerinde muvaffak kılar, böylece âsi olurlar. Sonra Allah'ın hidayet etmesi, iyilikte ve imanda muvaffak kılması, ihsan etmesidir

ALLAH'IN HİDAYET VERMESİ VE SAPTIRMASI :

(Allah'ın saptırması, kuluna yardım etmemesidir. Bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, kendi yolunu istemeyen, küfür ve isyanda bulunmak isteyen kullarını razı olduğu amellere muvaffak kılmaz. Bu da Allah'ın adaleti icabıdır.)

Zira başkası için gerekli olan hiçbir şeyi yapmak Allah Teâlâ üzerine vacip değildir. Allah Teâlâ, hiçbir şeyi yapmaya mecbur değildir O, her şeyi yerli yerine koymuştur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ
وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا
كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ

«Allah Teâlâ kime hidayet vermek dilerse, Onun göğsüne genişlik verir ve göğsünü İslâm'a açar. Her kimi de sapıklıkta bırakmak isterse, onun göğsünü öyle sıkar ve daraltır ki, iman teklifi karşısında göğe çıkacakmış gibi (zorlukta) olur.»[374]

Yâni Allah Teâlâ kimi hidayet yolunda bırakmak isterse, kalbini Tevhid inancı için genişletir ve nurlandırır. Bunun alâmeti ölmeden evvel âhiret için hazırlanmak, gurur evi olan dünya hayatından uzaklaşmak ve ebedî kalış yurduna intisab etmektir.

374) En'âm, 6/125.

(sapıklığı isteyen kişiye yardım etmemesi adaleti icabı olduğu gibi, böyle kimselere yaptıkları kötülükten dolayı azab etmesi de adaleti icabıdır. Biz demiyoruz ki, şeytan mümin kulun kalbinden imanı zorla yok eder.. Ancak biz diyoruz ki: Kul kendi arzusu ile imanı terk eder. Terk edince şeytan onu bu kuldan yok eder.)

Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ

«Doğrusu benim o gerçek kullarım var ya... Senin onlar üzerinde hiçbir hakimiyetin yoktur. Rabbin ise vekil olarak yeter.»[375]

Yâni Şeytan böylelerini Allah'ın yardımından uzak olmakta kendine tâbi kılar, dolayısıyla bundan sonra o kimse üzerinde hakimiyet kurar. Bu noktaya işareten Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ

«Azgın olanlardan sana uyanlar müstesna, kullarım üzerinde asla senin bir hakimiyetin yoktur.»[376]

لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ

«And olsun ki onlardan her kim sana uyarsa, Cehennemi hep sizden dolduracağım.»[377]

---

375) İsrâ, 17/65.
376) Hicr, 15/42.
377) el-Â'raf, 7/18.

KABİRDE SORU SORULMASI :

(Münker ve Nekîr meleklerinin kabirde soru sorması haktır.)

Kabire konulan ölüye münker ve nekîr melekleri şöyle soru soracaklar: «Rabbin kimdir? Dinin nedir? Peygamberin kimdir? Buharî ve Müslim'de rivayet edilen bir hadis-i şerif'te Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem kabrin yanından geçerken şöyle buyurdu:

وَمَرَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى قَبْرَيْنِ فَقَالَ إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ

«Bunların ikisi de azab içindedir.»[378]

Bu konuda Allah Teâlâ da şöyle buyuruyor:

يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ

«Allah Teâlâ, iman edenleri hem dünya hayatında, hem de âhiret hayatında değişmez söz olan şehadet kelimesi üzerine sabit kılar, tevhid inancına bağlı yapar.»[379]

Buharî, Müslim ve diğer Sünenlerde olduğu gibi, bu âyetteki âhiret kelimesinden kasdedilen mâna, kabir hayatı demektir. İmam Âzam, yukarıdaki metinde peygamberlerle, çocukları ve şehidleri kabir sorusundan istisna etmiştir. Çünkü Sahih-i Müslim'de nakledildiğine göre, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e bu hususta sorulunca şöyle buyurdu: **«Kılınçlarının parıltısı onlar için şahid olarak yeter.»**[380] «Kifâye» adlı kitapta nakledil-

378) Buharî, Müslim; Ahmed b. Hambel, c. 1, s. 225.

379) İbrahim, 14/27.

380) Kaynağını bulamadım.

diğine göre ise Peygamberler için kabir sorusu yoktur. Hanefî âlimlerinden Seyyid Ebû Şuca' şöyle diyor: Çocuklar ve peygamberler için de bazı âlimlere göre kabirde soru vardır. Bazıları da demiştir ki, müslümanların çocukları kesinlikle affedilmiştir. Kabirde sual sorulması ise, bilmediğimiz bir hikmet içindir. İmam Âzam kâfirlerin çocuklarına kabirde soru sorulması, Cennete girmeleri ve onlarla ilgili benzeri konularda tevekkuf etmiş, bir görüş belirtmemiştir. Bu sebeple kâfirlerin çocuklarının Cennet ehline hizmetçi olacaklarına hükmedilmiştir.

KABİR AZABI VE RUHLARIN İADESİ

(Kabirde ruhların kullara iadesi de haktır. Kabrin kâfirler için daralması ve gerek kâfirlere gerekse müslimlerin bir kısmına kabirde azab edilmesi haktır.)

Kabirde ruhlar cesedin tümüne, yahut bir kısmına topluca yahut ayrı ayrı olarak iade edilecektir. Kabirdeki soru sorulma işi, ruhların iadesinden sonra olacaktır. Kabirdeki sorulara karşılık mümin: Rabbim Allah, dinim İslâm, peygamberim Hz. Muhammed sallellahu aleyhi vesellem'dir, cevabını verecektir. Kâfir ise: Hah hah! Anlamadım, diyecektir. Bu cevabın aslı Buharî ve Müslim'de vardır. Ve bu hadis Ebû Dâvud tarafından rivayet edilmiştir. Bu konuda Mûtezile ve Rafizilerin bir kısmının muhalefeti vardır. Kabir hayatı ve öldükten sonraki hayatın halleri ile ilgili mâna bakımından tevatür derecesine ulaşmış hadisler rivayet edilmiştir. Bu hadisleri Hocalar hocası Celâleddin es-Suyutî **«Şerh'us-Sudûr Fî Ahvâl-i Ehl'il-Kubûr»** adlı kitabı ile **«El-Budûr'us-Sâfire Fî Ahvalil-Âhire»** adlı kitabına almıştır. Öğrenmek ve ihtilâftan kurtulmak istersen bu kitapları okumalısın. Kabir hayatının varlığına delil olarak zikredebileceğimiz âyetler şunlardır:

اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَ عَشِيًّا

«Sabah akşam ateşe arz edileceklerdir.»[381] Bu arz ediliş Kıyametten önce kabir hayatında olacaktır. Bunun delili de şu âyet-i kerîmedir:

---

381) Gâfir, 40/46.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ

«Kıyamet koptuğu gün, Fir'av'ın kavmini azabın en şiddetlisine atın.»[382] denilecek. Burada daha önce azabın şiddetli olmayanının tatbik edildiği ve bunun da kabir hayatında cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Fir'av'ın kavminin ateşe arz edilmesinin mânası, Kıyamete kadar ateşle yakılması demektir. Bu azab da ruhlarına yapılacaktır. Kabir azabına delâlet eden ayetlerden biri de şudur:

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ

«Biz onlara büyük azabdan başka daha hafif bir azabı tattıracağız.»[383]

Bu âyette büyük azabtan maksat, âhiret azabıdır. Yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَاِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى

«Her kim benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse, onun için dar bir geçim vardır ve onu Kıyamet günü kör olarak haşr edeceğiz.»[384]

Bu âyetler İmam Âzam'ın sözlerinin kaynağı olsa gerek.

Kabrin sıkıştırması haktır. Hatta kamil müminleri dahi sıkıştıracaktır Çünkü bu konuda Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

---

382) Aynı.
383) Secde, 32/21.
384) Tâhâ, 20/124.

قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ : اِنَّ لِلْقَبْرِ ضَغْطَةً لَوْكَانَ اَحَدٌ نَجَا مِنْهَا لَنَجَا سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الَّذِى اِهْتَزَّ عَرْشُ الرَّحْمٰنِ لِمَوْتِهِ

«Şüphesiz kabrin sıkıştırması vardır. Kabrin sıkıştırmasından bir kimse kurtulacak olsa, ölümünden dolayı Arş'ın titrediği Sa'd b. Muaz kurtulurdu.»[385]

Kabrin sıkıştırması, önce kabir toprağının ölü üzerine dar gelmesidir. Sonra Allah Teâlâ mümine gözünün görebildiği kadar, kabri genişletir. Bir söze göre mümine nisbetle kabrin sıkıştırması şefkatli ananın seferden dönen evlâdını kucaklaması gibidir.

Kâfirler ve müminlerden bazıları için kabir azabı gerçektir. Müminlerden âsi olanlar azab edilecek, itaat yolunda bulunanlara nimet verilecektir. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'den şöyle rivayet edilmiştir:

اَلْقَبْرُ اِمَّا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجِنَانِ اَوْحُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّيرَانِ

«Kabir, ya Cennet bahçelerinden bir bahçe, yahut Cehennem çukurlarından bir çukurdur.»[386] (Bu hadisi Tirmizi ve Taberani rivayet etmişlerdir.) Yine bir Hadîs-i Şerîf'te Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

اِنَّ الْقَبْرَ اَوَّلُ مَنَازِلِ الْاٰخِرَةِ فَاِنْ نَجَا مِنْهُ

385) Kaynağını bulamadım.
386) Tirmizî, c. V, s. 640.

فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ مِنْهُ وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ مِنْهُ

«Şüphesiz kabir, âhiret konaklarının ilkidir. Eğer ölü, bu konaktan kurtulursa, ondan sonrası daha kolaydır. Kabirden kurtulamazsa, ondan sonrası daha zordur.»[387] (Bu hadis Tirmizî ve Nesaî sağlam bir senedle Osman b. Affan'dan rivayet etmişlerdir.)

Bil ki, Hak ehli, kabirde iken Allah Teâlâ'nın taat ve azabı duyacak kadar ölüde bir nevi hayat yaratacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Ruhun ölüye iade edilip edilmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanife'den rivayet edilen tevekkuf ettiği, yâni bir görüş belirtilmediğidir. Ancak onun buradaki sözü ruhun ölüye kabirde iade edileceğine delâlet etmektedir. Zira meleklere cevap vermek ihtiyar ve iradeye dayanan bir iştir. Bu iş, ruh iade edilmeden yapılamaz. Bu konuda şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Görmüyor musun? Uykuda insanın ruhu bedeninden çıkar, fakat buna rağmen cesedi ile ilgisi bulunur. Kötü rüya görünce acı iyi rüya görünce zevk duyar. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'den, ruh olmadan kabirde ölünün etinin nasıl acı duyduğu sorulunca şöyle cevap verdi: **«Dişinde can olmadığı halde, nasıl ağrıyorsa...»** buyurdu.

Konevî'nin naklettiğine göre, Şeyh Ebûl-Maîn «Usûl» adlı kitabında şöyle diyor: «İster mümin olsun, ister kâfir olsun; ister itaatli olsun, ister fasık olsun, kabir azabı haktır. Fakat ölen kişi kâfir olursa onun azabı Kıyamete kadar devam eder ve Cuma günlerinde, Ramazan aylarında Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem hürmetine ondan azab kaldırılır. Çünkü kâfir hayatta olsa yine Allah Teâlâ, Peygamber sallellahu aleyhi vesellem hürmetine ona azab etmiyecektir. İşte kabirde de durum böyledir. Her Cuma günü ile Ramazan aylarında O'nun yüzü suyu hürmetine Allah Teâlâ onlardan azabı kaldırır.

Bu konu üzerinde biraz durmak gerekir. Çünkü yukarıda bahsedilenler, sağlam bir rivayete yahut açık bir delile muhtaçtır. Doğrusu, Konevî'nın söylediğidir. O da şudur: Mümin itaatli olur-

387) A. Hanbel, Müsned, c. 1, s. 63.

sa onun için kabir azabı yoktur. Ancak, Allah'ın nimetlerinden bolca istifade ettiği ve hakkıyle şükretmediği için, kabir onu sıkıştırır, dolayısıyla kabrin korkusunu ve şiddetini duyar. Buna şu Hadis-i Şerif de delâlet etmektedir;

رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَنَّهُ قَالَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهَا كَيْفَ حَالُكِ عِنْدَ ضَغْطَةِ الْقَبْرِ وَسُؤَالِ مُنْكَرٍ وَنَكِيرٍ ثُمَّ قَالَ يَا حُمَيْرَاءُ اِنَّ ضَغْطَةَ الْقَبْرِ لِلْمُؤْمِنِ كَغَمْزِ الْاُمِّ رِجْلَ وَلَدِهَا وَسُؤَالُ مُنْكَرٍ وَنَكِيرٍ لِلْمُؤْمِنِ كَالْاَثْمُدِ لِلْعَيْنِ اِذَا رَمَدَتْ

«Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Hz. Âişe'ye: Kabir sıkıştırdığı ve Müker-Nekîr melekleri soru sordukları zaman halin nicedir? diye sordu. Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Yâ Humeyrâ! Şüphesiz kabrin mümini sıkıştırması, ananın, çocuğunun ayağını sıkması gibidir. Münker-Nekir meleklerinin soru sorması da göz kamaştığı zaman ona sürme çekmek gibidir.»[388]

Yine Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَنَّهُ قَالَ لِعُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ كَيْفَ حَالُكَ اِذَا اَتَاكَ فَتَّانَا الْقَبْرِ

388) Kaynağını bulamadım.

فَقَالَ عُمَرُ: اَفَاَكُوْنُ مِثْلَ هٰذِهِ الْحَالَةِ وَيَكُوْنُ عَقْلِي مَعِيَ قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ نَعَمْ قَالَ عُمَرُ اِذًا لَا اُبَالِي

«Yâ Ömer! Kabrin iki imtihan meleği sana geldikleri zaman halin nicedir? Hz. Ömer de buna karşılık şöyle cevap verdi: Yâ Resûlullah, o zaman bu halde, aklım başımda mı olacak? Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de: Evet, buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer: O takdirde hiç aldırmam, cevabını verdi.»[389]

Konevi konuya devam ederek şöyle demiştir: «Eğer ölü âsi ise, ona da kabir azabı ve kabir sıkıştırması vardır. Ancak Cuma günü ve Cuma gecesi azab ondan kaldırılır ve bir daha Kıyamete kadar azab iade edilmez. Bir mümin Cuma gecesi öldüğü takdirde eğer âsi ise, bir an kabir azabı ve kabir sıkıştırması olur, sonra Kıyamete kadar bir daha azab gelmez.»

Açıktır ki, itikadi konularda muteber olan kesin delillerdir. Âhad yolu ile rivayet edilen hadisler ise zan ifade eder. Ancak Âhad yolu ile gelen hadisin rivayet yolları birkaç tane olur da mana bakımından mutevater derecesine ulaşırsa o takdirde kesin bir hüküm ifade edebilir. Evet, Cuma günü ve Cuma gecesi ölen kişilerin üzerinden azabın kaldırılacağı ve Kıyamete kadar da bir daha bu azabın iade edilmeyeceği konusunda bazı hadisler vardır. Fakat, ben bunların bir aslı olduğunu bilmiyorum. Yine Allah'a isyan eden kimseden Cuma günü gelince azabın kaldırılması ve Kıyamete kadar bir daha iade edilmemesi kesinlikle batıldır.

Sonra taat ehline kabir hayatında nimet verileceği ve isyan edenlere acı çektirileceğine şu âyetler de delil teşkil ediyor:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ قُتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا

389) Kaynağını bulamadım.

بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُوْنَ فَرِحِيْنَ بِمَا
اٰتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ

Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma. Belki onlar diridirler. Rableri tarafından rızıklandırılırlar. Onlar, Allah'ın fazlından kendilerine verdiğinden ötürü neşeli haldedirler.»[390]

Nuh Aleyhisselâm'ın kavmi hakkında da:

مِمَّا خَطِيْٓئَاتِهِمْ اُغْرِقُوْا فَاُدْخِلُوْا نَارًا

«Onlar hatalarından ötürü boğuldular da ateşe atıldılar.»[391]

Çünkü âyette «Udhilû» kelimesindeki fâ tâkibiyedir. Yani boğulur, boğulmaz Nuh kavmi ateşe sokulmuştur. Dolayısıyla Kıyametten evvel kabir azabının var olduğuna delalet etmektedir.

Kabir azabının yalnız ruha mı, yalnız bedene mi, yoksa her ikisine mi yapılacağı hususunda da ihtilâfa düşülmüştür. Bize göre kabir azabının hem ruh hem de cesede beraber yapılacağı görüşü en doğrusudur. Ancak biz bu görüşün doğruluğuna inanırız, fakat azabın keyfiyeti ile uğraşmayız.

Ruhun hakikatinin ne olduğu hususunda da ihtilâf bulunmaktadır. Bir görüşe göre, ruh latif bir cisimdir. Yaş ağaca suyun nüfuzu gibi cesede nüfuz etmiştir. Allah Teâlâ, ruh cesedde kaldığı müddet hayatı devam ettirme âdetini geçerli kılmıştır. Ruh cesedden ayrılınca, ölüm, hayatı yok eder.

Başka bir görüşe göre de ruh, cesed için güneşin ışıkları gibidir. Nasıl ki Allah Teâlâ bu âlemde güneş doğduğu müddet ışık yaratmayı adet etmişse, ruh cesedde kaldığı müddet onda hayat yaratmayı da âdet etmiştir. Sofiye mesleğine mensub ilim adamları bu görüşü kabul etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet vel-Cemaat mezhebine mensup bir topluluk da şöyle demiştir: Gülsuyu güle sirayet ettiği gibi, ruh da bedene sirayet eden bir cevherdir.»

Bu son görüş, daha önceki görüşe aykırı değildir. Ancak ihtilâfa düştükleri nokta ruhun cevher mi yoksa lâtif cisim mi olduğu hususudur. Doğrusu latif cisim olduğudur. Buna delil «Ruh cesedden

390) Âl-i İmran, 3/169.
391) Nûh, 71/25

çıktığı zaman», yahut «Ruh cesede girdiği zaman» ve benzeri hadislerde geçen ifadelerdir. Maksadı araştırmada bu söz, Allah Teâlâ'nın şu kavline muhalif değildir:

قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا

«De ki; ruh, rabbimin bildiği bir iştir. Size bu konuda az bilgi verilmiştir.»[392]

Zira bütün işlerin gerçeğini Allah bilir. Yahut ruh bazı yaratıklarda olduğu gibi, âcil bir emirle yaratılmıştır. Kâinatın ekserisi ise tedricî bir şekilde yaratılmıştır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de:

اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

«Dikkat! Yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Alemlerin rabbi olan Allah ne kadar yücedir.»[393] buyurulmuştur.

Bununla beraber bu konudaki söz kısa bir yoldadır. Bu, Allah'ın verdiği az bilgidendir. Çünkü Allah Teâlâ, «Size az bilgi verilmiştir» buyuruyor. Sözlerin en iyisi bu konudaki bilgiyi Allah'a bırakmaktır. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur.

İmam Âzam «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «İkrar ederiz ki, Allah Teâlâ bu nefisleri öldükten sonra, sevap vermek, ceza vermek ve insanların birbirindeki haklarını ödemek için, uzunluğu ellibin sene kadar olan bir günde yeniden diriltecektir. Çünkü Allah Teâlâ:

وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

«Muhakkak Allah, kabirlerde bulunan ölüleri diriltecektir»[394] buyuruyor.

Aşağıdaki âyetler, cesetlerin tekrar dirilmesini inkâr eden filozofları reddetmektedir: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

---

392) İsrâ, 17/85.
393) el-A'raf, 7/54.
394) el-Hac, 22/7.

وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَدًا

«İnsanları, hesap yerine toplayacağız ve onlardan hiç kimseyi bırakmayacağız.»[395]

وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ

«Bütün hayvanlar toplandığı zaman.»[396]

«Halkı ilk yaratan Allah, sonradan iade edecektir.»[397]

كَمَا بَدَأْنَا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ

«Başlangıçta yarattığımız gibi, yaratıkları sonradan iade edeceğiz.»[398] Yâni âhirette ilk yarattığımız yaratıkları dünyada olduğu gibi iade edeceğiz.

ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ

«Sonra siz, muhakkak Kıyamet gününde diriltileceksiniz.»[399]

İmam Fahreddin er-Râzi bir açıklama babında hasma karşı yular gevşetme mahiyetinde şöyle diyor: Öldükten sonra dirilmeğe inanıp onun için hazırlandığımız zaman bir kayıbımız yoktur. Eğer doğru ise kurtuluruz. İnkâr edenler helâk olur. Eğer doğru değilse bu inancın bize hiçbir zararı olmaz. Nihayet bu cisimle ilgili lezzetler bir gün sona erecektir. Akıllı kişiye lâzım olan, bu dünyadaki lezzetlerin son bulmasına aldırmamaktır. Çünkü bu lezzetler çok hasistir, değersizdir. Zira bu dünya lezzetleri köpekler, böcekler ve haşereler arasında müşterektir. Hem sonra bu lezzetler çabuk yok olur ve kolay kesilir. Öyle ise imanda ihtiyat, öldükten sonraki hayata inanmaktır. Bu sebeple bir şair şöyle demiştir:

---

395) el-Kehf, 18/47.
396) Tekvir, 81/5.
397) Rûm, 30/27
398) Enbiyâ, 21/104
399) Mümin0n, 23/16

قال المنجم والطبيب كلاهما * لن يحشر الاموات قلت اليكما

إن صح قولكما فلست بخاسر * أو صح قولي فالخسار عليكما

«Müneccim ile tabib her ikisi,
Ölüler toplanmayacak, dediler, derim size,
Sözünüz doğru ise eğer,
Zararım yoktur, meğer.
Sözüm doğru ise eğer,
Zararı size değer.»

Râzî'nin sözü burada sona ermiştir. Bu iki beyit Hz. Ali'den nakledilmiştir. Bu beyitler, Allah Teâlâ'nın şu âyetine uygun düşüyor:

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ
اللّٰهُ وَاِنَّا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِى
ضَلَالٍ مُبِينٍ

«(Ey resûlüm! O kâfirlere) de ki: göklerden ve yerden size rızık veren kim? De ki: rızkı Allah veriyor. Her halde siz (ey Mekke halkı) veya biz mutlaka doğru yoldayız, yahut açık bir sapıklık içindeyiz.»[400]

Zira öldükten sonraki hayata ihtiyat yolu ile inanmak, itimat makamında sahihtir. Çünkü müctehid için mutlaka kesin bilgi lâzımdır. Aklî ve naklî delillerden hasıl olan kesin delilerden elde edilen kesin hükümler de mukallid içindir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ
نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

400) Sebe', 34/24.

«Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, kendilerini, iman edip iyi amel işleyenler gibi yapacağız, hayat ve ölümlerini bir mi yapacağız? sandılar?»[401]

Sonra bu meselede mâkul olan husus şudur: hikmet, hak yolda olanla batıl yolda olanın bir birinden ayrılmasını gerektirir ki batıl yolda olan bu durumda şüphesi kalmamak için kendi durumunu bilmeye mecbur olsun... Dünya hayatı ise bu mecbur oluşun yeri değildir. Çünkü dünya imtihan için yaratılmıştır. Mutlaka bu seçimin yapılacağı başka bir dünyaya ihtiyaç vardır. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا

«Şüphesiz o, (haklı ile haksızın) ayrılma günü belli bir vakit olmuştur.»[402]

Yine hikmet, her çalışan kişinin çalıştığı karşılığında mükâfatlandırılmasını gerektirir. Dünya evinde âsilere nimet verilir, itaat edenler de imtihan edilir. Bu sebeple mutlaka bir ceza günü lâzımdır. Sonra iyi amelin karşılığı nimet olup ona azap karışmamalıdır. Kötü işin karşılığı da azaptır, ona nimet karışmamalıdır. Evet, dünya hayatında nimetler külfetlerle ve azapla karışıktır. Mutlaka bütün amellerin tam karşılığını bulacağı bir dünyaya ihtiyaç ve lüzum vardır.

Yine iyilik yapan da kötülük yapan da yaptıklarının karşılığını görmeden ölüyor. Öldükten sonra dirilmek ve iyilerin iyilik karşılığında sevabını, kötülerin de yaptıkları kötülük karşılığında cezasını göreceği bir toplanma yeri, bir hesap günü olmazsa bu dünya hayatı boşuna yaşanmış olur. Halbuki Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ

لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ

كُنَّا فَاعِلِينَ

401) Câsiye, 45/25
402) Nebe', 78/17.

«Biz gökleri ve yeri ve bunlar arasındaki varlıkları boş bir eğlence için yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu katımızdan edinirdik. Yapacak olsak öyle yapardık.»[403]

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا
لٰعِبِيْنَ مَا خَلَقْنٰهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ
لَا يَعْلَمُوْنَ اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيْقَاتُهُمْ اَجْمَعِيْنَ

«Biz gökleri ve yeri ve bunlar arasındakileri, boşuna bir eğlence için yaratmadık. Ancak bunları hak için yarattık; fakat onların çoğu bunu bilmezler. Kıyamette haklı ile haksızın ayırd edileceği o gün, bütün insanların azab vaktidir.»[404]

ALLAH'IN SIFATLARINI FARSÇA SÖYLEMEK

(İlim adamlarının söyledikleri gibi, Allah'ın sıfatlarını, Arapçadan başka sözlerle, meselâ; farsça ile söylemek caizdir. Yaratıklara benzetmeksizin ve bir keyfiyet belirtmeksizin Allah'ın yüzü manasında «Rûy-i Hudâ» demek caizdir.)

Yani ilim adamlarının çeşitli lugatlerle zikrettikleri gibi, Allah'ın isim ve sıfatlarında yabancı dillerdeki karşılığını bizler de Allah Teâlâ hakkında zikredebilir, onlara uyabiliriz. Ancak, «Kitap ve Sünnette geldiği üzre «Allah'ın eli» manasında (Yedullah) tâbirini farsça, yahut başka bir yabancı dille zikretmek caiz değildir. Selef âlimlerinin «Yedullah = Allah'ın eli» manasındaki âyeti tevil etmemekte ittifak halinde gördüm. Bu sıfatta Eş'arî de Selef âlimlerine uymuştur. Ancak diğer sıfatlarda muhalefet etmiştir.

---

403) Enbiyâ, 21/16.
404) Duhan, 44/38—9.

ALLAH'A YAKINLIK - UZAKLIK KEYFİYETSİZDİR:

(Allah Teâlâ'ya yakınlık ve uzaklık, mesafe uzunluğu ve kısalığı manasında olmadığı gibi, keramet ve alçaklık, ihsan ve zillet manasında da değildir. Ancak Allah'a itaat eden keyfiyetsiz olarak O'na yakındır; isyan eden de yine keyfiyetsiz olarak O'ndan uzaktır. Uzaklık, yakınlık ve yönelme halleri Allah Teâlâ'ya yalvaran kulda da bulunur. Cennette Allah Teâlâ'ya komşu olmak, Allah'ın huzurunda bulunmak da keyfiyetsiz olacaktır.)

Allah Teâlâ'ya yalvarma konusunda bir âyette şöyle buyuruluyor:

وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ

«Allah'a secde et ve O'na yaklaş.»[405] Bunun manası Allah'ın rızasına yaklaş demektir. Bir kavle göre ise, secde etmeye, dilediğin gibi Allah Teâlâ'ya yaklaşmaya devam et, demektir. Bir hadis-i şerifte de şöyle buyuruluyor:

أَقْرَبُ مَا يَكُوْنُ الْعَبْدُ إِلَى اللهِ وَهُوَ سَاجِدٌ

«Kulun Allah Teâlâ'ya en çok yakın olduğu durum, secde halidir.»[406] Ancak bu yakınlık keyfiyetsizdir. Cennette Allaha komşu olmak, Allah'ın önünde durmak, sözleri de böyledir. Vasıfsız ve keyfiyetsiz olarak Allah önünde durulacak, Allah'a komşu olunacak demektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ

---

405) Alâk, 96/19.
406) Kaynağını bulamadım.

«Rabbinin huzurunda durmaktan korkanlar için iki cennet vardır.»[407]

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ

«Fakat her kim de rabbinin makamından korkmuşsa ve nefsini arzularından alıkoymuşsa, şüphesiz Cennet onun varacağı yerdir.»[408]

Bir şârih bu konuya uzak kalarak şöyle demiştir: «Uzaklık ve yakınlık Allah Teâlâ'ya münacatta bulunana göredir, Allah'a göre değildir. Görmez misin ki uzaklık ve yakınlık iyilik ve alçaklık manasında kullanılıyor. Allah Teâlâ ise kuluna şahdamarından daha yakın olduğunu beyan buyuruyor.»

Bu şarihin sözündeki tenakuz açıktır. Çünkü ifadesinden de anlaşıldığı üzere, Allah Teâlâ hakkında değil de Alah'a yalvaranlar hakkında uzaklık ve yakınlık hakiki mânada mesafe yolu ile kasd edildiği anlaşılmaktadır. Sonra bunları keramet ve alçaklık manasına hamletmiştir, ki bu manalar mecazî manada nastır. Sonra Allah Teâlâ'nın, kula şah damarından daha yakın olduğu hakkındaki sözü ile, Allah'a ve kula göre uzaklık ve yakınlık müsavi olduğu halde kul tarafından Allah'a yakınlık bakımından bir mesafe ispat etmiş oluyor. İmam Âzam'ın tercih ettiği görüş şudur: Hakk'ın halka, halkın Hakk'a yakınlığı keyfiyetsiz bir vasıf, keşifsiz bir nâ'ttır. Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu uzaklık ve yakınlığı, Allah'a itaat etmekle rahmetine yakın olmak, isyan etmekle nimetinden uzak olmak manasında tevil ediyorlar. Diğer ifade ve işaret sahiplerinin dilinde Allah'a yaklaşmanın mânası nimetini görmen, ihsanını bütün hallerinde müşahede etmen ve kendi iş ve gayretlerini görmemendir: Bazı âlimler de :

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

«Biz kula şahdamarından daha yakınız.»[409] âyeti hakkında şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ sana son derece yakın olduğu için ondan başka hiç bir varlık göremezsin.

407) Rahman, 55/46.
408) Nâziât, 79/40-41
409) Kâf, 50/16.

KUR'AN-I KERİM MUSHAFLARDA YAZILI OLAN ALLAH KELÂMIDIR.

(Kur'an-ı Kerîm Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e indirilen, mushaflarda yazılı olan Alah Kelamıdır.)

Kur'an-ı Kerîm yirmiüç senede Hz. Peygambere indirilmiş olup mushafın iki kapağı arasında bulunan âyetlerden ibarettir.

(Kur'an-ı kerîm'in bütün âyetleri Allah'ın kelâmı manasında olup fazilet, azamet bakımından eşittirler. Ancak bazılarında zikir, bazılarında mezkûr fazileti vardır. Meselâ, Âyet'el-Kürsî gibi... Âyet'el-Kürsî'de Allah'ın Celâli, azamet ve sıfatı mezkurdür. Âyet'el Kürsî'de iki türlü fazilet vardır. Biri zikir faziletidir, diğeri ise mezkür faziletidir. Kâfirlerin hallerini vasfeden âyetlerde ise yalnız zikir fazileti var olup mezkür fazileti yoktur. Çünkü bunlarda mezkür olan kâfirlerdir. Kâfirler için fazilet yoktur. Bunun gibi Allah'ın bütün isimleri ve sıfatları da fazilet ve azamet bakımından eşittirler, aralarında bir fark yoktur.)

Hakim eş-Şehîd; «El-Muntekâ» adlı kitabında İmam Âzam'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: «Kendi yaratılışını, göklerin ve yerin yaratılışını gören ve düşünebilen hiçbir akıl sahibi kişi için Allah'ı bilmeme konusunda özür yoktur. Eğer Allah Teâlâ peygamber göndermese, insanların Allah Teâlâ'yı akılları ile tanımaları farz olurdu.»

Bizimle güzellik ve çirkinliğin akli olduğuna hükmeden Mûtezile arasındaki fark Üstad Ebû Mansur el-Mâtüridî ile Semerkand âlimlerinin umumunun söyledikleri şu noktadır: Onlara göre akıl, güzel ile çirkini idrak edince, Allah Teâlâ için de kul için de gereğini yapmayı icabettirir. Bize göre ise, bu gerektiren akıl değil de Allah Teâlâ'dır. Güzel ve çirkinin gereğini Allah Teâlâ kulları üzerine vacip kılar. Ehl-i Sünnet âlimlerinin ittifakı ile Allah Teâlâ üzerine hiç bir şey vacip değildir. Bize göre akıl, bir alettir. Allah Teâlâ işte bulunan güzellik ve çirkinliği akla göstermesi sebebiyle akla o hükmü tanıtır.

Bizimle Eş'arîler arasındaki fark şudur: Eş'arîler diyorlar ki; Peygamber gönderilmedikçe akıl Allah Teâlâ'nın hükümlerinden bir hük-

mü bilemez. Biz diyoruz ki; akıl, Allah'ın hükümlerinden bir kısmını peygamber gönderilmeksizin de bilebilir. Bu da peygamberin peygamberliğini tasdik etmenin gerekliliği, zararlı olan yalanın haram oluşu gibi düşünme ve araştırmaya ihtiyaç olmaksızın, olur, yahut kâinata bakıp düşünmek suretiyle olur. Bazı hükümleri de kitap inmeden, peygamber gönderilmeden bilemez. Çoğu hükümler böyledir.

Buharâ âlimleri Eş'arîlerde olduğu gibi peygamber gönderilmeden bize göre sırf akıl ile iman farz olmaz, küfür de haram olmaz, diyerek Ebû Hanîfe'den rivayet edilen yukarıdaki sözü, peygamber gönderildikten sonra, mânasına almışlardır.

İbn-i Humam bu konuda şöyle diyor: «Bu şekilde tevil etmek birinci ibarede mümkündür, fakat ikinci ibarede mümkün değildir.» Ancak İbn-i Humam yazısında «Allah'ı akıları ile tanımak vacip olurdu» sözündeki vücubu gerekli manasına çekmek icab ettiğini takdir etmiştir. Vücûb kelimesini örfteki manasına almak daha uygundur. Zira peygamber gönderilmeden evvel işlere taat ve isyan adını vermek mecazdır. Zira taat ve masiyet, emir ve yasaklardan çıkar. Emir ve yasak olmadan işlere taat ve masiyet adını vermekse, istikbale göre bir şeye ad verme kabilinden mecazdır. Yoksa emir ve yasak olmadan taat ve masiyet nasıl gerçek olur.

İbn-i Humam diyor ki: «Belki akıl şükür olarak Allah'ın ismini zikretmekle azab edilmeyi caiz görür. Çünkü Allah Teâlâ:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ

«Beni anın ki, sizi zikredeyim»[410] ayeti ile benzeri ayetlerde olduğu gibi, fazlı ve keremi ile Kur'an-ı Kerîm'de kendi ismini anmaktan ve anmanın mükafatından bahsetmese, Allah Teâlâ'nın yüceliği ve kibriyası aklına gelen kişinin dili ile bütün hallerinde onu zikretmekten korkması gerekirdi. Zira bu söylediği Allah'ın bahsettiğinden daha hakirdir. Fazlı ile ve büyük ihsanı ile yarattığı yaratıklara yaklaşan Allah'ı noksan sıfatlardan beri kılarım.»

Yukarıda geçen iki sözü birleştirmek de mümkündür. Çünkü, vücub sözünden, terk edilmesi sebebiyle azab terettüp edilmesi gerekmez. Bu düşünce Allah Teâlâ'nın:

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

410) el-Bakara, 2/152.

«Biz peygamber göndermedikçe azab edici olmadık»[411] âyetine de aykırı değildir. Ve bu takdirde azabın, dünya ile kayıtlandırılmasına ve peygamberi akla ve nakla şamil kılmaya ihtiyaç kalmaz.

İbn-i Humam yine şöyle devam ediyor: «İhtilâfın neticesi şuradan ortaya çıkıyor: Bir kimse, kendisine herhangi bir peygamberin dâveti ulaşmadan ve bu peygambere iman etmeden önce, Mûtezile ile Hanefîlerin birinci fırkasına göre ebediyyen Cehennemde kalacaktır. Diğer bir fırkası olan Eş'arîlere göre ise, İslâm ile muhatap olmadığı halde böyle bir kimse eğer müslüman olur da Allah'ı birlerse onun müslümanlığı sahih olur. Hanefîlere göre âhirette sevaba da nail olur. İslâm ve teklifin manasını anlayabilecek seviyedeki çocuklarda olduğu gibi bu gibi kimselerin imanı sahih olur. Hanefî âlimlerinden biri Şâfiî âlimlerinden Eb'ul-Hattab'ın şöyle dediğini zikrediyor: «Şafiî Mezhebinde tercih edilen görüşe göre, çocukların imanında olduğu gibi, kendisine bir peygamberin dâveti ulaşmayan kişinin imanı sahih değildir. Diğer üç İmama göre durum böyle değildir. Çünkü peygamber sallellahu aleyhi vesellem çocukluk çağında iken Hz. Ali'yi İslâm'a dâvet etmiştir ve Hz. Ali bu çağda onun dâvetini kabul etmiş, müslüman olmuştur. Hz. Ali'nin çocukluk çağında iken yaptığı oruç, namaz ve benzeri ibadetlerin sahih olduğunda ise ittifak vardır. Beyhaki'nin naklettiğine göre «İslâm'a ait hükümlerin ancak hicretten sonra Hendek savaşının yapıldığı sene bulûğ çağı ile kayıtlandı. Bundan önce temyiz (zararını kârından ayırma çağı) ile kayıtlı idi.» sözü izaha muhtaçtır. Zira İslâm'ın hükümlerine ait emirler kolaydan zora doğru tedricî olarak inmiştir. Zordan kolaya doğru değil... Bu sebeple önce Allah'ı birlemek teklif edilmiş, sonra bu teklife namaz, zekât, oruç ve benzeri emirler ilâve edilmiştir Allah Teâlâ'nın hikmeti böyle icab ettirmiştir.

Bu esasa dayalı meselelerden biri de Huccet'ül-İslâm İmam Gazalî'nin zikretiği şu sözdür: «Allah için, kullarına, güçlerinin yetmediği şeyi teklif etmek caizdir. Mûtezile bu görüşte değildir. Eğer bu caiz olmasa, Bakara sûresinin son âyetinde olduğu gibi, müminler için, «Rabbimiz, bize gücümün yetmediği şeyleri yükleme»[412] şeklinde bir istekte bulunmak caiz olmazdı. Yine Allah Teâlâ, Ebû Cehl'in Hz. Peygamber'i tasdik etmeyeceğini haber verdiği halde, Hz. Peygamber'in bütün sözlerine inanmasını emretmiştir. Bu cümleden olarak Ebû Cehil Hz. Peygamber'i doğrulamıyacağına göre Hz. Peygamber'e nasıl inanırdı? Bu mümkün değildir.» Bir başkası da aynı görüşü zikretmiştir, fakat Ebû Cehil yerine Ebû Leheb demiştir. Uygun olanda budur.

411) el-İsrâ, 17/15.

412) el-Bakara 2/285.

İbn-i Humam devamla şöyle diyor: «Birinci delilin, yani teklifin münakaşa konuşu olmadığı apaçıktır. Zira gücünün yetmediğinin kula teklif edilmesinin mümkün olmadığına hükmedenlere bir dağı yüklemek ve bu yükün altında ezmek caizdir. Fakat Mûtezile'ye göre, yaptığı kötü ameli karşılığında çeşitli şekillerde vücub yolu ile kulun azab edilmesi caiz olduğu için, gücü yetmediği bir işi kula teklif etmek de caiz değildir. (Yani Mûtezile'ye göre kul bir kötülük yaparsa bu kötülüğü karşısında Allah Teâlâ'nın, onu azaba sokması vaciptir. Böyle bir düşünceyi caiz görüyorlar. Binaenaleyh, kula gücünün yetmediği şeyi teklif etmek caiz değildir diyorlar.) Allah Teâlâ'dan kula gücünün yetmediğini teklif etmesini kabul etmeyen Hanefilere göre yine musibetler karşısındaki vaadı icabı bir ihsan-ı ilâhi olarak böyle bir teklif caiz değildir. Meselâ Allah Teâlâ'nın kula bir dağı yüklenmesini teklif etmesi ve bu işi yapmadığı takdirde azab etmesi caiz değildir. Eş'ariler ise:

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا

«Allah, hiç kimseye, gücünün yetmediğini teklif etmez»[413] âyetine dayanarak bunu caiz görmüşlerdir. (Yani teklif etmesi caizdir, fakat Allah teklif etmez.) Bu, nassa dayanarak, gücünün yetmediği şeyi kula teklif etmenin aklen caiz olduğunu söyleyen Eş'ariler, her ne kadar aklen caiz ise de bunun naklen mümkün olmadığını savunuyorlar. Zira böyle olmazsa, Allah Teâlâ'nın verdiği haberin aksinin vukubulması gerekirdi diyorlar. Kulun kudreti dahilinde olduğu halde kendi iradesiyle Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmediğinden, daha önce Allah katında bu işin vaki olmayacağı itibariyle bir işin vukuunun muhal oluşunda ise bir ihtilâf yoktur. İman etmeyeceğini önceden bildiği ve haber verdiği halde Ebû Cehil ve benzeri kâfirlere iman teklifinde bulunmak gibi... Zira daha önce de geçtiği üzre, önceden bir işin neticesini bilmenin, mükellefin kudretinin yok olmasında bir tesiri yoktur. Ve bu Allah'ın bilgisi kulu muhalif hareket etmeğe zorlamamaktadır.

Bu esasa dayanan meselelerden biri de şudur: Allah Teâlâ her hangi bir kötülük veya sevap olmadan yaratıklara azab edebilir, onlara acı çektirebilir. Mûtezile bu görüşe karşı çıkarak, karşılıksız sevap, yahut kötülüksüz azabı caiz görmemişlerdir. Hatta, eğer böyle olmazsa, Allah'ın hikmetine lâyık bir cürüm şeklinde düşünülmesi gerekirdi. Bu sebeple Mûtezile, hayvanların birbirinden intikam

413) Aynı âyet.

almasını, hak almasını caiz görmüşlerdir.

Daha önce de geçtiği üzere, Allah Teâlâ hakkında zulüm düşünmek muhaldir. Hiç bir suretle Allah Teâlâ'ya bir şeyi yapmak vacip olmaz. Onun işleri ya adaleti, yahut fazlı ve ihsanı gereğidir.

PEYGAMBERLERİN İMAN ÜZERİNDE ÖLDÜĞÜ KESİNDİR:

(Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem iman üzerinde ölmüştür.)

Peygamber aleyhissalâtü vesselâm peygamberlerden biri olması ve peygamberlerin de başlangıçta ve sonunda küfürden korunmuş bulunması sebebiyle bizim peygamberimizin iman üzerinde öldüğüne inanırız. Bazı harikalar ve olgun hallerde güzel ibadetler zuhur etse de, Hz. Peygamberin dışında kalan Allah'ın velileri, saf kullarının iman üzerinde öldüklerine kesinlikle hükmedemeyiz. Zira böyle kulların durumu Allah katında açıktır. Fakat insanlar üzerine kapalıdır. Hatta bu sebepten Cennetle müjdelenen on sahabi ve benzeri sahabiler sonunda hallerinin değişmesinden ve kötüye varmasından korkarlardı.

Bil ki Selefin, bir kimsenin Cennetlik olduğuna şahitlik etmek hususunda üç türlü görüşü vardır: Birincisi, peygamberlerden başka hiç kimse için Cennetlik denilemez. Bu görüş Muhammed b. Hanefiyye ile Evzaî'den nakledilmiştir. Bu, kesindir, üzerinde herhangi bir münakaşa yoktur. İkincisi, her mümin için Cennetle şahadet edilir. Bunun hakkında da nas vardır. İlim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir. Ancak bu zannî bir hüküm ifade eder. Üçüncüsü; Buharî ve Müslimde geçtiği üzre, müminlerin şahid olduğu kişiler için de Cennetlik denilebilir. **«Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem, bir cenazeye rastladı ki onu hayırla andılar ve bu cenaze için «Vacib oldu» buyurdu. Başka bir cenazeye uğradığında onu da «Kötülükle» andılar. Bu cenaze için de yine «Vacib oldu». buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer: «Yâ Resûlellah, vacip olan nedir?» diye bir soru sordu. Hz. Peygamber de: «Bu hayırla andığınız cenazeye cennet vacip olmuştur. Şu kötülükle andığınız cenazeye de cehennem vacip olmuştur. Sizler, Allah'ın yeryüzündeki şahidlerisiniz,» buyurdu.»**

Bu zahirî ve zannî bir meseledir. Doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

EBU TÂLİB'İN KAFİR OLARAK ÖLMESİ :

(Ebû Talib Hz. Peygamber'in amcası Hz. Ali'nin babası olup kâfir olarak ölmüştür.)

Ebû Talib Hz. Peygamber'e iman etmemiştir. Rivayet edildiğine göre Ebû Tâlib'in vefatı yaklaşınca Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem yanına geldi. O sırada Ebû Cehil ve arkadaşları Ebû Tâlib'in yanında idi. Hz. Peygamber amcasına: «Ey amca! Allah katında senin için delil olacak kelimeyi-Şehadet kelimesini söyle» dedi. Bu esnada Ebû Cehil, Ebû Tâlib'e hitaben: «Abdül-Muttalib'in milletinden yüz mü çeviriyorsun?» diyerek müdahale etti ve bu söz orada bir kaç kerre tekrarlandı. Nihayet Ebû Tâlib en sonunda: «Ben Abdül-Muttalib'in milleti üzerindeyim.» diyerek (Lâ ilâhe illellah) demeyi kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem: «Bana bir yasak gelmedikçe vallahi senin için istiğfar edeceğim.» buyurdu. Bunun üzerine :

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا
لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓا اُولِي قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا
تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ

«Müşriklerin cehennemlik oldukları belli olduktan sonra, müşrikler akraba da olsalar, ne peygambere, ne de müminlere onlar için istiğfar etmek yoktur.»[414]

Yâni küfür üzerinde öldükleri beli olduktan sonra onlar için Allah'tan mağfiret dilemek yoktur. Hz. Peygamber, ölümü anında Ebû Tâlib'e iman teklif edince, Ebû Tâlib'in bu teklifi kabul etmemesi üzerine Allah Teâlâ onun hakkında şu âyeti indirdi:

اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي
مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

«Şüphesiz sen, istediğini doğru yola sevk edemezsin. Lâkin Allah dileyeni doğru yola iletir.»[415]

---

414) et-Tevbe, 9/113;
415) el-Kasas, 28/56

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARI:

(Tâhir, Kasım ve İbrahim, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in oğulları idi. Fatma, Zeynep, Rûkiyye ve Ümm-i Gülsüm de kızları idiler. Allah hepsinden razı olsun.)

Kasım Hz. Peygamber'in ilk çocuğu olup peygamberliğinden önce dünyaya gelmişti. Hz. Peygamber onun adı ile künyelenmiştir. Bu oğluna nisbetle ona «Eb'ul-Kâsım» denilmiştir. Kasım, yürüme çağına gelinceye kadar yaşamıştır. Bir rivayete göre ise iki sene yaşamıştır. Bineğe binecek yaşa kadar yaşadığını söyleyenler de vardır. Fakat en doğru görüş, 17 ay yaşadığı ve Hz. Peygamberin peygamberliğinden evvel vefat ettiğidir. Faryabî'nin «Müstedrek»inde, Kasım'ın İslâmiyet devrinde vefatettiği hakkında bir rivayet nakledilmiştir. Kasım, Hz. Peygamber'in çocukları içinde ilk vefat edendir. Zübeyr b. Bekkâr'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber'in Kasım ve İbrahim'den başka Abdullah isimli diğer bir oğlu daha vardı ki Mekke'de bulunduğu sırada küçükken vefat etmişti. Bu oğlu Tâyyib, Tâhir adını da taşımaktaydı. Bunlarla birlikte üç ismi vardı. Neseb âlimlerinin çoğunun görüşü de budur. Ebû Amr da bu görüştedir. Dârekutnî: en doğrusu da budur, Abdullah'a Tayyib ve Tahir de denilmekteydi. Çünkü Peygamber Efendimizin peygamberliğinden sonra doğduğu için ona Tayyib ve Tahir de denilmektedir. Dârekutnî ve diğerlerinin söylediği gibi; Abdulah, Tayyib ve Tahir'den ayrıdır, diyenler de vardır. Bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in bir batında dünyaya gelen Tayyib ve Mutayyib isimli ikiz iki oğlu ile, yine bir batında dünyaya gelmiş Tahir ve Mutahhir isimli bir başka çift oğulları daha vardı. Nitekim «Safve» adlı kitabda da bu şekilde yazılmıştır.

İbrahim isimli oğlu, aslında Mısırlı bir cariye olan hanımı Mâr'ia'dan dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem İbrahim'in vefatından sonra onun hakkında şöyle demiştir:

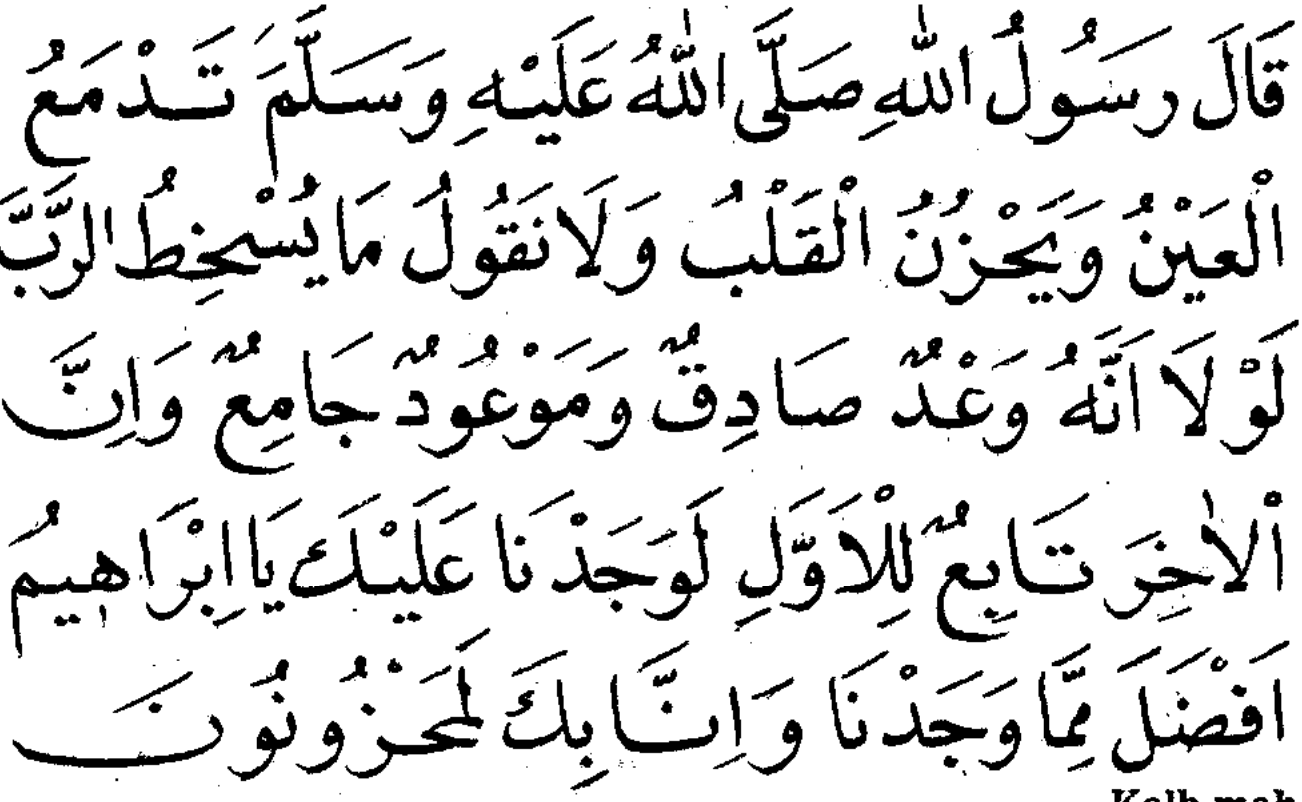
قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَدْمَعُ
الْعَيْنُ وَيَحْزَنُ الْقَلْبُ وَلَا نَقُولُ مَا يُسْخِطُ الرَّبَّ
لَوْلَا أَنَّهُ وَعْدٌ صَادِقٌ وَمَوْعُودٌ جَامِعٌ وَإِنَّ
الْآخِرَ تَابِعٌ لِلْأَوَّلِ لَوَجَدْنَا عَلَيْكَ يَا إِبْرَاهِيمُ
أَفْضَلَ مِمَّا وَجَدْنَا وَإِنَّا بِكَ لَمَحْزُونُونَ

«Kalb mahzun olur, göz yaşarır. Allah'ın gücüne gidecek söz söylemeyiz. Ey İbrahim! Şüphesiz biz, senden ayrıldığımıza üzgünüz.»[416]

Hz. Peygamberin bu oğlu İbrahim 70 günlük yahut daha çok günlük iken vefat etmiştir. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem cenazesini kıldırmış ve Bakı' mezarlığında defnetmiş, Hz. Peygamber: «Önceden göndərdiğimiz kardeşimizin yanına defnedelim» buyurmuş ve süt kardeşi Osman b. Maz'ûn'un yanında defnetmiştir.

Zeynep, Hz. Peygamberin kızlarının en büyüğü idi. Çoğunluğun görüşü budur. Bazılarına göre de Rûkıyye, kızlarının en büyüğü idi.

Ebû İshak'a göre, Zeyneb Hz. Peygamber otuz yaşında iken dünyaya gelmiştir ve İslâmiyet devrine ulaşmış olup Medîne'ye hicret de etmiştir. Zeyneb, kocası ve teyze oğlu Eb'ul-Âs Lâkît'ın yanında Hicretin sekizinci senesinde vefat etmiştir. Ali isimli bir çocuğu dünyaya gelmiş, fakat bu çocuk küçükken vefat etmiştir. Hılim sahibi bir hanımdı. Mekke fethedildiği zaman Hz. Peygamberin bindiği devenin arkasında idi. Bir çocuğu da Ümame isimli kızı idi. Hz. Peygamber'in sabah namazını kılarken onu omuzuna aldığı bahsedilen çocuk budur. Rükûa gidince onu yere kor, başını secdeden kaldırdığı zaman ise yine omuzuna alırdı. Hz. Fatma'nın vefatından sonra Hz. Ali onunla evlenmişti.

Betûl adıyla da anılan Fatımat'üz-Zehrâ, Hz. Peygamber kırkbir yaşında iken dünyaya gelmiştir. Yukarıdaki metinde Zeynep'ten ön-

---

416) İbn-i Mace, c. I, s. 506, H. No: 1589.

ce zikredilmesinin sebebi, rütbe bakımından daha üstün olmasına binaendir. Merfu olarak gelen bir hadis-i şerif'te rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: **«Fatıma'ya bu adın verilmesinin sebebi, Kıyamete kadar Allah Teâlâ O'nun zürriyetini Cehennem ateşinden koruduğu içindir. (Hâfız ed-Dımeşki bu hadisi tahric etmiştir.)»**

İmam Nesaî'nin merfu olarak rivayet ettiğine göre ise Hz. Peygamber, Fatıma'ya bu adın verilmesi hususunda şöyle buyuruyor: **«Fâtıma'ya Fatıma adı verilmesinin sebebi, Allah Teâlâ, onu ve sevenlerini Cehennem ateşinden kestiği ve koruduğu içindir. Betûl adı verilmesinin sebebi ise, dindarlık, fazilet, şeref ve neseb bakımından diğer kadınlardan ayrıldığı ve farklı bulunduğu içindir.»** Bir görüşe göre ise dünyadan alâkasını kestiği için bu adı almıştır. Hz. Fatıma Hicretin 3. senesi Hz. Ali ile evlenmiştir. Hz. Fâtıma'nın evlenmesi Allah'ın emri ve vahyi ile olmustur. Hz. Fatıma Hz. Peygamber'in, çocukları içinde en çok sevdiği idi. Bir sefere gitmek istediği zaman en son dakikalarında onunla vaktini geçirirdi. Yine bir seferden dönüdüğü zaman ilk onunla meşgul olurdu. Hazreti Peygamber, Hz. Fatıma'yı o derece severdi ki, şöyle buyurmuştu: **«Fatıma benden bir parçadır. Kim onu sevmezse beni de sevmez.»** (Bu hadis-i Buhari rivayet etti.)

Müslim'in bir rivayetinde ise Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Hz. Fatıma'ya:

أَلَا تَرْضِينَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ

«Müminlerin hanımlarının en büyüğü olmaya razı olmaz mısın?»[417] buyurdu.

Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde ise şöyle buyuruyor:

فَاطِمَةُ أَفْضَلُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ

«Fatıma, Cennet kadınlarının en faziletlisidir.»[418]

Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in vefatından altı ay sonra yirmi dokuz yaşında iken vefat etmiştir. Hz. Ali'den, Cennet Ehlinin gençlerinin efendisi olan Hasan ile Hüseyin'i dünyaya getirmiştir. Bir de Muhsin isimli çocuğu olmuştur ki bu çocuğu da Hz. Ali'den olup küçükken vefat etmiştir. Ümm-i Gülsüm ve

---

417) İbn-i Mace, c. 1, s. 518, H. No: 1621.
418) A. Hanbel, Musned.

Zeynep isimli iki de kız çocuğu olmuştu. Hz. Peygamberin soyu yalnız Hz. Fatıma neslinden devam etmiş, yayılmıştır. Yani Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin neslinden devam etmiştir.

Rûkıyye ise, Hz. Peygamber 33 yaşında iken dünyaya gelmiştir. Ebû Leheb'in oğlu Utbe'nin nikâhı altında idi. Kızkardeşi Ümm-i Gülsüm de Utbe'nin kardeşi Uteybe ile evli idi. «Tebbet Yedâ Ebû Leheb» süresi nazil olunca, Ebû Leheb oğullarına şöyle dedi: «Eğer Muhammed'in iki kızından ayrılmazsanız benim başım sizin başınıza haram olsun.» Ebû Leheb'in bu sözü üzerine oğulları Hz. Peygamber'in iki kızı Rûkiyye ve Ümm-i Gülsüm'den ayrılmışlardır. Ebû Leheb'in bu oğulları onlarla zifafa girmemişlerdi. (Bundan anlaşılan nişanlı gibi bir durum vardı, fakat henüz evlilik gerçekleşmemişti.) Bundan sonra Osman b. Affan Mekke'de iken Rûkıyye ile evlendi. Hz. Osman Rûkıyye ile birlikte hem Habeşistan, hem de Medîne'ye beraber hicret etmiştir. Rûkıyye, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Bedir savaşında iken vefat etmiştir.

Rûkıyye vefat edince Osman b. Affan Hz. Ömer'in kızı Hafsa'yı istemişti. Fakat Hz. Ömer bunu reddetti. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaşınca Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Hz. Ömer'e: «Yâ Ömer, sana Osman'dan daha hayırlısını, Osman'a da kendisi için senden daha hayırlısını göstereyim mi?» buyurdu. Hz. Ömer: «Evet, yâ Resûlellah!» cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: «Sen kızını bana ver, ben de kızımı Osman'la evlendireyim.» buyurdu. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: «Nefsim kudret ilinde olan Allah'a yemin ederim ki, bin tane kızım olsa ve hepsi de peş peşe ölecek olsa, her birini diğerinden sonra yine seninle evlendirirdim. Cebrail bana haber verdi ki, Allah Teâlâ, Ümm-i Gülsüm'ü seninle evlendirmemi emrediyor.» (Bu hadisi Fazailî rivayet etmiştir.) İmam Âzam hazretleri Hz. Peygamber'in hanımlarından bahsetmedi. Ben onların isimlerini aşağıda zikredeceğim:

HZ. PEYGAMBER'İN HANIMLARI :

Müminlerin anneleri olan Hz. Peygamber'in hanımları şunlardır: Hz. Hatice, Hz. Sevde, Hz. Âişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümm-i Seleme, Hz. Ümm-i Habîbe, Hz. Zeyneb bint-i Cahş, Hz. Zeyneb bint-i Hazîme, Hz. Meymûne, Hz. Cüveyriye, Hz. Safiyye. Allah Teâlâ hepsinden razı olsun. Bu sayılanlar, Hz. Peygamber'in gerdeğe girdiği on bir hanımıdır. Siyer âlimleri ile diğer âlimler arasında bunlarda ihtilâf yoktur. Hz. Peygamber'in bunlardan başka hanımlarla da evlendiği zikredilmiştir.

İmam Âzam «El-Vasıyye» adlı kitabında şöyle diyor: «Hz. Hatice'den sonra gelmiş geçmiş kadınların en faziletlisi Hz. Âişe validemizdir. O, müminlerin annesidir. Zinadan ve Rafızilerin isnad ettikleri iftiradan berîdir. Hz. Âişe'ye zina iftirasında bulunan veled-i zinadır».

Hz. Âişe'ye zina iftirasını atan kişinin Kur'an âyetlerini inkâr eden bir kâfir olduğu apaçıktır. Çünkü O'nun böyle bir isnaddan berî olduğunu Kur'an âyetleri açıklamıştır. Hz. Ali'ye muhalefetinden ve onunla muharebesinden ötürü Hz. Âişe'ye söven kimse sapıktır, bidat ehlidir, azgındır, fasıktır. Allah Teâlâ her şeyin içyüzünü daha iyi bilendir. İmam Âzam'ın «Bütün dünyanın en faziletli kadınıdır» sözü, yaşadığı devrin en faziletlisi manasına da, gelmiş geçmiş bütün kadınların en iyisi manasına da gelebilir. Hz. Hatice, Hz. Fatma ve Hz. Meryem, haklarında varid olan değişik hadis-i şerifler dolayısiyle bunlar arasına girer mi, girmez mi konusu hakkında ileride geniş bilgi gelecektir. İmam Âzam'ın «O veled-i zinadır» sözü bul makamda garibdir. Veled-i zina gibidir şeklinde benzetmek maksadı ile söylenmiş olsa gerektir.

İNANÇTAKİ ŞÜPHELERİ GİDERMEK :

(Bir kimse Tevhid ilminin ince noktalarında bir şüphe içine girerse, soracağı bir âlim buluncaya kadar o durumda, Allah katında en doğrusu hangisi ise ona inanıyorum, demesi gerekir. Kendisinden bilgi öğreneceği ilim adamını aramak işini tehir etmek caiz değildir. Böyle bir kişi, sorup araştırmadan beklediğinden ötürü mazur kabul edilemez. Allah'ın sıfatlarından herhangi biri hakkında bilgi sahibi olmadığı halde bir ilim adamını araştırmayıp beklerse, bir şüphe mânasına geleceği için böyle bir kimse kâfir olur.)

Tevhid ilminin inceliklerinden maksat, imana aykırı düşen ve imanı sarsan şüpheler ve inkâr durumlarıdır. Âhirete iman etmekle ilgili hususlardır. İmam Âzam Şerîata ait bazı hükümlerde duraklamış bir şey söylememiştir. Çünkü bunlar İslâm Şerîatı dahilinde olan hükümlerdi. Ahkâma dair meselelerde duraklamak ve ihtilâfa düşmek rahmettir. Tevhid ve İslâm inancına ait meselelerde ihtilâfa düşmekse sapıklıktır, bidattır. Şerîata ait hüküm ihtiva eden meselelerdeki hatalar affedilir, belki bu hükmü çıkaran sevap da alır. Fakat Tevhid inancına ait meselelerdeki hükümlerde hataya düşmek küfürdür, günahtır. Bu hataya düşenler de mecur değil mezurdur. Yani günahkârdır.

MİRACA İNANMAK :

(Hz. Peygamber sallellahu aleyhi veselem'in Mîraç haberi haktır. Miraçı inkâr eden bidatçı, sapıktır.)

Yani Hz. Peygamber'in cesedi ile birlikte göğe doğru Allah'ın dilediği yüksek makamlara kadar çıkması gerçektir. Bu hususta hadis-i şerîf çeşitli yollardan sabit olmuştur. Bu haberi kabul etmeyip reddeden sapıklıkla bidatciliği toplamıştır. «El-Hulâsa» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Kim Mîracı inkâr ederse, bakılır, eğer Mekke'den Beyt-i Makdis'e kadar olan İsra kısmını inkâr ederse kâfirdir. Beyt-i

Makdis'ten daha yukarı çıkışını inkâr ederse kâfir olmaz. Yani İsrâ olayını inkâr eden kâfirdir. Çünkü bu kısım âyetle sabittir. Mîraç olayını inkâr eden kâfir olmaz. Çünkü Hadis ile sabittir, Sünnetle sabittir. Âyetin hükmü kesindir. Hadisin rivayet ve dirayeti ise zannîdir. Ben bu mesele hakkında kısa bir risale yazdım ve bu risaleye «El-Minhâc'ul-Ulvî Fil-Mirâc'in-Nebevî» adını verdim. «Akâid» kitabının şârihi Taftazanî, Hz. Âişe'nin: «Mîrac gecesi Hz. Peygamber'in cesedi uzaklaşmadı» sözünün manasını: Cesedi ruhundan ayrılmadı belki ruhu ile birlikte idi» şeklinde tevil etmiş olması çok garibtir. Bunun garibliği açıktır. Bu sözün en sağlam tevili şöyledir: Mîrac, Hz Âişe henüz doğmadan, Hz. Peygamberin peygamberliğinin ilk yıllarında vuku bulmuştur. Yahut şöyle denilebilir: Mîrac birkaç defa vuku bulmuştur. Hatta Hz. Peygamber'in Mîraç'ta vardığı son noktalar hakkındaki rivayetler de bu sebepten değişiktir. Bir rivayete göre, Cennet'e kadar, bir rivayete göre, Arş'a kadar; bir rivayete göre, Arş'ın üstüne kadar gitmiştir. Arş'ın üstü: «Denâ Fetedellâ, fekâne kâbe kavseyni ev ednâ» makamıdır.

İbn-i Kayyım'ın vehmettiği gibi bu vakanın bir kaç kerre vukuundan, her kerresinde namazın farz olması lâzım gelmez.

DECCAL, YE'CÜC-ME'CÜC'ÜN ÇIKMASI VE İSA (A.S.)'IN İNMESİ;

(Deccal'ın çıkması, Ye'cüc ile Me'cüc'ün çıkması, güneşin batıdan doğması, İsa aleyhisselâm'ın gökten inmesi ve sağlam haberlerle geldiği üzre diğer Kıyamet alâmetlerinin ortaya çıkması haktır, olacaktır. Allah dileyeni doğru yola sevk eder.)

Ye'cüc ve Me'cüc hakkında Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوْجُ وَمَاْجُوْجُ وَهُمْ مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَّنْسِلُوْنَ

Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc seddi açılıp da her tepeden saldırdıkları ve hak olan vaad yaklaştığı zaman, işte o vakit kâfir olanların gözleri hemen dikilecek.»[419]

Güneşin batıdan doğması konusunda da Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

يَوْمَ يَاْتِيْ بَعْضُ اٰيٰتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِيْٓ اِيْمَانِهَا خَيْرًا

«Rabbinin mûcizelerinden (Kıyamet alâmetlerinden) biri geldiği zaman, evvelce iman etmemiş, yahut imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, o gün iman etmek hiç bir fayda vermez...»[420]

419) Enbiyâ, 21/96.
420) En'am, 6/159.

Yâni güneş batıdan doğduğu zaman, kâfirlere iman fayda vermeyecektir. Tevbe etmemiş bulunan günahkârların tevbeleri de kabul olmayacaktır.

İsa aleyhisselâm hakkında Allah Teâlâ şövle buyuruyor:

وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ

«İsa'nın inişi, Kıyamet alâmetlerindendir.»[421]

وَإِنْ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ

«Yahudî ve Hıristiyanlardan hiç kimse yoktur ki, ölümünden evvel İsa'ya iman etmiş olmasın.»[422]

Kıyamet kopacağı zaman Hz. İsa yeryüzüne inecek ve böylece bütün milletler gerçekten İslâm milleti olarak tek bir millet haline gelecektir.

İsa aleyhiselâm gelmeden önce Mehdî, Mekke ve Medîne Haremlerinde ortaya çıkacak, sonra Kudüs'e gelecek. Ondan sonra Deccal gelip onunla beraber bulunacak, İsa aleyhisselâm da Dımeşk'de Doğu Minaresinden inerek Deccal'i ölürmeğe gelecek ve Deccal'i orada bir darbe ile öldürecek. İsa aleyhisselâm yeryüzüne inince tuz suda eridiği gibi Deccal da eriyip gidecek. Bundan sonra İsa aleyhisselâm Mehdî radıyallahu anh ile buluşacak. Bu arada namaz kılınacak Mehdî namazı kıldırması için İsa aleyhisselâm'a işaret edecek, fakat İsa aleyhisselâm; bu namaz senîn için kılınıyor, diyerek mâzeret belirtecek ve sen bu namazı kıldırmaya benden daha lâyıksın, diyecek. İsa aleyhisselâm'ın Hz. Peygamberin şeriatına uyduğu ortaya çıkması için Mehdî'ye uyacak, böylece beraber namaz kılacaklardır. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu manaya şu şekilde işaret buyurmuşlardır:

لَوْ كَانَ عِيسَى حَيًّا مَا وَسِعَهُ إِلَّا اتِّبَاعِي

«Eğer İsa aleyhisselâm hayatta olsa, onun için bana uymaktan başkası caiz değildi.»[423]

Allah Teâlâ da bu noktayı şu şekilde açıklıyor:

421) Zuhruf, 43/61.
422) en-Nisa, 4/159.
423) Kaynağını bulamadım.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ

«Hem Allah, vaktiyle peygamberlerden şöyle bir söz almıştı. Celalim hakkı için size Kitap ve hikmet verdim. Sonra size, beraberinizde getirdiğinizi tasdik eden bir peygamber geldiğinde mutlaka ona iman edeceksiniz ve her halde ona yardımda bulunacaksınız; bunu ikrar ettiniz mi? Ve bu ağır ahdimi üzerinize alıp kabullendiniz mi? buyurdu.»[424]

Tayalisi'nin «Müsned»inde rivayet ettiğine göre, İsa aleyhisselâm, yeryüzünde kırk sene kalacak sonra ölecek. Müslümanlar Cenaze namazını kılıp onu gömecekler. Başka ravilerin rivayet ettiklerine göre, İsa aleyhisselâm, Hz. Peygamber ile Hz. Ebûbekir'in kabirleri arasında defnedilecek. Bir rivayete göre ise, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer arasında gömülecektir. Peygamberlerin kanatları arasına giren Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e ne mutlu! Bir rivayete göre İsa aleyhisselâm, yeryüzünde yedi sene kalacaktır. En doğrusu da budur. İlk rivayetteki kırktan maksat, göğe çıkmadan evvel ve sonraki kalışıdır. Zira İsa aleyhisselâm otuzüç yaşında iken göğe kaldırılmıştır. Yedi seneyi buna eklersek, kırk yaşında eder. «Şerh'ul-Akâid»de şöyle deniliyor: «En doğrusu, İsa, aleyhisselâm, insanlara namaz kıldıracak, onlara imamlık yapacak ve Mehdî de ona uyacaktır. Çünkü İsa aleyhisselâm daha üstündür, dolayısıyla onun imamlığı daha evlâdır». Şerh'ul-Akâid'in söylediği bizim dediğimize aykırı değildir.

Sonra Ye'cüc ve Me'cüc çıkacak ve İsa aleyhisselâm'ın duası hereketiyle Allah Teâlâ onların hepsini yok edecektir. Sonra müminler ölecekler ve güneş batıdan doğacaktır. Daha sonra Kur'an göğe kaldırılacaktır. Nitekim İbn-i Mâce Huzeyfe'den şu hadis'i rivayet etmiştir:

يَدْرُسُ الْإِسْلَامُ كَمَا يَدْرُسُ وَشْيُ الثَّوْبِ حَتَّىٰ لَا يُدْرَىٰ صِيَامٌ وَلَا صَلَاةٌ وَلَا نُسُكٌ وَلَا صَدَقَةٌ وَيُسْرَىٰ عَلَىٰ كِتَابِ اللَّهِ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ فَلَا يَبْقَىٰ

424) Âl-i İmran, 3/81.

فِي الْاَرْضِ مِنْهُ شَيْءٌ

«Elbise eskiyip yok olduğu gibi İslâmiyet de öylece eskiyip yok olacak. Öyle ki, namaz, oruç, kurban, sadaka diye bir şey tanınmayacak. Allah'ın kitabı bir gecede yürütülecek ve yeryüzünde ondan hiçbir iz kalmayacak.»[425]

İman bahsinde Beyhaki, İbn-i Mes'ud'dan şu hadisi rivayet etmiştir:

اِقْرَؤُا الْقُرْاٰنَ قَبْلَ اَنْ يُرْفَعَ فَاِنَّهُ لَاتَقُوْمُ السَّاعَةُ حَتّٰى يُرْفَعَ قَالُوْا هٰذِهِ الْمَصَاحِفُ تُرْفَعُ فَكَيْفَ مَا فِي الصُّدُوْرِ ؟ قَالَ يُغَدّٰى عَلَيْهِمْ لَيْلًا فَيُرْفَعُ مِنْ صُدُوْرِهِمْ فَيُصْبِحُوْنَ يَقُوْلُوْنَ لٰكِنَّا نَعْلَمُ شَيْئًا ثُمَّ يَقَعُوْنَ فِي الشِّعْرِ

«Yeryüzünden kaldırılmadan evvel Kur'an okuyun. Zira Kur'an yeryüzünden kalkmadıkça Kıyamet kopmayacaktır. Ashab sordular: Bu mushaflar kaldırılacak. Fakat, kalblerde mahfuz olan Kur'an nasıl olacak? Buna karşılık Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: Gece yatacaklar sabah kalkınca Kur'an kalblerinden silinecek ve fakat biz bir şey biliyorduk, deyip şiire dalacaklar.»[426]

Kurtubî demiştir ki; bu durum, ancak İsa aleyhisselâm'ın ölümünden, ve Habeşlilerin Kâbe'yi yıkmalarından sonra vuku bulacaktır. Bu makam, bu durumları açıklama makamı değildir.

Yukarıdaki metinde İmam Âzam inançla ilgili sözünü halis ve has hidayet isteği ile bitirdi. Biz de başlangıçtaki durumun sonuna kadar devam etmesi için güzel bir son istemekte ona uyarak Allah

425) İbn-i Mace, Fiten/26.

426/ Beyhâkî, Sünen,.....

Teâlâ'dan af ve âfiyet isteriz.

Sonra bil ki, İmam Âzam rahimehullah hayatta iken «Fıkh-ı Ekber»i, ölüm zamanında da «el-Vasıyye» adlı kitaplarını yazmıştır. Bu vasıyyetlerin ibarelerini tam olarak zikrettim. Hilâfiyata ait meselelerden de olsa, inanılacak hususları açıklamada mutlaka zikredilmesi gereken bazı mülhak meseleler vardır ki, bunlarla maksat tamamlansın, inançlar kemal bulsun.. Bu meseleleri zikredelim:

Usul-i Dîn'in tarifi şöyledir: «İnanılması gereken şeylerden bahseden bir ilimdir.» Din usulu ilmi iki kısımdır. Bir kısmını bilmemek imana zarar verir. Allah Teâlâ'nın selbî ve sübutî sıfatlarını bilmek, risalet ve nübüvveti bilmek, âhirete ait bazı işleri bilmek gibi.. İkinci kısmını bilmemek ise imana zarar vermez. Peygamberleri melekler üzerine üstün tutmak gibi... Bir eserinde Subkî bu hususu zikretmiş, şöyle demiştir: Bir insan ömrü boyunca bir peygamberin meleklerden üstün olmadığını hatırına getirmese, Allah Teâlâ bu hususu ondan sormayacaktır. «El-Makasıd» sahibi kelâm ilmini şöyle tarif etmiştir: «Dinî inançları kesin delillerinden öğrenmek ve bilmektir.» Yukarıda geçen ikinci kısım inanılacak hususlar birinci kısma ilâve edilen hususlardır. Dileyen önceden zikrettiklerimize inanmakla yetinsin; dileyen, çok faydalanmak isteyen de ilâve ettiklerimize müracaat etsin. Bu ilâve edilen hususlardan biri peygamberlerden bazılarının bazısı üzerine üstün tutulmasıdır. Tafsilâtına girmeden bu husus kesindir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ

«Şu peygamberlerden bazısını bazısı üzerine üstün kıldık.»[427]

وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَىٰ بَعْضٍ

«Muhakkak biz, bazı peygamberleri bazısı üzerine üstün kıldık.»[428]

Bu üstün kılma şu dünyaya ait malın çokluğu ile değil, gizli ilim denilen ledünnî bilginin çokluğu sebebiyledir. Yahut da geniş hüküm tarikiledir. Üstün kılma kesin olduğu halde üstün kılma yönleri hakkındaki bilgi ise zannîdir. Güvenilir inanç şudur ki, yaratıkların en üstünü Allah'ın sevgili kulu Hz. Muhammed Mustafa'dır. Bazı alimler bu hususta icma bulunduğunu iddia etmektedirler. İbn-i Ab-

427) el-Bakara, 2/253.

428) El-İsrâ, 17/55

bas radıyellahu anh buyuruyor ki; Allah Teâlâ, Hz. Muhammed sallellahu aleyhi vesellem'i gök ehli ve bütün peygamberler üzerine üstün kılmıştır. Tirmizî ile Müslim'in Enes radıyellahu anh'dan rivayet ettikleri hadis-i şerîfte ise şöyle buyuruluyor:

أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ

«Kıyamet gününde ben Âdem'in çocuklarının büyüğüyüm. Öğünmek yoktur.»[429]

İmam Ahmed, Tirmizî ve İbn-i Mâce bu hadise şu ibareyi ilâve etmişlerdir: **«İki elimde «Livâul-Hamd» sancağı bulunacaktır. Öğünmek yoktur. Âdem'den başka bütün peygamberler benim sancağım altında bulunacaklardır. Yer yarılınca ilk çıkacak olan benim; öğünmek yoktur. İlk şefaat yetkisi verilen ve ilk şefaat eden ben olacağım, iftihar etmek yoktur.»**[429/1]

Tirmizî ise Ebû Hureyre'den şu ibare ile bu hadisi nakletmiştir: **«Yer yarılınca ilk olarak çıkacak olan benim. Bana Cennet elbiselerinden bir ipek elbise giydirilecektir. Sonra Arş'ın sağ tarafından kalkacağım. O günde bu makamda benden başka yaratıklardan hiç bir kimse bulunmayacaktır.»**

«Beni Mûsa aleyhisselâm üzerine üstün kılmayın», «Peygamberler arasında üstünlük bakımından bir ayırım yapmayın.», «Hiç bir kula, ben Yunus b. Metta'dan hayırlıyım demek, yakışmaz.» tarzında rivayet edilen hadisler, Mirkât şerhi Mişkât adlı kitapta açıkladığımız üzere tevil edilmiştir. Bu açıklamanın özeti şöyledir: Bu hadislerdeki yasaklama, peygamber hakkında noksanlığa sebep olacak tarzda ve bir hasımlık şeklinde üstün kılmadır. Müslim şerhinde Nevevî'nin zikrettiği gibi bu hadisler ilimden evvel gelmiştir, yahut tevazu için söylenmiştir tarzındaki tevili Cumhur güzel görmemiştir.

«Akîdet'üt-Tahavî» şarihi demiştir ki; «Beni Yunus b. Metta'ya üstün tutmayın» hadisi hakkında bazı âlimler, bana çok mal verilmedikçe tefsir etmem demişler ve istedikleri bu mal verildikten sonra ancak şöyle tefsir etmişlerdir: Yunus b. Metta'nın Allah'a balığın karnında iken yakınlığı, Muhammed sallellahu aleyhi vesellemin Mîraç'ta iken Allah'a yakınlığı gibidir.» Bu tefsiri onlar büyük bir açıklama saymışlardır. Aslında bu, onların Allah'ın ve Resûlullah'ın kelâmını bilmediklerine delil teşkil eder. Nihayet şöyle diyor: Hiç bir mümin, Hz. Peygamberin Mîrac gecesinde götürüldüğü o muazzam makam. Yunus b. Mettâ'nın atıldığı kötülenmiş, makam olan balığın

---

429) Müslim, C.IV. S. 1782. No: 2278 Tirmizî.

429/1) İbn-i Mace, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Müsned.

karnı gibidir, der mi? İkram edilen ve Allah Teâlâ'nın zatına yaklaştırılan kişi nerde, imtihan edilen ve terbiye edilen kişi nerde? Biri Allaha son derece yaklaştırılma makamı, diğeri son derece terbiye edilme makamı. Bu delil, binden fazla açık, kesin ve sağlam delillerle ispat edilmiş olan Allah'ın yaratıklarına karşı yüceliğini ispata delil yerinde kabul edilebilir mi?

MİRAÇ VE ALLAH'A MEKÂN İSNADI :

Şüphe yok ki, İsra makamı, Mûsa aleyhisselâm'ın mikatından daha üstündür. Nerde kaldı ki Yunus b. Mettâ'nın makamından üstün olmasın... Ancak bizim sözümüz, her halde ve her makamda ikisinin yani Hz. Peygamber ve Hz. Yûnus'un Allah Teâlâ'ya yakınlıklarının eşit olduğudur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ

«Nerede bulunursanız Allah sizinle beraberdir.»[430]

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

«Biz kula şahdamarından daha yakınız.»[431]

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ

«Allah, kullarının üstünde galibtir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.» [432] anlaşıldığına göre Allah Teâlâ'nın kulları üzerine yükselmesi, mekân bakımından yükseklik değil, mertebe ve makam bakımından yükseklikliktir. Yani şânı yüce olmak demektir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri ile Mûtezile, Havariç vesair İslâm taifelerince de durum bu şekilde tesbit edilmiştir. Diğer bidat taifeleri de aynı görüştedir. Ancak, Allah Teâlâya cihet ispat eden Hanbelilerle Mücessimeden bir taife bu görüşte değildir. Allah Teâlâ onların isnad ettiklerinden uzaktır.

Şârih ne tuhaftır ki Allah Teâlâ'nın yüceliğini ispat etmekte

430) Hadid, 57/4
431) Kaf, 50/16
432) En'âm, 6/61

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ عَلٰى قَلْبِكَ

«Şüphesiz bu Kur'an'ı, Emin ruh Cebrail, korkutuculardan olasın diye, senin kalbine indirdi.»[433] âyetini delil getiriyor. Müellifin bu âyetle Allah Teâlâ'nın yücelik sıfatını ispat etmeye çalışmasının garibliği apaçıktır. Zira nüzûl ve tenzil kelimeleri alâ harf-ı cerri ile mütâaddi olurlar. Burada Kur'an'ın gökten inmesinden murad edilen, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in kalbine indirilen kelâmın yüceliğidir. Bu konuda bir çekişme bahis konusu değildir. Kelâmın yüceliğinden Melik ve Allâm olan Allah Teâlâ'nın mekânının yüceliği yani ona yüce bir makam ispatı lâzım gelmez. Favk ve uluv gibi sıfatlara delâlet eden bazı âyet ve hadisleri zikrettikten sonra: «Selef âlimlerinin, yücelik sıfatını ispat etme konusundaki sözleri çoktur.» sözü bizce de müsellemdir. Ancak selef âlimlerinin, Allah'a yücelik, yükseklik sıfatı ispat etmeleri mekânın yüceliği ile tevil edilmiştir.

Sonra şarih şöyle diyor: Bu delillerden biri Ebû Muti' el-Belhi'den nakledilen şu rivayettir. Ebû Muti', Ebû Hanife'ye: «Allah'ın, yerde mi gökte mi olduğunu bilmiyorum» diyen kişiden sormuş; Ebû Hanfe de: «Kâfir olmuştur, zira Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى

«Allah Arş üzerinde duruyor.»[434] Allah'ın Arşı ise yedi kat göğün üstündedir» buyurdu.

Ben derim ki; Ebû Hanîfe «Eğer bir kimse, Allah Teâlâ Arş üzerindedir, fakat Arş'ın gökte mi yerde mi olduğunu bilmiyorum» derse, kâfir olduğunu söylemiştir. Çünkü o, Allah'ın gökte olduğunu inkâr etmiştir.. Allah'ın gökte olduğunu inkâr eden kişi ise kâfirdir. Zira Allah Teâlâ yücelerin yücesindedir. Allah Teâlâ yüksekten çağrılır, aşağıdan değil...»

Buna cevabımız şöyledir: İmam Abdusselâm, **«Hallür-Rumûz»** adlı kitabında İmam Âzam'ın şu sözünü kaydediyor: «Kim Allah'ın yerde mi gökte mi olduğunu bilmiyorum derse, kâfir olur. Çünkü bu söz, Allah'ın bir mekânı olduğu düşüncesini akla getirir. Allah'ın mekânı olduğunu düşünen kimse ise Allah'ı yaratıklara benzeten kişidir.»

Şüphe yok ki Abdullah b. Selâm ilim adamlarının büyüklerinden

---

433) Şuara, 26/93-94
434) Tâhâ, 20/5

biri olup güvenilir bir âlimdir. Şârihin naklettiğine değil, onun naklettiğine itimat etmek gerekir. Ebû Mutî, aynı zamanda Hadis âlimlerince hadis uydurucusudur[435]

Hulâsa, şarih Ebû Mutî', teşbih'i nefy etmekle beraber Allah'a yüksek bir mekân isnad ediyor. Bu konuda Bidat ehli bir taifeye uymuştur. Daha önce geçtiği üzre Ebû Hanîfe Müteşâbih sıfatlara inanır ve tavilinden sakınırdı. Allah Teâlâ'yı bu sıfatların zahirî manasından da tenzih eder, dolayısıyla Selef âlimlerinin görüşünde olduğu gibi bu hususlaki bilgiyi Allah Teâlâ'ya havale eder. Halef âlimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur. Selefin Mezhebi daha sağlam, daha doğru ve daha kuvvetlidir.

Şârihin sarf ettiği şu söz de ne tuhaftır. «Mekâneh» kelimesi mekânın müennesidir. Bu şekilde şârih ikisinin de mana bakımından bir olduğunu kasdediyor, mânevî menzile ile hissî mertebe arasında bir ayırım yapmıyor. Bununla beraber şu hadis-i şerîf'i de getiriyor:

إِذَا أَحَبَّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَعْرِفَ كَيْفَ مَنْزِلَتُهُ عِنْدَ اللهِ فَلْيَنْظُرْ كَيْفَ مَنْزِلَةُ اللهِ فِي قَلْبِهِ فَإِنَّ اللهَ يُنَزِّلُ الْعَبْدَ مِنْ نَفْسِهِ حَيْثُ أَنْزَلَهُ الْعَبْدُ مِنْ قَلْبِهِ

«Sizden biri, Allah katındaki menzilesinin ne olduğunu bilmek isterse, Allah'ın kalbindeki yerine ve menzilesine baksın. Allah Teâlâ kulunun kendisine kalben yakın olduğu nisbette kulunu kendisine yaklaştırır, ona bir derece verir.»[435]

Bu hadis-i şerifi getirdikten sonra diyor ki; Allah Teâlâ'nın kulun kalbindeki yeri, kalbindeki Allah sevgisi, Allah mârifeti ve saygısıdır

Şârihin bu düşüncesi Hz. Peygamberin: «Bir şeyi sevmen, kör ve sağır eder.» hadisinin mefhumu kabilindendir. İmam'ul-Haramayn'den, Allah'ın yücelik ve yükseklik sıfatının nefyi hususunda şöyle dediği sabit olmuştur: Allah Teâlâ var iken Arş yoktu. Allah Teâlâ halen olduğu gibidir. Allah Teâlâ'nın mekan yönünden yüksekliğini nakzeden hususlardan biri de, Allah Teâlâ yer cihetinde olmadığı halde secde esnasında kulun alnını yere koymasıdır. Kul başını secde

435) Kaynağını bulamadım.

için yere koyup, en yüksek olan Allah'ı noksanlıklardan beri kılarım, derken bu tenzihin mekân cihetinden olmadığını ittifakla ifade etmiş oluyor. Bişr el-Merîsî'nin secdede: «Â'lâ ve esfel olan Allah'ı tesbih ederim.» söylemesi ise zındıklıktır, küfürdür, Allah'ın isimleri hakkında ilhaddır. Garib olan husus şudur ki, şârih kendi batıl mezhebine göre duada elleri yukarıya doğru kaldırmayı Allah'ın yüksekte olduğuna delil getirmiştir. Bu düşünce ise reddedilmiştir. Çünkü gökyüzü duanın kıblesidir. Elleri göğe doğru kaldırmanın manası çeşitli nimetlere sebep olan rahmetin inme yeri olmasına binaendir. Eğer durum onun dediği gibi olsaydı, duada yüzümüzü göğe doğru yöneltmek gerekecekti. Halbuki şâri, dua halinde, Allah Teâlâ'nın gökte olduğunu hatıra gelmemesi için bizleri bundan menetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu kavli de buna işaret etmektedir:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ

«Kulum benden sana sorduğu zaman (de ki), ben ona yakınım. Dua ettiği zaman dua edenin duasını kabul ederim.»[436]

فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ

«Ne tarafa yönelirseniz Allah'ın yüzü o taraftadır.»[437]

Şeyh Ebû Main en-Nesefî, bu konuda diyor ki; araştırıcı âlimler, dua halinde elleri göğe doğru kaldırmanın halis bir kulluk olduğunu kararlaştırmışlardır. Şârih Allâme Sığnakî demiştir ki; bu söz rafızî, Yahudî, Kerrâmiye ve bütün Mücessime taifesinin Allah Teâlâ'nın Arş üzerinde bulunduğu noktasında dayandığı ve yapıştığı düşünceye cevaptır.

Bir kavle göre namaz kılarken Kâbe bedenlerin kıblesi olduğu gibi. dua anında Arş da kalblerin kıblesi olmuştur. Daha önce de geçtiği üzere bu düşüncenin kabul edilmesine imkân yoktur. Zira kul dua anında da kıbleye yönelmek, elleri göğe doğru kaldırmak ve yüzünü göğe doğru kaldırmamakla emredilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi gerçekten yöneliş ancak kalbten göklerin yaratıcısına karşı olur. Evet, duada ellerin göğe doğru kaldırılmasının se-

436) el-Bakara, 2/186.
437) el-Bakara, 2/115.

bebi gökler, rızık deposu olduğu içindir. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ

«Sizin rızkınız göklerdedir.»[438]

Bununla beraber insan, maksadının hâsıl olacağı yöne yönelmeğe meyletme alışkanlığına sahiptir. Meselâ; devlet başkanı gibi. Ordusuna ve halkına rızık vaad ettiği zaman, devlet başkanının orada olmadığını kesinlikle bilmemelerine rağmen bütün insanlar onun hazinesine doğru yönelirler.

438) Zariyat, 51/22.

HZ. PEYGAMBER'DEN SONRA EN ÜSTÜN PEYÇAMBER

Hz Peygamberden sonra dedesi İbrahim aleyhisselâm diğer peygamberlerden daha üstündür. Sahih bir hadiste geldiği üzre, yaratıkların en hayırlısı İbrahim aleyhisselâmdır. Bu hükümden bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa sallellahu aleyhi vesellem kendini tahsis ederek Tirmizî'nin rivayetine göre şöyle buyurmuştur:

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلُ اللهِ أَلَا وَأَنَا حَبِيبُ اللهِ

«Şüphesiz İbrahim Halilullah'tır. Ben ise Habibullah'ım.»[439] Geri kalanlar için yukarıdaki hadis-i şerif umumi olarak alınmalıdır.

Bil ki, dostluk sevginin kemalidir. Cehmiye taifesi, sevenle sevilen arasında ancak bir münasebet bulunması gerektiğine inandıkları için iki taraftan sevginin var olacağını inkâr etmişlerdir. Halbuki kadim olan Allah ile yaratılmış olan kul arasında sevgiyi gerektiren bir münasebet yoktur. İslâmda bu bidatı ilk ortaya koyan ikinci Hicrî asır başlarında Ca'd b. Dirhem olmuştur. Bu sebeple Irak ve Şark Emiri Hâlid b. Abdillah el-Kuserî Ca'd'ı Vasıt'da boğazlamıştır. Kurban Bayramında bir konuşma yaparak: «Ey insanlar! Kurban kesin. Allah kurbanlarınızı kabul etsin. Allah Teâlâ İbrahim'i halil edinmediğine inandığı için şüphesiz ben Ca'd b. Dirhem'i boğazlıyorum.» dedikten sonra hutbeden inip Ca'd'ın kafasını kesti. Halid b. Abdillah'ın bu hareketi zamanındaki ilim adamlarının fetvası ile olmuştur.

Bizim inancımız, Allah'ın muhabbeti, dostluğu diğer sıfatlarında

---

439) Kaynağını bulamadım.

olduğu gibi kendine lâyık olan şekildedir. Bazı âlimler bu konuda icma bulunduğunu nakletmişlerdir.

İbrahim aleyhisselâm'dan sonra peygamberlerin en faziletlisi Nuh aleyhisselâm, sonra Musa aleyhisselâm, sonra da İsa aleyhisselâm'dır. Şimdiye kadar zikredilen Hz. Muhammed, Hz. İbrahim, Mûsa, İsa ve Nuh aleyhisselâm diğer bütün peygamberlerden üstündürler. Bu sayılan beş peygamber peygamberlerin en faziletlisi olup «Ulül-Azim» olarak vasıflandırılmışlardır. Cumhurun görüşü budur. Allah Teâlâ bu peygamberleri iki yerde bir arada zikretmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي
أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ

«Dini elbirlik tatbik edip ayrılığa düşmeyesiniz diye Allah Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahy ettiğimizi, bir de İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya tavsiye ettiğimizi size şeriat yaptı.»[440]

Âyette önce Nuh'tan başladı. Çünkü o, Peygamberlerin (resüllerin) ilkidir. Sonra bizim peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'yı zikretti. Çünkü o, peygamberlerin sonuncusudur. Sonra da bunların arasındaki üç peygamberi zikretti. Doğrusu bizim peygamberimizden ve Hz. İbrahim'den sonra en üstünü Nuh aleyhisselâm, ondan sonra Musa aleyhisselâm, daha sonra da İsa aleyhisselâmdır. İbrahim aleyhisselâm'ın üstünlüğünü özel olarak yukarıda kaydetmiştik. Hocalar hocamız Celâleddin es-Suyuti, bu üç peygamberden hangisinin üstün olduğu nususunda bir rivayet bilmiyorum, demiştir.

Başka bir yerde yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ
وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى بْنِ مَرْيَمَ

«Biz bütün peygamberlerden, senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musâ ve İsâ'dan söz aldık. Onlardan sağlam bir söz aldık.»[441]

---

440) Şûra, 42/13.
441) Ahzab, 33/7.

Dört peygamber varlık alemine geliş sırasına göre zikredilmiştir Bizim peygamberimiz ise önce zikredilmiştir. Çünkü Alem-i Şuhud'da onun derecesi hepsinden öncedir.

Sonra Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bütün insanlığa gönderilmiştir. Başka bir yerde buna tenbih etmiştim. Buna dair deliller cümlesinden olarak aşağıdaki âyetleri zikrediyoruz:

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا

«Bütün âlemlere bir korkutucu olsun diye, kuluna Kur'an'ı indiren Allah'ın şanı ne kadar yücedir.»[442]

وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ

«İçlerinden kim, ben ondan başka bir ilâhım, derse, biz onu Cehennemle cezalandırırız.»[443]

Müslim'de rivayet edilen bir hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

بُعِثْتُ إِلَى الْخَلْقِ كَافَّةً

«Ben bütün insanlara peygamber olarak gönderildim

Şöyle bir itirazda bulunulabilir. Hz. Peygamber muannidlere ve zalimlere karşı kılınç kullandığı halde:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

Biz seni yalnız âlemlere rahmet olarak gönderdik» ayetinin manası nedir? Bu sorunun cevabı Zemahşerî'nin bir misal vererek söylediği şu sözdür: «Allah Teâlâ bol bir su akıtmıştır. Bir kısım insanlar bu sudan hayvanlarını da ziraatlarını da sulayarak hayat kazanırlar. Bir kısım insanlar da bu sudan faydalanmayı terk ederek hayatlarını kaybederler. Su kaynağı haddi zatında Allah tarafından bir nimettir ve her iki fırka için rahmettir. Ancak tembeller bu nimeti kendileri için sıkıntı ve zorluk kabul ederek bundan mahrum olmuş-

442) Furkan, 25/1.
443) Müslim, Buharî, Teyemmum/1, Nesei, Gusül/26.
444) Enbiya, 21/107.

lar ve faydalanmamışlardır.»

«Şerh'ul-Akâid»de zikredildiğine göre, Hz. Peygamberin: «Ben Âdem evlâdının en büyüğüyüm, fakat öğünmek yoktur» hadisini delil getirmek zayıftır. Zira bu hadis, Hz. Peygamberin Âdem aleyhisselâm'dan daha üstün olduğuna delalet etmez, belki onun çocuklarından daha üstün olduğuna delil teşkil eder.»

Âdem aleyhisselâm'ın evlâdı içerisinde ondan daha üstün olan vardır. Meselâ İbrahim aleyhisselâm gibi. İbrahim aleyhisselâm Hz. Âdem'den üstün olunca ihtilâfsız bizim peygamberimiz ondan daha üstün olur. Bununla beraber Âdem'in çocukları sözü ile cins kasd edilebilir. Nitekim: «Ey Âdem oğlu,» hitabı ile başlayan hadisler vardır Bu hadislerde bütün insanlar kasdedilmiştir. Şefaat hadisinin başında da: «Ben Kıyamet gününde insanların en büyüğüyüm» buyuruluyor. Nitekim Konevî de bu hadisi zikrettikten sonra şöyle diyor: «Belki en iyisi Allah Teâlâ'nın:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

İnsanlar için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz»[445] âyetidir.

Bu âyeti delil kabul etmenin, önce zikrettiğimiz sözlere nisbetle kuvvetli olmadığı açıktır. Bunun açıklaması şöyledir. Hz. Peygamber'in ümmeti ümmetlerin en hayırlısı olunca peygamberlerin de en hayırlısı olur. Bu konuya Kaside-i Bürde sahibi de işaret etmiştir. Kasidesinde şöyle diyor:

لما دعا الله داعينا لطاعته * بأكرم الرسل كنا أكرم الامم

Resullerin en üstününe inanmamız sebebiyle ümmetlerin en hayırlısı olduk.

Bu naklî yönden böyledir. Aklî yönden ise «Şerh-u Umdet'in-Nesefî»de Allâme Konevî'nin ifade ettiği gibi, insan halkta ve cahillerde olduğu gibi ya noksan olur. Yahut Allah dostlarında olduğu gibi kâmil olur, fakat başkasını tekmile gücü yetmez. Yahut peygamberlerde olduğu gibi hem kamil olur, hem de kemâle erdirici olur. Bu kemal ve tekmil nazarî ve amelî kanunlara göredir. Nazarî kuvvet bakımından esas kemalâtın başı Allah Teâlâ'yı tanımak ve bilmektir.

445) Âl-i İmran, 3/110.

Amelî kuvvette kemal Allah Teâlâ'ya itaattir. Bir kimsenin mertebesi bu iki mertebenin olgunluk noktasında daha yüksek olursa onun velilik derecesi daha mükemmel olur. Bu iki mertebede başkasını mükemmel yapmada derecesi daha üstün olanın peygamberliği de üstün olur.

Durum böyle olunca deriz ki: Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in gelişi sırasında bütün şeriatların izi silinmiş, zulüm eserleri ortaya çıkmış, zulmün alâmetleri baki idi. Küfür yeryüzünün her tarafını kaplamış, batıl etrafını doldurmuştu. Araplar putları ilâh edinmiş, kızlarını gömmeyi uyulması gerekli bir kanun haline getirmişlerdi. O zaman yeryüzünde fesada çalışmak devam eden bir adet. kan akıtmak yaygın bir tabiat, kaba kuvvetle yağma etmek geçerli bir ticaret idi. İranlılar ateşe tapıyor, anaları ile zina ediyor; Rumlar diğer beldeleri tahrib etmeğe devam ediyor, zafer kazandıkları ülkelerdeki vatandaşlara azab ediyor, enine boyuna yeryüzünün her tarafında hükümleri altına aldıkları insanların ırzını çiğniyorlardı. Dinleri putlara tapmak, adetleri insanlara zulmetmekti.

Hind halkının çoğunluğu putlara tapmaktan ve kendilerini ateşle yakmaktan başka bir şey bilmiyorlardı. Yahudiler dinlerinin esaslarını tahrif etmek, Allah'ı yaratıklara benzetmek, ve Mesih'i (İsa'yı) yalanlamakla meşguldüler. Hıristiyanlar da hulul ve teslis inancı ile meşgul idiler.

Açık mûcizeler ve işaretlerle ve parlak bir milletle takviye edilmiş olarak Allah tarafından doğrulanan sadık peygamber Hz. Peygamber sağlam bir din ile ve doğru bir yol ile açıkça aklın gereği olan sağlam, halis Tevhid inancına ve halis ibadetlere, adaletli adetlere, üstün siyasetlere, zalim vergileri ve bozuk âdetleri kaldırmaya çağırıcı olarak gönderilince bu fahiş cehaletler ve batıl sapıklıklar yok olup Tevhid inancına bağlı olan millet bayrağı ortaya çıkmış, eserleri baki kalmış, fertleri çoğalmış her yerde bu dinin esasları kuvvetlenmiş, lisanlar her tarafta Melik ve Allam olan Allah'ı birlemeğe gitmiş, akıllar yaratıkların yaratıcısını bilmek hususunda aydınlanmış; halk dünya sevgisinden Mevlâ sevgisine dönmüştür. Peygamberliğin manası ilmî ve amelî kuvvet cihetinden noksanlıkları tamamlamak olunca, bu Hz. Peygamberin gönderilmesi sebebiyle Mûsa, İsa ve diğer peygamberlerdekinden daha mükemmel, daha meşhur, daha çok ve daha şümullu olmuştur. Musa aleyhisselâm'ın dâveti yalnız İsrail oğullarına hasredilmiştir. Bize göre onlar, denize göre bir damla gibidirler. İsa aleyhisselâm'a ancak az bir cemaat iman etmişti. Durum böyle olunca bildik ki Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem peygamberlerin en üstünü ve velilerın dayanağıdır.

Sonra demiştir ki; bir peygamber bütün velilerden daha üstündür. Bir çok kavimler, veli peygamberden üstündür, dedikleri için sapmışlardır. Onlar bu düşüncelerini Hz. Mûsa'nın Hızır aleyhisselâm'dan ilim öğrenmesine dayandırıyorlar. Ve buna göre, bir veli olan Hızır'ın Mûsa aleyhisselâm'dan daha üstün olduğuna hükmetmişlerdir. Biz buna karşılık deriz ki; Hızır bir peygamberdir. Bazılarının inandığı şekilde eğer peygamber değilse yukarıda bahsedilen öğrenme durumu Mûsa aleyhisselâm hakkında bir imtihandır. Kitap ehli, bu âyette bahsedilen Mûsa, Mûsa b. İmran değildir; o Mûsa b. Metta'dır. diyorlar. Bir velinin, bir peygambere iman etmesi sebebiyle veli olması, sonra da bu peygamberin o veliden daha aşağı mertebede bulunması mümkün değildir. Sonra Musa aleyhisselâm'ın, Hızır'dan bilgi edinmesinde aşağılanacak bir taraf yoktur. Çünkü ilmin artması daima istenen şeydir.[1]

MELEKLERİN İNSANLARDAN ÜSTÜNLÜĞÜ

İnanç esaslarına ilâve edilen inançlardan biri de meleklerin insanlardan üstün tutulmasıdır. Meleklerin has olanları, peygamberlerden sonra bütün evliya ve âlimlerden daha üstündür. Meleklerin en fazileţlisi Cebrail aleyhisselâmdır. Taberani'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte de bu şekilde gelmiştir. Meleklerin avamı müminlerin avamından daha üstündür. Çünkü insanların avamı nefislerine kapılmaları sebebiyle günahkârdırlar, melekler ise günahlardan korunmuşturlar. Günahı olmayan, günah işleyenden daha üstündür. Mûtezile bu meselede de değişik düşünmektedir. Onlar şöyle diyorlar: Melekler, peygamberlerden üstündürler. Eş'arilerden bazı âlimler de bunlara uymuşlardır. Bir topluluk ise bu meselede bir şey söylemeyip susmayı tercih etmişlerdir. İmam Âzam da bu susanlar arasındadır. «Emâli'l-Fetâvâ» adlı eserde zikredildiğine göre İmam Âzam bu konuda kesin bir cevap vermemiştir.

Ben derim ki; mesele kesin olmasın da zannî olsun. Şüphesiz bu mesele böyledir. İstisnada aslolanın bitişik olması gerektiği delil kabul edilerek eğer denilirse ki; İblis de meleklerden olduğu halde kâfir olmamış mıdır? Buna karşılık cevap şöyledir. İblisin durumu Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibidir: Allah şöyle buyuruyor:

كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ

«İblis cinlerdendi, bu sebeple rabbinin emrinden dışarıya çıktı».[446]

Hârut ile Mârut'a gelince doğrusu onlar iki melek olup kendilerinden ne küfür, ne de büyük günah zuhur etmemiştir. Onlara azap

---

446) el-Kehf, 18/50.

edilmesinin sebebi sitem yolu iledir. Yanılma ve zellesinden dolayı peygamberlere sitem yapıldığı gibi onlara da sitem yapılmak yolu iledir. Bununla beraber meşhur olan, Âdem oğullarından kalemin yazdıklarına uygun olarak çıkan günahları ayıplayıp, insanda biriktirilen beşeri istekler ve şehvetler kendilerinde bulunsa da yasaklanmış işlerden hiçbirini irtikab etmiyeceklerini iddia edince, beşeriyetin gereği olan istekler ve kabiliyetler kendilerine verildi ve bu şekilde melek olma vasfından ve ilahi korumanın kefaletinden dışarı çıktılar.

Sonra sihir öğrenmekle bir kimse kâfir olmaz. Belki sihir hakkında bir eser (hadis) bulunduğuna inanmak, sihri böyle bir esere dayandırmak ve buna göre onunla amel etmek küfürdür. Akaid şerhinde de böyle yazılmıştır. «Er-Ravza» adlı kitabın sahibi şöyle diyor: «İttifakla sihir yapmak haramdır. Fakat sihir öğrenmek ve öğretmek konusunda üç türlü söz vardır. Âlimlerin çoğunluğunun kesinlikle hükmettikleri sağlam görüş olan birincisine göre, sihir öğrenmek de öğretmek de haramdır. İkinci görüşe göre mekruhtur. Üçüncü görüşe ise sihir öğrenmek de öğretmek de mübahtır.»

Taftazânî'nin «Şerh'ul-Keşşâf»da zikrettiğine göre, sihir ile amel etmenin küfür olduğu hususunda bir muhalefet rivayet edilmemektedir, sözüne yukarıdaki muhalefet aykırıdır. Bununla beraber onun iki sözü arasında da çelişki vardır. Konevî şerhinde Elh-i Sünnet âlimlerinden biri şöyle demiştir: Âdem oğullarının hepsi, meleklerin tamamından üstündür. Bize göre, büyük günah işleyen kimsenin imanı kâmildir. Sonra insanlar gayba iman etmekle imtihan edilmişlerdir. Bu sebeple meleklerden daha üstündürler.»

Bu görüşün bozuk olduğu gizli değildir. Zira büyük günah sahibi kişi ittifakla fasıktır. İhtilâfsız masum olan melekten nasıl üstün olabilir? Bu düşünceye şu şekilde bir yön verebiliriz. İnsanoğlu, gayba iman etmesi cihetinden, görerek iman edenden daha üstündür. Üstünlük yalnız bu yönde olabilir. Burada bir çelişki vardır. Çünkü iman yakîn ve tatmin olmak bakımından artar. Haber, görmek gibi değildir. Bu hükümden Allah müstesnadır.

Meleklerin peygamberlerden üstün olduğu hususunda Mûtezile görüşünü:

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ
وَلَا الْمَلٰئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ

«Mesih hiçbir zaman Allah'ın kulu olmaktan çekinmez. Mukarrebûn melekler de çekinmezler.»[447] Âyetine dayandırmakta ve bu âyete göre meleklerin Mesih'ten üstün olması gerekir, demektedirler. Yani İsa aleyhisselâm da, ondan daha üstün derecede bulunan melekler de kulluktan çekinmezler. Konevî'nin bu görüşe: «Şüphesiz Muhammed sallellahu aleyhi vesellem Mesih aleyhisselâm'dan üstündür, meleklerin Mesih'ten üstün olmasından, onların Muhammed sallellahu aleyhi vesellem'den üstün olmaları lâzım gelmez,» şeklinde verdiği cevaba gelince, daha önce geçtiği üzere «Beşerin has kulları meleklerin has kullarından daha üstündür» sözü ile bozulur. En doğru cevap şudur: Melekler sözü cemi sığasıdır. Buna göre bütün meleklerin Mesih'ten üstün olmasını ifade eder. Yani tüm olarak üstünlük ifade eder. Her birinin üstünlüğünü ifade etmez. Bu makamda söylenecek çok söz vardır. İşin doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

447) en-Nisa, 4/172.

SAHABE'NİN EN ÜSTÜNÜ

Din usulüne ilâve edilen inançlardan biri de dört halife'den sonra diğer sahabileri bütün müslümanlardan üstün tutmaktır. Şâfiilerin büyük âlimlerinden Ebû Mansur el-Bağdadi şöyle diyor: Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri, sahabenin en üstününün Hz. Ebû Bekir sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, sonra Hz. Ali, sonra Aşere-i Mübeşşereden geride kalanlar, sonra Bedir savaşına iştirak edenler, sonra Uhud savaşından geride kalanlar, sonra Hudeybiye'de Bey'at' ür-Rıdvan'da bulunanlar olduğunda ittifak etmişlerdir.»

Ebû Mansûr, yukarıdaki sözünde «icma»dan, Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'ın çoğunluğunun ittifak ettiklerini kasd etmiş olsa gerektir. Zira her ne kadar Ehl-i Sünnet âlimlerinin büyük çoğunluğu bu görüşte ittifak etmişse de Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir kısmı Hz. Ali ile Hz. Osman arasındaki üstünlük üzerinde ihtilâf etmişlerdir.

Sünen sahiplerinin rivayet ettiği ve Tirmizî'nin sahih dediği Ebû Saîd'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:

عَشَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ اَبُوْ بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ وَعَلِيٌّ
وَزُبَيْرٌ وَطَلْحَةُ وَعَبْدُ الرَّحْمٰنِ وَاَبُوْ عُبَيْدَةَ وَ
وَسَعْدُ ابْنُ اَبِي وَقَّاصٍ وَسَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ

«On kişi Cennettedir. Bunlar da Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrahman, Ebû Ubeyde, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Saîd b. Zeyd'dir.»[448]

Hz. Fatıma'nın da Cennetlik kadınların en büyüğü, Hasan ile Hüseyin'in ise Cennet gençlerinin büyükleri olduğu hususunda rivayetler gelmiştir. Bedir savaşına iştirak edenlerin sayısı üçyüz on küsurdur.

İbn-i Mâce, Râfi' b. Hadîc radıyellahu anh'dan rivayet ettiğine göre, Cebrail aleyhisselâm, yahut bir melek Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e gelerek: Bedir'de hazır olanları ne sayıyorsunuz? diye sordu. Hz. Peygamber de: Onlar bizim hayırlılarımızdır, buyurdu. Melek buna karşılık: Bize göre onlar meleklerin de hayırlılarıdır, cevabını verdi.

Ebû Davud'un rivayet ettiği ve Tirmizi'nin sahih dediği bir hadis-i şerif'te Hz. Peygamber sallellahu aleyhivesellem şöyle buyurdu:

قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ : لَا يَدْخُلُ النَّارَ اَحَدٌ مِمَّنْ
بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ - (رواه ابو داود والترمذی)

«Ağaç altında biat edenlerden hiçbiri Cehennem ateşine girmeyecektir.»[450]

Netice itibariyle Muhacir ve Ansar'dan ilk iman edenler, diğerlerinden daha faziletlidir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ
اُولٰئِكَ اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِيْنَ اَنْفَقُوْا مِنْ بَعْدُ
وَقَاتَلُوْا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى

«Fetih'ten önce malını Allah yolunda harcayıp Allah yolunda savaşan kimse ile bunu yapmayanlar bir değildir. Onlar, fetihten son-

448) Tirmizi.

450) Müslim, c. IV. s. 1942, H. No: 2406.

fa malını harcayıp Allah yolunda savaşanlardan derece bakımından daha üstündürler.»[451]

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de Tâbiûn'un diğerlerine üstün tutulmasıdır. Şeyhul-İslâm Muhammed b. Hafif eş-Şirâzî şöyle diyor: «İnsanlar Tabiûn'un en üstün kişisinin kim olduğu hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Medîne âlimleri Saîd b. Müseyyeb'in üstün olduğunu, Basralılar Hasan-i Basrî'nin üstün olduğunu, Kûfeliler ise Üveys el-Karnî'nin üstün olduğunu söylüyorlar. Sonradan gelen (Müteehhirîn) âlimlerinden bir kısmı da demişlerdir ki, doğrusu Kûfelilerin görüşüdür. Çünkü Müslim, Ömer b. Hattab'tan rivayet edilen şu Hadis'i kayd etmektedir: Hz. Ömer şöyle buyurdu: «Resulullah sallellahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu işittim:»

إِنَّ خَيْرَ التَّابِعِينَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ أُوَيْسٌ

«Tabiûn'un en hayırlısı Üveys denilen kişidir.»[452]

Hulâsa, Tabiûn, Sahabeden sonra bu Ümmetin en üstün kişileridir Çünkü Hz. Peygamber:

خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ

«Nesillerin en hayırlısı benim yaşadığım asırdakilerdir. Ondan sonra bu asrı takib edenler, ondan sonra bunları tâkib edenlerdir.»[453]

MÜCTEHİTLERİN ÜSTÜNÜ:

Bizler ise İmam Âzam'ın, müctehid imamların en üstünü olduğuna, fakihlerin en mükemmeli bulunduğuna inanırız. Ondan sonra İmam Mâlik'tir. Çünkü İmam Mâlik, Etbâut-Tûbiîn'dendir. Ondan sonra İmam Şâfii gelir. Çünkü İmam Şâfii, İmam Mâlik'in talebesidir belki İmam Muhammed'in de talebesidir. Sonra İmam Ahmed b Hanbel'dir. Ahmed b. Hanbel de İmam Şâfii'nin talebesi gibidir.

451) Hadîd, 57/10
452) Müslim, F. Sahabe, 224. Ahmet b. Hanbel, I, s. 38.
453) M. Mesabih, c. III, s. 218.

KADINLARIN ÜSTÜNÜ:

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de kadınların üstün kılınması hususudur.

Tirmizi'nin rivayet ettiği ve sahih dediği bir hadiste Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:

وَحَسْبُكَ مِنْ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَخَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ وَفَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاٰسِيَةُ اِمْرَأَةُ فِرْعَوْنَ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُنَّ

«Bu dünyadaki kadınlardan sana İmran'ın kızı Meryem, Huveylid kızı Hz. Hatice, Muhammed'in kızı Fatıma ve Firavn'ınkarısıÂsiye yeter.»[454]

Buhari ve Müslim'de Hz. Ali'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

خَيْرُ نِسَائِهَا مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَخَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ

«Asrındaki kadınların en hayırlısı Meryem Bint-i İmran, Hadice Bint-i Huveylid'dir.»[455]

Tirmizi ise bu hadis'i Hz. Ali'den mevsukolarak şu lafızla rivayet etmiştir:

خَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ

---

454) Tirmizi, c. V, s. 702, H. No: 3878.
455) Muslim, c. IV, s. 1886. H. No: 2430.

خَيْرُ نِسَائِهَا مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ

«Asrındaki kadınların en hayırlısı Meryem Bint-i İmran ve Fatıma radıyallahu anha'dır.»[456]

Hâris b. Üsâme de Müsned'inde sağlam bir senedle, fakat mürsel olan bir hadisi rivayet etmiştir. Hadis-i serif söyledir:

مَرْيَمُ خَيْرُ نِسَاءِ عَالَمِهَا وَفَاطِمَةُ خَيْرُ نِسَاءِ عَالَمِهَا

«Yaşadığı devrin kadınlarının en hayırlısı Meryem, yine yaşadığı devrin kadınlarının en hayırlısı Fatıma'dır.»[457] Nesâî'nin rivayetinde ise, **«Fatıma Cennet Ehlinin kadınlarının efendisidir»** şeklinde rivayet edilmiştir.

İbn-i Ebî Şeybe'nin Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayet ettiği bir hadis-i şerif'te Resulullah sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

فَاطِمَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ بَعْدَ مَرْيَمَ بِنْتِ عِمْرَانَ

«Fatıma, Meryem Bint-i İmran'dan sonra bütün âlemlerdeki kadınların en büyüğüdür.»[458]

Bâzılarının Hz. Fatıma'nın peygamberliğine hükmedecek kadar ileri gitmeleri de onun üstünlüğünü takviye eder. Fakat İmam Âzam İmam Beyzavî ve diğer âlimler Hz. Fatıma'nın peygamber olmadığında icma bulunduğunu hikâye etmişlerdir. İbn-i Asâkir'in İbn-i Abbas'tan rivayet ettiği hadiste de Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:

سَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ
ثُمَّ فَاطِمَةُ ثُمَّ خَدِيجَةُ ثُمَّ آسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ

---

456) Tirmizî, c. V. s. 703, H. No: 3877.
457) İbn-i Ebî Şeybe, Musannef.
458) Haris b. Üsame. Müsned.

«Cennet kadınlarının büyükleri Meryem Bint-i İmran, sonra Fatıma, sonra Hadice, sonra Firavn'ın karısı Âsiyedir.»[459] Eğer bu hadisin sağlam bir senedi bulunursa dünyadaki kadınların en büyüğü ve faziletlisi konusundaki sıralaması açıktır.

İbn'ül-Imâd'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Hadice büyüklük dolayısıyla değil analığı dolayısıyla Fatıma üzerine üstün kılınmıştır. İbn-i Dâvud'dan «Bunlardan hangisinin daha üstün olduğu» sorulunca «Hz. Fatıma» cevabını verdi. Çünkü o, Hz. Peygamber'in bir parçasıdır. Bütünü ile değil fakat bu yönü ile hiç bir kadını ona denk tutamayız. Sübki'ye de aynı soru sorulunca: «Bizim tercih ettiğimiz ve inandığımız husus, Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'nın en üstün olduğudur. Ondan sonra Hz. Hadîce, sonra Hz. Âişe'dir.» cevabını verdi. İbn-i Ammâd, yine Hz. Hadîce'nin Hz. Fatıma'dan daha üstün olduğunu doğrulamıştır. Çünkü Hz. Âişe, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'e: «Allah sana Hatîce'den daha hayırlısını vermiştir» deyince Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَا وَاللهِ مَا رَزَقَنِيَ اللهُ خَيْرًا مِنْهَا اٰمَنَتْ بِي حِينَ
كَذَّبَنِيَ النَّاسُ وَاَعْطَتْنِي مِنْ مَالِهَا حِينَ
حَرَمَنِيَ النَّاسُ

«Hayır, vallahi Allah bana Hadîce'den daha hayırlısını vermemiştir. Çünkü insanlar beni yalanladığı zaman o bana iman etti, insanlar bana vermediği zaman o malını verdi.»[460]

Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye Cebrail aleyhisselâm tarafından selâm getirmesi, Hz. Hadice'ye ise Cebrail aleyhisselâm'ın Allah tarafından selâm getirmesi de Hz. Hadice'nin üstünlüğünü takviye eder. Ancak: «Erkeklerden çokları kemal mertebesine ulaşmıştır, kadınlardan ise ancak Meryem, Âsiye ve Hadice kemal derecesine ulaşmıştır. Hz. Âişe'nin diğer kadınlar üzerine üstünlüğü Tirid yemeğinin diğer yemekler üzerine üstünlüğü gibidir.» Bu hadisi Suyuti «En-Nikâye» adlı kitapta zikretmiştir. Bu hadisin sözleri Ahmed b. Hanbel, Buharî, Müslim, Tirmizî, ve İbn-i Mâce'nin Ebû Musa'dan rivayet ettiklerine göre el-Câmius-Sağîr'de şu şekilde bulunmaktadır:

459) İbn-i Asakir, Musned.
460) Kaynağını bulamadım

وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا آسِيَةَ امْرَأَةَ فِرْعَوْنَ
وَمَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَإِنَّ فَضْلَ عَائِشَةَ عَلَى
النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ

«Kadınlardan ancak Firavnın karısı Asiye, İmranın kızı Meryem kemal bulmuştur. Hz. Aişe'nin diğer kadınlara göre üstünlüğü tirid yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.»[461]

Yukarıda geçen hadis, Hz. Aişe'nin tek tek bütün kadınlardan daha üstün olduğunu ifade etmekte açıktır. İmamul-Fukahâ da bu görüşü tercih etmiştir. Bu hadisi, Hz. Âişe'nin yaşadığı devre hamlederek, bu diğer kadınlardan maksat Hz. Peygamberin diğer hanımlarıdır şeklinde tevil etmekse uzak bir ihtimaldir. Çünkü bundan sonra «Hadîce»yi istisna etmekte büyük bir zorluk vardır. Bu hadisteki benzetmede, ilim ve amel yönünden üstün olma vasıflarını topladığını bildiren bir üstünlük yönünü bildirmiş olsa gerektir.

Suyûtî diyor ki, Hz. Hadîce ile Hz. Âişe arasında üstünlük münakaşasında üç söz vardır. Bunların üçüncüsü sükut etmek, bir şey söylememektir. Taberânî'nin rivayet ettiği gibi Ümm-i Seleme'den şu hadis-i şerîf rivayet edilmiştir :

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهَا قَالَتْ قُلْتُ
يَا رَسُولَ اللّٰهِ نِسَاءُ الدُّنْيَا أَفْضَلُ أَمِ الْحُورُ الْعِينُ
قَالَ نِسَاءُ الدُّنْيَا أَفْضَلُ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ
كَفَضْلِ الظِّهَارَةِ عَلَى الْبِطَانَةِ

461) Buhari, Muslim, c. IV, s. 1886, H. No. 2431.

«Ümm-i Seleme şöyle diyor: dedim ki yâ Resûlullah, dünya kadınları mı üstündür, yoksa Cennetteki Hûriler mi? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: «Dış azaların iç organlara üstünlüğü gibi, dünyâ kadınları hûrilerden daha üstündür.» Yâ Resûlallah! Bu ne sebebi iledir? diye sorunca: «Namaz kıldıkları, oruç tuttukları ve Allah Teâlâ'ya ibadet ettikleri için» buyurdu.

SAHABE ÇOCUKLARININ ÜSTÜNLÜĞÜ

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de Sahabe çocuklarının üstünlüğü hakkındaki sözdür. Bâzıları demişlerdir ki: sahabeden sonra gelen nesilleri ancak ilim ve amel ile üstün tutarız. En doğru görüş, sahabenin oğullarının üstünlüğü babalarının üstünlük tertibi üzredir. Fatıma radıyallahu anha'nın evlâdı bu hükümden hariçtir. Zira onun evlâdı Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın çocuklarından daha üstündür. Çünkü bunlar Hz. Resulullah sallellahu aleyhi vessellem'e yakındırlar ve Allah Teâlâ'nın kendilerinden günahları sıyırdığı tertemiz bir nesildir. Kifaye kitabında da böyle yazılmıştır.

HİÇBİR VELİ PEYGAMBER DERECESİNE ULAŞAMAZ

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan bir diğeri de şudur: Hiçbir veli peygamber derecesine ulaşamaz. Çünkü peygamberler günah işlemekten korunmuşlar, son nefeslerinde imanın yok olma korkusundan emindirler, vahy ile ikram edilmişlerdir, keza melekleri görmekle ikram edilmişlerdir; dine ait hükümleri tebliğ etmekle emredilmişlerdir; halkı doğru yola sevketmekle vazifelendirilmişlerdir. Bu üstünlük, velilerin sahip olduğu kerametlerden fazla olarak peygamberde bulunduğu için hiçbir veli peygamber derecesine ulaşamaz. Kerramiye taifesine mensup bazı kişilerden nakledildiği üzre bir velinin peygamberden üstün olmasının caiz olduğu yolundaki inanç küfürdür, sapıklıktır, ilhaddır, cehalettir.

Evet, peygamberin hem peygamberlik, hem de velilik mertebeleri ile vasıflandığı ve peygamberin, peygamber olmayan veliden daha üstün olduğuna kesinlikle hükmettikten sonra; peygamberlik derecesinin mi, yoksa velilik derecesinin mi daha üstün olduğu hususunda bir tereddüt olabilir. İlim adamlarından bir kısmı, peygamberlik görevleri arasında, başkalarını tamamlamak, kemale erdirmek görevleri bulunmasına binaen velilikten üstün olduğunu söylemişlerdir. Başkasını kemale ulaştırmaksa ancak kâmil olduktan sonra olur.

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَاكُمْ

«Bir âlimin âbidden üstünlüğü benim, sizden en düşük mertebede olan üzerine üstünlüğüm gibidir.»[461] hadisi de bunu kuvvetlendirmek-

461/1) Taberânî, Müsned. İbn-i Mâce, c. I. s. 80; Mukaddime, H. No: 223.

tedir. İlim adamlarından bir kısmı da, veliliğin, Allah Teâlâ'yı ve sıfatlarını bilmekten, Allah'a yakın olmaktan ve Allah katında keramete ermekten ibaret olduğu; peygamberliğin ise kul ile Allah arasında bir elçilikten ve hükümlerini tebliğ etmekten, kulun faydasına taalluk eden hizmetleri yapmaktan ibaret kabul ederek velilik makamının daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü savunanlar aynı zamanda gaibi şahide, halıkı mahluka kıyas etmişler ve veliyi Padişahın meclisinde oturan kişiye peygamberi ise padişahın vezirine benzetmişlerdir. Halbuki onlar Cemul-Cem makamının peygamberlerde toplandığını ve bütün evliya ve asfıyanın peygambere uyması gerektiğini hesaba katmadılar. Cemul-Cem makamı, çokluğun onları vahdetten men etmemesi, vahdetin de onları kesretten menetmemesidir. Yani peygamberler vahdette kesret, kesrette vahdetten uzak kalmazlar. Hem Allah ile beraber bulunurlar, hem de halk ile birlikte olup onların maslahatlarını görürler. Bu makam, bütün evliyanın makamı olan sırf vahdet makamından daha üstündür.

Sofilerden bazısının: «Velilik makamının peygamberlik makamından daha üstün olduğu yolundaki sözlerinin mânası peygamberin veliliği, onun peygamberliğinden üstündür. Bazı sofilerin de: «Veliliğin başlangıcı peygamberliğin sonudur» sözlerinin mânası velilik, sahibinin peygamber tarafından kararlaştırılan bütün hükümleri yerine getirdikten sonra ancak, gerçekleşir, demektir. Çünkü veli, manevi lezzetlere devam eden ve bir günah irtikap etmeyen kişidir. Emirleri tutmak ve yasaklardan kaçınmak üzre devam ettiği müddetçe her ne kadar luğat manası bakımından her mümin için veli denilebiliyorsa da, örfte böyle bir mümine veli adı verilmez. İbn-i Arabî'den bu görüşe muhalif olarak zikredilen rivayet ise ona nisbet edilen sözlerden olup aslında iftiradır.

KUL'DAN HİÇBİR SURETLE TEKLİFLER DÜŞMEZ:

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Kul akıllı ve ergin olduğu müddetçe Allah Teâlâ'nın yasakları ve emirleri onun sorumluluğundan düşmez. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

«Sana ölüm gelinceye kadar rabbine ibadet et.»[462] Bütün tefsirciler bu âyetteki yakîn sözünden kasdedilen mananın ölüm olduğunda ittifak etmişlerdir. İbahiyecilerden bir kısmı, bir kul son derece Allah'a muhabbet makamına erişip kalbi gafletten temizlenirse ve imanı küfür ve küfran üzerine tercih ederse emir ve yasak sorumluluklarının, kendisi üzerinden düşeceğine ve bundan sonra büyük günahlar kazandığından dolayı Allah Teâlâ'nın bu kimseyi Cehennem ateşine sokmayacağı görüşünü kabul etmişlerdir. Bir kısmı da, böyle bir kimseden namaz, oruç gibi zahirî ibadetlerin sorumluluğunun düşeceğini ve bu kimsenin ibadetlerinin düşünme ve iç dünyası bakımından ahlâkını düzeltmek olacağını söylemişlerdir. Bu inanç ise küfürdür, zındıklıktır, sapıklıktır, cehalettir. Huccet'ül-İslâm İmam Gazali, «Bu gibi kimselerin öldürülmesi, yüz kâfiri öldürmekten daha iyidir» diyor.

---

462) el-Hicr; 15/99.

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

إِذَا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ ذَنْبٌ

«Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman, ona günah zarar vermez»[463] sözünün mânası Allah Teâlâ onu günah işlemekten korur, dolayısıyla onun günah işlemesi sebebiyle gelecek bir ayıplama söz konusu olmaz. Yahut Allah Teâlâ, günah işledikten sonra sevdiği kulunu tevbe etmeğe muvaffak kılar, demektir. Bu hadisin manası şudur: Allah kime buğz ederse ona taat fayda vermez. Öyle ki ondan iyi bir ibadet ve doğru bir niyyet çıkmaz. Bu sebeple denilmiştir ki:

«Allah'a ulaşmaya bir kimse ehil olmazsa,
Onun bütün taatları günahtır.»

Bazı sofilerden şu görüş nakledilmiştir: Salik mertebesindeki kul, mârifet makamına ulaştığı zaman ondan ibadet sorumluluğu kalkar. Sofilerden bazı araştırıcılar bu sözü şöyle tevil etmişlerdir: Teklif sözü külfet sözünden alınmıştır. Külfet zorluk manasındadır. Arif olan kişiden çıkan ibadet külfetsiz olur. Yâni bir zorluk ve meşakkat olmadan Allah Teâlâ'ya ibadet eder. Belki ibadetinden dolayı lezzet alır, kalbi taatla genişlik duyar, şevki artar; ilmi arttıkça sevinci de artar. İşte bu durum mutluluğa sebeptir. Bu sebeple bazı âlimler, dünya âhiretten daha üstündür, demişlerdir. Çünkü dünya hizmet evidir, âhiret ise nimet evidir. Hizmet makamı nimet makamından daha iyidir.

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: «Mescide girmek yahut Cennete girmek hususunda serbest bırakılsam, Mescide girmeyi tercih ederdim. Zira mescide girmek Allah'ın hakkıdır, Cennete girmekse nefsin hazzıdır.» Bu sebeple bazı veliler Âhirette Allah'a kavuşmak mutluluğu bulunduğu halde dünyada uzun zaman kalmayı ölmeğe tercih etmişlerdir. Hülasa terakki etmek, devamlı yükselmek, durakiamaktan daha hayırlıdır.

NASLAR ZAHİRÎ MÂNÂLARINA ALINIR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Kitap ve Sünnete ait naslar, müteşabih kabilinden olmadıkça zahirî mânasına alınır. Bu hususta Selef âlimleri ile sonradan gelen âlimler arasında tevilin caiz olup olmaması noktasında meşhur ihtilâf vardır. Nasların zahirî mânalarından, mülhidlerin, batınilerle zındıkların id-

463) Kaynağını bulamadım.

dia ettikleri mânalara dönmek ise zındıklıktır. Bazı sofilerin kabul ettikleri şu görüş ise böyle değildir. O görüş de şudur: Naslar ibarelerinin zahiri üzerindedir. Ancak bu naslarda bazı işaretler vardır ki bu işaretler imanın kemali ve irfan mertebesinin güzelliklerindendir. Nitekim Huccet'ül-İslâm İmam Gazali

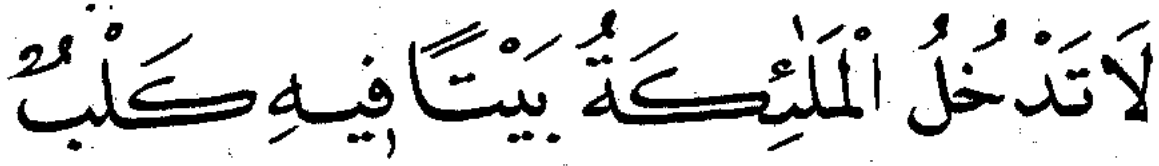

«Melekler, içinde köpek bulunan eve girmezler.»[464] hadisinden, sıfat-i sebiyyenin yerleştiği bir kalbe Allah'ın rahmetinin girmeyeceği manasına işaret çıkarmıştır.

---

464) Buharî, Beytül-Halk, 17/7; Tirmizî, Edebe/44.

ALLAH'I GÖRMEK HAKKINDAKİ İHTİLAFLAR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de veli kullar için Allah Teâlâ'yı görmenin caiz olup olmadığı hususudur. Böyle bir halin vukubulduğunu iddia eden geri zekâlı bazı kimseler hakkında bana soru sorulmuş, ben de doğru düşünce bana aydınlandığı ölçüde şu cevabı yazdım: «Dünyada da âhirette de baş gözü ile Allah Teâlâ'yı görmenin aklen de, vakıa olarak da caiz olduğu, âhirette vukuunun naklen sabit olduğu hususunda Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri ittifak etmişlerdi. Dünyada şer'an caiz olup olmadığı hususunda ise ihtilâfa düşmüşlerdir. Çoğunluk dünya hayatında naklen de mümkün ve sabit olduğunu ispat etmişler, diğer bir kısmı ise nefy etmişlerdir. Ama dünyada Allah'ı görmenin vukuunu ispat edenler İsra gecesinde onu yalnız Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e tahsis etmişlerdir. Bu hususta da Selef ve halef âlimleri ile Allah'ın veli kulları ihtilâf halindedir. Doğrusu Hz. Peygamber sallellahu aleyni vesellem Mîraç'ta Allah'ı baş gözü ile değil kalb gözü ile görmüştür. «Akâid şerhi» ve diğer kitaplarda da bu şekilde yazılmıştır.

Ben Allah'ı dünyada baş gözü ile görüyorum, diyen mümin eğer bununla Allah'ı rüyada gördüğünü kasdediyorsa bunun cevazında da ilim adamları arasında meşhur ihtilâflar vardır. Bununla beraber uykuda Allah'ı görmek görme duygusu ile değil, belki hayalî tasavvurlar, yahut hayalî görüntülerle olur. Eğer Allah Teâlâ'yı görüyorum, diyen kişi bu sözü ile uyanıklık halini kasdediyorsa ve bu sözünde muzaf kelimenin hazf edildiğini murad ederek Allah Teâlâ'nın sıfatlarının nurlarını, yaratıklarının eserlerini gördüğünü kasdediyorsa bu şüphesiz caizdir. Nitekim bazı sofilerden: «Hiçbir şey yoktur ki o şeyde, o şeyle beraber, o şeyden önce, yahut o şeyden sonra Allah'ı görmüş olmayayım.» dediği rivayet edilmiştir. Fakat bu mânayı tevil etmeden bizzat kendisi için kasdederse bu inanç bozuk bir itikattır. İnsanları doğru yoldan uzaklaştırıcı sapık bir düşüncedir.

«Taarruf» adlı kitabın sahibi diyor ki, bütün mesayih yukarıdaki sözü söyleyen kişinin sapık olduğu ve bu iddiada bulunan kişiye

inanmamak gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. «et-Taarruf Fit-Tasavvuf» adlı kitap tasavvuf konusunda benzeri yazılmamış bir kitaptır. Tasavvufçular bu konuda kitap ve bazı risaleler de yazmışlardır. Ebû Said el-Harraz, Cüneyd-i Bağdadî bunlardandır. Bu âlimler kitap ve risalelerinde, bu sözü söyleyen kişinin melik ve müteâl olan Allah'ı tanıyamadığını açıklamışlardır. Şeyh Alâuddîn el-Konevî de bu hususu «Şerh»inde açıklamış, şöyle demiştir: «Bir kimseden böyle bir davanın çıktığı sahih olursa, onu tevil etmek mümkün olur. Çünkü bazı durumların galib olması gaibi hazır gibi yapar, öyle ki bir kimse sırrî bir iş ile çok meşgul olur da onu daima gözü önüne getirirse o şey önünde bulunuyor gibi olur.»

İhsan hadisi de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu hadiste: «İhsan, Allah'ı görür gibi ona ibadet etmendir.» buyuruluyor. Abdullah b. Ömer'in sözü de yine bu görüşü kuvvetlendirir. İbn-i Ömer şöyle demiştir: «Biz tavaf ederken Allah'ı görürdük.» (Avârif'ul-Maârif) adlı kitabın sahibi «A'lâm'ul Hudâ ve Akîdetü Erbab'it-Tükâ» adlı kitabında şöyle diyor: «Bu dünyada Allah'ı ayan beyan görmek mümkün değildir. Çünkü bu dünya fânidir. Âhiret ise bakidir. İlim adamlarından bazılarının dünyada yakîn ilminden nasipleri olabilir. Âhiret hayatı aynel-yakîn mertebesinden hissesi olmak bakımından elbette onlardan daha üstündür. Nitekim onlardan biri «Kalbim rabbimi gördü.» demiştir.

Hulâsa, Ehl-i Sünnet âlimleri hiç kimsenin Allah Teâlâ'yı bu dünyada aynen baş gözü ile göremiyeceğinde ittifak etmişlerdir, aralarında bu konuda bir çekişme yoktur. Ancak «Akîdet'üt-Tahavî»de açıklandığı üzere Hz. Peygamber Mirac'a teşrif edince Allah Teâlâ'yı baş gözü ile görüp görmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Sonra Allah'ı görüyorum, diyen kişi eğer bu sözü ile yukarıda geçen tevili kabul ederse ne güzel. Eğer kabul etmez de sözünde ısrar ederse ve naklî delile rağmen aklî düşüncesinden vaz geçmezse onu azarlamak ve teşhir etmek gerekir. Hâkim kendi görüşüne göre onu teşhir eder. Zira o kişi, iddiasında mutlak beyanda bulunacak, yahut Allah'ın büyüklüğüne yakışmayan hususları ona nisbet ederek Allah Teâlâ'ya iftirada bulunacak. Bu ise en büyük günahtır. Belki bazı âlimler Hz. Peygamber'e yalan isnad etmeyi de küfür saymışlardır.

Allah'a yalan iftira edenden daha zâlim kim vardır? Yahut karşılıklı yön ve mesafe, şekil ve mekân isnat etmeye şamil olacak şekilde muayyen bir iddiada bulunan kimseden daha zalimi var mıdır? Bunları iddia eden mutlaka kâfir olur. Bu söz, bazı manzum Akâid yazanların manzumelerinin kısaltılmışıdır. Bu konuda manzum olarak şöyle deniliyor:

ومن قال في الدنيا يراه بعينه * فذلك زنديق طغا وتمردا

وخالف كتب الله والرسل كلها * وزاغ عن الشرع الشريف وأبعدا

وذلك ممن قال فيه إلهنا * يرى وجهه يوم القيامة اسودا

«Allah'ı dünyada, gözü ile gördüğünü söyleyen,
O azgın bir zındık ve inkârcıdır.
Allah'ın kitabına ve bütün peygamberlere ters düşmüş,
Şer'-i şeriften sapan ve uzaklaşan kişidir.
Bu kişi, yüce Allahımız hakkında:
Kıyamet günü yüzü karadır, dediği kimselerdendir.»

Yüzleri kara olacaklara işaret olmak üzere Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor:

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ

«Kıyamet gününde Allah'ı yalanlayanların yüzlerinin kararmış olduğunu görürsün.»[465]

Bir topluluk, dünyada Allah dostu veliler için Allah'ı görmenin vuku bulmayacağında ittifak olduğunu nakletmişlerdir. İbn-i Salâh ve Ebû Şâmme, dünyada uyanıkken Allah'ı gördüğünü iddia eden kişinin tasdık edilemiyeceğini söylemişlerdir. Çünkü bu olay, Mûsa aleyhisselâm'ın bile yasaklandığı bir iştir. Bu makamda bu maksadın Hz Peygamber sallellahu aleyhi vesellem için vukubulması hakkında ihtilâfa düşülmüştür, ki Mûsa aleyhisselâm ile bizim peygamberimizin makamına ulaşamayan kişinin Allah'ı gördüm iddiası nasıl kabul edilebilir.

Küvvaşî, Necm sûresinin tefsirinde şöyle diyor: «Bu makamda Hz. Peygamberden başkası için Allah'ı dünya gözü ile görmenin caiz olduğuna inanan kimse müslüman değildir.» Erdebili ise kitabı olan «El-Envâr»da şöyle diyor: «Bir kimse, eğer dünyada ben Allah'ı gözümle görüyorum, yahut Allah benimle şifahen konuşuyor, derse muhakkak kâfir olur.» Ancak burada bir nokta vardır. O da yalnız Allah'ı görmek iddiası ile bir müslümanın küfrüne hükmetmek, hem güç, hem de tehlikeli bir iştir. Zira farazî ve takdirî olarak bir kâfi-

465) Ez-Zümer, 39/60.

ri müslüman olarak kabul etmekte yapılan hata, bir müslümanı müslümanlıktan çıkarmakta yapılan hatadan daha hafiftir. Doğrusu daha önce verdiğimiz cevaptır. Eğer Allah'ı görme iddiasına o müslümanı takva ehlinin inancından dışarıya çıkaracak hususlar eklenirse böyle bir kimse sapıklardandır, kötülerdendir. Hidayete uyanlara selâm olsun.

RÜYADA ALLAH'I GÖRMEK

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de rüyada Allah'ı görmek meselesidir. Çoğunluk keyfiyetsiz, yönsüz ve şekilsiz olarak Allah'ı rüyada görmenin caiz olduğuna hükmetmişlerdir. İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin: «Rüyada doksan dokuz kerre Allah'ı gördüm» dediği rivayet edilmiştir. Sonra bir kere daha görmüştür. Böylece yüzü tamamlamıştır. Bunun hikâyesi çok uzundur. Bu makama sığmaz. İmam Ahmed b. Hanbel'in de: («Rabbimi rüyada gördüm ve: Yâ rabbî, sana yaklaşanlar ne ile yaklaşır? diye sordum. «Benim kelâmım ile yâ Ahmed!» buyurdu. «Anlayarak mı, anlamayarak mı?» diye tekrar sordum. «Anlasa da anlamasa da» cevabını verdi.») dediği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'den de: «Rüyada rabbimi gördüm,» dediği rivayet edilmiştir. Seleften bir çok kişiden de bu makamda bu tarzda sözler nakledilmiştir. Bu rüyada görme, iyi kimseler için vukubulan bir nevi görmedir. Bu durum hiçbir kimsenin kendi ihtiyarı ile olmamakla beraber bundan kimseyi yasaklamaya bir sebep yoktur.

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: «Rabbimi en güzel bir surette gördüm.» Bir rivayete göre «Genç suretinde gördüm.»

İmam Fahreddin er-Râzî «Tesis'üt-Takdîs» adlı kitabında şöyle diyor: Peygamber aleyhisselâm'ın rabbini belli bir insan şeklinde görmesi mümkün ve caizdir. Zira rüya, hayalin tasarrufudur. Hayal tasarrufu bu misal âleminde hayal edilen suretlerden ayrı değildir.»

Bazı âlimlerimiz de şöyle demişlerdir: «Şüphesiz Allah Teâlâ'nın âhirette şekil bakımından çeşitli tecellileri vardır. Bununla bir çok müşkilât zail olur.»

ÖLDÜRÜLEN ECELİ İLE ÖLÜR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de öldürülen kişinin eceli ile ve takdir edilen vakitte ölüp ölmediğidir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

«Kulların ecelleri geldiği zaman bir an ne geciktirilirler, ne de önce öldürülürler.»[466]

Mutezile'nin bir kısmı, öldürülen kimselerin ecellerinin Allah tarafından kesilip kısaltıldığına inanmışlardır. En doğrusu **«Şerh'ul-Makasıt»** adlı kitapta zikredilen husustur. Şöyle ki; katil öldürülen kişinin ecelini kesmiştir. Çünkü onlara göre maktülü öldürmek katilin işidir. Bu konuda, bazı taatların ömrü uzatacağı yolunda rivayet edilen hadisleri delil olarak ileri sürmüşlerdir. Akli delilleri de, eğer maktül eceli ile ölmüş kabul edilirse, katilin kötülenmemesi ve cezalandırılmaması, ancak diyet veya kısas cezaları ile cezalandırılması gerekirdi.

Birinci delillerine karşı cevabımız şudur: Allah Teâlâ ezeli bilgisi ile biliyordu ki eğer kulu, bu taatı işlemese ömrü kırk sene olacaktır. Fakat onu işlediği için ömrü yetmiş sene olacaktır. Bu ömrün artması o taatı işlemeye bağlı kılındı. Allah biliyor ki o taatı yapmazsa ömründeki o artış olmayacak. Şerh'ul-Akâid'de de böyle yazılıdır. Mütezile'den Kâ'bî'nin kabul ettiği gibi bu durumda ecelin birkaç tane olması gerekir. Bizim mezhebimize göre ecel birdir. En doğrusu şöyle demek lâzımdır.. Hadîs-i şerifte beyan edilen ziyade ve noksandan maksat hayır ve berekettir. Yahut Levh-i Mahfuz'da yazılı olan ömre nisbetle ömür mutlaktır. Ecel, aslında Allah Teâlâ'-

466) en-Nahl, 16/61.

nın bilgisinde kayıtlıdır. Allah Teâlâ bu konuya şu âyet-i kerîme ile işaret buyuruyor:

يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

«Allah dilediği günahı siler, dilediğini bırakır. Kitabın anası onun katındadır'»[467]

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ

«O sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm ecelini takdir edendir. Bir de Allah katındaki ecel vardır.»[468]

Ayetiyle Allah Teâlâ'nın iki ecel takdir ettiği hatıra getirilmemelidir. Zira gerçek ecel birdir.

Ikinci delillerine karşılık verilen cevap şudur: Katile azabın ve tazminatın gerekliliği yasak olan bir işi işlemesine ve sonunda Allah Teâlâ'nın ölümü yarattığı işi işlemesine binaendir. Allah'ın âdeti öyledir. Zira öldürme işi kazanç bakımından katilin işidir. Fakat ölümü yaratmada katilin kazancı yoktur. Ölüm ise ölü ile kaim bir iştir, Allah Teâlâ'nın mahlûkudur; yaratmak bakımından da kazanmak bakımından da kulun bunda bir tesiri yoktur. Şerh'ul-Akâid'de yine bu meseleden bahsedilirken taabbüdden söz edilmiştir. Taabbudün mânası kulluğu izhar etmek ve Allah'ın ilâhî emirlerine teslim olmaktır. Şerh'ul-Akâid'de, tâabbudün ancak mâna bakımından mâkûl olmayanda olabileceği zikredilmektedir. Bizim konumuz o bapta değildir. Bu sebeple «Şerh'ul-Makasıt»datâabbud kelimesi tork edilmiştir.

Sonra bil ki Allah Teâlâ yaratıklar için kader tayin etmiş, ecel takdir etmiştir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا

«Allah her şeyi yarattı da, ona bir kader tâyin etti.»[469]

---

467) er-Ra'd, 13/39.
468) el-En'am, 6/2.
469) Furkân, 25/2.

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

«Biz her şeyi bir kaderle yarattık.»[470]

Sahih-i Müslim'de merfu olarak İbn-i Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyuruyor:

كَتَبَ اللّٰهُ مَقَادِيرَ الْخَلْقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفِ سَنَةٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ

«Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene evvel Arş'ı su üzerinde iken bütün yaratıkların kaderlerini tâyin etmiştir.»[471]

Ecel konusunda Allah Teâlâ yine şöyle buyuruyor:

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا

«Eceli geldiği zaman elbette Allah Teâlâ hiçbir nefsi geride bırakmaz.»[472]

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا

«Allah'ın izni olmadıkça hiç kimseye ölüm yoktur. Ölüm, Allah katında tayin edilmiş bir yazıdır.»[473]

Sahih-i Müslim'de İbn-i Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre Ümm-i Habîbe, şöyle dua etmişti:

---

470) Kamer, 54/49.
471) Müslim, c. IV, s. 2044, H. No: 2653.
472) Münafıkün, 63/11.
473) Âl-i İmran, 3/145.

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَتْ أُمُّ
حَبِيبَةَ اَللّٰهُمَّ مَتِّعْنِي بِزَوْجِي رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي أَبِي سُفْيَانَ وَبِأَخِي
مُعَاوِيَةَ قَالَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
قَدْ سَأَلْتِ اللّٰهَ لِآجَالٍ مَضْرُوبَةٍ وَأَيَّامٍ
مَعْدُودَةٍ وَأَرْزَاقٍ مَقْسُومَةٍ لَنْ يُعَجِّلَ شَيْئًا
قَبْلَ حِلِّهِ وَلَوْ كُنْتِ سَأَلْتِ اللّٰهَ أَنْ يُعِيذَكِ
مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ كَانَ خَيْرًا وَأَفْضَلَ

«Allahım, kocam Resûlullahın, babam Ebû Süfyan'ın ve kardeşim Muaviye'nin ömrünü uzun et.» Bunun üzerine Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem şöyle buyurdu: «Sen Allah'tan tayin edilmiş eceller, sayılı günler, taksim edilmiş rızıklardan sordun. Allah, zamanı gelmeden hiçbir şeyi yaratmaz, zamanı gelen hiç bir şeyi tehir etmez. Eğer Allah'tan, seni Cehennem azabından, kabir azabından korumasını isteseydin senin için daha hayırlı ve faziletli olurdu buyurdu.»[474]

Öldürülen kişi eceli ile ölmüştür. Allah bilmiş, takdir etmiş ve hükmetmiştir ki, bu kimse hastalık sebebiyle ölecek, o kimse de öldürmek sebebiyle ölecektir; bu, bina enkazı altında ölecektir, öteki yaşlılık sebebiyle, beriki boğulma, diğeri yanma sebebiyle ölecektir, bir diğeri de ruhunu kabzetmek suretiyle sebepsiz olarak ölecektir;

474) Müslim, c. IV, s. 2051, H. No: 2663.

bu, zehirlenecek, o kalera hastalığına yakalanarak, öteki kederlenerek ölecektir. Allah Teâlâ hayatı da ölümü de yaratmıştır. Ve her ikisinin sebeplerini de yaratmıştır. Bu sebeple Ahmed b. Hanbel, kendisine uzun ömür duası yapılmasından hoşlanmaz, şöyle derdi· Bu tamamlanmış bir iştir. Halbuki Ümm-i Habîbe radıyellahu Teâlâ anhâ hadisinden anlıyoruz ki (Her ne kadar takdir ve kazanın hükmü altında ise de) bazı işler için dua etmek meşru ve faydalıdır.

RUH YARATILMIŞTIR:

Sonra bil ki, şüphesiz ruh, yaratılmıştır, Allah'ın emri ve idaresi altında bir varlıktır. İslâm dininden zaruretle anlıyoruz ki bu âlem şüphesiz sonradan var olmuştur. Sahabe ve Tâbiûn'da bu inanç üzerinde yaşamışlardır. Fakat nihayet Kitap ve Sünnet'i anlamada aklı ve anlayışı kısa olan bazı kimseler ortaya çıkmış bu âlemin kadîm olduğunu iddia etmiştir. Delili ise bu âlemin Allah'ın emri ile meydana gelmiş bir ruh oluşudur. Allah'ın emri yaratılmış değildir. Allah Teâlâ ise Ruh'u kendisine nisbet ederek:

قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

«De ki ruh rabbimin bildiği bir iştir. Ve size bu hususta az bilgi verilmiştir.»[475]

وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

«Ona ruhumdan üfledim»[476] buyuruyor. Böylece Allah Teâlâ, ilmini, kudretini işitmesini, görmesini ve elini kendisine nisbet ettiği gibi bu âlemi de kendisine nisbet etmiştir, demişlerdir. Diğer bazı âlimler bu konuda susmuşlardır.

Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri ise bu âlemin yaratılmış olduğunda ittifak etmişlerdir. Muhammed b. Nasr el-Mervezi, İbn-i Kuteybe gibi âlimler de bu konuda icma bulunduğunu nakletmişlerdir.

İlim adamları ruhun ölüp ölmeyeceği hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. İlim adamlarından bir kısmı ruhun da ölür olduğunu söy-

475) el-İsra, 17/85.
476) Sâd, 37/72.

lemişlerdir. Çünkü o da bir nefistir. Her nefis ise ölümü tadacaktır. Diğer bir kısım âlimler de ruhun ölmeyeceğini söylüyorlar. Çünkü ruh baki kalmak için yaratılmıştır. Ancak bedenler ölür. Cesedden ayrıldıktan sonra tekrar cesede dönünceye kadar ruhların nimetleneceği veya azab edileceği hususundaki hadisler de bu görüşe delil teşkil etmektedir.

Sonra bil ki, ruhun beden ile hüküm bakımından birbirine zıd olan beş türlü ilgisi vardır. Biri ana rahminde iken ruhun cenine taallûkudur. İkincisi dünyaya geldikten sonraki ilgisidir. Üçüncüsü uyku halinde bedenle olan ilgisidir. Uykuda ruhun bir yönden bedenle ilişkisi vardır, bir yönden de alâkasını keser. Dördüncüsü ruhun cesede kabir âlemindeki tâallukudur. Her ne kadar ruh ölüm sebebiyle bedenden ayrılırsa da bütünü ile ilgisini kesmez. Öyle ki elbette ruhun cesede iltifatı kalmaz. Yâni ölü ruhun ilgisi sebebiyle sağa sola dönemez, hareket edemez. Fakat, ölünün kendisine selâm veren bir müslümanın selâmına karşılık verdiği ve yanından ayrılan müslümanların ayak seslerini duyduğu hakkında hadis-i şerîfler gelmiştir. Ruhun bedene bu şekilde iade edilişi özel bir surette iade ediliştir. Kıyametten önce bedenin hayata kavuşmasını gerektirmez. Beşincisi ruhun bedene cesedlerin dirileceği Kıyamet gününde tâalluk etmesidir. Bu çeşit tâalluk ruhun bedene olan en mükemmel tâallukudur. Zira bu ilgiden sonra ruh bir daha ebediyyen ölüm, yahut uyku kabul etmeyecek, bedenî bozuklukları da kabul etmeyecektir. Kabir âleminde sorulacak olan sorular İbn-i Hazm ve diğer âlimlerin iddia ettiği gibi yalnız ruha ait değildir. Bu düşünceden daha bozuğu, kabirdeki sorunun ruh olmaksızın yalnız bedene yapılacağı yolundaki düşüncedir. Sağlam hadisler ise her iki görüşü de reddetmektedir.

Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz: Dünyaya ait hükümler bedenler üzerine terettüp etmiştir. Ruhlar bedenlere tâbidir. Kabir hayatındaki hükümler de ruhlar üzerine terettüp eder, bedenler ise ruhlara tâbidir. Öldükten sonra Kıyametteki haşir-neşire ait hükümler hem ruhlar, hem de cesedler üzerine terettüp etmektedir.

RIZKIN TAKSİMİ

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de, bizden Kadı Ebû Bekr el-Bâkıllânî'nin görüşüne göre, kâfirlere dünyada nimet verildiğidir.

Mûtezile'nin büyüklerinden bir topluluk da bu görüştedir. Çünkü Allah Teâlâ kâfire de zahirî ve batınî kuvvet vermiş, mal-mülk vermiştir. Nitekim Allah Teâlâ buna işareten şöyle buyuruyor:

فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ

«Allahın nimetlerini hatırlayın.»[477]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in şu hadisi de buna delalet etmektedir.

اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ

«Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.»[478]

O kadar var ki Eş'arî bu konuda değişik düşünerek şöyle diyor: «Kâfirin dünyada nail olduğu şeyler onu Allah'ı tanımaktan menediyorsa bu nimet değildir. Belki o bir nikbettir, azabtır. Allah Teâlâ'nın şu kavli de buna delalet etmektedir.

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ
نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ

---

477) Â'raf, 7/74.
478) Müslim, c. IV, s. 2272, H. No: 2956.

«Dünyada verdiğimiz mal ve evlâddan dolayı, biz onların hayırlarına acele ediyoruz mu zannediyorlar. Hayır anlamıyorlar.»[479]

Buradaki ihtilâf görünüştedir. Zira kâfire verilenler dünya hayatında nimet, âhiret hayatında ise azabtır. Bu sebeple İbn-i Humam şöyle diyor: «Doğrusu dünyada kâfire verilenler her ne kadar azaba sebep ise de haddizatında nimettir.»

KUL İÇİN YARARLI OLANI YAPMAK ALLAH ÜZERİNE GEREKLİ DEĞİLDİR:

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de kul için faydalı olan işi yapmanın Allah üzerine vacip olmadığıdır. Mûtezile ise bu görüşte değildir. Huccet'ül-İslâm bu konuda şöyle diyor: «Şüphe yok tur ki, kul için faydalı olan, Allah'ın onları cennette yaratmasıdır. Bu imtihan evinde kulların yaratılması, hatalarla karşı karşıya getirilmesi, Allah'ın kulları azab tehlikesi ile karşı karşıya bırakması, divana arz olma ve hesab korkuları ilé karşı karşıya bırakmasında buna göre akıl sahipleri için bir fayda yoktur.»

Bağdad Mûtezilesi ise şu görüşü savunuyorlar: En doğrusu kâfirlerin Cehennem ateşinde ebedî olarak bırakılmalarıdır. Nitekim «El-İrşad» sahibi onlardan böyle bir görüş nakletmiştir Bu düşünce inadlaşmada zirveye çıkmaktadır.

---

479) Mü'minûn, 23/55-56.

HARAM DA RIZIKTIR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de haramın rızık olduğudur. Zira rızık, Allah Teâlâ'nın hayat sahiplerine gönderdiği ve bu hayat sahiplerinin yediği ve faydalandığı şeydir. Bu şey helâl da olabilir, haram da olabilir. Bu türlü tefsir, rızkı hayvanların gıdalandığı şeyler olarak tarif etmekten daha doğrudur. Rızkın mânasında muteber olmakla beraber rızkı Allah Teâlâ'ya nisbet etme mânasından uzaktır.

Mûtezile ise haramın rızık olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Zira onlar rızkı bazen sahibinin yediği bir varlık olarak tefsir etmişlerdir. Bazen de Allah Teâlâ'nın faydalanılmasını menetmediği varlıktır, diye tefsir etmişlerdir. Bu ise ancak helâl olabilir. Onlara şöyle bir soru sormak gerekir: Sizin bu görüşünüze göre, yani birinci görüş ve tefsire göre, hayvanların yedikleri, belki köle ve cariyelerin yediklerinin rızık olmaması lâzım gelir. Her iki müdâfaa şekline göre ise ömrü boyunca haram yiyen kişinin Allah tarafından rızıklandırılmamış olması gerekir. Bu üç şekli de Kur'an-ı Kerîm reddediyor. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا

«Yeryüzünde hiçbir canlı varlık yoktur ki Allah onun rızkını vermiş olmasın.»[480]

Bu âyet-i kerîmenin hükmüne göre ister helâl olsun, ister haram olsun herkesin kendi rızkını tüketmesi gerekir. Bir insanın rızkını yeyip tamamlamaması veya başkasının rızkını yemiş olması tasavvur edilemez. Zira Allah Teâlâ'nın bir şahsa gıda olarak tahsis ve takdir ettiği şeyi yemesi gerekir. Başkasının bu rızkı yemesi mümkün değildir. Mülk manasında da olsa yine rızkı başkasının yemesi mümkün değildir.

---

480) Hûd, 11/6.

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

«Kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar»[481] âyet-i kerîmesi de bu noktayı kuvvetlendirmektedir. Şeyh Eb'ul-Hasan er-Rüstağnî ile Ebû İshak el-İsfirâyinî bu meseledeki ihtilâfı araştırmadılar, şöyle dediler: Buradaki ihtilâf görünüştedir, gerçekte değildir. Doğru görüşün bu olduğu da söylenmiştir.

İnanç esaslarından biri de, Allah'ın dilediğini saptırması, dilediğini doğru yola iletmesidir. Yâni Allah Teâlâ, kulun iradesiyle sapıklığı da, hidayeti de yaratır. Çünkü Allah yalnız yaratıcıdır. Ancak bu hidayet bazen mecaz yolu ile bazen hidayete sebep olduğu için Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e de mecaz yolu ile nisbet edilir. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

«Muhakkak sen doğru yola iletirsin.»[482]

Bu hidayet etme işi bazen Kur'an-ı Kerîme de nisbet edilir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ

«Şüphesiz bu Kur'an en doğru yola sevk eder.»[483]

Saptırma işi de bazen sebep olma manasında mecaz yolu ile şeytana da nisbet edilmektedir. Şeytandan hikâyeten Kur'an-ı Kerîm'de beyan buyurulan:

لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ

«Sonra onların hepsini hak yoldan çevireceğim.»[484] âyeti bu görüşe delil teşkil eder. Bu saptırma işi bazen de putlara nisbet edilir Nitekim Allah Teâlâ İbrahim aleyhisselâm'dan hikâyeten şöyle buyuruyor:

---

481) el-Bakara, 2/3.
482) Şûra, 42/52.
483) el-İsra, 17/9.
484) el-Hicr, 15/39.

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ

«Rabbim, o putlar insanlardan çoklarını saptırmıştır.»[485]

Yine Allah Teâlâ Mûsa aleyhisselâm'dan hikâyeten şöyle buyuruyor:

وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ

«Samirî onları saptırdı.»[486]

Mûtezile, hidayeti, doğru yolu açıklamak şeklinde tefsir etmiştir: Bu ise batıldır. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Peygambere hitaben şöyle buyuruyor:

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

«Şüphesiz sen sevdiğini ve istediğini doğru yola getiremezsin, Ancak Allah dilediğini doğru yola getirir.»[487]

Hz. Peygamber insanlara doğru yolu açıkladığı halde, onları İslâm yoluna çağırdığı halde Allah Teâlâ dilediğini doğru yola getiremezsin, buyurmuştur. Denildi ki, Mûtezile'ye göre hidayet, maksada ulaştıracak şeyi göstermektir. Fakat bu görüş de:

وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ

«Şemûd kavmine ise doğru yolu göstermemize rağmen körlüğü hidayete tercih ettiler.»[488] âyeti ile nakzedilmiştir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de kul üzerine faydalı olan şeyin Allah Teâlâ'ya vacip olmamasıdır. Yani Allah Teâlâ, kul için faydalı olan şeyi yaratmaya mecbur değildir. Eğer böy-

485) İbrahim, 14/36.
486) Tâhâ, 20/85.
487) Kasas, 28/56
488) Fussilet, 41/17

le kabul edilmezse Allah Teâlâ'nın dünyada da âhirette de perişanlık ve azab çekecek olan fakir kâfiri yaratmaması gerekirdi. Çünkü böyle kimseler için en faydalı şey var olmamaktır. Allah Teâlâ, kullarına minnet edebilir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

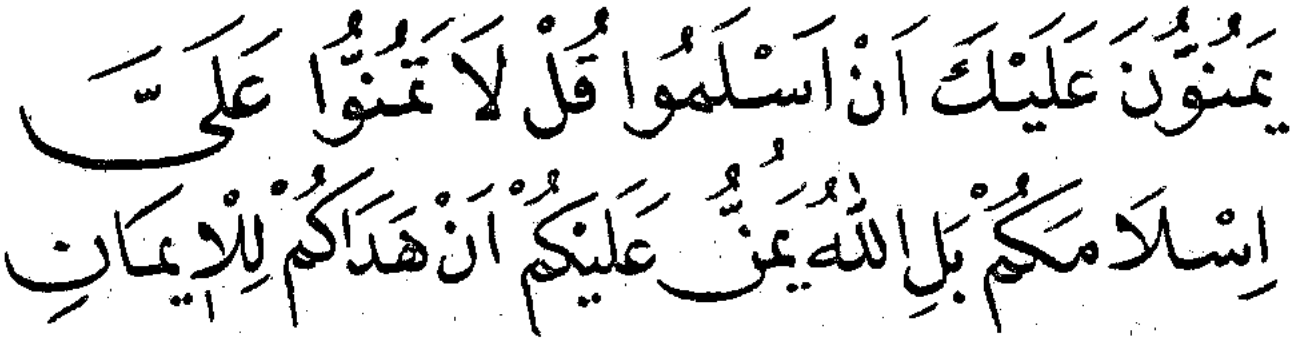
يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ
إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ

«İslâm'a girdikleri için senin başına kakıyorlar. De ki, müslüman oluşunuzu benim başıma kakmayın. Doğrusu sizi imana hidayet ettiği için Allah size minnet eder.»[489]

Allah Teâlâ'nın Mûsa aleyhisselâm gibisi üzerine başa kakması, Firavn gibisi üzerine başa kakmasının üstünde olunca; Allah'ın korumasını, başarılı kılmasını, sıkıntıları yok etmesini, kıtlıkta da bollukta da genişlik vermesini istemenin bir manası ve hikmeti olunca Allah Teâlâ'ya onları terk etmek gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, onlar için faydalı olanı yapmıştır.

Yemin ederim ki bu esasa dayalı olan bozukluklar kul için faydalı olanı Allah Teâlâ üzerine vacib kılmaktan gelmektedir. Belki Mûtezilenin dayandığı bu gibi bozuk esaslar çok açık ve sayılmıyacak kadar çoktur. Bu ise Allah'ı tanımada, zatı ve sıfâtı sübutiye ve selbiyyesi ile ilgili bilgilerde, gayba ait gerçekleri idrak etmekte noksan olan dinî tabiatlarında, gaibi şahide kıyas etme alışkanlığının yerleşmiş olması dolayısıyladır. Sonra Allah üzerine bir şeyin vacip olmasının manasını bilsen... Bunun manasının, o vacip olan işi terk edene azap ve kötülenme olmadığı apaçıktır. Zira rab olma makamında Allahlık, kendisi üzerine bir şeyin gerekli olmasına aykırıdır. Çünkü vacib olmak hükümlerden biridir. Hüküm ise ancak şeriatla sabit olur. Allah üzerine Şeriat vazeden yoktur. Öyle ise maksat en güzel bir şekilde tamamlanmış oldu.

ALLAH VAADINDAN DÖNMEZ, VAİDİNDEN DÖNEBİLİR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan bir başkası da Allah'ın korkutma ile ilgili hükümlerden dönmesi kulları için bir keremdir.

---

489) Hucurat, 49/17.

Bu hüküm, Allah hakkında caizdir. Muhakkık âlimler ise buna muhaliftirler. Çünkü nasıl olur? Vaîdinden dönmek sözünden dönmektir. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ

«**Benim katımda söz değiştirilmez.**»[490] diyorlar. Buradaki tebdilden maksat sözden dönmektir, sözü değiştirmek değildir. Yani vaadimi değiştirip sözümden dönmem. Sizi korkuttuğum cezaî sözlerimden döneceğime tama' etmeyin,» demektir. Ben bu mesele hakkında «**El-Kavlüssedîd fî men-i hulf'il-vaîd**» adını verdiğim bir kitap yazdım.

490) Kâf, 50/29

KÜÇÜK GÜNAHLARDAN DOLAYI AZAB CAİZDİR

İman esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de küçük günahlardan ötürü kullara azab etmenin caiz olmasıdır. Bu günahı irtikab eden ister daha önce büyük günah işlemiş olsun, ister olmasın, küçük günahtan dolayı kulun azab edilmesi caizdir. Çünkü küçük günah da Allah Teâlâ'nın:

وَيَغْفِرُ مَادُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

«Şirkten başka diğer günahları Allah mağfiret eder.»[491] âyeti ile

مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصٰيهَا

«Bu kitaba ne oldu; küçük büyük hiç bir günahı bırakmayıp hepsini tek tek sayıyor»[492] âyetinin hükmüne dahildir.

Mûtezile'nin bir kısmı, kul büyük günahlardan sakındığı takdirde onu küçük günahlardan ötürü cezalandırmanın caiz olmadığı görüşünü kabul etmiştir. Bu görüşleri, aklen caiz değildir, manasında olmayıp belki görüşlerini naklî delillere dayandırmaktadırlar. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ

---

491) Nisa, 4/48
492) Kehf, 18/49

«Eğer yasaklandığınız günahların büyüğünden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi örteriz.»[493]

Mûtezilenin bu deliline karşılık şöyle cevap verilir: Bu âyette büyük günahtan kasdedilen küfürdür. Zira küfür büyüklükte kâmildir. Bu kelimenin cemi olarak gelmesi küfrün bütün çeşitlerine şamil olduğu itibarıyladır; yahut da küfürün hükmü altına giren fertlerin çokluğu itibarıyledir. Zira şöyle bir kaide vardır: Çoğulun çoğul ile karşılaştırılması, fertlerin teklerle karşılaştırılmasını gerektirir. Meselâ: Topluluk bineklerine bindi, elbiselerini giyindi, dediğimiz zaman kavmin fertlerinin bineklerin fertlerine taksimini gerektirir. Allame Taftazânî de bu meseleyi «Şerh'ul-Akâid»'de bu şekilde incelemiştir. Dolayısıyla şu mana takdir edilmiş olur: Eğer küfrün çeşitlerinden sakınırsanız diğer günahlarınızı örteriz. Mûtezilenin görüşü kabul edildiği takdirde ister küçük olsun, ister büyük olsun, bu âyet-i kerimeye göre küfürden başka günahlar için bir kimseye azab etmek caiz olmaz. Ancak, küfürden sakınmadan önce kazandığınız günahları örteriz manası verilirse, o zaman bu hitap kâfirlere ait olur. Bir görüşe göre, bu âyette dilersek şeklinde istisna mukaddderdir Yani eğer dilersek sizin kötülüklerinizi örteriz Mevlâna Şeyh Abdullah es-Senedi kendi el yazısı ile bulduğumuz yazısında şöyle diyor: Bu âyette istisna takdir etmek büyük günahları küfür mânasına hamletmekten müstağni kılar. Ben derim ki, istisna ancak büyük günahları küfür manasına hamletmek için takdir edilmiştir Zira eğer büyük günahlar umumi mânasına hamledilirse istisna sahih olmaz. Çünkü küçük günahların dilemek mânası altına inhisar etmesi ve büyüklerinin çıkarılmasına lüzum vardır. Bu ise Kur'an-ı Kerîm nassının hilâfıdır. Cenabı Hak şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ

«Şüphesiz Allah kendine eş koşulmasını mağfiret etmez.»[494]

Yine büyük günahlardan kaçınmak şartıyla küçük günahların Allah'ın dilemesi altına inhisar etmesi gerekir. Halbuki böyle değildir. Belki küçük günahlar, sahibi büyük günah işleyen kişi de olsa, Allah'ın afetmesi yahut günahlara keffaret olan iyi bir iş sebebiyle örtülür.

Allâme Mevlâna Isamuddin bu âyetin manasında şöyle diyor: «Kötülüklerin örtülmesi ve affedilmesi küfürden sakınmaya bağlıdır. Bu günahların affedilmesine büyük günahlar da girer. Büyük

493) Nisa, 4/31
494) Nisa,4/48

günahların, yalnız küfürden sakınmakla örtülmeyeceği hususunda bir ihtilâf bahis konusu değildir. Bize göre günahların mağfiret ve affedilmesinin mutlaka başka bir şeye bağlı bulunması gerekir. O da Allah'ın dilemesidir. Mûtezileye göre ise tevbedir. Yukarıdaki âyet ittifakla zahirî mânasında değildir. Bu sebeple Mûtezilenin maksadına delâlet etmek hususunda tam değildir.

«Yasaklandığınız günahların büyükleri» âyetinin küfür mânasına delaleti iki yönden de uzak bir ihtimal olduğunda bir gizlilik yoktur. Zira belâğat kaidesine göre «küfürden sakınırsanız» sözü veciz olduğu ve örfteki ifadelere uygun olduğu için, âyetin mânası sadece büyük günahlardan sakınmakla küçük günâhların affedileceğidir. Başka bir âyette mağfiret kelimesinin mânasını Allah'ın dilemesine bağlı kılmak, sakındığı büyük günahlardan başkasına mahsustur.» Bu görüşün, iki mezhebi birleştiren üçüncü bir mezhep olduğu gizli değildir. Binaenaleyh kebair kelimesinin mutlak mânada doğru olmasına nasıl hükmedilebilir? Sonra en doğrusu âyetteki hitap müminlere mahsustur. Örfte büyük günah ise kâfirlerin küfründen başkasıdır. Nitekim «Yasaklandığınız büyük günahlar» sözü buna işaret etmektedir. Bunun mânası, yasaklandığınız büyük günâhlardan sakınırsanız, taatlar sebebiyle kötülüklerinizi örteriz demektir. Buna Allah Teâlâ'nın şu âyeti de delâlet ediyor:

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

«Şüphesiz iyilikler kötülükleri yok eder.»[495]

Müminlerin kötülüklerini affettiren diğer hadis-i şerifler de bu manayı kuvvetlendirmektedir.

---

495) Hûd, 11/114.

ÖLÜLER İÇİN YAPILAN İYİLİKLER ONLARA FAYDA VERİR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de dirilerin ölülere duası, onlar adına sadaka vermesi kendilerine büyük ölçüde fayda verir. Mûtezile bu görüşe muhaliftir. Dayandığı delil Allah'ın hükmünün değişmeyeceği her nefsin kazandığı karşısında rehin olmasıdır. Kişi başkasının ameli ile değil kendi ameli ile cezalandırılacak, yahut mükafatlandırılacaktır. Mûtezilenin bu görüşü ve dayandığı delillere karşı şöyle cevap berilmiştir: Ölüler hakkındaki hükmün değişmemesi, ölülerin kendilerine nisbetledir. Dirilerin kendilerine yapacakları duaların onlara fayda vermesine aykırı değildir. Zira duanın onlara fayda vermesinin yine kaza ile (Allah'ın hükmü ile) olması caizdir. Sahih hadislerde ölülere dua etme hususunda, özellikle cenaze duası hakkında hadisler vardır. Bu hadisler selef âlimlerine intikal etmiştir ve sonradan gelen âlimler bunun üzerinde ittifak etmişlerdir. Cenaze duasında ölülere fayda olmasa bu hadislerin faydasız ve boşuna olması gerekirdi. Belki Kur'an-ı Kerîm'de ölülere dua etmekle ilgili âyetler vardır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا

«Yâ rabbi beni küçükken terbiye ettikleri gibi onlara merhamet et.»[496]

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

496) el-İsrâ, 17/24.

«Rabbim. Beni, ana-babamı, evime mümin olarak girenleri, bütün mümin erkekleri ve mümine kadınları mağfiret et.»[497]

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ

«Ey rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman edenleri mağfiret et.»[498]

«Sâ'd b. Ubade'den rivayet edildiğine göre kendisi Hz. Peygamber: Yâ resulellah! Sa'd'ın anası vefat eti. Onun için hangi sadaka daha faziletlidir? diyerek sordu. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de: sudur, buyurdu. Bunun üzerine bir su kuyusu kazdı. Ve bu kuyu Sa'd'ın anasına aittir, dedi.»

(Bu hadisi Ebû Davud ve Nesaî çıkarmışlardır.)

Akâid Şerhinde zikredildiği üzere, bir âlim veya öğrenci bir köye uğradığı zaman Allah Teâlâ onlar hürmetine kırk gün o köyün kabristanında defnedilen ölüler üzerinden azabı kaldırır. Celâleddin es-Suyuti bu hadis'in aslı olmadığını açıklamıştır.

Konevî bu konuda diyor ki: Ehl-i Sünnet âlimlerine göre bir insanın, namaz, oruç, hac, sadaka ve benzeri ibadetlerin sevabını başkasına bağışlaması caiz değildir, diyor. Şâfii bunu sadakalarla malî ibadetlerde ve hacta caiz görmüştür. Ancak kabristanda Kur'an okunurca ölüye Kur'an dinleme sevabı yazılır, fakat Kur'an'ın sevabı ona ulaşmaz. Bunun gibi, namaz, oruç ve malî olmayan bütün taat ve ibadetler de böyledir. Ebû Hanîfe ve ashabına göre ise ibadetlerin sevabını ölüye bağışlamak caizdir ve bağışlanan sevap ölüye ulaşır

Malî olmayan ibadetlerin sevabının ölüye ulaşmasını kabul etmeyenler Allah Teâlâ'nın şu âyetine dayanıyorlar:

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ

«İnsan için çalıştığından başkası yoktur.»[499a] Bu âyet-i kerîme yanında Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ

---

497) Nûh, 71/28

498) el-Haşr, 59/10.

499a) Necm, 53/39

«Âdemoğlu öldüğü zaman üç şey dışında bütün amellerinin sevabı kesilir.»[499b]/ hadisini delil getiriyorlar.

Buna karşılık cevabımız şudur: Yukarıdaki âyet bize delil teşkil eder. Zira yaptığı amelin sevabını başkasına hediye eden kişi de bu sevabı o başkasına ulaştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu gayretinin sevabı kendisine ait olur. Amelinin sevabı ölüye ulaşmadıkça bu gayret ve çalışmasının sevabı kendine yazılmaz. Dolayısıyla bu ayet aleyhimize değil, lehimize bir delil teşkil eder. Hadîs-i şerîf ise ölünün kendi amelinin kesildiğine delalet eder. Biz de buna hükmediyoruz. Ancak buradaki bahsimiz, dirinin yaptığı amelin sevabının ölüye ulaşıp ulaşmaması hakkındadır. Sevabı ölüye ulaştıran Allah Teâlâ'dır. Zira ölü kendi başına amel edemez. Uzaklık ve yakınlık Allah Teâlâ'nın kudreti hakkında birdir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

اُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

«Bana dua edin ki, kabul edeyim.»[500]

Bu ayette Mutezileden bazılarının iddialarına cevap vardır. Onlar şöyle diyorlar: Dua, bir kimse hakkında verilen hükmü bozmaya tesir etmez. Buna karşılık verilen cevap şöyledir: Dua, kazaya uygun olursa belâları defeder.

Hülâsa muallakta bulunan kaza değişebilir. Mübrem olan (kesinleşmiş olan) kaza böyle değildir. Allah daha iyi bilir.

Dua ise ibadetin mıhıdır. İster kazaya uygun olsun, ister olmasın durum bu şekildedir. Çok kerre dua belâları hafifletir. Dua etmenin mi, yoksa sükut etmenin mi daha faziletli olduğu hususunda da ihtilâf edilmiştir. Bir görüşe göre birincisi yani dua etmek daha faziletlidir. Çünkü duanın kendisi de bir ibadettir. Bu ise yapılması istenen bir emirdir aynı zamanda. Hükmün akışına göre sükut ve rıza göstermek rıza yönünden daha tamamdır. En iyisi lisanla dua edip hükmün akışına göre kalb ile hamdetmek suretiyle her ikisini toplamak daha tamam bir iş olması uzak bir ihtimal değildir. En iyisi şöyle demektir: Vakitler çeşitlidir. Bazı vakitlerde dua etmek daha faziletlidir. Bazı vakitlerde ise sükût etmek daha faziletlidir. Bunların arasındaki fark bir işarettir. Kim kalbinden dua etmeğe işaret bulursa o vakit, dua etme zamanıdır. Nitekim şöyle buyurulmuştur: «Kime dua etme kapıları açılırsa ona kabul kapıları, yahut rahmet, yahut Cennet kapıları açılır.» Kim de kalbinde sükut

---

499b) Müslim, c. III. s. 1255, H. No: 1631.
500) Gâfir (Mümin), 40/60

etmeğe dair bir işaret bulursa bu da sükut etme vaktidir. İbrahim aleyhisselâm ateşe atıldığı zaman Cebrail aleyhisselâm kendisine bir ihtiyacın var mıdır? sorusunu sorduğu zaman şöyle cevap vermişti: Sana ise ihtiyacım yoktur. Cebrail aleyhisselâm: Rabbinden iste, deyince de: O'nun halimi bilmesi, istemekten daha yeterlidir, cevabını verdi. İbrahim aleyhisselâm'ın ateşten kurtulması bu şekilde Allah'a tam güvenerek sükût etmesi ile olmuştur. İbrahim aleyhisselâm ateşte yedi gün kalmış idi. Bir rivayete göre ise kırk gün kalmış olup ateşe atıldığı zamanki yaşı on altı idi. Şöyle demek de caizdir. Kulun nasibi, yahut Allah'ın hakkı olan işlerde dua etmek daha iyidir. Yalnız dua edenin nefsine ait hisse bulunan işlerde dua etmemek, sükut etmek daha iyidir.

«Akîdet'üt-Tahavî» adlı kitabın şârihi şöyle diyor: «Ehl-i Sünnet âlimleri iki noktadan dirilerin amellerinin ölülere fayda vereceğinde ittifak etmişlerdir. Bunlardan biri ölünün hayatında sebep olduğu işler. Diğeri müslümanların ölüler için duası, günahlarının affını istemesi ve sadaka vermesidir. Haccın ölülere fayda vermesi hakkında ise ihtilâf vardır. İmam Muhammed b. Hasan'dan rivayet edildiğine göre, hac için yapılan harcamanın sevabı ölülere ulaşır. Hac ise yapanındır. İlim adamlarının çoğunluğuna göre ise haccın sevabı hac yapılan kişiye aittir. Doğrusu da budur.

Oruç tutmak, Kur'an okumak ve Allah'ı zikretmek gibi bedenî ibadetlerin sevabının ölüye ulaşması hakkında da ihtilâf edilmiştir. Ebû Hanîfe, İmam Ahmed b. Hanbel ve Selef âlimlerinin çoğunluğu bu gibi ibadetlerin sevabının ölüye ulaşacağı görüşündedirler. Sâfiî ve Mâlikî Mezhebinden meşhur olan görüş ise bu gibi ibadetlerin sevabının ölülere ulaşmayacağıdır. Kelâmcıların bidatçılarından bazılarına göre duadan başka hiçbir şey ölüye ulaşmayacaktır. Bu görüş Kitap ve Sünnetle reddedilmiştir. Allah Teâlâ'nın **«İnsan için çalıştığından başkası yoktur»** âyetini delil olarak ileri sürmesi ise reddedilmiştir. Çünkü bu âyet bir kimsenin, başkasının çalışmasından faydalanmasını yasaklamıyor. Yalnız başkasının çalışması, ile çalışmadan bir şeye malik olmayı nefy etmiştir. İkisi arasında açık bir fark vardır. Allah Teâlâ bir kimsenin ancak kendi çalıştığına sahip olacağını ve başkasının çalışmsının başkasına ait olduğunu haber vermiştir. Bu kazancını başkasına vermek istese de, istemese de kazanç kendinindir. Allah Teâlâ, kişi yalnız kendi kazancından faydalanır, buyurmamıştır. Malî ibadetlerin sevabının ölüye ulaşacağına delâlet eden delillerden biri de Câbir radıyellahu anh'tan rivayet edilen şu hadis-i şerîftir.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ قَالَ : صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِيدَ الْأَضْحٰى فَلَمَّا انْصَرَفَ أُتِيَ بِكَبْشٍ فَذَبَحَهُ فَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ : بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُمَّ هٰذَا عَنِّي وَعَمَّنْ لَمْ يُضَحِّ مِنْ أُمَّتِي

(رواه ابو داود والترمذي)

Câbir radıyeliahu anh şöyle demiştir: Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem ile beraber Kurban bayramı namazını kıldım. Namazdan ayrılınca bir koç getirip onu kurban etti. Keserken «Bismillahi Allahu Ekber, Allahım, bu kurban benden ve Ümmetimden kurban kesmeyenler içindir.»[501] **(Bu hadisi Ebû Davud ve Tirmizî rivayet etmiştir.)**

Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadiste ise Hz. Peygamber'in iki koç kurban ettiği, bunlardan birini kendisi için, diğerini ise Ümmetinden kurban kesmeyenler için kestiğini beyan buyurmuştur.

Kurbandan maksat, kan akıtmaktır. Hz. Peygamber bunu başkası için de yapmıştır. Bedenle yapılan hac ibadeti de böyledir. Hacta mal esas değildir. Mal ancak hac ibadetinin ifasına bir vesiledir. Görmüyor musun ki, Mekkeli bir müslüman mükellef yürümeğe gücü yettiği zaman mal şartı olmaksızın bu vazifeyi ifa edebiliyor. En doğrusu da budur. Şunu kasdediyorum. Hac mal ve beden ibadetinden mürekkeb değildir. Belki halis olarak bedenî bir ibadettir. Ebû Hanife'nin sonradan gelen ashabından bir topluluk bu görüşü kabul etmişlerdir. Ben derim ki bu sağlam bir görüş değildir. Zira bedenin sıhhatı haccın edasının şartıdır. Bu sebeple yapamayan kimseye vekil göndermek, yahut vekil gönderilmesini vasıyyet etmek gerekir.

501) Tirmizî, c. V. s. 337, Dahâya, 22/1521.

Sonra ücretsiz ve nafile olarak Kur'an okumak ve bu okunan Kur'an'ı ölünün ruhuna bağışlamak, ölünün ruhuna ulaşır. Bir kimse ölmeden kabrinde Kur'an okunmasını ve Kur'an okuyana malından bir şey verilmesini vasıyyet ederse bu vasıyyet batıldır. Çünkü bu ücret manasındadır. «El-İhtiyar»da da böyle yazılmıştır. Bu görüş, taat ve ibadetlerden dolayı ücret taleb etmenin caiz olmamasına dayanmaktadır. Ancak, Kur'an öğrenene ve öğretene bir yardım olmak üzere bir hediye verilirse bu sadaka cinsinden olduğu için caizdir.

Sonra bir rivayete göre, kabirler yanında Kur'an okumak Ebû Hanife, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik'e göre mekruhtur. Çünkü bu sonradan icad edilmiş bir bidattır. Sünnette böyle bir şey gelmemiştir. Bir rivayete göre ise Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Hasan, kabir üzerinde Kur'an okumanın mekruh olmadığını söylüyorlar. Çünkü İbn-i Ömer'den, vefatında defnedilirken kabri üzerinde Bakara suresinin başının ve sonunun (yâni Fatiha ve Eliflâm Mîm ile Amennerresulu) âyetlerinin okunmasını vasıyyet ettiği rivayet edilmiştir. Allah Teâlâ daha iyi bilir.

KAFİRLERİN DUALARI KABUL DEĞİLDİR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de, Cumhur'un görüşüne göre kâfirin duasının kabul olacağını söylemenin caiz olmadığıdır. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

«Kâfirlerin duası boşunadır.»[502] Yani onların duası ziyandadır, boşunadır, bir faydası yoktur. Bu âyetin mânasının âhirete tâalluk ettiği manası vardır. Kâfirin duasının dünyada kabul edilmesine aykırı değildir. Nitekim İblis'in duası dünyada kabul edilmiştir.

إِنَّ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ تُسْتَجَابُ وَإِنْ كَانَ كَافِرًا

«Kâfir de olsa, mazlumun duası kabul edilir.»[503] hadisi de bunu takviye etmektedir. Kâfirin duasının kabul edilmesini söylemenin caiz olduğu görüşünü Eb'ul Kâsım el-Hakîm ve Ebû Nasr ed-Debbûsî kabul etmişlerdir. Sadruşşehîd fetvanın bu görüşü üzerinde olduğunu söylemiştir. «Şerh'ul-Akâid»de kâfirin Allah'a dua edemeyeceğine, Allah'ı tanımadığını delil getirmiştir. Onlar hakkındaki şu âyet-i kerîme de bu delillerdendir.

---

502) er-Ra'd, 13/14.
503) Ahmed b. Hanbel, c. II, s. 367.

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ

«Bir fırtına çıkarak her taraftan dalgalar kendilerine doğru gelince, Allah'ın dininde samimi olarak şöyle dua ederler: Yemin ederiz ki eğer bizi bundan kurtarırsan muhakkak şükreden kullarından olacağız.»[504]

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ

«Gemiye bindikleri zaman, dini Allah'a tahsis ederek O'na dua ederler. Onları karaya çıkarıp kurtardık mı, hemen Allah'a ortak koşarlar.»[505]

İmam Âzam Ebû Hanife ile İmameyn demişlerdir ki; bir kimsenin: «Senden falancının hakkı için, Beytül-Haram'ın hakkı için, Meş'ar-i Haram'ın hakkı için, yahut nebiler ve resuller hakkı için istiyorum,» diyerek Allah'tan bir şey istemesi mekruhtur. Zira hiç kimsenin Allah Teâlâ üzerinde bir hakkı yoktur. İmam Âzam ile İmam Muhammed, bir kimsenin «Allahım, Arşının izzeti için senden isterim» demesini de mekruh kabul etmişlerdir. İmam Ebû Yusuf bunu caiz görmüştür. Çünkü bu hususta hadis gelmiştir. Ben de derim ki, yine Hadis'te şöyle gelmiştir. «Allahım, senden isteyenlerin hakkı için ve sana doğru varan yollar hakkı için» şeklinde hadisler de gelmiştir. Burada haktan maksat, hürmet göstermektir Yahut rahmeti gereği olarak vaad ettiği haktır.

CİNLERİN KÂFİRLERİ İÇİN CEHENNEM AZABI VARDIR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de kâfir olan cinlerin ittifakla Cehennem ateşi ile azab edilmeleridir. Çünkü Allah Te-

504) Lokman, 31/32.
505) Ankebût, 29/65.

âlâ:

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

«Muhakkak Cehennem'i cinlerle ve insanlarla dolduracağım.»[506] buyuruyor.

Cinlerden müslüman olanlarsa İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre Cennetle mükâfatlandırılırlar. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'a mensup diğer âlimler de bunlara uymuşlardır. Cennet nimetlerini sayarken Rahman suresindeki şu âyet-i kerime onların bu görüşünü kuvvetlendirmektedir: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

«Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimse için iki cennet vardır (biri insanlara, diğeri ise cinlere ait.) O halde, rabbinizin hangi nimetlerini inkâr edersiniz.»[507]

İmam Âzam Ebû Hanîfe, cinlerin mükâfatlandırılması konusunda bir şey söylemeyip sükut etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ cinler hakkında:

وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ

«Sizi elim olan azaptan kurtarsın...»[508] buyuruyor. Bu âyette devamlı bir sevaptan bahs edilmemekte, sadece azaptan kurtarılmaları beyan buyurulmaktadır. Bir görüşe göre, cinler için Cehennem ateşinden kurtarılmaktan başka bir mükâfat yoktur. Sonra onlara «Toprak olun.» denilecektir. Ebû Hanîfe Mezhebinin zahiri, cinlerin mükâfatlandırılması konusunda sükut etmektir. Öyle ki cinler için yemek-içmek olmadığı söylenmiştir. Onlar ancak koklarlar. Fakat bu görüş sağlam değildir. Çünkü birçok hadislerde bunun hilâfına açıklamalar vardır. İmam Âzam için, melekler gibi cinlerin de Cennet'e girmeye müstahak oldukları konusunda sükût etmek ba-

506) Secde, 32/13.
507) Rahman, 55/46-47.
508) Ahkâf, 46/31

his konusu değildir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de onların sevabını bildirmemiştir. Biz kesin olarak biliyoruz ki, şüphesiz Allah Teâlâ, cinlerin de imanlarını zayi etmez, onlara durumlarına uygun olan mükâfatı verir. Kesin bir delil bulunmadığı için İmam Âzam'ın bir şey söylememesi zannî delil ile iki taraftan birini tercih etmeğe aykırı düşmez.

Konevî'nin naklettiğine göre, Rüştağnî'ye melekler için sevap ve azap olup olmadığından sorulunca şöyle cevap verdi: Evet, onlar için sevap da azap da vardır. Ancak onların azabı insanların azabına eş olmadığı gibi, sevapları da insanların sevapları gibi değildir. Çünkü onların sevapları koklamak suretiyle bir lezzet almaktır. Sonra Allah Teâlâ bizim lezzet ve şehvetlerimizi dünyada yiyecek, içecek ve benzeri şeyler olarak tâyin etmiştir. Âhirette de bizlere aynı lezzetleri ve şehvetleri verecektir. Meleklere gelince Allah Teâlâ, dünyada onlara taat ve ibadeti lezzet yapmıştır. Onların nefisleri bundan hoşlanır. Ondan doyarlar, ondan kanarlar. Âhirette de onların lezzetleri böyledir.

Şahid ile istidlal ederek söylenen bu söz makbul değildir. Çünkü meleklerin azab edilmesi İcma-i Ümmet'e aykırıdır. Onların taat lezzeti üzerinde bakî kalmalarının kendileri için sevap oluşu açıktır. Fakat bizim sevabımızı sadece zahirî lezzetlere hasretmekse yasaklanmıştır. Çünkü Cennette cennet ehli için, zikir, şükür, çeşitli mârifetler ve Allah'a yaklaşmalar sebebiyle hasıl olur ki Allah Teâlâ'ya yakınlığın sonu Allah'ı görmektir. Öyle ki bunun lezzeti yanında diğer bütün lezzetler unutulur.

ŞEYTANLARIN İNSANLAR ÜZERİNDEKİ TASARRUFU

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şeytanların insanoğlunda tasarruf sahibi oluşudur. Mûtezile bu görüşte değildir. Onlar şöyle derler: Şeytanların vesvese vermesi mümkün değildir. İnsana vesvese veren kendi nefsidir. Mûtezilenin bu görüşü şu âyet-i kerîme ile reddedilmiştir:

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ

«Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size kötülükleri emreder.»[509]

اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا اِنَّمَا

يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ السَّعِيرِ

«Şüphesiz şeytan sizin düşmanınızdır. Onu düşman edinin. Çünkü o, etrafında toplanan yardımcılarını ancak Cehennem ehli olmaya çağırır.»[510]

Hz. Peygamber'den sahih bir hadis ile şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

اِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنِ ابْنِ اٰدَمَ مَجْرَى الدَّمِ

---

509) el-Bakara, 2/268.
510) Fâtır, 35/6.

«Şüphesiz şeytan İnsanoğlunun kan dolaşımında dolaşır.»[511]

Şeytanların bizi göreceği, fakat bizim onları görmeyeceğimiz şekilde yaratılmalarının sebebi çirkin bir şekilde yaratıldıkları içindir. Eğer onları görseydik, yemek-içmeğe gücümüz yetmezdi. Rahmet olarak bize gösterilmediler. Melekler ise nurdan yaratılmışlardır. Eğer melekleri görseydik gözlerimiz onlara dikilir ve canlarımız çıkardı.

Konevi'nin: Cinlerin rüzgârdan yaratıldığı, rüzgarda aslolan özelliğin ise görünmemek olduğu, rüzgârdan yaratılanda da bunun aslolduğu yolundaki sözü sağlam değildir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

وَالْجَآنَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ

«Cinleri de daha önce şiddetli ateşten yarattık.»[512]

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de Allah Teâlâ'nın haber verdiği Cennet ehline ait huriler, köşkler, nehirlerle, Cehennem ehline ait olan zakkum, hamîm, zencir, bukağı gibi şeylerin varlığının gerçek olduğudur. Batınîler ise bu görüşe muhalefet ediyorlar. Nasların zahirinden dönerek Batınîlerin iddia ettiği manayı almak ise küfür ve ilhaddır.

---

511) Ebu Davud, Sünen, c. II, s. 527, Sünne bab: 18.
512) el-Hicr, 15/27

MÜCTEHİD HATA DA İSABET DE EDEBİLİR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de gerek aklî konularda, gerekse Şerîata ait asli ve fer'î konularda müctehidin hata da isabet de edebileceğidir. Eş'arîlerle Mûtezileden bir kısmı müctehidin, kesin delil bulunmayan şerî ve fer'i meselelerde düşündüklerinin doğru olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Gerçekten ictihadî meselelerde dört ihtimal vardır: Birincisi ictihad etmeden evvel Allah'ın belli bir hükmü bulunmayan meseledir. Bu meseledeki hüküm müctehidin reyine göredir. Buna göre, bir olayda hak olan hükümler birkaç tane olur. Ve her müctehid isabet eder, doğru düşünür. İkincisi, hüküm tâyin edilmiştir, fakat Allah tarafından bu hüküm üzerine bir delil açıklanmamıştır. Bu hükmü bulmak, bir defineyi bulmak gibidir. Üçüncüsü, hüküm bellidir ve kesin delili de vardır. Dördüncüsü, hüküm bellidir, fakat delili zannîdir. Bu dört ihtimalden her birini bir topluluk kabul etmiştir. Tercih edilen görüş şudur: Hüküm belli ise ve bu hükme ait delil zannî ise müctehid bu delili bulur da ona göre hükmederse isabet eder. Eğer bulamazsa hataya düşer. Müctehid isabet etmekle mükellef değildir. Delilin bulunmamasının sebebi gizli ve kapalı olmasıdır. Bu sebeple hataya düşen müctehid mâzur kabul edilmektedir. Doğruyu bulan müctehid için iki sevap, hataya düşen için ise bir sevap vardır. Nitekim bir hadiste de böyle gelmiştir: «Eğer doğruyu bulursan senin için on sevap vardır. Eğer hataya düşersen senin için bir sevap vardır.» Müctehidin bazen hataya düşeceğine delil şu âyet-i kerîmedir:

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ

«Biz (doğru olan hükmü) Süleyman'a bildirdik.»[513] Yâni Dâvud aleyhisselâm'a değil de doğru görüşü Süleyman'a bildirdik. Çünkü buradaki zamir hükümete, yahut fetvaya aittir. Eğer iki ictihad da doğru olsaydı Süleyman'ı tahsis ederek zikretmekte bir fayda olmazdı. Bu meselenin izahı şöyledir:

Bir koyun sürüsü bir tarlanın ekinini harab etmişti. Durum Dâvud aleyhisselâm'a intikal edince koyunların tarla sahibine, tarlanın da koyun sahibine verilmesine, böylece ödeşmelerine hükmetti. Süleyman aleyhisselâm ise koyunların tarla sahibine muvakkaten verilmesini, tarlanın da koyun sahibine verilmesini; gelecek sene tarla eski haline gelinceye kadar tarla sahibinin koyunlardan faydalanmasını, tarlanın da koyun sahibinin elinde kalmasına ve mahsul eski haline gelince birbirlerine mallarını iade etmelerine, böylece mahsul sahibine yapılmış olan zararın ödenmesine hükmetti Bu onların şeriatında böyle idi. Bizim şeriatımızda ise Ebû Hanife ve ashabına göre ister gece olsun ister gündüz olsun, bir şey ödemek gerekmez. Ancak hayvanların bekçisi varsa o zaman koyun sahibinin ekin zararını ödemesi gerekir. İmam Şâfii'ye göre, gece yapılan zararın ödenmesi gerekir. Zira hayvanları gece korumak adettir. Dâvud ve Süleyman aleyhisselâm'ın hükümleri birer ictihad olup vahiy değildi. Böyle olmasa ne Süleyman aleyhisselâm'ın ne de Dâvud aleyhisselâm'ın ictihadlarından dönmeleri caiz olmazdı. Bu ictihaddan her ikisi de hak olsa ikisinin de hükümlerinde isabetli olması ve doğru hükmü anlamış olması gerekirdi. O zaman âyette Süleyman aleyhisselâm'ı tahsis ederek zikretmenin bir mânası kalmazdı. Süleyman aleyhisselâm'ın tahsis edilmesi hükmün doğruluğunun başkasından delâlet-i külliye ile nefy edilmesine her ne kadar delâlet etmiyorsa da makam yardımı ile burada, doğru hükmün başkasından nefy edilmesine delâlet eder. Kelâma ait fenleri bilenler için bu husus gizli değildir. Bu hüküm, peygamberlerin ictihatlarının caiz olmasına ve icabında hataya da düştükleri esasına dayanmaktadır. Ancak hata yapmalarının caiz olması, sonradan Allah tarafından uyandırılmak şartıyladır. Tenbih edilince doğrusunu anlarlar. «Biz onu Süleyman'a bildirdik.» âyetinin mânasının en iyi ve en doğru olan fetva ve hükümleri bildirdik, demek olduğu yolunda da cevap verilmiştir, Çünkü Allah Teâlâ her ikisi hakkında şöyle buyuruyor:

---

513) el-Enbiyâ, 21/79.

وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا

«Onların her ikisine de hükmü ve ilmi bildirdik.»[514]

Bu âyetten ikisinin de hükmünde doğru olduğu anlaşılmaktadır Bunun bir delili de Süleyman aleyhisselâm'ın: «Bu hükümden başkası iki hasım için daha uygundur.» sözüdür. Bu sözü şu mânaya gelir: Bu benim hükmüm haktır, fakat başkası daha doğrudur. Bu sözde peygamberlik için evlâyı terk etmenin ilim adamlarının hatası yerinde olduğuna işaret vardır. Zira Ebrarın iyiliği mukarreblerin kötülüğüdür. İki hükmün de eşit şekilde doğru olduğunu söylemenin doğru ve tamam olmadığı gizli değildir.

Sonra bil ki peygamberlerin mutlak ictihad etme yetkisi vardır. İlim adamlarının çoğunluğu bu görüştedir. Yahut. peygamberler vahyi bekledikten sonra ancak ictihad yaparlar. Vahiy gelirse ona göre hükmederler. Gelmezse ictihad ederler. Hanefiler bu görüştedirler İbn-i Humam da «et-Tahrîr» adlı kitabında bu görüşü tercih etmiştir. Peygamberler gerektiğinde içtihaq ederlerse başlangıçta ve sonuçta mutlaka doğruyu bulmaları gerekir.

514) Enbiya, 21/79.

İMAN ARTMA VE EKSİLME KABUL ETMEZ

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri imanın artıp eksilmediğidir. Çünkü imanın hakikatı kesinlik ve iz'an derecesine ulaşan tarzda kalbten tasdik etmektir. Cumhur'a göre meşhur olan da budur. Her ne kadar «Akâid» şarihi ve «Makâsıd» sahibi bozulmaya ihtimali bulunmayan zann-i galibi itibar etmeye meyletmişlerse de, yine imanda artma ve eksilme düşünülemez. Öyle ki, kendisi için tasdıkın hakikatı hâsıl olan kimse ister taatları yerine getirsin, ister kötülükleri kazansın, onun tasdıkı ve imanı olduğu gibi bakidir. Asla bir değişiklik yoktur. İmanın artmasına delâlet eden âyetler İmam Ebû Hanîfe'nin zikrettiği gibi, ilk müminler önce, toptan Allah tarafından gönderilen her şeye iman etmişlerdi. Sonradan farzlar indikçe, hükümler geldikçe her bir farzın hükmüne de teker teker iman etmişlerdir. Tümüne birden iman ettikten sonra âyetler indikçe her birine özel bir şekilde iman etmek, imanın artması şeklinde tevil ediliyor. Bu tevil tarzı aynen İbn-i Abbas'tan rivayet edilmiştir. Keşşaf'ta şöyle yazılmaktadır. «Hz. Peygamber'in müslümanlara ilk getirdiği hüküm Tevhid inancıdır. Müminler Allah'ın varlığına ve birliğine iman edince Allah Teâlâ namazı, zekâtı, sonra haccı farz kılmıştır. Sonra da cihadı farz kılmıştır. Dolayısıyla ilk imanlarına nisbetle imanları artmıştır.» Burada haccın cihaddan önce zikredilmesi Keşşâf sahibinin bir kalem sürçmesidir. Çünkü cihad ittifakla hacdan önce farz kılınmıştır.

İmam Âzam'ın sözünün hülâsası şudur: İman, inanılacak hususların artması ile artardı. Bu durum ise Hz. Peygamber'in asrından başka zamanlar için düşünülemez.

«Akâid» şârihi diyor ki bu düşünce bozuktur. Çünkü imanın

tafsilâtına zamanla vakıf olmak Hz. Peygamberin asrından başka zamanlar için de düşünülmesi mümkündür. Bunun cevabı şöyledir: Bu tafsilâta önceden tüm olarak iman edildiği için iman noksanlıktan ziyadeye dönmemiştir. Belki yalnız icmalîden tafsiliye inkılâb etmiştir. Hz. Peygamber asrında bulunanlar bunun gibi değildir Zira iman Hz. Peygamber'in Allah tarafından getirdiği bütün hükümlere ve âyetlere iman etmekten ibaret olunca, Hz. Peygamber'in getirdiği hükümler topluluğu arttıkça mutlaka onunla ilgili tasdik ve iman da artar. «Tafsilî imanın daha mükemmel ve daha ziyade olduğunda gizlilik yoktur» sözüne gelince tafsilî imanın daha fazla olması menedilmiştir. Daha mükemmel olmasına ise teslim olunmuştur. Ancak bu bir şey ifade etmez.

«Şerh'ul-Makâsıt»da İmamul-Haremeyn'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: «İman üzerinde devam ve sebat etmek, iman üzerinde her an bir artıştır. Netice olarak iman zamanların artması ile artar. Çünkü iman bir arazdır. Ancak mislinin yenilenmesi ile kalabilir.»

Akâid şârihi buna şöyle cevap vermiştir: «Bir şeyin mislinin yenilenmesi suretiyle benzerinin meydana gelmesi o şeyin yok olmasından sonra olur. Bir şeyin yok oluşundan sonra mislinin meydana gelmesi o şey için bir artış değildir. Meselâ; bir cismin siyahlığı gibi...»

Yukarıdaki görüşe şöyle de cevap verilebilir: Bu düşünceden, peygamberlerden ve veli kullardan ömrü uzun olanın imanı daha çok olduğu hükmüne varılabilir. İbn-i Humam, imanın artma ve eksilmeyi kabul etmediği görüşünün Eş'arîlerden İmamul Harameyn ve büyük bir cemaat kabul ettiğini nakletmekle beraber, bu düşünceyi hiç kimse kabul etmemiştir.

Bir görüşe göre imanın artma ve eksilmesinden maksat, kalbteki semeresinin, güzelliğinin, nurunun, ziyasının çokluğu ve temizliğidir Zira imanın nuru amellerin çokluğu sebebiyle artar, kötülükleri işlemek suretiyle de azalır. Bu düşünce de bozuktur. Çünkü insanlardan birçoğu çok amel yaptığı halde durumlarında bir değişiklik, nurunda bir artış, semeresinde bir ziyadelik görülmez. İman kâmil olduğu ve yakîn tahakkuk ettiği halde bazı kemal sahiplerinde bazı kötülükler de bulunur. Bu sebepten Cüneyd'e: «Arif kişi zina eder mi?» diye sorulunca şöyle cevap vermiştir:

وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا

«Allah'ın işi kaderle takdir edilmiştir.»[515]

515) Ahzab, 33/38.

Kadı Azudüddin. gibi araştırıcı bazı âlimler, iman ve tasdikin hakikatının artma ve eksilmeyi kabul etmediği görüşüne teslim olmuyoruz, belki iman kuvvet ve zaaf bakımından farklı olur, demişlerdir. Çünkü kesindir ki, bütün ümmetin fertlerinin imanı Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in tasdiki gibi değildir. Bu sebeple İbrahim aleyhisselâm:

«İnandım, lâkin kalbimin tatmin olması için»[516] buyurdu.

Bu görüşün teslim olunan bir görüş olduğu münakaşa edilmiştir. Ancak bunun üzerinde ısrar etmekte bir fayda yoktur. Çünkü münakaşa imanın kemiyyet bakımından farklılığı üzerindedir Yâni imanın çokluk ve azlığı üzerindedir. Zira artma ve eksilme sözleri çoğunlukla sayılar için kullanılır. Keyfiyetteki farklılığa gelince, yani kuvvetlilik ve zayıflık bakımından imanların birbirinden farklı oluşuna gelince bu, münakaşa konusunun dışındadır. Bu sebeple İmam Fahreddin er-Râzî ve kelâmcıların bir çoğu bu ihtilâfın görünüşte bir ihtilâf olduğuna ve iman sözünün tefsirine raci bulunduğuna meyletmişlerdir. Eğer iman yalnız tasdiktir, dersek kuvvet ve zaaf bunu kabul etmez. Zira imanda vacip olan kesinlikle tasdik etmektir. Bu ise farklılık kabul etmeyen bir husustur. Eğer dersek ki; iman sadece amellerden ibarettir, o zaman zaaf ve kuvvet bunu kabul eder. Üzerinde ittifak edilmesi gereken araştırma budur. Evet her ne kadar sabit olmasa da farz olan tasdik yakınî ve kesin itikadı gerektiren inançtır. Öyle ki bir şüphecinin şüphe vermesi ile zail olacak şekilde sabit olmasa da vakıaya uygun kesin itikad ve yakınî tasdike şâmil olan inanç olduğunu söylesek dahi bu da yakîn derecesinde olmasa bile iman mertebelerinde farklılığı kabul eder. Halkın imanı böyledir, Aynel-yakîn mertebesinde değil İlmel-Yakîn mertebesinde ancak bir ihtilâf bulunur. Nitekim İbrahim aleyhisselâm bu noktaya **«İnandım, fakat kalbimin tatmin olması için»** sözü ile işaret etmiştir. Çünkü bu âlemin yaratılmış olduğunu tasdik etmek güneşin doğduğunu tasdik etmek gibi değildir. Bunun için Hadiste şöyle denilmiştir: «Haber, görmek gibi değildir.» Hz. Ali'nin: **«Perde kalksa yakînim (imanım) artmaz.»** sözü yakînin aslına hamledilmiştir. Zira ayan makamı beyan makamının üstündedir. Belki bunların üstünde bir makam daha vardır ki buna hakkalyakîn denilir. İman-i gaybînin yeri bu dünyadır. Aynî iman ise âhirettedir. Hakiki iman da Cennet'ül-Me'va'ya giriş esnasında ve Allah Teâlâ'nın cemalini müşahede esnasındadır.

İbn-i Humam'ın zikrettiğine göre Hanefiler ve onlarla birlikte İmamul-Haremeyn imanda tasdikin kendinden başka yönlerden, zi-

516) el-Bakara, 2/260.

yade ve noksanın bulunmasına karşı çıkmıyorlar. Belki iman, inanılacak şeylerin farklılığı sebebiyle farklı olur. Tasdikin kendinde bir değişiklik olması sebebiyle değildir. Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: «Benim imanım Cebrail aleyhisselâm'ın imanı gibidir. Zira mi'sillik, (gibilik) bütün sıfatlarda eşitlik ister. Benzetme böyle değildir. Benzetmede bütün sıfatların eşit olması gerekmez. Belki teşbih yapabilmek için bazı sıfatlarda eşitlik yeterlidir. Bir kimsenin imanı her yönden meleklerin ve peygamberlerin imanı ile eşit olamaz.

Bil ki: «İman, söz ve amelden ibarettir ve artma-eksilme kabul eder» tarzında meşhur olan hadislerin hepsi Firuzâbadî'nin Sırat-ı Müstakim'de zikrettiğine göre sahih değildir. «İman artmaz eksilmez.»

İbn-i Mâce'nin Hz. Ali'ye isnadla merfu olarak zikrettiği bir hadiste şöyle buyuruluyor: «İman kalb ile bağlanmak, lisan ile ikrar etmek ve azâlar ile amel etmektir.» Ancak İbn-i Kayyım el-Cevzî bu hadisin mevzu olduğuna hükmetmiştir:

وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ
زَادَتْهُ هٰذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ
إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ
مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا
وَهُمْ كَافِرُونَ

«Bir sûre indirildiği zaman, münafıklar alay yollu birbirine: Bu sûre hanginizin imanını artırdı? der. Fakat müminlere gelince; her inen sûre, onların imanını artırmıştır ve onlar bundan dolayı sevinip birbirine müjdelerler.»[517] âyetinin tefsirinde Fakih Eb'ul-Leys aşağıdaki hadis-i zikrediyor:

Muhammed b. Fadl'dan, Eb'ul-Kasım el-Şâbarî'den, Faris b. Mer-

517) Kaynağını bulamadım.

deveyh'den, Muhammed b. Fadl b. el-Aziz'den, Yahya b. İsa'dan, Ebû Mutî'den, Hammad b. Seleme'den, Eb'ul-Mahzem'den, o da Ebû Hüreyre'den tahdis yolu ile rivayet ettiğine göre Sakîf kabilesine ait bir elçi Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e gelerek: «Yâ resûlellah! İman artıp-eksilir mi?» diye sordular. Hz. Peygamber de: «Hayır, iman mükemmeldir (kalbde mükemmeldir). Artması ve eksilmesi küfürdür,» buyurdu.

«Akîdet'üt-Tahavî» şârihi diyor ki, hocamız Şeyh İmamüddin b. Kesîr bu hadisten sorulunca: «Eb'ul-Leys'ten Ebû Mutî'e kadar olan ısnadlar meçhul olup meşhur tarih kitaplarında bilinmemektedirler. Ebû Mutî ise Eb'ul-Hakem b. Abdillah b. Mesleme el-Belhî'dir ki bu zatı Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Maîn, Amr b. Alâ el-Kalanisî, Buharî, Ebû Dâvud, Nesaî, Ebû Hatem er-Râzi, Ebû Hatem Muhammed b. Hıbban el-Bestî, Ukaylî, İbn-i Adiy, Dârekutnî ve diğerleri zayıf kabul etmişlerdir. Ebû Hureyre'den rivayette bulunan Ebû Muhzim adı kâtip tarafından değiştirilmiştir. Asıl adı Yezîd b. Süfyan'dır. Bu zatı da Şû'be b. Haccac'tan başka bütün hadisçiler zayıf kabul etmişlerdir. Nesâî ise Hadise metruk, demiştir. Şû'be onu hadis uyduruculuğu ile de itham etmiştir. Onun hakkında şöyle demiştir. Ebû Muhzim'e iki fulûs verseler yetmiş tane hadis uydurur

İMAN İLE İSLÂM BİRDİR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de iman ile islâmın bir olduğudur. Zira İslâm Şer'i hükümleri kabul etmek mânasında boyun eğmektir. Bu da tasdikin hakikatıdır. «Şerh'ul-Akâid»'de de böyle yazılmıştır. Burada bir nokta vardır. Zira batınî yönden inkıyad ve boyun eğmek tasdikin kendisidir. Zahirî yönden boyun eğmekse ikrar etmektir. Aralarındaki başkalık itibar yönündendir. Şârih'in:

فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا
وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

«Nihayet Lût'un memleketinde bulunan müminleri çıkardık. Fakat bir ev dışında orada müslüman evi bulamadık.»[518] âyeti de iman ile İslâm'ın birbirine mugayir olduğunu takviye eder sözünde, mümin ile müslimin ancak Lût aleyhisselâm'a uyanlar hakkında doğru olduğu fikrini gerektirir. Bir zat üzerinden muhtelif mânaların doğru olması caiz olduğu için bu iki mefhumun bir olmasını gerektirmez. Evet, bu iki mefhumun birbirine mugayir olmaması mefhumları itibariyle değil hükümleri itibarıyle birbirinden ayrılmaz, mânasındadır. Bu sebeple bir kimse hakkında mümindir, fakat müslüman değildir; yahut müslümandır, fakat mümin değildir şeklinde bir hüküm doğru olmaz. Çünkü insanlar Hz. Peygamber zamanında üç fırka üzerinde toplanmaktaydı. Mümin, münafık. kâfir. Bunlar arasında bir dördüncüsü yoktur. Mümin, Haşviyye ve zahiriyye gibi hangi fırkadan olursa olsun aksi üzerinde ittifak bulunduğu için ittifakla kâfir olduğuna hükmedilemez. Buna delil Allah Teâlâ'nın şu kavlidir:

---

518) Zariyat, 51/35-36

مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمّٰكُمُ الْمُسْلِمِينَ

«Babanız İbrahim'de olduğu gibi din işinde sizin üzerinizde bir güçlük kılmadı. Size Müslüman ismini Allah verdi.»[519]

Eğer müminlerdendir, derlerse mezheplerini terk etmiş olurlar. Eğer münafıklardandır, derlerse onlara göre İslâm nifaktan ibaret olur. Dolayısıyla nifaktan başkasının kabul edilmemesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ

Kim İslâm'dan başka bir din ararsa bu ondan kabul edilmez.»[520] Yine bu dinin Allah'ın rızasına uygun olması gerekiyor. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِينًا

«Ben İslâm'ı sizin için din olarak seçtim, razı oldum.»[521]

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا

«Çölde yaşayanlar, iman ettik, dediler. De ki iman etmediniz. Lâkin Müslüman olduk, deyin.»[522] âyeti, bu iki terimin manalarında lügat mânası bakımından bir başkalık bulunduğu hususunda açıktır. Bunların hülasası şudur: Şeriatta mûteber olan İslâm imansız bulunmaz. Âyette zikredilen İslâm, batınî yönden değil, zahirî bakımdan boyun eğmek mânasındadır. İman hususunda muteber olmayan şekilde tasdik bulunmadan sadece Kelime-i şehadet sözünü telâffuz eden kimsede olduğu gibi...

519) Zâriyât, 51/35.
520) Âl-i İmran; 3/85;
521) Mâide, 5/3.
522) Hucurât, 49/14.

Cebrail aleyhisselâm'ın sorusu karşısında Hz. Peygamber'in: «İslâm, Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi bulunduğuna şehadet getirmen, namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve Hacca gitmendir.»

اَلْاِسْلَامُ اَنْ تَشْهَدَ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنَّ
مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللّٰهِ وَتُقِيْمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ
الزَّكَاةَ وَتَصُوْمَ رَمَضَانَ وَتَحُجَّ الْبَيْتَ

hadisi, lugat manası bakımından «İman Allah'a meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmendir.»[522a] şeklinde tefsir edilen imandan başka bir mana taşıdığına delil teşkil etmektedir. Bu, lugat mânası bakımındandır. İstilâhi ve şer'i manasına muhalif değildir. Bu ikisini toplamak mümkündür: İman kalben tasdik etmek olup batınî inkıyad kabilindendir. İslâm ise bu inkıyad-ı batıniyi lisan ile ikrar ederek açıklamak ve İslâm'a ait hükümleri kabul etmektir. Namaz kılmak ve zekât vermeyi İslâm'ın manası içine sokmakta bir müşkilât yoktur. Ehl-i Sünnet vel-Cemaatın görüşü odur ki, taat işlemek İman ve İslâm'ın hakikatının dışında bir şeydir. Evet, hadisin zahiri Cumhur'un şu sözünü kuvvetlendiriyor: İkrar imanın şartındandır, fakat imanın esası ve yarısı değildir. Bazı zamanlarda ikrar düşebilir. İkrara itibar edilmediği görüşünü savunanlar iman ne zaman istenirse ve sorulursa söylenilmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bir kimseye iman sorulsa da ikrar etmese bu inadî bir küfürdür. İmanda inadı terk etmek şarttır, sözünün manası budur. Bu mânayı bu şekilde tefsir etmişlerdir. İbn-i Humam da konuyu bu şekilde araştırmıştır.

Hülâsa iman ile islâmın beraber bulunması lâzımdır. Ki bir kimse hakkında iman ehlinden olduğu hususunda hükmedilebilsin. Bu sebeple Allah Teâlâ bazen İslâm yerine iman, iman yerine de İslâm tâbirini ifade buyurmuştur. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem kendisine elçi olarak gelen bir topluluğa:

اَتَدْرُوْنَ مَا الْاِيْمَانُ ؟ قَالُوْا اَللّٰهُ وَرَسُوْلُهُ اَعْلَمُ

522a) Buharî, c. I, Kitabu'l-İmân.

قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ : شَهَادَةُ اَنْ لَا اِلٰهَ
اِلَّا اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ وَاِقَامُ الصَّلَاةِ
وَاِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمُ رَمَضَانَ

«İman nedir, bilir misiniz? buyurdu. O topluluk da: Allah ve Resûlü daha iyi bilir, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Allah'tan başka bir ilah bulunmadığına, Hz. Muhammed'in, O'nun elçisi ve kulu olduğuna şehadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucu tutmaktır, buyurdu.»[523]

Başka bir hadis-i şerifte de:

اَلْاِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً اَعْلَاهَا قَوْلُ
لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَدْنَاهَا اِمَاطَةُ الْاَذٰى عَنِ
الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْاِيمَانِ

«İman yetmiş küsur şubedir, En alâsı Lâ ilâhe illellah, demektir; en ednası insanlara eziyet veren şeyleri yoldan atmaktır.»[524]

Başka bir hadiste ise:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ اِلَّا نَفْسٌ مُؤْمِنَةٌ

«Cennet'e ancak iman etmiş nefis girecektir.»[525] **buyurmuştur.**

---

523) Kaynağını bulamadım.
524) Buharî, Müslim, Mişkatul-Mesaluh, c. 1, s. 10, H. No: 5.
525) Müslim, c. 1, s. 106, K. No: 178, K. İman, Nesaî, Hac/161.

ALLAH'I AKIL İLE BULMAK HERKESE FARZDIR.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de akıl Allah'ı bilmenin âletidir. Gerçekte Allah'ı bilmeyi farz kılan Allah Teâlâ'dır. İmanın aklî olarak gerekliliği Ebû Hanîfe'den rivayet edilmiştir. Hâkim eş-Şehîd «El-Müntekâ» adlı kitabında İmam Ebû Hanîfe'nin «Gökleri ve yeri, kendi yaratılışını görüp düşünen kimse için Allah'ı bilmemek konusunda bir mazeret yoktur» dediğini rivayet etmiştir. Allah Teâlâ'nın:

أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

«Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın varlığında şüphe mi vardır?»[526] âyeti de bu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bu konuda yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

«Onlara: gökleri ve yeri kim yarattı diye sorarsanız, elbette Allah yarattı derler.»[527]

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de şöyle buyuruyor:

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ

526) İbrahim, 14/10.
527) Lokman, 31/5.

«Her doğan İslâm fıtratı üzerine doğar. Sonra ana-babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır, yahut mecûsîleştirirler.»[528]

Ehl-i Sünnet vel-Cemaat âlimleri de bu görüştedir.

Şeyh Ebû Mânsur el-Mâtürîdî, anlama çağına gelen çocuk hakkında: Böyle kimse üzerine Allah'ı tanımak farz olur, diyor. Irak âlimlerinin çoğunluğunun görüşü de budur. Bizim âlimlerimiz ise bu görüşte değillerdir. Çünkü :

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ الصَّبِيِّ حَتّٰى يَبْلُغَ اَىْ يَحْتَلِمَ الحديث

«Kalem üç taifeden kaldırılmıştır. Biri çocuktur. Baliğ oluncaya kadar kalem onun için bir günah yazmaz. ilh.»[529]

hadisinin mânası umumîdir.

Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdi, bu çocuğun İslâm'ı kabul etmesinin sahih olduğu ve akıl baliğ kişiler İslâm'a dâvet edildiği gibi, bu çocuğun da İslâm'a çağırılmasının geçerli olduğunda ittifak etmelerine rağmen «Şerayi» kelimesini şeriatlar mânasına hamletmiştir. Eş'arî'ye göre, çocuklar için Allah'ı bilmek ve tanımak farz değildir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا

«Biz peygamber göndermedikçe azab edici olmadık.»[530]

Buna karşılık şöyle cevap verilmiştir: Şüphesiz Resûl, akıldan da nebiden de daha umumîdir. Bu âyetin umumiliği, farziyetini bilmek yalnız Şerîata tâalluk eden amellerle tahsis edilir.

Bir görüşe göre «Azab edici olmadık» sözünden maksat, dünyadaki istisal, yâni Âd ve Semûd kavimlerinde olduğu gibi kökünü kesmeye mâtuf azaptır. En doğrusu Allah Teâlâ'nın «Azab edici olmadık» sözü, yapılmasından dolayı azap da sevap da gerekmeyen vücub-i aklîye zıd değildir. Yani Allah'ı akıl ile bulmanın farz olmasına aykırı değildir.

---

528) Buhari, cenaiz, Ebû Davud.
529) Müşkat'ül-Mesabih, c. II, s. 211, H. No: 3288.
530) İsrâ, 17/15.

Bu ihtilâfın semeresi şu noktada ortaya çıkar: Dağ başında doğup büyüdüğü halde kendisine İslâm'a ait bir dâvet ulaşmayan ve herhangi bir peygamberin varlığını duymadan ölen kişi Allah Teâla'nın varlığına iman etmekle mükelleftir. Bize göre Allah'a iman etmeden ölürse azab edilecektir. Eş'arîlere göre (indehum) ise azab edilmeyecektir. Devamlı olarak deli olan kimse ile çocuklar da azab edilmez. Yine İsa aleyhisselâm ile Hz. Peygamber'in peygamberliği arasındaki fetret devrinde ölenler de azab edilmezler. Bize göre azab edilir, fakat onlara göre azab edilmez.

ALLAH TEÂLÂ ZULME GÜCÜ YETMEKLE VASIFLANMAZ

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Allah Teâlâ zulme gücü yetme sıfatı ile vasıflanmaz. Zira muhal olan işler Allah'ın kudret mefhumu altına girmezler. Mûtezile'ye göre Allah Teâlâ zulmetmeğe gücü yeter, fakat yapmaz.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Bir kulda ikrar ve tasdik bulununca imanını gerçekleştirmek için: Ben gerçekten müminim, demesi sahih olur. «İnşallah ben müminim,» demesi doğru olmaz. Zira eğer bu söz şüpheden ötürü ise küfürdür. Eğer terbiye icabı ise ve işleri Allah'ın irade ve meşietine bırakmak kabilinden ise, yahut gelecekte akâbeti hakkındaki şüphesinden dolayı ise, yahut Allah'ın zikri ile bereketlenmek ve kendini tezkiye etmekten, durumu ile böbürlenmekten uzak olmak için ise küfür değildir, fakat en iyisi böyle söylemeyi terk etmektir. Çünkü «Akâid» şarihinin zikrettiği üzere muhatapta bir şüphe uyandırır. «Temhîd», sahibi ile «Kifaye» sahibi ve diğer Hanefi âlimleri: ben inşallah müminim, diyen kişiye kâfir demişler bu sözü söyleyenin sözünün bâtıl olduğuna hükmetmişlerdir. Ve bir kimsenin «Ben inşallah yaşıyorum», «Ben inşallah erkeğim» demesi nasıl doğru değilse bu söz de doğru değildir, demişlerdir. «Tâdil» sahibi demiştir ki, bu sözü söylemek küfür değilse bile, en azından bu sözü sarfetmek haramdır. Zira bu durumda mesele, şüpheli olma noktasında açıktır. Şimdiki halinde muhakkak olan bir manada kullanılmaz. İnşallah ben gencim denilmez. Tâ'dîl sahibinin sözünde küfre ve yalana yol yoktur. Yâni bu sözün sahibi kâfir, yahut yalancı olmaz. Bazıları bunun vücubuna kaildir; selef, hatta Sahabe ve Tâbiûn, caiz olduğu görüşündedirler. Şâfiî ve tâbilerinden hikâye edilen de bu görüştür. Şâfiî ve ashabı şöyle demişlerdir: Kendisi hakkında bu şehadeti yapan kimse-

nin bu durumda ölürse yine kendisinin Cennetlik olduğuna şahidlik etmesi de gerekir. Şâfii'nin görüşüne göre, bu sözü söylemekte bir mahzur yoktur. Çoğunluksa bunu menetmişlerdir. Ebû Hanife ve ashabı da bu görüştedirler. Bununla beraber bu söz, inşallah ben uzunum demek gibi değildir. Belki inşallah ben zahidim, inşallah ben tövbekârım, inşallah ben Allah'tan korkan kişiyim, demek gibidir. Fakat nefsini yenmek ve alçak gönüllülüğü kasdederek söylemek gibidir. Bu ancak peygamberler hakkında düşünülebilir, yahut gerçekten şartlarının kendinde bulunup bulunmadığını bilmediğini kasdederek söylemiş olduğu düşünülebilir. Bu söylenenler, şimdiki zaman için olursa böyledir. Yahut gelecekteki halinin değişme ihtimaline binaen işi Allah'ın dilemesine bırakarak söylenebilir. Kötü sonuçtan Allah'a sığınırız.

İşte bu sebeple Ebû Yezid el-Bistamî'ye: «Senin sakalın mı, yoksa bu kedinin kuyruğu mu daha faziletlidir?» diye sorulmuş. O da şöyle cevap vermiş: «Eğer İslâm inancı üzerinde ölürsem sakalım daha hayırlıdır. Yok eğer İslâm üzerine ölmez de küfür inancı üzerinde ölürsem o zaman köpeğin kuyruğu sakalımdan daha hayırlıdır,» demiş Bu misal ile şu husus ortaya çıkmış oluyor: «Ben gerçekten müminim,» diyen, yahut kendisine: «Sen gerçekten Cennetliksin» denildiği halde evet, diyemiyen kimsenin durumu şüphelidir. Allah daha iyi bilir.

Teberrüken «inşallah ben müminim» demek, şüpheye ve tereddüde sevk etmek hususunda açıktır ve dolayısıyla doğru yoldan uzaktır. «Makâsıt» şerhinde zikredildiği üzere, bu sözü sarf etmek işleri Allah'ın dilemesine bırakmak mânasında bir terbiye icabıdır, tarzındaki görüşüne gelince bu düşüncede asla şüphe manası yoktur. Bu söz o takdirde ancak Allah Teâlâ'nın:

لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْشَاءَ اللّٰهُ اٰمِنِيْنَ

«İnşallah Mescid-i Haram'a emniyet içinde gireceksiniz.»[531] âyeti ile Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in öğretmek maksadı ile kabristana girdiği zaman:

اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِيْنَ

«Ey kabir ehli. Müminler! Sizlere selâm olsun. İnşallah biz de size yetişeceğiz.»[533] sözü gibidir. Makâsıt sahibinin iki sözü arasında

531) c. II, s. 531, K. Sünne/17.

532) Enfal, 8/4.

533) Müslim, c. I, s. 218, H. No. 249, K. Tahare/1

bir çelişki bulunmakla beraber muhtelif görüşleri de birleştirmektedir. Zira âyetteki istisnanın, işleri Allah'ın dilemesine bırakma kabilinden olması doğru değildir. Bir görüşe göre bu söz, Allah'ın ismini zikretmekle bereketlenmek, yahut istisna babında vukuu muhakkak olan haberler üzerinde mübâlağa etmek içindir. Buna göre bu âyetin mânasının takdiri şöyle olur: Gerek hayatta gerekse ölü olarak Hudeybiye anlaşmasında bulunanlardan bazıları geride kaldığı için, inşallah hepiniz elbette Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Yahut inşallah'ın mânası, Allah dilediği zaman demektir. Bu güzel bir tevil şeklidir, ki buna göre karşımıza zayıf bir müşkül çıkar. Yahut istisna, girmek, sözüne değil de emniyet sözüne aittir. Yahut kullara öğretmek içindir. Hadisteki istisna da böyledir. İşleri Allah'a bırakmak kabilinden olması doğru değildir. Çünkü ileride ölülere kavuşmak muhakkaktır, şüphesizdir. Belki o, ümmetine öğretmek için söylenmiştir. Çünkü gelecekte müminlerin durumlarının değişmesi ihtimal dahilindedir. Yahut Hz. Peygamber'in size bu sözü ile meselâ; o memleketteki Baki' ehli kasdedilmiştir.

Hüccet'ül-İslâm İmam Gazzalî diyor ki; kul için meydana gelen şey kendisini küfür sınırından dışarıya çıkaracak olan tasdikin hakikatıdır. Ancak şu var ki, tasdık kendi içinde kuvvetlilik ve zayıflığa kabiliyetlidir. Allah Teâlâ'nın:

أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

«Onlar gerçekten müminlerdir. Onlar için mağfiret ve güzel rızık vardır.»[534] âyeti ile işaret edilen kurtarıcı tam tasdıkın meydana gelmesi ancak Allah Teâlâ'nın dilemesinin hükmü altındadır. Bunun hülâsası şudur: Dünyada kul üzerine iman hükümlerini icra etmeyi gerektiren sağlam tasdik meydana gelmiştir. Kişi de buna kesinlikle hükmetmiştir. Ancak âhiretteki kurtuluşun bağlı bulunduğu tam tasdik gizli bir iştir. Nefis ve şeytandan ona gizli olarak bir çok muarızlar vardır. İmanın hâsıl olduğu ve bununla ilgili kesin bir hükmün meydana geldiği takdirin üzerine mümin kişi bilmeden âhiretteki kurtuluşa engel olacak bir şeyin ona karışmasından emin olamaz. İşte bu sebeple bu işin bilgisini Allah'ın dilemesine bırakır. Bu sebeple denilmiştir ki; müminin sabah-akşam şu duaya devam etmesi gerekir: «Allahım. Bilerek herhangi bir şeyi ortak koşmaktan sana sığınırım. Bilmeyerek işlediğim günahlardan dolayı da mağfiret dilerim.»

534) el-Kehf, 18/24.

İbn-i Humam demiştir ki; şimdiki durumda imanın varlığında şüphe mânasında İnşallah, denilemeyeceği hususunda ihtilâf yoktur. Eğer böyle olmazsa imanın yok edilmesi gerekirdi. Belki şimdiki durumda imanın sübutu kesindir. Ancak vefatına kadar kalıp kalmayacağı İman-ı Muvâfat denilen iman belli değildir. Âhiret âlemindeki kurtuluşta esas olan bu iman olduğuna göre, inşallah sözünü ben müminin sözüne ekleyen kişinin düşündüğü şey bu nokta olmalıdır. Bu ise kendi başına bir durumdur. Buradaki istisna Allah Teâlâ'nın şu buyruğuna uyarak yapılmıştır:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْيٍ اِنِّي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ

«İnşallah demeden, ben bir şeyi yapacağım, deme.»[535] İbn-i Humam'ın sözü burada sona ermiştir.

Bizim konumuzun, bu âyetin umumî mânasına dahil bulunmadığı açıktır. Zira bizim konumuz gelecekteki durum içindir. Halbuki esas söz, şimdiki durumda istisna yapılması üzerindedir. İmanın yok olmasını gerektirecek bir durumun arız olması ihtimali de bahis konusudur. Bu sebeple bizim âlimlerimiz, bu istisnayı «Ben inşallah gencim» sözü ile misallendirmişlerdir. Çünkü yaşlı olmak ihtimali de vardır. Bu sözün altında bir fayda yoktur. Bu sözü Allah Teâlâ'nın:

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْيٍ اِنِّي فَاعِلٌ ذٰلِكَ

«İnşallah demeden ben bir şeyi yapacağım deme»

âyetinin mânasına dahil etmeğe hiçbir âlim hükmetmemiştir. Bazıları da demişlerdir ki; küfürle sonuçlanan imanın sahibi kâfir olarak ölürse bu iman değildir. Sahibinin bozduğu namaz güneş batmadan önce, tamamlanmadan bozduğu oruç gibidir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaata mensup kelâmcılarla diğer âlimlerin çoğunun kabul ettiği görüş budur. Onlara göre, Allah Teâlâ, ezelde, mümin olarak öleceğini bildiği bir kâfiri sever. Sahabe, müslüman olmadan önce de Allah katında sevilen kişilerdi. İblis ve ona uyarak dininden dönen kimselere de Allah Teâlâ ezelde buğz etmektedir. Akîdet'üt-Tahavî sahibi de aynı görüşü zikrederek şöyle demiştir:

«İman, şartları ile birlikte gerçekleştiği zaman, tamamlanma-

535) el-Feth, 48/7.

dan sahibinin bozduğu namaz ve oruç gibi nasıl olabilir? Görüşlerini bu sakat esas üzerine bina edince bir gurup insanlar bu konuda sınırı aşmışlardır. Öyle ki, onlardan bir kısmı iyi amellerde de bu istisnayı yaparak: «Bu inşallah sevaptır»; «İnşallah elbisedir»; «İnşallah bu dağdır» demeye başladılar. Kendilerine: Bunlar hakkında şüphe yoktur, denildiği zaman: Evet şüphe yoktur, fakat başkası bunları değiştirmek istediği zaman şüphe vardır. Bu şüphe zail değildir, derler. Bu hususta bir araştırma bahsi gelecektir.

Zemahşerî «İnşallah Mescid-i Haram'a emin olarak gireceksiniz» âyeti hakkında «Bu ayeti melek söylemiştir, de sonradan Kur'an olarak okunmuştur, yahut bunu Hz. Peygamber söylemiştir.» tarzındaki tefsiri batıldır. Çünkü o, bu sözü ile Kur'an olmayanı Kur'an yapmıştır. Bu söz «Bu Kur'an ancak bir beşer sözüdür» diyen kişinin sözü gibidir.

Hülâsa, istisnayı yapan imanının temelinde şüphe bulunduğunu kasdederse, bu istisnadan menedilir. Bu hususta bir ihtilâf bahis konusu değildir. Kâmil bir mümin mi, yoksa iman üzerinde ölenlerden mi olduğu hususunda bir şüphesi varsa o takdirde istisna caizdir. Ancak en iyisi bu istisnayı dil ile söylemeyi terk edip kalb ile düşünmektir.

İMANDA İTİBAR SONUCADIR :

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de bu meseleler üzerine teferru eden hususlardır. Bunlar Eş'arilerin bir kısmının nakletmiş bulunduğu meselelerdir. Şöyle ki: bir kimsenin: «Ben inşallah müminim.» demesi sahih olur. Bu söz iman halinde, küfür durumunda, mutlu zamanda ve kötülük halinde sonuca itibar edilmesine dayanmaktadır. Öyle ki; bahtiyar olan iyi bir mümin iman üzerine ölendir. Hayatı boyunca küfür ve isyan üzerinde yaşasa da bahtiyar mümin, iman üzerinde ölendir. Kötü olan kâfir, ömrü boyunca tasdik ve şükür üzerinde bulunsa da, küfür üzerinde ölen kişidir. Şu hadis-i şerif bu mânaya delalet etmektedir:

إِنَّ اَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ اَهْلِ الْجَنَّةِ حَتّٰى
مَا يَكُوْنَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا اِلَّا ذِرَاعٌ فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ
الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ عَمَلَ اَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلُهَا
وَاِنَّ اَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ عَمَلَ اَهْلِ النَّارِ حَتّٰى
مَا يَكُوْنُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا اِلَّا ذِرَاعٌ فَيَسْبِقُ
عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ عَمَلَ اَهْلِ الْجَنَّةِ
فَيَدْخُلُهَا وَاِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيْمِ

«Sizden biri Cennet ehlinin amelini yapar. Nihayet kendisi ile Cennet arasında bir arşınlık mesafe kalınca kitap önüne geçerek Cehennem ehlinin işini yapmaya başlar, dolayısıyla Cehennem'e girmiş olur. Yine sizden biri Cehennem ehlinin işini yapar. Öyle ki kendisi ile Cehennem arasında bir arşınlık mesafe kalınca kitap önüne geçerek Cennet ehlinin işini yapar, dolayısıyla Cennet'e girer.»[536]

Şüphesiz ameller sonuca göre değerlendirilir. Nitekim Allah Teâlâ'nın İblis hakkındaki şu âyeti buna delalet etmektedir:

إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

«İblis Âdem'e secde emrine imtisal etmekten kaçındı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu.»[537]

Bu âyet-i kerîme, Âdem aleyhisselâm yaratılmadan İblis'in imanı sağlam, taatları çok olmasına rağmen kâfir olmakta devam ettiğine delâlet etmektedir. O derece taat-ü ibadet yapıyordu ki en iyi meleklerden sayılmıştı. Bundan da anlaşılıyor ki, muteber olan iman vefat zamanındaki imandır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi veselem'in:

اَلسَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ

«Bahtiyar olacak iyi kişi anasının karnında iyi olandır. Kötü kişi de anasının karnında kötü olandır.»[538] hadisi de bu hususu kuvvetlendirmektedir. Şüphesiz buradaki iyilik ve mutluluktan maksat, itibar edilen mutluluktur ki bu mutluluk Allah'ı bilen ve tanıyan kimse için bahtiyar olarak Allah'a kavuşmaktır. Kötülük yönünde de durum bu şekildedir. Bu sebeple «Akâid» erbabı şöyle demişlerdir: Mutlu kişi görünüşte iman bahtiyarlığı ile vasıflanan kişidir. Gelecekte böyle bir kişi dinden dönmek suretiyle kötülerden olabilir. Kötü ve mutsuz kişi de bazen söz ve işlerinde mutlu ve bahtiyar olup durumunu değiştirebilir, değişiklik bahtiyarlık ve kötülük üzerinde olur' Mes'ud etmek ve kötü kılmakta değildir. Zira bunlar

536) Ebû Davud, c. II, s. 530, Sünne, 17. Buharî, c. VIII, s. 221, Kader/1.
537) el-Bakara, 2/34.
538) Kaynağını bulamadım.

Allah'ın sıfatlarıdır. Mutlu kılmak, iyilik ve mutluluğu yaratmaktır. Mutsuz ve kötü etmek kötülüğü ve mutsuzluğu yaratmaktır. Allah Teâlâ'nın «şeytan Kâfirlerden oldu» sözü ile ilgili olarak, kâfirlerden olmaya intikal etti demek doğru değildir. Çünkü müslüman değildi ki, kâfirlerden olmaya intikal etmiş olsun. Bununla beraber ârifler şöyle demişlerdir: Dinden dönmek, bir kimsenin mutlulardan olmadığının alâmetidir. Dönen, yoldan dönmüştür. Zira gerçek mutlu kişi bu gerçek üzerinde sabittir. Allah Teâlâ'nın şu âyeti buna işaret etmektedir:

فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ
اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا

«Artık kim azgınlık ve sapıklığa sevk edenleri tanımayıp da iman ederse, muhakkak ki o, kopması mümkün olmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır.»[539]

Hocalar hocamız Eb'ul-Hasan el-Bekri'nin şu hikmetli sözünü burada kaydetmek yerinde olacaktır: «İman kalbe girdiği zaman, yok olmaktan emin olur.»

Konevi şöyle bir soru getirerek: «Eğer istisnâ yalnız sonuç için caizdir« denilirse, buna karşılık deriz ki; bize göre bu istisna vaciptir. Ancak bizim sözümüz bu hususta değildir. Sözümüz sadece iman hakkındadır. Eğer bir kimse bundan sonra yani imandan sonra küfr ederse, kâfir olmadan önce mümin olmadığı ortaya çıkmaz. İblis gibi... Mutlu kişi bazen kötü olur... Kötü insan bazen bahtiyar olur. Eş'arî'ye göre sonuca itibar edilir. Şimdiki durumda tasdiki sabit olan kişinin imanına itibar edilmez. Bunun gibi şimdiki durumda kâfir olanın küfrüne ve yalanlamasına da itibar edilmez. Allah katındaki iman ve küfür için mûteber olan husus sonuçtur. Eğer Allah'ın bilgisinde bu belli şahsın iman ile nefes tüketeceği biliniyorsa Allah ve Resûlünü inkâr da etse o kimse şimdiki halde mümindir. Eğer Allah katında bir kimsenin küfür ile nefes tüketeceği biliniyorsa Allah'ı ve Resûlünü tasdik edenlerden olsa da şimdiki durumda bu kişi Allah nazarında kâfirdir. Eş'ariler yine şöyle demişlerdir: «Şüphesiz İblis meleklere öğretmenlik yaparken de kâfir idi. Bu görüşleri için: «İblis kâfirlerden olmuştur.» âyetini buna delil getir-

539) el-Bakara, 2/256.

mişlerdir. Yani Allah'ın önce geçen bilgisinde kâfir idi.

Buna karşılık şöyle cevap verilmiştir: Âyetin manası, kâfirlerden olmaya intikal etti, demektir.

Akâid şârihi diyor ki: doğrusu mânada ihtilâf yoktur. Belki ihtilâf şekildedir. Zira iman ve saadetle eğer yalnız mânanın meydana gelmesi, yani boyun eğmek ve ibadetleri kabul etmek mânası kasdedilirse, bu durum şimdiki halde de meydana gelmiştir. Eğer gelecekte bu iman üzerine terettüb eden ebedî kurtuluş ve imanın meyvası kasdedilirse, bu Allah'ın dilemesine bağlıdır. Böyle bir durumun meydana gelmesi hususunda şimdiden kesin bir hüküm yoktur. Böyle bir şeyin meydana geldiğine hükmeden birinciyi kasdetmiştir. İşi Allah'ın dilemesine bırakan ikincisini kasdetmiştir. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

ALLAH, KULA GÜCÜNÜN YETMEDİĞİNİ TEKLİF ETMEZ :

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Kula, gücünün yetmediği şeyi teklif etmek caiz değildir. İmam Eş'arî bu görüşe aykırı düşünmüştür. Onun dayandığı delil:

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا

«Allah hiçbir kimseye gücünün yetmediğini teklif etmez.»[540] âyetidir İmam Eş'arî'nin arkadaşları kula gücü yetmediğini teklif etmenin vukuu üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Doğrusu, böyle bir teklifin vuku bulmamasıdır. Sonra gücün yetmediğini teklif etmek, kulun gücünün haricinde olan şeyi teklif etmektir. Meselâ; köre, görmeyi teklif etmek, çok zayıf hastaya, meselâ, komada bulunan hastaya yürümeyi teklif etmek gibidir. Aslında başkası için mümkün olmayan bir işi teklif etmeğe gelince, Firavun, Ebû Cehil, Ebû Leheb ve küfür üzerinde ölen diğer kâfirlerde olduğu üzere iman etmeyecekleri yalnız Allah'ın bilgisinde sabit olan kimselerin iman etmesi gibi konularda bütün ilim adamlarının ittifakı ile caizdir. Ve şer'an vukubulması caizdir.

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ

«Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediğini yükleme.»[541] **âyeti ise,** güç yetmeyen şeyin kula yükletilmesinden Allah'a sığınmaktır, teklifinden sığınmak değildir. Zira bize göre, Allah Teâlâ'nın bir kula gücünün yetmediği ölçüde meselâ; bir dağı yüklemesi caizdir. Şöyle ki dağı o kişi üzerine yükler ve böylece ölür. Yaptığı takdirde sevap, yapmadığı takdirde cezalandırılacağı bir dağı yüklenmesini Allah Teâlâ'nın bir kula teklif etmesi caiz değildir. Mutlaka bundan

---

540) el-Bakara, 2/286.
541) Aynı âyet.

Allah Teâlâ'ya sığınmak «Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediğini yükleme» âyetini okuyarak Allah'a sığınmak gerekir. Bu âyette tef'il babından mastar olmak üzere «tahmîl» kelimesini zikretmiştir. Çünkü zor olan şeyi yüklenmek mümkündür. Fakat gücün yetmediğini yüklenmek ise böyle değildir.

Sonra bu nokta araştırılırsa şu husus görülür: Kulun iki türlü makamı vardır. Biri şeriatın zahiri emirlerini yerine getirmek, ikincisi Allah'ın tecellilerinin başlangıcına dalmaktır. Bu da Allah Teâlâ'yı tanımakla, O'nun taatı ile, nimetlerinin şükrü ile meşgul olmaktır. Birinci makamda ibadetleri ifa etmenin vereceği ağırlığı terketmeyi ister. İkinci makamda: benden, senin büyüklüğüne lâyık hamd kemaline lâyık şükür, senin azametine ve hazretine lâyık bir mârifet zatını tanıma isteme. Zira benim zikrim, fikrim ve şükrüm senin azametin, celâlin ve kemaline lâyık değildir. Ve benim buna gücüm yetmez.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de imanın yaratılmış olup olmadığıdır. Hanefî Mezhebine mensup ilim adamları bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Semerkand âlimleri imanın yaratılmış olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Buharâ âlimleri ise yaratılmış olmadığını savunmuşlardır. İmanın yaratılmış olup olmadığı hususunda ihtilâfa düşmelerine karşılık kulun bütün amellerinin yaratılmış olduğunda ittifak halindedirler. Bazı Buhara âlimleri bu hususta mübalâğa ederek, imanın yaratılmış olduğunu söyleyenlere kâfir, demişlerdir. Ve bu sözden Allah kelâmının yaratılmış olması lâzım geldiğini söylediler. Nûh b. Meryem yolu ile Ebû Hanîfe'den şöyle dediğini naklettiler: Şüphesiz iman yaratılmış değildir. Ancak Nûh, hadis âlimleri nazarında güvenilir kişi değildir. Bu görüşü savunanlar, imanın yaratılmış olmadığını imanın kula Allah tarafından verilmiş bir şey olduğunu sebep olarak gösterdiler. Çünkü Allah Teâlâ, yaratılmış olmayan kelâmı ile **«Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur»**[542], **«Muhammed Allah'ın resûlüdür.»**[543] buyurmuştur. Bu zikredilenlerin tamamı ile konuşan, yani tamamını söyleyen kişi ile yaratılmış olmayan kelâm kaim olur. «Kur'an Allah'ın kelâmı olup yaratılmış değildir.» ibaresini okuyan kimsede olduğu gibi... Bu onların son dayanaklarıdır. Semerkand âlimleri bunları cahilliğe nisbet etmişlerdir. Zira iman, kalb ile tasdik, dil ile ikrardır. Bunlardan her biri ise kulun kendi işlerindendir. Kulun kendi işi ise Ehl- Sünnet vel-Cemaatın ittifakı ile yaratılmıştır.

Ibn-i Humam «el-Müsâyere» adlı kitabında şöyle diyor: Ebû Ha-

542) Muhammed, 47/19.

543) Fetih, 48/29.

nife'nin «el-Vâsıyye» adlı kitabında imanın yaratılmış olduğu hususundaki açıklaması gayet açıktır. Şöyle demiştir: «İkrar ederiz ki, kul bütün işleri ile, ikrarı ile ve Allah'a ait bilgileri ile yaratılmıştır. İşi yapan kul yaratılmış olunca, onun yaptığı işin yaratılmış olması daha doğrudur.»

Ehl -i Sünnet âlimlerinden bir kısmı Ehl-i Sünnet'in, Allah kelâmının dile, kalbe, yahut mushafa geçtiğini söylemeyi yasaklamış olduklarını nakletmişlerdir. Her ne kadar bu söz ile lafzî geçiş kasdedilse de kadîm olan kelâm-i nefsi'yi murad etmek hatıra gelmesi bakımından, Allah Teâlâ'ya karşı terbiyeye riayet etmek için söylense de bu sözü söylemeyi yasaklamışlardır.

İmam Eş'arî, imanın yaratılmış olduğu görüşünü kabul edenler arasında Haris el-Muhasibî, Ca'fer b. Harb, Abdullah b.Küllâb, Abdülaziz el-Mekkî ve diğerlerini zikrettikten sonra Ahmed b. Hanbel ile Hadis ehli bir topluluğun da imanın yaratılmış olmadığı görüşünde bulunduklarını söylemiştir.

«El-Müsayere» adlı kitabın sahibi, Eş'arî'nin de Kur'an'ın yaratılmış olmadığı görüşüne meylettiğini söylemiştir. Bu görüşün dayandığı esas şudur: İmanın yaratılmış olmadığını söyleyen kimseye göre iman Allah'ın sıfatlarından Mûmin sıfatına uygun düşüyor. Allah'ın imanı ezelde kadîm olan kelâmını tasdik etmesi ve ezelî olarak Allah'ın kendi birliğinden haber vermesidir. Nitekim Allah Teâlâ'nın:

إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي

«Muhakkak ben Allah'ım. Benden başka bir ilâh yoktur. Bana ibadet et.»[544] âyeti de buna delil teşkil etmektedir. Allah Teâlâ'nın tasdik etmesi de yaratılmıştır, denilemez. Allah Teâlâ yaratılmışların kendisi ile beraber bulunmasından berîdir.»

Bizim sözümüzün konusunun bu noktada olmadığı açıktır. Zira ilim adamları Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatının kadîm olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu esasa itibar edilirse, sabır, şükür ve benzeri sıfatların da yaratılmış olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü bunların mânaları Allah'ın Esmâ-i Hüsnâsında vardır. Belki işitme, görme hayat, kudret ve benzeri sıfatlarıdır. Hiçbir kimsenin bu umumî manayı verdiğini, ve bu mânayı düşündüğünden ötürü küfür gerektiğini söylediğini sanmıyorum. Çünkü Allah'ın sıfatları aklî ve naklî yönden beşer sıfatlarından müstesnadır.

---

544) Tâhâ, 20/14.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de şudur: Uyku, gaflet. bayılma ve ölüm hallerinde iman devam eder. Her ne kadar gerçekte bunlardan herhangi biri tasdik ve imana zıd ise de şerîat, iman sahipleri şerîata göre imana zıt bir işi yapmak suretiyle imanlarını iptal edinceye kadar hükümlerinin bakî olduğuna hükmetmiştir. Mûtezile ise bu görüşe muhaliftir. Onlar şöyle diyorlar: Uyku ile ölüm hali bilme sıfatına zıddır. Uyuyan kimse ile ölü mümin olmakla vasıflanamaz. İbn-i Humam da bu meseleyi bu şekilde zikretmiştir. Ancak bu görüş Mûtezile'nin «Mevâkıf»'ta zikredilen görüşüne aykırı düşüyor. «Mevâkıf»'da kaydedildiğine göre bu konuda Mûtezile şöyle diyor: Eğer iman tasdikten ibaret bulunsaydı, uyku halinde bulunanla gaflet durumunda olan ve bayılan kimsede olduğu gibi tasdik bulunmayan hallerde kişinin mümin olmaması gerekir. Bu ise İcmâa muhaliftir.»

TAKLİTÇİNİN İMANI SAHİHTİR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de bir delile dayanmadan taklid eden kişinin imanı sahihtir. İmam Ebû Hanife, Süfyan-i Sevrî, Mâlik, Evzaî, Şâfii, İmam Ahmed ve müctehidlerin umumu ile hadis âlimleri taklidçinin imanının sahih olduğunu, ancak delil bulmadığı için günahkâr olduğunu söylemişledir. Belki bazıları bu konuda icmâdan da bahsetmişlerdir. İmam Eş'arî, mukallidin mutlaka akıl yolu ile inanılacak hususları bilmesi lâzımdır diyor. Mûtezile'ye göre ise şüpheyi defetmek mümkün olacak şekilde her meseleyi aklın delâleti ile bilmedikçe bir kimse mümin olamaz

Konevî demiştir ki; Mûtezile, hasımları ile mücadele edip kendisine karşı öne sürülen bütün şüpheleri halledecek şekilde inanılması gereken hususları aklî delillerle bilmedikçe bir kimsenin mümin olmayacağına hükmetmişlerdir. Öyle ki, bu inanç esaslarından herhangi birini açıklamak ve ispat etmekten aciz kalırsa o kimsenin Müslümanlığına hükmedilmez.

Eş'arî demiştir ki; «imanın sağlam olmasının şartı esasa ait meselelerin her birini aklî delil ile bilmek şarttır. O kadar var ki bu şart, o meselelerden her birini yalnız kalbi ile bilmesidir. Bu bildiklerini dili ile anlatması ve ifade etmesi şart değildir. Eş'arî'ye göre, bu meseleleri kalbi ile bilmeyen her ne kadar mutlak mânada mümin değilse de kâfir de değildir. Çünkü bu kimsede küfre taban tabana zıt olan tasdik bulunmuştur. Ancak böyle bir kimse inanılacak hususlarda nazar ve istidlali terk ettiği için Allah'a karşı günahkârdır. Böyle bir kimse Allah katında diğer günahkârlar gibidir. Dilerse Allah böylelerini affeder ve Cennetine kor; dilerse günâhı kadar azap ettikten sonra yine Cennetine kor.»

Şüphe yoktur ki, bu düşünce Eş'arî'nin sözünün başında söylediğine aykırıdır. Öyle ki nazar ve istidlâli imanın sıhhatının şartı yapmıştır. Eğer bu söz ile imanın kemalinin sıhhatinin şartı kasdedilirse bu mesele de Cumhur'un görüşüne uygundur.

Bu konuda en doğrusu Eb'ul-Hasan er-Rüstağnî ile Ebû Abdillâh el-Halimî'nin söyledikleri sözdür. Bu söz şudur: Bir müminin bütün meseleleri aklî delil ile bilmesi şart değildir. Ancak bir mümin,

mûcizelerin delâleti ile Allah'ı bildikten sonra itikadını Hz. Peygamber'in sözü üzerine dayandırırsa bu kimse düşüncesinde sadıktır, itikadı doğrudur. Bir müminin imanının sahih olması için bu kadarı yeterlidir. Bu görüş Cumhur'un, icmali imana tâalluk eden hususlarda istidlâli terk eden kişinin Allah'a karşı günahkâr olduğu yolundaki hükümlerine aykırı değildir. İman ise emredilen tasdikten ibarettir. Bu tasdik de bulunmuştur. Öyle ise bu şekilde tasdik eden kişi, ister delile dayanarak tasdık etsin, ister delilsiz tasdik etsin, kendisine vaad edilen sevaba nail olur.

Konevî'nin naklettiğine göre, İmam Âzam Ebû Hanîfe, kendisine: «Müminin de Cehennem ateşine gireceğini söyleyen kimselerin durumları nedir?» şeklinde soru yöneltenlere karşı: «Bütün müminler Cehenneme girecektir» cevabını vermiş. Bunun üzerine: «Kâfirler ne olacak?» denilince: «O zaman onlar iman edecekler» demiş. (Bu söz imanlarının fayda vereceğini ifade etmez.) Fıkh-ı Ekber'de de böyle zikredilmiştir. Konevî'nin zikrettiği bu ibare meşhur ve muteber olan asıl nüshalarda yoktur.

larının «Azab görüldüğü zaman iman sahih değildir» sözlerinin manası iman fayda vermez, demektir. Ben derim ki, belki iman sahih değildir. Zira şerîatın emrettiği iman gayba inanmaktan ibarettir.

Sonra bu noktanın araştırılması şöyledir: Müminin inançları ile ilgili delillere dayanması ileride tasdık etme keyfiyetine ulaşmak içindir. Bir kimse daha önceden tasdik etmek suretiyle maksada ulaşırsa istenen sonuç hâsıl olmuş olur. Zira bir fazilete ulaşıldığı zaman bu fazilete ulaştıran yolların bulunmamasına itibar edilmez. Bu meselenin gerçeği şudur: Şüphesiz Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem kendine iman eden kişiyi ve Allah tarafından getirdiği hükümleri tasdik eden kimseyi mümin saymış ve ona inançla ilgili meselelerde aklî delilleri öğretmekle meşgul olmamıştır. Hz. Peygamber'in sahabileri de böyle... Zihinlerinin ve zekâlarının azlığı, anlayışlarının noksanlığına rağmen birden iman etmişlerdir. Akli delil olan şartı bulunmadığı için eğer bu iman olmasaydı bunlar iki işten biri ile uğraşmaları gerekecekti. Ya İslâm'ı kabul etmekten yüz çevireceklerdi, yahut onlara delilleri iyi bilen, münakaşaları iyi bilen maharetli kelâm ve münazara sanatını öğretecek birini başlarına dikerek onlara inançla ilgili meselelerin teferruatını ve inceliklerini öğretecek, dolayısiyle ancak bundan sonra kendilerinin mümin olduğuna hükmedilecektir. Sahabenin ve günümüze kadar onlar yerinde duran ilim adamlarının bu gibi muamelelerden kaçınmaları ve böyle bir tatbikatın bulunmayışı ile bu görüşü savunanların düşüncelerinin batıl olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü bu düşünce Hz. Pey-

gamber sallellahu aleyhi vesellem, O'nun sahâbileri ve diğer müctehidlerin yaptıklarına aykırıdır.

Bizim mezhebimize mensup âlimler arasında, taklidçinin bir nevi bilgiden boş olmadığını söyleyenler de vardır. Zira taklid ile iman eden kişi yanında Hak dinini ve doğru yolu haber veren Hz. Peygamber'in haberinde doğru olduğu düşüncesi bulunmadan iman ve tasdik etmez. Halbuki tek kişinin verdiği haber doğru olmaya da, yalan olmaya da ihtimali vardır. Ancak inanan kişi yanında bu haberin doğru olduğu düşüncesi hâsıl olur ve yalan ihtimali olması hatırına gelmezse ve gerçekten doğru olursa bu mukallid âlim yerine, bilen kişi yerine konur. Çünkü bu kişi inancını az da olsa delil olabilecek bilgilere dayandırmıştır.

Fakat bir kimseye Peygamber'in dâveti ulaşmamış olur da kendisini bir müslüman görüp onu Dine dâvet eder ve bir peygamberin kendilerine Allah tarafından bir din getirdiğini haber verirse; kendilerini bu dîne dâvet ettiğini, elinde bazı mûcizelerin ortaya çıktığını söyler de bu kişiyi tasdik ederse ve hiç düşünmeden ve tereddüt etmeden bu dine inanırsa işte bu, bizimle Eş'ariler arasında ihtilâf bulunan taklidçidir.

Müslümanlar arasında doğup büyümüş şehirli, yahut köylü akıl sahibi gözü gören kişiler böyle değildir. Onlar için nazar ve istidlâle ihtiyaç ve lüzum vardır. Eğer böyle bir kimse nazar ve aklî delil kullanmak suretiyle neticeye varmıyorsa işte bu husus da bizimle Mûtezile arasındaki ihtilâflı meseledir. Doğrusu ilim adamlarının umumunun kabul ettiği görüştür. Zira iman, mutlak tasdikten ibarettir. Bir kimse bir haberi verir de onu tasdik eden bulunursa bu habere inandı demek doğru olur. Yine sahâbiler muharebeler sonunda kılıç zoru ile fethedilen birbirinden görerek iman eden yabancı ülkelerdeki şehir halkının imanlarını kabul ederler ve bu şehirlerin halkını özellikle bazı hususlarda delil istemeye sevk etmeyi de caiz görürlerdi. Bu ihtilâf dağ başında bulunup da bu alem hakkında düşünmeyen, yaratıcısı hakkında asla düşünmeyen kimseler hakkında doğmuştur. Müslüman ülkelerde doğup büyüyen ve bu âlemin sanatlarını görüp Allah'ı noksan sıfatlardan beri kılan kimse ise taklid sınırının dışındadır. Nitekim bir Arap köylüsüne: «Allah'ı nasıl tanıdın?» diye sorulunca, şöyle cevap vermiş: «Devenin tersi devenin geçtiğine, ayak izleri bir yürüyenin varlığına delâlet eder de bu yüksek eyvanlar ve alçak merkez bir yaratıcının varlığına delâlet etmez mi?» cevabını vermiş. Fakat taklidçi inancını kendini imana dâvet edenin boynuna bir gerdanlık gibi asıp, eğer bu din doğru ise doğrudur, batıl ise vebali günahı onun boynuna aittir, manasında bir düşünceye sahip olursa bu türlü taklidçi ittifakla mümin

değildir. Çünkü böyle bir kimse imanında şüphe içindedir. Bir görüşe göre ise, bu âlemin yaratılmışlığı ve Allah Teâlâ'nın varlığı Allah Teâlâ hakkında gerekli olan ve olması mümkün olmayan meseleleri delilleri ile birlikte bilmek her mükellefe farz-ı ayndır. Dolayısıyla delile bakarak bilgi sahibi olmak farzdır, taklid caiz değildir. İmam Râzi ve Âmidi'nin tercih ettiği görüş de budur. Burada delilden kasdedilen icmalî delile bakmaktır. Tafsilâtlı delile bakarak şüphesi bulunanların şüphesini gidermek, yol gösterilmek isteyenlere yol göstermek ise farz-ı kifayedir.

İçine daldığı takdirde şüpheye düşmesinden korkulan meselelere gelince böyle meselelerden menedilmek gerekir. İmam Beyhaki diyor ki: İmam Şâfiî ve diğer âlimler kelâm ilmini, bilgi ve istidlâl kabiliyeti zayıf kimselere merhamet ve şefkatlerinden dolayı yasaklamışlardır. Çünkü zayıf kimseler maksatlarına ulaşamayıp sapabilirler.

«Tatarhaniye»'de açıklandığına göre, bir topluluk da yine kelâm ilmi ile meşgul olmayı mekruh saymışlardır. Bize göre bu görüşün tevili şöyledir: Kelâm münazaralı ve mücadeleli bir şekilde olursa mekruh olur. Çünkü bu mücadeleler fitne ve bid'atın yayılmasına ve sağlam inançların karışmasına sebep olur. Yahut münazara yapan kişinin anlayışı ve bilgisi az olup, yahut doğruyu aramak için değil, belki görüşünde üstün ve galip olmak için münakaşaya girişmiş olur. Allah Teâlâ'yı bilmek, Tevhid inancını bilmek, peygamberlik müessesesini tanımak, peygamberlikle ilgili hususları bilmekse farz-ı kifayelerdendir.

İbn-i Humam'ın «Hidâye şerhi» adlı kitabında yazıldığı üzre: «Ebû Yusuf'un söylediği gibi kelâmcının arkasında namaz kılmak caiz değildir» sözü ile oğlu Hammad'ı kelâm konusunda münazara ederken görünce onu bu işten uzaklaştıran İmam Âzam'ın bu yasaklayışını kasdetmiş olması caizdir. İmam Âzam oğlu Hammad'ı kelâm meselelerinde münakaşa etmekten yasaklayınca oğlu ona: «Görüyorum ki sen kelâm meselelerinde münakaşa ediyorsun» demiş, buna karşılık da İmam Âzam şöyle cevap vermişti: «Biz münakaşa ederken, arkadaşımızın inancının sarsılması korkusuyla bazımızın üzerinde kuş varmış gibi onu kaçırmamak için dikkatli davranırdık. Halbuki siz münakaşa ederken arkadaşınızın inançlarının sarsılmasını ve ayaklarının kaymasını istiyorsunuz. Bir kimse arkadaşının ayağının kaymasını isterse kâfir olmasını istemiş olur. Arkadaşının kâfir olmasını istemekse küfürdür. İşte yasaklanmış bulunan kelâm ilminin derinliği bu gibi meselelerdir.»

«Şerh'ul-Mevâkıf»ta şöyle deniliyor: «Kelâm ilminin faydası

taklid derecesinden yakîn derecesine çıkmaktır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

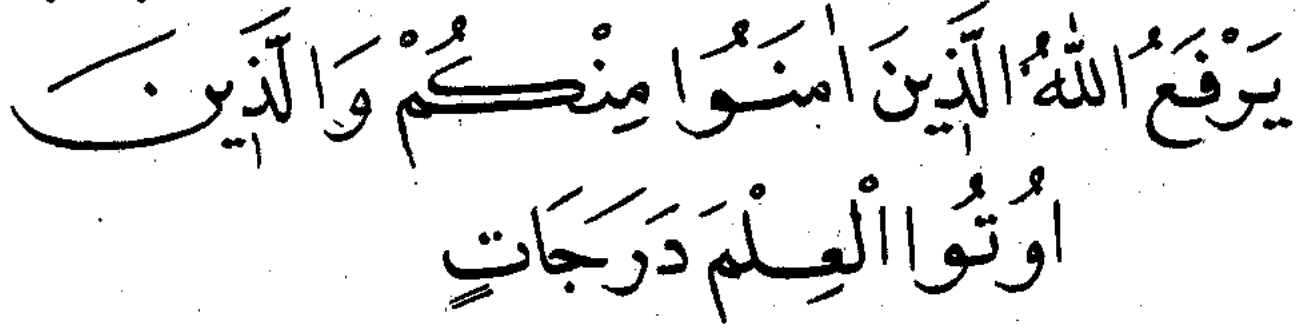

«Sizden iman edenlerle ilim sahiplerini Allah derece bakımından üstün kılar.»[545]

Allah Teâlâ bu âyette, müminler arasında bulunmalarına rağmen bilgi sahibi âlimleri, mertebelerini yükseltmek için özellikle zikretmiştir. Sanki şöyle demiştir: Hususiyle şu sizin âlimlerinizi, ilim ve ameli kendilerinde toplamaları sebebiyle yükseltir.

---

545) Mücadele, 58/11

SİHİR VE NAZAR HAKTIR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de sihir ve göz değmesinin gerçek olduğudur. Mûtezile ise bu görüşte değildir. Bizim delilimiz Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

اَلْعَيْنُ حَقٌّ

«Göz değmesi haktır»[546] hadisidir. (Bu hadisi İmam Ahmed, Buharî ve Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn-i Mâce Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir.) Bir rivayete göre bu Hadis-i Şerif:

وَاِنَّ الْعَيْنَ لَتُدْخِلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَالْجَمَلَ الْقِدْرَ

«göz değmesi kişiyi kabre, deveyi tencereye sokar.» Bir rivayette ise

اِنَّ السِّحْرَ حَقٌّ

«Sihir haktır» şeklindedir.

Şu âyetler de bu noktaya delâlet etmektedirler:

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَٰنَ
وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَٰنُ وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا

---

546) Buharî, Mişkatül-Mesabîh, c. II, s. 494, H. No: 4432.

يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ
بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ
حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ

«Ve Süleyman aleyhisselâm'ın saltanatı aleyhine şeytanların okudukları şeye (sihre) tabi oldular. Hz. Süleyman sihir yapıp kâfir olmadı. Fakat şeytanlar, insanlara sihir öğrettiklerinden kâfir oldular; onlar Babil'deki Harut ile Mârut isimli iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı.»[547]

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ

«Düğümlere üfleyenlerin şerrinden Allah'a sığınırım.»[548]

Allah Teâlâ'nın:

قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ
إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ

«Mûsa dedi ki: hayır siz atın. Bir de ne görsün! Onların ipleri ve sopaları, yaptıkları sihirden ötürü, gerçekten koşuyormuş görüntüsünü verdi.»[549] **âyeti ise bir nevi sihirdir.**

Sonra bizim mezhebimize mensup âlimlerden bazılarının: «Sihir küfürdür» sözleri tevil edilmiştir. Şeyh Ebû Mansur el-Mâtüridî, mutlak mânada sihir yapmanın küfür olduğunu söylemek hatadır, diyor. Belki bunun üzerinde durmak gerekir. Eğer yapılan sihirde İmanın şartlarında gerekli olan şeyleri reddetmek gerekirse o sihir küfürdür. Eğer böyle bir şey gerekmiyorsa küfür değildir. Bir kimsenin ölümüne, yahut hasta olmasına, yahut karı-koca arasını aç-

547) el-Bakara, 2/102.
548) Felak, 113/4.
549) Tâhâ, 20/66.

maya sebep olacak şekilde sihir yapar da iman şartlarından birini inkâr etmezse bu sihri yapan kâfir olmaz, fakat yeryüzünde fesada koşan bir fasık kişi olur. Bu şekilde fesad için uğraşan kadın ve erkek sihirciler şerlerinden emin olunmak için öldürülürler. Bu illet erkeğe de kadına da şamildir. Fakat, küfrü gerektiren bir sihir olursa yalnız sihir yapan erkek öldürülür kadın öldürülmez. Çünkü öldürmenin sebebi dinden dönmektir. Kadın dinden dönse de öldürülmez. İrşad sahibi bu meseleyi «El-İşrak» adlı kitabında aynen zikretmiştir. Konevî de bunu nakletmiştir.

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de yok olan şey, dışarıda duran bir şey değildir. Nitekim Allah Teâlâ bu noktaya şu âyetle işaret ediyor:

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا

«Gerçekten insan üzerinden öyle zaman geçti ki, o vakit insan anılır bir şey değildi.»[550]

Bu âyette zamandan maksat, su ve çamurun yaratılmasından önceki zamandır. Doğrusu eğer Muhakkik âlimlerin görüşlerinde olduğu gibi şey kelimesi ile gerçek olan ve sabit olan varlık kasdedilirse ki şeylik, varlığa ve sabit olmaya, yokluk ise olumsuzluğa eş mânadadır - eğer böyle ise bu zarurî bir hükümdür. Bu hükümde yukarıda geçtiği üzere Mûtezile'den başkası münakaşa etmez. Eğer yok olana şey adı verilmez olduğu kasdedilirse bu lügatla ilgili bir bahistir, şey kelimesini var olan mânasında tefsir etmeye bağlıdır. Eş'ariler bu görüşü kabul etmiştir. Yahut bilinen mânasında tefsir edilir. Bunu da Basra Mûtezilesi kabul etmiştir. Yahut şey, bilinen ve kendisinden haber vermek sahih olandır, şeklinde tefsir edilir. Zemahşerî'nin kelâmında böyle gelmiştir. Aynı görüş Sibeveyh'ten de nakledilmiştir. Bazı âlimler şeyi cisme ad vermişler, bazıları kadîm varlığa, bazıları yaratılmış varlığa ad vermişlerdir. Bunların kullanıldığı yerleri araştırmaya müracaat edilmelidir.

---

550) el-İnsan, 76/1.

ALLAH'IN RAHMETİNDEN ÜMİT KESMEK KÜFÜRDÜR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin küfür olduğudur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ

«Muhakkak, kâfirlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümid kesmez.»[551]

Bunun gibi Allah'ın azabından emin olmak da küfürdür. Çünkü Allah Teâlâ:

فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ

«Allah'ın azabından ancak ziyanda bulunanlar emin olur.»[552] buyuruyor.

Peygamberler, Allah'ın lütfu ile Cehennem azabından emin kılınmışlardır. Kendileri emin olmamışlardır. Belki onlar başkalarından çok Allah'tan korkarlar. Çünkü peygamberler Allah'ın Celâl sıfatlarını daha iyi tanırlar. Onların azabtan emin kılınmaları durumlarının üstünlüğü ve mertebelerinin yüksek oluşu sebebiyle ancak Allah tarafındandır.

---

551) Yusuf, 12/87

552) A'raf, 7/99.

KÂHİNLERİN HABERLERİNE İNANMAK:

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de, kâhinlerin gaybtan verdikleri haberlere inanmanın küfür olduğudur. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ

«De ki; gökte ve yerde gaybı Allah'tan başkası bilmez.»[553]

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyuruyor: **«Bir kimse bir kâhine giderek onun söylediklerini tasdik ederse Muhammed'e indirilenleri inkâr etmiş olur.»**[554]

Sonra kâhin gelecek zamanda olacak hâdiselerden haber veren kişidir. Kâhin sırları bildiğini iddia eder. Bir görüşe göre ise kâhin sihir yapan kimsedir. Müneccim, geleceğe ait olayları bildiğini iddia ederse o da kâhin gibidir. Remil atan mânasını da taşımaktadır. Konevî demiştir ki: yukarıdaki hadis kâhine de, Arrafa (Hece harflerinden mana çıkaran kişi) de, müneccime de şamildir. Müneccim ve remmal (remil atan) kişi ile zar atan diğerlerine uymak caiz değildir. Bu gibi kimselere verilen paralar ittifakla haramdır. Bagavi, Kadı Iyaz ve diğer âlimler de aynı görüşü nakletmişlerdir. Kendine ilham geldiği yolunda haber veren kişinin ilhamlarına uymak da caiz değildir. Hece harflerinden mânalar çıkaracak bilgiye sahip olduğunu iddia eden kimsenin iddialarına da uyulamaz. Çünkü bu da kâhinlik mânası içine girmektedir.»

Hece harflerine ait bilgiler cümlesinden biri de Mushaf falıdır. Öyle ki mushafı açıp ilk sayfasında hangi harfe uygun düştüğüne bakarlar, (H) ise hayırlı, (Ş) ise şerli demektir, manasını çıkarırlar. Yine mushafın yedinci sayfasının yedinci har-

553) Neml, 27/65.

554) Kaynağını bulamadım.

fine bakarlar. Eğer

ط هـ ل ق م «T, H, L, K, M,» terkibine rastlarlarsa o işin güzel olmadığına hükmederler. Diğer harflere rastlarlarsa bu iş iyi demektir İbn-ül-Acemî «Mensik» adlı kitabında mushaftan fal tutulamayacağını açıklamıştır. İlim adamları bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazı âlimler Mushaf'tan fal tutmayı mekruh kabul etmişler, bazıları da bunu caiz görmüşlerdir. Mâliki âlimleri ise mushaftan fal tutmanın haram olduğunu açıklamışlardır.»

Falı caiz gören, yahut mekruh kabul eden manaya itibar etmiş olsa gerektir. Bunu haram kabul edenler ise hurûf-i mebnâ'ya yani söze itibar etmiş olsa gerek. Çünkü bu, fal okları ile fal çekmek gibidir.

Kirmanî şöyle diyor: «Beyaz, yahut başka renklerde üç varak üzerine «yap», yahut «yapma» diye yazmak; yahut «hayır», yahut «şer» ve benzeri ibareler yazmak doğru değildir. Çünkü bunlar bidattır.»

«Medârik» adlı kitapta fal okları ile fal çekmenin, yahut kumar oynamanın nasla haram kılındığı zikr edilmiştir. Medârik sahibi:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ

«Size ölü eti, domuz eti ve kan yemek haram kılındı»[555] âyetinden:

وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ

«Fal okları ile fal çekmeniz âyetine kadar olan kısmın tefsirinde şöyle diyor: Cahiliyet devrinde bir kimse sefere çıkmak istediği zaman, yahut başka bir iş yapmak istediği vakit üç tane fal oku alırlardı. Bu fal oklarının sap kısmında demir bulunmayıp birinin üzerine «Rabbim bana emretti», diğeri üzerinde «Rabbim beni yasakladı», yazılmış olup üçüncüsü üzerinde bir şey yazılı olmazdı. Okları atınca eğer, «Rabbim bana emretti» yazısı çıkarsa o işi yapar, «Rabbim beni yasakladı» yazısı çıkarsa yapmaz, o işi bir sene geri-

555) Mâide, 5/3.

ye bırakırdı. Eğer yazısız ok çıkarsa ikinci kerre okları atar ve yazılı oklar çıkıncaya kadar bu işe devam ederdi. Allah Teâlâ bu şekilde oklarla fal çekmeyi yasaklamıştır.

Zeccac şöyle diyor: «Bu oklarla fal çekmekle müneccimlerin «Falan yıldızda çıkma», «Falan yıldız doğunca çık», demesi arasında bir fark yoktur. Bu şeyleri iptal etmek için Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem istihare namazını ve bu namazdan sonra tercih edilen duaların okunmasını sünnet kılmıştır. Bir hadis-i şerîfte şöyle gelmiştir: **«İstihare eden ziyanda olmaz, istişare eden de pişman olmaz.»**

«Akîdet'üt-Tahavî» şârihi demiştir ki; idarecilere ve gücü yeten herkese gerekli olan bu müneccim ve kâhinlerin, arrafların fal okları ile uğraşanların, taşlarla fal çekenlerin, remil tutanların yok edilmesine çalışmak, dükkânlar önünde ve yollar üzerinde oturmalarına engel olmaları gerekir. Yahut bu sebeple evlere girip ikaz yapmaları gerekir. Bunun haram olduğunu bilip de gücü yettiği halde engel olmamak konusunda:

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ
لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

«Yaptıkları yasak işlerden dolâyı birbirini ikaz etmezler, yasaklamazlardı. Yaptıkları iş ne kötüdür.»[556] âyeti onlara yeter.

Bu gibi Kitap ve Sünnet dışı işleri yapanlar birkaç çeşittir. Bir kısmı yalancı ve aldatıcı gözboyacılarıdır. Ki cinlerin kendilerine itaat ettiğini açıklar, yahut olmayacak şeylerin kendinde var olduğundan bahseder. Bunlar hilekâr ve sahtekâr şeyhler, yalancı fakirler (fakir olmadığı halde dilenen kimseler) ve hilekâr tarikatçılar gibi kimselerdir. Bunlar, kendilerini yalandan ve hilekârlıktan menedecek olan cezaya müstahak kimselerdir. Bunlardan bir kısmını öldürmek müstahaktır. Meselâ; bu gibi hilekârlıklar sebebiyle peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin, yahut şeriatın hükümlerinden birini değiştirmek isteyen kimsenin öldürülmesi gerekir.

Onlardan bir kısmı bu konularda çeşitli sihirler yapmak suretiyle ciddi olarak konuşurlar. İlim adamlarının büyük bir çoğunluğu sihir yapan kişinin öldürülmesini gerekli kılıyorlar. İmam Ebû Hanife, İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşleri de budur. Hz.

556) Mâide, 5/79.

Ömer, oğlu Abdullah b. Ömer, Hz. Osman ve diğer sahabilerden tercih edilen görüş de bu yoldadır.

İlim adamları bu gibi kişilerin tevbeye çağrılıp çağrılmayacağı konusunda olduğu gibi, şihir sebebiyle bir kimse tekfir mi edilir? Yoksa yeryüzünde fesad ile meşgul olduğu için öldürülür mü? konularında da ihtilâfa düşmüşlerdir. Bir grup âlimler demişlerdir ki; eğer sihirden ötürü öldürülürse öldürülür, öldürülmezse bunun dışında bir cezaya çarptırılır. Ancak bu işinde ve sözlerinde küfrü gerektirecek bir hareket ve söz bulunmamak şarttır. İmam Şâfiî'den nakledilen görüş budur. Hanbelî Mezhebinde de bu görüş bazı ilim adamlarının görüşüdür.

Sihrin hakikatı konusunda da ilim adamları ihtilâf etmişlerdir. Çoğunluk dışarıdan herhangi bir şey dokunmaksızın, sihrin bir kimseyi öldürmek, yahut hasta etmek hususunda tesirli olduğunu söylüyorlar. İlim adamlarından bir kısmı ise sihrin yalnız bir aldatmadan ibaret bulunduğuna inanmışlardır. Her iki grup da yedi yıldızı, yahut başka yıldızları çağırmak, yahut yıldızlara hitap etmek, yahut yıldızlara secde etmek, yahut yıldızlara uygun elbise, yüzük takma ve koku sürünmek suretiyle onlara yakın olmayı iddia ve benzeri hareketler küfürdür. Sihir, kötülük kapılarının en büyüğüdür. Yukarıdaki ilim adamlarıyine her okuyup üflemede ve üfürükçünün hastalar üzerine okuduğu üfürük dualarında Allah'a eş koşma vardır. Bu üfürük dualarını ağıza almak caiz değildir. Yine, bilinmeyecek tarzda bir şirk bulunması imkân dahilinde bulunduğu için manası bilinmeyen sözleri konuşmak da caiz değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem· **«Şirk olmadığı müddet okumakta bir sakınca yoktur»** buyurmuştur.

Cinlerden yardım istemek de caiz değildir. Allah Teâlâ kâfirleri bu sebeple kötülemiştir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْإِنسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ
مِّنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا

«Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınıyorlardı da, cinlerin kibir ve azgınlıklarını artırıyorlardı.»[557]

Bu âyetin tefsirinde demişlerdir ki; cahiliyet devrinde bir insan sefere çıktığı zaman vadiye inince: «Kavminin alçaklarından bu va-

557) Cin, 72/6.

dinin büyüğüne sığınırım.» diyerek orada emniyet ve komşuluk bağları içinde geceler ve sabahlardı. İnsanlar bu şekilde vadide bulunan cinlere sığınmaları sebebiyle onların taşkınlıklarını, günahlarını, cüret ve kibirlenmelerini artırıyorlardı. Böylece onlar: biz hem insanların, hem de cinlerin büyükleri olduk, diyerek kendilerini büyük görüyorlardı ve bu sebeple küfürlerini de artırıyorlardı. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

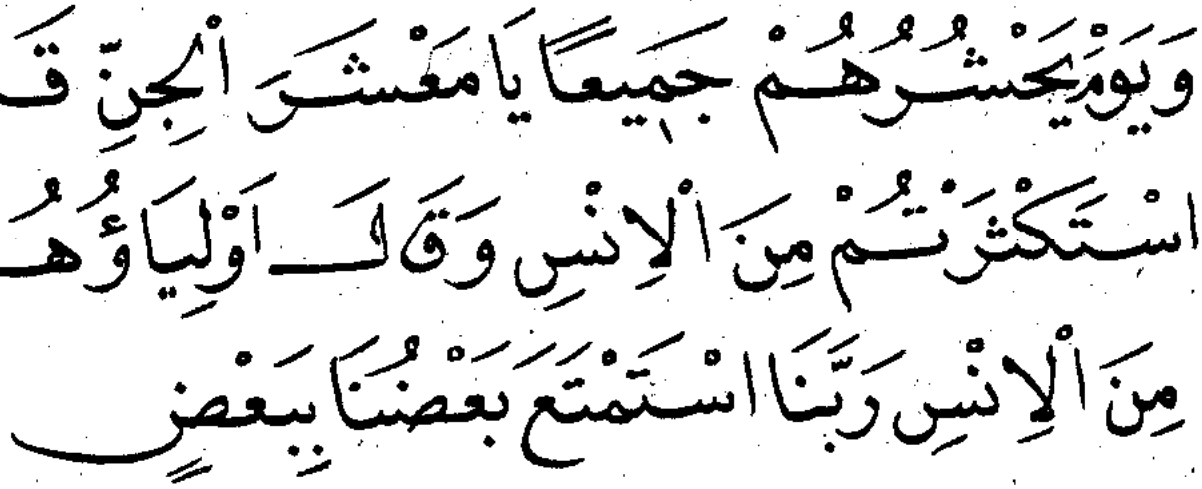

«Allah insan ve cinlerin hepsini bir araya topladığı günde, şeytanlara şöyle denilecek: Ey şeytanlar topluluğu! İnsanlardan birçoğunu aldatarak kendinize bağladınız. Cinlerin dostları olan insanlar da şöyle diyecekler: Ey rabbimiz, biz birbirimizden faydalandık ve bizim için takdir etmiş olduğun ecele kavuştuk.»[558]

İnsanın cinniden faydalanması ihtiyaçlarını gidermekte, emirlerini yerine getirmek, gayba ait şeyleri haber vermesi ve benzeri şekillerde olur. Cinninin insanlardan faydalanması ise insanın kendisine saygıda bulunması, ondan yardım istemesi ve cinlere boyun eğmesidir.

Kitap ve Sünnet dışında kalan işlerle meşgul olanlardan bir kısmı da şeytan işleri ile, bazı riyazetler (rejimler) yapmak, gayb kişileri ile karşılıklı konuşmak ve Allah'ın dost kulları olduklarını gerektirecek bazı harikalar göstermekle uğraşan kişilerdir.

Bunlardan bazıları müslümanlara karşı müşriklere yardım ederler ve peygamberin kendisine, müslümanlar isyan ettikleri için, peygamberin, müslümanlarla müşriklerin muharebe etmesini emrettiğini söylerdi. Gerçekten bunlar müşriklerin kardeşleridir.

Sonra ilim adamları gayb kişileri hakkında üç gruba ayrılmışlardır. Bir grup gayb kişilerinin varlığını inkâr ederler. Ancak insanlar bunları görürler. Bu durum, onları gören kimselerden sabit

---

558) Enam, 6/128

olmuştur. Yahut bunu sözüne güvenilir kişiler rivayetlere dayalı olarak söylemişlerdir. Bu inkârcılar gayb kişilerini ancak gördükleri zaman ve varlıklarını kesinlikle bildikleri zaman onlara boyun eğerler.

O âlimlerden bir grup da gayb kişilerini tanırlar, kadere dönerler ve peygamberlerin yolundan başka Allah'a ulaştıran gizli bir yol bulunduğuna inanırlar.

Âlimlerden bir kısmı için peygamber dairesi dışında bir veli kabul etmeleri mümkün olmaz. Onlar: Peygamber her iki tâifeye yardımcı olur, derler. Bunlar peygambere saygı gösterirler, fakat dinini ve şeriatını bilmezler. Doğrusu bunlar şeytana uyanlardandırlar. Gayb kişileri ise cinlerdir. Çünkü insanlar bu üç grubun gözünden devamlı olarak kaçamazlar. Ancak bazı zamanlarda kaçabilirler. Gayb kişilerinin insanlardan olduğunu kim söylerse bu onun yanılmasının ve cahilliğinin eseridir ve sapıklıklarının sebebidir. Bu grupların ayrılması şeytanın dostları ile Allah'ın dostlarını birbirinden ayıramamalarıdır. Netice olarak gayb ile ilgili bilgiyi yalnız Allah Teâlâ bilir. Allah bildirmedikçe, mûcize, yahut keramet yolu ile, yahut bazı emarelere dayanarak irşad etmedikçe kulların bu bilgiyi edinmelerine imkân yoktur. Bu sebeple fetva kitaplarında şöyle yazılmıştır: «Ayın dairesini görünce bir kişinin, alâmete dayanarak değil de gayb bilgisi iddiasıyla yağmur yağacak demesi küfürdür.»

Bu konu ile ilgili lâtifelerden biri de şöyle hikâye ediliyor: Bir müneccim asılmış. Asılmadan önce kendisine: «Bunu da yıldızında gördün mü?» denilince: «Bir yükseklik gördüm, fakat bir tahtanın üzerinde olacağımı bilemedim» cevabını verdi.

Sonra bil ki peygamberler de ancak belli zamanlarda Allah'ın bildirdiği ölçüde gayb bilgisine sahip idiler. Hanefî âlimleri, Hz. Peygamber'in gaybı bildiğine inanmakla bir kimseyi açıkça tekfir etmişlerdir. Çünkü bu inanç Allah Teâlâ'nın:

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ

«De ki, gökte ve yerde gaybı Allahtan başkası bilmez»[559] âyetine aykırıdır. «el-Müsâyere» adlı kitapta da bu şekilde yazılmaktadır.

KUR'AN, SÖZ VE MÂNAYA BİRLİKTE VERİLEN İSİMDİR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de «Akîdet'üt-Ta-

559) Neml, 27/65.

havî» şârihinin «Menar» kitabında Şeyh Hafız'ud-Din el-Nesefî'den naklen zikrettiği şu husustur: Şüphesiz Kur'an hem nazma, hem de mânaya birlikte verilen isimdir. Ondan başka itikat kitabı yazan âlimler de böyle söylemişlerdir. Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen: «Namazda bir kimse farsça okursa bu namazın sıhhati için yeterlidir» sözünden dönmüştür. Bu sözünü kayıtlandırarak Arapça okuyabildiği halde Arapçadan başka bir dil ile okunması caiz değildir, demiştir. Ebû Hanîfe'nin bu konuda şöyle bir sözü de rivayet edilmektedir: «Bir kimse Arapça okumaya gücü yettiği halde eğer Kur'an'ı Arapçadan başka dilde okursa bu kişi ya delidir, tımarhanede tedavi edilmesi lâzımdır. Yahut da zındıktır, öldürülmesi lâzımdır. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an'ı bu dil ile indirmiştir. Kur'an'ın icazı hem sözü, hem de mânası ile birliktedir.

KÖTÜLÜĞÜ HELAL KABUL ETMEK :

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de ister küçük olsun, ister büyük olsun, kötülük olduğu kesin delillerle sabit olan bir işin helâl olduğunu kabul etmek küfürdür. Bu böyle olduğu gibi, bu kötülüğü önemsememek de küfürdür. Öyle ki kolaylıkla hiç aldırmadan, tekrar be tekrar o kötülüğü işler ve onu mübah gibi kabul ederse bu küfürdür. Bunun gibi şeriatla alay etmek de küfürdür. Çünkü şeriatla alay etmek, peygamberlere inanmamanın işaretidir.

İbn-i Humam diyor ki: Hanefî müctehitleri, Hz. Peygamber'in yaptığı fazla bir iş olması sebebiyle önemsememek mânasında sünneti terk eden yahut çirkin gören kimseyi tekfîr etmişlerdir. Sarığının bir kısmını boğazının altına kadar uzatan, yahut bıyıklarını bıtakan kimseyi çirkin görmek gibi...

Ben de derim ki: Bu sebeple rivayet edilmiştir ki, İmam Ebû Yusuf Hz. Peygamber'in kabak yemeğini sevdiğini zikretti. Bir adam da: Ben sevmiyorum, dedi. Bunun üzerine Ebû Yusuf o kimsenin dinden döndüğüne hükmetti. Fetva kitaplarında zikredilen fer'i meseleler bu esasa dayanır. Şöyle ki, bir kimse haramı helâl itikad ederse ve bu haram olan şey bizatihî haram olup kesin delil ile sabitse bu kimse kâfir olur. Eğer kesin delil ile haram liaynihî olduğu sabit değilse haram olmaz. Yahut zannî bir delil ile sabit olursa yine onun helâl olduğuna inanan kişi kâfir olmaz. Bazı âlimler ise bizzat haram olması ile dolayısıyla haram olması arasında bir fark gözetmeden şöyle demişlerdir: «Mahremleri ile evlenmek, yahut şarap içmek - kumar oynamak, ölü eti yemek, kan yemek; yahut bir zaruret olmadan domuz eti yemek gibi, Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in dininde haram olduğunu bildiği bir şeyi helâl kabul eden

kimse kâfirdir. Hurma suyunun, sarhoşluk verinceye kadar içilmesini helâl kabul eden kişi tekfir edilir. Fakat haram olan bir şey hakkında ticarette revaç bulması için, bu helâldir, yahut bilmediği için helâldir, derse kâfir olmaz. Bir kimse şarabın haram olmamasını, yahut zor olduğu için Ramazan orucunun farz olmamasını temenni etse kâfir olmaz. Fakat zinanın haram olmaması ve adam öldürmenin haram olmamasını temenni etmekle bir kimse kâfir olur... Çünkü hikmete uygun olarak bunların haramlığı bütün dinlerde sabittir. Hikmetten çıkmak isteyen, Allah'ın hikmet olmayan şeye hükmetmesini istemektir. Bu ise Allah'ı tanımamaktır. Bu noktanın izahı şöyledir: Bazı âlimlerin dediği gibi, Allah'ın herhangi bir şeriatında önceden haram olup da sonradan helâl olan şeyin helâl olmasını temenni etmek küfür değildir. Herhangi bir şeriatta da helâl olmayan bir haramın helâl olmasını istemek ise küfürdür. Çünkü bu işin haramlığı Allah Teâlâ'nın ezeli olan hikmetinin gereğidir. İlk ve sonra gelen şahısların durumlarından nazarı keserek Allah'ın ezeli hikmetinin gereği olarak ebediyyen haram kılınmıştır.

Eğer dersen ki: Bir şeyin haram oluşunun Allah'ın hikmetine uygun oluşu tekfire medar olursa, şarabın yasaklanmasında da yine hikmet-i ilâhî vardır. Çünkü şarabın yasaklanması bu ümmete nisbetledir ve bu yasaklanış Allah'ın bir hikmeti gereğidir. Bu soruya karşılık şöyle derim: Ancak şu var ki, bu hikmet kayıtlıdır. Yukarıda bahsedilen ezeli hikmet ise mutlaktır. Mutlak hikmetten dışarı çıkmayı dilemek de mutlaktır. Birincisinde durum böyle değildir, belki bir yönü ile hikmete uygundur. Başka bir yönden aykırı ise de başka bir yönden hikmete uygundur.»

Bu ayırım da sağlam değildir. Bunun sağlam olmayışı da açıktır. Çünkü gelecekle ilgili soru sormak ve bu soruya cevap vermek uygun değildir. Zira şarabın âhir zaman ümmetine yasak oluşu için, bir yönden hikmete uygundur, diğer bir yönden ise uygun değildir, denilemez. Bu ve benzeri yasakların helâl olmasını temenni etmenin küfür olmasında müşkülât vardır. Çünkü peygamberler de yaratılmış olmamalarını temenni etmişlerdir. Âdem aleyhisselâm da bu sıkıntılı dünyaya gelmek için ve o ağacın meyvesinden yememek için bu dünyaya gelmemeyi temenni edebilirdi. İşin neticesi şudur: Hikmete aykırı olan şeyin vukuu mümkün değildir. Hikmetin hilâfının vukubulmasını temenni etmek ise şimdiki durumda ancak bu muhalin mahalli olabilir. Binaenaleyh temenni etmek, küfre sebep olmak için müspet veya menfi yönden hikmete dokunmaz.

İmam Serahsî'nin zikrettiğine göre, bir kimse hayız halindeki hanımına yaklaşmayı helâl kabul ederse kâfir olur. «en-Nevâdir» adlı kitapta İmam Muhammed'den rivayet edildiğine göre, böy-

le bir kimsenin kâfir olmayacağı söylenmiştir. Doğrusu da budur. Bir kimse hanımı ile livatada bulunmanın helâl olmasını istemesi küfür değildir. Çünkü bu hususta ki hüküm ictihad ile sabittir. Birincisinde yani aybaşı durumunda iken hanımı ile cinsi münasebette bulunmanın haram oluşu konusundaki nassın delâleti zannidir. Bununla beraber bu yaklaşmanın haram oluşu dogrudan doğruya değil dolaylıdır. Bu sebep de kadının o durumdaki ızdırabıdır. Hayız halinde iken kadınlara yaklaşmanın haram oluşu konusunda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ

«Hayızdan temizlenınceye kadar hanımlarınıza yaklaşmayın.»[560]

Hayız durumunda hanımına yaklaşmanın helâl olmasını dilemek, başka bir sebebe dayalı olarak haram olan (Haram liğayrihi) şeyin hükmü hakkındaki ihtilâfa dayanmaktadır.

Bir kimse Allah Teâlâ'yı şanına yakışmayan bir sıfatla ansa, yahut Allah'ın isimlerinden bir isim ile, yahut emirlerinden herhangi biri ile alay etse, yahut Allah'ın vaad ve korkutmalarını inkâr etse kâfir olur. Bunun gibi yine küçümsemek maksadı ile, yahut düşmanlık kasdı ile bir kimse peygamberlerden herhangi birinin, yahut hepsinin gelmemesini temenni etse kâfir olur. Çünkü peygamberlerin bulunması şüphesiz Allah'ın hikmetinin gereğidir. Peygamberlerden herhangi birinin bulunmamasını temenni etmekse mutlaka küfürdür. Bir görüşe göre ise Peygamberlerden herhangi birinin gelmemesini istemek küfrü gerektirmez. Buna karşılık şöyle cevap verilmiştir : Peygamberlerin gelmesini, hikmetin gerektirmesi, ilâhi hükümleri kullara tebliğ etmek içindir. Bu hükümlerin Allah tarafından kullara vasıtasız olarak da tebliğ edilmesi mümkündür. Tamamen peygamberlerin bulunmaması, o hükümlerin kullara tebliğ edilmemesini ve bu hükümlerin sabit olmamasını gerektirmez, ki bunu temenni etmek küfrü gerektirsin... Ancak böyle bir temennide bulunmak boşunadır, Temenni etmenin arzu edilenin varlığına bir tesiri yoktur. Fakat zinanın ve benzeri haramların helâl olmasını temenni etmekse böyle değildir. Bunlar kulların işleri ile ilgilidir. Bu haramların helâl olmasını istemekten yeryüzünde fesad doğar. Allah Teâlâ ise fesadı sevmez. Bu nokta üzerinde birkaç yönden durmak gerekir:

---

560) Bakara, 2/223

Birincisi şudur: Allah'ın, hükümlerini, başka şekilde bildirmesi mümkün ise de şüphe yoktur ki peygamberlerin vasıta oluşu, kendilerine has bir hikmetin gereğidir.

İkincisi: Peygamber gelmemesini istemekle zinanın helâl olmasını istemek arasındaki fark açık değildir. Belki peygamber gelmemesini istemek, zinanın, adam öldürmenin ve benzeri haramların helâl olmasını istemekten daha umumî ve daha mükemmeldir.

Üçüncü olarak: Zina ve benzeri haramların helâl olmasını istemenin yeryüzünde fesadı gerektirmesi, küfrü gerektirmez. Allah Teâlâ kullarına ziyade şefkat sahibidir. Bunun gibi bir kimse küfür kelimesini konuşan kimsenin bu sözüne razı olacak şekilde gülerse hüküm yine böyledir. Fakat rıza olmadan, belki kâfir olmayı gerektiren söz güldürücü olduğu için ve dinleyen zarurî olarak gülerse o zaman böyle bir kimseye kâfir denmez. Yine bir topluluk bir kimseyi yüksek bir yerde oturtup ona dinî mesele sorup gülseler ve alay etseler, şerîatın kaza (kadılık) makamını küçümseme mânasına geldiği için bunu yapanlar kâfir olur. Burada küfrü gerektiren sebep bu soru sorulan şahsı Hz. Peygamber'e, etrafındakileri ise onun sahabîlerine benzettikleri ve şerîatın hükümleri ile alay ettikleri içindir. Böyle davranmaktan Allah'a sığınırız. Yine bir kimse bir kimseye kâfir olmayı emretse, yahut böyle bir emri vermeyi azmetse, küfre razı olmak küfür olduğu için ister kendi küfrü sebebiyle olsun, ister başkasının kâfir olmasına sebep olması dolayısiyle olsun, böyle bir kimse kâfir olur.

Yine bir kimse zina ederken, yahut içki içerken bilerek, yahut bunların helâl olduğuna inanarak «Bismillah» derse kâfir olur. Kocasından boş olmasını temin etmek için yine bir müftü bir kadının kâfir olduğuna fetva verirse kâfir olur. Bu da şu şekilde olur: Meselâ; üç talakla boşanan bir kadının kocasıyla evlenmesine cevaz verebilmek için boşanan kadına kadı yahut müftü: İslâm'ın hükmü nedir? diye sorar. Kadın da: Bilmiyorum der, bununla beraber kendisine: Bir kimse müslüman olursa öldürülmesi, yahut malını almak helâl olur mu? diye sorulduğunda, hayır, derse, bu durumda kadına o cahil müftü, yahut sapık kadı: bu kadının küfrüne fetva verdim, yahut bu kadının zaten aslında müslüman olmadığına hükmettim, derse bu batıl ve fasid bir hükümdür.

Yine bunun gibi bir kimse kıblenin dışına doğru namaz kılarsa, taharetsiz ve abdestsiz olarak bile bile kıbleye yönelirse kâfir olur. Yine inanarak değil de hafife alarak küfrü gerektiren bir sözü konuşursa kâfir olur.

KIBLE EHLİNE KÂFİR DENMEZ

«Akâid» şârihinin söylediği gibi Ehl-i Sünnet âlimlerinin: «Kıble ehlinden hiç kimseye kâfir denemez» sözleri ile «Kur'an'ın yaratılmış olduğunu, yahut Allah'ı görmenin muhal olduğunu söyleyen, yahut Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e söven, yahut onları lânetleyen kimse kâfir olur» sözlerini birleştirmek müşkül bir meseledir. «Mevâkıf» adlı kitabın şârihi de aynı şeyi söylüyor. Fetva kitaplarında ise şöyle yazılıdır: «Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e söğmek küfür olduğu gibi bunların halifeliğini inkâr etmek de küfürdür. Şüphe yok ki bu gibi meseleler müslümanlarca makbuldür, fakat yukarıdaki iki söz arasını birleştirmekse müşküldür.»

Bu müşkülün sebebi fer'i meselelerle, kelâmcıların ittifak ettikleri esaslar cümlesinden olan kıble ehlinden hiç kimsenin tekfir edilemiyeceği esasına dayanan deliller arasında uygunluğun bulunmamasıdır. Bu müşkül şu şekilde kaldırılabilir. Fetva kitaplarının yazarlarının, bilmeden ve delilini açıklamadan naklettikleri fetvalar delil değildir. Zira dinî meselelerde inançlar, kesin delillere dayanmalıdır. Bir müslümana kâfir demede ise açık ve kapalı fesat ve fitneler vardır. Bazı kimselerin: Bu fetvalar, tehdid için nakledilmiştir, şeklindeki izah tarzları bir mâna ifade etmez.

İbn-i Humam «Hidaye Şerhi»'nde bu hikâyeye cevap vermek için şöyle diyor: «Bil ki zikrettiğimiz havaî kişilerin küfrüne hükmetmek, Ebû Hanîfe ve Şâfii'den nakledildiği üzere: Kıble ehlinden hiç bir kimsenin tekfir edilemiyeceği yolundaki sözlerinin tevili şöyledir: Bu inanç haddizatında küfürdür. Bu sözü söyleyen kâfir olmasa da o sözün, doğruyu aramakta gayret göstermek için gücünü sarf etmesinden ibaret olmasına binaen küfür olan sözü sarfetmektir. Ancak, böyle bir kimsenin arkasında namaz kılmanın caiz olmadığını ve batıl olduğunu söylemek bu iki sözü birleştirmez.»

Bu müşkülü ortadan kaldırmak için şöyle demek de mümkündür: Böyle kişilerin arkasında namaz kılmanın ihtiyat olarak batıl olmasına hükmetmeleri onların küfrü ile hükmetmelerini gerektirmez. Görmüyor musun ki, bu müctehitler, Beytullah'tan olmadığına kesin hükmetmemelerine rağmen Hatîm'e doğru yönelerek namaz kılan kimsenin namazının batıl olduğuna hükmetmişlerdir. Belki onlar zanları gereği olarak Hatîm'in de Beytullah'tan olduğuna hükmetmişler, dolayısiyle bu duvarın arkasında tavaf etmeyi gerekli kılmışlardır.

Sonra bil ki, kıble ehlinden maksat, âlemin yaratılmış olması, cesetlerin tekrar dirilmesi ve eczasının bir araya getirilmesi, Allah'ın hem bütünleri, hem de parçaları bildiği ve benzeri dinî bakımdan inanılması zarurî olan inançlar üzerinde ittifak eden kimselerdir. Ömrü boyunca, bu âlemin kadîm olduğu, yani yaratılmamış olduğu yahut Allah'ın parçalara ait bilgisinin bulunmadığı inancı ile ömrü boyunca taat ve ibadetlerle meşgul olan bir kimse kıble ehlinden değildir. Ehl-i Sünnet'e göre, Kıble ehlinden hiç kimseye kâfir denilemeyeceğinden, kasdedilen küfür alâmetlerinden herhangi bir emare bulunmadıkça kıble ehline kâfir denilemez. Bunu öğrenince bil ki, kıble ehli zikrettiğimiz üzere inanç esaslarının hepsinde ittifak etmişlerdir. Sıfat, amellerin yaratılması, iradenin umumîliği Allah kelâmının kadîm oluşu gibi başka esaslarda ihtilâf etmişlerdir. Ki bu münakaşalarda gerçeğin tek olduğunda şüphe yoktur. Yine kıble ehli, bu diğer esaslara inanmak sebebiyle hakka muhalif olan kimseye kâfir denilmesi ve böyle bir hükme itimat edilip edilmeyeceği hususunda da ihtilâfa düşmüşlerdir. İmam Eş'arî ve kendisine uyanlarca böyle bir kimse kâfir değildir. İmam Şâfii'nin: «Hattabiye taifesinden başka havaî kişilerden hiç kimsenin şahitliğini reddetmem. Çünkü onlar yalan konuşmanın helâl olduğuna inanıyorlar.» şeklindeki sözü de bunu bildirmektedir.

«Muntekâ» adlı kitapta Ebû Hanife'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: «Kıble ehlinden hiç bir kimseye kâfir, demeyiz.» Müctehitlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Bizim mezhebimiz mensuplarından bazı âlimler muhaliflerin küfrü ile hükmediyorlar.

Mûtezile'nin eskileri, Allah'ın sıfatlarının kadîm olduğunu ve kulların işlerinin yaratılmış bulunduğunu söyleyen kimsenin kâfir olacağını söylemişlerdir. Üstad Ebû İshak ise, bize kâfir diyenleri tekfir ederiz; kâfir demeyenleri tekfir etmeyiz, demiştir. İmam Râzî, kıble ehlinden hiç bir kimsenin tekfir edilmemesini tercih etmiştir.

Yukarıdaki müşkülün çözümü için şöyle bir cevap da verilmiştir: Kıble ehline kâfir dememek kelâm âlimlerinin görüşüdür. Kıble

ehline kâfir demek ise müçtehitlerin görüşüdür. Dolayısıyla iki zıddın birleşmesi gerekmez. Bunda bir mahzur yoktur. Bunun böyle olduğuna teslim olsak bile fakihlerin Kıble ehline kâfir demesi, muhaliflerin görüşlerini reddetmek konusunda tehdit için olması da caizdir. Birinci görüş kıble ehli müslümanlara saygı icabıdır. Çünkü kıble ehli her konuda bizimle beraberdirler.

TEVBELERİ KABUL ETMEK ALLAH'IN BİR LÜTFUDUR

İnanç esaslarına ilâve edilen hususlardan biri de tevbe bahsidir. Önce bil ki, tevbeyi kabul etmek, günahlardan dolayı gelecek olan azabı kaldırmaktır ki, bu aklen Allah Teâlâ üzerine gerekli değildir. Belki tevbeleri kabul etmek Allah'ın bir ihsanıdır. Mûtezile ise bu görüşe de muhaliftir. Tevbe edenin tevbesinin kabul edilmesine gelince bir görüşe göre, ümit edilir, fakat kesin değildir. Allah Teâlâ'nın:

وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ

«**Allah, dilediğinin tevbesini kabul eder.**»[560a] sözü de buna delil olmaktadır. Allah Teâlâ tevbenin kabul edilmesini kendi dilemesine bağlamıştır. Bu sebeple Allah ve Resûlünün, tevbeleri halis olmasına rağmen, savaşta Hz. Peygamberle birlikte savaşmaktan geri kalan, harbe katılmayanların tevbelerinin kabulünü tehir etmişlerdir. Küfürden dolayı yapılan tevbe böyle değildir. Bu türlü tevbe kesinlikle kabul edilir. Sahabe ve selefin icmaı ile bu hususu biliyoruz. Zira onlar namazlarını ve diğer ibadetlerini kabul ettiği gibi günahlarından dolayı tevbelerini kabul ettiği için, Allah'a yaklaşırlar. Yine Sahabe ve selef, kâfirin tevbesinin kesinlikle kabul edileceğini söylüyorlar. Konevî de aynı görüşü zikretmiştir.

Bu konuda şöyle demek de mümkündür: Ehl-i Sünnet âlimlerinin, tevbe edenin tevbesinin kabulünün kesin olmadığını söylemeleri, şartlarını haiz olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmadığı içindir. Zira şartlarını toplamayan tevbeler çoktur. Küfürden dönmekse böyle değildir. Bunda zahirî yönden sadece ikrara itibar edilir. İşin derinliklerini Allah bilir. Bu sebepten selef âlimleri Allah Teâlâ'nın:

560a) et-Tevbe, 9/15

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

«İnsanlardan bir kısmı inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe inandık, derler.»[561] âyetinden korkarlardı. Esasta sözün umumî mânasına itibar edilip hususî sebeplere itibar edilmez. Bu âyetin münafıklar hakkında indiğini ileri sürerek itiraz ve sual lâzım gelmez. Allah Teâlâ'nın: **«Tevbe edenin tevbesini Allah kabul eder.»** âyetinin mânası ise Allah tevbe etmek isteyeni tevbeye muvaffak kılar, demektir. Başka bir âyette de Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ
وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ

«Allah tevbeleri kabul eder ve sadakaları (zekât ve öşür) alır.»[562] Bu âyet müminler hakkında buyurulmuştur. Allah'ın verdiği haber ise hak olup vaadi de doğrudur. Bunu inkâr etmekse küfürdür. Nitekim bazı âlimler de böyle hükmetmişlerdir.

Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de tevbe konusunda şöyle buyuruyor:

اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

«Günahından tevbe eden, günahsız gibidir.»[563]

Hz. Peygamber ile birlikte savaşa katılmaktan geri kalanların tevbelerinin kabulünün tehir edilmesi ise Hz. Peygamber, onların kalblerindeki düşünceyi bilmediği ve Allah'a karşı edebi muhafaza etmek içindir. Bu konuda Hz. Peygamber kendi başına hüküm vermemiş, Allah'tan bir emir gelmesini beklemiştir. Allah Teâlâ'nın, onların tevbelerinin kabulünü açıklamayı tehir etmesinin sebebi onları bir daha böyle bir işe dönmekten menetmek için olsa gerektir.

«Umdet'ün-Nesefî»'de şöyle deniliyor: «Başka büyük günaha devam etse de büyük bir günahtan ötürü tevbe edenin tevbesi kabul

561) el-Bakara, 2/8.

562) Şûra, 42/25.

563) İbn-i Mace ve Beyhakî'den naklen Mişkâtül-Mesabih, c. I, s. 725, H. No. 2363.

edilir. Ve tevbe ettiği günahtan ötürü azab edilmez.» Mûtezile'den Ebû Hâşim bu görüşü kabul etmemektedir. Kitapta sonra şöyle devam ediliyor: Büyük günahlardan tevbe etmek, küçük günahlardan tevbe etme yerine geçmez. Ehl-i Sünnet'e göre, büyük günahlardan tevbe eden kişinin küçük günahları sebebiyle azab edilmesi caizdir. Haricîlere göre ise tevbesiz öldüğü takdirde Allah'a karşı isyan eden kişi, bu isyanı ister küçük olsun, ister büyük olsun, kâfirdir; Cehennem'de devamlı olarak kalacaktır. Mûtezile bu meselede daha geniş düşünerek şöyle demiştir. Eğer işlediği günah büyük ise imandan çıkar, fakat küfre girmez. Ancak böyle bir günahkâr Cehennem ateşinde devamlı olarak kalacaktır. Eğer işlediği günah küçük ise, ve büyük günahlardan sakınmışsa bundan ötürü bir müminin azab edilmesi caiz değildir. Eğer küçük günahlarla birlikte büyük günahları da işlemişse affedilmesi caiz değildir. Onların bütün bu görüşlerini Allah Teâlâ'nın şu ayeti reddetmektedir: **«Şirkten başka bütün günahları dilediği kimselerden mağfiret eder.»** Bu âyette Allah Teâlâ'nın bazı günahkârların günahlarını tevbesiz olarak affedeceğine işaret vardır. Biz bunun herkes hakkında bu tâyin edilmiş olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak herkes için, Allah azab mı edecek, yoksa af mı edecek olduğunu belirlenmiş olarak bilemiyoruz. Çünkü âyet böyle bir noktayı teyid etmiyor. Ancak bazı hadisler buna delâlet etmektedir. Bunlardan biri de: Her ne kadar zina da etse, hırsızlık da yapsa **«Lâ ilâhe illellah, diyen Cennete girer»** hadisidir. Sahâbe ve Tâbiûn'un çoğunluğu ile Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'ın görüşü de budur.

Sonra bize göre, küfür ile küfür dışındaki günahların, affedilme ve edilmemesi noktasındaki fark Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin «Tevhîd» kitabında zikrettiği şu husustur: Şüphesiz küfür inanılan bir yoldur. Zira mezhep ebedî inançla inanılır. Bu sebeple kâfir ebediyyen azab edilir. Diğer günahlarsa ebedî olarak işlenmediği için, bunların cezası da affedilmediği takdirde belli zamanlar içindir. Bu hüküm âsi olanlar içindir. Asî olmayan iyiler hakkında ise Tahavî şöyle diyor: «Müminlerden iyi olanların affedilmelerini ve Allah'ın rahmeti ile Cennete konulmalarını ümid ederiz.»

Burada ümid kelimesi kullanılmasının sebebi şimdiki durumda iyilikleri göründüğü ve ileride ne olacakları belli olmadığı içindir. İyi amellerse mükafatı gerektirmez. Belki mükâfat Allah'ın rahmeti ve ihsanının eseridir. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem:

لَنْ يُدْخِلَ الْجَنَّةَ اَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ فَقِيلَ وَلَا اَنْتَ

يَارَسُولَ اللهِ ؟ قَالَ وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللهُ تَعَالَى بِرَحْمَتِهِ

«Sizden biri Cennet'e kendi ameli ile girmeyecektir. Kendisine: Sen de mi yâ resûlellah? sorusu sorulunca: Evet, ben de, ancak Allah beni rahmeti ile örterse bu müstesna buyurdu.»[564]

Bu hadis-i şerif:

اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

«Yaptığınız ameller sebebiyle Cennet'e girin.»[565] âyetine aykırı değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın Cennete sokmak suretiyle ihsanda bulunacağı kimseler ancak iyi amelde bulunanlar olacaktır. Bu şekilde Allah Teâlâ kulunu bir bakıma yaptığı iyi iş sebebiyle Cennet'e sokmuş olur. Bazıları da bu âyetin mânasını şöyle tevil ederek hadis-i şerif ile telif etmeğe çalışmışlardır: Cennette taatlara göre dereceler vardır. Bu âyetin takdiri şöyledir. Cennetteki derecelerinize girin. Derece amelin eseri, girmekse yalnız Allah'ın fazlıdır. Çünkü Allah Teâlâ üzerine hiç bir şey vacib olmaz. Cennette ebediyyen kalmaksa niyete bağlıdır. Yine mümin ebedi inanca sahib olduğu için Cennette ebedî olarak kalacaktır. Nitekim kâfirlerin Cehennemde kalması da yalnız Allah'ın adaleti ile olacaktır. Cehennem tabakalarının en aşağısına ve en yakıcısına gitmeleri durumlarının değişikliğine bağlıdır. Ebediyyen kalmaları ise müminlerde olduğu gibi ebedî inançları ve niyetleri sebebiyledir.

Sonra bize göre, büyük günahların şefaat aracılığı olmaksızın tevbesiz olarak affedilmesi bize göre caizdir. Şefaatla affedilmesi ise daha evlâdır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem de:

شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي

«Benim şefaatım ümmetimin büyük günah sahipleri içindir.»[566]

Bunun ise Cehennem ateşine girmeden önce vuku bulması da Ce-

564) Müslim, c. IV, s. 2170, H. No: 2817.

565) en-Nahl, 16/32.

566) Tirmizî, Ebû Davûd'dan naklen Mişkâtül-Mesabih, c. III, s. 81, H. No: 5598.

hennem ateşine girdikten sonra vuku bulması da muhtemeldir. Mûtezile'nin bu şefaatı, derece yükseltmesi ile kayıtlandırması, Şefaatın Büyük Günah sahiplerine tahsis edilmesine aykırıdır. Mûtezile'ye göre af mümkün olmayınca şefaatta fayda yoktur. Bu konuda:

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ

«Onlara şefaatçıların şefaatı fayda vermez.»[567] âyetini delil getiriyorlar. Bununla beraber bu âyet, müfessirlerin ittifakı ile kâfirler hakkında inmiş olmasına rağmen, Mûtezile bu âyeti dâvalarına delil olarak getirmişlerdir. Bizim âlimlerimiz ise aksine bu âyetle şefaatın müminler için sabit olduğunu istidlal ediyorlar. Çünkü bu âyette kâfirlere şefaatın fayda vermeyeceğini zikretmesi onları tehdid içindir. Eğer kâfirlerden başkasına da şefaat fayda vermeyecek olsaydı, kendilerini kötüleme babında kâfirleri tahsis ederek zikretmekte bir fayda olmazdı.

Sonra bil ki, şüphesiz iyilikler kötülükleri yok eder. Allah Teâlâ bu noktayı bir âyetle beyan buyuruyor. Ancak bu kötülüklerin yok edilmesi küçük günahlara mahsustur. İyilikler ise küfrün dışında diğer günahlarla yok olmaz. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ

«Kim inanmayıp küfr ederse onun bütün amelleri yok olur.»[568] Fasıklık ise mutlak mânada küfür, demek değildir. Amellerin yok edilmesi noktasında küfre ilhak edilemezler. Mûtezile bu görüşe de muhaliftir:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ

«Zerre kadar amel işleyen onun karşılığını görecektir.»[569] âyeti, iyi amel işleyip hayır da yaptıktan sonra kâfir olarak ölen kimsenin öldükten sonra yaptığı bu iyiliğin mükâfatını görecek, manasını ifade eder, denilemez. Bu görüş ittifakla batıldır. Zira biz deriz ki; bu âyetin manası kâfir âhirette değil de bu iyiliğin mükâfatını dünya hayatında görür, demektir. Nitekim müminler de âhirette günah ve

567) Müddesir 74/48.
568) Maide 5/5.
569) Zilzâl, 99/7

ayıplardan beri olabilmek için dünyada iken irtikab ettiği bazı kötülüklerin cezasını yine bu dünyada bazı belâ ve musibetler sebebiyle çeker.

İbn-i Abbas diyor ki; mümin, yahut kâfir işlediği hayır yahut kötülüğün cezasını Allah Teâlâ mutlaka ona gösterir. Müminin günahlarını örterek yaptığı iyilikler sebebiyle onu mükâfatlandırır. Kâfirin ise iyilikleri reddedilip kötülüklerinden ötürü azab edilir.

«Akîdet'üt-Tahavî» şârihi demiştir ki: Bir kimse şirkten dönüp müslüman olsa ve şirkin dışındaki günahlarından tevbe etmese, müslüman olmadan evvel işlediği günahlarından dolayı cezalandırılacak mıdır, yoksa şirkin dışındaki geçmiş günahlarından tevbe etmesi mi lâzımdır? Meselâ; bir kimse zina işinde ısrar ettiği yahut içkiye devam ettiği halde müslüman olsa, kâfir iken yaptığı zinalardan ve içtiği içkilerden dolayı cezaya çarptırılacak mıdır? Yoksa müslüman olunca bunlardan dolayı da tevbe etmiş olması mı gerekecektir? Yoksa umumî olarak bütün günahlarından mı tevbe edecektir? En doğrusu 'müslüman olunca diğer günahlardan da tevbe etmesi gerektiğidir.»

Şüphe yok ki bu görüş, kâfirlerin de iman dışındaki emirlerle mükellef bulunduğunu kabul edenlerin görüşüne bir katılmadır. Bizim mezhebin sağlam olan görüşü bunun aksidir. Yâni müslüman olmakla diğer günahlardan tevbe etmek gerekmez. Ancak kul hakları ile ilgili bulunan bazı noktalarda tevbe etmesi ve hakları ödemesi gereklidir. Bu mesele yerinde açıklanacaktır. Evet, böyle bir kimseye önce şirkten, sonra diğer bütün kötülüklerden tevbe etmek ve bu kötülükleri bir daha işlememeğe azmetmek gerekir.

Sonra tevbenin, günahların mağfiret edilmesine ve bunlardan ötürü kulun azabedilmemesine sebep olması konusunda ilim adamları arasında ihtilâf yoktur. Ve tevbeden başka bütün günahların mağfiret edilmesine sebep olacak bir şey de yoktur. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ
لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ
الذُّنُوبَ جَمِيعًا

«De ki, ey kendilerine karşı israfa dalan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin. Muhakkak Allah bütün günahları mağfiret eder.»[569]**/a**

Bu âyeti kerime küfürden tevbe etmiş bulunanlara mahsustur. Çünkü Allah Teâlâ kendine eş koşulmasını affetmez. Bunun için Allah Teâlâ: «Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin» buyurmuş, bu âyetin devamında da: **«Rabbinize dönün.»**[570] buyurmuştur.

Sonra bil ki, tevbe lügatte dönmektir. Tevbenin birkaç mertebesi vardır. Biri kötülükten tevbe, diğeri halkın tevbesi, üçüncüsü ise gafletten tevbedir. Gafletten tevbe etmekse Allah'ın has kullarına aittir. Bu türlü tevbeye «Evbe» adı da verilmektedir. Allah Teâlâ'nın peygamberler, hakkında

إِنَّهُ أَوَّابٌ

«Muhakkak o, tevbe etmek suretiyle Allah'a yönelendir.»[571]

فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا

«Muhakkak Allah kendine dönenleri mübalâğa ile mağfiret edicidir.»[572] Yâni kötülükten taata dönenleri affeder. Evvâbîn namazından bahseden hadis-i şerîf'teki evvabin'den maksat, akşam ile yatsı arasını taatla ve Allah'tan başkasını düşünmekten tevbe etmekle geçirmektir.Bu da ârıflere ve Allah'ın gerçek Tevhîd ehli kullarına mahsustur. Nitekim İbn-i Farıd şöyle diyor: **«Gönlüme sehven de olsa senden başkası hakkında bir irade gelse dinden döndüğüme hükmederim.»**

Şeriatta ise tevbe, bir daha dönmemeye azmetmekle beraber kötülük olması bakımından, kötülüklerden pişman olmaktır. Kelâmcılar da aynı şekilde bu târifi yapmışlardır. Bu tarifte kötülükten kaydını koymanın sebebi, mübah, bir işten yahut taattan dolayı pişmanlık duymaya tevbe denmemesine binaendir. Kötülük olması yönünden, sözü ise özellikle konulmuştur. Zira bir kimse şarabı midesine dokunduğu, yahut başını döndürdüğü, kısaca sıhhate zararlı olduğu için içmemeğe azmederse buna tevbe denilmez. Bir daha dönmemeyi azmederek, kaydı ise pişmanlığın ancak bu şekilde gerçek-

569a) Zümer, 39/53
570) Zümer, 39/54
571) Sâd, 38/17.
572) İsrâ, 17/25.

leşmesine binaendir. Bu sebeple hadiste: «Pişmanlığın tevbe olduğu» söylenmiştir.

«Mevâkıf» adlı kitabın şârihi diyor ki; bu hadise, geçmişte bir işe pişman olan kişi şimdiki durumda yahut gelecekte bu işi yapmak isteyebilir, tarzında itiraz edilmiştir. Bir daha dönmemek üzere kaydı bu mahzuru ortadan kaldırmak içindir. Hadiste geçen pişmanlık ise tam pişmanlık mânasına hamledilmiştir. Bu tam pişmanlıksa bir daha o kötülüğü işlememeğe azmetmekle olur. Bu itiraz reddedilerek:«Kötülük olması yönünden kötülükten pişmanlık duymak zaten bu şekilde bir azim sahibi olmayı gerektiriyor.»

Bu gerektirmenin aklen ve naklen yasaklanmış olduğu açıktır. İlim adamları bu meseleyi şöyle açıklamışlardır: Bir kötülükten tevbe edip diğerinden dönmemek Ehl-i Sünnet'e göre sahihtir. Mûtezile ise bu görüşe aykırı düşünmektedir. Yine ilim adamları tevbenin rükünlerinin üç olduğunu açıklamışlardır. Bunlardan biri geçmişe pişmanlık olmak. İkincisi o işi bırakmak, üçüncüsü o kötülüğü bir daha yapmamayı azmetmektir. En iyisi şöyle demektir: Pişmanlığın mânası tevbe demektir. Çünkü pişman olmak tevbenin esaslarından biridir.

Bu Hz. Peygamber'in: «**Hac, arefe günüdür**» hadisi gibidir.

Sonra bu, pişmanlık içki içmek gibi kul ile Allah arasındaki günahtan ötürü ise onun erkânı ve esasları bu şekildedir. Namaz, oruç ve zekât gibi Allah haklarından olup bu haklara tecavüz ederse bunun tevbesi önce Allah'ın hakkına tecavüz ettiğinden ötürü tevbe etmek sonra bir daha bu kötülüğü işlememeğe azmetmektir. Öyle ki bir vakit namazı vaktinden tehir etmemeyi azmetmek gerekir. Sonra bu ibadetlerden ifa edemediklerini kaza etmektir. Eğer kulun işlediği günahlar kul haklarına tâalluk eden günahlardan olup malını zulmen almak kabilinden ise, bu kişinin tevbesinin sahih olması önce yukarıda Allah'ın hakları söz konusu edilirken bahsedilen şartlara riâyet etmek, sonra da mal sahiplerinin mallarını iade edip şimdiki durumda ve gelecekte kendilerinden helâllık istemek suretiyle onları razı etmektir. Yahut bu işi yerine getirecek bir vekil tâyin etmektir.

«El-Kınye» adlı kitapta şöyle yazılmıştır: «Bir kimse gasb, zulüm, ve cinayetler yolu ile birçok insana borcu bulunsa ve bu kimseleri tanımadığı için tesbit edip verme imkânı bulunmasa, borcunu ödemek niyetiyle onların hakkı kadar malı fakirlere sadaka olarak dağıtır. Ve Allah Teâlâ'ya karşı da tevbe eder. Bu malı fakir olan anababasına yahut çocuklarına verse özürlü kabul edilir. Yine bu kitapta şöyle yazılmıştır: Bir kimsenin değişik insanlara fazla para

alıp, noksan mal vermek gibi borcu bulunsa, borcunu ödemek için alacaklıları araştırdıktan sonra bulamayıp bu değerde bir elbiseyi fakirlere sadaka verse bu borç onun uhdesinden çıkar. Bundan anlaşılıyor ki, borcunun cinsinden sadaka vermek şart değildir, değerince başka bir varlık vermek yeterlidir.

Kâdıhan fetvasında şöyle yazılmıştır: Bir kimsenin hasmına borcu bulunsa ve alacaklı kişi ölse, mirasçısı da bulunmasa hak sahibinin hakkı yerine borcu cinsinden bir malı fakirlere dağıtır ki bu hak Allah'a emanet edilmiş olur. Kıyamet gününde Allah Teâlâ bu hakkı alacaklıya ulaştırır.

Bir müslüman bir zimmîden gasb yolu ile mal alsa, yahut çalsa Kıyamet gününde o müslüman bu zimminin hakkından ötürü azab edilir. Çünkü zimmî'nin affetmesi ümid edilmez. Zimminin hasımlığı müslümanınkinden daha şiddetlidir.

Sonra borçlunun alacaklıya: «Senin bende alacağın vardır onu helâl et» gibi belirsiz bir sözü mü söylemesi, yoksa borcunun miktarını belli ederek mi helâllik istemesi gerekir? Bu konuda «En, Nevâzil» adlı kitapta şöyle yazılmıştır: «Bir kimsenin başka birinden alacağı olsa ve alacağının miktarının tamamını bilmese ve borçlu kişi «beni ibra et» dese, alacaklı da: «İbra ettim,» dese Nusayr rahimehullah'a göre, borçlu, ancak alacaklının bildiği kadarından ibra edilmiş olur. Muhammed b. Seleme ise, «Bütün borcundan kurtulur» diyor. Eb'ul-Leys essemerkandî ise, dünya mahkemesine göre Muhammed b. Seleme'nin dediği doğrudur. Âhiret hükmüne göre ise Nusayr'ın dediği doğrudur, diyor.

«El-Kınye» adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimsenin üzerinde başkasının hakları bulunsa ve hak sahipleri ile helâllaşsa, fakat hakların tafsilâtına girmese, bu şekilde hak sahibi hakkını helâl etse, borcunun tafsilâtına girdiği takdirde hakkını helâl edeceğini bilirse mâzur tutulabilir. Eğer helâl etmeyeceği kanaatında ise mazur değildir. Bazıları da bunun güzel olduğunu söylemiştir.»

«el-Hülâsa» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir kimse başka birine, bende olan bütün haklarını helâl et, dese o da helâl etse ve onu borçtan kurtarsa, eğer hak sahibi bu sözü söyleyen kimsede hakkı bulunduğunu biliyor idiyse İcma ile hüküm vermek bakımından o kişi borcundan beridir. Fakat dinî bakımdan İmam Muhammed'e göre borçtan beri olmaz. Ebû Yusuf'a göre ise borçtan kurtulur. Fetva da Ebû Yusuf'un sözü üzerinedir.» Ebû Yusuf'un bu fetvası Eb'ul Leys'in tercih ettiği görüşe aykırıdır. Eb'ul-Leys'in sözü takvaya mebni olsa gerek. Fakat, gıybet ve iftira gibi şerefle ve namusla ilgili konularda olursa, tevbesinin kabul olması için bu haklar, o takdirde hem Allah hakkına riâyet etmesi hem de söylediği sözü ha-

ber vererek sahibinden helâllık istemesi gerekir. Eğer bu şekilde helâllık almak mümkün olmazsa, bulduğu zaman hak sahipleri ile helâllaşmayı niyet etsin. Hak sahipleri yani dedikodu edilen kişiler iftira edilenler, haklarını helâl ederlerse hakları düşer. Eğer bunların hepsini yapmaktan da aciz kalırsa, meselâ; hak sahibi ölmüş, yahut kaybolmuşsa o zaman Allah'a karşı istiğfar etmek lâzımdır. Allah'ın fazlı ve kereminden umulan kendi ihsan hazinesinden hak sahiplerini razı kılması umulur. Çünkü Allah ziyade kerem, rahmet ve merhamet sahibidir.»

Ravdat'ül-Ulemâ adlı kitapta da şöyle deniliyor: «Zina eden tevbe edince Allah Teâlâ onun tevbesini kabul eder. Fakat gıybet eden kişi tevbe edince dedikodusunu yaptığı kişiyi razı etmedikçe Allah onun tevbesini kabul etmez.» Ben derim ki: Bu görüş, «Zina dedikodudan daha kötüdür.» şeklinde rivayet edilen hadisin mânası olsa gerektir.

Fakîh Eb'ul-Leys es-Semerkandî bu konuda şöyle diyor: «İlim adamları hasımları ile helallaşmadan dedikoducuların tevbesinin caiz olup olmadığı hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Bir kısmı caizdir, demiştir. Bir kısmı da caiz değildir, demiştir. Bize göre, bu mesele iki şekildedir: Biri eğer dedikodu ile ilgili söz, dedikodusunu yaptığı kişinin kulağına gitmişse, onun tevbesi, bu kişiden helâllik istemektir. Eğer bu söz kulağına gitmemişse Allah'tan mağfiret dilesin ve içinden bir daha böyle bir söz sarf etmemeyi niyet etsin.»

DEDİKODU VE İFTİRANIN TEVBESİ :

«Ravdat'ül-Ulemâ» adlı kitapta şöyle denilmiştir: «Ebû Muhammed'e sordum: «Dedikodu eden kişi, dedikodusu arkadaşının kulağına gitmeden tevbe ederse tevbesi kabul edilir mi?» diye sordum. «Evet, o dedikodusu günah durumuna gelmeden tevbe etmiştir,» cevabını verdi. Yani bu dedikoduya henüz kul hakkı karışmamıştır. Zira dedikodu, dedikodu edilenin kulağına giderse ancak günah olmaya intikal eder. Ben yine sordum, dedim ki: «Eğer bu dedikodu tevbe ettikten sonra sahibinin kulağına giderse ne olur?» Bu soruma karşılık: «Tevbesi batıl olmaz.» cevabını verdi. Belki Allah Teâlâ dedikodu yapanı tevbe ettiği için, dedikodu edileni de üzüldüğü için affeder. Çünkü Allah Teâlâ kerem sahibidir. Tevbeyi kabul ettikten sonra tekrar reddetmesi şanına yakışmaz. Belki ikisini de affeder.»

Burada işi Allah'ın keremine ve lütfuna bağışladığı aşikârdır. Cünkü o kişinin tevbesinin kabul edilmesinin, dedikodu edilen kişinin bu sözü bilmemesi şartına bağlı olması ihtimali vardır.

Fakat bir kimse başkasına iftirada bulunsa - ki iftira bir kimsede olmayan şeyi ona isnad etmektir - bu iftira edenin üç yerde tevbe etmesi gerekir. Birincisi iftirada bulunduğu topluluk arasına gidip «Ben falancayı sizin yanınızda böyle böyle andım. Bilmiş olun ki ben bu sözde yalancıyım.» demesi lâzımdır. İkincisi, iftirada bulunduğu kişiye gidip onu bu konuda razı kılmak ve helâllık almaktır. Üçüncüsü: Allah'ın hukukunda olduğu gibi adabına uygun şekilde tevbe etmektir. İftiradan daha büyük bir günah yoktur.

Sonra dedikodusunu yaptığı bir kimseye «Seni dedikodu ettim. Hakkını helâl et.» demek yeterli midir? Yoksa dedikodunun konusunu ona açıklamak zorunda mıdır? İbn'ül-Acemî «El-Mânsik» adlı

kitabında, gıybet konusunda «Eğer bildirmesi fitneye sebep olacağını biliyorsa, dedikodunun konusunu sahibine bildirmez» diyor. Bize göre, meçhul haklardan ibra etmenin caiz olması da buna delil teşkil etmektedir. Ancak sonra dedikodu edilen kişinin, helâllık isteyen kişiyi ibra etmesi müstahaptır. Çünkü bu şekilde arkadaşını günahtan kurtarmış oluyor. Böylece kendisi de büyük bir mükâfatla kurtulmuş oluyor.

«El-Mültakıt» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir kimsenin başka birinde alacağı bulunsa ve bu alacağını tahsil etmeğe gücü yetmese, bu borcu o kişinin boynunda bırakmaktansa, onu ibra etmesi ve hakkını helâl etmesi onun için daha hayırlıdır.»

«El-Kınye»de ise, iki hasmın, bir anlaşmazlık sebebiyle tokalaşması helâllık talebidir, denilmektedir. Şeref'ül-Eimme'den rivayet edildiğine göre, iki kişi birbirine sövse helâllaşmaları vacip olur.

Bu fetvalar, halk arasında ilim adamları arasında meşhur olduğu üzere; «dedikodu yaygındır, herkesin diğeri üzerinde hakkı vardır. Dolayısıyla birbirine karşı haklarını karşılıklı olarak yaptıkları dedikodu ile ödemiş olurlar.» düşüncesi kabul edilemez.

«El-Kınye»'de kaydedildiğine göre, bir kimse diğer bir kimseye eziyet etse, sonra bu kişiye üst üste birkaç kere selâm verse ve bu kişi de selâmını alsa, güzel davransa; öyle ki kendisine hakkını helâl ettiğini zannetse bu kişinin mazereti kabul değildir. Eziyet ettiği kişiden helâllık istemesi vaciptir.»

Şeref'ul-Eimme el-Mekkî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir. Eziyet eden hemen o anda helâllık istemez. Çünkü o kişi gazabla doludur, beni affetmez, derse tehir ettiğinden ötürü mazereti kabul değildir.

El-Kirmanî, «el-Mensik» adlı kitabında bu konuda diyor ki; sonra sağlam bir şekilde eğer tevbe ederse, kesinlikle ve şeksiz, şüphesiz olarak kabul edilir, reddedilmez. Çünkü Allah Teâlâ nassın hükmü ile bizlere vaatta bulunuyor:

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ

«O Allah ki kullarından tevbeyi kabul eder ve kötülükleri affeder.»[573] buyuruyor. Hiç kimse için «Tevbenin kabulü Allah'ın dile-

573) Şûra, 42/25.

mesine bağlıdır» demek doğru olmaz. Zira bu, halis bir cahilliktir. Bunu söyleyenin kâfir olmasından korkulur. Çünkü bu tevbelerin şüphesiz ve kesinlikle kabulü konusunda Allah'ın kesin bir vaadıdır. Tevbe eden kişi eğer doğru ise tevbesinin kabul edilmesi konusunda şüpheye düşünce, o tevbe ve bu inançla ilk günahından daha büyük bir günaha girmiş olur. Bundan ve helâke götüren bütün düşünce ve davranışlardan Allah'a sığınırız.»

İmam Gazali'nin sözü bu konuya açıklık getirmektedir: «Tevbe şartlarını topladığı zaman mutlaka makbuldür. Tövbekâr olan kişi yalnız, tevbesinin şartlarına uygun olup olmadığı konusunda şüpheye düşer. Kabul edileceğini düşündüğü için bunu bildiği tasavvur edilse de haddizatında tevbenin mutlaka kabul edilme yolu olduğunda bizi şüpheye sevketmez.»

Biz ise şöyle deriz: Tevbenin târifinde «Gücü yettiği zaman» sözleri şu sebebe dayanmaktadır: Bir kimse zina yapmaya gücü yetmediği ve kudretten kesildiği için bu işi terk ederse buna tevbe denilmez. «El-Mevâkıf» adlı kitabtada böyle yazılmaktadır. Mevâkıf şârihi diyor ki; bu kaydın faydası şudur: Kötülüğü terk etmeye azmetmek mutlak değildir ki kudreti kaybolan kimseden olması düşünülsün... Belki bu azim, işi yapma kudretinin var olduğunu farz etmekle kayıtlıdır. Bu sebeple o azim bu kudrete sahip olmayandan vaki olacağı da düşünülebilir.»

Bu takdirde bu kudrete kesinlikle yok denilemez. Bu konudaki araştırmanın neticesi Âmidî'nin sözüdür. Biz, gelecekte işi yapmaya ehil olduğu zaman gücü yeterse, kaydını şu sakıncaya göre koyduk: bir kimse zina etse sonradan zina etme kudretinden kesilse, yahut ölüme yaklaşsa gelecekte işi terk etmeye azmetmesi tasavvur edilemez. Bununla beraber yaptığına pişman olursa selefin ittifakı ile tevbesi kabuldür.

Ebû Haşim'in ise bu konuda «bir kimse zina ve diğer kötülükleri yapma kudretinden kesildiği zaman, âciz olduğu için tevbesi kabul ve sahih olmaz» sözü batıldır. Çünkü ölüm korkusu getiren bir hastalığa yakalanmış kişi, gelecekte bu işi yapmaktan aciz olduğunu kesin olarak bilse de ittifakla yapacağı tevbe sahihtir.

BÜTÜN GÜNAHLARDAN TEVBE ETMEK

Sonra bil ki bütün gruplarca müslüman olmak isteyen kişinin küçük-büyük bütün günahlardan tevbe etmesi gereklidir. Bu günahlar ister zahire talluk eden işler olsun, ister iç yapı ile ilgili batını ahlâkla ilgili olsun arada bir fark yoktur. Sonra kendini sözlerinde, işlerinde ve davranışlarında Allah korkusu ile dinden çıkacak hususlardan koruması gerekir. Çünkü dinden çıkmayı gerektiren söz, iş ve davranışlar, yapılan amelleri iptal eder; gelecekteki sonunun kötü bir durumda neticelenmesine sebep olur. Eğer Allah takdir etmiş de kendisinden dinden çıkmayı gerektirecek şeyler çıkarsa bunlardan derhal tevbe eder ve Kelime-i şehâdeti yeniler ki saadet kendisine dönsün. «Hülâsa» adlı kitapta kaydedildiğine göre can çekişme halindeki iman kabul değildir, fakat tercih edilen görüşe göre bu durumda tevbe kabuldür.»

Bu rivayetin akla aykırı olduğu açıktır. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى يَقْبَلُ تَوْبَةَ الْعَبْدِ مَالَمْ يُغَرْغِرْ

«Şüphesiz Allah, can çekişme durumuna gelmedikçe kulun tevbesini kabul eder.»[575]

Belki Allah Teâlâ'nın:

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ
إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ
وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ

575) Kaynağını bulamadım.

«O kimseler ki, kötülüklerde ısrar ederken onlardan birine ölüm geldiği ve hayattan ümidini kestiği zaman, ben şimdi tevbe ettim, der. O kimseler için tevbe kabul değildir. Kâfir olarak ölenlere de tevbe yoktur.»[576]

âyetinde açıkça beyan edilmiştir. Bu sebeple herkesin inanılması gerekli hususları bildiğinden daha kuvvetli bir şekilde küfrü gerektiren hususları bilmesi gerekir. Zira inançla ilgili hususlarda sadece icmalî iman etse yeterlidir. Fakat küfrü gerektiren birinci kısım bilgiler böyle değildir. Özellikle bizim Mezhebin imamı Ebû Hanife'ye göre bu konuda tafsilâtlı bilgi bulunması gerekir. Bu sebeple: «Maksadın hasıl olması bakımından İslâm'a girmek kolaydır. Fakat İslâm'ın hükümleri üzerinde devam ve sebat etmek güçtür» denilmiştir. Allah Teâlâ'nın:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ
عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا
وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

«Gerçekten rabbimiz Allah'tır, deyip de sonra imanda sebat gösterenler, onların üzerine: korkmayın, üzülmeyin. Vaad olunduğunuz Cennetle neşelenin, diye melekler inecektir.»[577]

---

576) en-Nisâ, 4/18

577) Fussılet, 41/30.

İSTİKAMET KERAMETTEN ÜSTÜNDÜR

Allah yolunda istikametin, bin türlü kerametten daha hayırlı olduğu söylenmiştir. Yine bu konuda bir latîfe nakledilir: «Bâyezîd'in komşularından birine: Müslüman olsana? denildi. Buna karşılık şöyle cevap verdi: Eğer müslümanlık Ebâ Yezîd'in müslümanlığı gibi ise bunun altından kalkamam. Eğer müslümanlık sizin müslümanlığınız gibi ise sizin durumunuz benim hiç hoşuma gitmiyor.»

«Umdet'ün-Nesefî»'de, kötülüğün helâl olduğunu kabul etmek küfürdür, denilmektedir. Umde'nin şârihi Konevî diyor ki: Umde'nin sahibi bu sözünden kesin nasla yasaklanmış bir kötülüğü kasdetmiş olsa gerektir. Çünkü böyle bir hükmün helâl olduğunu kabul etmek Kitabın hükmüne aykırıdır. Fakat haber-i vahid gibi zannî delil ile sabit olan bir kötülüğe gelince bunun hükmünü helâl kabul eden kimse kâfir olmaz. Ancak fasık olur. Bu haberi tevil ederse fasık da olmaz.» diyor.

KIBLE EHLİNİN TEKFİRİ CAİZ DEĞİLDİR

Kadı Azudüddin «el-Mevâkıf» adlı kitabında diyor ki; Allah'ı inkâr etmedikçe, yahut Allah'a eş koşmadıkça, yahut peygamberlik müessesesini, yahut bize kadar gelişi zaruri bilgi ile sabit bir hükmü. yahut haram olan şeyleri helâl kabul etmek gibi üzerinde ittifak edilmiş bulunan bir meseleyi inkâr etmedikçe kıble ehlinden hiç bir kimseye kâfir denilemez. Kâfir diyen fasıktır, kâfir değildir.»

İlim adamlarının «Kıble ehlinden hiç bir kimseye kâfir demeyi caiz görmeyiz» sözlerinden maksat, yalnız, kıbleye yönelmek değildir,» sözleri yeterli değildir. Zira Rafızîlerin Gulât tâifesi Cebrail aleyhisselâm'ın vahyı indirmede yanlışlık yaptığını, esasen Allah Teâlâ'nın Cebrail'i Hz. Ali'ye gönderdiğini, fakat yanlışlıkla vahyi Hz. Peygamber'e getirdiğini iddia ediyorlar. Halbuki bunlar kıble ehli değildir. Bu Galiye tâifesinden bir kısmı, Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia edecek kadar da ileri gitmişlerdir. Bunlar kıbleye karşı namaz kılsalar da kâfirdirler. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in :

مَنْ صَلّٰى صَلٰوتَنَا وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا وَاَكَلَ
ذَبِيحَتَنَا فَذٰلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِى لَهُ ذِمَّةُ اللّٰهِ
وَذِمَّةُ رَسُولِهِ فَلَا تَخْفِرُوا اللّٰهَ فِى ذِمَّتِهِ

«Kim bizim kıldığımız namazı kılarsa, bizim kıblemize yönelirse, kestiğimizi yerse işte Allah ve Rasûlünün zimmetinde bulunan müslüman budur. Allah'ın zimmetini bozmayın.»[578]
sözünden kasdedilen mânâ da budur

KENDİ İSTEĞİ İLE KÜFÜR KELİMESİNİ SÖYLEMEK KÜFÜRDÜR

Konevî demiştir ki: Bir kimse kendi isteği ile inanmadığı halde küfür kelimesini söyierse kâfir olur. Çünkü hükmüne razı olmasa da o, bu kelimeyi söylemeye razı olmuştur. Bu sebeple ona kâfir denilir. Bilmemek sebebiyle mâzur tutulamaz. İlim adamlarının çoğunluğuna göre bu hüküm böyledir. Bazı âlimlerse başka türlü düşünmüşler, bu görüşü kabul etmemişlerdir.

HZ. EBU BEKİR'İN HİLAFETİNİ VE SAHABÎLİĞİNİ İNKÂR

Yine Konevî diyor ki: bir kimse Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in halifeliklerini inkâr etse kâfir olur. Ben derim ki, bunun sebebi hilâfetin icma ile sabit bulunması olsa gerektir. Yahut Hz. Ebû Bekir'in halifeliği Hz. Peygamber'in işareti ile sabittir. Hz. Ömer'inki ise Hz. Sıddîk'in nasb etmeye işareti ile sabit olmuştur. Hz. Osman ile Hz. Ali'nin halifelikleri böyle değildir. Bunların halifeliğinde icma yoktur. Hz. Ebû Bekir'in sahabeliğini inkâr eden, Kur'an nassını inkâr etmiş olacağı için kâfir olur. Çünkü Allah Teâlâ onun hakkında şöyle buyuruyor :

اِذْ هُمَا فِى الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ

578) Buhari, Sahih,

لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا

«Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir mağarada iken Hz. Peygamber arkadaşına, üzülme. Allah bizimle beraberdir, diyordu.»[579]

Müfessirler bu âyette Hz. Peygamber'in arkadaşından kasdedilenin Hz. Ebû Bekir olduğunda ittifak etmişlerdir:

«Tatarhaniye» adlı fetva kitabında şöyle deniliyor «Bir kimseye bunu Allah için yap, denilse ve «yapmam» dese kâfir olur.» Bu fetvadan anlaşıldığına göre bir kimseyi yemininde doğru çıkarmaya çalışmak müstahaptır. Böyle söyleyen kimsenin kâfir olmaması gerekir. Evet, eğer bu kimse: «Ben o işi Allah rızası için yapmam, başka biri için yaparım» tarzında açıklama yaparsa o zaman kâfir olur.

Sonra bilmiş ol ki, tekfir konusu çok karışık ve fitneye sebep olan, üzerinde çok ihtilâf edilen bir konudur. Âlimlerden bir kısmı, kıble ehlinden hiç kimseyi tekfir etmeyiz deyip bu işi umumî mânada nefy ediyorlar. Halbuki bunlar biliyorlar ki, kıble ehli içinde Yuhudî ve Hristiyanlardan daha kâfir olan münafıklar vardır, ki bunlardan bir kısmı imkân buldukça küfrünü ortaya koyarlar.

---

579) et-Tevbe, 9/40.

DİNDEN DÖNMENİN HÜKMÜ

Kesin ve mütevater delillerle farz oluşu ve haram oluşu sabit olmuş hükümleri inkâr eden kimse önce tevbeye dâvet edilir. Eğer tevbe ederse ne güzel. Tevbe etmezse kâfir ve mürted olarak öldürülür. Münafıklık ve dinden dönmeye sebep olan durumlar bidatlerdir, kötülüklerdir. Nitekim Hallal'ın «es-Sünne» adlı kitabında Muhammed b. Sîrin'e isnad ederek şöyle dediğini nakletmiştir: «En çok mürted olanlar, havaî insanlardır.» İbn-i Sîrin aşağıdaki âyetin onlar hakkında indiğine inanırdı:

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ

«Âyetlerimiz hakkında alay yollu söz edenleri gördüğünüz zaman, kendilerinden yüz çevir, yanlarına oturma; tâ ki Kur'an'dan başka bir söze dalalar.»[580]

Bu sebepten müctehidlerden çoğu« bir günahtan dolayı hiç kimseyi tekfir etmeyiz.» sözünü söylemekten çekinmişlerdir. Belki şöyle denilebilir: «Haricîlerin yaptığı gibi biz onları her günah sebebiyle tekfir etmeyiz. Bir şeyi umumî olarak nefy etmekle umumiliğini nefy etmek arasında fark vardır. Esasen, her günah sebebiyle insanı tekfir eden haricîlerin sözlerini bozacak şekilde umumiliği nefy etmek

580) En'am, 6/68.

gerekir.»

Kelâm, fıkıh ve hadis âlimlerinden bir grup amel babında bu sözü söylemezler. Ancak sahibi tevil de etse bunu bidata dayalı inançlarında söylüyorlar ve bu sözü söyleyen herkesin kâfir olduğu ile hükmediyorlar ve hata eden müctehid ile diğerleri arasında bir ayırım yapmıyorlar, ve her bidatçının kâfir olduğunu söylüyorlar. Bu söz, Mûtezile ile Haricilerin mezhebine yakındır.

BİDATÇILAR BİRBİRİNE KÂFİR DERLER

Bidatçıların kusurlarından biri birbirlerine kâfir demeleridir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'ın güzel taraflarından biri ise, hata edince birbirine kâfir demiyorlar. Evet, her kim, Allah yaratıkları yaratmadan önce bilmiyordu. derse o kimse kâfirdir. Yine Allah Teâlâ'nın cisim olduğunu, mekânı bulunduğunu, Allah Teâlâ üzerine zaman geçtiğini söyleyen kimse de kâfirdir. Böyle bir kimse için iman hakikatı sabit olmamıştır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ

«Müslümana sövmek fasıklıktır, onu öldürmekse küfürdür.»[581] sözleri Buharî ve Müslim'in rivayet ettiği gibi helâl olduğunu kabul etmek manasına hamledilmiştir. Yahut müslüman olduğu için öldürmek mânasına gelmektedir. Buharî ve Müslim'de yine zikredildiği üzere Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'in:

إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ يَا كَافِرُ فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدُهُمَا

«Bir müslüman kardeşine: ey kâfir, dediği zaman bu söz ikisinden birine döner.»[582] hadisi, kâfir olduğuna inanırsa, mânasına hamledilmiştir.

Bil ki Kudame b. Abdillah, şarap yasaklandıktan sonra şarap içmişti. Kudame ve onunla birlikte bir grup Allah Teâlâ'nın:

581) İbn-i Mace, c. II, s. 1259, Buharî, c. I, s. 17, K. İman/19.
582) Buharî ve Müslim.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ
فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا
وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«İman edip iyi amel işleyenler üzerine, bundan böyle sakındıkları, güzel işlere devam ettikleri, sonra iman ve takvalarında kökleştikleri, daha sonra bu takva ile beraber güzel işlerle meşgul oldukları takdirde, önceden tattıkları yiyecek ve içeceklerde bir günah yoktur.»[583] âyetini tevil ederek kendisi ve kendisine uyan bir grup şarap içmişlerdir. Bu hal, Hz. Ömer'e intikal edince Ali b. Ebî Tâlib ve diğer Sahabilerle birlikte, eğer onlar günahkâr olduklarını itiraf ederlerse had cezası ile cezalandırılmaları, helâl olduğunda ısrar ederlerse öldürülmeleri gerektiği üzerinde ittifak etmişlerdir. Hz. Ömer Kuddame'ye şöyle demiştir: Hata ettin. Senin gideceğin yer çukurdur. Eğer sen Allah'tan korkup ona inansaydın ve iyi amel yapsaydın içki içmezdin.»

Bu âyetin esas iniş sebebi şudur: Allah Teâlâ şarabı haram kılınca ve bu haram kılma işi Uhud savaşından sonra vaki olunca sahabeden bir kısmı: «Şarap yasak olmadan evvel şarap içtiği halde ölenlerin durumu ne olacak? Uhud savaşında, karınlarında içki olduğu halde şehid olan arkadaşlarımızın durumu ne olacak?» dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ yukarıda zikredilen âyeti indirerek orada şarap içmek haram kılınmadan evvel içip de ölenler için bir mahzur bulunmadığını açıkladı.

Kuddâme'ye uyarak bu âyeti de delil kabul ederek o şarap içenler sonradan pişman olup hata ettiklerini anladılar ve tevbe etmekten de ümidlerini kestiler. Bunun üzerine Hz. Ömer, Kuddâme'ye şu âyetle başlayan bir mektup yazdı:

---

583) Mâide, 5/93.

حٰمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ
غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ

«Hâmîm. Bu kitap aziz, Alîm olan Allah tarafından indirilmiştir. O, günah bağışlayan, tevbe kabul eden, azabı şiddetli olan ihsan sahibi Allah tarafındandır ki, O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur.»[584]

Bilmiyorum, senin iki günahından hangisi daha büyüktür? Haram olan bir işi helâl kabul etmen mi, yoksa Allah'ın rahmetinden ümidini kesmen mi? (Sahabenin ittifak ettiği bu husus, bütün İslâm âlimleri arasında da ittifak edilen bir hususdur.)

Rivayet edildiğine göre, İbrahim b. Edhem Arefeden bir gün evvel Terviye günü Basra'da görülmüş. Aynı günde yine Mekke'de başkaları tarafından görülmüş. İbn-i Mukâtil diyor ki: «Bunun caiz olduğuna kim inanırsa tekfir edilir. Çünkü bu mucizedir, keramet değildir.» Bana göre ise böyle bir kimse kâfir değil, cahildir.»

Ben derim ki: (Aliyyül-kârî); böyle bir kimsenin tekfir de teçhil de edilmemesi gerekir. Çünkü bu mucize değil, keramettir. Zira mucizelerde muarız bir kişinin mücadelesi ve karşı gelmesi gerekir. Burada ise böyle bir durum yoktur. Dolayısiyle mucize de değildir. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'a göre keramet caizdir. Ben derim ki, muaraza peygamberlik iddiasının bir parçasıdır. Peygamberimizden sonra böyle bir iddia ittifakla küfürdür. Hz. Peygambere uyan müminlerden harikaların ortaya çıkması ise ihtilâfsız keramettir.

Sonra bil ki, bir kimse itikat etmese de mânasını bilerek küfür kelimesini konuşursa, fakat bu kelime kendisinden zorlama olmaksızın isteği dahilinde çıkarsa bazılarınca tercih edilen görüşe göre, küfrüne hükmedilir. Çünkü iman tasdik ve ikrarın tamamına denir. Küfür kelimesini söylediği için inkâr sebebiyle ikrar da değişmiş olur. Fakat bir kelimeyi konuşup bu kelimenin küfrü gerektirdiğini bilmezse, Kadıhan fetvasında bu meselede tercihsiz ihtilâf zikredilmiştir. Şöyle denilmiştir: Bir görüşe göre, bu sözü söyleyen bilmeme özrü sebebiyle kâfir olmaz. Başka bir görüşe göre ise bilmese de bu söz ile kâfir olur. Ben derim ki en doğrusu birinci görüştür. Ancak bu mesele bilinmesi zarurî olan dinî bir mesele ise o zaman bilmemek sebebiyle özürlü kabul edilmez, tekfir edilir.

---

584) Gâfir (Mümin), 40/1-2-3.

MÜRTED KİŞİYE İSLÂM'IN ARZEDİLMESİ

Sonra bil ki dinden dönen kişiye İslâm vücub (mecburiyet) yolu ile değil de nedib yolu ile (bir zorlama olmaksızın) arz edilir. Çünkü İslâm dâveti kendisine daha önce ulaşmıştır. Bu görüş İmam Mâlik, İmam Şâfii ve İmam Ahmed'in tercih ettikleri görüştür. Mürted kişiye İslâm arz edilerek şüphesi giderilmeye çalışılır. Eğer bir mühlet talebinde bulunursa üç gün hapsedilmek suretiyle kendisine mühlet verilir. Bu müddet zarfında yeniden imana gelirse gelir. Gelmezse öldürülür.

«En-Nevâdir» adlı kitapta Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'tan rivayet edildiğine göre mürted kişiye dâvet ve açıklama yapıldıktan sonra ister mühlet talebinde bulunsun, ister bulunmasın, üç gün mühlet verilir. İmam Şâfii'nin iki sözünden en doğru olana göre, o anda tevbe ederse eder, etmezse öldürülür. İbn-i Münzir'in tercih ettiği görüş de budur. Sevrî rahimehullah buyuruyor ki; dönmesi umulduğu müddet tevbeye çağrılır. «el-Mebsût»'da kaydedildiğine göre, bir kimse ikinci ve üçüncü kere dinden dönse yine tevbeye çağrılır. İlim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur. İmam Mâlik, İmam Ahmed rahimehullah diyorlar ki; dinden dönme olayı kendisinden bir kaç kere tekerrür eden kimse tevbeye dâvet edilmez.

Bizim mezhebimizde zındık hakkında iki türlü rivayet vardır: Bir rivayete göre zındığın tevbesi kabul edilmez. İmam Mâlik bu görüştedir. Bir rivayete göre ise kabul edilir. Bu da Şâfii'nin görüşüdür. İmam Ebû Yusuf'tan rivayet edildiğine göre bir kimse birkaç kere dinden dönse kendisine İslâm arzedilmeksizin öldürülür. Çünkü bu kimse din ile alay etmiştir.

Sonra bil ki, Hanefî âlimlerinden meşhur Şeyh Allâme Bedr er-Reşid, küfrü gerektiren sözleri işaretleri ile birlikte toplamıştır. Burada onun rumuzlarını açıklayacağım: «Hâvî'l-Fetâvâ»'da şöyle deniliyor: «Kalbi imanla tatmin olduğu halde bir kimse dili ile Allah'ı inkâr ederse, yahut küfrü gerektirecek bir söz söylese, Allah katında bu kişi mümin değildir, kâfirdir.» Bu husus Allah Teâlâ'nın:

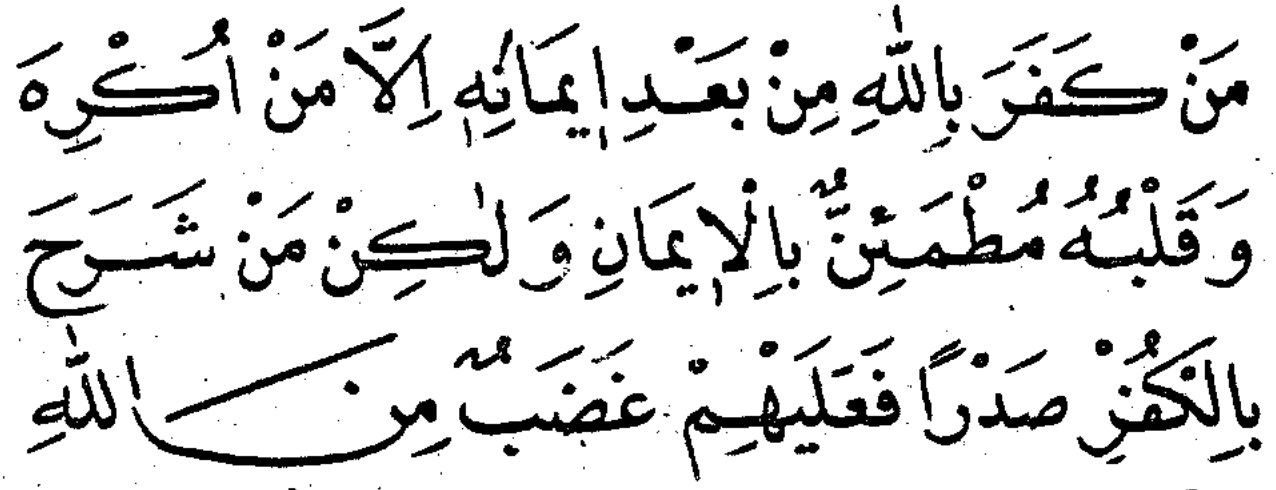
مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ
وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ
بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ

«Kalbi iman ile tatmin edilmiş olduğu halde zorlananlar dışında kim Allah'a küfrederse, onlar için şiddetli bir azab vardır. Ancak küfre karşı bağrını açanlar üzerine Allah'tan gazab ve kendilerine çok büyük bir azab vardır.»[585]

585) en-Nahl, 16/106.

KÜFRÜ GEREKTİREN DÜŞÜNCEYİ AKLA GETİRMEK

«**Hulâsat'ül-Fetâvâ**»'da şöyle denilmektedir: Bir kimsenin hatırına küfrü gerektirecek bir düşünce gelse, konuştuğu takdirde kâfir olmayı gerektirecek bu sözü konuşmazsa bu halis bir imandır.»

Bu manada bir nadis de gelmiştir: Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur:

«**Şeytanın saptırma işini vesveseye çeviren Allah'a hamd olsun.**»

«**Hulâsat'ül-Fetâvâ**»'da yine şöyle yazılmaktadır: «Yüz sene sonra kâfir olmaya niyetlenen kimse şimdiki durumda da kâfirdir.»

Yine aynı kitabta kaydedildiğine göre, küfür kelimesini konuşan kimsenin bu sözüne razı olarak gülen kimse kâfirdir. «Bunun manası şudur: Bu sözü söyleyenin durumuna razı olmamakla beraber sadece sözünden hoşlandığı için, tuhafına gittiği için gülerse kâfir olmaz. Esas meselenin ağırlık noktası rızadır. Bu meseleyi gülmek ifadesi ile kaydetmesinin sebebi ise, gülmenin ekseriya razı olarak vukubulmasına binaendir. Bu sebeple «Mecmaul-Fetâvâ»'da bu meseleyi mutlak olarak zikrederek şöyle deniliyor: «Kim bir küfür kelimesini konuşup bu söz sebebiyle başkası gülerse bu kimse kâfir olur. Vaaz veren bir âlim vaazı icabı küfür kelimesini söyler de cemaat bunu kabul ederse hepsi kâfir olurlar. Yani bir vaiz, bir müderris, yahut bir yazar bu kelimeyi söyler de okuyan ve dinleyenler de kabul ederse ve edindikleri bu bilgiye inanırlarsa kâfir olurlar. Kendileri için bir mâzeret yoktur.

HADİSLERİ İNKÂR ETMEK

«El-Muhit» adlı kitapta yazıldığına göre, Şeriatta mütevater hadisleri inkâr eden kişi kâfirdir. Meselâ; ipek giyinmenin erkeklere haram olması gibi... Yine bir kimse vitir namazının esasını inkâr ederse, yahut kuşluk namazının esasını inkâr ederse yine kâfir olur.» Burada Şeriat kaydını koymasının sebebi, şeriatla ilgili olmayan tevatür derecesindeki haberleri inkâr edenin kâfir olmayacağına binaendir. Mesela; Hâtem-i Tâî'nin cömertliği ve Hz. Ali'nin kuvvetliliği gibi.

Burada tevatürden maksat, lâfzî olan tevatür olmayıp mânevî tevatürdür. Çünkü ipek giymenin haram oluşu, ile kuşluk namazı ve vitir namazları istılâhî mânadaki tevatür ile sabit olmamıştır. Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberler üç türlüdür. Birincisi mütevater haberdir. Mütevater haber, yalan üzerinde ittifak etmeleri düşünülemiyen bir topluluğun kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri haberdir. Bu haberi inkâr eden kâfirdir. İkincisi meşhur haberdir. Meşhur haber, önce güvenilir bir kişinin bir kişiden; sonra bir topluluğun bir topluluktan rivayet ettiği hadistir. İsa b. Eban dışında bütün âlimlere göre, böyle bir haberi inkâr eden de kâfirdir. İsa'ya göre meşhur hadisi inkâr eden kimse sapıktır, kâfir değildir. Doğrusu da budur. Üçüncüsü tek kişinin haberidir. Bu haber de; tek kişinin sonuna kadar tek kişiden rivayet ettiği haberdir. Bu haberi inkâr eden kişi kâfir olmaz. Ancak eğer sahih, yahut hasen ise böyle bir hadisi kabul etmediği için günahkâr olur.

«El-Hulâsa» adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimse bir hadisi reddederse, ilim adamlarından bir kısmı bu kimsenin kâfir olacağına hükmetmişlerdir. Sonradan gelen âlimler ise eğer bu haber mütevater derecesinde ise inkâr edicisinin kâfir olacağını söylemişlerdir. Ben de derim ki doğrusu budur. Ancak bir kimse tek yolla gelen bir haberi hakaret ve alay yollu inkâr ederek reddederse o takdirde kâfir olur.

«**Fetâvâ-i Zahîriyye**»'de de şöyle deniliyor: «Bir kimse Hz. Peygamber'in «**Kabrim ile minberimin arası Cennet bahçelerinden bir bahçedir.**» hadisini rivayet eder de diğeri (ben kabir ile minberi görüyorum, orada bir şey yoktur) derse kâfir olur. Çünkü bu söz alay manasına gelmekte ve inkâr mânasını ifade etmektedir. Böyle bir kişi gözle görünenler dışındaki gaybî şeylere inanan kimse değildir.

ZORLA HZ. PEYGAMBER'E SÖĞMEK

«el-Muhît» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem'e söğmeğe zorlanırsa; eğer kalbimden geçmediği halde ve razı olmadığım halde söğüyorum, derse kâfir olmaz. Bu kimse Allah'ı inkâr etmeğe zorlanan kimse gibidir. Dili ile inkâr edip kalbi imanla dolu olursa imanına zarar vermez. Yine kalbimden ismi Muhammed olan bir hıristiyanı geçirdim, der de söverse yine kâfir olmaz. «Yine bir kimse kalbinden başka bir Muhammed'i geçirmeden zorla Hz. Peygamber'e söğdürülse kâfir olmaz. Ancak bu zorlamanın mutlaka öldürmek, yahut sakatlanacak biçimde döğmek tehdidi ile olması ve zorlayanın bu işi yapmaya gücü yetmesi, zorlanan mü'minin de bundan kurtulmaya ve karşı koymaya gücü yetmemesi şarttır.»

«El-Hulâsa»'da Ebû Yusuf'tan şu rivayet naklediliyor: İmam Ebû Yusuf'a halife Memun'un huzurunda: Hz.Peygamber kabak yemeğini severdi denildi. Bir kimse de ben sevmem dedi. Bunun üzerine Ebû Yusuf bir kılınç getirilmesini emretti. O adam: [«Estağfirullah, bu söylediğim sözden ve küfrü gerektiren bütün söz ve davranışlardan Allah'ın mağfiretini isterim, dedikten sonra (Eşhedü en lâ ilâhe illellah ve eşhedü Enne Muhammeden Abdühû ve resülühû) dedi.»] Bunun üzerine Ebû Yusuf onu bırakıp öldürmedi. Bu vakanın tevili şöyledir. O adam bu sözü hakaret ve alay tarzında söylemişti. Yani zorlama tabiî olarak isteyerek yapılan işlere dahil değildir.»

Yine «El-Ecnâs» adlı kitapta kaydedildiğine göre Ebû Hanife'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: «Peygamberlerle meleklerden başkası için salâvat getirilmez. Bunlardan başkasına salavat getiren Rafizî dediğimiz Şia'nın Galiye taifesindendir. Yani Kızılbaştır.» Bunun mânası şudur: Selâmın hükmü böyle değildir. Bunun sebebi ise selâm müslümanların birbirine duasıdır. Bir müslümana «Esselâmu aleyküm» demekle «Aleyhisselâm» demek arasında bir fark yoktur. Yalnız, Alî aleyhisselâm demek bidat ehlinin alâmetidir. Bunu söylemek güzel değildir.

KIRAAT VE NAMAZLA İLGİLİ KÜFÜR SÖZLERİ

«Fetâvâ-i Zahîriyye»'de şöyle yazılmıştır: Kur'an yazıldığı zaman cisimdir, okunduğu zaman arazdır, diyen kimsenin kâfir olduğu ile hükmetmek vacibtir. Bu bahis üzerinde biraz durmak gerekir. Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusunda bunun bahsi geçmiştir.

«El-Hulâsa»'da şöyle bir kayıt vardır: Bir kimse tef çalarak yahut kılınç oynayarak Kur'an okursa kâfir olur. Ben de derim ki, Allah'ı tef çalarak zikretmek de buna yakındır. Hz. Peygamber'e bu şekilde na't okumak da aynıdır. Zikr yaparken el çırpmak da böyle dir.

Yine bir kimse Allah'ın kitaplarından herhangi birine inanmaz, yahut Allah'ın vaadlarından birine, yahut cezalarla ilgili ayetlerden birine iman etmez, yahut Kur'an âyetlerinden herhangi birini yalanlarsa, bu kişinin durumu açıktır. Kâfir olduğu noktasında bir ihtilâf bahis konusu değildir.»

«Cevahir'ul-Fıkh» adlı kitapta şöyle deniliyor: Can çekişme zamanında bir kimse kabirde, Kıyamette, Sıratta, Cennet ve Cehennem'deki korkuları inkâr ederse yine kâfir olur.» Burada Cennetteki korkudan maksat oraya girinceye kadar geçirilen korkular demektir. Ancak Mûtezile Kabir azabına, Mîzana, Sıratın varlığına hükmetmemişlerdir. Sağlam olan görüşe göre onları bu sebeple tekfir etmek caiz değildir.»

«Fevz'ün-Necât»'da şöyle deniliyor: «Bir kimse herhangi bir mesele için: «Anlamıyorum, Allah bunu neden Kur'an'da zikretmiştir?» derse kâfir olur. Yani bu söz eğer inkâr şeklinde ise kâfir olur. Eğer öğrenmek maksadına dayalı bir soru sorma tarzında ise o zaman bir mahzur yoktur.»

«El-Muhît» adlı kitapta kaydedildiğine göre İmam Âzam'a: noktalı «Dat» yerine noktalı «Zı» yahut «Ashab'un-Nâr» yerine «Ashab' ul-Cenne» şeklinde okuyan kimsenin durumu sorulunca: «İmamlığı

caiz olmaz, fakat bunu bile bile yaparsa o zaman kâfir olur.» buyurdu.

«Tetimmet'ül-Fetâvâ»'da şöyle deniliyor: «Bir kimse Kur'an'la, yahut mescidle, yahut şeriat nazarında saygı gösterilen kutsal yerlerle alay ederse kâfir olur. Yine bir kimse yemin ederken alay ederek ve hakaret için Mushaf üzerine ayağını koyarsa, kâfir olur.»

«Cevâhir'ul-Fıkh» adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimseye: Kur'an okusana, yahut Kur'an'ı çok okusana, denilse ve bu kimse tevil etmeksizin cevap olarak da: Kur'an okumaktan doydum, yahut onu okumayı çirkin görüyorum, derse, yahut Allah'ın kitabından herhangi bir âyeti inkâr ederse, yahut Kur'an'da bulunan hususlardan herhangi birini eleştirirse, kötülerse, yahut Muâvizeteyn'in Kur'an'dan olduğunu inkâr ederse kâfir olur. Sonradan gelen âlimlerden bazıları demişlerdir ki, ister tevil etsin, ister etmesin, bu sözleri sarfeden kimse mutlaka kâfir olur. Ancak birinci görüş daha doğrudur. Fetva da bunun üzerinedir.

Yine bir kimse Kur'an'ın tamamını, yahut Kur'an sürelerinden herhangi bir süreyi, yahut Kur'an âyetlerinden herhangi bir âyeti inkâr ederse, hatta bir kelimeyi, yahut mütevater olan bir okuyuş tarzını inkâr ederse, yahut bir kelimenin ve âyetin Allah Kelâmından olmadığına inanırsa yine kâfir olur. Yani bu âyetin Kur'an'dan oluşu üzerinde ittifak olursa Kafir olur. Meselâ; Neml sûresindeki besmele âyetinde olduğu gibi... Bütün sürelerin evvelindeki besmelenin Kur'an'dan olduğunu inkâr etmek böyle değildir. Çünkü bunlar Malikilere göre Kur'an'dan değildir. Şâfiilerse bu görüşte değildir. Hanefilerden araştırıcı âlimlere göre, besmele Kur'an'dan müstakil bir âyettir. Sûrelerin arasını ayırmak için indirilmiştir.

KUR'AN OKUMAKLA ALAY ETMEK

Yine bir kimse Kur'an okunuşunu dinlese ve alay ederek dinlediği bu ses için ,nağme sesidir, dese kâfir olur. Kâfir olmasının sebebi okuyuşun kendisi ile alay etmesidir. Fakat sesinin çirkinliği dolayısıyla okuyanla alay ederse o zaman kâfir olmaz.»

«**Fetâvâ-i Zahîriyye**»'de şöyle deniliyor: «Eğlence tarzında bir kimse Kur'an'dan bir âyet okursa kâfir olur. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ

«Muhakkak Kur'an hak ile batılı ayırandır. O eğlence değildir.»[586]

KUR'AN'IN SÖZLERİNİ KENDİ SÖZÜ İLE KARIŞTIRMAK

«**Tetimmet'ül-Fetâvâ**»'da şöyle yazılıdır: «Allah'ın kelâmını kendi sözü yerine kullanan meselâ; izdihamlı bir zamanda:

فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا

«**Biz onları topladık**» âyetini kendi sözü gibi söylese kâfir olur. Biz deriz ki, o insanları kendisi toplayıp bu izdihamı meydana getirdiği zaman böyle bir söz söylerse ancak kâfir olması düşünülebilir. Böyle değilse o takdirde bir izdiham sebebiyle Allah Teâlâ'nın bu

586) et-Tarık, 86/13-14

âyetini hatırlayarak zikretmesinde bir sakınca yoktur.»

«Fevz'ün-Necât»'da yine şöyle yazılmıştır: «Bir kimse diğerine: «Onun evini «Vessemâi vettarik» gibi yap, derse kâfir olur Çünkü o Kur'an'la alay etmiş olur.» Ben derim ki: Yine evimi «Vessemâi vettarik» gibi yaptım demek de böyledir...

«Cevâhir'ül-Fıkh» adlı kitapta yine şöyle deniliyor: «Bir kimse diğerini: evinin üstü yahut ağızı «Vessemâi vettarik» gibidir, derse şeklinde zikretmiştir. Ben derim ki bunu, önceki sözünü takviye olarak zikretmiştir.

Yine aynı kitapta (Fevzünnecât)'da şöyle yazılmıştır: «Bir kimse diğerine: Çorbayı «Kul hüvellahu ehad» ile pişir, derse kâfir olur. Çünkü bu sözü söyleyen bununla alay etmeyi kasdetmiştir.»

«Zâhiriyye» fetvasında şöyle deniliyor: Bir kimse, ihlâs sûresi soyuldu, yahut ihlâs sûresini soydum derse; yahut Tenzil sûresini çok okuyan kimseye: Tenzil sûresinin cebini boşalttın, derse kâfir olur.» Ben derim ki; fetva sahibi burada Tenzil kelimesinden temsil manasını kasdetmiştir. Bu sebeple «El-Muhît» adlı kitapta: «Elem Neşrah leke»nin cebini boşalttım, dese kâfir olur,» denilmektedir. Çünkü bu sözden belâ ve genişlik zamanlarındaki Kur'an okumaya devam manasını değil, alay mânasını kasdetmiştir.

«Zahiriyye»de yine şöyle deniliyor: «Bir kimse, falanca İnnâ A'taynâ'dan daha kısadır, derse kâfir olur. Çünkü bu söz alay manasındadır. Yahut bir kimse bir hastanın yanında Yâsin sûresini okuyan kimse için alay ederek: Yasin'i ölünün ağzına lokma yaptı derse kâfir olur.

Yine bir kimse insanları cemaatla namaza dâvet edip kendisi: «Tek başıma kılacağım, çünkü Allah Teâlâ, (İnnessalâte tenhâ) buyuruyor, derse kâfir olur. Bu söz de alay mânasındadır. Çünkü böyle bir sözü sarf eden kişi âyeti küçümseyerek «Tenhâ» kelimesini Türkçedeki tenhalık mânasına almıştır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem: «Kur'an'ı kendi reyi ile tefsir eden kâfir olur.» buyurmuştur. Bununla beraber yukarıdaki kişi kelime ve mânasını değiştirerek söylemektedir.

«El-Muhît»adlı kitapta şöyle deniliyor: Kur'an okurken şaşıran kimseye, alay maksadı ile «(Ölümün şiddetinden) Bacak bacağa dolanmıştır.[587] âyetini okuyan, yahut bir kadehi doldurup getirdikten sonra: «Hem dolgun kadehler var.»[587/a] âyetini okuyan, yahut

587) Kıyâme, 75/29
587a) Nebe', 78/34

alay yollu : «**Dağlar yürütülmüştür de serap olmuştur.**»[588] âyetini okuyan, ölçme ve tartma yaparken: «**Tarttıkları yahut ölçtükleri zaman eksik yaparlar.**»[589] âyetini alay maksadı ile okuyan kimse kâfirdir. Çünkü Kur'an'ı kerîm ile alay etmek küfürdür.

Bir kimse bir yerin ahalisini toplayıp: «**Biz onları topladık, hiç kimse bırakmadık.**»[590] âyetini okursa, yahut: «Biz onları toplamakla topladık» âyetini okursa, yahut «Onları bizim yanımızda topladık» derse kâfir olur. Bu sonuncu söz ile kâfir olmasının sebebi açık değildir. Çünkü Kur'an'da böyle bir âyet mevcut değildir. Yalnız Kur'an'da bulunan bir kelimeyi sözleri arasında diğer sözlerle karışık olarak zikretmek İslâm âlimlerinin ittifakı ile küfür değildir. Bununla beraber yani kâfir olduğunu söyleyen, Kur'an'da böyle bir kelimenin bulunduğu hususunda hataya düşmüştür. Yine alay kasdı ile bir kimse «Vennaziâti nez'an, yahut Nüz'an» derse kâfir olur.

---

588) Nebe', 78/20

589) Mutaffifin, 83/3.

590)

KUR'AN'DAN ÜCRET ALMA İLE İLGİLİ SÖZLER

«Tetimmet'ül-Fetâvâ»'da şöyle deniliyor: «Bir kimse diğerine, mushafın ücretini al» dese kâfir olur. Bu sözün bir fıkıh âlimine, yahut bir mushaf yazıcısına söylenme ihtimali vardır. Her iki takdirde de manası: Mushafın öğretme ücretini al, yahut yazma ücretini al demektir. Bu sözde bir sakınca yoktur. Sonradan gelen âlimlerin büyük ekseriyeti Kur'an'ın ücret karşılığında öğretilmesini caiz görmüşlerdir. Bunun gibi Kur'an-ı Kerîm'i yazmaktan dolayı ücret almanın caiz olduğunda ittifak etmişlerdir.

«**Zahirîyye**» fetvasında yine şöyle deniliyor: «İki kimse münakaşa etse bunlardan biri: «Lâ havle velâkuvvete illâ billah» dese, diğeri de: «Lâ havle benim için bir şey değildir» yahut «Lâ havle velâ kuvvete illâ billahı ne yapayım?» yahut: «Lâhavle açlık gidermez, ekmek vermez.» derse, yahut «Lâ havle çanağa Tirid getirmez» derse kâfir olur.

«El-Muhît» adlı kitapta yazıldığına göre, bu sözlerin hepsini tesbih ve tehlil için de söylese kâfir olur. Yine: Bir kimse Sübhanellah, dese diğeri de buna karşılık: Allah'ın ismini lekeledin, yahut: Kime sübhanellah? Yahut: Sübhanellah mı diyorsun? derse hepsinde Allah'ın ismini hafife aldığı için kâfir olur. Bu soruları öğrenmek maksadı ile sorarsa şüphe yok ki kâfir olmaz. Küfrün sebebi, alay etmektir.

HARAM İŞLERKEN BİSMİLLAH DEMEK

Yine bir kimse kumar oynarken «Bismillah» dese kâfir olur. «Bu sözü satranç oynarken de eğlencesine kâğıt oynarken de söylerse durum ve hüküm aynıdır. Yine remil atarken, fal taşlarını atarken bir kimse «Bismillah» derse, kâfir olur.

«Tetimme» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse şarap içmeğe başlarken, yahut zina ederken, yahut haram bir malı yerken bismillah derse kâfir olur. Bu haram maldan kasıt, üzerinde ittifak edilen halis muhlis haram olsa gerek.

Yine bir kimse haram yedikten sonra, «elhamdü lillah» derse bu kimsenin hükmü hakkında âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bir kısım âlimler bu söz ile haram rızkı hatırlayarak söylerse, haramı nimet saydığı için kâfir olur. Fakat haram helâl hatıra getirmeden mutlak nimet ve rızık verdiği için Allah'a hamd ederse kâfir olmaz, demişlerdir. Mûtezile'ye göre hüküm değişiktir. Zira onlara göre haram, rızık değildir. Bize göre rızık harama da, helâla da şamildir. En iyisini Alah bilir. Yine bir kimse bir şeyi emretmek yerine bismilllah derse: meselâ; bir kimse kendisinden izin istemek için gireyim mi, yahut kalkayım mı, yahut çıkayım mı, yahut yürüyeyim mi? derse ve ona müsaade etmek manasında öteki de «Bismillah» derse kâfir olur. Çünkü Allah kelâmını önemsiz bir yerde kullanmış, dolayısıyla hakaret etmiş oldu. Bu müsaade etmenin izahıdır. Bir şeyi emretmek için «Bismillah» demeye gelince, bu zamanda meselâ; yemek yerken bile. «başlayın» mânasında bismillah denilmesi çoğu kere âdet olmuştur. Bu sebeple böyle hareket edenlere kâfir demek zordur. Hem burada bir incelik vardır. Müslümanlar bu kelime ile teberrük ederek emretme yerine büyük bir nezaket icabı, bismillah diyorlar. Yani «Allah'ın adıyla ye» demektir. Yahut Allah'ın adıyla gir, işe başla demektir. Çünkü bismillah'taki fiiller hazf edilmiştir. Bir kitap yazarı kitabını yazarken bismillah, der. Fakat Allah'ın adıyla yazıyo-

rum, demez. Yani yazıyorum, fiilini hazf eder.

«El-Muhît» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: «Kur'an Arapça değildir» derse Allah Teâlâ'nın: «**Biz onu arap dilinde Kur'an olarak indirdik.**»[591] âyetine karşı geldiği için kâfir olur. Yine bir kimse savaşa çıkan kimseleri görse ve: bunlar pirinç yiyicileridir, yemek düşmanlarıdır, derse kâfir olmasından korkulur. Yani eğer ordu mensuplarını, yalnız Allah'ın savaşmak emrine itaatları dolayısıyla hakir görürse kâfir olur. Fakat bu askerin niyetinin sağlam olmadığını nazara alarak eğer bu kelimeyi sarfederse o takdirde bu söz küfür olmaz.

591) Yusuf, 12/2

NAMAZLA İLGİLİ KÜFÜR SÖZLERİ

Yine bir kimse sabah namazını kılsa ve farsça olarak «**Sabâh namazcığını, yahut sabahcık namazını kıldım**» derse, yahut zalim bir idarecinin emrini yerine getirircesine: «Borcumu ödedim» derse kâfir olur.

Bir kimse «Vallahi namaz kılmayacağım, Kur'an okumayacağım» yahut, «Bunları yaparsam kaltaban olayım,» derse, yahut Allah'ın emrini kendi nefsine göre şiddetli zor ve güç görürse, yahut çok uzun kabul ederse, yahut: «Allah malımı noksanlaştırdı, ben de onun hakkını eksiltiyorum, namaz kılmıyorum» gibi sözler sarfederse yine kâfir olur. Doğrusu birinci durumda kâfir olmaması, son durumda da kâfir olmasıdır. Çünkü Allah'a karşı gelmek içten küfür alâmetidir. Namaz kılmayacağına dair yemin etmekse böyle değildir. Allah'a karşı itaatta bir nevi muhalefet mânasını taşımakla beraber yine de Allah'a saygıdan haber verir. Bu söz sahibini imandan çıkarmaz.»

«El-Hülâsa» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir kimse Allah bana on vakit namaz kılmayı emretseydi kılmazdım dese; yahut, kıble bu tarafa doğru tâyin edilmiş olsa namaz kılmazdım, dese kâfir olur. Çünkü bu düşünce Allah'ın emirlerine aykırıdır. İblis'in:

لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ
صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ

«**Kuru balçıktan yarattığın bir beşere secde etmem.**»[592] demesi gibidir. Şeytan Ancak Allah'a karşı geldiği için kâfir olmuştur. Secde etmeyi terk ettiği için değil. Eğer böyle olmasaydı bir yasağı irtikâb etmekte Âdem aleyhisselâm gibi olurdu.

592) Hicr, 15/33

«Zahîriyye» fetvasında şöyle denilmiştir: «Yahut bir köle: ben namaz kılmayacağım, zira sevabı efendinindir, derse yine kâfir olur. Çünkü kendisine Allah'ın sevap vermeyeceğine inanmıştır. Bununla beraber sevabı olsa da olmasa da efendisine mutlak itaatta bulunması mecburîdir. Aslında kölenin de sevabı vardır, efendisi sebeb olduğu için ona da sevap vardır. Allah'ın hazinesi geniştir.

İmam Fahreddin er-Râzî diyor ki; bir kimse Allah'ın Cennetine tama ederek ibadet etse, yahut Cehennem ateşinden korkarak ibadet etse öyle ki Cennet veya Cehennem yaratılmasaydı Allah'a ibadet etmemek inancında bulunsa kâfir olur. Çünkü Allah'a, zatına olan saygıdan ve rızasını istemekten dolayı ibadet edilir. Bir kimse, çoğunluğun yaptığı gibi sadece Ramazan'da namaz kılıp bu kıldıklarım fazla bile gelir. Zira her namaz yetmiş katı ile kabul edilecektir,» derse kâfir olur.

Yine bir kimseye, namaz kıl, denilse ve bu kimse: «Senin emrin ile namaz kılmam,» dese kâfir olur. Çünkü bu Allah'ın emrine karşı gelmektir. Arkadaşı ise ona Allah'ın emrini hatırlatmıştır. Yahut bir kimse namazın farz olduğuna inanmasa yine kâfir olur. Yahut bir kimse, insanlar bizim için kılıyor, dese yine kâfir olur. Çünkü bu inançla namazın herkese değil de bazılarına farz olduğuna inanmış oluyor. Beş vakit namazı, cenaze namazı gibi kabul ediyor.

«Fevz'ün-Necât» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse: «Namaz kılmam, çünkü karım ve çocuğum yoktur» derse kâfir olur. Zira bu inançla namazın yalnız evlilere ve çocuk sahiplerine farz olduğuna inanmış olur. Yahut Allah'a karşı gelmiş olur.»

«Fetâvâ-i Zahiriyye»'de şöyle bir fetva yer almaktadır: Bir kimse bu namaz ne kadar çoktur, bundan canım sıkılıyor. Yahut usandım, derse kâfir olur. «El Cevahir» adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimse namazdan doydum, yahut bana zor geliyor, derse kâfir olur. Yahut; bu emri kim kolaylaştırabilir? Kim çıkarabilir? derse, Allah'ın kendisine gücünün yettiğinden fazla yük yüklediği inancı olduğu için kâfir olur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: **«Allah hiç bir kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmez.»** Yahut bir kimse: Ramazan'a kadar bekleyeceğim derse, kâfir olur. Zira bu inanç da namazın, Ramazan dışında farz olmadığı inancına sebeptir. Yahut namazın Ramazan dışında kendinden affedildiği inancını doğurur. Yahut: Bir kimse akıllı kişiler, yapamıyacakları işin altına girmezler, yahut: ben imtihan altına girmem, derse kâfir olur. Çünkü bu söz, kötülükler, kötülük de imtihana tâbi tutulmak mânasını taşımakla beraber, taatı da bir imtihan saymaktır.

FARZLARI İNKÂR ETMEKLE İLGİLİ SÖZLER

«Cevahir'ul-Fıkh» adlı kitapta şöyle denilmiştir: «Bir kimse namaz, oruç, zekât, cünüblükten yıkanmak gibi üzerinde ittifak edilen farzlardan birini inkâr ederse kâfir olur. Yine zina, şarap, kumar, adam öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek gibi Allah'ın yasaklarından birini inkâr ederse kâfir olur.»

Yine bir kimse Müslüman olup bizim ülkemizde yâni İslâm ülkesinde bir ay kaldıktan sonra kendisine beş vakit namaz, yahut oruçtan sorulsa ve: «Bunların farz olduğunu bilmiyorum, dese kâfir olur.» Ben derim ki, bu fetva namaz hakkında açıktır. Fakat zekât konusunda biraz durmak lâzımdır. Ancak kendisi zenginlerdense o zaman yukarıdaki fetva kabul edilebilir. Fakirlerden ise kâfir olmaması gerekir.

Eğer fasık bir kimseye: «Namaz kıl ki imanın tadını tadasın, denilse ve «Namaz kılmanın tadını bulmadan kılmayacağım,» dese kâfir olur. Çünkü kötülüğün tadını taatın tadına tercih etmiş olur. Ve her ikisini bir tuttu. Yine bir kimse: «Allah bana beş vakit namazdan fazla kılmamı, bir aydan fazla oruç tutmamı yahut kırkta birden fazla zekât vermemi emretse yapmam, derse kâfir olur.

ABDESTSİZ OLARAK KIBLEYE YÖNELMEK

«Fevz'ün-Necât»'da şöyle deniliyor: «Bir kimse, namaz kılmayan kimse ne hoş ne güzeldir» dese kâfir olur. «Fetâvâ-i Suğrâ» ve «el-Cevâhir»'de şöyle bir fetva vardır: «Bir kimse abdestsiz olarak cemaatla namaz kılsa kâfir olur.» Burada biraz durmak gerekir. Abdestsiz namaz kılmak Allah'a karşı bir isyandır. Sahibinin kâfir olmaması gerekir. Ancak abdestsiz namaz kılmanın helâl olduğuna inanırsa o zaman kâfir olur. İmameyn'in: «Bile bile kıblenin dışına yönelerek namaz kılan kimse kâfirdir.» sözleri de böyledir. Ancak bu

söze, kıblenin dışına yönelmenin caiz olduğu, yahut alay mânasına çekildiği takdirde, kaydını koymak gerekir. Yine bir kimse kıbleyi araştırıp yönünü bulduktan sonra bilerek bu yönü değiştirirse ve başka istikamete doğru namaz kılarsa kâfir olur. Çünkü kıbleyi araştırarak varılan netice kıble hükmündedir. Bu yönü değiştirmek kıbleyi değiştirmek gibidir.

«Tetimme» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir kimse başkalarına gösteriş için abdestsiz olarak namaz kılarsa kâfir olur.» Yine bir kimse namazı tenbellikten değil de önemsemeyerek terk ederse kâfir olur. «El-Muhit» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir kimse bile bile kıblenin dışına doğru namaz kılarsa, fakat bu namaz kılışı tesadüfen kıble istikametine uygun düşerse Ebû Hanîfe'ye göre bu kimse kâfirdir. Fakîh Eb'ul-Leys de aynı görüşü benimsemiştir. Yine bunun gibi bir kimse temiz elbisesi bulunduğu halde pis elbise ile, yahut abdest ve taharete gücü yettiği halde abdestsiz, taharetsiz namaz kılarsa kâfir olur. Yâni bunun helâl olduğunu kabul ederek yaparsa kâfir olur. Böyle bir inanç yoksa bu iş Allah'a karşı işlenmiş bir günahtır. Böyle bir kimse namazı terk etmiş gibi olur, kâfir olmaz.

«Tetimme» adlı kitapta yine şöyle deniliyor: «Namazı vaktinde kılamayıp bunları topluca kaza eden kimse, topluca kılmasına itiraz eden kimseye: «Borçlu kişinin borcunu alacaklısına topluca ödemesi gerekir.» cevabını verse kâfir olur. Çünkü ibadete borç adını vermiştir ve Kerîm olan Allah'ı alacaklı yerine koymuştur. Yine bir kimse: «Başımı namaz için yıkamadım,» derse bunun küfür olması açık değildir. Ancak bu sözü söyleyen onu alay için söylerse o zaman kâfir olur. Bu, «Namaz bir şey değildir» demenin mânasıdır.

İLİM VE ÂLİMLER HAKKINDAKİ KÜFÜR SÖZLERİ

«El-Hülâsa» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse açık bir sebep olmaksızın bir din âlimini din âlimi olduğu için sevmez ve ona buğz ederse bu kişinin kâfir olmasından korkulur.» Ben derim ki, muhakkak bu kişi kâfir olur. Zira bir kimse bir din âlimine dünya, yahut âhiretle ilgili bir sebep olmaksızın buğz edince şeriat ilmine buğz etmiş olur. Bu şekilde bir din âlimini değil sevmemenin, inkâr etmenin küfür olduğunda şüphe yoktur.

KIYAFETLE İLGİLİ SÖZLER

«Zahiriyye» Fetvasında da şöyle deniliyor: «Bir kimse bıyıklarını kısaltan bir din âlimine: «Ne çirkin oldu? Yahut bıyıkları kısaltmak ne çok çirkindir?» yahut, sarığın bir ucunu çene altına bağlamak ne çirkindir?» derse kâfir olur. Çünkü bu ilim adamları ile alay etmektir. İlim adamları ile alay etmekse peygamberle alay etmeyi gerektirir. Çünkü âlimler peygamberlerin varisleridir. Bıyıkları kısaltmak peygamberlerin sünnetidir. Peygamberlerin sünnetini çirkin görmekse ihtilâfsız küfürdür.»

«El-Hülâsa» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir âlime hakaret için: Bıyıklarını kısaltıp sarığının bir ucunu omuzunun üzerine attın, diyen kişi de kâfir olur. Yahut bir kimse bir âlimi kasdederek: «Bıyığını kısaltıp sarığının ucunu omuzu üzerine atan kişi ne çirkin olmuştur?» derse yine kâfir olur.

«El-Muhît» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse yüksek bir yerde otursa, insanlar da onun etrafında toplanarak kendisine dinî sorular sorup (alaylı tarzda) gülseler hepsi kâfir olur. Çünkü bu hareketleri ile Şeriatı küçük düşürmüştür. Böyle bir kimse yüksek bir yerde oturmadan da aynı hareket yapılacak olsa yine küfür lâzım gelir.

KUR'AN ÖĞRETENLERLE, VAİZLERLE VE İLİM MECLİSİ İLE ALAY ETMEK

Semerkand'ta Necmüddin el - Kindî'den nakledildiğine göre, bir kimse alay etmek için Kur'an öğreten Muallim sıfatına girerek eline bir sopa alıp bununla çocukları döverse kâfir olur. Çünkü Kur'an öğreticisi Şeriat âlimleri topluluğundandır. Kur'an'la ve Kur'an öğreten ile alay etmekse küfürdür.»

«Zahîriyye» fetvasında şöyle denilmiştir: İçki meclisinde bir kimse yüksek bir yere oturup alay maksadı ile vaiz rolüne girer ve hem gülüp hem de etrafındakileri güldürürse hepsi birden kâfir olur. Çünkü vaiz Şeriat âlimlerindendir ve peygamberlerin halifelerindendir.»

«el-Hülâsa» adlı kitapta da şöyle söylenmiştir: «Bir kimse İslâmî ilimlerin öğretildiği bir toplantıdan dönse ve başka birisi onun için, kiliseden döndü, dese kâfir olur. Çünkü Şeriat meclisini küfür meclisi yerine, dolayısıyla imanı küfrün yerine koymuştur.»

«Zahîriyye» fetvasında yine şöyle deniliyor: «Bir kimseye: «Kalk ilim meclisine git» denilse o kişi de: «Onların söylediklerini kim yapacak?» derse, yahut «İlim meclisinden bana ne?» derse kâfir olur. Birincisinde Şeriatta güç yetmeyen işin Allah tarafından teklif edildiği inancı ortaya çıkıyor. Halbuki Allah Teâlâ: «**Allah, hiç bir nefse gücünün yetmediğini teklif etmez.**» buyuruyor. İkincisine gelince, yani benim şeriat ilimlerine ihtiyacım yoktur, manası kasdedilmiştir.

«El-Cevâhir» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: «Bu ilim adamlarının söylediklerini yapmaya kimin gücü yeter?» derse kâfir olur. Çünkü bu sözden ya kula gücünün yetmediğini teklif etmek gerekir, yahut ilim adamlarının peygamberlere yalan isnat etmeleri lâzım gelir. Bu ise küfürdür. «Tetimme» adlı kitapta şöyle ya-

zılmıştır: «Bir kimse ister şaka olarak ister ciddî olarak bir başkasına: İlim meclisine gitme. Eğer gidersen karın boş olur, yahut karın sana haram olur, derse kâfir olur.»

«Fetâvâ-i Suğrâ»'da şöyle kaydedilmiştir: «Niçin ilim öğreneyim?» diyen kişi kâfir olur. Çünkü bu sözü ile ilmi küçük görmüştür. Yahut ilme ihtiyacı olmadığına inanırsa, yahut bir tabak tirid yemeği ilimden daha hayırlıdır, derse kâfir olur.»

«Zahiriyye» fetvasında şöyle zikrediliyor: «Bir kimse şerîatın herhangi bir hükmünü açıklasa, buna karşılık hasmı da: Bu adamı âlim yapar, yahut: bana âlimlik taslama, böylesi bana geçmez, derse kâfir olur.»

«El-Hülâsa» adlı kitapta yine şöyle deniliyor: «İlim meclisi benim ne işime yarar, yahut bu hususta verilen fetvayı hakaret için yere atarsa, şeriatın ne kıymeti var? mânasını ifade ettiği için hakarettir. Bunu söyleyen kâfir olur.

BOŞANMA VE ÂLİMLERE HAKARETLE İLGİLİ SÖZLER

«El-Muhît» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Talak-malak tanımam, çocuğun anası evde olmalıdır, derse ister talak vaki olsun, ister olmasın, kâfir olur. Çünkü bu sözü ile haram ve helâl tanımadığını ifade etmiş olur.» Yine bir kadın: «Âlim koca üzerine Allah'ın lâneti olsun» derse kâfir olur. Çünkü bu söz ile Şerîata hakaret etmiştir. Yine bir kimse bir âlime hakaret maksadı ile: «Âlimcik derse, kâfir olur.»

İmam Fadlî, kitabını bir yere bırakıp giden bir din âlimine: «Testereni burada bırakıp gittin» diyen kişinin, küfre varması dolayısıyla öldürülmesini emr etmiştir. Çünkü o kimse bu sözü ile şeriat ilmini öğretmeyi, bir sanat öğretmeğe benzetmiş, dolayısıyla Şerîatı küçük düşürmüştür. Biz burada şerîat ilmi kaydını koyduk. Çünkü şerîat ilmi ile ilgili bulunmayan mantık ve felsefe gibi kitaplar hakkında hüküm bu şekilde değildir.»

Yine «El-Muhît» adlı kitapta yazıldığına göre, bir din âlimi kitaplarını bir dükkâna koyup gitmiş, sonra bu dükkâna uğrayınca dükkân sahibi alay için: Testereni burada unuttun, demiş, buna karşılık o âlim: Dükkânına testere değil dini kitap bıraktım demiş, dükkân sahibi de: «Dülger ustası testere ile tahtayı keser; sizler ise kitaplarla insanların boğazını kesiyorsunuz, yahut insanların hakkını kesiyorsunuz, demiş. O âlim bu durumu İmam Muhammed b. Fadl'a şikâyet etmiş ve İmam Fadlî o dükkân sahibinin öldürülmesini emretmiş. Çünkü dükkân sahibi şerîatla alay ettiği için kâfir olmuştu.

«Tetimme» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir kimse şeriata, yahut şerîat için lüzumlu ve şeriattan ayrılmaz önemli meselelere hakaret ederse, küçük görürse kâfir olur. Teyemmüm eden kişiye gülen insan da kâfir olur. Yine, helâl-haram tanımam, diyen kimse kâfir olur. Bilmemek mânasında bu sözü kullanırsa o takdirde kâfir olmaz.

«El-Muhît» adlı kitapta zikredildiğine göre, bir kimse, ilmi bir

meseleden bahseden, yahut sahih bir hadisi rivayet eden bir din âlimine bu, bir şey değildir, derse kâfir olur. Yahut bu söz ne işe yarar? Bize para lâzım, çünkü bugün itibar parayadır? derse kâfir olur. Çünkü bu söz:

وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ

«Üstünlük Allah'ın, Rasûlünün ve bütün müminlerindir.»[593] âyetiyle

وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا

«Allah'ın sözü en yüksektir.»[594] âyetlerine karşı gelmektedir.

ALLAH'IN RAHMETİNDEN ÜMİT KESMEKLE İLGİLİ SÖZLER

Yine bir kimse iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir müslümana: «Neden bilgi öğreneyim? yahut, neden Allah'ı tanıyayım? Çünkü ben kendimi Cehenneme itmişim» derse, yahut «Kendimi Cehenneme hazırladım» derse, yahut yastığımı, dirseğimi, yanağımı Cehennem'e bıraktım, derse kâfir olur. Çünkü bu kişi Şeriatı küçük düşürmüş, yahut Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiştir. Her ikisi de küfürdür.»

---

593) Munafikûn, 63/8.

594) Et-Tevbe, 9/40.

ŞERİATLA İLGİLİ KÜFÜR SÖZLERİ

Yine «Zahîriyye» adlı fetva kitabında: «Parası olmayanın bir dirhem değeri yoktur, diyen kişinin kâfir olduğu yazılmaktadır. Çünkü bu ibare âlime, salih kullara da, müminlere de, diğerlerine de şamildir. Ancak bu söz ile ben sadece dünya ehlini kasdettim, derse o zaman kâfir olmaz. Yine bir kimse: ömrümün sonuna kadar ilim ile meşgul olmayacağım, çünkü ilim beşikten mezara kadardır, derse kâfir olur. Bu sözü söyleyen şeriata ait bütün bilgileri reddettiği için kâfir olur. Çünkü bu ilimler içinde farz-ı ayn olanlar da vardır. Yine bir kimse: Falan kimse kıble olsa o tarafa yönelmezdim, derse kâfir olur. Çünkü bu kimse İblis gibi olmuştur.İblis de Âdem'e secde etmekten kaçtığı için kâfir olmuştu. Bir kimse, Allah'ın iyi kullarından birine: Seninle karşılaşmak bana domuz ile karşılaşmak gibi geliyor, derse kâfir olmasından korkulur. Bundan kasıt, o kişi ile kendisi arasından herhangi bir hasımlık bulunmadığı zamanki durumdur. Yine bir kimse: «Gel beraber gidip şeriata danışalım» derse öteki kişi de «Gitmem,» derse kâfir olur. Çünkü şeriatı reddetmiş oluyor. Fakat adamı defetmek, için söylerse kâfir olmaz. Gel beraber kadıya gidelim, dese de gitmese kâfir olmaz. Çünkü kadıya gitmemek şeriata gitmemek demek değildir. Zira kadı çok kerre şeriatın dışındaki hükümlerle de hükmeder. Yine bir kimse: «Şeriat ve benzeri müesseselerin bana bir faydası yoktur, bana şeriatın hükmü geçmez, derse kâfir olur.

«Zahîriyye» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse: «Parayı aldığım zaman şeriat nerde idi?» derse kâfir olur. Fakat hasmını azarlamak maksadı ile bu ve benzeri sözleri söyler ve şimdiye kadar neden bu hakkı istemedin, demek isterse o takdirde kâfir olmaz.»

«El-Muhît» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimsenin yanında şeriattan bahsedilse ve bilerek bu söze karşı gelirse, yahut hakaret için çirkin bir ses çıkarsa, yahut bu şeriat kötüdür, derse kâfir olur.»

Rivayet edildiğine göre, Halife Memun zamanında bir kimseye bir dokumacıyı öldürmenin hükmünden sorulmuş, bu kişi de cevap olarak: «Genç ve taze bir cariye ödemesi gerekir» cevabını vermiş, bunu duyan Halife Memun bu cevabı verenin boynunu vurdurmuş ve bu söz şeriatla alay etmektir, şeriatla alay etmekse küfürdür, demiş.»

Rivayet edildiğine göre, Timur birgün çok üzülmüş ve kim senin sorduğu soruya cevap vermemiş. Bu arada Onun fıkracılarından biri huzuruna girip güldürmek için şöyle bir fıkra anlatmış: Falan memleketin kadısının huzuruna girdim, Ramazan ayı başlamıştı. Hakime dedim ki: Falanca Ramazan orucunu yedi. Benim şahitlerim vardır. Kadı da şöyle cevap verdi: Keşki namazı yese de ondan kurtulsak.» Emiri güldürmek için söylediği bu söz karşısında Timur o fıkracıya: «Dini meseleden başka güldürecek bir şey bulamadınız mı? diyerek bu fıkracının boynunun vurulmasını emredip bu noktada çok sert davrandı. İslâm'a saygı gösterenlere Allah rahmet eylesin.»

AÇIK VE KAPALI KÜFÜR SÖZLERİ

«El-Muhît» adlı kitapta şöyle kaydedilmiştir: «Bir adam: Tevil etmeksizin «İnşallah ben müminim,» derse kâfir olur. Çünkü iman konusunda kendinden şüphelidir. İmanının Allah katında gerçekleşmiş olduğunu bilmediği için, bu sözü bir tevazu manasında söylerse hüküm böyle değildir.

Yine bir kimse: Dünyadan mümin olarak mı, yoksa kâfir olarak mı çıkacağımı bilmiyorum, derse kâfir olmaz. Çünkü gaybı Allah'tan başkası bilemez.»

«Zahîriyye» adlı kitapta İmam Fadlî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: «Hiç bir müslümana imanında istisna yaparak, inşallah ben müminim, demek yakışmaz. Çünkü o imanını gerçekleştirmekle vazifelidir..»

Şeyh Abdullah es-Senedî «El-Keşf» adlı kitabında Ebû Hanîfe'nin menkıbelerinden bahsederken İbn-i Ömer'e ait bir kıssa zikretmiştir. İbn-i Ömer kesilmek üzere bir koyun çıkarmıştı. Oradan bir kimse geçiyordu. İbn-i Ömer kendisine: «Sen mümin misin?» diye sordu. O kimse de: «İnşallah müminim» cevabını verdi. Bunun üzerine İbn-i Ömer: «İmanında şüphesi bulunan kimse benim kurbanımı kesemez« buyurdu. Sonra başka biri geçerken ona: «Sen mümin misin?» diye sordu. O da bir istisnada bulunmadan: «Evet» cevabını verdi. Ibn-i Ömer bu adama kurbanını kestirdi. İbn-i Ömer, bu iki kişiden imanı konusunda istisnada bulunan ve inşallah ilâve eden kişiyi mümin saymadı.» Burada İbn-i Ömer'in ihtiyatlı davrandığı anlaşılmaktadır. Zira selef ve halef âlimleri, inşallah ben müminim sözü ile istisnada bulunan kimsenin imandan çıkmayacağı noktasında ittifak halindedirler. Ancak bir kimse tasdik ve imanında tereddütlü olursa o takdirde mümin olmaz. «El-Muhît» adlı kitapta yazıldığına göre, selef âlimlerinden bir kısmı imanlarında istisnada bulunursa inşallah derlerdi. Bunun tevili şöyledir. Onlar imanlarındaki şüpheden ötürü değil, belki hadislerde belirtilen müminlerin güzel

hasletlerini kendilerinde toplamadıkları için bir tevazu mahiyetinde bu istisnayı yaparlardı. Nitekim Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem: «**Gerçek mümin, insanların şerrinden emin bulunduğu kimsedir.**»; «**Mümin, komşusu şerrinden emin bulunduğu kişidir**»,; «**Kendisi tok, komşusu aç olan mümin değildir**» ve yine «**Şu şu hasletler kimde toplanırsa mümin odur**» gibi hadislere uymak üzere kendilerini kusurlu kabul ettiklerindendir. Sonradan gelen âlimlerden imanında istisnada bulunanlar da imandaki şüpheden değil, kendilerinde hadislerde beyan edilen üstün vasfı bulmamalarındandır.»

Hülâsa imanda istisna imanın kemal derecesine raci bir hususdur. Dil ile ikrar edip kalb ile tasdik etmeğe raci değildir. «El-Hülâsa» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kâfir bir müslümana: «Bana İslâm'ı anlat» dese ve o müslüman da kendisine bildiklerini anlatmadan, baştan savmak üzere: «Falan âlime git» dese kâfir olur. Çünkü o, müslümanlık hakkında bilgi isteyen o kâfirde küfrün biraz daha kalmasına razı olmuştur. Çünkü İslâm kelime-i şehadet getirmek suretiyle icmalî olarak gerçekleştirilir, bunu ise her mümin yaptırabilir.»

Eb'ul-Leys es-Semerkandî demiştir ki· «Eğer o mümin o kâfiri bir âlime göndermişse kâfir olmaz. Çünkü âlim kimse İslâm'ı cahilden daha iyi bilmektedir. Bu hareketi ile küfre razı olmuş sayılmaz. Yine bir kimse, İslâm'a girmek isteyen bir kâfire: İslâm'ın nasıl olduğunu bilmiyorum, yahut: falan âlime git, o sana anlatsın, yahut toplantının sonuna kadar sabret, derse kâfir olur.»

Yine «Zahîriyye» fetvasında şöyle yazılmaktadır: «Bir kâfir bir müslümana: Bana İslâm'ı anlat, dese müslüman da: Bilmiyorum, dese kâfir olur. Zira kendi küfrüne razı olmak küfürdür. Başkasının küfrüne razı olmaksa yine küfürdür. İslâm'ı bilmiyorum, derken tam mânasıyla bilmiyorum, mânasını kasdederse böyle bir kişinin kâfir olup olmayacağı konusunda düşünmek gerekir. Doğrusu kâfir olmamasıdır. Başka bir yerinde de şöyle deniliyor: Hâmidî'ye göre küfre rıza küfürdür. Zahîriye fetvasında beyan edildiğine göre, bir kimsenin küfrü hakkındaki bir meselede ihtilâf bulunursa, hiç bir müslümanı ihtilâf olan meseleden ötürü tekfir etmek caiz değildir. «El-Hâvî» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimseye: «Yalnız Tevhidi biliyor musun? Sen Tevhid ehli misin, değil misin?» denilse buna verecâği cevap üzerine onu tekfir etmeye bir sebep yoktur.» «El-Muhît» adlı kitapta zikredildiğine göre, bir kimse: «Ben İslâm'ın nasıl olduğunu bilmiyorum, derse kâfir olur.» «Şems'ül-Eimme el-Hulüvanî» diyor ki:«Böyle bir kimse dinsiz, namazsız, oruçsuz, taatsız, nikâhsızdır. Çocukları da zina çocuğudur.» Yine «El-Muhît»'de kaydedildiğine göre, bir kimse kalbi ile tasdik edip dili ile ikrar ederse ittifakla müslümandır. Müslümanlıkla vasıflandıktan sonra onu bilmemesi

ittifâksız olarak onu müslümanlıktan çıkarmaz. Bir kimse bir yemek yese bu yemeğin adını bilmese bu durum nasılsa, müslüman olup müslümanlığın nasıl olduğunu bilmeyen kimse de onun gibidir. Yine bir kimse şartları, rükünleri ile namaz kılsa ve bunların tafsilâtını bilmese ve sorulunca: «Bilmiyorum.» dese böyle bir kimseye kâfir denmez. Eğer böyle olmazsa dünyada kelâm ilmini bilen çok az müslüman kalır.

İslâm milletleri için bu noktada güçlük vardır. Cahillere böyle sorular sormak mugalatadır. Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem bu gibi yanıltmaya vesile olan mugalatalardan bizleri yasaklamıştır. Sonra «Çocukları zina çocuğudur» sözü de mutlak değildir. Zira bu soru sorulmadan evvel dünyaya gelen çocukların helâl olduğunda hiç şüphe yoktur. Esas söz, bu soru sorulup bilmem cevabını aldıktan sonra meydana gelen çocuklarının durumu hakkındadır. Faraza bu sözü ile kâfir olacak olsa, İslâm'a dönüp tevbe etmemişse ancak o zaman yukarıdakı söze itibar edilebilir.

Yine küçük yaşta bir hıristiyan kadını bir müslümanın nikâhı altında büyüse, aklında herhangi bir bozukluk, delilik de bulunmasa ve dinlerden herhangi bir dini de bilmese kocasından bain talak ile boş olur. Eğer akıllı ise şüphe yok ki ya ana-babasını. yahut yaşadığı ülkenin insanlarını taklid edecektir. Nitekim Hz. Peygamberin: «Her doğan çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar.» hadisi buna delâlet etmektedir. Hıristiyan kızı kendine tabi iken bain talak ile boş olmuyordu da hıristiyanlıkla bulaşmadan asli fıtratı üzerinde kalınca nasıl boş olur?

Yine küçük yaşta evlenen bir müslüman kızı kocaya vardıktan sonra, eğer baliğ olur da İslâm'ı bilemez ve İslâm'ı vasfedemezse kocasından bain talak ile boş olur.» Daha önce de geçtiği üzere mümin sayılmak için İslâm'ın hükümlerini bilmek, yahut tafsili ve icmali olarak onu anlatmak gerekmez. Belki imanın gerçekleşmesi için tasdik ve ikrarda bulunmak yeterlidir. Bununla beraber kendisine: Müslüman olanın kanı ve malının haram olup olmadığı sorulsa, buna karşılık: Hayır, dese onun imanında bir şüphe yoktur. İslâmın hükümlerini bildiğinde şüphe yoktur. Ancak cahil olduğundan sözün gelişini bilmemektedir. Bu ise ona zarar vermez.

Sonra şöyle diyor: Çünkü onlar cahildirler. Onlar için tahsis edilmiş bir millet yoktur. Hangi milletten oldukları başlangıçta nikâhın şartıdır.

Burada bir mesele daha vardır: Onların, İslâma ait hükümleri bilmemeleri mazeret olarak kabuldür. Fakat belli bir milleti, İslâm, hıristiyan, yahudi gibi milletlerden birini kabul etmemeleri hususu ise kabul edilemez. Çünkü Hıristiyan kızına: Sen hangi millettensin?

diye sorulunca şüphe yok ki hıristiyan miletindenim, der. Evet, ikisine de hangi milletten oldukları sorulsa ve: «Biz hiç bir milletten değiliz» deseler, yahut «Hangi milletten olduğumuzu bilmiyoruz» deseler kâfir oldukları açıktır. Sonra müellif demiştir ki: İmam Muhammed kitabında böylesi kadınlara mürtedde adını vermiştir. Çünkü biz onların müslüman olduklarına kocalarına uymaları hasebiyle hükmetmiştik. Şimdi ise kâfir oldukları ile hükmettik. Çünkü baliğ olmaları sebebiyle tabilikleri kalkmıştır. Ve dini bilgileri de yoktur. Bu sebeple mürted olduklarına hükmettik.»

Bu mesele zamanımızda çok vukubulmaktadır. Hususiyle bazı ülkelerde kötü kadınlardan bu şekilde hükümler çıkıyor. Öyle ki kadın bu sebeple üç talakla boş olmaktadır. Halbuki kadın dindardır, Kur'an okur, namaz kılar, oruç tutar. Fakat mahkemede kadı kendisine: «İslâm'ın hükmü nedir?» diye sorar. Kadın da cahil olduğu ve konuşmasını bilmediği için: «Bilmem» diyor. Bu şekilde kadının kâfir olduğuna dolayısıyla nikâhının da batıl olduğuna hükmediyor ve kendisi için ikinci bir nikâh tazeliyor. Çoğu kerre kadı bu kötü ve şeni işi sebebiyle kâfir olur. Çünkü bu acayip küfür hükmüne razı olmuştur. Zira miskin ve fakir bir kadın bu kadıya meseleyi anlatsa ve hükmü açıklasa doğru cevabını verecektir. Çünkü böyle kadınların dindarlığı her bakımdan zamanın kadılarından daha kuvvetlidir. Kadıların bu gibi hükümlere teşebbüs etmelerinin sebebi üç talakla boşanmış bulunan kadınlar hakkında bütün söz ve davranışlarda haram olan rüşvete tevessül etmektir. Sonra şeytana bak. Pis kocaya vesvese veriyor, bu şekilde karısının kâfir olmasına, amellerinin yok olmasına ve Allah Teâlâ'nın:

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ

«Eğer koca karısını son defa boşarsa, başka bir koca ile nikâhlanmadıkça ilk kocaya helâl olmaz.»[594a]

âyeti ve Hz. Peygamber'in Useyle hadisi ile amel etmekten istinkâf ediyor. Bu makamda sözü biraz uzatmanın sebebi, ayakların kaydığı, inançların bu noktada sarsıldığı bir makam olmasına binaendir. Ki bunlardan İslâm'a büyük zarar vardır.

Kadının hangi milletten olduğunu bilmesi başlangıçta nikâhın şartıdır, demiştir. Bu mesele kocanın müslüman olması takdirine binaendir. Yok eğer bu bilmeme kadın tarafından ise nikâhlarının sağlam olması noktasında hiç şüphe yoktur. Kâfirlerin nikâhında oldu-

594a) Bakara, 2/230

ğu gibi. Bu sözde kâdının, zevcenin küfrüne hükmeden kâdı'nın, erkeği de İslâm'ı tavsif etmeğe çağırması gerekir. Erkek de kadın gibi ise o zaman ikisinin de kâfir olduğuna ve ömrü boyunca yaptığı taatların batıl olmasına hükmetmesi; ondan sonra her ikisine de İslâm'ı arzetmesi, ikisinin de beraber şehadet getirmeleri, İslâm'ın hükümlerini öğrenmeleri ve bundan sonra nikâh akdinin aralarında yapılması gerekir. Bu makamdaki bahsimizi İbn-i Humam'ın bunların sözleri üzerine araştırdığı noktalar da takviye etmektedir. Araştırmalarını şu sözler üzerine yapmıştır: «Bir kimse bir cariye satın alsa, yahut bir kadınla evlense ve kendisine, İslâm'ın ne olduğunu sorsa ve bu kadın bilmese, o kadın müslüman olmaz.» İbn-i Humam burada bilmemekten maksat: İslâm nedir, iman nedir? sorusu karşısında cevap verirken duraklamakta değildir. Halktan bazısında nitekim ifade noksanlığı dolayısıyla olduğu gibi bilmemeyi müslümanlığının ve imanının batıl olduğu yerine koymak gibi hususlar değildir. Meselâ; öldükten sonra dirilmek olacak mı, olmayacak mı? Yahut Peygamberlerin gönderilmesi, kendilerine kitapların indirilmesi olmuş mudur, olmamış mıdır? Bu sorular karşısındaki duraklama, basit bir bilgisizlik yönünden değil, inandığını ispatlama yönündendir. Meselâ; böyle bir soru kendisine sorulup da: Bilmiyorum, diyen kimsede olduğu gibi. İslâm ülkelerinde bulunduğu halde bu şekilde bilgisiz kalan kişiler çok azdır.»

Sonra «El-Muzmarât» adlı kitapta Muhammed b. Hasen eş-Şeybani'den el-Camiul-Kebir'inden naklen bu gibi kapalı konularda zikrettiğimiz hususlara delalet eden bir mesele gördüm. Bu mesele de şudur: Bir kadın imanın ve İslâm'ın şeklini bilmezse İmam Muhammed demiştir ki; araları ayrılır. Bu sözün açıklaması şöyledir: Koca karısına imanı, İslâm'ı, Dini anlatsa ve kadın: Bu şekilde inandım, tasdik ettim, dese o kadın taklid sınırından çıkar ve onunla evlenmek caiz olur. Eğer: Anlamadım, yahut bilmiyorum, derse nikâhı caiz değildir.»

«El-Muzmarât» adlı kitapta yine şöyle bir fetva nakledilmektedir: Bir kimse bir kadının küfrü ile fetva verse ve nihayet kocasından bain talak ile boş olsa bu fetva veren kişi kâfir olur. Kadın ise İslâm'a girmeğe zorlanır. Ve yetmişbeş sopa ile cezalandırılır. Bu kadın ancak ilk kocası ile evlenebilir. Ebû Bekir rahimehullah da bu şekilde fetva vermiştir. Ebû Ca'fer de aynı şekilde fetva verirdi.»

Bazı âlimler de demişlerdir ki; kadının dinden dönmesi nikâhının bozulmasına tesir etmez ve kadınlar üzerine bu kapıyı kapamak için koca nikâhını yenilemekle emredilmez. Buhara âlimlerinin çoğunluğu böyle bir kadının küfrü nikâhın bozulmasına tesir eder, demişlerdir. O kadar var ki kadın kocası ile yeniden evlenmeye cebredilir.

Bu ayrılma, talaksız bir ayrılmadır. Fetva da bunun üzerinedir. «Minhac'ul-Musallîn» adlı kitapta da aynı şey yazılmıştır.

«El-Hulâsa» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir kimse başkası için dua edip Allah onu küfür inancı ile alsın, derse kâfir olur. Çünkü bu söz, küfrün kendine rıza göstermektir. Şeyh Muhammed b. Fadl demiştir ki: kâfir için bu şekilde dua etmek küfür değildir. Birinci fetva umumîdir. İkincisi yani bu fetva hususî bir fetvadır. Ki müslümanın küfrüne dua etmenin küfür olduğunu ifade eder. Gerçek şudur ki, bu sözü söyleyen eğer intikam kasdı ile söylerse kâfir olmaz. Dua karinesi ise bu maksada şahiddir. Bu konuda çok söz gelecektir.

«El-Cevahir» adlı kitapta şöyle yazılmıştır· «Bir kimse bir müslümana: «Allah senden müslümanlığı alsın, der de biri buna âmin derse kâfir olur. Yahut bu sözden falancanın kâfir olması murad edilsin edilmesin, kâfir olur. Yahut: «Allah onu dünyadan imansız olarak, yahut kâfir olarak çıkarsın; yahut imansız ve kâfir olarak Allah onu öldürsün; yahut Allah onu Cehennemde ebedî olarak bıraksın, Cehennem'den hiç çıkarmasın.» derse kâfir olur. Yani küfrü eğer güzel görür de gönülden ona razı olursa hüküm böyledir. Ancak bir zalimden intikam almak için bu sözleri sarfederse o zaman kâfir olmaz.

«El-Muhît» adlı kitapta şöyle kaydedilmiştir: «Kendi küfrüne razı olan kişi kâfir olur. Bunda ittifak vardır. Başkasının küfrüne razı olma hususunda ise ihtilâf vardır. İslâm âlimlerinin zikrettiklerine göre başkasının küfrüne razı olmak, ancak ona cevaz verdiği ve güzel gördüğü zaman küfür olur. Fakat buna cevaz vermez ve güzel görmez de: bana eziyet veren şerir kişinin küfür üzerinde ölmesini istiyorum, ki Allah Teâlâ ondan böylece intikamımı alsın, derse o zaman bu söz küfür olmaz.

Eğer bir kimse: Allah Teâlâ'nın:

رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ
فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ

«Mûsa şöyle dua etti: Rabbimiz! Fir'avn'a ve etrafındakilere dünya hayatında giyecek birçok süs eşyası ve mallar verdin. Ey Rabbimiz! Mallarını mahvet ve kalblerini şiddetle sık ki, o acıklı azabı görmedikçe iman etmesinler.»[595]

595) Yunus, 10/88.

âyetini düşünerek o duayı yaparsa bizim iddiamızın doğruluğu ortaya çıkar. Buna göre bir kimse bir zalime: «Allah seni küfür üzerinde öldürsün, yahut Allah senin imanını alsın, Allah sana en küçük bir şekilde merhamet etmesin» derse kâfir olmaz. Biz Ebû Hanîfe'den rivayet edilen şu söze muttali olduk: «Başkasının küfrüne razı olmak küfürdür.» Bu söz açıklanmamıştır. Bu cümlenin, Muhît, yahut «El-Câmî» sahibinin bu meselelerdeki sözlerinden olma ihtimali de vardır. Her iki takdire göre cevap şöyledir:Ebû Hanîfe'nin rivayeti kısa, yahut mutlak olunca Hanefîlerin kaidesine göre biz onu açıklarız.

«El-Cevahir» adlı kitapta şöyle yazılıdır: «Dininden döndüğünü, yahut yaralayıcı bir aletle bir kimseyi öldürdüğünü, yahut namuslu iken zina ettiği bilinmeden falancanın öldürülmesi helâldır, yahut mübahtır, diyen kimse kâfir olur. Çünkü bu kimse haram olan bir işi mübah kabul etmiştir. Yine bunun gibi Şâfiî'ye göre namaz kılmayı terk etmek öldürülmeyi gerektirmektedir. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre ise namaz kılmayı terk etmek dinden dönmektir. Namazı terk etmek ihtilâflı meselelerdendir. Dolayısiyle namaz kılmayı terk edenin öldürülmesinin helâl olduğunu söylemek ittifakla küfür değildir. Yine bu sözü söyleyene «doğru söyledin» diyen, yahut haksız yere adam öldüren bir devlet adamı için «doğru yaptın» diyen, yahut bir hırsızı öldüren kişiye «iyi yaptın» diyen kişi kâfir olur. Yahut sahibi helâl kılmadan falan müslümanın malı helâldir, yahut falanın kanı helâldir, derse ve bir kimse de onu tasdik ederse ikisi de kâfir olur.»

«El-Hülâsa» ve «El-Hâvî» adlı kitaplarda şöyle deniliyor: «Bir kimse diğerine: Sana da müslümanlığına da lânet olsun» derse kâfir olur. Yine bir kâfir müslüman olduğu için kendisine bir şey verilse, buna karşılık bir müslüman: «Keşki ben de kâfir olup müslüman olsaydım da bana da bir şey verilseydi» dese kâfir olur. Çünkü müslümanlığın şartı İslâm'ın hükümleri üzerinde devam ve sebat etmektir. Bu sebepten bir kimse gelecekte kâfir olmayı niyet etse o şimdiki durumda da kâfir olur.»

«El-Muhît» adlı kitapta: «Bu düşünceyi kalbinden temenni etse kâfir olur» ibaresini ilâve etmiştir.

«El-Hülâsa» adlı kitapta yine şöyle deniliyor: «Babası küfür üzerinde ölen ve babasından miras almak isteyen kişi, kâfir olan babasından miras alabilmek için, keşki şimdiye kadar müslüman olmasam dese kâfir olur.»

«El-Cevahir» adlı kitapta bu ibare: «Keşki müslüman olmasam da varis olsam» tarzındadır.

«El-Fetâva's-Suğra» adlı kitapta şöyle kaydedilmiştir: «Bir kâfir müslüman olsa, kendisine bir müslüman: Eğer müslüman olmasan

miras alırdın, derse kâfir olur.»

«El-Muhît» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir müslüman güzel bir Hıristiyan kızı görse ve onunla evlenebilmek için kendisinin hıristiyan olmasını temenni etse kâfir olur.» Ben derim ki bu düşünce onun ahmaklığındandır. Çünkü bir müslümanın bir hıristiyan kadını ile evlenmesi caizdir. Ama bununla beraber güzel kadınlar müslümanlarda daha çoktur.

«Fetâvâ-i Kadıhan»'da ve «Fetâvâ-i Suğrâ»'da şöyle zikredilmiştir: «Bir kimse: Ne zaman küçükle otursam küçük olurum, büyükle otursam büyük olurum, derse bunun üzerinde ihtilâf bulunduğundan bahsetmektedir. Ben derim ki: bu sözleri sarf etmekte bir sakınca yoktur. Fakat eğer bu sözler sonradan söylediği «Hıristiyanla otursam hıristiyan olurum, müslümanla otursam müslüman olurum, yahut yahudi ile otursam yahudi olurum» sözü ile tavafuk etse bu sözü söyleyen kâfir olur. Çünkü o zındıktır, İslâm'dan ve bütün dinlerden hariçtir.»

«El-Hülâsa» adlı kitapta yine şöyle bir ibare vardır: «Bir kimse müslümanlığı kabul eden birine: Senin dininin sana ne zararı oldu ki müslüman oldun, derse kâfir olur. Yine: Bu zaman küfür zamanıdır, müslüman olma zamanı değil, derse eğer bu sözünden bu zamanda müslüman olmamak gerektiğini kasdetmişse kâfir olur. Ancak: «Bu zaman küfrün, cehaletin ve kâfirlerin galib olduğu, İslâm'ın ise zayıf olduğu zamandır» manasını kasdederse o takdirde kâfir olmaz.»

«Fetâvâ-i Kadıhan» ve «Fetâvâ-i Suğra»'da şöyle kaydedilmiştir: Müslüman olduğu henüz bir ay olmuş kişiye: müslüman değil mi idin? denilse ve o kimse de: hayır dese, kâfir olur.»

«El-Muhît» ve «El-Cevahir» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Birini döven kimseye Müslüman değil misin? denilse ve bu kişi de bilerek: hayır, derse kâfir olur Eğer hata ile hayır, derse kâfir olmaz.»

«Tetimme» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: kendisine «Allah'tan kork» diyene karşılık: «Senin sözünü dinlemeyeceğim» derse. kâfir olur. «Yine haram iş işleyen bir kimseye: Allah'tan kork, denilse ve buna karşılık: korkmuyorum, dese kâfir olur. Eğer söylenilen şey haram değilse kâfir olmaz. Ancak eğer bu takdirde bu sözü hakaret için söylerse yine kâfir olur. Ve karısı kendisinden bain talakla boş olur. Yine bir kimseye: Herhangi bir iş hususunda: Allah'tan korkmuyor musun? denilse ve buna cevap olarak: hayır, dese kâfir olur.»

Ebû Bekir el-Belhî şöyle demiştir: «Bir kimseye: Allah'tan korkmuyor musun? denilse ve bu kimse: Hiddetli olarak: hayır, dese kâfir olur ve karısı kendisinden bain talakla boş olur.»

«El-Muhit» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kadın kocasına: Sende hamiyet denen şey yoktur, din yoktur, çünkü benim yabancılarla birlikte bulunmama razı oluyorsun, dese ve kocası da evet, yoktur, dese kâfir olur. Çünkü din yoktur demekle İslâm dininden çıkmış olduğunu itiraf etmiş olur. Bir kimse bir müslümana: Sen putperestsin, mecusisin, derse o kimse de: mecusi olduğunu söylese kâfir olur. Yahut kendisine: Müslüman değil misin? denilse ve: hayır dese yine kâfir olur. Yahut söylediğin gibiyim dese kâfir olur.»

«El-Cevahir» adlı kitapta şöyle yazılmıştır: «Bir müslümana: ey kâfir, ey Mecusî, ey Yahudî, ey Hıristiyan, diye seslenilse o da: Efendim, cevabını verse kâfir olur.» «Fetâvâ-i Kadıhan»'da da şöyle denilmiştir: «Eğer böyle ise, benden ayrıl, dese kâfir olmaz. «Muhît»'de şöyle deniliyor: Böyle ise, benimle oturma derse doğrusu kâfir olur. Yine Fakih Ebû Bekr el-Belhî'nin söylediğine göre, bir kimseye: Ey kâfir, denilse ve o söyleyen kişi de sükut etse, kâfir olur. «El-Cevahir» adlı kitapta yine şöyle deniliyor: Bir kimse muhatabına: Her an senin gibisini çamurdan yaparım, derse kâfir olur. «El-Muhit» de de aynı mesele zikredilerek: Kendisi ile münakaşa eden kimseye bir kişi: Ben senin gibi on kişiyi çamurdan yaparım, dese kâfir olur, denilmektedir. Yine bir kimseye: Ey kırmızı adam, denilse ve bu kişi: Allah beni elma unundan yarattı seni çamurdan yarattı çamur un gibi değildir, dese kâfir olur.»

«Fetâvâ-i Kadıhan»'da şöyle denilmiştir: «Bir kimse başkası için: Allah onu yarattıktan sonra huzurundan kovdu, dese ilim adamlarının çoğunluğuna göre kâfir olur.» Doğrusu kâfir olmamasıdır, Çünkü bu iddiasında doğru da yalancı da olma ihtimali vardır.

«El-Hülâsa»'da şöyle denilmiştir: «Bir kimse kendi çocuğuna: Ey kâfir çocuğu, dese, yahut ey mecusî çocuğu, dese ilim adamlarının bazısına göre, kâfir olur.» Ben derim ki böyle söylemekle bir kimse kâfir olmaz. Çünkü bu sözü ile çocuğu kötülemeyi kasdetmiş olup kendisinin mecusî, yahut kâfir olduğunu kasdetmemiştir.

«Fetâvâ-i Kadıhan»'da diyor ki: Eğer bu sözü bineğine, yahut çocuğuna bir niyette bulunmaksızın söylerse kâfir olmaz. Fakat kendisinin kâfir olduğunu niyyet ederse o takdirde ittifakla kâfir olur. Çünkü bu küfrünü ikrar etmektir.»

«Tetimme» adlı kitaptan: «Bir kimse, ben Firavn'ın inancındayım yahut İblis'in inancındayım, yahut benim inancım Firavn'ın inancı gibidir, İblis'in inancı gibidir, derse kâfir olur. Fakat, ben iblisim, ben Firavn'ım, derse kâfir olmaz. Yine bir kimse dinî hükümlerin bir kısmını bilmediği için yeni öğrenince: «Ben kâfir idim, şimdi müslüman oldum» derse kâfir olur. Bir görüşe göre ise kâfir olmaz. Ben derim ki kâfir olmaması daha doğrudur. Yine bir kimse:

«Allah iblise lânet eder» dese buna karşılık bir başkası da: «Ben lânet etmem» derse kâfir olur. Çünkü bu sözün görünüşü Allah'a karşı gelmekten ibarettir.»

Bir Müslüman put yapsa kâfir olur. Çünkü o bununla puta razı olmuştur ve onu teşvik etmiştir.

«Fetâvâ-i Kadıhan»'da şöyle deniliyor: «Bir kimse: Beni bırak kâfir olayım» dese kâfir olur. Yahut bir kimse: «Nerede ise kâfir olacaktım» dese olur. Bu söz ile kâfir olmayı kasd ederse kâfir olur.»

«El-Muhît»'den: «Bir kimse başkasına konuşması için küfür kelimesini telkin ederse kâfir olur. Hatta bu sözü eğlence için de söylese hüküm böyledir. Rivayete göre Maliki ve Şâfii Mezhebine mensup iki kimse kendi mezheplerinde tahsil gördükten sonra ülkelerine dönmüşler ve kendilerine sorulan her meselede «Bu konuda Maliki'nin, yahut Şâfii'nin iki sözü vardır» cevabını vermişler. Biri onlara şöyle bir soru sormuş: «Allah'ın varlığında şüphe var mıdır?» Bu soruya karşılık: «Bu konuda da iki görüş vardır cevabını vermiş. Bunun üzerine onu tekfir ettiler. Bu soruyu soranın da kâfir olduğuna hükmedilir.

Yine bir kimse bir kadına, dininden dönmesini emretse. yahut bir kadının dinden çıktığına bir müftü fetva verse, emreden de, fetvayı veren de kâfir olur. Ben derim ki; belki bu kadının dinden dönmesine razı olan kâfir olur. Devlet adamlarının hademesi durumunda olan bazı kötü âlimlerin durumu ne çirkindir? Devlet adamlarına bazı konularda hile öğretiyorlar. Onlar güzel bir evli kadın gördükleri zaman ve kocası bu kadını boşamazsa, boşanıp kendileri ile evlenebilmesi için dinden dönmesini emrediyorlar ve kendilerine esir ve köle yapıyorlar. Bu şekilde evlendikleri dört kadın üzerine böyle kadınları topluyorlar.

«El-Muhît» adlı kitapta şöyle deniliyor: «Bir kimse başka birine kâfir olmasını emretse, emredilen kişi ister kâfir olsun, ister olmasın, emreden kâfir olur. Yine bir kimse başka birine dinden dönmenin yolunu öğretse, öğretilen kişi ister dinden dönsün, ister dönmesin, öğreten kişi kâfir olur. Bu durum ve hüküm o kişinin dinden döneceğini bildiği zamandır. Fakat bu öğretmeden maksat eğer bundan sakınmak olursa o takdirde kâfir olmaz.

Yine «El-Muhît» adlı kitapta yazıldığına göre, bir kimse, herhangi birine kâfir olmasını emretmeyi niyet etse bu niyeti sebebiyle kâfir olur. «El-Hülâsa»'da da şöyle deniliyor: Bir kimse ben inkârcıyım, dese kâfir olur. Çünkü inkârcılık küfrün en çirkin çeşitlerinden biridir.»

Yine «Fetâvâ-i Suğrâ»'da şöyle yazılmıştır: «Bir kimse diğerine: ister müslüman ol, ister hıristiyan ol ikisi de benim için birdir, der-

se kâfir olur.» «El-Hulâsa»'da da şöyle yazılıdır: «Bir müslümana Lâilahe İllellah» söyle denilse ve bu kimse de söylemese kâfir olur. Ancak senin demenle söylemem, derse o takdirde kâfir olmaz. «El-Cevahir»'de de şöyle zikredilmiştir: «Ben bu kelimeyi söylemekten bir kazanç sağlamadım neden söyleyeyim diyen ikişi de kâfir olur.»

«El-Muhît»'den: «Bir kadın kocasına: Kâfir oluşum, seninle beraber bulunmaktan daha hayırlıdır, dese kâfir olur. Yine bir kimse anlaşmaya çağrılsa ve: Puta taparım da bu anlaşmayı kabul etmem, dese «El-Muhît» sahibine göre kâfir olur.»

Yine bir kimse. Falan âlim bana kâfir olmayı bile emretse yaparım, dese kâfir olur. Çünkü bu sözü ile gelecekte kâfir olmayı niyet etmiş oluyor. Yine bir kimse: Ben İslâm'dan beriyim, dese ittifakla kâfir olur. «El-Hâvî» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse ezan okuyan bir müezzinin yanından geçerken: «Yalan söylüyorsun, dese kâfir olur.»

«Fetâvâ-i Suğrâ»'da şöyle deniliyor: «Bir kimse Mecusilerin şapkasını giyse ve onlara kendisini benzetse, yahut omuzu üzerine Mecusilerin alâmeti olan sarı bir bez bağlarsa, yahut beline bir ip bağlayıp bunu zünnara benzetirse, yahut bir bağ bağlayıp bu bağı onların bağladığı bağa benzetirse kâfir olur. Eğer bu bezi ve bağı bağlayıp onlara benzetmede bulunmazsa o takdirde kâfir olmaz. Bu şekilde de olsa bir kimse suret ve siret bakımından kendini Yahudi veya Hıristiyanlara benzetse şakadan da olsa kâfir olur.»

«El-Hulâsa»'da şöyle yazılmıştır: «Bir kimse mecûsilerin şapkasını başına koysa bazı âlimlere göre kâfir olur, bazılarına göre ise kâfir olmaz. Sonradan gelen âlimlerden bir kısmı demişlerdir ki, eğer soğuk dolayısıyla, yahut o şapkayı başına koymadığı takdirde inek süt vermiyorsa bu maksatlar için başa konulursa kâfir olmaz. Başka bir maksatla, yani onlara benzemek maksadı ile eğer başına şapka giyerse kâfir olur.» Ben derim ki, yine bunun gibi bir kimse kızılbaş Rafızilerin tacını başına koyarsa tahrimen mekruh olur. Çünkü Hz. Peygamber: «Kim bir kavme benzerse onlardandır.» buyuruyor Fakat bir kimse Rafızilerin ülkesinde bulunsa ve onların başlarına giydikleri tacı giymeye mecbur edilse bir zararı yoktur. Bazı âlimlerin Türk kıyafeti olan Özbek Kalpağını başa koymanın da bidat olduğunu ileri sürmeleri ise yerinde bir fetva değildir. Çünkü bizler kâfirlere ve bidat ehline kendi şiarları olan kıyafetlerde benzememekle emredilmişiz. Her bidattan menedilmemişiz. Bu ister Ehl-i Sünnet'in yaptıkları işlerden olsun, ister kâfirlerin yaptıkları iş ve kıyafetlerden olsun her bidattan medenilmiş değiliz. Yasaklanan kıyafet ve davranışlar kâfirlerin ve bidatçıların şiarı olan kıyafet ve davranışlardır. «El-Muhît»'de ise ne olursa olsun yani ister onların

alâmeti olsun, ister olmasın, ister bir zaruret olsun ister olmasın onlara benzemek küfür ve bidattır. Zira soğuktan korunmak için bu kıyafeti değiştirmek, yırtıp başka şekle sokmak mümkündür. Dolayısiyle onların kıyafetini aynen giymek zarureti yoktur.» Ben derim ki; bu hüküm bir müslümanın bidat ehli ve kâfirler elinde esir olması, yahut onların elbisesini emanet olarak elinde bulundurması ve bu kıyafeti değiştirdiği takdirde soğuktan korunmasının mümkün olmaması takdirine göredir.

Bir kimse beline zünnar bağlasa, yahut omuzuna sarı bir bez bağlasa bunu yapmaya zorlanmamışsa kâfir olur. «El-Hülâsa»'dan naklen Ebû Cafer şöyle demiştir: «Bir kimse esirleri kurtarmak için beline zünnar bağlarsa kâfir olmaz. Yine bir kimse kiliseye girmese de Yahudî ve Hıristiyanların kullandığı zünnarı bağlasa kâfir olur. Yine bir kimse beline bir ip bağlasa ve «Bu zünnardır», dese kâfir olur. «Zahîriyye» Fetvasına göre karısı kendine haram olur. Yine bir müslüman ticaret maksadı ile beline zünnar bağlayıp kâfir bir memlekete girerse kâfir olur. Çünkü bunu bir mecburiyet olmaksızın yapmıştır.»

Yine «Zahîriyye» Fetvasına göre bir kimse başına mecûsilerin şapkasını koyar da kendisine, bunu kabul etme, denilse buna karşılık kendisi, insanın kalbi doğru olmalıdır, derse kâfir olur. Çünkü bu sözü ile Şerîatın zahîri hükmünü inkâr etmiş olur. Yine «El-Hulâsa» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: «Bir adamı kâfir yapmak, cinayetten daha iyidir.» derse, Eb'ul-Kasım es-Saffar'ın fetvasına göre kâfir olur. Çünkü o bir günahı küfürden daha büyük görmüştür. Halbuki küfür en büyük günahtır.»

Bir öğretmen: «Yahudiler müslümanlardan daha hayırlıdır. Çünkü onlar benim öğretmenlik hakkımı ödüyorlar.» derse kâfir olur.

«El-Hulâsa» adlı kitapta zikredildiğine göre, bir kimse «Nevruz» gününde bir mecusîye yumurta hediye etse kâfir olur. Çünkü bu mecusîye küfründe ve hatalarında yardımcı olmuştur. Nevruz gününde bir müslümana bir yumurta hediye ederse kâfir olmaz. Fakat bu görüş de sağlam değildir. Çünkü müslümana hediye etmekle de benzeme oluyor. Ancak bilerek değil de öyle tesadüf ederse o zaman küfür olmaz.»

«Mecmaun-Nevâzil» adlı kitapta şöyle yazılmıştır: «Mecusiler Nevruz gününde toplansa ve bir müslüman, onlar için güzel bir adet koydular, dese kâfir olur. Çünkü bu sözü ile küfrü güzel kabul etmiş oluyor.»

Yine «Fetâvâ-i Suğrâ»'da yazıldığına göre ,bir kimse daha önce satın almadığı halde özellikle Nevruz gününe saygı için bir şeyler satın alırsa kâfir olur. Çünkü bu hareketi ile Kâfirlerin bayramına saygı

göstermiş olur. Ancak ihtiyaç sebebiyle satın alırsa o zaman bir şey lâzım gelmez. Yine bir kimse bir insana Nevruz gününde bir şey hediye etse ve bununla Nevruz gününe saygı göstermeyi kasdetse kâfir olur. Yine bir öğretmen birinden Nevruzluk hediyesi istese ve istenen kişi verse de vermese de öğretmenin kâfir olmasından korkulur.

«Tetimme» adlı kitaptan: Ebû Hafs el-Kebîr el-Buharî'den rivayet edilmiştir: Bir kimse elli sene Allah'a ibadet etse sonra Nevruz günü gelse ve bugüne saygı için müşriklere bir şey hediye etse Allah'a küfretmiş ve elli senelik ibadetini yok etmiş olur. Yine bir kimse Nevruz günü kâfirlerin toplandığı yere giderse kâfir olur. Çünkü bu küfrünü ilân etmektir.

«El-Cevahir» adlı kitaptan: «Bir kimseye: haram yeme, denilse ve o kişi de: Bana haram yemeyen, yahut helâl yiyen birini getir ki inanayım, yahut ona secde edeyim, derse kâfir olur. Çünkü iman edilecek olan Allah Teâlâ'dır. Kula iman edilmediği gibi secde de edilmez. Allah'tan başkasına secde etmek haramdır. Yine bir kimse: mal olsun da ister helâl olsun, ister haram olsun, derse bunu söyleyen küfre çok yaklaşır. Çünkü bu, onun nazarında helâl ile haramın eşit olduğuna delalet eder.» Yine «Fetâvâ-i Suğrâ»'da kaydedildiğine göre, bir kımseye: Neden helâl etrafında dolaşmıyorsun da hep harama koşuyorsun, denilse o kimse de buna karşılık: haram buldukça helâl ardında koşmam, dese kâfir olur.»

«Zahîriyye» adlı fetva kitabında kaydedildiğine göre, bir kimseye: helâl rızık ye, dense ve o da: benim için haram daha tatlıdır dese kâfir olur.» Yine «El-Muhît» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kımseye: Bir tek helâl mı senin için daha iyidir yoksa iki haram mı? denilse ve bu soruya karşılık bana hangisi daha çabuk gelirse odur, derse bu kimsenin kâfir olmasından korkulur. Eğer: Evet haram yemek, daha iyidir, derse kâfir olur.»

Yine «El-Hulâsa»'da kaydedildiğine göre, bir kimse Allah'a karşı isyan etse ve İslâm'ın açık olması gerekir, dese kâfir olur. Çünkü bu sözü ile içki ve benzeri kötülükleri İslâm ın zahirinde itaat olarak göstermiş oluyor. Dolayısıyla Şeriatın hükümlerini ters çevirmiş oluyor.» Yine bir kimse şarabı çok seviyorum, dayanamıyorum, derse kâfir olur.»

«El Cevahir» adlı kitapta: «Keşki şarap yahut zina, yahut adam öldürmek, yahut zulmetmek helâl olsaydı, derse kâfir olur.» Yine «El-Hulâsa» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse belli zamanda zinayı, adam öldürmeyi, zulmetmeyi Allah'ın haram kılmamasını temenni ederse kâfir olur. Yine bir kimse şarabın haram kılınmamasını, Ramazan orucunun farz olmamasını temenni ederse kâfir olmaz.

Çünkü bunlar arasındaki fark Şarap ilk şeriatlarda haram değildi; Ramazan'da oruç tutmak da farz değildi. Bütün semavî kitaplarda bunlar üzerinde ittifak edilmemiştir. Fakat zina, haksız yere adam öldürmek, zulüm ve yetimin malını yemekse bütün kitaplarda haram kılınmıştır. Bütün şeriatlarda haram kılınan bir şeyin helâl olmasını istemek küfürdür, fakat eski şeriatlarda helâl olan şeylerin tekrar helâl olmasını temenni etmekse küfür olmaz.» Bana göre ise bu fark aydınlanmış değildir. Çünkü ilâhî bir hükmün önce umumî olması, sonra da hususîleşmesi arasında fark yoktur.

Yine bir kimse zina etmek, şarap içmek, faiz yemek ve oğlancılık gibi haramlığı üzerinde ittifak edilmiş bir şeyin haram olduğunu inkâr eden, yahut bu hususta şüpheye düşen kimse, yahut küçük ve büyük günahların helâl olduğuna inansa kâfir olur. Çünkü batıl bir inanca saplanmıştır. Ancak Mutezile'ye göre küçük günahlarla büyükleri arasındaki fark büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde Allah Teâlâ küçüklerini affeder. Ehl-i Sünnet vel-Cemaat'a göre ise küçük günahlar da Allah'a karşı işlenmiş birer kötülüktür. Büyük günahlardan tevbe edilse de bu günahlar günah olarak kalır. Ancak Allah Teâlâ dilerse affeder.»

«Tetimme» adlı kitapta şöyle deniliyor: Bir kimse bir şeyin haram olduğuna kesinlikle inandıktan sonra, bu işi yapmanın helâl olduğunu söylerse kâfir olur. Yani onun inancı şeriata uygun ise kâfir olur. Değilse kâfir olmaz. Yine bir kimse şarabın satılmasını caiz görürse kâfir olur. Yani şarabın Müslümanlara satılmasını caiz görürse kâfir olur. Kâfirlere satılmasını caiz görmekte bir sakınca yoktur. Şarap ve haram olan maddeler için: «Mutlak mânada: «Allah alışverişi helâl kıldı, denilemez. Çünkü bu kelimedeki eliflâm ahd içindir. Yani belli alışverişler mânasını ifade eder. Bu da şeriata uygun alışveriş demektir. Çünkü bir müslüman için şarabın satılması ittifakla caiz değildir.»

Yine bir kimse haram olan bir işi helâl kabul ederse ve bu işin dinde haram olduğuna inanırsa, mesela mahremlerle evlenmek, şarap içmek, ölü eti yemek, kan yemek, domuz eti yemek gibi dinde haram oldukları zaruretle bilinen şeylerin helâl olduğuna inanırsa İmam Muhammed'den şaz olarak rivayet edilen bir rivayete göre, bu işleri helâl kabul etmeden bile yapsa kâfir olur.» Bu rivayet mahremleri ile evlenme günahını irtikap eden manasına hamledilmiştir. Çünkü durumun akışı diğer günahları helâl kabul etme mânasına delâlet etmektedir. Doğruyu Allah bilir. «Tetimme» sahibi demiştir ki, bu tereddütlü durumda fetva şöyledir: Eğer bu işleri yaparken helâl olduğuna inanırsa kâfir olur. Eğer helâl olduğuna inanmadan yaparsa büyük günahtır.

«Fetâvâ-i Suğrâ»'da şöyle deniliyor: «Kim şarap helâldır derse kâfir olur. Yani bu sözü söyleyen Bedir Savaşına iştirak eden mücahidlerden de olsa hüküm böyledir.»

«El-Hulâsa» adlı kitapta şöyle deniliyor. el-Muhit.de kaydedildiğine göre: «Bir kimse önemsemiyerek Ramazan ayı için, bu uzun ay geldi, yahut bu ağır ay geldi derse; yahut Receb ayı girince Ramazan'a saygısızlık dolayısıyla Ramazan'a düştük, yahut Hayrat mevsimi geldi der de yaratılışı itibarıyla bu ayı çirkin görürse, şeriatın emrettiği sevgi hilafına kendisine ağır gelirse kâfir olur. Çünkü Hz. Peygamber sallellahu aleyhi vesellem Ramazan ayı girince: «Allah'ım! Receb ile Şâban'ı bize mübarek yap ve bizi Ramazana kavuştur?» buyurarak sevgi ve sevincini açıklardı.»

«Zahîriyye» fetvasında açıklandığına göre, bir kimse şeriatın faziletli saydığı ayları önemsemiyerek, yine bu aylara mı geldik, derse kâfir olur. Eğer bununla vücudunun rahatsızlığını ve çekeceği sıkıntıyı kasdederse o zaman kâfir olmaz. Yine Recep ayı girdiği zaman: Bu ayın imtihanına yine girdik derse kâfir olur. Yine bir kimse: Bu oruç ne kadar çok, usandım, derse bu söz de küfürdür.»

«El-Muhît»'de kaydedildiğine göre, bir kimse: «Bu taatların hepsini Allah bize azap yaptı, derse kâfir olur.» Çünkü Allah Teâlâ bu taatları âhirette bilâkis azaptan kurtulmak ve sevap vermek için emretmiştir.Yoksa Allah Teâlânın kulların taatına ihtiyacı yoktur.Yine bir kimse tevil etmeksizin: «Allah Teâlâ bize bu emri farz kılmasa daha iyi olurdu, derse kâfir olur.»

«El-Hulâsa» ve el-Muhît'de kaydedildiğine göre, şöyle denilmiştir: «Bir kimse küçük günah işlese, bir başkası kendisine: tevbe et, dese ve bu işi yapan ne yaptım ki tevbeye muhtaç olayım dese, yahut ne yaptım ki tevbe edeyim dese Ehl i Sünnet vel-Cemaat kaidelerine göre kâfir olur. Mûtezile'ye göre ise kâfir olmaz.»

«Tetimme» adlı kitapta zikredildiğine göre, bir kimse: «Allah dileyene kadar tevbe etmiyeceğim, dese ve Allah'ın dilemesini bir özür olarak ileri sürse kâfir olur. Çünkü Allah'a karşı isyan eden kişi, bu işi her ne kadar kaza ve kaderin tesiri altında ise de kötülük yaparken kaza ve kaderi, Allah'ın dilemesini özür olarak ileri sürmesi caiz değildir. Ancak tevbe ettikten sonra Allah'ın dilemesini mazeret olarak ileri sürebiliriz.»

«El-Muhît» ve «El-Hulâsa» adlı kıtapta şöyle deniliyor. «Bir fasık kişiye: Sen Allah'a ve Allah'ın kullarına eziyet etmeğe devam ediyorsun, denilse ve o kimse de: Ben güzel yapıyorum, yahut ne güzel yapıyorum, derse kâfir olur. Ancak bu sözü ile Hakka ve halka eziyet verecek bir iş yapmıyorum, dese kâfir olmaz. Allah'a isyan eden kişi: «Bu da bir yoldur, bir mezheptir, derse yine kâfir olur.»

«El-Muhît» adlı kitapta kaydedildiğine göre: «Bir kimse haram olan maldan bir fakire sadaka verse ve bu verdiği haram maldan dolayı sevap istese kâfir olur.» Burada biraz durmak gerekir. Zîra yanında haram mal bulunan kimse bu malı fakirlere tasadduk etmekle emredilmiştir. Bu sebeple bu sadakasından dolayı sevap kazanması gerekir. Çünkü bu malı Allah'a taat yolunda harcamış ve emrine uymuştur. Bu mesele sahibi belli olan haram mal için söylenmiş olsa gerektir. Malın sahibini bildiği halde ona vermeyip gösteriş için başkalarına harcadığı husus içindir. Nitekim zamanımızdaki zalimlerde bu gibi haller çoktur.»

«El-Muhît» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bu malı alan fakir onun haramdan olduğunu bilirse ve buna rağmen o kişiye duada bulunursa, malı veren kişi de âmin, derse kâfir olurlar.»

Zahîriyye» fetvasında beyan edildiğine göre, bir kimse bir fakire haram mal verip bundan dolayı Allah'tan ecir isterse kâfir olur. Şayet alan fakir de haram olduğunu bildiği halde veren kişiye duada bulunsa ve o da amin dese ikisi de kâfir olurlar. Çünkü dua ve âmin ancak taatlar içindir, helâl mallar içindir; kötülükler için ve haramları kazanmak için değildir. Bu konuda düşünülürse maksat daha iyi anlaşılmış olur.»

«El-Hulâsa» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse şerîata göre çirkin olan bir iş için güzel yaptım, iyi yaptım, derse kâfir olur. Yine bir kimse: Şarabın haramlığı Kur'anla sabit değildir, derse kâfir olur. Çünkü bu söz Kur'an'a karşı gelmektir «Tetimme» adlı kitapta da «Kur'an'da şarabın haram olduğunu inkâr eden kişi kâfirdir. «El-Hulâsa»'da zikredildiğine göre, «Sarhoşluk veren içkiyi içmeyen kimse müslüman değildir» diyen kimse kâfir olur. Sarhoşluk veren hurma suyunun sarhoşluk verecek sınıra kadar içilmesinin helâl olduğunu kabul eden kimse de kâfir olur. Az bir mikdarının içilmesinin helâl olduğunu söylemek ise böyle değildir. Bunu söyleyen kâfir olmaz. Çünkü ihtilâflıdır. Yine bir kimse hayız halindeki karısı ile cinsi münasebette bulunmanın helâl olduğunu kabul ederse kâfirdir. Yine karısına livatayı helâl kabul eden kimse de kâfir olur. Suyûtî'nin «Ed-Dürrül-Mensûr» adlı kitabında kaydedildiğine göre, ihtiyaten bu kişinin küfrüne hükmetmemek gerekir. Yine «El-Muhît» adlı kitaptan: aybaşı halinde karısı ile cinsî münasebette bulunmanın helâl olduğunu kabul etmek küfürdür.»

«Tetimme» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse babasının karısı ile evlenmeyi caiz ve mübah görürse mürted olur. Yine bir kimse zulüm etmek ve yalan söylemek gibi haram işlerin haram olmamasını temenni ederse kâfir olur. Yine yağmurun hikmetini inkâr eden, yahut faydasını kabul etmeyen kimse de kâfir olur.

«Yine bir kimse yabancı bir kadını öptükten sonra: O bana helâldır, derse kâfir olur. Yine doyduktan sonra da yemenin haram olmamasını isteyen kişi de kâfir olur.»

«El-Cevahir» adlı kitaptan: «Bir kimseye, niçin zekât vermiyorsun? denilse ve buna karşılık: Bu cezayı vermem derse kâfir olur. Yine kendisine zekât vermek farz olan bir kişiye: Bu vecibe hatırlatılsa ve: Bilmiyorum, dese kâfir olur.» Bu sözü reddetmek yolunda söylediği takdirde kâfir olur. Yine iki kimseden biri diğerine: Git, falancaya iyiliği emret, dese, buna karşılık o kimse: O adamın bana ne zararı var ki, yahut bana ne cefa etti ki ona emredeyim. dese kâfir olur. Çünkü iyiliği emretmenin farz olmadığına inanmıştır. Ve iyiliği emredenin, şahsî bir düşmanlığı ve garazı bulunduğu kimselerce yapıldığına inanmıştır.»

«Zahiriyye» fetvasında açıklandığına göre, bir kimseye: İyiliği emretsene, denilse o da: O bana bir şey yapmadı ki, yahut onun bana bir zararı olmadı ki, dese; yahut ben âfiyeti seçtim, yahut ondan bana ne zarar var ki, dese kâfir olmaz.»

«Fetâvâ-i Suğrâ»'dan: «Bir kimse eğer, ben bu işi yaparsam kâfir olayım, yahut mecusî olayım, yahut hıristiyan olayım, derse ve o işi yaptığını da bilirse kâfir olur. Fudaylî'ye göre ise karısı da kendisinden bain talakla boş olur. Yine bir kimse Yaptığını bildiği halde eğer bu işi yaparsam Yahudî olayım yahut Hıristiyan olayım, derse kâfir olur. Yine «Fetâvâ-i Suğrâ»'dan: «Bir kimse bu işi yapmadığı halde: Allah biliyor ki ben bu işi yaptım, derse Allah Teâlâ'ya yalan isnat ettiği için kâfir olur. Yine bir kimse yalancı olduğunu bildiği halde bu yalanına Allah'ı şahit getirerek: Allah bunun böyle olduğunu biliyor, derse kâfir olur.»

Yine «El-Muhît» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse: Allah biliyor ki ben seni hayır dua ile anmakta devam ediyorum, derse kâfir olur.» Fakat bu sözden çokluk ve mübalâğayı kasdederse kâfir olmaz. Yine bir kimse istikbalde bir işi yapmayacağına dair yemin olmak üzere eğer bu işi yaparsam Yahudî olayım, Hıristiyan olayım, yahut mecusî olayım, derse bu şartı yerine getirdiği takdirde kâfir olacağına inanır da bu işi yaparsa kâfir olur. Değil ise bu bir yemindir, keffaret ödemesi gerekir. Bu sözünden maksat o işi yapmayacağını mübalâğalı bir şekilde kuvvetlendirmek olur. Bu kimse üzerine yemin keffaretinden başka bir şey lâzım gelmez.»

MİNHAC'UL-MUSALİN ADLI KİTAPTAN BAZI MESELELER

Cahil bir kimse bir söz konuşsa ve bu sözün küfür olduğunu bilmese bazı âlimlere göre bilmemek dolayısıyla özürlü kabul edildiği için kâfir olmaz. Bazı âlimler de kâfir olur, demişlerdir.

Haramı helâl kabul eden, yahut helâlı haram sayan kişi de kâfir olur.

«Müzmarat» adlı kitabın sahibi «Zahîre» adlı kitaptan şöyle bir mesele naklediyor: Bir meselede kâfir olmayı gerektiren bir çok sebepler bulunsa ve bir sebeple de kâfir olmamayı gerektirse, müftünün kâfir olmamayı grektiren sebebe göre fetva vermesi gerekir. Sonra söyleyenin niyeti kâfir olmaya mâni olan sebep ise o kişi müslümandır. Eğer niyeti kâfir olmayı gerektiren sebep ise müftünün fetvası ona bir fayda vermez. Bu sözden tevbe ve rucu etmesi karısı ile arasındaki nikâhın yenilenmesi emredilir.

Yine bir kimse kasıtlı olarak Abdullah'cık Abdülazizcik ve benzeri Allah'ın isimlerinden herhangi birine izafe edilen kelimeleri muhataba nisbet ederek kullanırsa kâfir olur Çünkü bu isimleri ism-i tasğir ile kullanmak küçültücü mânayı verdiği için hakarettir. Zira bu söz söylendiğinde ilk akla gelen şey muzafun ileyh olan Allah kelimesinin küçültülmesidir. Fakat bu söz ile muzaf'ın küçüklüğü kasdedilirse yani kulun küçüklüğü kasdedilirse o takdirde kâfir olmaz. Bu durum, sözü söyleyenin bilgili olduğuna göredir. Eğer bu sözü sarfeden cahil olursa, ne dediğini bilmeyecek derecede cahil olursa ve bundan küfrü kasdetmezse kâfir olmaz. Bu kişinin küçüklük mânasını verdiren kâf (cik nisbesi) harfini sehven, yahut fuzuli olarak ilâve ettiğine hamledilir.

İmam Fadli cahillerin bir yerden gelen kimseyi karşılamak için kestikleri hayvanlardan sorulunca: Bunların hepsi eğlence ve oyuncaktır, haramdır, cevabını verdi. «El-Muhît» adlı kitapta kaydedildiğine göre, bir kimse Allah'ın adını anmaksızın bir hayvan kesse, ya-

hut keserek gelen kimsenin adını da Allah'ın adına ortak etse kâfir olur. Fakat besmele çekip gelen kişinin adını da karıştırmazsa kâfir olmaz.

«Zahiriyye» adlı fetva kitabında şöyle yazılmıştır: «Bir devlet başkanı bir toplulukta aksırsa, bir kimse de kendisine: Allah sana rahmet etsin, dese; sonra başka biri: Devlet başkanına böyle söylenmez, dese kâfir olur. Yani dinî yönden söylenmez, derse bu hüküm geçerlidir. Eğer adette söylenmez demek istemişse o takdirde kâfir olmaz. Yine bir kimse padişaha: «Esselâmu aleyküm, dese, diğeri de kendisine: Bu söz padişaha söylenmez, dese kâfir olur.» Yine bir kimse kendini büyük gören sultanlardan birine: «el ilâh», «yâ ilâhî», dese kâfir olur. Yine bir kimse bir kula Allah'ın sıfatlarından olan: «Yâ Kuddûs», «Yâ Kayyûm», «Yâ Rahman» derse yahut Allah'ın isimlerinden birini bir kula söylerse kâfir olur.» En doğrusu bu gibi isimlere «Abd» kelimesini ilâve ederek Abdurrahman, Abdülaziz gibi isimlerle çağırmaktır.

«El-Muhît»'den: Nâtıfî'nin «Vâkıat»'ında şöyle yazılmıştır: «Kâfir memleketin ahalisi kâfir bir memlekette bir müslümana: Melike secde et, yoksa seni öldürürüz, derseler, en iyisi secde etmemesidir. Çünkü secde etmek görünüşte küfürdür. Görünüşte küfür olan bir şeyi en iyisi yapmamaktır.»

«Ez-Zahîriyye» adlı kitapta kaydedildiğine göre, yeri öpmek secde etmeğe yakındır. Ancak alnı, yahut yanağını yere koymak bundan daha ağır ve daha çirkindir. Ben de derim ki, alnını yere koymak, yanağını koymaktan daha çirkindir. Dolayısıyla kâfir olmaması gerekir. Ancak alnını yere koymaktan kâfir olması gerekir. Çünkü bu yalnız Allah'a mahsus bir secdedir.

Bir âlimin elini öpmeğe gelince, eğer eli öpülen kişi şer'an ikram edilmesi ve saygı gösterilmesi gereken âlimlerden, amel sahiplerinden, yahut dinen şeref sahibi kimselerden ise el öpenin sevaba nail olması umulur. Nitekim Zeyd b. Sâbit İbn-i Abbas'ın elini öpmüştür. Eğer eli öpülen kişi dünya adamlarından biri ise ve el öpen bu işi yalnız dünyevî menfaatı için, yahut makamı için, yahut zenginliği için yaparsa fasık olur. Ancak kendisine yapılan bir zulmü önlediği, yahut bir iyilikte bulunduğu için el öperse o takdirde kâfir olmaz. Fakat fasık olur. Bunun esası: «Bir zengine zenginliği için saygı gösterenin dininin üçte ikisi gider» hadisine dayanmaktadır. Çünkü ibadetin aletleri kalb, dil ve azalardır Zengine saygı gösterirken mutlaka ya dili, yahut azaları kullanmak gerekir.» Ben derim ki, saygı ancak kalbten yapılır. Yukarıdaki sözü söyleyen bunu kasdetmiş olsa gerektir. Yani eğer bu saygıyı gösterenin saygısı gösterişte ise kalbe bakılır. Yok eğer kalbten olursa o takdirde di-

ninin üçte ikisi gider. Yukarıdaki hadisi Beyhaki ve diğer hadisçiler zayıf bir senedle rivayet etmişlerdir. Deylemi'nin rivayetinde ise yukarıdaki hadis-i şerif şöyledir: **«Zengine zenginliği için alçak gönüllülük gösteren fakire Allah lânet etsin.»**

İmam Muhammed'e göre, bir kimse bir azasının kesilmesi ve benzeri tehditlerle küfre ve inkâra zorlansa, eğer kalbi imanla dolu olduğu halde dili ile küfür kelimesini söylerse kâfir olmasına hükmedilmez. Fakat bu zorlama esnasında: Söylediği sözden geçmişte kâfir olduğunu hatırlayıp, sözlerine cevap olmak üzere konuştuğu kelimeden geleceği kasdetmedi ise küfrü ile hükmedilir. Karısı ile araları ayrılır. Yine bir kimse kendi isteği ile geçmişte kâfir olduğunu ifade ederse, sonra da bununla yalanı kasdettim derse, kâfir olur. Kadı kendisini tasdik etmez.

HASTALIK, ÖLÜM VE KIYAMETLE İLGİLİ KÜFÜR SÖZLERİ

Bir kimse: «Allah vardı, ondan evvel hiç bir şey yoktu; Allah var olacaktır, hiç bir şey olmayacaktır» derse kâfir olur. Çünkü bu Cennet ve Cehennem'in fani olduğuna hükmetmektir. Cennet ve Cehennem ise bâkidirler. Çünkü Allah Teâlâ bunların ehli için Kur'an-ı Kerîm'de: «Ebedî olarak orada kalacaklardır» buyuruyor.

Yine bir kimse, hastalıktan kurtulan biri için: Falanca ikinci defa eşeği salıverdi; yahut: Ölen bir kimse için. «Ruhunu sana verdi; yahut onun ruhundan alınıp senin ruhuna eklendi, derse kâfir olmasından korkulur. Eğer buna inanırsa küfür olur. Çünkü Allah Teâlâ:

وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ

«Yaşayanların da ömrü eksilenlerin de ömrü kitapta yazılmıştır.» [596]

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا

«Eceli geldiği zaman Allah hiç bir nefsi geri bırakmaz.» [597] buyuruyor. Eğer böyle değilse Allah Teâlâ'nın sözünde haşa yalancı olması gerekir. Allah canını artırsın, derse bu söz hatadır, cahilliktir ve doğru yolda yürüyen âlimlerin mezhebi değildir.» Ben derim ki: Yine «Allah ömrünü artırsın, Allah ömrünü uzatsın, Allah seni ibka etsin ve benzeri» sözler söylerse hüküm aynıdır. Yine bir kimse:

---

596) Fatır, 35/11
597) Münafıkun, 63/11

«Allah onun ruhunu noksanlaştırsın, senin ruhuna eklesin» dersə hüküm aynıdır.

«Fetâvâ-i Kadıhan»'dan: «Bir kimsə: Falanca kendi kendine ölmeyecek, belki öldürülecek, dese kâfir olmasından korkulur. Yine bir kimse: Ölü Allah'a lâyık idi, yahut lâyık değildi, derse kâfir olur. Yine bir kimse: Ölüm zamanından önce Allah onu öldürdü dese kâfir olur.»

«Oğlu ölen kimse: Onun ruhunu almak Allah'a yakışır, yahut yakışmaz, derse kâfir olur.»

Yine bir kimse: Falanca ruhunu bizim efendimize verdi, yahut falancaya verdi, yahut ruhunu ona bıraktı, derse; yahut bir ölü için: Allah'ın ona bizden daha çok ihtiyacı vardı, derse kâfir olur. Çünkü Allah'a her şey muhtaçtır, Allah ise hiç bir şeye muhtaç değildir.

KIYAMET - CENNET VE CEHENNEMLE İLGİLİ KÜFÜR SÖZLERİ

Bil ki şüphesiz Kıyameti, Cennet ve Cehennemin varlığını inkâr eden, yahut Kıyametteki amellerin tartılmasını, sıratı, yahut hesabı, yahut insanlara verilecek amel defterlerini inkâr eden kişi kâfir olur. Çünkü bunlar Kitap Sünnet ve İcma-i Ümmetle sabittir. Bir kimse öldükten sonra dirilmeyi inkâr etse ittifakla kâfir olur.

Bir kimse zulmettiği kişiye: Kıyamette o izdihamlı zamanda beni nereden bulacaksın, dese kâfir olur. Çünkü bu sözü ile Allah'ın yaratıklar üzerindeki gücünü inkâr etmiş olur.

Yine bir kimseye: Eğer hakkımı bugün vermezsen, Kıyamet gününde fazlasıyla vereceksin, denilse o da buna karşılık: Kıyamet gününe varıncaya kadar çok zaman vardır, Kıyamete kalmaz, dese kâfir olur. Çünkü Kıyametin vukuunu uzak görmüş olur. Eğer kendisi ile Kıyamet arasındaki zamanın uzunluğunu kasdederse kâfir olmaz.

Yine bir kimse alacaklısına: Paralarımı bu dünyada ver, zira Kıyamette para yoktur, bana ödeyemezsin. Borcuna karşılık iyiliklerin alınacaktır, dese o kişi de: Bana daha para ver de Kıyamette alırsın, yahut Kıyamette iste, yahut sen daha ver, ben sana toptan hepsini Kıyamette veririm, derse kâfir olur. Çünkü bu Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisi ile alay etmek ve Kıyametin akibetinden korkmamaktır.

Yine bir kimse: Bana bu dünyada buğday ver, Kıyamette arpa al, derse; yahut bunun aksini söylerse kâfir olur. Çünkü bu açıktan

alay etmektir.

«Fetâvâ-i Suğrâ»'da yahut «Fetâvâ-i Kadıhan»'da şöyle deniliyor: Bir kimse: On dirhem borçlu bulunduğu kimseye, bana on daha ver, Kıyamette yirmi alırsın, dese kâfir olur. »Mahşerden bana ne? Mahşer'den korkmuyorum, Kıyametten korkmuyorum,» dese yine kâfir olur.

«El-Hâvî»'den: Bir kimse Âdemoğlu'ndan başka bütün yaratıklar Kıyamette mahşer meydanında toplanmayacaktır, dese kâfir olur. Çünkü hayvanlar arasında da kısas olacağı hadis-i şerif ile sabittir. Hayvanlar birbirinden hakkını aldıktan sonra Allah Teâlâ, onlara: Toprak ol, diyecek ve toprak olacaklar. Bu esnada kâfirler: Keşki ben de toprak olaydım, diyecekler.

Yine bir kimse: Bana dünyadan ve dünya lezzetlerinden bir şey vermedikten sonra Allah beni niçin yarattı bilmiyorum, derse Ebû Hâmid'e göre kâfir olur. Çünkü insan dünyadan ve dünya lezzetlerinden bir şey almak için değil Allah Teâlâ'ya ibadet etmek için yaratılmıştır. Bu sözü ile yaratılış gayesine itiraz etmiş ve Allah'ı tanımamış oluyor, bu noktada ona karşı gelmiş bulunuyor. Bir kimse yine: Allah falancayı niçin yarattı anlamıyorum, dese kâfir olur.

«El-Cevahir» adlı kitaptan: Bir kimse: «Allah bana falanca ile Cennete gir dese girmem,» derse kâfir olur.

«El-Hulâsa»'dan: Bir kimse: «Falanca olmadan, yahut sen olmadan Allah bana Cennet verse girmem; yahut falanca ile birlikte Cennet'i dahi istemem; yahut Allah'a kavuşmayı isterim, fakat Cenneti istemem, dese kâfir olur.» Çünkü Allah'ın iradesine karşı gelmiş olur

«Zahîriyye» adlı fetva kitabında kaydedildiğine göre, bir kimse Cennet'e sensiz girmem, yahut falanca ile Cennet'e girmem emredilse girmem, yahut Allah bana senden sebep, yahut bu işten sebep Cennet verse istemem, dese kâfir olur.

«El-Hulâsa» adlı kitaptan: Bir kimseye: âhirete nail olabilmen için dünyayı terket, denilse ve buna karşılık o kimse: peşini vereseyeye değişmem dese kâfir olur.

«Zahîriyye» adlı kitaptan: Âhirette istediği kadar olsun, esas dünyada ekmek gerekir, diyen kimse de kâfir olur. «El-Muhit» adlı kitaptan: Bir kimse, seninle beraber Cehennem çukuruna kadar, vahut Cehennem kapısına kadar giderim, fakat içeri girmem derse kâfir olur. Bu söz ile kafir olmayacağını da savunan ilim adamları vardır. Çünkü bundan maksat, küfürden başka seninle her kötülüğü işlerim, demektir. Fakat seninle Cehennemin yoluna, yahut Cehenneme girerim, derse kâfir olur.

«Fetâvâ-i Suğrâ»'dan: Hastalığı şiddetlenince: Allah'ım, istersen beni mümin olarak, istersen kâfir olarak öldür, derse kâfir olur. Çünkü bu sözü söyleyen hasta nazarında küfür ile iman eşit duruma gelmiştir. Yine bir kimseye çeşitli musibetler ve belâlar gelince: Yâ rabbi malımı aldın, sunu şunu aldın, yine ne yapıyorsun? Yahut ne yapmak istiyorsun? Yahut yapmadığın ne kaldı ki? ve benzeri sözler sarfederse Abdül-Kerim b. Muhammed bu kişinin kâfir olacağı cevabını vermiştir.

«El-Cevahir» adlı kitaptan: Bir kimse Allah Cehennemin üstünde, yahut Cehennem'den başka ne yapabilir? derse kâfir olur. Çünkü Allah'ın kudretini sadece Cehennem'e hasretmiştir.

Yine bir kimse: Bir âlim bir fakire sadaka verince Kıyamet gününde melekler davula tokmak vurur, yahut gökteki melekler davul çalar, derse kâfir olur. Çünkü bu söz ile gaybtan haber verdiğini iddia ediyor, melekler hakkında yalan konuşmuş oluyor ve âlimlerle alay etmis oluyor.

«Ez-Zahîriyye» adlı kitaptan: Sihir yapanın sahir olduğu bilinirse öldürülür, tevbeye çağrılmaz ve sihiri bırakıyorum, sözü kabul edilmez. Belki sihirci olduğunu ikrar ederse kanı helâl olur. Yine sihirci olduğuna şahidlik edenler bulunursa öldürülmesi gerekir. Fakat şu kadar zamandan beri sihir yapıyordum, ama şimdi bıraktım, derse bu kişiye dokunulmaz. Kâhin de sahir gibidir.

Bir müslümanın Kitap ehli zımmi ana-babası bulunsa onları kiliseye götüremez. Çünkü onların kiliseye gitmeleri Allah'a karşı bir isyandır. Allah'a isyanda bulunan yerde kula itaat yoktur Fakat kiliseye gitmiş bulunan ana-babasını evlerine getirmek ise mübahtır. Bunu yapmak caiz olur. Ve bu dönüşlerinin kiliseden son dönüşleri olması umulur. Allah'ın onları tevbe etmeye muvaffak kılması ümid edilir.

Her müslümanın küfürden Allah'a sığınması ve bu duayı sabah-akşam okuması gerekir:

اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ اَنْ اُشْرِكَ بِكَ شَيْئًا
وَاَنَا اَعْلَمُ وَاَسْتَغْفِرُكَ لِمَا لَا اَعْلَمُ اِنَّكَ
اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ

اَلْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

«Allahım! Şüphesiz bilerek bir şeyi ortak koşmaktan sana sığınırım ve bilmeyerek yaptıklarımdan dolayı günahlarımın örtülmesini isterim. Şüphesiz sen gayba ait bilgileri ziyade bilensin.»

Bu ilâve bölüm, şerh etmek istediğimiz kitabın sonu tamamlayıcısıdır. Allah Teâlâ'dan dünyada ve âhirette âfiyet dileriz, sonumuzu güzel yapmasını isteriz ve en yüksek makama ulaştırmasını, bu dünyada bizi korumasını ve kendine kavuşmayı nasib etmesini dileriz. Muhakkak Allah kullarına yardımcıdır ve kullarının dostudur.

İşin evvelinde de sonunda da Allah Teâlâ'ya hamd olsun. Açık ve gizli olarak Peygamber'i Muhammed Mustafa sallellahu aleyhi vesellem'e selâm olsun Allah Teâlâ «Âmin» diyen kullara rahmet etsin. Allahım, bu kitabın müellifini yazarını ana-babasını, okuyucusunu, dinleyicisini mağfiret et, ey merhamet edenlerin en merhametlisi. Âmin.

9 - 3 - 1978 MURADİYE
B U R S A